

రాజపోషకులు.

అనరెబల్ బ్లాబ్బిలి మహారాజగారు.

కె. సి. కె. కె.

శ్రీ. పితాపురము రాజగారు.

శ్రీ. మునగాల రాజగారు.

శ్రీ. మునగాల రాజగారు.

సంపాదకీయః చూమిక.

ఇది యాంధ్రులచరిత్రయందు స్వితీయభాగము. గ్రంథకర్త గారు మాచన్ననరులకు చిరచరిచితులు. గావున వారిని గురించి మే మేమియు విశేషించి వ్రాయఁ బని లేదు.

చరిత్రలు వ్రాయుట సులభసాధ్యము గాదు. అందును నిదినలకు మార్గ మేర్పడని పట్టులను సాధించుట కష్టతరము. ఆంధ్రజాతిచరిత్రమునకు రాచబాటవైవ మొదట పూసినవారు మా గ్రంథకర్తలుగు శ్రీ చిలుకూరి వీరభద్రరావు గారు అని నుడువ్రుటలో నాహసం బేమియును లేదు. దుర్లభముపదేశములకు మార్గ మేర్పఱుపఁబూనువారు అనేకతరులతాదుల చేసింపవలసియుండును. అం దొకకొన్ని నైజముగ మిక్కిలి యుపయోగకారులయి యుండనచ్చును. అట్టివానిని మహాత్తరోపయోగమునకలు త్యంపనలసి యుండును. మార్గనిర్మాత ప్రమాదవశంబున నొక్కొక్క డనుపయోగపరిమిత సర్జయించుకొనలేక పోనచ్చును. పరిస్థితివై పరిత్యంబువలన నుపయుక్తంబగు దార్ధ్యంబు విషమంబుగఁ గాన్పించుట గూడఁ గలదు. ఈవిధమునఁ బాపఁగు లోపము లన్నింటికిని ప్రథమమార్గనిర్మాత

యు త్తరవాది యనుట తెన్న యగునే? అట్లే ఆంధ్ర సామ్రాజ్య పంచంబునం గూడ ప్రాదమికోద్యమం బగునీగిరిని రాజులు నెఱసు లుండిన యెడల నవ్వానిని బుఱులు సంస్కరించి నాంధ్రదేశంబునకు గ్రంథకర్తతో గాను లాభము కలుగజేసినవారే యగుదురు. ఆనమ్మకము మాకుఁ గల దగుటను జేసి మే మీమహాకార్యంబునకుఁ గడఁగియున్నాము. ఆ ప్రధాని తాద్యయనపరు తెల్లరును మాకు సాయపడఁజాలరులు.

గ్రంథకర్తగారు పీఠికలోఁ దమ కీసంపుటయు రచించుట యందు గలిగిన ప్రోత్సాహనిరుత్సాహ కారణంబులను వాసి కొనియున్నారు. అవి యెల్లను ప్రస్తుతరచనకు నవిధానిన వాఁనిస్వవిషయంబులు.

వీరు ఆంధ్రులచరిత్రమును వ్రాయుటయందుఁ బ్రవ్రము లగుటవలన వీరి యభిప్రాయములు గొందఱు సమస్తములు గాకపోవచ్చును. కొన్ని సందర్భముల నయ్యవి ప్రమాదజనితంబు లయినను గావచ్చును. కాని ఏవిషయమునుగూర్చి యైనను, నుపక్రమించువారు సంపూర్ణముగఁ దమహృదయంబును విప్పి చెప్పినం గాని చర్చనీయాంశంబులు తెల్లడియగుట లేదు. అందువలన వారికే గొంత స్ఫూటంత్యం దిచ్చుట ధర్మమని తలంచి మేము ఈ గ్రంథకర్తగారి యభిప్రాయముల విషయ

మున జ్యోతిముగలుగఁజేసికొనినవారము గాము. సహృదయు
 లగుఁజదునరు లిందు సంస్కారము లవశ్యము లని తోచినచో
 మాకును గ్రంథకర్తగారికిని వేలిపిన గృతజ్ఞులమయి యుండఁ
 గలము.

విజ్ఞానచంద్రికాకార్యస్థానము.
 మేసెల 20-12-12

సంపాదకుఁడు.

అవతారిక.

“క. వినుదగు నెవ్వరు సెప్పిన
 వినినంతన వేగపడక వివరింపదగున్
 కని కల్ల నిజము చెలిసిన
 మనుజుండె ఘో నీతివరుణు మహిమ్నో నుమతి.”
 జ సా ద ర ము.

చిన్న సాటనుండియు దేశచరిత్రమునం గలయభిరుచిచేత
 దానినే యభిమానవిద్యగా నభ్యసించి దేశాభిమానము నన్నుఁ
 బురికొల్ప నస్మద్దేశచరిత్రమును మాతృభాషలో వ్రాసి భాషా
 సేవయు చేశ సేవయు సలుపవలయు నన్న సంకల్ప ముదయించిన
 మాత్రాన సామర్థ్యాసామర్థ్యముల సంచుకయు నాలోచింపక
 బుద్ధిచాపల్యమును మరల్చుకొనలేక యిక్కార్యమును నిర్వ
 హింపననుష్ఠలగు విద్యాధికు లుపేక్షాపరులై యుండుటచేత నే
 మయిన గానిమ్మని సాహసించి చరిత్రరచనకుం గడంగి శ్రీవిజ్ఞాన
 చంద్రికామండలివారి యనుగ్రహంబునంజేసి రెండేండ్లనాఁడు
 ప్రథమభాగమును బకటింపఁగలిగితిని. తలపెట్టినకార్యము
 ప్రాథమిక మగుటచేతనో, కష్టసాధ్య మని యెఱింగియుండుట
 చేతనో, కేవలము నాయెడం గలవాత్సల్యాతిశయముచేతనో,

నా గ్రంథమునందలి నోటములను బరిగణించక గుణములను గ్రహించి నాయుద్యమమును ఘనముగా జ్ఞాపించి యోగ్యతా పాపత్రకలు నా కత్యంతమును ప్రోత్సాహమును గలిగించిరని ప్రథమభాగముయొక్క ద్వితీయముద్రణవఱకు నా ప్రోత్సాహ పత్రుల కెల్లరకు నా కృతజ్ఞతను వెలువ్రుకొనియుంటిని.

జయంతి రామయ్యగారిజాబు.

అప్పుడు డిప్యూటీ కలెక్టరు హైదరాబాద్ నగరమునందు యిప్పుడు చెన్నపురిలో నాలుగవ ప్రెసిడెన్సీ మేజిస్ట్రేటుగా నున్న శ్రీజయంతి రామయ్యపంతులు బి. ఏ. ఓ. ఎల్. గారి నా గ్రంథమును బంపుకొనఁగా గ్రంథస్వీకారమును జరిపిరి. నాయుద్యమమునకు మూడుమాసములకు పైనుక నిశ్చీనదిగాను యులమునఁ బెరియున్నారు.

NAIDUPETA

NELLORE

Dear Sir,

28-8-13

Please allow me to thank you heartily for the copy of your ఆంధ్రులచరిత్ర which I have read with great interest. I am more than ordinarily interested in the subject-matter of your book, being fellow-worker in the same field.

I received your book some time ago but could not acknowledge it immediately not knowing your correct address.

I am now writing in the hope of this letter finding you. It is a happy sign of the times that young men of your type are coming forward to study and expand the past history of their motherland.

Yours very truly

(Sd) S. RAJAGALYA.

అంధులచరిత్రమును నాకు పంపినందులకు నేను మీకు హృదయపూర్వకముగా నగదనము చేయుచున్నాను. నేను మిక్కిలి సంతోషముతో దానిని బఠించెదను. ఒకేకృషి యందు మీవలె నేనును సాగుపడుచున్నవాడ నగుటచేత మీ గ్రంథములోనిక బాంశమునం దసాధారణ మైన శ్రద్ధగలవాడనై యున్నాను. కొంతకాలము క్రిందటనే మీ గ్రంథము నాకు చేరినది కాని మీసరి యైన చిరునామా నాకు తెలియ నందున వెంటనే గ్రంథస్వీకరణమునుగూర్చి మీకు తెలుప లేదు.

ఈజాబు మీకు చేరునన్న యూహతో నిపుడు వ్రాయుచున్నాను.

నేనుమాత్రమే శముయొక్క పూర్వచరిత్రమును బఠించి ని సరింపఁ జేయుటకు మీనంటి యకావసరవంతులు ముందుకు నెచ్చుచుంట కాలముయొక్క గుఱచిహ్న మని చెప్పఁ దగి యున్నది.

శ్రీరామయ్యభంతులుగారు వ్రాసిన పైజాబు నాకు పో
 బనే చేరగలిగినందుల కెంతయు సంతసించితని. ఈనర్తకమును
 మిక్కిలి సంతోషముతోఁ బఠించెద నని వ్రాసినందునకు నేనును
 మిక్కిలి సంతోషించితని. తరువాత రెండుమాసములకుఁ జెన్ని
 పురిలో పెసిడెన్సికాలేజిభవనమున నన్న చుఱ్ఱార్థనర్థము
 మహాత్మ్యము జరుగుటకుఁ బూర్వ ముకాలేజిభవనమున
 వారిదర్శనము లభించెను. అట్టి పథమసందర్శన కాలమున జరిగిన
 సంభాషణములోఁ బంతులుగారు చరిత్ర మింగి కను జూచునట్టి వి
 ఘ్నముఁ జూపించిరి. అనంతర మనేక సందర్శములలో వారిలోఁ గలిసి
 సంభాషించుట సంభవించినను పద్దమచరిత్ర గ్రంథమును గూ
 ఱ్చి ప్రశంస వచ్చియుండలేదు. ఏయేచరిత్రాంశముల నాలో
 నేకీభవించుతో ఏయేచరిత్రాంశముల నాలో నేకీభవించుతో
 తెలిసికొనవలయు నన్న యపేక్ష గలిగియుండిన గాని యెప్పు
 డును గ్రంథమును జదివినట్లు చెప్పియుండనగున నట్టియపేక్ష
 ను వదలుకొని మిన్నకుండనలసినవాడ నైతిని.

ఆంధ్రపత్రికయొక్క రెండవయుగాదిసూచిక

ఇట్లుండ, ఆంధ్రపత్రికయొక్క రెండవయుగాది పంచి
 కలో “ఆంధ్రభాషామహాసంఘము” మను కీర్తితో రామయ్య
 పంతులుగారు వ్రాసిన యొక చిన్న వ్యాసము ప్రకటించబడి
 యెను. ఆంధ్రులచరిత్రమును గూర్చి యుండియు వ్రాయబడినది.

సమగ్రమును సప్రమాణము నగు నాంధ్రదేశ చరిత్ర
ము వ్రాయుట మిక్కిలి యగత్యము. అట్టి గ్రంథములు ప్రస్తు-
తము బొత్తిగా లేవు. కాని చరిత్ర వ్రాయుటకు గావలసిన
సాధనము లనేకములు గలవు. సర్వజ్ఞుడగు నీశ్వరుని సంకల్ప
మునలన మనపూర్వకవులు ప్రాయశః నిర్ధనులై నమతము కాల
ములం దుండిన భూపతులను వారి మంత్రులు మొదలుగా గల
గురుతర ధనవంతులను నాశ్రయించి వారిని తమ కృతులకర్త
లులుగా నొనర్చుటయు నట్లు చేయునప్పు డాకృతిపతులను
వారి పూర్వులను స్తుతించుటయు సమకూరినవి. ఈ సనము
లలో సతీశమోక్షుల క్రింద గొంతభాగమును గొట్టివేసినను
చూడఁగల మోగము లగు నంశములు గలవు. కృతులయందు
బహుశః కాలనిర్ణయము లేదు. కాల నిర్ణయము కలిగి
గురుతరవిషయములలో గృతులఁ జూచియున్నవి శామశిలా
శాసనములు. మఱియు నీశాసనములు తొల్లుజే లిబ్రరీఁబడినవే
కాని వాటి కృతులు కాకయుండుటఁబట్టి సరమ ప్రమాణములుగా
నంగీకరింపఁదగియున్నవి. ఇట్టి శాసనములు వేలకొలది గలవు.
శాసనములు, కృతులు, పురాణములు మొదలగు సాధనములను
సానధానముగా నివృత్తసాతబుద్ధితోఁ బరిశీలించినయెడల దేశ
స్మృతాంతము చాలనటకుఁ జేలును. తెలిసప్పుడు ప్రస్తుతము
పలువు రనుకొనునట్లు మనదేశము పూర్వకాలము దంధకార
బుధురమగు ప్రాకృతిస్థితిలో నుండినది కాదనియు, నాదగా

కాలములయం దసాధారణ ప్రజ్ఞావంతులును లోకహితైక
పరాయణులు నగు మహాపురుషు లుండి రనియు, స్వీకృతహాసీ
యుల వంశమునందుఁ బుట్టిన తమ భాగ్య మనల్ప మనియు, బ్ర
యాంధ్రునకును దోచుటయె గాక యుక్తరరామచరిత్రలోని
యీ కిందిపద్యముయొక్క భావ మంతమందుని బెందఁజున
కయిన బోధ కలుగక మాన దని చెప్ప నాహసించెదను.
శ్రీరాముడు:—

చం. అలఘుతరార్కవంశకలశాబ్ధికశాంకులు సర్వలోకపూ
జ్యులు నగుపార్థివుల్ తమవిశిష్టతతోమంచేటందున
న్నెలగతి లోక మెల్లెడల నింపినతోరపుకీర్తి మృదున్
గలుష మొకింత నావలనఁ గల్గినచోనిశ నక్షుఁ గాల్పుచో

రావుసాహెబు కృష్ణశాస్త్రి. బి. ఏ.

గారి యభిప్రాయము.

చెన్నపురిరాజధానిలో దొరతనమువారిశాసనములలో
కులుగా నున్న రావుసాహెబు హెచ్. కృష్ణశాస్త్రి. బి. ఏ. గారు
నాచే రచియింపఁబడిన కృష్ణదేవరాయచరిత్రమునుగూర్చి
౧౯౧౧ వ సంవత్సరము జూను ౨౦-వ తేదీన నాకు వ్రాసిన
జాబులో ఆంధ్రులచరిత్రమునుగూర్చి వారియభిప్రాయమును
వాక్యములోఁ దెలిపియున్నారు.

"Already from your Andamachari and a copy
of which was kindly made over to me for perusal by

శ్రీ కృష్ణదేవరాయాంధ్ర బాహుళ్యము

మల్లాన్ లాకర్ హైస్కూలు ౧౯౩౩ వర్స

the Hon'ble Mr. N. Subba Rao Pantulu had come to judge of your beautiful style, correctness of statement and laborious research as being eminently fitted for the sort of work that you have undertaken to do."

మానసియు లైన ఏక. (న్యాయతి, నుబ్బరావుపంతులు గారివలన మీయాంధ్రులచరిత్రముయొక్క ప్రతి యొక్కటి పరిశీలనార్థము నా కొసంగబడినందున మీయొక్క చక్కని శైలియు, యధార్థకథనమును, విశేషపరిశ్రమతోడి పరిశోధనయు, మీరు పూనినవినివంటి పనిని నిర్వహించుటకు మీరు మిక్కిలి తగియున్నారని తలంచియే యుంటిని,

కృష్ణశాస్త్రిగారితో నాకు పరిచయము లేకపోయినను, అంధ్రులచరిత్రముయొక్క ప్రతిని వారికి పంపకపోయిన దోషము నాయం దున్నను, నేను కోరియుండక పోయినను నాగ్రంథమును జదివినమీదట వారికిఁ గలిగినయభిప్రాయమును ఆడరపురస్కరముగాఁ దెలిపినందుకు వారికి నాకృతజ్ఞతావందనములను తెలుపుకొనుచున్నాఁడను.

ఇతరవిద్యాధికులయభిప్రాయములు.

ఇతరవిద్యాధికు లనకు లనుకూలాభిప్రాయము లొసంగి యనేకవిధములుగాఁ బ్రోత్సాహమును గలుగఁజేసియున్నారు. వాని నన్నిటిని గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిం దుదాహరించుట మాని నెల్లూరులో న్యాయవాదులుగా నున్న శ్రీయుత నంగోలు జేంక

తురంగయ్యపంతులు బి. ఏ. బి. ఎల్. గారు పరివీక్షయభిప్రాయమును
 మాత్రమీ క్రింద నుదాహరించుచున్నాను.
 విజ్ఞానచంద్రికాగ్రంథమాలికయందు తాము చేర్చిన
 నాయకమణినా నొప్పెడియాంధ్రులచరిత్రను జదివినది. మా
 విమర్శవిశ్లేషణయొక్క పరిశీలనానైపుణ్యమును కడగ్గొనునయ
 ములుగ నున్నది. తెలుగుజాతిని నిదివఱకు పోషించిన సాహిత్యమున
 త్యమూలము లగుకావ్యములును కాదాచిత్తముగ నైతికమున
 నొండే ధర్మవిషయమున నొండే రాజవంశచరిత్రయొక్క మరద
 గ్రంథము లుండినవి కాని భాషాంతరాపేక్ష లేకునయ్యా మన
 యింట గూర్చుని మనమాతృభాష జేసిన అభిప్రాయాన్ని
 యపరిచయము బొందగలిగిన యనకాళము యుద్ధదానము లగు
 జేళికుల మూలమున నాంధ్ర పంచములకు నుమమూడు మన్నన
 తోరతిగా బరిచయము లేని విద్యాధికు లనెకము నాచార్య గు
 థమును జదివి నేను కోరియుండక పోలునను నాకు పరిచయము
 నందులకు నాకృతజ్ఞతావందనములను దెలుపుకొనుమన్నాడను
 ఇట్లు దొరతనమువారి కాసనపరిశోధకులు, ఇతరవిద్యాధికులు
 అంధ్రపత్రికాధిపతులు సదభిప్రాయము లొనంగి యుండుట
 చేత నాంధ్రపత్రిక ప్రపంచముగాదిసంచితమున కుపయు
 రామయ్యపంతులుగారు వ్రాసిన నాశ్వాసములకు వారిభావము
 లకు నిరుత్సాహపడవలసినవని లేదని యొక యిద్దరి
 చరిత్రభాగరచనకు గడంగ నాహుించినది. అంధ్రపత్రికము పూర్తి

మౌనదండకారణ్యముగా. నుండలే దనియు,
అశాలమునం దిదేశమును బరిసాలించుచు సర్వలోకప్రాప్త్యై
తమవిశుద్ధచరిత్రముచేతఁ దమకీర్తిని లోక మెల్లడల వ్యాపింపఁ
జేసికొట్టి యర్కకులకలశాబ్ధిశశాంకు లెవ్వరో వారియుదంత
మెట్టిదో వినరించుచు సమగ్రమొనర్చియు సప్రమాణమొనర్చియు
స్వంభాస్థలిపతి మొనచరిత్రమును రామయ్యసంతులుగా రాంధ్ర
పరిపంచమునకుఁ గరుణించినయెడల మహాహాసకారమును
జేసికొనా రగుదురు. అప్పు డిచరిత్రకారుఁడు తనయభిప్రాయ
మును మార్చుకొనుటకును సాధియము లేదు.

చర్చలు.

నదిత్రగ్రంథములలోఁ బుచ్చలలోఁ గూడినభాగము బుం
డినయెడలఁ బఠనీయములుగ నుండ నని కొందఱు చెప్పుదురు.
ఇది కొందఱునకు నాస్థనమే కాని చరిత్రము వ్రాయఁబడిన
యున్న దేశముయొక్క చరిత్రము మొట్టమొదట నామునప్పటి
చర్చచేసి సరిగ్గములుగ నున్నయనేకా శములను సిద్ధాంతము
చేసి స్థిరపఱచిన గాని కొలసిద్ధి యమునకు యధార్థగ్రంథమునకు
విషయవర్గమునకుఁ గడంగినచరిత్రకారుఁడు పరిక్షాసహిత
ఁడును. కాబట్టి మొదట వ్రాయఁబడి గ్రంథము విమర్శింపఁ
గూడియుండితప్పదు. ఇట్టి విమర్శితచరిత్ర గ్రంథములు భిష్మ
కాలపుఁ భరతకారుల చెప్పినగ్రంథములనో భోద్వపదలవు.

సమగ్రము - సప్రమాణము.

సమగ్రమును సప్రమాణము నగునాంధ్రదేశచరిత్రము వ్రాయుట మిక్కిలి యగత్యమే కాని యొక్కసారిగా సమగ్రమును సప్రమాణము నగు చరిత్రము వ్రాయుట సాధ్యము గాదు. ఒకనికి సప్రమాణముగఁ గన్పట్టినది ఇంకొకరికి సప్రమాణముగఁ గన్పట్టుచుండును. ఒక కాలమునందు సమగ్ర మనిపించుకొన్నది మఱియొక కాలమునందు సమగ్ర మనిపించుకొనును. కాలము గడచిన కొలది, జనసామాన్యమునకు న్నదేశచరిత్రమునందభిరుచి పుట్టిన కొలది, విద్యాభివృద్ధి కలిగిన కొలది, చరిత్రసాధనములు పెంపొందిన కొలది, చరిత్రకళాభివృద్ధి గాంచిన కొలది, ఉత్కృష్టమేధావంతులు జనించిన కొలది, దేశచరిత్రము దినక్రమప్రవర్ధమానమై నన్నె గాంచుచుండును. అంతియ కాని సమగ్రమును సప్రమాణము నగుచరిత్రమొకనిచే గాని బహుజనులచే గాని యేకకాలమునందు వ్రాయవలవి కా దని తెలిసికొనవలయును.

ఆంధ్రదేశచరిత్రము వ్రాయుటకు శాసనములు ముఖ్య ధారములు. ఇయ్యవి వేలకొలది గలవు. కొన్ని ప్రకటింపబడినవి. మఱికొన్ని ప్రకటింపబడవలసియున్నవి. ఇంకను వేల కొలది ప్రతు లెత్తుకొనబడవలసియున్నవి. ఏని నన్నిటినిఁగలిగోగించి సమన్వయించుకొనవలయును. ఇంకను భావికాలమున శిలాశాసనములు శాస్త్రశాస్త్రములు బయలుపడి చరిత్ర

త్రాంశములను వెల్వరింపవచ్చును. అట్లగుటవలన సమగ్ర మయినట్టియు, సప్రమాణ మైనట్టియు దేశచరిత్రము వాయుట కెవ్వనికి సాధ్య మగును? నాయాంధ్రులచరిత్రము సమగ్ర మగున దని నే నెప్పుడును చెప్పి యుండలేదు. నే నపేక్షించున దెల్లఁ జరిత్రజ్ఞు లగువారు నాగ్రంథమును జదివి గుణదోషశీల నముచేసి యనురాగముతో నాకుఁ దెలిసి నుకర మైన మార్గ మును జూపి తోడ్పడవలయు ననియె.

భాగవినరణము.

ఈద్వితీయభాగమునందు కొండవీటిపంటరెడ్లచరిత్రమును గూడఁ జేర్చుటకు మొదట సాకల్పించినవాడ నైనను, విజ్ఞాన చంద్రికామండలివారు ద్వితీయభాగము రంభపుటలకన్న మించి యుండరా దని తాసించి యున్నందున, కాకతీయచరిత్రము ముగించునప్పటికే 32వ పుటలు నిండి యుఫోద్ధాతాదులతో రంభపుట లగుచున్నందున, పంటరెడ్లచరిత్రము నిందుఁ జేర్చుటకు సాధ్యపడక పోయినది. అదియును గాక పంటరెడ్లచరిత్రము విస్తరించి వాయవలసియున్నది కావున దానిని మూడవ భాగములోఁ జేర్చి సాధ్య మయినంతశీఘ్రకాలములో ననగా 4-5 మాసములలోనే ముద్రింపఁ బ్రయత్నించెదను. కాబట్టి యీభాగమునందు క్రీ. శ. 1900 సంవత్సరము మొదలుకొని క్రీ. శ. 1930 సం. సంవత్సరమునకు - అనగా కాకతీయ

చక్రవర్తుల సామ్రాజ్యాంతమునఁజనునఁ గలచరిత్రము మూలమున వ్రాయఁబడినది.

పరస్పర విరుద్ధాంశములు.

ఈచరిత్రము రెండేడ్లనుండి వ్రాయఁబడుచు వ్రాసిన భాగ మెప్పటి దప్పుడు ముద్రింపఁబడుచు వచ్చుటచేత నొక భాగమునం దెలియని విషయములు మఱియొక భాగమునం దెలియకొనుట తటస్థించుటచేత నట్టివిషయములు నడవటి పరిగణనలలో జేర్పఁబడుచువచ్చినవి. అట్టిసందర్భములయందుఁ గవిషయపరిణామములలోని విషయములే ప్రామాణ్యములుగా నంగీకరింపఁదగిన వని చదువరులకు మనవి చేయుచున్నాఁడను.

నన్నెచోడకవిరాజశిఖామణి.

నన్నెచోడకవిరాజశిఖామణి కాలము నేను నిర్ణయించినదే సరియైన దని చెప్పఁజాలను. శ్రీమైత్రా శేషగిరిరామాయణము ఎం. ఏ గారు పంపించినదనకాము మధ్య నున్న తిరుమలలో చోడదేవుని చోడబల్లినిగా వానించి యున్న దృష్టాంతమున నన్నెచోడుఁడ నన్నెచోడకవి యని సిద్ధాంతము చేసినాఁడని తిరువనమల్లుఁడ చోడబల్లి కాఁజాలఁడు. అనియు గాక తిరువనమల్లుని కొడుకైన నన్నెచోడుఁడ యిట్ల మాటలయని శాసనములం గన్పట్టుచున్నది. ఈమారినంభ వమున తిరుమలలో యుని నన్నెచోడకవి చెప్పకొనయున్నాఁడు మఱియు నొకటి పట్టి పుస్తకమున నన్నెచోడుఁడ చోడబల్లి కాఁజాలఁడు అనియు

వర్ణింపఁబడియె ననియు, నేను పేర్కొనిన గురు మల్లికార్జున
పండితారాధ్యుఁడు గృహస్థుఁడు గావున కుమారసంభవకృతిపతి
కాఁజాలఁ దనియు, ఆజంగమ మల్లికార్జునుఁడు కాలాముఖమత
మునకు సంబంధించినవాఁ డనియు, అతఁడు కదంబలూరు కన్నడ
శాసనములో నుగ్గడింపఁబడె ననియు, అతనిపేర కుంభకోణ
ములో నొకమతము కట్టఁబడిన దనియు, అతఁడు నన్నయభట్ట
రకునకుఁ బూర్వపువాఁ డనియు, శ్రీయుత మానవల్లి రామకృ
ష్ణకవి ఎం. ఏ. గారు వాదించుచున్నారు. మఱియు కుమారసం
భవములో,

“శా. ఇర్థ్యం డంతక వాహీనుల్భరహతిన్ భంజించు న ప్లేమ్మెయిన్
దర్గంగా రదవక్రముల్ విఱిగి వేదండాంకురానీకముల్
నుగ్గాడన్ ఇటకోరకంబు లలరన్ నూర్చా శ్మవ్రహ్మముముల్
మర్గింతున్ బరసైన్యపద్మవనయుం మద్భాణవర్షంబునన్”

అనుపద్యములో “దర్గంగా, నుగ్గాడన్, మర్గింతున్” అని భార
తములో లేని ప్రయోగముల వంటి ప్రయోగములు గల వనియు,

“కొంచపద వృత్తము:—

చంచుల నాస్మాదించుచు తేదూండ్లకరువు సయలకు

నలరుచు మోరొ

నూంచలములోలింగంచుకొంతై వొడమఁగ నడచువు

మల్లినములకు గీ

డించుచు సంభాషించుచుఁ బ్రతిఁ బోలుచుచుఁ జేలఁగొ

చుఁ బోలయు నమృత్యు

త్రొంచగతులు నీక్షించుచు భాస్వజ్జ్వలనుఁను నీరవ

గానగసికి వచ్చెన్

అనువృత్తము భారతములోని క్రొంచపదవృత్తలక్షణమునకు

ను, కవిజనాశ్రయము, లక్షణసారము మొదలగులక్షణగ్రంథ

ములలో నుదాహరింపఁబడిన క్రొంచపదవృత్తలక్షణమునకును

విరుద్ధలక్షణము కలిగియున్న దనియు, నన్నయకవిఁ బ్రాసము

కర్ణాటకభాషలో నిట్టి క్రొంచవృత్తములు గల వనియు,

“శా. ముక్తాముక్తమనానురాగమదనమ్మైదెకసంసేవ్యసం

త్యక్తాకర్తవదప్రభేదమనీద్యాదేహశ్చోష్ణకమః

భక్తాలంబకమంత్రకంఠమయనద్వావన్తికైకస్పృశః

శాక్తేయో మునిచింత్యమానభరతానంతరాపహః నవ్యశా

అనువృత్తబంధములో కృత్రికర్త, కృత్రికగులనామములు గాన

వనియు, పదునొకొండవశబ్దమున కీవలఁ జక్రబంధముల

సవశ్యముగాఁ గృత్రికైకమైకయు, కవిమైకయు నాను

ముందుల యాచారమై యున్న దనియు, కావ్యలోకము

బ్రహ్మార్థమునం దిట్టియాచార మున్న దనియు,

నన్నయకవిఁ బ్రాసము ముప్పదియో అలంకారము

మాత్రమైకల వని ప్రాసభాష్యము జూపి మొదలగుపాదుల కర్ణా

రనియు, అట్లే నన్నచోడును కూడ తనకుమారసంభవమున
ముప్పదియా అలంకారముల బేర్కొనియున్నవాడనియు,

కాబట్టి పై హేతువులచేత నన్నచోడకవి నన్నయభి
ప్రకాశకునకుఁ బూర్వుఁ డని చెప్పుచున్నారు. ఇప్పటి కీవిషయ
మున నా కేంద్రాంతమును స్థిరపడియుండలేదు. ఇంకను బరిశీ
లించవలసియున్నదని నాయభిప్రాయము.

కాకతి రుద్రాంబవిషయము.

కాకతి రుద్రాంబ కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తి కూతురు
కాని భార్య కాదని మల్కాపురశాసనముం బట్టి సిద్ధాంత
పడిచి యున్నాను. మల్కాల గుండయ దండనాథుని బూతు
పూరు శాసనములోఁ గూడ రుద్రదేవుఁ డనుపేరితో రాజ్య
ముచేసినరుద్రాంబిక గణపతికూతురనియొక్కింతిశ్లోకము
లలోఁ గూచింపఁబడియెను.

క క స్యాతిశస్యః క్షిప్రపాపదక్ష స్సదా స్వశ్చర్యణి ధర్మమూలః
సుత స్సమాసీ దసమానభూతి య్భావల్లభః శ్రీగణపాభిధానః
శత్రూ నాశు విపేష వీరసింహ స్సంధూ న్వుపా మాత్మనో
దారే క్షేవ తుతోప నిశ్యవిలసన్ని త్యోన్తిమే మాత్యగః
సాందర్యం చ మమోష శంబరసిహ ద్విశ్వం విపేష త్వషా
(స) ధర్మం నిశితేష యః పరహితం తోషా దియేష ప్రభుః
కదాజభువి సద్భద్రముదే రుద్రమహీపతే
అస్తి నిస్సితవిక్రాంతో గుర్వీ ముక్త్యే మ్మృశామః

వెలుగుగోటివారివంశ చరిత్రము.

శ్రీశంకటగిరిశివస్థానాధీశ్వరులైన నమమరాజునీ శివమ
రాజుగోపాలకృష్ణయ్యచేంద్రబాబుగారు కె. సి. ౧. ఇ. నామ
ప్రార్థనముగలవించి వెలుగుగోటివారివంశ చరిత్రము మొక్క
సొక్కవానిని దేవుడేలుగా వందనపూజ్యముగా స్తుతించి
మామూలాగముగ్గురు బలిందిరి. అందు చరిత్రబద్ధములక
విషయము లనేకము లందుచేత నామధిపాయభేదము
లేకుండవలసివచ్చినది. అందులకు మక్కిరి చింతించుచున్నా
మది తమునందు వారివంశవిషయమై నే శేసినసిద్ధాంతముల
సేవాత్మకముగా దోషము లని నిరూపించినయెడల వా
నిని సమర్థముగా బట్టింతును.

ఈనాటికమును భావకోమునాడు.

ఈనాటికమును ఇదిగోనన్నమః శత్రుమానకాలమున న
ప్రభువలయునందు చంద్రయ్య కలియ, రాజుత్తు, లయ్య వ్య
క్తిగలవలయున్న రాజునాథులయిత, కత్తు, పెలమ, రెడ్డి గిరి
యొక్కవలయునయ్యవలయున్న మొదలైనవందలగులదు.
ఈనాటికమును ఇదిగోనన్నమః శత్రుమానకాలమున న
ప్రభువలయునందు చంద్రయ్య కలియ, రాజుత్తు, లయ్య వ్య
క్తిగలవలయున్న రాజునాథులయిత, కత్తు, పెలమ, రెడ్డి గిరి
యొక్కవలయునయ్యవలయున్న మొదలైనవందలగులదు.

జేసి రాచవా రయిరి. ఇక్కాలమునందు వీరిని రాజపుత్రులనుబ ధర్త పుగును. ఉత్తరచేశమునందలి రాజపుత్రులును ఏరినలెనె చతుర్థకులమునుండి వచ్చినవారే యగుటచేత నీరాచవారు నర్ణమునందుఁ జాము తక్కువవార మనియు, ఉత్తరచేశపురాజపుత్రులెక్కువవారని చింతింప నక్కఱ లేదు. ఇట్లని యెరులు వీరిని నధిష్ఠింపరాదు. గుణకర్తములచేత నర్ణవిభాగ మేర్పడినది కాని వర్ణాశ్రమధర్తము లేర్పడుటకుఁ బూర్వము నందఱును నమానులే యని యెఱుంగవలయును.

చరిత్రసాధనములు.

ఈచరిత్రరచనమునందు నాకు విశేషముగాఁ దోడ్పడినవి శాసనములు, ప్రబంధములు. శాసనములు ఇండియన్ అంటిక్వేరీ, ఎఫ్. గ్రాఫిక్ ఇండియా, ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండాగారములో మొకంజీ, ఎల్లియాట్, మొదలగువారిచే ఛద్రపతిరుబడిన “లోకల్ రికార్డుస్” అను సంపుటములలోనుండు. గహింపబడినవిగా నెఱుంగవలయును. కొన్ని శాసనములు శ్రీమహాభక్తి చామరకృష్ణకవి, ఎం. ఏ. గారు దయచేసినారు. ఈచరిత్రరచనమునందు వీరిసాహాయ్యము నాకుఁ బ్రధాన మైనదిగా నుష్టుది గావున ఏరికి నేను మిక్కిలి కృతజ్ఞుడనై యుండవలయును. రావుబహదరు వి. వెంకయ్య. ఎమ్. ఏ. గారు ఇండియన్ అంటిక్వేరీలో వ్రాసినదానిని సాక్షారముగాఁ జేసికొని నల్లూరు శాసనసంపుటములను ఉంధ ప్రబంధములను బరిశీలించి నల్లూరు

చకితమును వ్రాసినాడను. కాకతీయులచరిత్రచరితమునను
శాసనపరిశోధకు లగు రావుసాహెబు హోచ్, కృష్ణశాస్త్రి బి.వి.
గారి యనుమకొండశాసనవ్యాఖ్యానము గూడ పోషిస్తున్నది.

పల్నాటివీరులను గూర్చిన చకితము ప్రాచ్యలిఖిత
పుస్తక భాండాగారములోని ద్విపద ప్రబంధములను ఇదివి యందలి
కథాసారమును గ్రహించితిని. మనోహరముగా నుండుటకై
శ్రీయుతులైన అక్కిరాజు ఉమాకాంతము గారు విశేషచరిత్రము
చేసి వ్రాసిన యుపోద్ఘాతముతోఁ గూడినపల్నాటివీరులచరిత్రము
లోని బాలచంద్రయుద్ధభాగమునుండి ద్విపదపంక్తుల శబ్దలబ్ధు
ట నుదాహరించుచు వచ్చినాడను. మఱికొన్ని భాండాగార
ములోని ప్రతులనుండి గ్రహించితిని. ఉమాకాంతముగారు
ప్రకటించిన భాగము శ్రీనాథవిరచిత మైన గందములోనికి నేనా
యని యొకగొప్ప సందేహయు కలుగుచున్నది. ప్రాచ్యలిఖిత
పుస్తక భాండాగారములోని ప్రతుల యోమయానస్థలో నున్నవి.
రావుశాస్త్రియచరిత్రముయొక్క ప్రతిని ప్రబాద్వికారవాటి పాఠ
పురంగమునాయఁడు గారు దయతో నా కొనంగిరి. ఈ గ్రంథ
మును రచించినవారు శ్రీశ్రీయులయిన సుబ్బబాడ శ్రీరామ
మూర్తివంతులుగారు. ఈ గ్రంథ క్తుల కందఱునకు కృష్ణాది
వగుచున్నాడను.

ఈచకితములోఁ గ్రహించిన దేవాలయపుటములను
చేతుగల్గుతుండి పంపిన నాస్థులు లకు శ్రీయుర మాదనాటి

హనుమంతరావుపంతులుగారికి గృతజ్ఞతానందనములు చెప్పుచున్నాను.

మఱియు నీ చరిత్రమును ముద్రించెడి శ్రీ బ్రహ్మచారి ముద్రాశాలాధికారులును విద్యార్థి విసింహులు నైన బ్రహ్మశ్రీ వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిలవారు శాసనములలోని యనేకసందిగ్ధాంశములను దెలిపియు, అపరిశుద్ధములై యున్న శ్లోకములను నిర్దోషగింపియు, వానిభావములను దెలిపియు ననేకవిధములుగాఁ దోడ్పడినందులకును నేను గ్రంథమును త్వరగా ముగింపక కాలయాపనము చేయుచున్నను ఓవిక వహించి గ్రంథమును ముద్రింపఁ జేసినందులకును, వారికిని, శాసనములం జనువుటయందుఁ దోడ్పడిన బ్రహ్మశ్రీ చెన్నాచార్యగారి భానుమూర్తి పంతులు బి. ఏ. గారికిని మనఃపూర్వకములైన యనేకనందనము లాచరించుచున్నాఁడను.

తెన్నవూరి.

జి.వి.కె.కె.

ఇట్లు విధేయఁడు.

చిలుకూరి వీరభద్రరావు.

విషయ సూచిక.

మొదటి ప్రకరణము.

సంగ్రహించిన శతాబ్ద స్థిత

మొదటి ప్రకరణము	...	1
శంకరమతము	...	2
శాం-చినగరము	...	3
రామానుజాచార్యుడు. శ్రీ నైష్ఠికమతము	...	4
విశేష దేవతాము	...	5
రామానుజుడు బ్రహ్మరాక్షసుని పాపములు	...	6
శ్రీ నైష్ఠికమతముల నిర్మాణము	...	7
రామానుజుడు-తరువాత రామానుజుల మతము-మాలముదిగలు	...	8
రామానుజుని గ్రంథరచనము మత వ్యాప్తి	...	9
నిర్మాణము	...	10
శ్రీ నైష్ఠికమతము	...	11
రామానుజుని మతము	...	12
విశ్వరూపములు	...	13
భూమి మతము	...	14
శ్రీ నైష్ఠికమతము	...	15
నిర్మాణము రామానుజుని మతము	...	16
శ్రీ నైష్ఠికమతము	...	17

మతవిప్లవము	...
శైవమతోద్ధారకుడైన బసవేశ్వరుడు	...
వీరశైవసిద్ధాంతములు	...
బసవేశ్వరుడు మంత్రియగుట	...
బిజ్జలునికి బసవేశ్వరునికిని గల సంబంధము	...
బసవేశ్వరునికి బిజ్జలునితోడి విరోధము	...
బిజ్జలరాయనివధ	...
ఘోరమైనమతరొద్దము	...
చెన్న బసవేశ్వరుడు	...
కాలమర్శవంశము	...
చాళుక్యపరిపాలనము	...
హొర్రానికమతము నిబంధన గ్రంథములు	...
తనంతిగ రాజకీయ స్థితి	...
మధ్యాచార్యులు	...

రెండవ ప్రకరణము.

తెలుగుచోడులు	...
కరికాలచోరుడు	...
కోటిదిన చోడులు	...
బల్లయచోడ దేవమహారాజు	...
సన్నెచోడ కవిరాజు శివామణి	...
మల్లికార్జునయోగి	...
కామచోడ దేవమహారాజు	...
కొమరవనమల్లదేవ చోడమహారాజు	...

నన్నెవోడ మహారాజు	...	48
సానుండగుండెల్వరులు	...	49
సెల్లూరు తెలుగు వోడులు	...	49
సెల్లూరు పూర్వ చరిత్రము	...	52
మధురాంతక పార్శ్వవోడ బేర రాజు 1111...	...	53
మధురాంతక పార్శ్వవోడ నల్లసెద్ది రాజు	...	54
మధురాంతక పార్శ్వవోడ మమమసెద్ది రాజు.	...	55
మధురాంతక పార్శ్వవోడ తమ్ముసిద్ది రాజు.	...	56
భుజులవిగ నల్లసెద్దనవోడ దేవమహారాజు.	...	57
భుజులవిగ ఎమ్మసిద్దన దేవవోడ మహారాజు.	...	58
తిక్కభూపతి	...	59
తిక్కరాజు పృథ్వీరాజును సంపుట	...	60
దానకాసనములు	...	61
తిక్కరాజు విజయములు	...	62
తిక్కరాజు వైష్ణవమతస్థుఁడు	...	64
తిక్కరాజుకవి సాహిత్యముఁడు	...	65
గుంత్రిభాస్కరును సెద్దనామాట్యుఁడు	...	66
మమమమమమనల్లభుండు	...	67
కావ్యములకు బెలమఁకు వివాదము	...	68
మమమసెద్ది శ్రీకృష్ణ రాజులను జయించుట	...	69
తిక్కన బయ్యలు	...	70
కాటమరాజమమమసిద్ది రాజులయుద్ధము ఎద్దెక్కునారయగు పరాక్రమములు	...	71
తిక్కనసోమయాజి	...	72

తిక్కనసోమయాజిమఠము	...
తిక్కనివంశమువారు	...
అధ్వజాచార్యుడు	...
కేతనమహాకవి	...
జయనామర్యకవి	...
అనంతరరాజమయస్థిలి	...
నెల్లూరునాగరాజులు	...
ఇమ్మడి తిక్కరాజు	...
శృంగాపట్టణము గొప్పరేవుపట్టణము	...
మనుమగండి గోపాలుడు	...
రాజగండి గోపాలదేవుడు	...
మొంగుపల్లవరాజులు	...
నంద్యవర్మ మహారాజు	...
అల్లంపిరుకాళత్తిదేవరాజు	...
అభిదేవమలిదేవమహారాజు	...
ఇమ్మడిదేవ మహారాజు	...
మహారాజసింహుడు	...
నాటికొండలు. పల్లవరాజులు	...
యోధవ చాళుక్యరాజులు	...
మహారాజమహారాజు మార్గకళ్యాయలు	...

మూడవ పుస్తకము.

నాగవంశోద్భవము. రాజులు...

మొదటి పుస్తకము.

జగదేకభూషణభారావగ్నమహారాజా	...	229
రాజభూషణ సోమేశ్వరమహారాజా	...	230
మొదటిసోమేశ్వరుని విజయయాత్రలు	...	234
కన్నరదేవమహారాజా	...	238
జగదేకభూషణ విరసోమేశ్వరమహారాజా	...	239
జగదేకభూషణ నరసింహదేవమహారాజా	...	240
రాజాధిరాజజయ, సింహదేవమహారాజా	...	242
రాజాధిరాజ హరిశ్చంద్రదేవమహారాజా	...	243

నాల్గవ ప్రకరణము.

అనుమకొండరాజ్య ప్రాచీనగాదలు	...	182
అనుమకొండ నామోత్పత్తి వివరణము	...	238
సోమదేవరాజా	...	239
కటరాజా దండెత్తివచ్చుట	...	240
మాధవవర్మ	...	240
మహాకొండలు చంద్రవంశపురాజులు	...	248
నిజమైన చరిత్రము	...	248

అయిదవ ప్రకరణము.

కాకతీయాంధ్రులు - శైలింగ్యసామ్రాజ్య నిర్మాణము	...	244
కాకతీయులు సూర్యవంశజులు	...	245
దుగ్గయ్యకులము	...	245
కాకతీయులు మొదటిరెడ్లు, తరువాతకత్తువారు	...	245
త్రైలोक్యమల్లకాకతీ తేజరాజా	...	248
మహాకొండేశ్వరకాకతీ ప్రాంతరాజా	...	248

పద్మాక్షి నేవియాలయము	...
పోలరాజు తైలపదేవునిబంధించి విడుదలు	...
పోలరాజు గోవిందరాజును జయించుట	...
పోలరాజు గుండరాజును జంపుట	...
పోలరాజు జగదేవుని బాటద్రోలుట	...
పోలరాజు మరణము	...
పోలరాజు సంతానము	...
పోలరాజుగొడుగుచే జంపబడుట	...

ఆ తి న ప్ర క ర గ్ర ము.

కాకతీయాంధ్రులు - శ్రీమద్రామాయణరాజు	
పద్మాక్షుడు వర్ధమానాక్షుడులను జయించుట	...
పద్మాక్షుడు పాలించు	...
లింగుడు, గోకర్ణుడు	...
రామాయణుని జరిపి పద్మాక్షుని పెండ్లియాడుట	...
రామదేవుని రాజ్యవిస్తారము	...
రామాయణుని వేళము పాపనిమోచకయ్యుడు	...
రామాయణుని విద్యావేషావళుడు	...
రామాయణుని కాయనపండ్ల రాధ్యుడు	...
రామాయణుని శ్రీమదాద్యుని	...
రామాయణుని పద్మాక్షుని	...
రామాయణుని రామాయణుని	...
రామాయణుని రామాయణుని	...

చివరపై గాద	...	182
శీతిరెడ్డి మూలపురంతుడు కాడు	...	181
ఏ డ వ ప క ర ణ ము .		
పలనాటి వీరచరిత్రము	...	186
పెద్దనాయని 1 ద	...	186
నర్లకొండ దండయాత్ర	...	200
నాయకు రాచర్ల తాండము	...	202
నాయకు రాచిదు స్తంభములు	...	203
(బహు నాయని సంతానము	...	208
బాల నాయని వివాహము	...	204
నాయకు రాచిమాన్సిర్యము	...	205
కోడిసరి దేవులు...	...	206
క నకు నాయని యుద్ధము	...	207
బహు నాయకు శ్రీ శైలమునకు బోవుట	...	208
రాచమల్లుని రాయబాగము	...	209
బహు నాయకు యుద్ధమునకు వెడలుట	...	210
నల గాముడును యుద్ధ సన్నద్ధుడగుట	...	214
బాలనాయని కథ	...	212
గోవింద రాజు ధన్యవారము	...	221
బాల నాయకు శార్దూలుపూడి ప్రవేశించుట	...	224
బాలచిత్త నరసింహుల యుద్ధము	...	226
నరసింహుని తిలగోయలు	...	227
బహు నాయని నోపము లెన్నుట	...	"
మరి దేవ రాజుల మరణము	...	228

యాదవయుద్ధము	...	238
నాయకురానియుద్ధము	...	"
యుద్ధసమాప్తి	...	239
బ్రహ్మనాయకుడు సంఘసంస్కర్త	...	"
పరశైవము	...	240
పిరారాధనము	...	"

ఎనిమిదవ ప్రకరణము.

శ్రీరుద్రచేవుని నమశాసకులు
కమ్మనాటిరెడ్డు-లేక-కమ్మవారు

కోటకంఠము	...	241
ప్రసాదనాయకుడు	...	242
కోట గండధూపతిరాజు, చూడమనేని	...	243
కోటకేకరాజు	...	244
భౌద్ధమతము, బుద్ధనివూజలు	...	245
కోటరాజయొక్క బ్రాహ్మణాగ్రహారములు	...	246
కోట బయ్యలమనేని	...	"
కోటవేకరాజు, కోటగణపాంబ	...	248
బుద్ధమత కంఠము, కొండపడమనే బుద్ధరాజు	...	249
నరసింహ సీమరాజులు	...	250
బుద్ధరాజు కొడుకు రుద్రరాజు	...	251

తొమ్మిదవ ప్రకరణము.

కాకతిగణపతి చేవచక్రవర్తిపాలనము ...

చేవచక్రవర్తిపాలనము	...	252

తెలుగునాయకులు, తేక తెలంగాలు	...	247
గణపతిదేవుడు వెలసాచినిజయించుట	...	248
గజసాహిణి జయపనాయకుని సంబంధము	...	249
చిత్రేశ్వర నరదేశికులు	...	251
కాటదమూపతి, భాండసేనాధిపతి	...	252
చాగిపోరాజు, గుడిమెట్టరాజులు	...	252
కనులవాడభీమకవి	...	256
గోపరాజు రామప్రధాని	...	257
గంగయసాహిణి	...	"
గంగయసాహిణి కాయస్థుడు	..	258
గంగయసాహిణి పూర్వచరిత్రము	...	"
గణేశుని దక్షిణదేశమున దండెత్తుట	...	259
గణపతి సాంధ్యులను జయించుట	...	"
సామంతులజయంత్ర	...	261
సాంధ్యులు మరలసెల్లూరు నాశ్రమించుట	...	"
గంగయసాహిణి బాహుత్తరి నియోగధిపతి	...	262
గంగయసాహిణి దానధర్మములు	...	263
జన్మి గజేన సిద్ధయదేవుల యుద్ధము	...	264
గణపతి దేవదత్తవర్తి కైకకాదులను జంపించుట	...	"
చెన్నామెగడగణపామూర్తుడు	...	265
మేదయనాయకుడు	...	265
అద్దంకి ప్రభువు మాధవనాయకుడు	...	267
సంగళదేవమహారాజు	...	268
శ్రీసారింగపాణి దేవమహారాజు		

ప ది య న స్త క రి గ ము.

నెలమసీరులచర్చితము	...	370
పద్మనాయకులు	...	373
సహస్రంక్తిభోజనము	...	379
కాకతీయులు గ్రంథకులజాతి	...	38
దామానాయుడు	...	383
ప్రసాదాదిత్యనాయుడు	...	384
రుద్రమనాయుడు	...	385

ప దు నొ క ర ద న స్త క రి గ ము.

గణపతిదేవుని పరిపాలనము	...	392
వేలానగము ప్రసిద్ధమైన రేవు పట్టణము	...	393
ధర్మశిరపాలనము	...	395

ప ర గై ర ద న స్త క ర గ ము.

శ్రీరుద్రనుజేరి పరిపాలన చర్చితము	...	397
రుద్రాచల గణపతి కూడురుగాలి భార్యకాదు	...	398
కూడురునుచు బలనక్తరమైన గ్రామము	...	399
రుద్రాచల రాజ్య వారమును పూను	...	400
రుద్రాచల భర్త	...	401
రుద్రాచల మహాదేవరాజును జయించుట	...	402
జన్మిగదేవరాజు	...	403
తిరురాంకక దేవరాజు	...	404

అంబయదేవ మహారాజా	...	818
గోనగన్నారెడ్డి సాహిత్యము	...	819
గోనబుద్ధారెడ్డి రంగనాథ గామాయణము	...	820
బుద్ధారెడ్డికూటయ కుప్పమాంబ కావనము	...	821
నాగదేవ మహారాజా	...	822
ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి జననము	...	823
అన్నమదేవ ధూపాలుఁడు	...	824
రుద్రమదేవి పరిపాలనము	...	825

పదమూడవ ప్రకరణము.

శ్రీవీర ప్రతాపరుద్రచేన చక్రవర్తి పాలనము

ఏక-లానగరము	...	826
నాగయగన్నయంత్రము	...	827
ఎల్లయనాయకుఁడు మేచయనాయకుఁడు	...	828
ఇందులూర సుద్రమరాజా.	...	829
బెండ్రూడి అన్నామాత్యుఁడు	...	830
సాహితీమారుఁడు-భాస్కర రామాయణము	...	831
ప్రతాపరుద్రుఁడు త్రిపురాంక కాంబదేవుని జయము	...	832
తై నమక ప్రాబల్యము-తై నమక రిద్దాలము	...	833
తై నులు ప్రామాణ్యములకు శపండు	...	834
ఏక-లానగరమునాని ప్రసిద్ధ దేవాలయములు	...	835
ప్రతాపరుద్రుని	...	836
మొలార దేవుఁడు	...	837
విరచనమారాధనము	...	838

ఘటికాయంత్రము, పూటకుంఠు

...

మాచల్దేవి వారాంగన

...

పదునాలుగున ప్రకరణము.

శ్రీవీర ప్రకాప రుద్రదేవ చక్రవర్తి పాలనము.

మహమ్మదీయుల దండయాత్ర

అల్లాఉద్దీనుడక్కను దండయాత్ర

...

అల్లావుద్దీను చక్రవర్తియగుట

...

మలక్ కాఫూర్ ప్రథమ దండయాత్ర

...

మలక్ కాఫూర్ ద్వితీయ దండయాత్ర

...

మహమ్మదీయుల తృతీయ దండయాత్ర

...

ప్రతాపరుద్రుడు శ్రీశైలమునకుఁ బోవుట

జాట్టయలంక గొంకారెడ్డి

...

ప్రతాపరుద్రుడు పాండ్యరాజులను జయించుట

...

ముప్పిడినాయకుఁడు రంగవఱ్ఱును జయించుట

...

అల్లాఉద్దీను మరణము కీర్తిలో

అల్లకల్లోలములు

...

భాషావిశ్కంభి

...

పరిపాలన వివరణము

...

ఉరగ ప్రసిద్ధ సేనానాయకులు

...

రాజ్యవిస్తీర్ణము

...

ఆంధ్రులు మహమ్మదీయుల నొడించుట

...

సేనానాయకుల కథనము దండయాత్ర

...

రామస్వ దేవాలయములలోని చిత్రములు.

ఆంధ్రుల చరిత్రము.

మధ్య యుగము

మొదటి ప్రకరణము.

పం. డెండవ శతాబ్ద స్థితి.

దక్షిణహిందూస్థానమున మహారాష్ట్ర, కర్ణాటక ద్రావిడాంధ్ర కాశీం
గులు సుస్థిర మైనయేకసామ్రాజ్యమును నెలకొలుప వలయు నన్న సంకల్ప
ముతోఁ దమకమ యావచ్చుక్తులగు వినియోగించి దక్షిణాపథము నంతయు
భయంకర మైనయుద్ధరంగముగఁ జేసికొని వీరాధిపతులై పోరాడుచున్న రాజ
కీనువాతావరణమును; గాభ్యాధిపత్యములను వహించిన చక్రవర్తులు మహా
రాజులు సామ్రాజ్యముగ జైనమతాభిమానులుగ నున్నను, మాండలికరాజులు
సేనాధిపతులు మొదలగు నున్న రాజకీయాద్యోగియు లగేకులు జైనమతా
వలంబకులై జైనమతాచార్యులకుఁ బోషకతై నందున జైనమతము బససామా
న్యమకమై విజృంభించుచుండుటయు, జైనమతావలంబకు లయిన మాండలిక
రాజులు సేనాధిపతులు సామ్రాజ్యాధిపత్యము నాక్రమించుటకై ప్రయ
త్నించు చుండుటయు, జూచి సహింపఁజాలక జైన బైష్ణవ బ్రాహ్మణమతా
చార్యు లగేకులు దక్షిణహిందూస్థానమునఁ దమకమ మహాసామ్రాజ్యములను
స్థాపించుటకై అభినవేశముతో మహాబోధనలు గావించునమయమున జైన తార్థ
మతి ప్రకటనకారములొ యన సంస్కర్త లగేకులు బయలుపడలి మహా
సాంఘికవాతావరణమును; అల్లకల్లులముగావించినకాల మగుటచేసి పం. డెం
డవశతాబ్దస్థితి అత్యంతయంకరముగ నుండెను. పం. డెండవ శతాబ్దప్రారంభ
మునఁ గర్ణాటక మహారాష్ట్ర దేశములు పచ్చి మదాచుకయై సామ్రాజ్యముగకును,

ద్రావిడాంధ్రదేశములు పూర్వచాళుక్య వోడ సామ్రాజ్యమునకును, 190
గోత్రములు కళింగ గాంగ సామ్రాజ్యమునకును, బోయడి గుండినది.
ఆంధ్రభారతకృతిపతి యగు రాజరాజవిష్ణువర్ధన్యుని కీశయుఁడును చాళుక్య
వోడచక్రవర్తయు నగు మొదటికులూర్తుంగవోడనధుని చరిత్ర ముంధదేశ
మునకు సంబంధించినంతవఱకు సాంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగమునకు
సవిస్తరముగాఁ దెలిపి యున్నాఁడను.

ఇతఁడు స. శ. 9020 మొదలుకొని 9999 వ సంవత్సరమువఱకు
బరిపాలనము చేసెను. ఇతఁడు శతధన్వంతరై శతమతాపనిదేశమగతకుఁడై
శివాలయములను బెక్కించెని నిర్మించి ప్రఖ్యాతిపొందినను, పొదుతసహనము
లేనివాఁడని చెప్పుదురు. ఆకాలమునందలి బ్రాహ్మణు లప్పటికి వయి తెలి
ముగా నంగీకరించినవా రగుటచేత ఇతఁడు బ్రాహ్మణ్యముగాఁ గాని యుండెను.
ఆకారణముచేత నీడనికాలమున బ్రాహ్మణులము వర్ధిల్లుదుండ నని చెప్పి
వచ్చును. ఆకాలముననే ఆర్యబ్రాహ్మణులకు మతము సంస్కారములను
బొందెను. దక్షిణాపదమునకు వచ్చిన యార్యబ్రాహ్మణులు బ్రాహ్మణులతో
సంపర్కమువలన శివారాధన మవలంబించినవా రయినను వారికిఁ గ
ప్రధాన మైనవైదికమతము ప్రధానమకముగా నుండెను. ఈమఱియును బ్ర
శంపఁజేసినవాఁడు కుమారిలధిష్టు. ఈ వైదికమతోద్ధారకుని చరిత్రము
సంగ్రహముగా సాంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగమునఁ దెలిపి యున్నా
గావున, నిచ్చట మఱియఁ దెలుప లేదు. కుమారిలధిష్టుచేఁ బ్రకారించుఁజేయ
బడిన సర్వప్రధాన మైనవైదికమతము నానాట వర్ధిల్లుదుండినను, కుమ
భట్టుయొక్క ప్రతిపక్షు లయిన తైనవ్యాధమతాచార్యులతో వాగ్వాదము
సలిపి విజయము గాంచినను, ప్రజాపాలనమునందు మతోగాజాలను వ
నుగఁ జేసెనొని యెన్నివిధములుగా తైనులను బాధించి పొందించినను,
నిజే బోధింపఁబడిన మతము ప్రజారంజకముగ నుండుక పోయెను.

1. ఆంధ్రులచరిత్రము; ప్రథమభాగము. 200-210 వ పుటలు.

2. ఆంధ్రులచరిత్రము; ప్రథమభాగము. 210 - పుట.

వైష్ణవ మతము.

దక్షిణహిందూస్థానమునందు భక్తిప్రధాన మైనవైష్ణవమతము శతకా పుండు, నాదముని, పుండరీకాక్షుండు, రామమిత్రుండు, యామునాచార్యుండు మొదలగు పరమభాగవతోత్తములచే బోధింపబడుచుండుటచేత తక్కువ జాలివా రక్షేకులు వైష్ణవభక్తాగ్రసరులై యున్నకస్తిలికి వచ్చి భాగవతులచేఁ బూజింపబడుచుండిరి. అయినను వైష్ణవమతముకూడ రామానుజు లవతరించువఱకు కర్తప్రధాన మైనవైదికమతమునుగాని, వైరాగ్యప్రధానమైనవైవ మతమునుగాని, మించి విశేషవ్యాప్తిఁ చెందియుండలేదు.

శంకర మతము.

గౌతమబుద్ధుని తరువాత మతసంస్కర్తలలో జగత్ప్రఖ్యాతినుండిన శంకరుఁ డెనిమిదవశతాబ్దాంతమున మలయాళదేశములోని కాలడి యను గ్రామంబున నొక నంబూద్రిబ్రాహ్మణ కుటుంబమున నవతరించి బాల్యముననే వేదశాస్త్రాది విద్యలనెల్ల గ్రహించి బ్రహ్మచర్యమునుండేయే సన్న్యాసియై మహాతత్త్వజ్ఞుడై వ్యాసశ్రుత వేదాంతగూఢములకును, దశోపనిషత్తులకును, భగవద్గీతలకును మహాభాష్యములను వ్రాసి, అనేకుహిమావల పర్యంతమును సంచారముచేసి, అద్వైతసిద్ధాంతమును బోధించుచు, పరమతబుండనమును స్వమతమండనమును జేయుచు, ధర్మర్యవస్థలై ధర్మఖండంబున నుత్తర హిందూస్థానమున బదరీకేదారములోను, దక్షిణహిందూస్థానమున క్షంగేరిలోను, పూర్వహిందూస్థానమున జగన్నాథములోను, పశ్చిమహిందూస్థానంబున ద్వారావతిలోను, నాలుగు ప్రధానమతముల నేర్పఱచి శంకరమతములను స్థాపించి, జగద్విఖ్యాతి గాంచెను. ఇతనిచే రచియింపబడిన సూత్రభాష్యమును, ఉపనిషద్భాష్యమును, గీతాభాష్యమును, ప్రస్తానశ్రయ మందురు. హేతువాదమున నె గ్రంథమును మించినది మఱియొక్కటి గానరాదని కొందఱ శ్రద్ధవేత్తల యభిప్రాయము. ఇతఁడు చొద్ధదర్శనములోని వేదాంతములను వెల్లెండని గంగ్రహించియు, బుద్ధుండు విష్ణువుయొక్కయశశార

మని వచించియు, బౌద్ధులను బ్రేక్షింపడను పౌరాణిక హింసామతావలంబములనుగఁ జేసె నని చెప్పుదురు. ఇతఁడు పౌరాణికమతములనొకఁ గాలనమున సమాధానపడి కనమఁదమును మెల్లమెల్లగ వ్యాపింపఁజేసి కృత్రిమ్యుడయ్యెను. ఇతఁడు రాజాధిపతులను వశులనుగఁ జేసికొని బౌద్ధులను హింసించె ననిచెప్పెడికద లెంతవఱకు విశ్వసనియముగా మనమిప్పుడు నిర్ధారణచేయఁజాలము కాని, హిందూదేశమున బౌద్ధమతవిశాసమునకుఁ గొంతవఱకేతఁడు కారణభూతుడై యుండవచ్చుననిమాత్రము మన మూహింప వచ్చును. ఇతఁడు కుమారిలభట్టు బోధించిన వైదికమతమునుగూడ విగ్రహించినవాఁడు. ఈమహాసంస్కర్త ముప్పదిరెండు సంవత్సరములు జీవించి బదరీశ్వరములముక్తిగాంచె నని చెప్పుదురు. ఇతఁడు బోధించిన యద్వైత శాస్త్రమున వైదికమతావలంబము లయిన బ్రాహ్మణు లనేకు లంగీకరించిరి. పదునొకఁడగు శతాబ్దాంతమునను పండ్రెండవశతాబ్ద ప్రారంభమునను యాచక ప్రకాశుల నద్వైతసన్న్యాసి యొకఁడు కాంచినగరమునందు నద్వైతమతబోధనలు గావించుచు మహాప్రఖ్యాతి గాంచుచుండెను.

కాంచీనగరము.

అంతకుఁ బూర్వము కైకశాద్ధమకాశాశ్రమములకు సముదయఁ బ్రధానముగా నుండిన యీ కాంచీనగరము, పదునొకఁడగు శతాబ్దమునాఁక బ్రాహ్మణాధీనమై వైదికవిద్యాబోధకస్థానమై, బ్రాహ్మణమతములకుఁ బ్రబోధుడై, దక్షిణహిందూదేశమున విద్యాధికారస్థానమును జనించిన మతముల నన్నింటినరికయించి యున్నాఁడునుండిన నెక్కడెక్కడినుండియై బ్రాహ్మణవిద్యార్థు లనేకులు విచ్చేసి ప్రసిద్ధి లయిన యుపాధ్యాయుల విద్యాభ్యాసమును జేయుచు నేడనేదాంతాది విద్యావహులుగ నెక్కడనునుండిరి. మతబోధకు లనేకు లాచినగరమునకు నేరెంచి నేర్పుచు మతబోధనలు గావించుచుండిరి. ఉచ్చివారిలో యాచక ప్రకాశులను నున్న యునొకఁడు. ఇతని ప్రసిద్ధిని విని మారప్పలములనుండి విద్యార్థు లనేకులు

శుశ్రూషణేయము విద్యాభ్యాస మొనర్చుచు నుండిరి. అట్టివారిలో వైష్ణవ మతోద్ధారకుఁడును మహాసంస్కర్తయు నగు రామానుజాచార్యుఁడొఁడు.

రామానుజాచార్యుఁడు.

శ్రీవైష్ణవమతము.

ఇతఁడు ద్రావిడదేశములోని ధూళపురి యనునామాంతరము గల శ్రీపెరుంబూనూరను గ్రామంబున అనూరిశేషసోమయాజి యను బ్రాహ్మణు నకును, కాంతిమతి యను భార్యకును, కాలివాహనశత్రుముగారం దియగు సింగశసంతత్సర వైత్రశుద్ధపంచవీ గురువారమున నాద్వారీనక్షత్రయుక్త శుభ లగ్నమునందు జనించెను. ఆశవందా రనునామాంతరముగల సుప్రసిద్ధవైష్ణవ మతోచార్యుఁ డగుయామునాచార్యుని శిష్యవర్గములోనివాఁ డగు శ్రీశైల పూర్ణుఁ డీతని మేనమామ. రామానుజుఁడు తన పినతల్లియగు ద్యుతిమతికిని కమలాక్షభట్టునకును జనించిన గోవిందభట్టుతోడఁ గాంచీపురమునకుఁ బోయి యాదవప్రకాశునిఁ డఁజేరి తన ప్రజ్ఞావిశేషముచేతను, మేధాసంపత్తిచేతను, అత్యల్పకాలములోనే వేదాంతవిద్యారహస్యముల నన్నియు గ్రహించి గురుబోధమును ధిక్కరించి శంకరుని యద్వైతసిద్ధాంతమును విరాళరించి విష్ణుద్వైతసిద్ధాంతబోధము మొదలుపెట్టి గురువుతో మతసిద్ధాంతవాదములు కావించి యాతని వైష్ణవభక్తాగ్రేసరునిగాఁజేసి కుదకు గురువునకే తాను గురువై యడనిచేఁ బూజింపఁబడె నని వైష్ణవమతగ్రంథములు ఘోషించు చున్నవి. ఇట్లు రామానుజుఁడు శంకరునిమతమును భక్తిప్రపత్తులు లేని వస్తి జ్ఞానమువలన ముక్తిలేదనియు, ప్రపంచము మిథ్యకాదనియు, ముక్తిసమయమున కప్పుడత్యంత స్వరూపము కలవాఁ డయినను బూర్ణముగనేత్యరస్వరూ

ప. శ్రీ. శ. గంగూ దవ సంస్కర మగుచున్నది. ఇది సరియైనదిగఁ గన్ప ట్టును. ఇది చర్చింపఁ దగిన విషయము.

పము సంభవింపదనియును, ఖండించుచు ఇంద్రవిభానమున కంభవక్రగదా
ధారియు గరుడవాహనానూధుఁడు నగు లక్ష్మీపతియే సుల్పేశ్వరుఁ డనిబోధిం
చుచు వచ్చెను. చోడచక్రవర్తి శంకరమగావలంబునఁ జగుటవలన రామా
నుజుని మతబోధము సరిపడకుండెను. ఈ చోడచక్రవర్తి గూంధవాళికిఁ
పతియైన రాజరాజనరేంద్రుని కుమారుఁ డగు నుజాన్తుంగచోడదేవుఁడే గాని
యన్యుఁడు గాఁడు. ఇతఁడు శైవభక్తుఁ డగుచువలనఁ దన రాజ్యమునందఁ
ప్రజలెల్లరును శివునే దైవముగా నంగీకరింపవలసిన దని ప్రకటించెను.
అందులకు రామానుజునిశిష్యులు నిరాకరించిరి. అందుపైఁ జక్రవర్తి రాగమాడు
బనించి రామానుజునిబట్టి తనయుద్ధకుఁ గొనిగవ్వుని ధిటుల వుర్తింపు చేసెను.
పరమమాహేశ్వరాచారభక్తిపరుఁ డైన చక్రవర్తిగూర్జను శిష్యులగుచే
రామానుజుఁడు విని మాటువేషముతో నెంపనై కాంచిపురమును విడిచి
హోసలరాజుచేఁ బరిపాలింపఁబడు గాంగవాడిదేశమునకుఁ బాఁచిపోయెను.

విఠలదేవరాయలు.

అప్పుడు విఠలదేవరాయలు గాంగవాడిదేశమును బరిపాలనయు చేయ
చుండెను. ఇతఁడు ౧. ౧. ౧౧౦౬ వ సంవత్సరమున గాఝాధిపత్యము
వహించినటులఁ గన్పట్టుచున్నది. ద్వారసముద్రము లేక చాళుఖ్యుడు రా
ధానిగ హోసలబల్లాలరాజులు గాంగవాడిదేశమును బరిపాలించుచుండి
నీరు మొదట శైవమతావలంబకులుగ నుండిరి. ఈబల్లాలరాజైన విఠలదే
రాయలు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యగు యాజ్ఞనాథునివలన సామ
తులుగ నుండిన మహామండలేశ్వరులలోఁ బరాక్రమకంఠుఁడుగను బ్రసిద్ధు
డుగ నుండెను. రామానుజుఁడు ఈశిష్యులగుచో విఠలరాజ్యమునఁ బ్ర
శించి జనులకు మతోపదేశమును జేయుచు రాజధానిగవలసినను న
కొంతకాల మచ్చుటనే నివసించి యుండెను. అప్పు చాళుక్యరా

గొమాగ్తను బ్రహ్మరాక్షసుడు పట్టుకొని వేధించుచుండెను. అందువలన నారాజపుత్రిక దిగంబరయై పిచ్చిపట్టినదానివలె దిరుగుచుండె నట. కై నమకగురువు లెందఱో చిత్తస్థులు చేసినను అబ్రహ్మరాక్షసుడు విడదయ్యెను.

రామానుజుడు బ్రహ్మరాక్షసుని పాతదోలుట.

రామానుజుని సూహృత్త్యము తనశిష్యుడగు తొండనూరునంచి వలన రాజభార్య కాంక్షలదేవి విని, రాజుతోఁ జెప్పఁగా నతఁడు "మనపుత్రిక మన స్వాస్థ్యమును గల్గించి యెప్పటిదైతితి రామానుజుడు గొనివచ్చె నేని యడఁడే మనకు దైవము, అడఁడే ప్రభువు, అడఁడే గురువు." అనిచెప్పి రామానుజునికి వాగ్దానంపించెను. రాజులయాశ్రయము మొదట రామానుజుని కంఠగా నిష్ఠములేఁపొయెనట గాని, మతివ్యాపనమునకు రాజయొక్క సాహాయ్య మత్యేవశ్యక మని శిష్యులు ప్రార్థించుటచేత నంగీకరించి రామానుజుడు రాజాంశఃపుగమునకుఁ బోయెను. అంతట రాజు తనరాణితోఁ బ్రత్యుత్తాన ముచేసి యడని నమస్కరించి లోనికిఁగొనిపోయి దూతును జూపెను. దిగంబర క్షుయమున్న రాజపుత్రికనై రామానుజుని పాదతిగ్ధమును గుర్వాజ్ఞ శిరసావహించిన శిష్యుడొఁడు ప్రోక్షంప నామెను బట్టియున్న బ్రహ్మరాక్షసుడు విడిచిపోయెనట. అంతటనామె మగవాండ్రయదుటఁ దానాస్థితి లో నుండుటకు నిగ్గుకడి చివాలన లేచిపోయి వస్త్రాలంకరణధూమగురాలయి వచ్చి వారలకు నమస్కరించి నిలువంబడెనట. తల్లిదండ్రులు గొమాగ్తను గూచి పరమానందము నొంది రామానుజుడు నిజముగా నాని శిష్యువయిన యనంతునియొక్క యపరావతారమే యని విశ్వసించి యాతనిమతమును స్వీకరించి. అంతట రామానుజుడు వారల సాశిర్వదించి వితలదేవరాయనికి విష్ణు వర్ధనుడని నామకరణము జేసెను. ఇట్లు వితలుడు నూత్న ముతకవచమును దొడిగి నూత్న నామమును స్వీకరించి కైనులయెడ ననురాగమును విడిచి వర్తించుచుండ కైనులకు రామానుజునియెడ ద్వేష మగ్గల మయ్యెను.

జైనబౌద్ధమతముల నిర్మూలనము.

అంతట జైనులకును బౌద్ధులకును భాగకలహము ప్రారంభమై చర్చ లతిభయంకరము లయ్యెను. మహాగాఢగు విష్ణువర్ధనుడు బౌద్ధులవారి మునఁ జేరినందున జైనులబల ముడిగిపోయెను. గామమునాడు జైనమతాచార్యులను వాదమున గెలిచెనట. బౌద్ధమతపాఠియు విష్ణువర్ధనుడు జైనదేవాలయములను నాశనముచేసి అదివఱకా దేవాలయముల గోడగోడలు దానముచేసిన మడులు మాత్రము లూడఁబోయెనని బౌద్ధదేవాలయముల కైంకర్యాదుల కొసంగెను. విష్ణువర్ధనుడు కల్యాణిలో చెన్నిగి నారాయణుని, తలకాడ్డులో శక్తి నారాయణుని, గడగులో విజయ నారాయణుని, హొదన హల్లిలో లక్ష్మీ నారాయణుని, మలీయకవోట మలీయుని నారాయణుని ప్రతిష్ఠింపించి, తొండనూరిలో తిరుమలసాగరి మనుసేన వారి చెలువు ప్రతిష్ఠించి జైనదేవాలయముల తాలూ చీగీలు గట్టించి చెలువుగట్టించి గామమున హొటమును నెలకొల్పి భక్తులపోషణార్థ ముకనఁపెనునుంచి నిర్మించెను. దొడ్డగురునహల్లి గామమునకు మేలుకోల యనియు, నీరునారాయణపుర మనియు నామరణము చేసెను. ఇతఁడని 1-4. 1000 2-3 సంవత్సరమున జరిగినదని శ్రామణజెలగోలస్తలపురాగామువలనఁ జేటరను దున్నది. బౌద్ధమత మవలంబింపని జైనమతాచార్యు లనేకులు తాతీగాడుగలలోఁ బెట్టి గంధుబడిరి. పద్మసిరిలోఁ దిరుగఁబడిన జైను లనేకులు సైరీతిగానే సంహరింపఁబడిరి. ఈ భూరప్రళయమునకు భయపడి జైనమతావలంబకు లనేకులు కర్తవ్య భారణమును గ్రహిని బౌద్ధుల లయిరి. ఈ విషయములు స్తలపురాగాడులలోను బౌద్ధమత గ్రంథములలోను వ్రాయఁబడినవి. ఇట్లుని బౌద్ధగ్రంథములలోఁ బెద్దఁ బడియున్నను విష్ణువర్ధనుడు జైనులసంబంధమున విడిచి పెట్టెనట్లు కాననడుల వలనఁ జెలియరదు. బౌద్ధమతావలంబకుఁ దిరుచెడ్డుఁబడిన విష్ణువర్ధనుడు

1 The Indian Antiquary, Vol. 11, May, 1881.

2 Life And Teachings of Sri Ramanuja by C. K.

హాలేవిడులోని జయంగొండేశ్వర శివాలయమునకు క్రీ - శ. ౧౧౨౧ - వ సంవత్సరములో భూదానము చేసినట్లుగ విరూపాక్షపురములోని యొక కాస నమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. కేకమల్లుఁ డనువర్తకుఁ డొకఁడు ౧౧౨౧ వ సంవత్సరమున విష్ణువర్ధనవహాసలెశ్వరుఁ డనుపేర నొక శివాలయమును గట్టించెను. మఱియు నీకనిపంచప్రధానులలోఁ గొందఱు జైనమతాభినివేశ పరవశులుగఁ గన్పట్టుచున్నారు. ఇంతియగాక ౧౧౨౩-వసంవత్సరమున జైన మతావలంబిని యగుతనభార్యకు నొక గ్రామము నియఁగా నామె దానిని అంం బ్రాహ్మణులకు విభాగించి యిచ్చెనట. ఆ సంవత్సరముననే యతనిభార్య కాంతలదేవి శ్రావణబెలగోల గ్రామములో గంధవారణమునుబ స్తిని గట్టించెను. మఱియు ౧౧౨౪-వవ సంవత్సరమున మహాపాధ్యాయుఁడును తార్కిక చక్రవర్తియు జైనుఁడు నగు శిషాలుఁ డనువాని భూదానముచేసెను. ౧౧౨౮ వ సంవత్సరమున యాదవపుర మనుమేలుకోటలో చాముండిగొండపై నుండు మప్పలతీర్థమునకు (శివాలయములోని యొక భాగముకాఁబోలు) దాన కాసనము వ్రాయించెను. విష్ణువర్ధనుని కుమారుండును, వ్యేష్టపుత్రకయగుహరి యలె యనునామెయు, ఆమెచెల్లెండును జైనులనియే చెప్పఁబడుచున్నారు. మఱియుఁ దలకాడు ముప్పుడించి వకపఱుచుగొని శైవులయిన చోడచక్రవర్తులచే నాశనముచేయఁబడిన జైనదేవాలయములు పెక్కింటిని పునర్నిర్మాణము చేసిన వాఁడును విష్ణువర్ధనుని సైన్యాధ్యక్షుఁడును, మహాయోధుఁడు నగు గంగరాజు జైనులకు జైనమతమునకు మార్గమేగాక రాజునకును గొప్ప ప్రాపుగ నుండె నని చెప్పఁబడి యున్నది. ౧౧౩౩-వ సంవత్సరమున సైన్యాధిపతి యగుగంగ రాజు మరణముకొందఁగా వాని కొమారుఁడు బొప్పరాజు హాలేవిడులో ఉండి జ్ఞాపకార్థము ద్రోహమరట్ట మను జిసాలయమును నిర్మించెను. ఈ ప్రతిష్ఠాపనకాలమునందు నయతీర్తి యను జిసాచార్యుఁడు దివ్యప్రసాదమును రాజునకుఁ బంపఁగా నెంగాపురము నేలు మాసన్నపై దండెత్తఁబోయి వాని నొడిచి విష్ణువర్ధనుఁడు ముఱుకచ్చుకాలమున నడిత్రోవలో వానిరాణి లక్ష్మిదేవి ప్రసవించి కుమారునిఁ గన్న సమయమునఁ బ్రసాద మిందెను. కాఁబట్టి

రాజు సంతోషపూర్వకముగా జైనమత గురువుల నాదరించి ప్రసాదమును స్వీకరించెను. జైనమతాచార్యుల శుభాగమమునకు మిక్కిలి సంగోషించి తనకుమారునకు విజయనరసిహుఁ డని పేరు పెట్టి నూతన శివాలయములలోని దేవుని విజయపార్శ్వపాదుఁ డనవలసినదిగా నుత్తరువు చేసెను. ఇంత లేళ్వరుని మహాలయమునకు నెదురుగ నన్నాటమునదిగఁజముల దూరముగా నున్న యీ జైనాలయ మిప్పుటికిని జైనయాశ్రమలచే దర్శింపఁబడుచున్నది. ఇట్టి చరిత్రాంశములు విష్ణువర్ధనుఁడు జైనులను కఠించి ననిచేర్చుచున్నట్లుగాగా గాథలను వైష్ణవమత గాథలను బూర్వపక్షము చేయుచున్నది. శ్రీ-శివలింగేశ్వర సంవత్సరమున విష్ణువర్ధనుఁడు వైష్ణవమతమును స్వీకరించి నని పోలవచు లోని యొక కాసనము దెలుపుచున్నది. ఈ విషయము లన్నిటిని సమన్వయించుకొనుట కష్టసాధ్యముగ నుండును. ఏని యుద్ధములును ఆకాలమున శివుల సేకులు వైష్ణవమతములలోఁ జేర్చుకొనఁబడి గనుదూట సత్యము. శివులకు జాధులను మాత్రమేగాక, ఆహ్లాదకరమైనవారల నసేకులను వైష్ణవులను గావించెను.

రామానుజుఁడు-తిరునానాగాయణపురము-మూలమోదిగలు.

బౌద్ధులు వాదములందుఁ గలువలేక ప్రోధోత్సాహులై విష్ణులయందు కపాయంబు లాపాదింప నుద్దుష్టత లయినప్పుడు రామానుజుఁడు మూలమోదిగ లచే వారలంబట్టి తాతిగానుగలలోఁజెచ్చించి లెక్కకుముగా నునుదూడించి తన కుపకారముచేసిన యాపంచములయెడఁ బ్రసన్నుఁడై ప్రతివత్సరంబుకంఠము శ్రీనారాయణదేవుని మహోత్సవకాలమున నేడరిదిగంటయెడలుకొని రోవు దన వినంబుపర్యంకంబు దినక్రయంబును వారలు దేవాలయములలోని బలిపతము వఱ కరుదెంచి కైంకర్యాదు లొగర్చి నెవిందున ప్లాజ్జాపించె నని ఆచార్య రత్న హారము మొదలగు గ్రంథములలో వ్రాయఁబడినది.

రామానుజుఁడు తనకుమారుఁ డైన సంపత్కుమారులతో ధర్మసంగము నుండి నచ్చునప్పుడు దారిద్ర్యపడికాండచే ముట్టడింపఁబడి చిక్కుకడియున్న

మొదటి ప్రకరణము.

కాలమున మాలల సాహాయ్యముచేఁ దా నసహాయమునుండి తప్పించుకొన్నందు లకుఁ బ్రత్యుపకారముగా మాలల కీస్వాతంత్ర్యము నొసంగ నని ప్రపన్నామ్మత మునుగంటమునందు వ్రాయఁబడినది. ఇట్టిస్వాతంత్ర్యము మేలుకొని బలహీనత మేగాక జేలూరు శ్రీరంగ దేవాలయములలోఁగూడ సంవత్సరమున నొక మాటు కలుగఁజేయఁబడినది. ఆకాలమునఁ బంచములు బ్రాహ్మణులను దాకే నను బ్రాహ్మణు లపవిత్రత యని కలంపరఁబడినది.

రామానుజుని గ్రంథరచనము-మతవ్యాప్తి.

రామానుజుఁడుగూడ శంకరాచార్యునివలెనే వ్యాసవిరచిత బ్రహ్మ సూత్రములకును, ఆపనిషత్తులకును, భగవద్గీతలకును, భాష్యములను వ్రాసెను. ఈ సంస్కృతము చే విరచింపఁబడిన బ్రహ్మసూత్రభాష్యమును శ్రీభాష్య మనెదరు. ఇఁకఁడు నయమునను భయమునను తనమతమును వ్యాపింపఁ జేసెను. ఇంతకుఁ బూర్వము శివస్థలముగా నుండిన తిరుమలదేవాలయము నాక్రమించుకొని విష్ణ్వలయముగ మార్చెను. చోడచక్రవర్తి మరణమునొందినతరువాత శ్రీరంగ మునుదలగు వైష్ణవతత్వములకుఁ జని మతబోధ గావించుచుండెను. కులూ ట్తుంగచోడచక్రవర్తి కుమారుఁడు విక్రమచోడుఁడే తండ్రి మరణానంతరము రామానుజుని తనదేశమునకు రప్పించి యాదరించెను. ఈతని సంప్రదాయ మును విశిష్టాద్వైత మనియెదరు. ఈసంప్రదాయమువారిని శ్రీవైష్ణవు లని చెప్పుదురు. ఈఁకఁడు తాదృమతాచారములను జెప్పింటిని గ్రహించి తన వైష్ణవమత మునందుఁ జొప్పించి మతవ్యాపనము గావించెను. ఇఁకఁడు ౧౨౮ సంవత్సరములు జీవించి వైకుంఠపదవి కేఁగ ననిచెప్పెదరు.

విక్రమాదిత్యుఁడు.

క్రీ.శ. ౧౧౧౮-వ సంవత్సరమున చోడచక్రవర్తి యగుకులూట్టుంగ చోడదేవుఁడు మరణమునొందెను. వేదాదేశమునకు రాజసత్తాధిక నుండిన

: The Life and Teachings of Sri Ramanuja by
C. R. Srinivasa Aiyangar, p. 224.

విక్రమచోడుఁడు ద్రావిడదేశమునకుఁ బోయి సింహాసనము నుక్కిరియించెను. విక్రమచోడుఁడు వేంగిదేశమును విడిచి పెట్టినదియవారత నాదనికీ వచ్చిగమున బల్లారి రాజువలనఁ జిక్కు లెక్కువైనందున వేంగిదేశము విడువ్వఁడు శ్రద్ధలే యుండెను. ౧౧౨౦వ సంవత్సరమున పశ్చిమచాళుక్యుఁ డగు విక్రమాదిత్యుఁడు వేంగిదేశముపై దండెత్తివచ్చి వశపఱుచుకొనియ నని యాంధ్రులచరిత్రము ప్రథమభాగమునఁ జెప్పయున్నాఁడను. ఇతఁ డాంధ్రదేశమును జయించి నాలుగయిదు సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసెను. ఆ కాలమునందు విక్రమాదిత్యుఁడు, వెలనాటిచోడునికుమారుఁడును మహామండలేశ్వరుఁడు నగు నెలనాటి రెండవగొంక రాజును రాజ్యపరినిధిగ నియమించెను. ఈపశ్చిమచాళుక్య చక్రవర్తి ౧౧౨౬ - వ సంవత్సరమున మృతి నొందెను. చోళచక్రవర్తి యగు మహాత్తుంగుని మరణముతో చోడసామ్రాజ్యముయొక్కయు, విక్రమాదిత్యుని మరణముతో చాళుక్యసామ్రాజ్యముయొక్కయు, వైధిరముగ్గిరింద నాంభించెను. విక్రమాదిత్యునికీ ఏమియు ధూళిఁ బుల్లుఁడు సింహాసనము నకు వచ్చెను. విక్రమాదిత్యుని మరణానంతరము కానికీ సామంతులుగ నున్న మహామండలేశ్వరులలో నొక్కఁ డగు కాకతీయ ప్రౌలరాజు ఆంధ్రసామ్రాజ్య భవననిర్మాణమునకై పునాదినుంపఁ బ్రయత్నించుచుండెను. ఇది చరిత్రము మఱియొక ప్రకరణమునందుఁ జెలుపబడును; కావున నిచ్చట వివరింపలేదు. క్రీ.శ. ౧౧౨౭-వ సంవత్సరముననే విక్రమచోడుఁడు నెలనాటిని ముఱు స్యాధీనము చేసికొన్నట్లు విక్రమచోడుని చేత్రోలుకాసనమునందుఁ జెప్పించుచున్నది. అయినను ఆంధ్రదేశములోని పశ్చిమభాగమున నున్న మహామండలేశ్వరు లందఱును పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులతో కప్పము గట్టుచుండిరి.

భద్రభూపాలుఁడు.

భువనైకమల్లునకుఁ గప్పముగట్టుచుండిన సామంత ప్రభుత్వముతో నొక్కఁ డగు భద్రభూపాలుఁడు దక్కినాంధ్రదేశ మనియెను నాలుగవ నాటిని పరిపాలనము చేయుచుండెను. వీరి రాజరాజును నెలనాటి డనియు,

దశదిశాధరణాంకుఁడనియు, సరేంద్రచతురాననుఁడనియు, రాజబిరుదములు గలవు. ఇతఁడు రవికులశేఖరుం డని చెప్పఁబడుటచేతఁ జెలుఁగుచోడులలోని వాఁడై యుండవచ్చును. ఇతఁడు కేనుఁగునఁ బద్యకావ్యములువా, నీ కవి రాజనిభామణి, కవిబ్రహ్మ, అని పొగడ్తగాంచినవాఁడు. ఇతఁడు వ్రాసిన గ్రంథములలో నీతిశాస్త్రముక్తావళియును, సుమతిశతకమును మాత్రము గానిసిందుచున్నది.

కం. శ్రీవిభుఁడ గర్వితారి

క్షావరదళనోపలబ్ధ జయలక్ష్మీ సం

భావితుఁడ సుమతిశతకము

గావించిన ప్రోడఁ గావ్యకమలాననుఁడన్.

అని ఈ నీతిశాస్త్రముక్తావళిని ప్రారంభించెను. ఇతనికవిత్వ కుమార సంధకమువలెఁ గఠినముగాఁ జూపాపాకముగ నతిసరళముగా నుండుననియు, భావములు నూతనములై హృదయంగమములుగా నుండు ననియు నుడువుచు, బ్రహ్మశ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణయ్య ఎం. ఏ. గారు కెండుపద్యములను ఆంధ్ర పత్రికయందు సుదాహరించి యున్నారు. 1

ఉ. ఎత్తినకాలెకాని సిరికెన్నఁడు నిల్చినకాల నిల్వఁగాఁ

జిత్తము లేదు గాన సిరిఁ జెందినవాఁడ పరోపకారమా

* యత్తఁజేయు మెవరైనఁబదంప డివేడఁ గొందమన్

చిత్తమ కాని యిత్త మనుచిత్తము వృట్టున యెట్టివారికన్.

2. సాధారణసామసంస్కర చైత్రకుద్ధప్రతిపత్ భానువాసరంబునఁ బ్రకటిరం బయినయాంధ్రపత్రిక సంవత్సరాదిసంచి గొదవ పుటలో నీక్రింది గెండుపద్యము లుదాహరించి యున్నారు.

*. ఈపాదమున గణధంగము గానిపించుచున్నది.

చ. అలుక ప్రతాపమిగి యలవాలము బుద్ధిపరా వానముల
పలుకుట ప్రాద్దుపోక ప్రజాశాధదలంపము పెన్దెన్దెదగ
బలవ్రవికార మొప్పు వినయంబుమహాత్మ్యముచేలుబొంగువా
గ్జలము జఘన్యులైన నరపాలురకుం బరపన్మృతరనా.

చాగి బేటరాజు.

బిరుదాంకరుడుఁ డను నామాంకరముగల చాగిబేటరాజు పల్నాటి
బ్రభువై భూలోకమల్లినకుఁ గప్పముగట్టుచుండెను. ఇతఁడు హాహుతి
వంశజుఁడు. ఈరాజు కామనూరు గ్రామవాస్తవ్యుఁడును ఋగ్వేదము
పాఠియునగునొక బ్రాహ్మణునిచే మాధవిపట్టణమున పరిష్కరింపఁబడిన ప్రామాన్య
(బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వర) దేవాలయమునకు కాచిగాహుతికలయు గంగుని
సౌమ్యసంవత్సరమున (క్ర.శ. ౧౧౨౯—౩౦) దానకాసునమును వార్షికులచేను.
ఈకాసునము వార్షికులచేన నాగస్తంభమునురాజనాకాలమునందే ప్రసిద్ధింపఁ
బడినది. ఈ కాసునములోని మొదటి రెండుశ్లోకములలో 'శేషుఁడు,
వాసుకి, తక్షకుఁడు, గర్భోక్తుకుఁడు, అజ్ఞుఁడు, మహాంబుజుఁడు, శంభు
ధరుఁడు, కుళికుఁడు', అనెడు అష్టినాగములం గూర్చిన ప్రార్థన గలదు.
పల్నాటిలోని మాచర్ల గ్రామము (మాధవిపట్టణము) లోని చెన్నేశ్వరస్వామి
దేవాలయములో మఱియొక నాగస్తంభముపై ౧౦౯౩ కాసునము చెందెనది.
శతాబ్ద ప్రారంభమునాఁచెడి గలదు. ఆకాసునమునందును అష్టినాగములను
గూర్చిన ప్రార్థనము గలదు. పల్నాటి రాజధానియగుచుండెడిచాగిబేటరాజు
నందు నొకానొక యాచార్యునిచే నాదిత్యేశ్వర దేవాలయము నిర్మింపఁబడినది.

1. మాధవిపట్టణము దెనుఁగులో గురించివర్ణనలకుండును, గురికాల యిది
యుం జెప్పఁ బడుచున్నది.

2 మహాదేవీకల్యాణము మాదేవిచెఱువు, మాదేవిచెల్ల, మాచర్ల, యిది
చెప్పబడుచున్నది.

చంద్రకులమునందు జనించిన కార్తవీర్యార్జునుని వంశమునందుఁ బుట్టిన చాగి
చేటరాజు నలుపురుకుమారులలోను రెండవవాఁడగు వీరకాముని కొమారుఁడు
చేటరాజు దీనికి భూదానము చేసియుండెను. ఈ యాదిత్యేశ్వరాలయమునకు
దానశాసనములను వ్రాయించినవారిలో సుకానోక కన్నడ నాగిమయ్య
కలఁడు. ఈ శాసనములోని లిఫిని వ్రాసినవారుకూడ కన్నడమువారే. శాస
నముదిగువ వారినామములు కన్నడభాషలో వ్రాయఁబడినవి. ఈవిషయములు
పన్నిమచాళుక్యుల యధికారము కొంతకాల మీదేశమున వ్యాపించె నని
చాటుచున్నవి.

విశ్వజ్ఞాప్తాణులు.

మఱియు నీమాచెర్ల శాసనమునందు నింకొక విశేషవిషయము గలదు.
ఆదిత్యేశ్వర దేవాలయమును నాగస్తంభమును నిర్మించిన శిల్పకారులు కొవి
యాడఁబడి యున్నారు. బ్రహ్మకుమారుఁడయిన విశ్వకర్మ యీశిల్పకారులకు
మూలపురుషుఁడనియు, సూర్యుని మామగారనియు, విశ్వకర్మ తనయల్లుఁ
డైన సూర్యునికే శరణములను విష్ణుచక్రము మొదలగు దివ్యాయుధములుగా
మార్చిననియుఁ జెప్పఁబడినది. విశ్వకర్మవంశస్థు లయిన ప్రసిద్ధాచార్యులు
కొందఱు పేర్కొనఁబడి, వారు శివలింగములను విగ్రహములను చేయుచుం
డును, వానివాని స్థానములను గుర్తెఱుఁగుటయందును, చతుర్విధము లయిన
ప్రాసాదములను నిర్మించుచుండును, వాస్తుశాస్త్రములో సుకభాగ మగు
తేజగణిక జ్ఞానమునందును, వారల వృత్తికి సంబంధించిన పెక్కువిషయముల
యందును నేర్పరులనియుఁ బ్రజ్ఞావంతులనియుఁ జెప్పబడి యున్నారు.

భూలోకమల్లుఁడు.

భూలోకమల్లుఁడనునది చిరుదనామమేకాని నిక్కమైన పేరుగాదు.
ఇతని మొదటి పేరు సామేశ్వరుఁడు. పన్నిమచాళుక్యచక్రవర్తులలో సామేశ్వ
రనామమును వహించినవారిలో నెఱఁడు మూడవవాఁడు. ఇతఁడు గొన్నిది వ
సంవత్సరము మొదలుకొని పదునొండు సంవత్సరములు అనగా గొరిరవ

సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనము చేసెయనడెను. ఇతఁడు గ్రామసాంధ్య మగధ నేపాలరాజులను జయించి పొగడ్త గాంచె నని వదియునున్నది. ఇతఁడు సంస్కృతమున మానసోల్లాసము, లేక, అపలననాశ్చరియముగాఁ గాను మహాగ్రంథమును రచించెను. ఇందు రాజధర్మములను గూర్చియు, ప్రజాధర్మములనుగూర్చియు, నానావిధవిషయములను గూర్చియు, వ్రాయఁబడియున్నది. అనఁగా—రాజనీతి, రాజ్యాంగము, జ్యోతిషము, నక్షత్రభాషలములు, వాఙ్మయము, కావ్యము, సంగీతము, చిత్రలేఖనము, వల్లభాగుర్వము, అశ్వశాస్త్రము, గజశాస్త్రము, కునకశాస్త్రము, మల్లయుద్ధము, ముదలగుటానింగూర్చిన విశేషాంశములు గలవు. ఇట్టి మహాగ్రంథము సేతఁడు రచించుచుండేతఁడే, సర్వజ్ఞభూమిఁ దినుచుండ మునుగాంచెను. ఇతఁడు సింహాసన మధిష్ఠించిన నాలుగవ సంవత్సరమున నిమిషాగ్రంథమును రచించెను. ఇతనికి కరుపాల్ నిలనికుడుమఁడు జగదేకమల్లుఁడు గంగిరె-దవ సంవత్సరమున సింహాసన మెక్కిను. ఇతఁడు పండ్రిండు సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసెను గాని, యీతనికాలమునందలి విశేషాంశము లేవియు గానరావు.

తైలోక్యమల్లుఁడు.

జగదేకమల్లుని సోదరుఁ డగు తైలోక్యమల్లుఁడు కాలివాహనశివఁడు గంటింది యగు ప్రమామూలసంవత్సరమున సింహాసన మెక్కిను. ఈసోదరు లిరువుర పరిపాలన కాలమున ఏరికి లోబడియుండిన మఱుదుండేతళ్ళములు కొందఱు నిగంతుకాధికారులై పరాక్రమవంతులై మరి యధికారమును ధిక్కరించిరి.

బిజ్జలుఁడు రాచ్యమూర్తమించుకొనుట.

కాలమయ్యఁడును హైహయవ్యవహుఁడు నగు బిజ్జలుఁడు చాళుక్యుల లక్ష్మీనరకుఁ డెరిసికొని, చాళుక్య సామ్రాజ్యము చాక్రిమియి కొనఁగోరి తక్కిన మఱుదుండేతళ్ళములతోఁ బైకొంరాటింది కృతకృత్యుఁ డయ్యెను.

ఇతఁడు త్రైలోక్యమల్లుని యొక్క యుద్ధమంత్రిగను, దండనాయకుఁడుగను
జేసెను. ఇతని ప్రయత్నమునకు కొల్లూపుర మహామండలేశ్వరుఁ డగు విజ
యార్కుఁడును, మహామండలేశ్వరుఁడును త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యస్థాపకుఁడునగు
కాకత్యప్రోలూజును, దోడ్పడి, ఇతనికి విజయమును సిద్ధింపఁ జేసెరి.
కాకత్యప్రోలూజు త్రైలోక్యమల్లుని ఓడించి యతని చెఱఁబెట్టి ౧౧౫౭వ
సంవత్సరమున విడిచి పుచ్చెను. త్రైలోక్యమల్లుఁడు కళ్యాణపురమును
విడిచిపెట్టి ధార్వాడ మండలములోని యన్ని గ్రామాలు బోయి కొంతకాలము
వఱకు దానినే రాజధానిగఁ జేసికొనియును గాని, యాతనిరాజ్యము మిక్కిలి
క్షీణించిన దయ్యెను. శ్రీ. శ. ౧౧౫౭ వసంవత్సరమున విజయలఁడు రాజ్యభార
మును వహించినట్లు దెలుపుకాసన మొకటి కలదు గాని, కాలివాహనశతము
౧౦౮౪ (శ్రీ. శ. ౧౧౬౨) వఱకు రాజవిరుదము లేవియును వహింపక
మహామండలేశ్వరుఁడుగనే యున్నట్లు కన్పట్టుచున్నది. ఇతఁ డా సంవత్స
రమున త్రైలోక్యమల్లునిపై దండెత్తిపోయి తాను స్వతంత్రరాజు నని ప్రకటిం
పించెను. త్రైలోక్యమల్లుఁ డు రెండవతైలపునేవుఁడు అన్ని గ్రామములనుండి మఱి
కొంత దక్షిణముగా వనవాసిఁ బోయి యచ్చటనే నివసించుచుండెను.
ఇతఁడు శ్రీ. శ. ౧౧౬౬-వ సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనము చేసినట్లుగఁ
గానిపించుచున్నది.²

కాలదుర్మయములు.

ఈ కాలదుర్మయము హైహయనవ్యయులు. కాగ్ధర్యార్జునుని సంకతి
వార ము చెప్పుకొను మొకతెగరాజులు. వీరు చేదిదేశమును బరిపాలించు
చుండిన యొక రాజకుటుంబమువారు. కళ్యాణపురమును స్వాధీనము చేసెనని
తైలపునేవుని కఱుసుగొట్టిన విజయలఁ డీ రాజకుటుంబములోని వాఁడే. హైహ
యనవ్యయు లయిన యీ చేదిరాజులు కాలంజరపురవరాధేశ్వరుల నుని చిరుద

1. Jour. R. A. S., Vol. 27., 2, 16.

2. P. S & O. C. Ins. No. 140.

నామమును వహించు చుండిరి. ననుకనే విజ్ఞులమును ఆచినునమునే ధరించి యుండెను. “ఈవిజ్ఞులరాజు గంగం మొదలు గంగలతల వరకు ముగట రాజ్యముచేసిన (చాళుక్య) ప్రాంతాధ్యక్షునిని సాధిపతిగానుండి, గంగ వ సంవత్సరమున కళ్యాణపురాధీశ్వరత్వమును తానే యపహరించి, ఏంగా యతమతమును స్థాపించిన బసవేశ్వరుని నోటబట్టు వగు వర్తననిగియుక్త చక్కదనమునకు మక్కువనొని యామెను వివాహమాడి తన మంత్రినిగా జేసికొన్న యా బసవేశ్వరునిచేతనే చంపబడెను” అని, నెల్లూరి మనుమనీర్తి రాజాయొక్క పూర్వికుఁ డయిన విజ్ఞునయే యీవిజ్ఞులఁ డని యెఱిఁపాన పడి శ్రీ పీఠేశలింగము పంతులుగాను కను కవులచరిత్రముం దట్లు వ్రాసి యున్నారు. మనుమనీర్తిపూర్వికుఁ డయిన విజ్ఞున మార్గదర్శి రాజు కళ్యాణపురాధీశ్వరుఁ డయిన విజ్ఞులఁడు చంద్రవంశపు గజా. కాపురి పరిధి రకు నేదిధమైన సంబంధమును నెదు. ఈవిజ్ఞులరాజు చాళుక్యరాజ్యములో హరించిన వాఁ డనుమాయయే నుచియుండెను. మఱియు నితఁడుగాని, ఈతఁడు తరువాతివారుగాని, ఎరకాలము రాజ్యఫలము లనుభవించి గుభుతనయుగ జీవింపకపోవుట యటుండ, నచిరకాలములోనే స్వర్గముంబడువాని సహాయముగ నాశనముకూడ గావలసి వచ్చెను.

మర విప్లవము.

దక్షిణహిందూస్తానమున ముక్తాన్నఁడును గల వి రుణుంగవస్త్రీ మతము వదు సంప్రదాప్త మయ్యెను. బెల్లకంటి ఎరబెల్లకమై విజృంభించుచుండె నునినటనే తెలిసెయున్నాఁడ. స్పార్తమత మొకఁడక్కను, బెల్లకమత మొకఁడుక్కను, కైకమతము వేరొకఁడక్కని అభివృద్ధిమొందుచుండి, కైకమతము జీవించుచును ప్రారంభించెను. కాబట్టి కైకమతమునూడ విధరించుటకు గొప్పసంస్కరణకర్త యెదురుదూరమునుచుండెను. అతఁడ బసవేశ్వరుని

శైవమతోద్ధారకుఁ డైనబసవేశ్వరుఁడు.

శైవమతోద్ధారకుఁ డయిన బసవేశ్వరుని చరిత్రము తెలుఁగుబసవ పురాణమునందును, కన్నడబసవపురాణమునందును, అత్యద్భుతముగా వర్ణింపఁ బడినది. - బసవేశ్వరుఁడు శ్రీ శైలమునకు పశ్చిమమున నుండు హింగుళేశ్వ రాగ్రహారమునందు నివసించుచుండిన శివభక్తుఁ డైన మండంగి మాదిరా జను బ్రాప్తుఁడని జనించెను. 2 ఈబసవరాజు శివుని వాహన మైన నందియొక్క యంశముచేత ధూమివీఁడ నవతరించె నని సెగతైవులు విశ్వసించుచున్నారు. శైవ్యాపురాణేశ్వరుఁ డైన బిజ్జలరాయనికడ బసవరాజునకు మేనమామయైన బలదేవుఁడు ప్రధానమంత్రిగ నుండెను. బసవరాజు తల్లిదండ్రు లగు మదాలాం చికయు మాదిరాజును చిగకాలము తమకు సంతానములేమిచే నొకనాఁడు సంతానార్థమై తమ గులదేవుఁ డగునందీశ్వరునికి మిక్కిలి భక్తతో ముడుపు గట్టిగోట. తమ మతాచరణ విధులప్రకారము పూజార్చనలు ముగించిన తరువాత నందీశ్వరుఁడు ప్రత్యక్షమై మీతోరిక ఫలించు నని చెప్పి యంభ ధాన మొందెనట. మదాలాం చిక గర్భమున నందీశ్వరుఁ డుదయించి యూఁడు గుంపకృరములు గర్భముననే యుండుటచేత నాసాధ్యమని గర్భవేదన యధిక మయ్యెను. ఆవేదన భరింపజాలక ఆయమ నందినాడుని యాలయము నకుఁ బోయి ప్రార్థించెను. ప్రార్థనానికము ముగిసిన తరువాత నామె

2. తెలుఁగు బసవపురాణమును పాలకువీ! సోమనాథకవి ద్విపదకావ్య ముగా రచించి యున్నాఁడు. ఇకఁడు రెండవ ప్రతాపరుద్రునికాలములోని నాఁడు. కన్నడబసవపురాణమును రచించిననాఁడు వీరుకవి. ఇకఁడు దేవరా యల కాలములో నుండుటచేతను, కనగ్రంథమునందు పాలకువీ! సోమనాథుని వేర్కొనియుండుటచేతను ఆంధ్రబసవపురాణమే మొదటిదిగా నూహింపఁదగి యున్నది.

3. కన్నడబసవపురాణమునందు బసవరాజు కాలదీ. కల్లాలోని నాగ నాడి గ్రామమున జనించినట్లు చెప్పుబడినది.

యింటికి మరలిపోయి కులనిద్రఁ జెందెను. నిద్రలో నామెకు నందీశ్వరుఁడు ప్రత్యక్షమై నీగర్భమున వసించి యున్నపుక్కునఁగా నా యాతకాగమే యనియు, వీరశైవమతస్థాపనకై పంపబడినవాఁ డనియు, నతనికి బసవ (వృషభశబ్ద భవము బసవ) నామము నెట్లువలసిన దనియు చెప్పి యాత్మకర్మఁ డయ్యెనట. పిమ్మట నామె పుక్కునఁ బ్రసవించిననోడనే యాతఁడు నింగఁగా రియై కన్పట్టెనట. ఏలయనఁగా, గర్భమునందే శివుఁ డతనికి శైవమత ముపదేశించుటచేత నీతఁడేగా జరించెను. తరువాత బసవేశ్వరుఁ డనియిడఁబడి ప్రాయము లోపలనే సమస్తవిద్యలను నేర్చి మంత్రజానమును సంపూర్ణముగా బడసెను. ఎనిమిదివయఁకు నతనికి కల్లిదండ్రులు రెండుబంగారుపుల నఁదలఁచు నిలువఁ బంచి యతని కుపనయనము చేయఁ బ్రయత్నింపఁగా నాతఁడు కేంద్రీనిఁ జూచి “నాయనా! నేను శివపూజాధురంధరుఁడను; బ్రహ్మశంకమునకు సంబంధించి వాఁడను గాను; నేను వర్ణవృక్షచ్ఛేదనమునకు కుకారమునంటివాఁడను. నాకు వర్ణభేదముతో నిమిత్తము లేదు” అని నిశ్శంకగాఁ బలికెను. అంత గుఱవయ్యి మహాశంకనమునకు విచ్ఛేసిన యాతని మేనమామయొ ఁజ్జలుని ముంత్రియ నగు బలదేవయ్య మేనల్లుని వర్తనమున కద్భుతపడి మెచ్చుకొని తరువాత తా కొమార్తను గంగాదేవినిచ్చి వివాహము చేసెను.

వీరశైవసిద్ధాంతములు.

రామానుజునివలెనే బ్రాహ్మణమునకు విరాళించి మతనదుతర్కితమును బోధించుటచేత బ్రాహ్మణులు బసవేశ్వరుని వేధింప నుపయోగపెట్టఁగా నతఁడు స్వగౌరవమును విడిచి మతీయుఁడై సులమునకుఁ బోవలసి వచ్చెను. అంత నాఁడు బసవేశ్వరుఁడు సంగమేశ్వరాలయమునకుఁ బోయి ప్రాణచేయఁబుట్టుకాలమున, శివుఁడు ప్రత్యక్షమై అద్భుతములును అగ్రభ్యుములు నైవసిద్ధాంతములను బోధించి యిట్లుండెను. “నీకు మాయాదఁ గల భక్తిని జెప్పినకొంటిని; శివవేషధారు లయినజంగములను శివుని యాతకారము లని గ్రహించి సర్వమతము ననుష్ఠింపుము; నీవు వేయొకటి కర్తవ్యులఁబాండు వారి ననుసరింపుము!

వారు నిన్ను తిట్టినను గొట్టినను వారికి సాష్టాంగ ప్రణామంబు లాచరింపుము; పిగ్నైపు లయినయెడ వారు నీకు శత్రువు లయినను వారిపట్ల మిత్రులభంగి వర్తింపుము; లింగాయకులను దూషించువారిని శిక్షించుచు నా మతమును వ్యాపింపజేయుటకు బ్రయత్నింపుము; శివున కర్పింపక యేవస్తువును భుజింపకుము; పరధన పరదారాపేక్షకుడవు గాకుండుము; ఇంద్రియాధీనుడవుగాక దృఢమైన హృదయము గలవైయుండుము; జంగముడ నేనే యని యెఱుంగుము. లింగాయకులను నీవు గాంచినప్పుడు వారికి నమస్కరింపుము; ఎల్లప్పుడును శివుని స్మరించుచుండుము; సత్యమును వచింపుము; సత్కార్యము లాచరింపుము" అని యుపదేశించి బసవుని కాగిరించికొని యద్వైత్యుడయ్యెనట. శివుఁ డీవిధముగాఁ దన కుపదేశించిన మతసిద్ధాంతములను బ్రజలకు బోధించుచు నితఁడు పిగ్నైవమతమును వ్యాపింపజేయుచుండెను. అతఁడు రేణిమఠము నవలంబింప సాగిరి. బ్రాహ్మణులు భయపడి యితనితోలికఁబోవుట మానిరి.

బసవేశ్వరుఁడు మంత్రయగుట.

రెండువార క్కొంతకాలమునకు బలదేవుఁడు మృతినొందెను. అప్పుడు రాజగు చిజ్జలుఁడు బలదేవుని బంధువ్యమును గప్పించి మంత్రపదవి కన్తు లెవ్వరని యడుగఁగా నా రామహాపదవి వహించుటకు బలదేవుని యల్లుడగు బసవ రాజు యోగ్యుడని విన్నవించిరి. చిజ్జలుఁడు దాని నంగీకరించి తనయుద్దేశమును దెలుపుటకు బసవరాజుకడకు కొందఱు మంత్రులను బంపెను. వారు కప్పడి గ్రామమునకు విచ్చేసి రాజాసంక్షేపమును బసవేశ్వరునకుఁ దెలియఁ జెప్పఁగా, నాఁడెదు మొట్టమొదటఁ దన కాపని యక్కఱలే దని చెప్పెను. అతచ్చిన వారు ఈపదవి శ్రేయకఁబాత్రై కనుకూలముగ నుండు నని విన్నవించి కైకొనవలసిన దని ప్రార్థింపఁగా, నంగీకరించి కళ్యాణపురికిఁ బోయెను. అతని శ్రేయస్సోదరీ నాగలాంచికయు నతనితోఁ గూడ నుండెను. ఇతఁ డాపట్టణమునకుఁ బోయినప్పుడు చిజ్జలుఁడు పౌరజనంబులతో నెదురుపచ్చి యేనుఁగును దిగి స్వాగత మిచ్చి యాస్తానమునకుఁ గొనిపోయి ప్రధానమంత్రపదమునమాత్రమే

గాక, సైన్యాధ్యక్షునిగను ధనాగారాధ్యక్షునిగను, నియమించెను. ఇతఁడు మహారాజునకుఁ దగువాతని మహారాజు వలె, తన యధికారము గాఢపఱచుకొని దంతట నెఱపుచుండెను.

బిజ్జలునికీని బసవేశ్వరునికీని గల సంబంధము.

బిజ్జలుఁడు తన చెల్లెలగు నీలలొచన యనునామెను బసవేశ్వరుని కిచ్చి వివాహము చేసెనని బసవపురాణమునందుఁ జెప్పబడినది. ఆయినను నీమూల వ్రాసిన బిజ్జలరాయని చరిత్రమునందు మఱియొక విధముగాఁ జెలుపబడినది. బసవేశ్వరునకు మిక్కిలి యందకఁజై యగు పక్షానతి యనుచెల్లిన కలదఁట. బిజ్జలుఁ డామెను మోహించి వివాహము చేసికొనియెనుట. ఇంతటి వ్యర్థమైనను బసవేశ్వరునకును బిజ్జలునకును బాంధవ్యము కలదనుట సంగతమును లేదు.

బసవేశ్వరునికీ బిజ్జలునికీ విరోధము.

ఇట్టి మహాస్పృహపడంక బసవేశ్వరుఁడు వచ్చినను తనమతమును తన దేవుని మఱువ లేదు. ఇతఁ డనేకాద్భుతకార్యముల నొనర్చినట్లుగ బసవపురాణము పేర్కొనుచున్నది. ఇతనికి చెన్నబసవయ్య యను మేనల్లుఁడు కలఁడు. ఈ చెన్నబసవయ్య నాగలాంఠిక పుట్టినఁడు. ఇతనితోఁ గలిసి బసవేశ్వరుఁడు తనమతమును వ్యాపింపఁ జేయసాగెను. ఇతఁడు విద్యయాన కలయున జంగమగురువులను రాజాయొక్క ధనముతోఁ బోషించుచుండెను. ఇట్లు గుర్వప్యారంభమును వహించి యక్రమముగా భవాగారములలో భగవంతుని నందఱు జంగాలపాలుచేయుచుండును. ఇది బసవేశ్వరుని విరోధముగా మంచనైన యను మఱియొక నుంట్రి, బిజ్జలున కిసంగతిని తెలియఁ జేసెను.

1. Sir, W. Elliot's paper, Jour. R. A. S., Vol. V. p. 20.

2. Jour. B. B. R. A. S., Vol. VII., pp. 78 & 82.

కొంతకాలము గడచునప్పుడీ విజ్ఞులునికని బసవేశ్వరునికిని విరోధము బలము
యొందు. విజ్ఞులుఁడు బసవేశ్వరునిఁ బట్టి చెఱఁబెట్టఁ బ్రయత్నించెను. దీనిని దెలి
సికొని బసవేశ్వరుఁడు తన యనుచరులతోఁ దప్పించుకొని పోయెను. విజ్ఞ
లుఁడు కొందఱు భటుల నతనివెంటఁ బంపెను. బసవేశ్వరుఁడు వారలను
దఱిమెను. అంతట రాజు స్వయముగా సైన్యమును దీసికొని బసవేశ్వరుని
వెంటఁ దఱిమెను. వీరశైవు లనేకులు బసవేశ్వరునిపక్షమున నిలిచి ఘోర
యుద్ధముచేసి రాజుసైన్యము నూడించిరి. తరువాత రాజు బసవేశ్వరునితో
సమాధానము చేసికొని యదౌప్రకార మతనిని పూర్వపదవియం దుంచెను.
కాని యామైత్తి చిరకాలము నిలిచియుండలేదు.

విజ్ఞులరాయని వధ.

విజ్ఞులుఁడు బ్రతికీయున్నంతవఱకుఁ దన మత మభివృద్ధిఁ గాంచనేరదని
బసవేశ్వరుఁడు తలపోయు చుండెను. కళ్యాణపురమున బసవేశ్వరునికిఁ
ప్రియభక్తులగు నిరువురు శైవులు గలరు. విజ్ఞులుఁడు తనమతస్థు లయిన
తైనులను ఆ యిరువురును దూషించెడు నూషణవాక్యములకు సహింప నూపక,
వారి కన్నుల నూడఁ జెట్టించెను. ఈ ఘోరకృత్యమును బసవేశ్వరుని
శిష్యు లయిన వీరశైవులందఱును విని, విజ్ఞునిపైఁ బగదీర్చుకొనుటలంపుతో
బసవేశ్వరుని యింట సమావేశమై నిర్ధారణచేసికొనిరి. అంతట బసవేశ్వరుఁడు
విజ్ఞునిఁ జంపుచుకై బగదీవుని కుత్తురువుచేసి కళ్యాణపురిని శపించుచు నా
పట్టణమును విడిచిపెట్టి పోయెను. బగదీవుఁ డీశ్వరసంహారమునకు మొదట
కొంత సంశయించెను గాని, తల్లి ప్రోత్సహించుటచే క్రూరసాహసములు
ముప్పరిగొనఁ దనమిట్లు, లగు మల్లయ్య బొమ్మయ్య యను వీరశైవుల నిరువు
రును దోడుచేసి, గా, వీరావళము మొలకత్తఁ దిన్నఁగా నెమువ్వరు నందఱు
రమునకుఁ జని, రాజపరివారమును ద్రోచికొనిపోయి విజ్ఞుని సమీపించి మహా

దగ్గులై హరహరాయని భిక్షువులు దూసి పైబడి యతనిని ముక్కులు పెట్టి
లుగఁజేరి పాటవైచిరి. ఈ సూరసంహారకు లంకల నంకిచ్చునమున నుండ
నొల్లక సాహసవృత్తిచే దప్పించుకొనినచ్చి పెధినిబడి చాముచేసిన పనికిం
గారణము చెప్పుచు కత్తులం ద్రిప్పుచు వెలరేగుచుండిరి.

ఘోరమైన మరయునము.

అంతట జైనులతోడను విర్రశైవులతోడను విండియుండిన గూఢులు
పట్టణమున నీమహాహార సంహారవృత్తాంత మంతయు నొకక్షణముగా
వ్యాపించి సంక్షుభిత మయ్యెను. సోదజనంబులు, జైనులును పాశేభులు నను
నిరుకక్షులం జేరి, ద్వంద్వయుద్ధముచేయఁ గడంగిరి. ఇట్లు మనుష్యులు మనుష్యు
లతోను, ఆశ్వకులాశ్వకులతోను, గజాధిరూఢులు గజాధిరూఢులతోను,
రథికులు రథికులతోను, బాలురు బాలురతోను, ఘోరముగాఁ బోరాడిరి.
పట్టణమంతయు నెమ్ములరాసులతోను, మాంసదండములతోను, నెక్కుగుఱుకల
తోను మునిగిపోయి, మిగుల ధయంకరముగ నుండెను. బసవేశ్వరుఁడు
సంగమేశ్వరక్షేత్రమునకుఁ బోయి శివుని దేహములొకఁ గలిసిపోయెను.

చెన్న బసవేశ్వరుఁడు.

జైనులు వ్రాసిన వృత్తాంతము నుండియు విధముగాఁ గన్పట్టుచున్నది.
బిజ్జలుఁడు శిలాహార రాజగు రెండవచోళాని లోకపాలుడుకొనుటకు కొన్నితర
ముపై దండెత్తి పోయెను. దండయాత్ర యుగించి మరలి రాజధాని కిచ్చు
నప్పుడు భీమానది యొడ్డున కొకాసుక ప్రదేశమున నిడినియున్న కాలమున
బసవేశ్వరుఁ డొకజంగమునకు జైనవేషమును ధరింపించి విజృంభిత మైన
యొక ఫలము నిచ్చి యతనికడకుఁ బంపెనట. బిజ్జలుఁడు జైనుఁ డగుటకలన
ననుమానింపక యాదూయవేషధారికలన కావలమును నీవకరించి కానన

చూచి స్పృహకట్ట పడిపోయినట్లు. మాయవేషధారి యగునాజంగమదేవర తప్పించుకొని పోటీపోయెను. అంతట బిజ్జలునికుమారుఁడు మొదలగువా రెల్లరును వచ్చిరి. బిజ్జలుఁడు కొంతసేపటికే దెలివిమెంది, జరగినవృత్తాంత మందఱుఁ దెలిసికొని, తన కుమారుఁ డగుసోమేశ్వరునకు బసవేశ్వరునిఁజంప నుత్తరువు చేసెనట. తత్ప్రకారమే యిమ్మడిబిజ్జలుఁడు బసవేశ్వరునిఁ బట్టుకొన వలసినదనియు, జంగమ లెక్కడ గానిపించినను చంపవలసినదనియు, దనపరి వారమున కాజ్ఞ చేసెను. ఈవార్త విని బసవేశ్వరుఁడు పోటీపోయెను. ఇమ్మడి బిజ్జలుఁడు స్వప్రైన్యముతో నతనిని వెంబడించెను. బసవేశ్వరుఁడు మలయాళ దేశమునకుఁ బోటీపోయి ఉళవి యనుప్రదేశమున దాఁగెనట. ఇమ్మడిబిజ్జలుఁ డాపటణమును ముట్టడించె నట. బసవేశ్వరుఁడు తప్పించుకొనువెలుపు లేక యొకబావిలోఁబడి మృతినొందఁగా, నతనిభాగ్యయు విషముగ్రోలి ప్రాణ త్యాగము చేసెనట. బిజ్జలుని కుమారుఁడు కాంతచిత్తుఁ డైనవెనుక బసవేశ్వరుని మేనేల్లుఁ డగుచెన్నబసవయ్య తన మేనమామయ్యాస్తి నంతయు వశపఱచి యడని. లోఁబడి యారనిదయకుఁ బాత్రుఁడయ్యెనట. - ఈచెన్న బసవేశ్వరుఁడు లింగాయతులకు నాయకుఁడై బసవేశ్వరునికంటె నుత్తమస్థితికి వచ్చి చక్కని కట్టుదిట్టము లెగ్గఱిచి పిరశైవమతము నుద్ధరించెనట. పిరశైవమతమును బోధించుటకై ప్రణవ మీఠనిలోపల నావిగ్భవించెను. చెన్నబసవపురాణమును బట్టి చెన్నబసవఁడు గివుడనియు, బసవఁడు నంది

1. Wilson's Mackenzie Mss., p. 325.

2. మొట్టమొదట పిరశైవమతమును సంస్కరించి బోధించినవాఁడు ఏకాంతాడరామయ్య యనునాఁడనియు, బిజ్జలుఁడు జైనుఁ డయినను పిర శైవులయడ విరుద్ధముగాఁ బ్రకర్తింపలేదనియు, కొంతవఱకు సమ్మతని గనఁబఱచుచు వచ్చెననియు, విజాముమండలములోని నిడుగల్లుకాసనము మొదలగువానివలనఁ దెలియుచున్నది. అయిన నీవిషయ మింకను బరిశోధింప వలసియున్న దని డాక్టరు ప్లిటుగాల్ ధిప్రాయపడియున్నారు.

యనియు, బిజ్జలుఁడు చ్చాగ్రపాలకుఁ డనియు, కర్ణాటకు కైలాసమనియు, వీరశైవులు ప్రనుభగణంబు లనియుఁ దేటపడుచున్నది.

కాలచుర్య వగళము.

బిజ్జలుఁడు క్రీ. శ. ౧౯౬౭వ సంవత్సరమునఁ జంపఁబడియును. అప్పటి నుండి బిజ్జలుని సంతతివారు ౧౧౦౨ వ సంవత్సరమువఱకును కర్ణాటకును బరిపాలించిరి. బిజ్జలుని తరువాత సోమేశ్వరుఁడు, శంకాముఁడు, ఆహార మల్లుఁడు నను కాలచుర్యరాజులు మాపురు పరిపాలించినట్లు కన్పట్టుచున్నది. శా. శ. ౧౧౦౪ (=క్రీ. శ. ౧౧౦౨) వ సంవత్సరమునఁ బద్మరాజుకర్ణాట రాజగు నాలుగవసోమేశ్వరుఁడు కాలచుర్యలనుండి తిలవూరువల గొప్పయినభాగములను మరల స్వాధీనము గావించుకొనియును. మఱిగొన్ని భాగములను దేవగిరియాదవులును, కాకతియాంధ్రులును, ఆక్రమించుకొనఁగా బిజ్జలు నివంశ మంతరించినది.

చాళుక్య పరిపాలనము.

ఈ నాలుగవసోమేశ్వరునితోఁ జాళుక్య పరిపాలనముగూడ నమగంతెను. ఈచాళుక్యలపరిపాలనమునం దచ్చటచ్చట కొందఱు కైక్యలు మొదలగువారు బౌద్ధవిహారముల నిర్మించి దానధర్మములు మొదలగునది చేయుచున్నను, అచ్చటచ్చట బౌద్ధమత సంబంధము లయినచిహ్నములు గానంబడుచుండినను, బౌద్ధమతము ప్రణించినదనియే చెప్పవచ్చును. ఎగతైకమకొద్దారణముతో నై నమర విజ్ఞాంభగా మఱిపోవుటయేగాక, క్రమ క్రమముగా ప్రీతిని నారంభింపెను. వర్తకులు రాజకీయాద్యోగులు నిరంతరమత మతలంఘములచేత నామకము వ్యాపించుచుండెను. నై నవిగ్రహముల స్థానములందు ప్రాహ్లాదులవిగ్రహములు పరిష్కరింపఁబడుచుండెను. ఈకాలమునందే దేశము

ప. తొమ్మిదివంశపురాణమును విమర్శి పోదుకాభకం చక్రకాశ్యుగా వాసియున్నాఁడు.

యొక్క మతసాంఘికస్థితి సంపూర్ణముగా మాటిపోవుటకు ప్రారంభమైనది. మఱి పౌరాణికమతము విజృంభింప నారంభించినది.

పౌరాణికమతము.

నిబంధన గ్రంథములు.

పురాతన మైన దేవతార్చనము వర్ధిల్లుచుండెను. న్యాయ ధర్మ విషయములు పురాణములలోను స్మృతులలోను వెదఁజల్లఁబడి చెదరిపోయియుండుట చేతను, పగస్పరవిరుద్ధములుగ నుండుటచేతను, వాని నన్నిటిని శ్రోడీకరించి బ్రాహ్మణులును తదభిమాను లగురాజులును నిబంధన గ్రంథములను వ్రాయింప వలసినవైనను. న్యాయ ధర్మశాస్త్ర విషయములయందుఁ బెక్కుసందేహము లుత్పల్లిలచేత నిబంధన గ్రంథము లత్యవశ్యకము లయినవి. కాఁబట్టి యీ కాలమునందే యనేక నిబంధన గ్రంథములు వ్రాయఁబడినవి. ఈ గ్రంథరచన పదునొందవ శతాబ్దము మొదలు పదునాలుగవ శతాబ్దాంతమువఱకు జరుగుచుండెను. ధారశ్వరుఁడు, విజ్ఞానేశ్వరుఁడు, అపరార్కుఁడు, హేమాద్రి, సాయనుఁడు, మొదలగు నిబంధన గ్రంథకారు లెందఱో గలరు.

అనంతరవాఙ్మయ స్థితి.

దక్షిణమున హోసలబల్లాలరాజులును, ఉత్తరమున దేవగిరియాదవ రాజులును, కూర్పునఁ గాకతయాంధ్రులును బ్రబలయిండుటచేతఁ బల్లవ చాళుక్యరాజ్యము నాల్గవసోమేశ్వరునితోగే యింకరింపవలసిన దయ్యెను. ఈకాలమునందు హోసలరాజయిన విరబల్లాలుఁడు గాంగవాడి, నలంబవాడి, బనహాని రాజ్యముల నాక్రమించుకొని, పరాక్రమవంతుడై పరిపాలనము నేయుచుండెను. ఇతఁడు రామానుజానిమ్యుఁడగువిష్ణువర్ధనుని మునుముఁడు. ఈవిరబల్లాలరాజు కర్తావ్యపురముపై దండెత్తినన్ని నాల్గవ సోమేశ్వరుని

పైనాధ్యక్షుఁడగుబొమ్మరాజు నెదుర్కొని యాతనిఁ గదనకంగమున నూడించి బిజ్జలునియొద్దనుండి వైశాన్త్య రాజ్యము నాక్రమించుకొనియెను. అటు పిమ్మట శౌర్యదేశమును బాలించుచుండిన భిల్లముఁడనుయోదవరాజు నిష్కలభించి కాలివాహనశకము ౧౧౦౯ అనఁగా ౧౧ శ ౧౧౦౨ వసంకర్షమున సంకల భూమి కుని దగు శ్రీవర్ధన మనుపట్టణమును ముట్టడించి క్రత్యంజః గజాను భండనమున నుక్కడంచి, మంగళ వేష్టికరా జగు వజ్రానిఁ జక్కాడి, ౧౧౭౫ గా రాజ్యము నాక్రమించు హోసలయాదవుని ముండునకు జరిగిరాని పాప నియమించి, కృష్ణానది కుత్తరభాగము నందయు నాక్రమించుచు, దేశగిరిని రాజధానిగఁ జేసికొని, పరిపాలనము చేయసాగెను. సంకలము అనఁగా దక్షిణ మహారాష్ట్రమును కర్ణాటమును విష్ణువర్ధనుని మనుమఁడు విజయనరాయణుని పరిపాలనము చేయుచుండెను. త్రివింగ రాజ్యమును కుదచీపురకొండయందు విస్తరింపఁ జేయుచుండెను. కలింగ గాంగ వంశజ లుక్మలరాజ్యమును గంగా నదివఱకు వ్యాపింపఁ జేయుచుండిరి. వేదిదేశ మందయు పేరిఁ దూతలను చోడచక్రవర్తులకు లోబడి యున్నరు అనేకమండలములుగా విభాగింపఁబడి మహామండలేశ్వరు లయిన తెలుఁగుచోడులచేతను, పల్లవులచేతను, రాకుమ్యుల చేతను, బరిపాలింపఁబడుచుండి యుదకు కాకత్యసామ్రాజ్యమునకు వశమైపోయెను. పండ్రెండవశతాబ్దాంతమునందు దక్షిణగోందాస్థానమున నేక చ్చత్త్రాధిపత్యమును నహింపకలయు నని పైయూఁడుసామ్రాజ్యములవారకు బోరాడుచునే యుండిరి. పండ్రెండవశతాబ్దవైది సంస్కరణముగాఁ దెలిపియిగావున, నేకశతాబ్దమునందు మహామండలేశ్వరులుఁ గుండి కృష్ణానది కువలంకొని కాంచీపురమువఱకుఁ బరిపాలించిన తెలుఁగుచోడురాజులవంశములకు గూర్చి రెండవ ప్రకరణమునందు వివరముగా వ్రాయుచున్నాఁడను.

మధ్యాచార్యులు.

ఈ శతాబ్దాంతమునందే మణియుగ సంస్కరణ బయలుపడెనను. ఇతఁడే ద్వైతమతస్థాపనాచార్యుఁడగుమధ్యాచార్యుఁడు. ఈమతాచార్యుని

కనంత్రులని మొట్టమొదట నామకరణము చేసిరి. ఇతఁడు శాలివాహన
శకము ౧౧౨౧ కి సరియైన శ్రేష్ఠశకము ౧౧౨౨ దశసంవత్సరమున దక్షిణ
కన్నడములొని యుడిపి గ్రామమున జనించెను. ఇతనిగురువుపేరు అచ్యుత
ప్రేక్షుఁడు, తల్లిపేరు వేదవేది, తండ్రి పేరు మధ్యగోపభట్టు. ఇతఁడును శంకర
రామానుజాలవలెనే ప్రస్తానత్రయమునకు భాష్యములను వ్రాసి ప్రసిద్ధి కెక్కెను.
జీవేశ్వరుల కైకయి మెన్నఁడును తదని యితని సిద్ధాంత మైయున్నది. దీనినే
ద్వైతసిద్ధాంత మందురు. ఇది శంకరాచార్యుని యద్వైతమతమునకు విరుద్ధ
మయినది. ఈమతసాంప్రదాయములు ద్వైతులనియు, మాధ్వీలనియుఁ
బేర్కొనఁబడుచున్నారు. ఉడిపి గ్రామమున వీరి ప్రధానాచార్యులమను గలదు.
కర్ణాటకమునం దీమత ప్రచార మెక్కువగా నున్న దని చెప్పుదురు. ఈమత
కర్త ప్రస్తానత్రయమునకు భాష్యములను మాత్రమేగాక యనేక ద్వైత మత
గ్రంథములనుగూడ విరచించెను.

రెండవ ప్రకరణము.

—o—o—o—

తెలుగు చోడులు.

ఎనిమిదవ శతాబ్దములో రేసాచీని బరిపాలించిన ప్రాచీనాంధ్ర చోడుల యొక్కయు, మొదటి వుల్లూరులగ చోడవంశస్థులైన బరిపాలకులుగా నుండి వేగిదేశమును బరిపాలించిన నెలసాచీ చోడులయొక్కయు, చరిత్రమును సంగ్రహముగా నాంధ్రులచరిత్రముగాని ప్రథమభాగముగాఁ జెడియున్నాఁడను. చాళుక్యచోడవంశస్థులగును, కాళియావంశస్థులగును, లోబడిన సామంతులుగ నుండి, తెలుగుదేశముగాని చోడవిశాఖ, చోళనాడు, కమ్మనాడు మొదలగు నాడులను బరిపాలించి విఖ్యాతిగాంచిన వ్యక్తికొన్ని చోడవంశములును గలవు. ఆచోడవంశములయొక్క చరిత్రమునే సంగ్రహముగ నీ ప్రకరణమున వివరించుచున్నాఁడను. ఇదివఱకుఁ జెప్పినవలె బడిన చోడవంశములోని యుపకాఖ లన్నియును ప్రాచీనాంధ్రానాథాగర్భతములోని గాదలలోఁ బెక్కినంబడిన కరికాలచోడుని వంశమునుండి యుత్పత్తిగాంచినట్లుగఁ జెప్పఁబడి యున్నవి. నెలసాచీచోడులు తాము కరికాలవంశజులమని చెప్పుకొనలేదు గాని, రేసాచీచోడులు మాత్రము తాము కరికాలవంశజులమనియు, కాశ్యపగోత్రులమనియుఁ, చెప్పుకొనియున్నారు. ఆ రేసాచీచోడులకును, ఈ ప్రకరణమునందుఁ జెలిపెడి నైడూకునాడుల చోడులకును, సంకట శబ్దియొ సుబంధ ముండియుండ వలయును. తంజావూరు చోడులతోఁ దమకు సుబంధము గలదని యెన్నయను చెప్పుకొన లేదు.

కరికాలచోడుడు.

తాము నూర్యవంశజులమనెదము, కరికాలచోడుని సంతతివారమనియుఁ, చెప్పుకొని యుండుచుండే కరికాలుఁ దెప్పఁదో మనము తెలిసికొన

వలసె యున్నది. ఇతఁడు ద్రావిడభాషాసాగర్వములలోని గాథలలో నుదాహరింపఁబడినవాఁడు. ఇతఁడు కావేరీనది కానకట్ట కట్టించి గట్టుపోయించెననియు, నితనికొండ జటవోడుఁడనియు, అతఁడయోధ్యను బాలించెననియు, దెలుఁగువోడుల శాసనములయందభివర్ణింపఁ బడియెను. చాళుక్యవంశమునకు మూలపురుషుఁ డయిన విజయాదిత్యుఁ డయోధ్యను బాలించుచుండఁ దక్షిణాపథము నేలుచుండిన త్రిలోచనపల్లవునితోఁ బోరాడినట్లుగఁ దూర్పు చాళుక్యచక్రవర్తుల శాసనములందుఁ జెప్పఁబడినట్లుగనే, అయోధ్యను బరిపాలించుచుండిన జటవోడుని కుమారుఁడు కరికాలవోడుఁడు కాంచీపురము నేలుచుండిన త్రిలోచనపల్లవునితోఁ బోరాడి కాంచీపురమును బరిపాలించినట్లు దెలుఁగువోడుల యొక్క కొన్ని శాసనముల వలనఁ దెలియు చున్నది. దీనిం బట్టి చూడఁగా, వోడులు చాళుక్యులగాథలను జూచి తమగాథలను గల్పించినట్లు కన్పట్టుచున్నది. కరికాలునకు మహిమానుఁ డనుకుమారుఁడును, ఆతనికి గరికాలుఁడు, తొండమానుఁడు, దాసవర్త యను మూవురు కుమారులును గలరనియు శాసనములందుఁ గన్పట్టుచున్నది. కరికాలుని వంశమునఁ దెలుఁగు విజ్ఞన జనించెను. ఇతని వంశమునుండి రెండుకాల లుద్భవించినవి. దాసవర్త నుండి యొకకాల పుట్టెను.

కొనిదెన చోడులు.

కరికాలవంశమున జనించిన దాసవర్త మొదట పాళనాటిరాష్ట్రమును జయించి పొత్తప పట్టణమును రాజధానిగఁ జేసికొని పరిపాలించెనని చెప్పఁబడి యున్నది. పొత్తప యనునది కడపనుండలమునందలి పుల్లంపేటతాలూకాలోని టంగుమూరునకు సమీపమునం దున్న పోకలి యను గ్రామమే గాని జేకోందు గాదు. ఈపొత్తప రాజధానిగాఁ గల పొత్తపనాడును పరిపాలించెను.

1. Annual Report on Epigraphy for 1893. Nos 186 & 205.

2. Annual Report on Epigraphy for 1907-08, Part II. paragraph 79.

లించిన చోడులను గూర్చి మఱియొక కావునఁ దెలిపెదను. ఈచోడుల శబ్దము పెక్కండు చోడరాజులయొక్క లిరుదనామములతోఁ నొందుపఱపఁబడి యున్నది. ఒకానుకప్పు డేరాజులను పోలనాచిలోని కొండపాటి రాజధానిగ నుండుచు వచ్చె నని నెట్టచెనుటయ కాసనమువలనఁ దెలియచున్నది. దీనికేఁబూర్వము స్కందపుర మని పేరుగలదు. ఈరాజులయొక్క ప్రాచీనచరిత్రము దెలియలేదు. ఈచోడులనాటిని పరిపాలించిన నాసనము సంతతివారు కవ్వనాటిని జయించి కొల్లూర్లోనను గాజధానిగఁ జేసికొని పరిపాలనము చేసిరి. ఈ కొల్లూర్లోన పట్టణము ఇప్పుడు గుంటూరుమండలములోని నరసారావుపేటకు సావిత్రిపున కొండన యనుపేర్తోఁ బరచుచున్నది. ఈచారిత్రము కొండన కాసనములం బట్టి దెలియుచున్నది గాని చోడులనాటిలోని వారు కవ్వనాటిలోని కట్టువచ్చిగో స్వప్రముగాఁ దెలియకొనుట కాధారము లేదు. చాళుక్యచోడరాజుల కర్తవ్యము ముదల గుఱుత్తుంగుని పాలనావసానకాలమున నిదివఱ కెన్నఁడును తెలుపంబడని కొంకల్లోలము వేగిదేశమున సంభవించినట్లుగఁ గానంబడుచున్నది. గుఱుత్తుంగుని పరిపాలనకాలమున వేగిదేశమును నాలించెడి రాజులతినిధులు పెంట్ల పెంటనే మాటుచుండుటయు, గుఱుత్తుంగుడు పెలనాటిచోడుని దత్తనిగఁ స్వీకరించుటయు మొదలగువానియొక్క పూర్వోక్తన సంభవములు విస్పష్టములు గావయున్నది. ఎదిమిదన శత్రువులుగాఁ గావించిన చోడులు మూఁడుశతాబ్దము లాయను పేరును లేకయుండి, వేగిదేశమునఁ గల్లోలము కలిగినప్పుడు సమయమును గనుపెక్కి కల్లనాటిలో రాజులు స్థాపించి యుండవచ్చును. ఈ తెలుఁగుచోడుల కాసనములు కల్లనాటిలోఁ గానవచ్చుచున్నవి.

బల్లయచోడదేవ మహారాజు.

ప్రస్తుతముండలేకగల బల్లయచోడదేవ మహారాజుయొక్క 1000-2 వ సంవత్సరములలో కాసనము ప్రాచీన మైనదిగఁ గను

చున్నది. ఇళండు కమ్మనాటికి ముఖ్యపట్టణ మగు కొట్టిదొన అను కొట్టిదొన (కొణిదొన) యందు బల్లశ్వరాలయ మనుపేరుతో నొకశివాలయమును గట్టిం చెను. దానిచిహ్నము లిప్పుడు గానరావు. ఒరయూరుపురపరాధీశ్వరుల మ నియు, టేంకణాదిత్యుల మనియు, బిరుదనామములను వహించుట కొణిదొ నచోడులకు సాచారమై యుండెను. ఒరయూరు కావేరీతీరమున నున్నది. ఇది పూర్వము ప్రాచీనచోళమండలమునకు రాజధానిగ నుండెను. ఈచోడ బల్లి కుమారసంభవ మనుమచోకావ్యమును రచించిన నన్నెచోడుని కంఠియై కటులఁ గుమారసంభవములోని యీశ్వరిపద్యమువలనఁ జేటపడుచున్నది.

“చ. అరినరపాలమాళిదళితాంఘ్రియుగం డయి పాకనాటియం దిరువదియొక్కవేయిటి కధీశుఁడు నాఁ జను చోడబల్లికిం జరళరక్తిర్తి కగ్రమహిషీతిలకం బన హైహయాన్వయాం బరళశిలేఖ యైనగుణహాసిని శ్రీనతికిఁ దనూజాడన్.”

ఆ కాలమునందు కమ్మనాడు పాకనాటిలోని యొకభాగముగా నుం డెను. పాకనాడు జయంకొండచోళవలనాడులో నంకర్భాగమై యిరువది యొక్కవేల గ్రామములు గలిగి యుండెను. శ్రీమత్తపోమండలేశ్వరుండైనబల్లయ చోడమహారాజు కొట్టిదొన రాజధానిగాఁ జైకెట్టిన యిరువదియొక్క వేలుగల పాకనాటిని బరిపాలించుచుండెను. బల్లయచోడునికొడుకు కామ చోడుఁ డని కాసునములలోఁ జెప్పఁబడియుండుటచేత, నిచోడబల్లి నన్నెచోడ దేవునికంఠి కాఁడని గుండేహింపవలసి వచ్చుచున్నది. అయినను నన్నెచో డుఁడు చోడబల్లి కగ్రమహిషీ యైనశ్రీనతిఁ దనూజాఁడి నని పైపద్యములోఁ జెప్పకొనియుండుటచేత చోడబల్లికిఁ జెక్కండ్రుభార్యలు గలరనియు, నన్నె చోడుఁడు పెద్దదార్ద్ర కొడుకనియు, కామచోడుఁడు మఱియొక భార్య యొక్క కనయుఁడనియు, మన మూహంప వచ్చును. కమ్మనాటిలో నంకర్భాగ మైయుండిన దర్శినీమలోని మన్నె పల్లిగ్రామములో చోడబల్లియొక్క రెండు కాసునములు గాఁగించుచున్నది. .

“శ్రో శ్రీమత్ప్రౌత్తపినన్నచోడతనయః శ్రీవేంకటాచార్యః
తత్ప్రౌత్తిపదాచలాపహపవి కామక్షరనాయకః
నూనుఃసూర్యకులాన్వయాన్ముధికశే శ్రీబల్లిభూపాలకః
గౌరీనాథపదాబ్జవద్దితగుణః సాజన్యరత్నాకరః॥”

అను స్తోత్ర మాళాసనముల మొదట వ్రాయబడి యున్నది. దీనింబట్టి పా
పినన్నచోడునకు కంఠధూపాలుఁడును, వాని కామక్షరనాయకుఁడును
వానికి బల్లిభూపాలకుఁడును జరించినట్లుగాఁ జెప్పియుచున్నది. ఇందొక
కా. శ. ౧౦౬౭ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౩౪౫-౪౬వ సంవత్సరము
నను, మఱియొకటి కా. శ. ౧౦౮౮ దవ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ.
1౩66-67 వ సంవత్సరమునను, శ్రీమత్ప్రభామండలేశ్వరబల్లిచోడమహారాజు
వ్రాయించబడినవి. ఈకాసనములలో నన్నచోడుఁడు చోడబల్లికిఁ బ్రతిక
మహుఁ డైయుండఁగా, కొనెదనకాసనములలో నన్నచోడుఁడు చోడబల్లికి
మునిమనుమఁ డైయున్నట్లుగాఁ జెప్పబడి యున్నది. మిన్నెల్లకాసనముల
లోని చోడులును, కొనెదనకాసనములలోని చోడులు నొకవంకయైనవి.
రై యొక్క ప్రదేశమునే పరిపాలించుచున్న వా రనుటకు నశేకనిర్వహణము
గానంబడుచున్నది. కొనెదనకాసనములలో మొదట గన్పట్టెడి “స్వస్తి
ఋషోరుహవిహితవలొచన ప్రముఖాభిలప్తధివశ్వరకారిత కావరీతరకరిక
మృత్యుత్త ప్రదీపాహితమూరాంకుశ” యనెడి సంస్కృతవాక్యము, మిన్నె
కాసనములందును గానంబడుచున్నది. మిన్నెల్లకాసనములలోఁ కంఠ
చోడబల్లికిఁ బూర్వమందును, కొనెదనకాసనములలోఁ కంఠమును బరమ
ను డెల్ల కంఠమును సమన్వయింపఁ బ్రయత్నించుట కైవ కాకాసనముల
మహారాజులైన సంవత్సరములు వాధించుచున్నది. అసంవత్సర
సరియైనది కానని సహాపకముగ యజ్ఞాభిషేకినఁగాని సమన్వయము
భ్రమ గాదు.

నన్నెచోడకవిరాజశిఖామణి.

ఇకఁడు కుమారసంభవ మను ప్రాథకావ్యమును గచించిన కవిరాజశిఖామణి. ఇకఁడు తనకుమారసంభవములోఁ దనతల్లిదండ్రులనుగూర్చి చెప్పిన పద్యమును మీఁద నుదాహరించి యున్నాఁడను. మఱియు నితఁడు సగర కుటులను, భగీరథుని, రాఘవుని, కరికాలచోడుని సూర్యవంశాధిపతులనుగాఁ జేర్చుకొని వారి కెనవచ్చు సుక్లాఘధనుడ నని యీక్షించి నీసపద్యములోఁ జెప్పకొని యున్నాఁడు.

“ సీ. కుతలంబునడుకొనఁ గొలగొండఁగా నిల్చి
శరనిధి గొచ్చిరి సగరసుతులు,
మిన్నులపైఁ బాటుచున్న యే టిలఁ దెచ్చి
వాఁరాశినించె భగీరథుండు,
గోత్రాచలము లెత్తికొనినచ్చి కడచన్న
రత్నాకరముఁగట్టె రాఘవుండు,
జలధిమహీసతి మొలనూలుగా జుట్టి
పాలించెఁ గరి గరికాలచోడు,
వరుస నిట్లు సూర్యవంశాధిపతు లంబు
నిధియ మేరగాఁగ నిలలజగము
నేలించనినవారి కెనవచ్చు సుక్లాఘ
ధనుడ నన్నెచోడజనవిభుండ.”

ఈ నన్నెచోడునిగూర్చి కుమారసంభవములోని పీఠికయందు విట్లు వ్రాసఁబడి యున్నది. :-

.. ఈ గ్రంథమును శ్రీయుక్త మానవల్లి రామకృష్ణయ్యపంతులు పేరు ది-
గారు నూననముగాఁ బ్రకటించి యున్నవీతిఁడు వ్రాసియున్నార.

“ఇతఁడు కావేరీతీరమున నొరయూరనుపురము రాజధానిగాఁ జూశమండలము నేలినవాఁడు. ఇతనికి దిగ్విజయమునుబట్టి టేంకణాదిగ్రామములు, గవిత్వకాశలమువలనఁ గవిరాజశిఖామణి యనియు, విరుడములు గలిగెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౯౮౦ వ సంవత్సరమునఁ బాశ్చాత్యచామర్యముతో నెదిర్చి రణరంగమున నిహతుఁ డయ్యెను.”

ఈ పైని జెప్పఁబడిన నన్నచోడునికాలమును స్థలమును సరియైనది కావని చరిత్రపరిశోధనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఆకాలమున నొరయూరు రాజధానిగాఁ జూశమండలమును బరిపాలించుచున్నవాఁడు మొదటిపరాంతకునికుమారుఁ డగు రాజాదిత్యుఁడేగాని నన్నచోడుఁడు గాఁడు. :

ఈరాజాదిత్యుఁడు రాష్ట్రకూటరాజయిన మూడవక్కర్లరాజుతో తక్కువల మను ప్రదేశమున యుద్ధముచేసి రణనిహతుఁ డయ్యెను. కాబట్టి నన్నచోడుఁ డాకాలమున నొరయూరును బరిపాలించుచున్న వాఁడనుభూతి నిరాధారమైనది. నన్నచోడసామము గలవారు పెక్కుండు పాకనాటి కమ్మనాటి తెలుఁగుచోడులలోఁ గాన్పించుచుండుటచేతను, ఆన గ్రంథమునందు నన్నచోడుఁడు పాకనాటిపేరు నుదాహరించి యుండుటచేతను, శ్రీతెలుమునం దుండెడు ఆన గురువయిన మల్లికార్జునయోగి సభివర్ణించి తన కావ్యమునంకితము చేసియుండుటచేతను, ఆపుక నన్నచోడుఁడు తెలుఁగుచోడులలో నివాఁడుగాని యన్యుఁడు గాఁడని స్పష్టమగుచున్నది. ఇంకొకగాక, పాకనాటి కధీశుఁ డైనచోడబల్లియొక్కయు, శ్రీసుతియొక్కయుఁ డనువాఁడనక చెప్పికొనియుండుటచేత నితఁడు ఆపుక కొనిదెనచోడవంశములోనివాఁడని చెప్పవలయును. పొత్తపనాటిని, పాకనాటిని, కమ్మనాటిని, బరిపాలించి తెలుఁగుచోడు తెల్లరు నొరయూరుపురవరాధీశ్వరుల ముఠ తమకాసునకుఁ బొందుఁ జేర్కొని యున్నారు. “అవశ్యం నను రాచార” యనునటులఁ బెద్ద రాచారము నవలంబించి మనశకొఱకు నొరయూరుపురవరాధీశ్వరుల ముఠ

చిరువమును వాడుకొనుచుండిరేకాని వా రెన్నఁడు నొరయూరును బాలిం
చినవారు కాకపోవుటమాత్రమే గాక, కన్నులతోఁ జూచినవారు గాఁగూడ
నుండరు. కావున నన్నెచోడుఁడు తనకుమారసంభవములో,—

శ్లోక. కలుషాన్నవిరులఁ బెరుగం

గలుకోడిరవంబు దిశలఁ గలయఁగఁ జెలఁగన్

బాలుఁడు నొరయూరికధిపతి

నలఘుపరాక్రముఁడఁ డెంతనాదిత్యుండన్.”

అని చెప్పికొన్నది పితరులయాచారమునుబట్టిగాని నిజముగ నొరయూరును
బరిపాలించుచున్న హేతువుచేత నది యొంతమాత్రమును దలఁపరాదు. ఇంత
నాకాలమున నీతఁడు పాకనాటినిగాని, కమ్మనాటినిగాని, బరిపాలించుచున్న
వాఁడేమో కొంచెము విచారించి చూతము. ఆకాలమున రెండవచాళుక్య
భిమవిష్ణువర్ధనమహారాజు కంగీదేశమును బరిపాలించుచుండెను. ఇతఁడు శ్రీ.
శ. ౧౩౩౪ మొదలు ౧౩౪౫ వఱకు రాజ్యపరిపాలనము చేసెను. ఇతనికొడుకు
అమృరాజనిజయాదిత్యుఁడు శ్రీస్తుతము ౧౩౪౫ న సంవత్సరము దిసంబరు నెల
లో నుండెడి సరియైనకాలివాహనశకము ౧౬౭౭ న సంవత్సరము మాఘశివ బహుళ
త్రయోదశి శుక్రవారమునాఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెను. ఇతఁడు తన సై
న్యాధ్యక్షుఁడైనదుర్గరాజుచేత కమ్మనాటిలో భగ్నపురికి సామీప్యమున నిర్మిం
పఁబడిన కటకాధరణ మనియుడి జనాలయమునకు శ్రీ. శ. ౧౩౪౫ దశ సంవ
త్సరమున మల్లిపూడి యను గ్రామమును దానముచేసి యుండెను. ఈ గ్రామ
మిప్పుడు పేరుమానియన్నను, కాసునములోనుండు పాలిమేర గ్రామములు
వంగవోలుతాలూకాలోఁ గానిపించుచున్నవి. ఇంతియగాక, గుంటూరునుండ
లములోని కారంచేడు గ్రామవాసి యగు మాసున్న యను బ్రాహ్మణునకు సైన్యా
ధ్యక్షుఁడైన దుర్గరాజయొక్క ప్రేరణచేత అస్తవంగనూరు, అందె
గ్రామములలో ఘానానకులను జేసియుండెను. కాబట్టి యాకాలముననాదేశ
మును బరిపాలించుచుండినవారు రెండవచాళుక్యభిమవిష్ణువర్ధనుఁడును, అతని

చిన్న కొడుకగు అమ్మ రాజవిజయాదిత్యుఁడను, అగు పూర్వచాళుక్యు
వై శాసనములను బట్టి స్పష్టమగుచున్నది. 3

మఱియు నాశాసనములలో అష్టరాజవిజయాదిశ్చంద్రిండ్రి యి
రెండవచాళుక్యభీమవిష్ణువర్ధనుఁడు తన దాయాదు లయిన యుద్ధమల్లుని
రాజమార్తాండుఁడు, కంఠికివిజయాదిశ్చంద్రిండ్రి మొదలగువారితో యుద్ధమున
రాజమార్తాండుని సంహరించి తక్కినవారిని దేశమునుండి కలుముఁగొట్టె
చెప్పఁబడినది. పై నుదాహరింపఁబడినవారిలో కంఠికివిజయాదిశ్చంద్రిండ్రి
విజయాదిశ్చంద్రిండ్రి డనువాఁడు. ఈ జేటవిజయాదిశ్చంద్రిండ్రి తన తండ్రి గ్రామము
రాజవిష్ణువర్ధనునకు పెనుక క్రీ. శ. ౯౨౫ దశకుంభత్సవమున రాజ్యభారము
వహించియు, యుద్ధమల్లునికొడు కయిన రావరాజుచే బద్ధుఁడయ్యి
ఇతనికొడుకు సత్యాశ్రయఁడు. ఇతఁడు చక్రవర్తివడయి బడియకపోయె
నను, మహామందలేశ్వరుఁడుగ నుండి కేంగీదేశములోఁ గొంతభాగమును
పాలించుచుండెను. ౯౨౫-౪౦ సంవత్సరముల ప్రాంతమున నున్న యీ
త్యాశ్రయని నన్నచోడమహావీరి తన కుమారసంధానకావ్యమున నిక్రింది
ములోఁ జేర్కొనియున్నాఁడు.

“క. మును మార్గకవిత లోకం

ಬುನ ಪೆಲಯುಂಗ್ ದೇಶವಿಲ್ಲ, ಬುಟ್ಟಿಂಚಿ ತೆನುಂ

శు నిలిపి రం ధవిషయమునఁ

జన సత్కాశ్రయనిఁ దొట్టిచాగుకృన్మహల్. "

దీనినిబట్టి నన్నయభట్టారకునకు నూపేండ్లకుఁబూర్చుట యా
కవితానతి వర్ణించునట్లు దని స్పష్టమగుచున్నది. ఈ ప్రాచ్యమనందుఁ గా

U. S. Geol. Surv. Vol. IX., pp. 47 to 53, Copper-Plate Map of New York, Descriptions Part I, p. 174; Ann. Report on the Geology of New York, Vol. 25, Pl. 1, 28th Aug. 1891.

బడిన సత్కృత్యమునకుఁ దరువాతనే నన్నచోడుఁ దున్నవాఁడని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును. అదురాజవిజయాదిక్కుఁడు శ్రీ. శ. ౯౭౦ దశకుంఠకర్షరమువఱకుఁ బరిపాలించిన తరువాత నతని సవలయన్నయు రెండవచాళుక్యవీముని తేర్చుపుత్తుఁడు నగు దాశాస్థవుఁడు ౯౭౦ దశ సంవత్సరమున రాజ్యభారమును వహించి ౯౭౩ వఱకు మూఁడుసంవత్సరములు రాజ్యపాలనము చేసెను. తరువాత కేంగీదేశ మరాజక మైనట్లు అనేకకాసునములనలనఁ దెలియుచున్నది. దీనికి పూర్వచాళుక్యరాజకుటుంబములో సంభవించిన కురస్పరకలహములు గొంకవఱకుఁ గారణములుగా నున్నను, కేఱ్ఱగొక గొప్ప కారణముగూడ గానంబడుచున్నది. దక్షిణసామ్రాజ్యమునందు కేఱ్ఱ రాజ్యమునకుఁ బడనుక రెండుశతాబ్దములనుండి వర్ధిలుచుండిన రాష్ట్రకూటుసామ్రాజ్యము నిర్మూలము గావింపఁబడి మఱలఁ బల్లిమచాళుక్యసామ్రాజ్యము నెలకొల్పఁబడియును. రాష్ట్రకూటుచక్రవర్తియైనరెండవకర్కలుని జయించి, పల్లిమచాళుక్యవంశమున జనించిన యొకానొకవిక్రమాదిత్యునికొడు కగు తైలప దేవుఁడు శ్రీ. శ. ౯౭౩ వసంవత్సరమున నంహాసనమెక్కి, అదివఱకు రాష్ట్రకూటుచక్రవర్తులను లోఁబడియుండిన మహానుండలేశ్వరు లయిన గాజాలను వశపఱుదుగొనుటకుఁ బ్రాగంభించెను. ఆకాలమునందు రాష్ట్రకూటులకు సామంతులుగ నుండిన వైదుంబులు, బాణులు, నలంబులు, చోడులు మొదలగువా రాధిపత్యములకై కనులొక దాము పోరాడుచుఁ, గొండలు స్వదేశములను విడిచి కేంగీదేశములోని దక్షిణభూము లాక్రమించుకొనసాగిరి. మహాబలవంశమునందు జనించిన అగ్రపరాజను బాణుఁడు అన్నగూరి అగస్త్యేశ్వర ఛట్టారకునకు పదియవ శతాబ్దమున భూదానము చేసినములఁ దెలిపెడి కాసున మొకటి కమ్మనాటిలోని పొదిలిసేనులోఁ జేరిన సన్నయూర్పుగామమునఁ గన్పట్టుచుండే శాస్త్రాంశము బాణులచ్యాధీన మాయె నని యూహించవచ్చును. ఆకాసునమునం దాతఁడు పరిపితరాధిపతి యని చెప్పఁబడినది. రాయసేలూరునకు దక్షిణపాగమునందుండ 'పడైదు' అనునదే కవిత్వమున గొండలదే నిర్ధారించఁబడినది. ఈపాగరాజులు మొదట గాంగవల్లభులయి,

పెద్దలు ద్రావిడచోడులగును, అమలమొల రాష్ట్రములకును సామంతులునుండినటులదోచుచున్నది. వీరియెములున్నను బాగులు, పెద్దలులు, రాష్ట్రములు, పశ్చిమచాళుక్యులు, పల్లవులు, తెలుగుచోడులు, మొదలగువాటివేంగీదేశముయొక్క దక్షిణభాగమును, పూర్వచాళుక్యురాజకుమారులు వేంగీదేశముయొక్క యుత్తరభాగమును కల్లూలపెట్టుచుండుటచేత చాళుక్యులకాలమున వేంగీదేశ మరాజకముగ నుండె ననుట కంశమాత్రమును సరియము లేదు.

క్రీ. శ. ౯౦౫ దశ సంవత్సరమున రాజరాజరాజశేఖరంగ చోళసామ్రాజ్యమున కభిషిక్తుడై, వేంగీదేశ మరాజకముగ నుండుటయు కర్నాటకమునఁ దనరాజ్యముయొక్క యుత్తరభాగమున పల్లవులు లేఁగియుంఁగాండ్లయుపేక్షించినచోఁ దనసామ్రాజ్యమునకును ధంగముసంధియు నని యూహించి క్రీ. శ. ౯౯౯ దశ సంవత్సరమున బహుసైన్యములంగూర్చుకొని వేంగీదేశముపై దండెత్తినచి కలసాకాయలనెల్ల నడంచి చాళుక్యుల శిష్టాచార్యులగు శక్తివర్మను వేంగీరాజ్యమున కభిషిక్తునిఁ గావించి, వీరుట స్వదేశమునకు వెడలిపోయెను. నాలునుండియుఁ చోడులకును బూర్వచాళుక్యులకును మైత్రియొప్పుచుండెను. శక్తివర్మకు కరువాక వేంగీదేశమును బరిపాలించిన ఎదులాత్మ్యుఁడును, రాజరాజనరేంద్రుఁడును, చోడచక్రవర్తులపుత్రులనె వివాహమాడినవా రగుటచేత రాజనరేంద్రుని పుట్టుక దగు మొదటి కుమార్తెంగన కాలమున రెండురాజ్యము ప్రశ్నమగుట సంభవించెను. రాజనరేంద్రుని ముఖానంకరమున విరరాజేంద్రచోడచక్రవర్తి వేంగీ కరింగదేశములపై దండెత్తినచి చాళుక్యులైనాధిపకు లగు జననాథుని, రాజకుమార్తెను, ముఖరాజును, విజయవాచిక (విజవాడ) యొద్ద నెదుర్కొని యుద్ధముచేసి జయించి రాజనరేంద్రునికన్నులగువిజయాదిత్యునివేంగీరాజ్యమునకభిషిక్తునిఁ గావించెను. క్రీ. శ. ౧౦౨౦ దశ సంవత్సరమున కుమార్తెంగచోడుఁడు. చోడసామ్రాజ్యమున కభిషిక్తుడై నీరకరాజు యాగవిజయాదిత్యుని ముందు యాతనివేంగీదేశమునకు రాజవైసిధిగ నియమించెను. కాలముననే కాచోలము

గరికాలచోదనంబుఁజూడును, తేలుఁగుచోడుఁడు నైన దాసువగ్గ పాకనామిని జయించి పొత్తపిరాజధానిగఁ బాకనామి బాలించుచుండెను. ఈదాసువగ్గ సంకలపాతే తరువాత కమ్మనామిలోని శౌర్యదొనను (శౌర్యదొన) రాజధానిగఁ జేసికొనిరి. మొదటివారు స్వకంఠులుగ నున్నను, తరువాతివారు కులొస్తుం గచోడుని సామంతులుగ నుండిరి. ఈవంశములోనివాఁడే యగు చోడబల్లి శ్రీ. శ. ౧౧౦౬ వ సంవత్సర ప్రాంతమున నున్నట్లు దెలియుచున్నది. కాఁ బట్టి మన కుమారసంభవకావ్యమును రచించిన నన్నెచోడకవి యిఁకని కుమారుఁడే యైనయొడలఁ బండ్రెండవశతాబ్దాగంభమునం దనఁగా నన్నయభట్టార కునకు నఱువదిదెబ్బదిసంవత్సరములకుఁ దరువాతివాఁడుగా నుండవలయును. ఇది వాస్తవముగాక యిఁకఁడు పైని నేనుదాహరించిన చోడబల్లియకుమారాజు నకు ముత్తూర యగుపొత్తపనన్నెచోడుఁడే యైనపక్షమున నన్నయభట్టార కునితో సమకాలికుఁ డైయుండవలయును.

మల్లికార్జున యోగి.

నన్నెచోడకవి తనకుమారసంభవమును మల్లికార్జునయోగి కంఠియఁ జేయుచున్నాఁడు నని యీశ్రీందిపద్యములోఁ జెప్పియున్నాఁడు.

“ఉ. పూనిమహాగ్రహారపుర పుత్తంసమున్నతి చేవతాలయో
ద్యానతటాకనత్కృతినిధానములాశశి తారకంబు ను
స్తానములై మహింబరఁగు జంగమ మల్లయపేర నత్తనం
తానములొప్పనల్పుదుముదంబునఁదత్ప్రభునాజ్ఞ పెంపునన్.”

మల్లికార్జునయోగియే యనకుఁ గవిత్వమును బ్రసాదించినవాఁ డని యీశ్రీందిపద్యములో మనోహరముగాఁ జెప్పి యున్నాఁడు.

“సీ. శరధిసీరులు పయోధరములు కొనివచ్చి
కురిసి వారిధియందుఁ గూర్చునట్ల,

చేనఁబండినవిత్తు చేనికీఫలకాండఁ
 బేరి గమఱఁ పెదవెట్టునట్ల,
 రోహిణాచలవతి కూహించివరరక్త
 సంచయంబున విభూషించునట్ల,
 తీర్థాలి కర్దిఁ ద తీర్థోదకంబుల
 నెనకంబుగా నర్ఘ్యమిచ్చినట్ల,
 నింగిముట్టయున్న జంగమమల్లయ
 వరమునందుఁ గనిన వస్తుకవి
 దగిలి వారియంద నెగడింతు రవిఁ ది
 పమున నర్చు లిచ్చునగిది వోలె."

ఈమహాకవి యాశ్వాసాద్భుతపద్యములలోఁ గృతికల యసహస్ర
 ద్దనయోగిని శివునకు నభేదమును గల్పించి యభిర్హించి యభూర్హం
 గురుభక్తిని వెల్లడించి యున్నాఁడు.

శివయోగి యైన యీమల్లకార్జునదేవుఁడు బసవేశ్వరుని తండ్రియని చె
 బడిన మండంగిమాదిరాజుకాలమున శ్రీశైలమున నివసించి యుండె ననిబడుచు
 తాదులవలనం దెలియుచున్నది. ఇతనింగూర్చి బసవేశ్వరాదులు గా,
 శివేశ్వరయములలో నాయఁబడి యున్నది. సర్వేశ్వరుతోఁపాటకుఁడయిన
 శివేశ్వరుని కొండీ యగు మండంగిమాదిరాజు ఇతనితోఁ బ్రసంగించినటుల
 ప్రశంసించి యెఱుంగునబడినది. అదికఁడు యోగియగుటకుఁ బూర్వము
 రాజు ఘనవీరభద్రుఁడుగ నున్నటుల వర్ణింపఁబడి యున్నది. ఈ జనుగతి
 కార్జునదేవుని బ్రహ్మయనియు, భూగుఁడునునటకుఁడనియు, నన్నెతో
 నందించుచుండునట నీకఁడు బ్రాహ్మణుఁ డని పుష్టమగుచున్నది. బసవ
 యనునందుఁ దెప్పినది బాసవ నీగుణే యితఁడునును నైకార్థి
 మంత్రుగ నూ యుండి తిలకాత చిహ్నముగలవనియును నైకయోగి

ప్రాప్త్యానుభవే యుండవలయును. ఇతగాధారము లేవియునులే. శేవలము బసవ
పురాణములోని వాక్యముల నమ్ముటకు సాధ్యముకాదు. ఏలయనఁ, బండ్రిండవ
శతాబ్దముధ్యమునందు జగననన్వృత్తాంతము పదునాల్గవశతాబ్దప్రారంభమున
రచింపఁబడియుండుటచే నింద విషయము లశేకములు సత్యములయినచోకాం
శములుగ నుండఁజాలవు. సుమారసంధవ సతీకయందు “ఇతని గురువును కృత
కర్తయను నగు మల్లికార్జునముషే ద్రవిడనుండలమున శైవసమయాచార్యులయ
ములో మేలిమిగన్న మాణిక్యవాచకునితో వాదించినట్లు తెలియుచున్నది” దని
ప్రాయఁబడి యున్న విషయము సత్య మగునని మాణిక్యవాచకుఁడు వరగుణ
పాండ్యభూమండలాధిపతితో సమకాలికుఁడుగావున, మన నన్నెచోడఁడును
మల్లికార్జునయోగియు తొమ్మిదవశతాబ్దముధ్యమున నున్న వా రని యూహించి
వలసివచ్చును. ఇది ఓక్వసింపఁదగినదిగాఁ గన్పట్టదు. అయిన నశేకహేతు
పులచేత నితఁడు క్రీ.శ. ౧౧౨౦-౨౦ సంవత్సరముల మధ్యనున్న వాఁడని చెప్ప
వచ్చును. ఈసుమారసంధవకావ్యమును బఠించితేమేని తప్పుక యిది నన్వయ
భట్టారకునికీఁ బూర్వమున రచింపఁబడినకావ్య మని భోధపడఁగలదు. ఇతరము
లయినప్రమాణములు గాన్పించునఱకు నన్నెచోడఁగి నన్వయభట్టారకు నఱు
నదిదెబ్బది సంవత్సరములకుఁ దరువాత నున్న వాఁడనియే నిశ్చయించుము. నన్నె
చోడఁడు పాశ్చాత్యచాళుక్యులతో యుద్ధముచేసి రణనిహతుఁ డయ్యె నని
పరిశయందు వ్రాసినది నిక్కమగునని నేను చెప్పినకాలము తప్పుక సరిపొవును.
అకాలమునందు కష్టసాక్షిఁడైనను పల్కాదుముదలగు వానిని పట్టు
చాళుక్యులకుఁ గప్పముగట్టుచు నైస్యాధిపతులుగ నున్న హైహయవంశజులు
పరిపాలనము నేయుచుండిరి. వారలతోడ నైన యుద్ధమున నెడఁడు మరణము
నొంది యుండవచ్చును. ఇతఁడు యుద్ధములోఁ జనిపోవుటకుఁ గారణము కృత
ముఖునిన మగణము తరువాత రగణము నిలుపుటయే యని అభర్తా
చార్యుఁడు కేవలభందస్థునందీ శ్రీవిద్యమునఁ దెలియింపఁగూఁడు.

“క. మగణముఁ గదియ రగణము

వగవక కృత మొదట నిలుపువానికీ మరణము

బగు నిక్క-మండ్రు, మడియఁడ

యగు నని యిది లొల్లి "కుంకనానిత్యుఁడనిగా." "

ఇది కారణ మైనను గాకపోయినను ఇతఁడు యుద్ధములో మరణము గాంచిననుమాట వాస్తవమనుటకు సందియములేదు. ఇతఁడొక్కఁడు రాజ్యముపై నని చెప్పుదురు. అందుచేతనే కావోలుఁడనకుమాగసంధకమున నికవిః-

క. పురుషుఁడు పురుషున కని న

స్థిరజీవిత లోభయుతమచిని వినయితుడై,

స్థరకలహాకుపితఁ డాణే

శ్వరి నాయుధనమితఁ డెలచువాఁడయి మోడగా." "

"ఈ. మంచిగఁ బ్రీతిఁబాయక సమస్తజనములం దమ్ముఁగొల్పఁ జే
వించిన ధన్యుఁడౌదుకొను ఏదీక జీవము మేనప్ప నా
సెంచి విభుండు చాణోకలు సేవకుడై మనుకంటె యుండడా
ర్జించినకీర్తి నిల్వ గతిసమముగా ననిచాపు సేగియే. "

అని వ్రాసికొని యున్నాఁడు. ఇతఁడు రచించిన కుమారసంధకము కదిల
డాశ్వాసముల గ్రందము. ఇది కావదాసుకావ్యమునకుఁ జెలుగుగాఁచి చెప్పు
బడినది. దీనిలో గణపతీజననము, సుందరానయము, మదనవదానము, పార్థ
వివాహము, కుమారోదయము, కారకాసురయుద్ధము, తప్పరాజయము
సర్దింపఁబడినవి. ఈ కవిరాజుభాషాదుఁ కావ్యములో కర్షక లక్యద్భుతముల
మాత్రములై యున్నవనియు, ఏకస్మిన్ చాలఁ బ్రాచీనమైనది సకలకా
లక్షణములనుఁ బుష్టినిచ్చుగట్టదేక నప్పది మొలుగిచ్చు తీర్థిగ చిత్రముకలె మిగ
రంజకముగా నున్నదనియు, రాజకపులలోను గవిరాజులలోను ఎట్టివాఁడు
తఁడనుట యింక యితరయోగ్యగాననియుఁ జెప్పింభమును సంపాదించి

టించిన బ్రహ్మశిరామకృష్ణయ్య ఎం, వీ గారి యభినుతోక్తు లొప్పిదము లను
బకు సందియములేదు. :-

:- ఈ గవియొక్క తెలి తెలియబట్టె శుమారసంభవము నుండి యీ
క్రిందిపద్యము లుదాహరించుచున్నాఁడను. మదనదహన సమయమున:—

“ క. కనితోపించెనొ, కానక

మునుగోపించెనొ మహాగ్రముగ నుగ్రుండు నూ

చినఁగాలెనొ చూడక యిది

మునుగాలెనొ నాఁగ నిమిషమున నఱగాలెన్.

క. గిరిసుత మైఁ గామాగ్నియు

హరు మై రోషాగ్నియుం దదంగజా మై ను

ద్ధురకాలాగ్నియు రతి మై

యురుతోకాగ్నియును దగిలి యొక్కట సెగసెన్”

రతి సహగమునూద్యుక్తయైచిలిఁ జొరఁజనునప్పు డాకాశవాణి యాక్ష
మాక్ష్య పారించిన నోకాగ్నితప్త యగుచు:—

క. కరువునఁ బూరితమై లో

హరసములోఁ గాలునట్టి లంగజా తోతో

ద్ధురశిఖి రతి తను విమ్ముగ,

గరఁగియుఁ బొడవఱక లోనఁ గాలుచునుండెన్.

సీ. అలమట సెడి యొండె నిలువదు చిత్తంబు

మూర్ఖిల్లి పెడఁ బాసె పోవ దొండె,

నూట గొని యొండె నాటదునోకాగ్ని

వొరిమాలగొని కాలపోవజొండె,

మగ్నాశుజలము లొక్కటఁ గట్టుకొన జొండె

బొడ వంశయుఁ గరంగి పోవ జొండె,

కానుచోడదేవమహారాజు.

తన పేరిటనే కొట్టవొనయందు కామేశ్వరాలయము నిర్మించునని పదిగాని యదియు నిపుడు గానబడిదు. ఇతడు కా. శ. ౧౦౫౦ వరకు సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౧౩౭ వరకు సంవత్సరమున కొట్టవొనలోని బృహదాలయమునకు భూదానము చేసినట్లుగ నాపట్టణములోని శంకరాస్వామియలయమందపముమీది యొక స్తంభము పై దానకాసునకు గన్పట్టుచున్న కా. శ. ౧౦౮౭-వరకు సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౧౭౧-వ సంవత్సరమున శ్రీయదేవి పైదేవాలయమునకు భూదానము చేసినట్లుగ గన్పట్టుచున్న కాసునములో శ్రీయదేవి కానుచోడమహారాజాయొక్క పట్టమహాది యచెప్పబడి యున్నది. ఆసంవత్సరముననే చేయబడిన మఱియొక భూదానకాసునములో శ్రీయదేవి బల్లయచోడదేవమహారాజునకు గోద లని చెప్పబడి

బహుస్థూర్ములు వృంధుగఁ బడెనొండె,
 పొందియుగాఁ బాసి పోన దొండె,
 నిట్టి నడలేని దుఃఖార్థిఁబెచ్చ ముండుఁ
 దలచియో కాక పోనక బలిమి నాడు
 ప్రాణ మొడచిలో నాకాశవాని బెచ్చిఁ
 మగుడఁ జెఱఁ బెట్టె నని రతి మఱఁగుచుండె. ౧

పైరపురములు యుద్ధమునకు వెలువడుచుండ నొక దీక్షార్థి నభ్యుదయించి, గంధమాల్యములును, విరమద్దీపములును ఫరించి నిర్మితహృదయమున దగుపతికి గనుంగొని చెప్పుచున్నది.

ఉ. క్షీణము లేదు మూర్ఖు గు యోజితి యాచిరిఁ గూర్చియెల్ల నేర
 దామము లేనీ నన్ను వెదయాదుఁడెట్టె మనమియమంతు త
 న్నా లయలయెడ బెట్టి విభూషణలం గలమంగలెత్తె నే
 చాకన నేల గాక చరిత్రా నాది నెట్టె విభూషణ చాలయిం.

యున్నది. పీఠింబట్టి యిక్కడను బల్లయచోడదేవమహారాజునకుఁ బుత్తుఁడని స్పష్టపడుచున్నది. ఈ కామచోడదేవమహారాజునకు భీమన ప్రెగ్గడగ నున్న శ్లోకశిలాశాసనమువలనను, గుండయదండనాయకునిపుత్తుఁడు రామన్న దండనాయకుఁడు సైన్యాధ్యక్షుఁడుగ నున్నట్లు మఱియొక శాసనమువలనను, శ్రీధరభట్టు పురోహితుఁడుగ నున్నట్లు వేటొక శిలాశాసనమువలనను తెలియ వచ్చుచున్నది. ఇకనికొడుకు త్రిభువనమల్ల దేవుఁడు.

త్రిభువనమల్ల దేవచోడమహారాజు.

ఈఁడను కా.శ. ౧౦౭౦-వ సంవత్సరమునకు సరియైన శ్రీ.శ. ౧౧౪౮ వ సంవత్సరమునఁ దనకండ్లి పొత్తపకామచోడదేవమహారాజునకును, కల్లె శ్రేయ దేవికిని, పుణ్యముకలుగుబహుళము కొల్యదొనలోని చిత్రమేశ్వరాలయమునకు భూదానము చేసియుండెను. ఈ చిత్రమేశ్వరాలయమును ఇకని సేవకులలో జూరరు గట్టించి రని మఱియొక శిలాశాసనమువలనఁ గన్పట్టుచున్నది. శంకర మహాదేవాలయములోని మఱియొక శిలాశాసనమును బట్టి శ్రేయదేవి, పొత్త పకామచోడదేవుఁడు, ఎకనికఁ దల్లిదండ్రులని యుదాహరింపఁబడి యున్నది. కాఁబట్టి యీకొడు బల్లయచోడదేవమహారాజునకు మనుమఁ డగుచున్నాఁడు. ఈఁడు కొల్యదొనలోని కొండపై త్రిభువనమల్ల శ్రీశేవదేవాలయమును నిర్మించెను. ఆదేవాలయములోని శాసనములలో నాకొండకు “అభినవరైవళ కాద్రి” యనుపేరు గలిగియున్నట్లుగాఁ జెప్పఁబడినది. కమ్మనాటిని బరిపాలించిన కొణిదేవచోడులలో నీ త్రిభువనమల్లచోడదేవుఁడు మిక్కిలి పరాక్రమ వంతుఁడుగఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. ఇకని పట్టమహీషి మాబలమహాదేవి, శేఖర యనునాడఁ దనకికఁ ప్రెగ్గడగ నుండె నని యొక శిలాశాసనమువలనఁ తెలియ వచ్చుచున్నది ఇకనిశాసనములు కమ్మనాటిలోని వంగవోలుసేతులోను దన్న సీమలోను గానవచ్చుచున్నవి. ఇకని పరిపాలనము శ్రీ.శ. ౧౧౪౮-౭౫ వ సంవత్సరము వఱకు జరుగుచుండె నని కాగవములవలనఁ తెలియవచ్చును.

నిక నన్నెచోడుడు, కన్నరజేవచోడుడు, శ్రీచోడదేవుడు నను ముగ్గుల
కొడుకులు గలరు.

నన్నెచోడ మహారాజు.

ఈ నన్నెచోడమహారాజు తనకంద్రయైన శ్రీరుద్రమల్లు పెనచోడమహారాజునకును, తల్లియైన మాబలమహాదేవిని, పుణ్యముకలుగుటకొలుకు అభిరైవతకాద్రిపై నున్న శేళవస్వామి యాలయమునకు కా.శ. ౧౦౭౦ వరకు సంవత్సరము, అనగా శ్రీశ. ౧౧౪౮ వరకు సంవత్సరమున భూదానము చేసెను. శ్రీ.శ. ౧౧౪౯-వ సంవత్సరమున ముఱుల నాదేవునికి మఱియు భూదానము చేసెను. బొప్పుడి గ్రామములోని శివాలయమునకు సునిపమున నున్న స్తంభముపై నన్నెచోడునియొక్కయు, నతని యివ్వరిసోదరులయొక్కయు నామములను దెలిపెడి కాసునము మఱియుకవి గలదు. ఈ కాసునము శ్రీ.శ. ౧౧౪౭-వ సంవత్సరములోనిది. ఈ కాసునము శిథిల మయినదిగ నున్నది. ఈ నన్నెచోడునకు అన్నమంత్రి మహాప్రధానిగ నుండె నని యొకటిరెండుకాలములవలనఁ దెలియుచున్నది. కాబట్టి యీ నన్నెచోడుడు శ్రీ.శ. ౧౧౫౦-వ సంవత్సరకాలమున నున్నవాఁడని స్పష్టముగఁ దెలియుచున్నది.

సామంత మండలేశ్వరులు.

ఈ కొండవనచోడులలో ప్రాచీనులు చోడచక్రవర్తియగు మహాప్రథమరాజేంద్రచోడునకు సామంతులుగనున్న ను, కాలవలకు స్వతంత్రపాలనము చేయుచుండిరి గాని, తరువాతవారు రాసురాకు స్వాతంత్ర్యమును గోల్పోయి చోడచక్రవర్తులకు పరిపాలకులుగా నున్న మహామండలేశ్వరులయొన తెలగా చోడులకు లోబడి పరిపాలనము చేయవలసిన వారయిరి. కడపటికాచ, కాతీయచక్రవర్తుల యధికారము విజృంభించినతరువాత తమకుంగల యల్పస్వాతంత్ర్యమునుగూడఁ గోల్పోయి శేషము సేవకులై వానలను గొలువవలసిన వారై యున్న సామంతచోడులు కడపటికాచవంశమునకు నుండి యెవరికి నా

చేప్ప నక్కటలేదు. ఎరు జేశాభిమానము, భాషాభిమానము, జేవతాభక్తిగల వాగలు. ఇమ్మనాటిలోఁ జెప్పుశివాలయములను నిర్మించిరి. ఈవాలయములకుఁ జెప్పుఘాదానములను గావించిరి. ఎరు కీర్తిసారాయణులనియు, పెంక గానిత్యులనియు, జగనొబ్బగండలనియు, ఒరయూరుపురవరాధీశ్వరులనియు, చిరుదములను వహించుదు వచ్చిరి. ఈ నాటిదొనచోడులలోఁ గడపటివారి చరిత్రము కాకతయలఁగూర్చిన ప్రకరణములో వివరింపఁబడును.

నెల్లూరు తెలుఁగుచోడులు.

కొంతకాలము చాళుక్య చోడనక్రవర్తులకును మహాసాంకకాలము కాకతయాంధ్రవక్రవర్తులకును లోఁబడి నెల్లూరు మొదలుకొని ద్రావిడదేశము నందలి కాంచీపురము వఱకును గల దేశమును బరిపాలించి మండలేశ్వరు లని ప్రసిద్ధిగాంచిన విక్రమసింహపు తెలుఁగుచోడులను గూర్చిన చరిత్రమును సంగ్రహముగా వివరించును. ఇప్పటి నెల్లూరు, పూర్వ మీచోడుల పరిపాలన కాలమున విక్రమసింహపుర మని పేర్కొనఁబడుచుండెను. ఈ తెలుఁగుచోడులు తాము సూర్యవంశజు లనియు, కశ్యపగోత్రు లనియు, కరికాలాన్వయము లనియు, ఈమ కాసనములయందుఁ జెప్పుకొని యుండి రు యిదివఱకు చెప్పి యుంటిని. ఈచోడవంశము నభివర్ణించుచు తిక్కనసోమయాజి ఈన నిర్వచ నూర్తరరామాయణమునఁ జైసంగతి నే యా క్రిందిపద్యములోఁ దెలిపి యున్నాఁడు.

“ఉ. అంబుజసాభుసాభి నుదయం బుని వేధ మరీచిఁగాంచె, లో కంబులకెల్లఁ బూజ్యుఁ డగుకశ్యపుఁ డాకనిఁన్ జనించె, వి శ్వంబు వెలుంగఁజేయఁగ దివాకరుఁ డమ్ముని కున్నవించె, వా నిం బొగడఁ జతుశ్శృంగులు నేరకయున్న వి నాకు శక్యమే.”

ఇంతెఱుగాక కరికాలుఁడు త్రిలోచనపల్లవుని జయించె ననియు,

అంతఃపురము.

కావరినది కానకట్ట పట్టించి నుయ్యి నూన నిల్పి చంద్రుల నూన
య్యి నూన.

“శా. వేసేతం బృదివీశు లందుకొనఁ గావేసింధులొయ్యుల
జేసిక మజ్జన, ముంగుబంబుర వారించెం బల్లనోర్వీకు
ల్లానంబొందఁగ, ఫాలలోచనము, రీలంగట్టె గావేసి, శా
లాసాధ్యాటలదిబ్బులుండు కలిశాలత్తావిభుం దెట్టుండె.

ఇతని వంశమునందు మదురాంతక పాత్రపిచోడుడును, తెలుంగు
య్యి జనించిరి. పరిలో మొదటివానిని చిక్కన తన నిగ్గద సూక్త రాదా
నిమునం బెక్కునియుండెడు. ఈచోడధూమికుడు మధురాపట్టణము
జయించుటచేతను, ఆంధ్రదేశమునఁ బాత్రు యను పట్టణమును నిర్మించుట
చేసి, మదురాంతక పాత్రపిచోడుఁ డని న్యరదారింబడియ నెట. చిక్కిన
వాపురిచోడులలోఁ జెక్కండ్రు మధురాంతక పాత్రుచోడుఁ డనుటను
దునామముగాఁ దమ నామములకు ముందుఁ జేర్చుకొని కానకట్టలలో వ్రాసె
చుండిరి. కవి బ్రహ్మ యగు చిక్కనసోమయాజి మదురాంతక పాత్రపిచోడు
బ్రశంసెంపక పోయినను చెప్పినను దూరము,

ఈచ. పరుషపరాక్రముం డగుచుఁ బల్లవునెట నుదగ్గు నైనవ
న్నిరువుర నాళనింగలయ నెన్ని యవర్గభిముత్సవంబు
మురరివునెన్ని భుండు పదుమువ్వరగం దడంగఁబెట్టె
విడుమ పెలుంగ బిజ్జఁ డరిభోరదూరిభుకాబలంబునన్.”

అని అభిప్రాయంబు నూన. ఈవిజ్ఞన అభ్యుదయించును, భిక్షకుల
విగ్రహము గావించునట్టి విజయస్రంభము నొక కావ్య పత్తింబు
చెప్పబడియును.

2. కొయ్యలపాత్ర మింకెందులొ కొత్తగాలయి అను స్థలమునకు
మారుతున నెన్ని అభ్యుదయము అభ్యుదయ మని వాక్యంబు వ్రాసెను.

శ్రీ కృష్ణదేవరాయాండ, కావ్యము
కులాన్ బజార్, హైదరాబాద్. ఆంధ్ర ప్రదేశ్.
రెంజన్ ప్రెస్ కలెక్షన్.
52 వేళ్

మధురాంశక పొత్తవోడుడును, తెలుగు విజ్ఞనయు నున్న కాలము మనకు దెలియరాదు. విజ్ఞన మొదటివాని వంశమున జనించె నని కాసనముల లోఁ జెప్పబడియుండుటంచేసి యా యిరువురకు నడుమఁ గల కాలము దీర్ఘమైయుండవలయును. ఈ నెల్లూరు తెలుఁగు చోడులనుగూర్చిన చరిత్రమును దెలిసికొనుటకుఁ బూర్వ మీ దేశభాగము (నెల్లూరునకు దక్షిణభాగము) యొక్క పూర్వచరిత్రమును గాంత్ దెలిసికొన వలయును.

నెల్లూరు పూర్వచరిత్రము.

తొమ్మిదవ శతాబ్దాంతమున దక్షిణహిందూస్తానమునఁ బాండ్యుల బల పరాక్రమములు క్రమక్రమముగా క్షీణించుచుండెనని. ఆదికృష్ణచోడుఁడు గాంగపల్లవరా జయిన అపరాజితుని నొడించి వానిరాజ్య మాక్రమించుకొన్నందునను, - మొదటి పరాంతకుని కాసనములు నెల్లూరు సరిహద్దునకు విశేషమా రముగాని కాళహస్తికి సామీప్యమునఁ గనిపట్టబడినందునను, చోడులు ఈ రాజ్యమును నెల్లూరు మండలములోని దక్షిణభాగమునకు వ్యాపింపజేసి వేంగీదేశపాలకులగు తూర్పుచాళుక్యులకుఁ బొరుగువా రయి రని యూహించ వచ్చును. చోడుఁ డైన మొదటి పరాంతకుఁడు గాంగపల్లవులకు సామంతుల యైన బాణులను జయించినట్లుగఁ జెప్పుకొనియును. బాణరాజుల కాసనములు గొన్ని కాళహస్తికి సామీప్యమున నున్న గుడిమల్లయు కడఁ గానిరించినవి. ఈ భాగము పేరంబాగపాడి యను పేరంబరఁగుచుండెను. పదియవ శతాబ్దమధ్యమున రాష్ట్రకూటులు చోడరాజ్యములో నొకకొంతభాగము మాక్రమించుకొనుటచేత గాంత్ కాలము చోడులప్రథ తొంచెము క్రితవంశమాక్రమమున చో

నిగ్ధరణము చేసెవారు. అయినను నెల్లూరు మండలములో నూగూరుపేట దివిజనులో ఉమ్మారు అగెడి గ్రామ మొకటి కలదు. ఇచ్చటి యలవకాసనములలో నీ గ్రామము ఉచ్చయూరని వాడబడి యున్నది.

1. Annual Report on Epigraphy for 1905-06, p. 23.
2. Annual Repr: on Epigraphy for 1909-10, p. 23.

దుల యధికారము నెల్లూరు మండలములోని దిగువభాగమునకు వ్యాపించుట
 కభ్యంతరము గలిగినదని యెంతమాత్రమును జలంపరాదు. కాబట్టి నెల్లూరు
 మండలములోని యుత్తరభాగము నెంగేజీములోను దక్షిణభాగము ఇయ్య
 గొండ చోళమండలములోను జేరియుండె నని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవ
 చ్చును. అయినను నెల్లూరునకు దిగువభాగమునందలి దేశమున మొదటిదరా
 లకుఁడు మొదలుకొని మొదటికులూర్తుంగచోడునినఱకు కాసనము జేరియు
 నంతగాఁ గానంబడకుండుచుచేత నానాభాగము కాలవఱకు నిష్ఠావారణ్యముగా
 నుండె నని యూహింపఁబడుచున్నది. మొదటిదరాంతకునివారముండియు
 దావిడదేశమునందుఁ జెక్కుదేవాలయములు స్థాపింపఁబడి నెక్కువగాఁ
 నములు లిఖియింపఁబడి యున్నవి. ఈభాగము చోడులకళ్లు యొక్కను
 మొదటికులూర్తుంగుని కాలమునఱకు చిక్కికాసన నైన గానరాదు. కాసన
 ములు మాత్రమేగాక విరు కట్టిందిన పురాతనదేవాలయము లయిన నామదేశ
 మునఁ గానరావు. ఆ ప్రదేశమున తైత్తిలకుఁగాని తైత్తిలకుఁగాని పరిత్రయ
 తైనపుణ్యక్షేత్రము జేరియును గానరావు. ఈ ప్రదేశము అనంతపురము,
 బల్లారి, కడప, పందనోలు మండలములకలెనే దంసికావరణ్యములో నాకరాగ
 ముగానుండి కాలకాలము నిగన ప్రదేశముగానే యుండినది. అకీరుత
 దేశనే యీ ప్రదేశమునందు పురాతనదేవాలయములుగాని, పురాతన రాజునా
 గవారములుగాని లేకపోయినను. మొదటి కులూర్తుంగచోడి చక్రవర్తి కాం
 మున జేరి చోడరాష్ట్రములు కలసిపోయినప్పుడు రాజునుజాని కాలదుక
 నుద్ధరింపఁబడిన తైత్తిలమళకరంగ మొకటి కాంచిపురముండి యుత్తరభాగ
 మున కెగఁనాకెను. కులూర్తుంగుని పరిపాలనావసానముయమునకు, కనుక
 లను, సామంతమాండలిక రాజకుటుంబములవారు తెలుఁగు దేశములో నుండి
 గుదురుకొనుచుచేత నిస్సార మైన యా భూ ప్రదేశము ఇవాక్కిర్లు మై కర్ణి
 యొద్దలుపెట్టెను. తరువాత దేవాలయములు నిర్మింపఁబడుచు కలిగినవి. క్రస్తు
 కదాలమునందుఁ గన్నపైడి దేవాలయములు మొదలగునవి మొదటి కులూ

త్తుంగచోడచక్రవర్తికాలమునకుఁ దరువాత నిర్మింపఁబడినవి కాని, వానిఁ
ఋర్యము నిర్మింపఁబడినవి కావు.

నెల్లూరు మండలములోని శిలాశాసనము లనేకములు మొదటికులోత్తుంగ
చోడుని కరువాక లిఖింపఁబడినవే. కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తియొక్క
ముప్పదిరెండవ పరిపాలనసంవత్సరమున గూడూరు తాలూకాలోని శిథిలపాత
మునందలి పొండురంగేశ్వరునకును, పావనవి నాయకదేవునకును, భూదాన
ములు మొదలగునవి చేయఁబడి శాసనము లిఖింపఁబడినది. అందీభాగము
రాజేంద్రచోడమండలములోని కడలగొండ 'వవ్వత్తిరిశాస్త్రి మ'ని వ్యవహరింప
బడియును. పైఁజెప్పిన దేవతలు కాకండి యను మహానగరమున వేంచేసియున్న
టులఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఈ శాసనమున నడవులును బొలములును బావులు
ను నానావిధ ఫలవృక్షములును దానము చేయఁబడినటులఁ జెప్పఁబడి
యున్నది. ఇది దేవదాన మనియు, దీనిక పన్ను తీయఁబడదనియు, నందుఁ
జెప్పఁబడి యున్నది. ఇఁకని లోబడి యీ భాగమును బరిపాలనముసేయు
చుండిన మహామండలేశ్వరు లగు తెలుఁగుచోడు లెవ్వరో తెలియరాదు.
ఇకని కొడు కగు చక్రమచోడుని కాలమున నున్న సామంతు లయిన తెలుఁగు
చోడులనామములు గొన్ని వివరించుచున్నవి.

మధురాంతకప్రాతప్రచోడ బేటరాజు ౧౧౨౧.

ఇఁకఁడు తెలుఁగు చిజ్జనవంశమున జనించిన మొదటికులోత్తుంగచోడ
చక్రవర్తి కుమారుడగు, పరిశీలనకర్త బిరుదాంకితుఁడు నగు చక్రమచోడుని
కాలమున నాఁటి లోబడిన మాండలికుఁడుగ నుండి పొత్తపనాటిని బరి
పాలించుచుండెను. ఇఁకఁడు చక్రమచోడుని విజయమునకై క్రీ. శ. ౧౧౨౦-
౨౧ వ సంవత్సరమున శొకదానశాసనమును వ్రాయించుటయే ప్రయత్నమును
స్తాపించుచున్నది. ఇఁకని శాసనము పొత్తపనాటిలోని నందలూరు గ్రామము
నఁ గన్పట్టుచున్నది. ఈ బేటరాజును, మఱియుక తెలుఁగుచోడుని శాసనము

లోఁ గన్పడుచున్న శేషసూపాలముడును, మిక్కిలినది నిగ్ధారించుటకు శేష
భూపాలుని మనుమఁ డగు నల్లనెద్దిరాజు క్రీ. శ. ౧౨౦౨ వ సంవత్సరమున
బరిపాలనము నేయుచున్నందున కాక మనుమలకు నడిమికాలము మిక్కిలి దీర్ఘ
మైనది గనుక నిద్దఱు చొప్పురే యని చెప్పటకుఁ గొంతెటు సులభము
గలుగుచున్నది. విక్రమచోడ చక్రవర్తికాలమునఁ బాత్రపిసాటికిఁ బంపి
లకుఁడుగ నుండిన మఱియొక తెలుఁగుచోడుని నాదుము గానంబడుచున్న
ఆఁడు మదురాంతక పాత్రపిచోడవిమలాదిత్యుఁడు. ఇతనికిని మైదొడ్డి
మదురాంతకపాత్రపిచోడ శేషరాజునకు నెట్లే సంబంధము గలదో ఏదో
వలయును.

మధురాంతక పాత్రపిచోడ విమలాదిత్యుఁడు

౧౧౨౫.-౧౧౨౬.

ఇఁడు నెద్దిరాజునకుఁ గుఱూరుఁ డనియు, పాత్రపిసాటికి ప్రభువఁ
నందలూరు కాసనములకలనఁ జేటుతెల్లమగుచున్నది. ఈ విమలాదిత్యునితల్లి
యగునెద్దిరాజు కాసన మొకటి నందలూరునఁ గానంబడుచున్నది. విక్రమా
డుని విజయమునొకట విమలాదిత్యుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౨౫-౧౧౨౬ వ సంవత్సరము
నొక గ్రామమును దానము చేసెను. ఈ మధురాంతకపాత్రపిచోడ విమ
లాదిత్యుని కుమారుఁ డగు సోమేశ్వరుఁడు నందలూరులోని శామ్యనాథస్వా
మీశాలయముయొక్క తెలుపలెగోళుడమును ప్రియించె నను మఱియొక కా
దు వజ్రవఁ డనియుచున్నది. ఈ నెద్దిరాజును, విమలాదిత్యుఁడును, సోమేశ్వ
రును ఎన్నడో పాత్రపిరామాయణ కృతివలె యొక మునునెద్దిరాజు భూ
లతోడ నెట్లే సంబంధము గలవాఁడో స్పష్టముగా లోభ కాలేదు. పాత్రపి
చోడపాత్రపిరామాయణకృతివలె యొక మునునెద్దిరాజు కాతల యొక
రాజుయొక్క తిమ్మకర్తయై యు నున్ననెద్దిరాజుయొక్క కాసనములలో

దానియందు శేటరాజునకు సిద్ధిరాజును జ్యేష్ఠసోదరుడు కలఁ దని చెప్పఁబడి నది గావున, విమలాదిత్యఁ డాసిద్ధిరాజునకు గాదు కని చెప్పవచ్చును.

మధురాంతక పాత్రపిచోడ నల్లసిద్ధిరాజు.

మధురాంతక పాత్రపిచోడశేటరాజునకు “వయభీమరాజు, నల్లసిద్ధి రాజు, ఎఱ్ఱసిద్ధిరాజు” అను ముగ్గురు కొమారులు గలరు. వీరిలో నల్లసిద్ధిరాజు కాంచీపురమును జయించి గైకొనియె నని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇం. దెవత మాత్రమయిన సత్య ముందు నేని చోడచక్రవర్తి యైన మూడవ కులొత్తంగ చోడునికిఁ బూర్వము జరిగియుండును. ఎందులకన, నల్లసిద్ధిరాజు తమ్ముడైన యెఱ్ఱసిద్ధిరాజు పుక్తుఁ డయిన మనుమసిద్ధిరాజు, తమ్ముసిద్ధి రాజు మూడవ కులొత్తంగచోడదేవునకు సామంతమాండలిక రాజులుగ నుండి కష్టముగట్టువారేగ నుండిరి. త్రిభువనచక్రవర్తి యైన మూడవకులొత్తంగ చోడదేవుని కాసనము లలోఁ గొన్ని పు నాడఁడు కాంచీపురమును వశపఱుచు కొనుటయు, జయ విజృంభణముతో నగరము సొత్తించుటయు, జేర్పొనఁబడుట దూడ, నల్లసిద్ధి రాజునుండి గైకొనియె నని యూహింప నవకాశము గలిగించుచున్నది.

మధురాంతక పాత్రపిచోడ మనుమసిద్ధిరాజు.

మూడవ త్రిభువనచక్రవర్తి కులొత్తంగచోడదేవుని పరిపాలన కాల మున కా. శ. ౧౧౧౨ వ సంవత్సరమునకు సరియైన క్రీ. శ. ౧౧౧౩ దవ సంవత్సరమున నొక సిద్ధిరాజు కొవూరు గ్రామమును నెల్లూరనియెడు విక్ర మసింహపురములోని యొక విష్ణ్వాయిమునకు దానము చేసినట్లు దెలిపెడి కాసన మొకటి ప్రాచీనమైనదిగఁ గనపట్టుచున్నది. ఇందు సంస్కృతభాగము లో సిద్ధిరాజు పేరు గలదుగాని, దావిదరాగములో ఆనామము చాలభాగము శిథిలమై పోయినందున స్పష్టముగఁ దెలియరావచ్చును. ఇంతియగాక జయం కొండచోడమండలములోని యొక భాగ మగు చేదికుల వలసాటిలోని నెల్లూర నెడు విక్రమసింహపురములోని నాగరీశ్వరదేవునకు పూగిసాటి లోని యెఱ్ఱంబల్లి గ్రామములోఁ గొన్ని భూములకు దానము చేసినట్లు దెలిపెడు

నెల్లూరు కాసునమున మనుమనీర్థిరాజు పేరు గానంబడుచున్నది. కాబట్టి నెల్లూరు కాసునములలోని నీర్థిరాజు మదురాంతక చోడవోడమమనీర్థిరాజుని యూహించ వచ్చును. ఇతడు తమ్మునీర్థిరాజుయొక్క శత్రు సోదరుడనియు, చోడవొక్కనృపాలుని కొద్దియగు మమమనీర్థిరాజుయొక్క తమ్ముడును నన పినకమ్మడు నైన తమ్మునీర్థిరాజునియొద్దను తాను గావ్యపాలనము నేర్పించినటులఁ జెప్పబడిన రెండవతరుణులొక్క కాసునము లేవయిన నెల్లూరునఁ గన్పట్టెను :-

మదురాంతక చోడవోడ మనునీర్థిరాజు.

ఇతని కాసునములు వెలుఁగుదేశమునందలి, తానగదేశమునందును కూడ గానవచ్చుచున్నవి. ఈ తమ్మునీర్థిరాజుయొక్క కావలి కాసునములలో నున్నది నంకావలి పేర్కొనబడినది గాని, ఇతని కాసునములలోనిచావలి గ్రామము వేడించి యున్నది.

కొకటొకటి సంకమున పేటరాజు జవించినదియు, నతనికి శత్రురాజు పుత్రులనియు, నతనికి శ్రీదేవిగర్భయన తమ్మునీర్థి రాంబయిగాఁ గొదలు నామూరులు పుత్రులనియు, వారిలో నీర్థిరాజు తమ్మునీర్థి శత్రురాజుడనియుఁ జేర్కొనబడి యున్నది. 'మర్క' యనుటకు 'మర్క' అని నెల్లూరు కాసునసంపాదకులు పొరఁబాటుఁ గొనించినందున నా అని సంకమున జూగుచున్నది. ఇందు నల్లనీర్థిరాజు పూర్తిపిత్తుఁ యెఱుఁగనియు, తమ్మునీర్థిరాజునది యశు చినతమ్మడు తమ్మునీర్థిరాజు గావ్యపాలనము చేయునా యెఱుఁగబడినది కా. క. ౧౧౩౯ వల సంకర్శిరమున (క్రి. ౨౦౧) తన శత్రురాజుఁ బరంగి శత్రురాజును బంజాబు దిల్లరామ్యుడు ముగ్గురేవలె నుండి కావ్యములకు నగపారముగా నొసంగియుల కావలెనని యెఱుఁగనియు నితఁడు పల్లికొండవెయ్యార్లకు యుండివాటిగాని కావ్యములను గావించుచు వానముచేసెడిటుల నెల్లూరిలోనియొక యా

కాసనమునఁ జేర్చొనఁబడినది, త్రిభువనచక్రవర్తి యైన కులూత్తుంగ చోడ దేవుని లక్ష వ పరిపాలన సంవత్సరమున నీదానకాసనము వ్రాయఁబడినటులఁ జెప్పఁబడినందున, నితఁడు మూడవకులూత్తుంగ చోడ దేవునికి లోబడి పరిపాలనము నేయుచుండిన యొక మండలశ్వరుఁడని తేటపడుచున్నది.

మఱియును, ఇతని కాసనములు చెంగల్పట్టు మండలములోని కాంచీపురము, తిరువొత్తియూరు, తిరుప్పానూరు గ్రామములలోను, ఆత్తరార్కాడు మండలములోని తిరువాలంగాడు గ్రామములోను, గానంబడుచున్నవి. కాంచీపురకాసనములో నితఁడు గండగోపాలునికి శ్రీదేవిగర్భమున జనించిన పుత్రుఁడనియు, మనుమసిద్ధిరాజునకుఁ గడగొట్టుకమ్మఁ డనియు, వ్రాయఁబడియున్నది. గండగోపాలుఁ డనునది యెఱ్ఱసిద్ధిరాజయొక్క నామాంకరము. తమ్మసిద్ధిరాజయొక్క కాసనములు ద్రావిడదేశమునందు క్రీ. శ. ౧౨౦౫ మొదలునాని ౧౨౦౮ వఱకుఁ గానంబడుచున్నవి.

భుజబలవీర నల్లసిద్ధనచోడదేవ మహారాజు.

మధురాంతక పాత్తపచోడ నల్లసిద్ధిరా జను నామము గల మఱియొక సిద్ధిరాజు త్రిభువనచక్రవర్తి మూడవకులూత్తుంగునకు సామంతుఁడుగ నుండినటుల గూడూరు, నెల్లూరు, ఆత్తూరు కాసనములవలనఁ దెలియున్నది. ఇతనికి జేటరా జనుకుమారుఁ డుండెను. క్రీ. ౨౨౨౪-౨౪ సంవత్సర ప్రాంతము ననున్న మధురాంతక పాత్తప జేటరాజు పైఁజెప్పినకడఁ జే యుండవచ్చును. ఈజేటరాజు కంద్రి యగు నల్లసిద్ధిరాజుపేరు మఱిగొన్ని కాసనములందుఁ గన్పట్టెడిది. భుజబలవీరనల్లసిద్ధనచోడదేవమహారాజు మొక్కఁడే యని కొందఱు తలంచుచున్నారు. ఈ భుజబలవీరనల్లసిద్ధనచోడదేవమహారాజు వల్లూరుపుగము రాజధానిగఁ జేసికొనియే నని చెప్పఁబడినది. ఈ వల్లూరు పురము మాగ్గవాడి లేక మహారాజపది యను ఏడుపెలు గల దేశమునకు రాజధానిగ నుండెను. కడపకు వాయవ్యపునూల ల మైళ్లదూరమున నున్న వల్లూరు పూర్వము గొప్పపట్టణమై వల్లూరుపుర మనుపేరఁ బరఁగుచుండెను.

ఇతఁడు శ్రీ. శ. ౧౧౧౨-౧౩ సంవత్సరమున బ్రాహ్మణుడైనట్టి చామానిరాజు నమునుబట్టి కాంచీపురమునుండి కప్పయు గైకొనినటులఁ జెప్పించుచున్నది. ఈ పల్లనెద్ది రాజా కాంచీపురమునుండి కప్పయు గైకొనినమాట సత్యమై నయెడల దెండవరాజాధిరాజానకుఁ జరువాక కాంచీపురమునఁ బుట్టిన సుందీ భములొ నీతఁడు కొంత జోష్టుము లుగఁజేసికొని యుండునలయు నని యొ హింపవలసి యున్నది. అప్పుడు స్వల్పకాలము కాంచీపురము చోడుభూ మునుండి తొలగి పోయినది. శ్రీ. శ. ౧౧౧౬ వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వ మునఁగాని, పరమునఁగాని, త్రయవవరదేవుఁ డగు యోధుఁ డగు మహమ్మదుగారు కాంచీపురమును ముఱల వశము చేసెనని యుండును. ఇతఁ డిసదూనము లయి గజబలంబులతోడఁ గాంచీపురముపై వచ్చి అసెకము లయి నిగ్గరములను గావించి విరోధు లయిన రాజుల నెల్ల జయించి కాంచీపురమును తొలగి పోయి చచ్చాటిన వెనుకఁ గాంచీపురము ముఱలుగ నుత్తరరాగము ను కలఁ గప్పయును విధించి గైకొనియు నని చెప్పఁబడినది. 2 ఈధుజబలవర కు నెద్దచోడదేవమహారాజానకును, పల్లనెద్దిరాజాకొడు కగు తమ్మనెద్దిరాజానకు నెద్ద సుబంధముగలదో కాసునములంబట్టి యెఱుఁగఁ జెలియరాదు. తెలు గుచోడులు, పల్లవులు, నాగవంశజులు మొదలగు వారిలో పల్లనెద్దిరాజు మనుమనెద్దిరాజా నను పేరులుగలవారు పెక్కుమంది కానంబడుచుండునని వేరే మరెం గల సుబంధము దెలిసికొనుట లదులకద్దరాధ్యక్షు మునుటకు నది యము లేదు.

భుజబలవీర ఎఱ్ఱనెద్దనదేవచోడ మహారాజు.

ఇతఁడు సైభుననచ కర్త యోధుడైనరాజురాజానకు నునికాటినఁడు గన్నటుమన్నఁడు. తమ్మనెద్దిరాజా తండ్రి యగు ఎఱ్ఱనెద్దిరాజాను ఈనెద్ది రాజును కొక్కభగారు చోడుడున్నది. ఇతఁడును కాంచీపురాధిపతి కల

1. S. R. 1904-05, p. 2. 3.
2. S. R. 1. Vol III, p. 2. 3.

గప్పము గ్రహానినలుల మహామలూరు కాసనమునం ఖేర్కొనఁబడినది. ఇతని రాజ్య పరిపాలకుఁడు గొల్లపైడి బయ్యపనాయకుని కడగొట్టుచుండఁడు బమ్మ నాయకుఁ డని(రిమనాయకుఁడు)పై మహామలూరు కాసనమునందే ఖేర్కొనఁ బడియున్నది. ఈ కాసనము కాలివాహనము ౧౧౩౯ వ సంవత్సరమునకు సరి యైన శ్రీ.శ. ౧౫౧౭-౧౮ దవ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. భీమనాయకుఁ డేలమి మహాప్రధానిగను, సైన్యాధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. ఈ యెఱ్ఱసిద్ధిరాజు నకు శ్రీనివారాయణుఁ డనియు, అయ్యనసింగనియు, ఒరయూరుపురవరా ధీశ్వరుండనియు, భుజబలవీరుఁ డనియు, సాహసోత్తుంగుఁ డనియు, నీ మొద లగు బిరుదము లెన్నియో చెప్పఁబడినవి. భావి పరిశోధనముల వలనఁ గాని యీతెలుఁగు చోడులలో నీ పేరులుగల వారికిం గల పరస్పరసంబంధబాంధ వ్యములను విస్పష్టముగాఁ జెప్పట సాధ్యము గాదు. తెలియని వారిని గూర్చి గ్రంథబాహుళ్యముచేసి వ్రాయుచుయు నంత మమోహరముగాఁ గన్పట్టదు.

తిక్కభూపతి.

ఇంద్రు మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క కొడు కని తిక్కనసోమయాజి యథ చితం కైన నిర్వచ నూక్తరరామాయణంబునఁ దెలుపఁబడినది. అందుఁ—

“క. కద్వంశంబునఁ బోషిత

విద్వజ్జనుఁ డహితభుజగవిహగేంద్రుఁడు ధ

ర్భావైశ్చల్యమూర్తి వరదౌ

షిద్వర్గస్థుఁడు మన్తసిద్ధి జనించెన్.

సీ. చూర్తిప్రకాపంబు వైరిమదాంధకా

రమున కఖండదీపముగఁ జేసి,

చరితంబు నిజలభూజననిత్యశోభన

లతకును నాలవాలముగఁ జేసి,

కరుణ దీనానాథ కవిబరధుజనచక్ర
 రములకుఁ జంఘాతపముగఁ జేసి,
 కీర్తిజాలముఁ దిలొక్కిశాంకకు నభి
 రామరాజిత పంజరముగఁ జేసి,
 గీ. సుందరీజనంబు డెందంబునకుఁ దన
 నిరుపమాన మైన నేర్పుకలిమి,
 నతి పసిద్ధిచేసి యనదృశలీలమైఁ
 బరఁగె మనుమసిద్ధి ధరణివిభుఁడు.”

అని తిక్కభూపాలుని కంఠి యగు మనుకు రిద్దిరాజు వర్ణింపఁబడి యున్నాఁడు. తెలుఁగుచాడులలోఁ దిక్కన్నపతి గుర్రసిద్ధుఁడును, పరాక్రమవంతుఁడు నైయున్నాఁడు. ఇతఁడు బాల్యముననే అసహాయకూటమైన యుద్ధములను జేసి విజయములను గాంచుచు వచ్చె ననుటకు వృత్తాంతములు గలవు.

తిక్కరాజు పృథ్వీశ్వరరాజును జంపుట.

ఈతిక్కభూపతి కేశవమునం దనఁగాఁ బదునెనిమిదేండ్ల పూయిడు నకు లోపలనే పృథ్వీశ్వరరాజుతో యుద్ధముచేసి రణరంగమున కాని భుక్త కమును ద్రుంచి దానితోఁ గందుక క్రిడ గావించినాఁ డని నిర్వచనాత్మక రామాయణమునం దీ క్రిందిపద్యమువలనఁ జేతపడుచున్నది.

“ఉ. కేశవనన్నిభుండు పరిగీతయతోనిది చోళతిక్కభూ

తీశుఁడు కేవలుండు, పృథు తెవ్వరిశావరంబు గల్గునే,
 శైశవలీలనాఁడు పలుకౌర్యధురధరశాహుఁడైన పృ
 థ్వీశనరేండుమస్తకము నేడ్చెఁ గందుక కేళి నల్పఁడే.”

ఈ పద్యములలో చెప్పబడిన పృథ్వీశ్వరరాజు తెలసాచివోడులలోని వాడై రాజరాజనోడన ప్రవర్తితి సామంతుడై పండ్రెండవ శతాబ్దాంతమున నున్న వాడు. ఇతడు తెలసాచి మనుమగొంప రాజునకును జయాంబికకును దన యుండు. ఇతని కాసనములు శ్రీ. శ. ౧౧౬౨ మొదలుకొని ౧౧౮౦ వఱకును గానిపించుచున్నది. ఇతడు బ్రహ్మియున్న కాలముననే శ్రీ.శ. ౧౧౮౬-౮౭ వ సంవత్సరమున నికనికల్లి యగుజయాంబిక తాను గట్టించిన పితాపురములోని కుంభమాధవస్వామి యాలయమునకు గంగైవొండవోడవలసాటిలోని యంత రాక్షగ మగు ప్రోలసాచిలో నున్న నవబండవాడ యను గ్రామమును దానము చేసెను. కాబట్టి పృథ్వీశ్వరరాజు పండ్రెండవ శతాబ్దాంతమున నుండెననుటకు సందియము లేదు.

దానకాసనములు.

ఈతిక్కభూపాలుని దానకాసనము లనేకములు చెంగల్పట్టుమండల ములోను, నెల్లూరుమండలములోను గానంబడుచున్నవి. ఇతడు జయంగొండ వోళమండలములో జేసిన పేరూరుసాచిలోని యంకరాక్షగ మైన చేదికుల మాణిక్యవలసాచిలోని నిక్రమసింహపుర మనియెడు నెల్లూరులో సుకపేట యగు మనుమేశ్వరపురములో నిర్మింపబడిన మనుమేశ్వర పెరుమాళ్లకు మండ సాచిలోని ఈడళ్పూరు గ్రామమును పన్ను చెల్లింపకుండు పద్ధతిని దానము చేసెను రామకర్త దేవాలయములోని యొక యతికాసనముబట్టి దెలియు చున్నది. ఇందు తిరుక్కాళ త్రైదేవుడని తిక్కన పతి పలువంబడుచున్నాడు. ఇయ్యది శ్రీభువనచక్రవర్తి యగు మూడవకులోత్తుంగవోడుని ౩౧ వ పరిపాలన సంవత్సరమున ఏకాసనము లిఖియింపబడినది. మూడవకులోత్తుంగ వోడచక్రవర్తియొక్క ౩౭ వ పరిపాలన సంవత్సరమున తిరుక్కాళ త్రైదేవుడు పరిపాలనము చేయుచున్నయిది యిటువూరు కాసనమువలనను తెలియుచున్నది. కావున ఇతడు పరిపూర్ణము కులోత్తుంగవోడునకు లోబడినవాడై యకవిదశవలసాచిలోను పుండెను. ఇతని దానకాసనములు రాఘవు,

కందుకూరు, తాలూకాలలోఁ జెప్పులు గలవు. ఇఁకఁడు కాపడములలో
చోడలిక్కన్నపతి యనియు, విరుక్కాళర్తిదేవవోదమహారాజునియు,
భుజబలవీరతిరుక్కాళదేవవోడమహారాజునియు, వృధహరింపఁబడుచు వచ్చె
ను. మూడవకులోత్తుంగునిఁ దరువాత నిఁకఁడు మిక్కిలి బలవంతుడై స్వతం
త్వముఁడై పరిపాలనము చేసెను.

తిక్కరాజు విజయములు.

తిక్కనకవి తన నిర్వచనసూక్తరరామాయణమునఁ దిక్కభూపాలుఁ
జెల్లించు వర్ణనాసందర్భమున మఱి కొన్ని చరిత్రాంశములనుగూడ వర్ణనానించె
యున్నాఁడు. వాని నీ కంద నుదాహరించెదను.

సీ. లకుమయ గురుములూరికి నెత్తివచ్చిన

గొనఁడె యాహవమున ఘోరకముల,

దర్పదుర్జయు లగు దాయాదనృపతుల

ననిలోనఁ బఱసఁడే యాగ్రహమున,

శంభురాజాది ప్రళస్తారిమండలి

కముఁజేర్చి యేలఁడే కంచివ్రతముఁ

జేదిమండలము గాసిగఁజేసి శాలవ

పతి నియ్యకొలుపఁడే పలనమునకు

తాయగండగోపాలు నరాజయద

తాయపేరిడార బిరుదాబ్ధిము నుజయ

తాయగండాంకు బండియరాయఁ దిక్క

ధర్మవిభుఁ బోల రాజుల కరిది గాఁజె."

"మొకమలాష్ట్రపతితాననూర్తి యగుచాళక్యాయుఁడును దు
ర్దమదోర్వర్గము తూర్పునూర్తి నిజవర్ణుఁడుఁ గ్రతిక్తింది ట

లమెయిం జోళుని భూమిపై నిలిపి చోళస్తాపనాచార్యనా
మము దక్కంగొనితిక్క భూవిభుఁడు సామర్థ్యంబు చెల్లింపఁజేసె?"

ఈ పైపద్యములలో నితఁడు శంభురాజాది శత్రువులను జయించి కాంచీ
పురమును పాలించె ననియు, చోడుని సింహాసనముపైనుంచి చోడస్తాపనా
చార్యులిరుదమును గైకొనియొననియుఁ జెప్పఁబడి యున్నది. ఈపద్యములలోఁ
జెప్పఁబడిన విషయము లన్నియు సత్యము లనుటకు సందియము లేదు. మూడ
వనులోఁ ద్తంగచోడిచక్రవర్తి వెనుక రాజ్యపదవిని వహించిన మూడవ రాజ
రాజచోడుఁడు సమర్థుఁడుగాక మిక్కిలి బలహీనుఁ డగుటవలనను, గృహ
చలహములవలనను, మధ్యఁ గొంతకాలము రాజ్యమును బోగొట్టుకొనవలసిన
కాఁడయ్యెను. ఇంతకాలమున మారవర్త గుండరపాండ్యమహారాజు వల
నను, కర్ణాటకవీరసోమేశ్వరునివలనను, పల్లవుల డైన కొప్పరింజంగ నేవుఁ
డనుమహామండలేశ్వరునివలనను, రాజ్యమున కుపద్రవము సంభవించెను. మహా
మండలేశ్వరుఁ డైన యీశక్కుఘాపాలుఁడు పాండ్యులను, కర్ణాటకవీర
సోమేశ్వరుని జయించి, రాజరాజచోడుని సింహాసనమున నిలిపి చోళస్తా
పనాచార్యుఁ డనులిరుదమును వహించెను. గాంగవాడిదేశమును బరిపాలిం
చుచుండిన చోళసలరా జయిన వీరసోమేశ్వరుని కాననదాలు 1. క. 1112వ
ముదలుకొని 1113వ ముదలు గానంబడుచుండుటచేతను, అతనితోఁ దిక్క
ఘాతం సమకాలికుం డని చెప్పఁబడి యుండుటచేతను, తిక్కరాజకాలము
మనకు స్పష్టముగాఁ జెలియుచున్నది. వీరసోమేశ్వరుఁడు గూడ చోళుని
సింహాసనమునఁ గూర్చుండఁజెట్టె ననియు, అతఁడును తిక్కఘాపాలుఁడు
సొండ్డొరులతోఁ బోరాడుచుండి రనియును, చెలియుచుండుటచేత, నిరువురును
చోళసింహాసనమునకై పోరాడువాఁలలోఁ జెట్టియొకఁడును తేరి యుద్ధము
చేసి రెండుమూసొంప నగు. కాంచీపురములోని అరుకొగ్గెప్పరమాళ్లయాలయ
ములో 1. క. 1113వ ముదల 1114వ ముదలకుండునట్లు నితఁడు స్వకృతమున నొక
చాణక్యము గానంబడుచున్నది.

తిక్కరాజు వైష్ణవమతస్థుడు.

తిక్కభూపతి వైష్ణవమతావలంబకుఁ డని యొక కాసనమునుబట్టి స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. ఆరుకాశప్పెరుమాళ్ల దేవాలయములోని యొక కాసనమునఁ దన మత మిట్టిదని ప్రకటించినాఁడు. “ఎవ్వఁడు శ్రవరదరాజ స్వామి చరణసరోరుహములను బూజించుచున్నాఁడో అతఁడే నాకు క్షయ్యుత్పండియు, గురువును, ధనమును, పుత్రుఁడును, మిత్రుఁడును అగుచున్నాఁడ”ని చెప్పియుండుటచేత, నీతఁడు వైష్ణవభక్తాగ్రసయఁ డని స్పష్టముగా బోధపడుచున్నది. కాంచీపురములోని శ్రవరదరాజస్వామి దేవాలయము గుప్తసిద్ధమైనది. ఇతఁడు వైష్ణవమతమునకుఁ బోషకుండగుటవలననే యిహలోకమునను, ఇతని సంతతివారికాలమునను, వైష్ణవమతము పాక నాడు, కష్టనాథులలో విశేషముగా వ్యాపించినది. అనేక విష్ణ్వలయములు నెలకొల్పబడినవి. వానికి వసతు లేర్పఱుపబడినవి. ఇతఁడు వైష్ణవమతావలంబకుఁ డయినను పరమతసహనము గలిగియుండినట్లే గానంబడుచున్నాఁడు.

తిక్కరాజు కవిసార్వభౌముడు.

ఇతనికిఁ గలికాలభూవిభుఁ డను నామాంశర ముండినటులను, ఇతఁడే విద్వాంసుడై, కవిసార్వభౌమవిరుదాంశము గలిగియుండినటులను, సర్వజ్ఞనూతరరామాయణములోని యీ క్రిందిపద్యమువలనఁ జక్కఁగాఁ దెలియుచున్నది.

సీ. భృత్యానురాగంబు పెంపుఁజెప్పఁగ నేల

పరివారసన్నాహబిరుదు గలుగ,

వంది పీయత్వంబు వర్ణింపఁగా నేల

సాతకన్యత్త్రాఽఖ్య పరఁగుచుండ,

సకలవిద్వాంసశ్రమముఁ దెల్పఁజ నేల

కవిసార్వభౌమాంక మనన్దిఁ జెల్లి.

నుభగతామహిమః బ్రస్తుతిసేయఃగా నేల
మన్నథనామంబు మహిమ నెగడ,
గీ. నుభయబలసీగుఁ డనుపేరు త్రిభువనములఁ
బ్రచురముగఁ ఘోరబహుసంగరముల విజయ
లక్ష్మిఁజేకాను గూఢబలంబు సొంపు
పొగడనేటికిఁ గలికాలభూవిభునకు.

తిక్కనకవి యితనిని సకలవిద్యాపరిశ్రమము గలవాఁడనియు, కవిసార్వ
భౌమిరుదము గలవాఁడనియు వర్ణించియున్నాఁడెకాని యీతఁడు రచించిన
గ్రంథము తెవియ్యగా పేర్కొన్న వాఁడు కాఁడు. విక్రమాంగచరిత్రమును రచిం
చిన జక్కయ్యకవి ప్రపితామహుఁ డగు పెద్దయామాత్యసుకవి తిక్కభూపా
లుని యాస్థానకవి యైనటుల విక్రమాంగచరిత్రములోని యీ గ్రంథిపద్యము
వలన గ్రువపడుచున్నది.

“గీ అనుచు నెల్లగాని తిరుకాళమనుజవిభుని,
సన్నుటంబున సాహిత్యసరణి మెరసి,
మహిమ గొంచిన పెద్దయామాత్యసుకవి
మనుమఁడవు నీవు నీవంశమహిమ యొప్పు.”

మంత్రీధాన్యరుఁడు - సిద్ధనామాత్యుఁడు.

ఈతిక్కభూపాలునకు సిద్ధనామాత్యుండు మంత్రీగ నుండె నని శతన
కవిత్వత మైన దశకుమారచరిత్రములోని యీ గ్రంథిపద్యములోఁ జెప్పఁబడినది.

“ఉ. స్థాపితనూర్యవంశవసుధాపతి నాఁ బరతత్త్వధూర్త వా
ళిపతి నా నుదాత్తనృపనిబృహస్పతి నా గృహస్థ గౌ
రీపతి నాఁ గృపారగుసరిష్ఠి నాఁ బొగడొందె సిద్ధిసే
నాపతిఁడొడ తిక్కజననావళిభామణ కాప్తమంత్రియ్యు.”

ఈసిద్ధనామాత్యుఁ డాప్తమంత్రిగ నుండుచుమాత్రమేగాక సేనాపతిగఁ గూడ నుండె నని పైపద్యమునుబట్టియే తెల్లమగుచున్నది. ఇతని యింతటి పేరు కొట్టరువువారు. ఇతఁడు సుప్రసిద్ధుఁడైన మంత్రిభాస్కరునిశ్మరణపుస్తకం దు. శూరవరాగణి యగు ఖడ్గతిక్కనకుఁ దండ్రి. ఇదిబ్రహ్మర్షిమన తిక్కన సోమయాజికఁ బెదతండ్రి. ఈ కొట్టరువు వంశమువారిలోఁ దెల్లండు తెలుఁగుచోటిరాజులకడఁ బ్రధానమంత్రిలుగను, సేనాపతులుగను, అష్టాన కవీశ్వరులుగను ఉండి యాంధ్రప్రపంచమునం దంతట విఖ్యాతిఁగాంచి యున్నారు. వీరిలో మంత్రిభాస్కరుఁడు గుంబూరునీమకుఁ బాలకుఁడుగ నియమింపఁబడి యుండెను. ఇతఁడు రామాయణమును మొదట రచింపఁగా నది యేకారణముచేతనో ఆరణ్యకాండము తక్కుఁ క్కనకాండము లన్నియు శిథిలములయి పోవుటచేత హాళక్కిభాస్కరాచార్యులు వానిం బూరించి రచి యు, ఆరామాయణమే భాస్కరరామాయణ మనుపేరిఁ బరఁగుచున్న దని యు నాంధ్రులచే విశ్వసింపఁబడుచున్నది. గాని మంత్రిభాస్కరునిబట్టి గాక హాళక్కిభాస్కరుని బట్టియే యా గ్రంథమున కానామము వచ్చిన దని యే నా యభిప్రాయము. ఇది చర్చాంశము గనుక గ్రంథవిస్తర వితిచేరను, మఱియొక తావున నీవిషయమునుగూర్చి చెప్పవలసి యుండుటచేతను, ప్రస్తుతము సే నాచర్చ నిట వినరింపం బూనుకొనలేదు.

మంత్రిభాస్కరుఁడు రామాయణమును రచించినను, రచించి యుండక పోయినను, అతఁడు ప్రసిద్ధకవి యనుటకు సందియము లేదు. తిక్కనసోమ యాజి తన నిర్వచనోత్తర రామాయణమునందు:—

“సాగకవితాభిరాము గుంబూరివిధుని

మంత్రిభాస్కరు మత్పితామహునిఁ దలఁచి

యైన మన్ననమెయి లోక మాదరించు

వేట నాక్కతిగుణములు వేయునెల?”

అని తన కావ్యము స్వగుణముచేతఁ గాకపోయినను, తన పితామహుం డైన మంత్రిభాస్కరుని సారకవిత్వమహిమచేత నైతను, లోకాదరణమునకుఁ

బాత్ర ముగిసినది స్వప్నముగఁ జెప్పవొని యున్నాఁడు. తన తాత యైన మంత్రిభాస్కరుఁ డాకాలమునం దంతటి ప్రసిద్ధుకవి కాకయుండినయెడల తిక్కనవంటి కవిరాజకథామణి యట్లు చెప్పుకొని యుండునా? శేతనకవి తన దశమమార్గచరిత్రమునందు తిక్కనసోమయాజి తాత యైనమంత్రిభాస్కరుని నిట్లునివర్ణించి యున్నాఁడు.

“కా. కాపానుగ్రహశక్తియన్తఁ డమలాచారుండు సాహిత్యవి
ద్యాపారీణుఁడు ధర్మమార్గపథికుం డద్ధార్మికాకావన
ద్యాపానముఁ దెంచుఁ జెప్పు సుజనవ్రాతంబు గౌరీపతి
శ్రీపాద ప్రవణాంతరంగు విబుధశ్రయస్కురున్ భాస్కురున్.”

శేతనకవి యీభాస్కరమంత్రి గ్రంథరచన చేసినటులఁ జెప్పకపోయినను ‘కాపానుగ్రహశక్తియన్తఁడు’ అనియు, ‘సాహిత్యవిద్యాపారీణుఁడు’ అనియు, ‘విబుధశ్రయ సేయఁడు’ కవియునటుల నూహింప వచ్చును. ఇంక గుంటూరివిఠలకవియును గూర్చి కొంచెము చెప్పవలసి యున్నది. “ఏకాలము నందు మంత్రిభాస్కరుఁ డుండె నని ప్రతిపక్షులు కలంచుచున్నారో యాకాలమున గుంటూరును బరిపాలించుచున్న ప్రభుఁ డొకఁడు కలఁ డని కాసునములవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఆకాలమున గుంటూరురాజ్యమునకుఁ పాలకుఁడు శ్రీమన్ మహామండలిక గుంటూరి యుదయగజా, అతని మంత్రి బొల్లన, సేనాని రాయగంగ్గడయు, నైవట్లుగా బెజవాడ మల్లేశ్వరస్వామి వారి యాలయ స్తంభమునఁ గల కాసునములవలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈకాసునమునుబట్టి చూడఁగా గుంటూరుపాలకుఁడుగాని, మంత్రికాని, సేనానిగాని, మంత్రిభాస్కరుఁడు కాఁడని తోచుచున్నది” అని యొక విమర్శ గ్రంథమున వ్రాయఁబడినది. ఈకాసునము శ్రీ. శ. ౧౭౧౬ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఈకాసునము వ్రాయఁబడినకాలమునఁ దిక్కభూపాలుఁడు నెల్లూరు నుండెలమును బరిపాలించుచున్నవాఁడు. మంత్రిభాస్కరుని మూడవకుమారుఁ డగు సిద్ధనాథాచార్యుఁ డాతని కాత్తమండ్రక నుండె నని తెలిసకొనియుంటిమి. కాబట్టి మంత్రిభాస్కరుఁ డింతసంఖ్యయు నలునది దేఁబడి సంవత్సరముల

క్రిందట నుండియుండును. అప్పు డేతఁడు గుంటూరునకుఁ బోయితిమి. అది నని నమ్ముట కేవిధమయిన యభ్యంతర ముండును? ఉదయగాఢానకుఁగాని, అతని పూర్వులకుఁగాని, బొల్లనమంత్రిఁ బూర్వము భాస్కరుఁడు మంత్రిగ నుండియుండు నని యేల తలంపరాదు? ఇంతకును నాకాసునమునా నుదాహరింపఁబడిన మండలేశ్వరుఁడు “గొంటూరియదయగాఢా” అని పేర్కొనఁ బడినంతమాత్రమున నాతఁడు గుంటూరిసీమకుఁ బరిపాలకుఁ డని యెట్లు సిద్ధాంతము చేయవచ్చును? కానిండు. సిద్ధాంత మైనదనుకొందము. బొల్లనయేగాని యితరమంత్రి లెవ్వరు లేరని యెట్లు నిర్ధారణము చేయవచ్చును? వచ్చితిమి. ర్కములవలనఁ బయోజనము లేదు. భాస్కరునికంద్రీ శేషము నాచేరి బరిపాలించుచుండిన త్రిభువనమల్లదేవచోడరాజునకు మంత్రిగ నుండెను. భాస్కరుని మూడవకొడుకు సిద్ధనామాత్యుఁడు తిక్కననాథఁభామగిరి నాప్తమంత్రియు, సేనాపతియు నై యుండెను. నాలుగవ కొమారుఁడు కొమ్మనామాత్యుఁడు గుంటూరునకు దండనాదుఁడుగ నుండెను. కొమ్మనామాత్యుని పుత్రుఁడు తిక్కనసోమయాజి మనుమసిద్ధిరాజునకు మంత్రిగ నుండెను. సిద్ధనామాత్యునికొడుకు విద్ధతిక్కన మనుమసిద్ధిరాజునకు సేనాధిపతిగ నుండెను. తండ్రులును, తమ్ములును, కొడుకులును, మనుమలును, మంత్రిత్వాదిపదవులను వహించియుండఁగా మంత్రిభాస్కరుఁడు సామాన్యగృహస్థుఁడని నమ్మించుటకై ప్రయత్న పడుట మిక్కిలి వోచనియము. ఇంతయొక్క కేతనకవి తన దశకుమారచరిత్రమున విక్రమసింహపురవర్ణనమున, తమ్మరాధీశ్వరుం డగు మనుమసిద్ధి మహీవల్లభునకుఁ గరుణారసహస్రం బైన కొల్లమల్లి తిక్కనామాత్యుండు నిజకులక్రమాగతం బగు మంత్రిపదంబున వర్తిల్లుదు,

“గీ. అందలంబు గొడుగు లడపంబు మేల్కట్టు

చామరములు జమిలిశంబములును

గంబగట్లు భూమి కానికఁగాఁగఁ బెం

పెసఁగు రాచపదవు లెల్లఁ బడెను. ”

అని మంత్రిపదంబు నిజకులక్రమాగతం బయిన కవి మఱియు యుక్తావేశము

తిక్కనామాత్యుని కంఠము చేయబడిన దశసుమార చరిత్రములోని వాక్యముల కంటే బగనుప్రమాణము లయినవి మఱి యెవ్వి కలవు? ఈ తిక్కరాజు మంత్రియైన సిద్ధనామాత్యునకు బోలాంబికయందు నేడుగురు పుష్పాలు జనించి గని దశసుమారచరిత్రములోని యీ క్రింది నీసపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

నీ. విపులస్థలముతో విసరగర్భిత్వత

దిక్కుండు నాఁ దగు తిక్కనయును,

దర్పిత్రూగకాత్రనముత్కరణమో

భాస్కరుం డనఁ దగు భాస్కరుండు,

నప్రతిమానరూపాధరీకృతమీన

కేతనుం డనఁదగు కేతనయును,

నిజభుజాబలగర్వనిర్జితోగ్రప్రతి

ముల్లుండు నాఁ దగు మల్లనయును,

శ్రీయుతుండు నాహస్తినారాయణుండఁ

మల్లనయు నీతివిక్రమమండనుండు,

పన్నభాస్కరుండును బుధప్రేలికరుండు,

పెమ్మనయు నుదయించిరి పెంపు పెలయి."

మనుమక్షమావల్లభుండు.

తిక్కనామాత్యుని కొడుకు మనుమక్షమావల్లభుండు. ఇతనినే మనుమన్ది యని చెప్పుదురు. ఇతఁడు మొదట చోడచక్రవర్తి యగు మూడవ రాజరాజచోడునకు సామంతుఁడుగ నుండి తరువాత మూడవ గాజేంద్రచోడ చక్రవర్తి కాలమున స్వరంప్రదై కడపట కాశియాంధ్రచక్రవర్తి యగు గణపతిదేవునకు సామంతుఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు తనకాలమున మహావిరుఁడై శత్రురాజుల నెదుర్కొని పోరాడుచు జయాపజయములను గాంచుచు వచ్చెనుగాని, తనకంటే యైన తిక్కనామాత్యుని నద్భుతముగాఁ గాఁడు.

ఈతనికిఁ గవిబ్రహ్మ యగు తిక్కనసోమయాజి దుంత్రిగ నాస్థానమున నుండి తన నిర్వచనోత్తరరామాయణము సంకలముచేసి యుండుటచేత, ఇతనికి ర్తి యాంధ్రప్రపంచమున నాటుకొని కాశ్యపమై నిలిచియున్నది. ఇతఁడు పాత్రము సింహపురము రాజధానిగఁ బాకనాటిని బరిపాలించెను. ఇతఁడు శ్రీకృష్ణము పదుమూడవశతాబ్దమధ్యమున నున్నవాఁడు.

బ్రాహ్మణులకు వెలమలకు వివాదము.

పూర్వము ముక్కంటికాడు పెట్టి యను పల్లవరాజు శ్రీశైలమునకుఁ దూర్పున నుండు దేశమున డెబ్బదియగ్రహారములను గల్పించి బ్రాహ్మణులకు దానముచేసియుండెను. అధిరాజేంద్రచోళమండల మనియును పచ్చమహా నాటి లోని పేరంగంధూరుగ్రామము వానిలో నొక్కటిగా నుండెను. ఈగ్రామము నేఁబడిరెండు భాగములుగా విభాగించి ముక్కంటికాడు పెట్టి బ్రాహ్మణులకు దానముచేసి యుండెను. అప్పటినుండియు నా బ్రాహ్మణులు ప్రత్యేక పాత్ర పారంపర్యము నిరాతంకముగా ననుభవించుచుండిరి. ఇట్లుండఁ గలచో డూరు లోనుండు వ్యవసాయదారులు తమదేశమునందు గొప్పకలహము జనించుట చేత తమదేశమును విడిచి వలస వచ్చి, యీగ్రామములోని చెఱువున కుత్తరభాగమున వసతు లేర్పఱుచుకొని నివసించుచుండిరి. మఱియు ఇకంబ్రోలు గ్రామవాసు లయిన వెలమలు కొందఱు తమగ్రామమున మహాదూరి జ్వర మంకురించి ప్రజానాశనము గల్గించుచుండుటచేత నాగ్రామమును విడిచి యీ బ్రాహ్మణా గ్రహారమునకుఁ జనుదెంచి తామారమించుకొనెడు పొలముల లో నెంతపంటపండునో యంత మొత్తమును పన్నుగాఁ జెల్లించుబద్ధులై నెందఱుడికచేసికొని గుడిసెలుకట్టుకొని కాపురముండుచువచ్చిరి. తరువాత మీనరాశియందు శని ప్రవేశించుటచేత దేశమునఁ గాలకము సరిగ్గవెను. ఆకారణముచేత బ్రాహ్మణులు గ్రామమును విడిచిపెట్టి పోయిరి. కాటకము వదలిపోయిన తరువాత మఱికొంతకాలమునకు బ్రాహ్మణులు మరల స్వగ్రామమునకు వచ్చిరి. వెలమలు తమ యొడంబడిక ప్రకారము బ్రాహ్మణులకు కట్టుబడి చెల్లింపరైరి. ఇంతియగాక యీగ్రామగ్రహారము పరిగాలనము చేయునట్టి

ప్రభువుపా లయ్యెను. అందునెని బ్రాహ్మణులు పరిపాలనము చేయునట్టి ప్రభు
వగు మనుమసిద్ధిరాజుకడకుఁ బోయి తమ కష్టములనుగూర్చి మొఱపెట్టుకొనిరి.
మనుమసిద్ధి సదయాహ్వానముఁజేసి ఇనంబ్రోలువాగు లయిన వెలమలకు వత్త
మాన మంప పాఠ నాచటని ప్రజల సాహాయ్యమును బడసి వారి వివాదమును
గూర్చి విమర్శ జరిపెను. అవిమర్శగాఁ జాభాములు బ్రాహ్మణుల వైనటులఁ
దేలినందున ఎనిరాతేంద్రవోడవక్రవర్తియొక్క పదుమూడవసంవత్సర పరి
పాలనకాలమున అనఁగా క్ర. శ. ౧౧౭౩ (క్రీ. శ. ౧౨౪౭-౪౮) దశసంవత్స
రమునఁ దనతండ్రి తిరుకావడవ మహారాజు పుణ్యముకొఱగ మనుమసిద్ధిరాజు
కోడూరుగ్రామమును బ్రాహ్మణులకు దానము చేసెను. ఈవిషయములు కడప
మండలములోని నందలూరి యాతకాసనములలో మొకదానివలనఁ దేలుపడు
చున్నది. దీనింబట్టి పదుమూడవతాబ్దమునకుఁ బూర్వము కడపమండల
ములో మహామారిబ్వరము (ప్లేగు) గాని, అటువంటిదే మఱియొక యంటువ్యా
ధిగాని వ్యాపించి యుండెననియు, అట్టి సమయములయందు స్వగృహములను
విడిచిపెట్టి పాలములలో గుడిసెలుబైచికొని కాపురముండుట తీసుకర మని
ప్రజలు తెలిసికొని యున్నారనియుఁ జైకాసనములోని విషయములు స్పష్ట
ముగఁ దేలుచున్నవి. ఈకాసనములోఁ జెప్పఁబడిన కోడూరుగ్రామము
కడపమండలములోని పుల్లంపేటతాలూకాలో నున్నది. పేరంగండూరుగ్రామ
మిప్పుడు గానరాదు. మైకాసనమునుబట్టి మనుమసిద్ధిరాజు పేరికిమాత్రము పేర
రాతేంద్రవోడవక్రవర్తి సామంతుఁడుగ నున్నటు లగపడుచున్నను, స్వతం
త్రుఁడై పరిపాలనముచేయుచుండె నని తేటపడుచున్నది. ఈ మనుమసిద్ధిరా
జయొక్క విర్యవిరగరూపవివేచనసహాయులు విగ్రహనోత్తర రామాయణ
మునఁ గవిబ్రహ్మదేఁ జక్కఁగా వర్ణింపఁబడినవి.

మనుమసిద్ధి క త్రురాజులను జయించుట.

ప్రావిద్యోగము గర్వంబు దునిమి కల్గబడర్ప విభూతంబుగావించిన

విజయత్వాధీశ్వరుని, గక్కసగంగని, మహారాష్ట్రసామంతుని సాగంగుని జయించె నని నిర్వచనోత్తరరామాయణములలోని యీతింద నుదాహరింపఁ బడిన పద్యములంబట్టి గ్రహింప నగు.

“మ. ద్రవిడోర్వీపతిగర్వముం దునిమి శౌర్యంబొప్పుఁ గల్గఁబిన దర్పవిఘాతంబు నొనర్చి వైరిమనుజేంద్రశ్రేణి గొంగసా నవనిం బేర్కొనియున్నయట్టి విజయత్వాధీశ్వరుం గానీగా నెవచెం బోశనమన్నసిద్ధి యనిఁ బ్రాయేటనే బ్రగాఢోద్ధతిన్.

* * *

ఉ. రంగదుదారత్తి యగురక్కసగంగనిఁ బెంజలంబు ము థంగమొనర్చి మన్నజనపాలుఁడు బల్వడి నాఁచియున్న గా జ్యంగములెల్లనిచ్చి తన యాశ్రయవత్సలన్బుని యేర్పడి గంగయసాహిణిం బదము గైకొనఁబంచెఁ బరాక్రమాన్యులే.

* * *

కా. శృంగారంబు నలంగదేమియును బ్రస్వేదాంకురశ్రేణి లే దంగంబుల్ మెఱుఁ గేద వింతుఁడయు మాహారాష్ట్రసామంతు సా రంగుం దోలి తురంగముంగొనిన సంగ్రామంబునం ద్భుప్తు ప్తాంగస్ఫారయకుండు మన్నవిధు పంపై చన్న సైన్యంబునన్.

ఇందలి మొదటిపద్యమున ద్రవిడోర్వీపతిగర్వమును దునిమి కల్గఁబిన దర్పవిఘాతంబుగావించి శత్రురాజమండలి గొంగనై యున్న విజయత్వాధీ శ్వరునిఁ బ్రాయేటనే మన్నసిద్ధి సమరంబునఁ బ్రగాఢోద్ధతిఁ గానీగా నెవచె నని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇందుఁ బేర్కొనఁబడిన విజయత్వాధీశ్వరుండు త్రిభువనచక్రవర్తిభిరుదాంకతుఁ డగు విజయగండగోపాలదేవుఁ డని తోఁచు చున్నది. ఈవిజయగండగోపాలదేవుని కాసనములు గాంచిపురమునం గానం బడుచున్న విగాన, నీతఁడు ద్రావిడమండలమును జయించి పాలించిననాఁ డని చెప్పుటకు సందియము లేదు. ఇంతియగాక యిఁకఁడు పాండ్యమండలాధీశ్వరుఁ డయిన జటవర్మసుందరపాండ్యదేవుని యుద్ధమున నూడించి కఠిమనస్సుగఁ

గానంబడుచున్నది. నైవానిలో విజయత్తోధీశ్వరునికే జెప్పబడిన విశేషణమును దీనియగుండగోపాలునకు మాత్రమే వర్తించుచున్నవిగాని, మఱియొకనికే వర్తింపఁ బాలవు. ఇదియు శ్రీ. శ. ౧౨౧.౦ మొదలుకొని ౧౨౬౬ వఱకును బరిపాలనము చేసినట్లుగఁ గానంబడుచున్నది. ఇతని కాసనములు కాంచీపురమునందు మాత్రమేగాక, నెల్లూరుమండలములోని గూడూరు, నెల్లూరు, నూనూరుపేట తాలూకాలలోఁ గానిపించుచున్నవి. మనుమసిద్ధి తండ్రియగు లిక్కరాజుకాలమునఁ బాండ్యులు కాంచీపురముపై దండెత్తివచ్చి యారాజ్య మాధునింపఁగాఁ దిక్కరాజు పాండ్యులతో యుద్ధముచేసి వారలను దఱిమి మఱల చోడుని సింహాసనమునఁ గూరుచుండఁజెట్టి చోళస్తాపనాచార్యవిరుదమును వహించె నని తెలిసికొనియుంచెమి కదా. లిక్కరాజు మరణానంతరము పాండ్యరాజులు లేదు తొంచేపూనికను విడనాడక కాంచీపురము మొదలుకొని యుత్తరభూమిని జయింపఁగోరి పలుమాటు దాడి వెడలవచ్చి నెల్లూరునకు దిగువనున్న దేశమును గల్గొలపెట్టుచుండిరి. వారిలో జటవర్తసుందరపాండ్యమహారాజు ప్రముఖుఁడుగా నుండెను. శ్రీ. శ. ౧౨౪౩వ సంవత్సరమునఁ గాకతయగణపతిదేవచక్రవర్తి యాంధ్రదేశమునుండి పాండ్య రాజులను బాఱఁదోలి కాంచీపురమున మొదలయములో నొకదానకాసనమును ప్రాప్తింపెను. ౨.

అయినను, జటవర్తసుందరపాండ్యమహారాజు మఱుసవీ సంవత్సరమునందఁగా ౧౨౪౦ వద సంవత్సరమునఁ గాంచీపురమార్గమున నాంధ్రదేశముపై దండెత్తివచ్చి తెలుఁగుచోడులను జయించి మనుమసిద్ధిరాజును నెల్లూరినుండి వాఱఁదోలి సిద్ధిరాజునకు శత్రువు లయిన పేరులను పట్టాభిషిక్తులను గావించి నెల్లూరులోని పల్లికొండపేరుమార్గదేవునకు మండనాడులోని మావడికుండ గ్రామమును దానముచేసె నని తెలిపెడి కాసనము

1. Ind. Ant. Vol. XX. p. 212; Ep. Ind. Vol. VII. No. 588, Kiehnorn's List of Inscriptions of Southern India.

నొకదాని రంగనాయకస్వామి దేవాలయములోని గురుక్షేత్రంధర్మునైవేద్యము
చెను. - ఆ సంవత్సరముననే విజయగండగోపాలదేవుడు కాకతీయులసాహాయ్యమునుబడసికాని, పడయక కాని జటకర్తకుందరపాండ్యదేవుని, వానిసైన్యములను నెల్లూరుమండలమునుండి పాఠ్యద్రోలి యుండవలయును. ఈవిజయగండగోపాలునినే తరువాత మనునుసిద్ధి యుదిరించి పోగొడి విజయమును గాంచి యుండవచ్చును. విజయత్వోద్ధీశ్వరుండు జయించిన ద్రవిడోర్వీపని కుండరపాండ్యుడుగాక కాంచీపురాధిపతి యైనవీరగాజులద్రవోద్ధిచక్రగర్భమునయేడల ౧౨౫౦ దవ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వముననే మనునుసిద్ధి వానిని జయించి యుండవలయును. పైనఁజెప్పినదే వాస్తవమునయేడల ౧౨౫౦దవ సంవత్సరము తరువాతనే నిర్వహణాత్మకరామాయణము గదింపఁబడి యుండవలయును. ఈ త్రిభువనచక్రవర్తి విజయగండగోపాలుడు, మనునుసిద్ధిరాజునకు సమకాలికుడు. ఇతఁడును తెలుఁగువోడులలోనివాఁడుగానే నఁబడుచున్నాఁడుగాని, సిద్ధిరాజుకుటుంబమునకు నెఱని శ్రీసంబంధము గలదో తెలియరాదు.

ఇంక రెండవపద్యమునందుఁ జేర్చొనఁబడిన గంగయసాహిఁగంగూర్చి విచారితము. ఈ గంగయసాహిఁ, కాకతీయగణపతిదేవుని సైన్యమున కధ్యక్షుండును, రాజప్రతినిధియై నిజామురాష్ట్రమున నెప్పుడు చేరియుండిన నల్లగొండసీమలోని పానగల్లు మొదలుగారి మాగ్గవాడిదేశము (కడపమండలములోని వల్లూరురాజధాని) వఱకుఁగల దేశమునంతయుఁ బరిపాలించుచుండిన యొక యున్నత రాజకీయాధికారిగాని సామాన్యుఁడు గాఁడు. ఇతనికి బ్రహ్మరాక్షసుఁ డని బిరుదుండుటచేతనే రక్షసుగం గని చేర్చొనఁబడి యున్నాఁడు. ఇతనిచరిత్రము గణపతిదేవుఁగూర్చి వ్రాయుచరిత్రమున నుక్తముగాఁ జెలుపఁబడును గావున, విచ్చట విస్తరించి వ్రాయలేదు. ఇట్టి మహాపరాక్రమవంతుఁడైన గంగయసాహిఁ తొకకుండలాధిపతిగ నున్న మనునుసిద్ధి యెట్లు జయించి యతని రాజ్యాంగములెల్ల నాచిఁగొనియెనో, పట్టాభి

దాక్షిణ్యమును బ్రార్థించెను, ఎట్టితఁ దాక్షిణ్యములనొసఁగి యేర్పడు నట్లుగా నాచిక్కొన్న రాజ్యాంగములనెల్ల నిచ్చి పదముఁ గైకొనఁ బంచెను, యేండ్మాత్రమును బోధపడకున్నది. ఇదియే వాస్తవ మగునని సిద్ధాంతచరిత్రమునందును, సోమదేవరాజీయమునందును, జెప్పఁబడిన విషయములయొక్క సత్యతనుగూర్చి ప్రస్థంపవలసి యుండును. ఏతద్విషయమై మఱియొకతావున నిపరింపఁ దలంచితిని.

ఇంక మూడవపద్యమున నీడఁడూ మహారాష్ట్రసామంతుఁడైన సారంగుని జయించె నని చెప్పఁబడినది. ఇందుఁ జేర్కొనఁబడిన సారంగుఁడు, అతి విషమహాయూధ ప్రాధరేఖావంతుఁడును, పరబలక్మతాంతుఁడును, శరణాగతనజపంజరుఁడును, మండులికరవందోలియు, జీవరత్నచక్రవారాయణుఁడును, అగు శ్రమష్టహామండలేశ్వరశ్రీసారంగపాణిదేవరాజేగాని, యన్యుఁడు గాఁ డని తోచుచున్నది. ఇతఁడు కాకతీయగణపతిదేవునకు సామంతుఁడుగ నుండి అద్దంశీమకుఁ బరిపాలకుఁడుగ నుండెను. ఇతని తండ్రి మాధవదేవరాజు. ఇతఁడు మనుమసిద్ధి సమకాలికుఁడైయుండెను. గోవిందనాయకుఁ డీతని మంత్రిగ నుండెను. ఇతని వంశమువారు మహారాష్ట్రములోని శృంగదేశమునుండి వచ్చినటులఁ దెలియుచున్నది. కాబట్టి నిర్వచనూత్తరరామాయణమునఁ జేర్కొనఁబడిన సారంగుఁ డీడఁడే యనుటకు నుండియును లేదు. ఇట్లు మనుమసిద్ధి కాకతీయసైన్యాధిపకులతోడఁ బోరాడి విజయములను గాంచినటులఁ గవిత్వమున వ్రాసెయున్నాఁడుకాని, సిద్ధాంతచరిత్రమునందును, సోమదేవరాజీయమునందును, వెలుపఁబడిన చరిత్రాంశములందలి చరిత్రాంశములకు మిక్కిలి నిరుద్ధములుగాఁ గానిపించుచున్నవి.

అక్కన బయ్యనలు.

అక్కన బయ్యన లనువారు మనుమసిద్ధి రాజయొక్క దాయాదు లని సిద్ధాంతచరిత్ర మను శ్రవగ్రంథమునందు వ్రాయఁబడినది. సిద్ధాంతచరిత్రమునకుఁ బ్రతాపదర్శి మను నామాంకరము గలదు. దీని కానె నర్వపు యను

నాతఁడు ద్విపదకావ్యముగా రచియించెను. ఈవిధాల మెప్పుడో మనకు నిశ్చయముగాఁ జెలియరాదుగాని, యిఁకఁడు ప్రతాపరుద్రుని! కవికాక నుండినవాఁడని చెప్పవచ్చును. అందువలన సిద్ధేశ్వరచరిత్రములోని విషయము లన్నియు యథార్థము లని విశ్వసింపరాదు. ఈసిద్ధేశ్వరచరిత్రమునుబట్టియే కూచిమంచి తిమ్మకవిసారస్వభౌముని తమ్ముఁడను, ఆగ్రువకుఁడు నగు బక్కన సోమదేవరాజేయ మను పద్యకావ్యమును రచియించెను. అక్కన బయ్యనలను దాయాదులు మనుమసిద్ధిరాజును నెల్లూరునుండి పాఠశ్రోతగా న్యాయాశ్రమించుకొని పరిపాలించుచుండ, మనుమసిద్ధిరాజుపక్షమున నరసిమర్త్యయ నాస్థానకవియు నగు తిక్కనసోమయాజి కావ్యముల రాజధాని యైన యేకశిలానగర మను నామాంతరముగల యోరుగఁజిఁజిఁబోయి, గణపతిదేవ చక్రవర్తికి భారతాఖ్యానమును వినిపించి, యతనివలన బహుమానములనుబడసి, యతనితో మనుమసిద్ధి దురవస్థను జెప్పఁగా, నాతఁడు సదాశుభాదాయుడై సోమయాజులరాయభారమును మన్నించి, బహుమత్యములతో వంచెనీకచ్చి అక్కన బయ్యనలను నెల్లూరునుండి పాఠశ్రోతగా, మనుమసిద్ధినిఁ బునఃభిషిక్తునిఁగావించి, వెడలిపోయే నని సిద్ధేశ్వరచరిత్రములోని యొకవివరణముల వలన బోధపడఁ గలదు.

“తగుమాట విను మొక్కధగ్గకార్యంబు

నూర్యవంశంబున సాబగొందునట్టి

యార్యపూజితవర్యుఁ డామన సిద్ధి

రాజు డా నెల్లూరు రనుగలో నేల

* * *

అక్కన బయ్యన లధికబలిష్ఠు

లక్కట సిద్ధి రాయనిఁ బాఠశ్రోత

దక్కినరాజ్యంబు తామె యేలుచును

నొక్కకాపైనను జక్కఁగ నిరు

వారల దండించి వారి నెల్లూరు

వారికిప్పుంపు మహారణఁ బ్రీతి

ననిన, గణపతిరా జట్లకా కనుచు

* * *

వెదలి గణపతియు విజయంబునకును

గుడియడమల నెన కాంచి యేతెర

వెలనాడు చేరియు వీడ్పెల్లగాన్చి

వెలనాటిరాజును వెనగల్చి వాని

యప్పునంబులుగొని యటచని రాజు

గుప్పున నెల్లూరు కూడనేతెంచి

యచ్చిన బయ్యన నచట సాధించి

* * *

నెల్లూరు ప్రజలకు నేర్పువాటిల్లఁ

దెచ్చించె మన్ననసిద్ధిరాజునకు

నెల్లూరిపట్టంబు నేర్పునోఁ గట్టి

గల్గెలతొద్దటి సమద్యంబులను

నలుకదెనిమిదియు నగుపట్టణముల

నరుజొందసాధించి యామన్నసిద్ధి

రాజుఁబ్బియుఁ దనతెబఁబు దిశలఁ

బూజుకొన్నఁగ ధనురాజిశయగుఁడు

ఘనకవాకంబు దాఁ గట్టించె నచటఁ

గొనకొని నెల్లూరఁ గొన్నెలలుండె

మనుమసిద్ధిఁ రాజ్యమహిమలు దెల్పె."

ఈ పైగంధమునఁ జేర్చొనంబడిన యక్కన బయ్యన లనువారి నామము లేకాసనములందును వివరింపఁబడుచున్నవి. మనుమసిద్ధి రాజుయొక్క కాసనములు కందుకూరునీరులోని పెంబూలలోఁ గాన్పించుచున్నవి. అయ్యది ౧౨౪౭ మొదలుకొని ౧౨౬౨ వఱకుఁ గానిపించుచున్నవి. పడపమండలములోని

నందలూరు శాసనములలో నొకదానియందు మనుమసిద్ధి కోడూరు గ్రామమును ౧౨౫౭ - వ సంవత్సరమున బ్రాహ్మణులకు దానముచేసెనట్లుగా గ్రామము బడినట్లు చెప్పియున్నాను. ఆ శాసనములోనే మనుమసిద్ధి గొజా రాజుని గణపతిదేవునితో స్నేహము సంపాదించవలయు నని కోరిగిరియున్నట్లుగా దెలుపబడి యున్నది. కాబట్టి ౧౨౫౭ కంటకు మనుమసిద్ధి గణపతిదేవ చక్రవర్తితో మైత్రి, శేనటుల స్పృహగించున్నది. మఱియు నాతడు సంవత్సరముననే గణపతిదేవుని సామంతుడైన మనోరఘ్ని సామంతునితో యుద్ధముచేసి జయించుటసాడ నైయంశమును బలపఱచుచున్నది. కనుక ౧౨౫౭వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాతనే వారిరువురకు మైత్రి యున్నది యుండవలయును. క్రీ. శ. ౧౨౬౦ దన సంవత్సరమున మద్రసుదేవి రాజు యసింహాసన మధిష్ఠించినటులఁ దిపురాంతములోని యు- శాసనమునఁ దెప్పఁబడి యున్నందున, గణపతిదేవుఁడు ౧౨౬౦ దన సంవత్సరముననే త్రిశుకై యుండుననుటకు సందియము లేదు. కనుక సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందుఁ దెప్పినట్లు అక్కన బయ్యనలు సిద్ధిరాజును బాపరాజు రాజ్య మాక్రమించుకొనుట ౧౨౫౮, ౧౨౫౯ సంవత్సరములలో జరుగవలసియుండునుగాదా. ఆ సంవత్సరములలో మనుమసిద్ధిరాజు రాజ్యాభిషిక్తుఁడై సిద్ధిరాజుచేతను, నతనికి సామంతలుగ నున్న పల్లవరాజులచేతను, కందుకూరుసీమలోని పెండ్లాలలోఁ గియఁబడిన దానశాసనములు గనంబడుటచేత నాకాలమునందు సిద్ధిరాజు రాజ్య పదభ్రష్టుఁడయ్యె నని విశ్వసెంపరాదు. కాబట్టి సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందు అక్కనబయ్యనలచరిత్రము కల్పిత మని చెప్పవలసినద్యుచున్నది. అక్కనసోమయాజి నిర్వచనోత్తరరామాయణము రచించునప్పుచే మనోరఘునకు తెనిగించియుండలే దని యాగ్రందములలోని గద్యలనుబట్టియే మనము గుఱి భయముగా గ్రహింప వచ్చును. నిర్వచనోత్తరరామాయణము ౧౨౫౮ వన సంవత్సరమున రచింపఁబడియుండవచ్చును. అప్పుడతడువల నాసంవత్సరముగాని, మఱునదేసంవత్సరముగాని, సిద్ధిరాజు రాజ్యపదభ్రష్టుఁడైయున్న కాలమున అక్కననుం త్రియజ్ఞమునుజేసి, తెనుఁగు వారతమును రచించి గణ

సతిదేవుని కొలువకూటమున వినిపించినాఁడని విశ్వసించుటకంటె వింతవిషయము నుటేమొక్కటి యుండఁబోదు. కాఁబట్టి సిద్ధేశ్వరచరిత్రములోని విషయములను సమన్వయింపగలసినపక్షమున నిట్లు సమన్వయింప వచ్చును. అట్లనే బయ్యనలు నెల్లూరునుండి సిద్ధిరాజును బాఠఁద్రోలఁగా సిద్ధిరాజు తిందుకూరుసీమలోని నెంట్లాలవోటలోఁజేరి యందు నివసించి యుండును. ఆకాలమునఁ దిక్కనసోమయాజి గణపతిదేవునికడకుఁబోయి యాతనివలన మన్ననలను గాంచి, తన వచ్చినపని తెలుపఁగా నాతఁడు తన సైన్యమును బంపి అట్లనే బయ్యనలను నెల్లూరునుండి పాఠఁద్రోలి మనుమధూపతిని బునరభిషేక్తునిఁ గావించి యుండును. తిక్కనభారతాఖ్యానమును వినిపించినాఁడనియు, తిక్కన బౌద్ధులను వాదమునఁ గెలిచినాఁడనియు, బౌద్ధులకూర మారిగార్తకుఁ దిక్కన యొడంబడినాఁడనియుఁ జెప్పఁట కవికల్పితము లని స్పష్టముగఁ జెప్పఁదగును. దానిపరివోధనములవలనఁగాని, మన కీవిషయము చక్కఁగా బోధపడఁజాలదు. మనుమసిద్ధిరాజు బ్రదికియున్నంత వఱకు స్వతంత్రుడై స్వల్పరాజ్యముతోనే కృష్టఁగాంచి కాకతీయసైన్యాధిపతులతోఁ బోరాడుచు జయోపజయములను గాంచుచుండె నని నాయభిప్రాయము.

కాటమరాజు మనుమమసిద్ధిరాజుల యుద్ధము.

నిర్దోషక్రమ పౌరుషపరాక్రమములు.

పసులమేళు చిత్తనిమిత్తమై కాటమరాజునకును మనుమసిద్ధిరాజునకును వివాదము పొసఁగి మహాయుద్ధము జరిగినటులఁ గాటమరాజుకథనలనఁ దెలియుచున్నది. ఈయుద్ధకథనము ద్వితీయకాండలో రామరావణయుద్ధముగ వర్ణింపఁబడినది. మనుమసిద్ధిరావణుఁడుగఁ బోల్పఁబడియెను. కాటమరాజుకంట్రీ పెద్దిరాజు. పెద్దిరాజుకంట్రీ వల్లురాజు. ఇకఁ దాత్రేయగోత్రోద్భవులయిన యాదపులకుంతలలోనివాఁడుగఁ జెప్పఁబడియెను. ఇకఁడు కనిగిరిసీమలోని ఆలవలకొడుని కథిపలేగ నుండెను. కాటమరాజు కనిగిరిసీమలోని యెట్లగడ్డ కొడుక కథిపలేగ నుండెను. దేశమున ననావృష్టి సంధింప యాదపులకుం

బడు గొల్లవాండ్రెల్లను తమతమ పసులమండలను దోలుకొని దక్షిణమునకు వచ్చి
మనుమసిద్ధిరాజుయొక్క పసులబీళ్లను గొన్నిటిని పుల్లరికిఁ గొని పసులను
మేపుకొని పుల్లరి చెల్లింపకయే వెడలిపోయిరి. అందునె సిద్ధిరాజునకుఁ గోడ
మువచ్చి అన్నంభట్టను బ్రాహ్మణుని రాయబారిగాఁ గాటమరాజునకుఁ
బంపించెను. కాటమరాజు పుల్లరిచెల్లింపఁ ఈవు పెట్టెను. అంతట మరునా
సిద్ధిరాజు కాటమరాజును శిష్యించుటకై బహుసైన్యములంగూర్చుకొని దండె
త్తి వచ్చెను. కాటమరాజుకూడ బంధుజనులను మిక్కిలివన గూర్చుకొని
యుద్ధసన్నద్ధుఁ డయ్యెను.

అప్పుడు తిరునామాలలిప్పరాజు, శ్రీంతరాజు, పెదవరదరాజు,
రాజు, పెదవరదరాజు, అర్లుకొండ అద్విరాజు, అనినమ్మ మూరిరాజు, గయ
కొండ గంగరాజు, ఉర్లుకొండ సోమన్న, ఉదయాద్రి ఉత్తయ్య, చిన్నపట్టణము
చంద్రశేఖరుఁడు, దేవముని వెంగళయ్య, పట్టుకోట బసవరాజు, కాళిదాస్
పాపతిమ్మరాజు, వెలకంచి వెంగళపతి రాజు, సుధగిరిపట్టణము పద్మశేఖరుఁడు
మొదలగు యోధులు మనుమసిద్ధికిఁ దోడ్పడ వచ్చిరి. ఈయోధుల కందఱు
నాయకుడై ఖడ్గతిక్కన సిద్ధిరాజుసేనల నడిపించుకొని వచ్చెను.

పల్నాటిప్రభు వయిన పద్మనాయకుఁడు, పుల్లికొండప్రభు వయిన చల్ల
పిన్నమనాయకుఁడు, దొనకొండ అయితమరాజు, ఎల్లయ్య, భట్టాచలరాజు,
కరియాపులరాజు, వల్లభన్న, నాచకూళ్లనాయకుఁడు, నేతిమద్దయ్యనాయకుఁడు,
పాచయ్యనాయకుఁడు, ముమ్మయ్యనాయకుఁడు, పుత్తమరాజు, మొదలగునూరక
వీరులును, కాటమరాజునకుఁ దోడ్పడ వచ్చిరి. ఈసైన్యముల కందఱుఁ లిద్దరు
నాయనిమంత్రియు నారాధ్యబ్రాహ్మణుఁడు నగు బ్రహ్మచర్యయ్య నాయకు
డై నడిపించెనట. ఉభయసైన్యములును పోరాడెయ్యఁగల సున్న పంచలింగా
లకొండకడ నెదుర్కొన్నవి.

సిద్ధిరాజు సేనాపతి యగు ఖడ్గతిక్కన, తిక్కరాజుమంత్రియగు తిక్క
నసోమయాజు పెద్దతండ్రియగు నగు నద్దనామామ్యుని నేడువయోద్యులలోను
బెద్దవాఁడని యిదివఱకే తెలిసియుండెను. ఇక్కడ ప్రతిమాన మైన ప్రతిభ కల

వాఁడు. దశమమూరచరిత్రమునందు కేతనకవి యీతని నీతివిధమున నభి
వర్ణించి యున్నాఁడు.

“స. కేదిననగార్థి వృదపుష్పనేగని

దానంబు తనకు బాంధవుఁడు గాఁగ,

నెదిరినదము నైన బ్రదికిపోవఁగనీని

శత్రుంబు తన కిష్టసఖుఁడుగాఁగ,

జీరణుచు చ్చిన శత్రువరు నైనరక్షించు

కరుణయు తనకు సంగతిగాఁగ,

బలినఁ బాండవప్రభునైనమెచ్చని

సత్రుంబు తనకు కడుకుఁడుగాఁగ,

గీ. జగతి నులికెక్కఁ గాయకేశ్యాభుజంగ

రాజ్యరత్నకగమ్భార్తి రాజమూర్తి

గంధవారిణిచుద విభ్యాకర్తి

దినపరేజుండు సిద్ధయై తిక్కకొరి.”

మరియుఁ దిక్కనసేనానిగృహం బీదిధంబుగా నుండు నని మిక్కిలి మనో
హరంబుగా వర్ణింపఁ బడినది.

“స. చిగనికాయంబు కదలినాదంబుఁ

బాయక యేవ్రాడ్డు మ్రోయుచుండు,

ఘోశురప్రసరంబు సేసలుదల్లంగఁ

బాయకొన్ని యొకుటుంబములు బ్రదుకు,

బ్రాహ్మణావళికి ధారలుపోసినజలంబు

సకలంబు ముంగిట జాలువాఱు,

రిపులకొనుగినపత్రికల పుత్రికలను

బాయక కగణముల మ్రోయుచుండ్రు,

గీ. మానవునుఁ దైన తిక్కనమంత్రియింట,

మదనగునుఁ దైన తిక్కనమంత్రియింట,

మహితయశుఁడైన తిక్కనమంత్రియింట,
మంత్రిమణి యైన తిక్కనమంత్రియింట."

అహ! ఇప్పుడోనుభావుఁడు పరశురామునిఁగలెను, ద్రాక్షాచార్యునిఁగలెను, కృపాచార్యునిఁగలెను, అశ్వత్థామనఁగలెను, బ్రహ్మరేజము చాల్చుట మాత్రమే గాక, మహాత్మాత్వమునుటాని వారలవలెఁగ్రూరవిక్రందె దుష్కర్తముల కొడిగట్టక మానియై ధర్మయుద్ధంబునఁ బ్రాణంబు లర్పించుటకు నైన సిద్ధపడియెంగాని, అపయశంబు పాలబడుట నొల్లఁదియ్యను గదా! అభినవచండి యైన కేతనకవి పొగడ్తులు పొల్లులుగాక తిక్కనసేనానిపట్టున శక్తంబులై సార్థకంబు లగుచున్నవి. తిక్కనసేనాని, సిద్ధిరాజు నత్తుతిగ్గఁగాని తానొక్కఁడనే యాదవులను జయించినట్లు నని శనైస్థయులతో ముందుగాఁ బోయి, శత్రువులను మార్కొనియేను. అప్పుడు ధియైనైస్థయులకును భూరమైన యుద్ధము జరిగెను. కుదకు తిక్కనసైన్యమంతయు మాత్ర ముయ్యెను. తిక్కన యుద్ధభూమిని నొక్కఁడు మిగిలించుటను ప్రతిపక్షయోధుఁడైన పిన్నమనాయఁడు చూచి—

“పోరునిలుపుమోయి ఘోషురొత్తముఁడ
సరిగాదు మాతోడ సమరంబుఁజేయ
అగ్రజాల్ మీరు యాదవులము మేము
ఉగ్రము మామీఁద నుంపంగరాదు.”

అని పలికెనట. అందువైని తిక్కన, సైన్యమంతయు మాత్ర ముగట్టుకుఁ జేరి తించి మఱిల సైన్యమును గొనివచ్చి తలపడియుదంగాక యాని గుఱ్ఱమును ద్విక్రమమున కొని పురంబునకు వచ్చెనట. పౌరజనంబులు పరాజయఁదై పాటికచ్చి న తిక్కన యోధునిఁగాంచి నవ్వువారును, శేరడము తాడువారును, నై యశేకవిధంబున మనస్సునకుఁ జింత గలిగించిరి. పౌరజనంబులు మాత్ర మేగాక, యింటికిఁబోయి నతోడనే వృద్ధుఁడైనతండి, సహోదరు “యుద్ధమున సైన్యంతానక యిటులేని పాటివచ్చితివి, కడుపుచెఱుపఁబుచ్చితి”ని నిందించెనట. ఈ కణలక్కడ న్నైనమునకు వచ్చినపుడు భార్య స్త్రీల మించివచ్చుగా రహస్యగ్రంథంబున నిట్లు

నిండెనుంచి దానికి నులకమంచమును చాటుపెట్టి దానిమీదఁ బసుపుముద్ద యుంచినఁట? దానింజూచి సిగ్గుపడె భేదపడుచుండఁగా, భార్య—

“క. పగఱకు వెన్నిచ్చినవో
నగరే నిను మగతనంపునాయకులందుఁజా
ముగరఁడువార మైతిమి
నగరేచే జలకమాడనచ్చినవోయన్.”

అని యొకసక్కిము లాడెనట.

అన్యములఁ బోయినప్పుడు పాలు విటోపోఁగా కల్లసైతము పరి హాసముగా—

“కం. అనద్భుతముగ నరివిరులఁ
బసమీఱఁగ గలువలేక పందక్రియ న్ని
వనినైచి విఱిగివచ్చినఁ
బసులు నివ్రీగినవి, తిక్క : పాలునివ్రీగిగఁ.”

అని పలికెనట : ఇంకఁ జెప్పవలసిన దేమున్నది? ఇట్టిపలుకు రెల్లను కూలములైనాట మానాభిమాని యైన యమ్మహోయోధుఁడు చేసినపనికిఁ బట్టాత్తపుడై, “ఈసారి మఱలఁబోయి శత్రువులను మార్కొని జయంబుఁగొందు. అయ్యది గుంప్రాప్తంబు గాదేని ప్రాణం బుండుదనుకఁ బోరాడి విరస్వర్గంబు నైనఁ జూఱఁగొందు. మానాభిమానములు గల కూరుఁ డిట్టి రోఁత బదుకు బదుకఁడు.” అని చలపోసి, యెవ్వ రెన్నివిధముల వారించినను వినక, సిద్ధి రాజు సుడంబఱిచి మఱల సైన్యముం గొనిపోయి శత్రువులను మార్కొని చీమగుంప్రాప్తంబు గావించెను. చరిత్రకారుఁడు యుద్ధభూమిని నాటందు చేయుచున్న యుద్ధక్రమము నిట్లుభివర్ణించుచున్నాఁడు.

“క. పదమున వాటి రాహుకులపైదుమిఁచుచుఁ దిక్కఁదార్చినన్
తెదరి పడఁమించి కడుఁవిన్దుచు వీరులు విడచిన్తురై
యిదెయిదె చాలు వాల్తెఱుఁగు లల్లనె యల్లనె యానఁడంచనన్
నొడుకక యాతఁడేనె రిపుకొమలకందల కన్నరూపురై.”

ఇట్లే బ్రాహ్మణుఁ డగు నందూరి కొమ్మసామాత్యుఁడు శ్రీ గురవల్లభు
సరభూములందుఁ గలుక రాజుతోఁ బోరాడి చూసిన యుద్ధశైల్యమున
మంచనకవి కేయూరబాహుచరిత్రమునందు,

“నీ. నెలకట్టెవాటునఁ జెలఁగి లెండిని మూఁచె

గూడ గుఱ్ఱంబులు గుడులుగ్రమ్మ,

బలిమొగం బగునరపతుల శత్రుముఁ

గడిమమై వీపులు పెడలఁ బొడుమఁ,

బందంపుగొఱియల పగిలి నేనుంగుల

ధారశుద్ధిగ నసిధార దునుముఁ,

జిదియించుఁ బగిలించుఁ జేతులఁబటో

వడిఁగాండమేసి మావతుల పలు,

గీ. తల పుడి వ్రేసి మావంతులలు శత్రు

రాజశిరములు దొక్కించు రాఁగఁదిరుగ

వాగె నుబ్బెడు తన వాయవంబుచేర

మహితకౌర్యండు కొమ్మసామాత్యవరుఁడు. ”

అని మిక్కిలి మనూహనముగా వర్ణించి యున్నాఁడు. అకాలమునందీ
బ్రాహ్మణమంత్రివరులు రాజ్యకంఠమునందు మార్తమేగాక యుద్ధకంఠు
నందును బ్రవీణులై యుండి రనుచు చిత్రించుకొనఁగల సాంధ్రసార
స్వతమునం గనుంగొనఁ గలము.

ఇట్లు ప్రచండ విక్రమార్కుఁడై ఘోరసంగ్రామంబున శత్రుసేనను
మార్కొని ఫీనుంగుపెంటలు గావించుచు రణశిల సల్పుచుండి, యాచక ఏక
లును వెనుదీయక మహోదగ్రులై తిక్కిననైకమునైఁ బడి కర్తులఁ గళాయల
నీఁపెలం బొడిచి చక్కాడుచుఁ బెద్దకాలంబు పోరాఁచి సుధయైననైకంబులఁ
బెక్కిండు వీరభటులు నేలంగూలిరి. అంతట చిన్న మసాయఁడు ఖడ్గలిక్కు
నను సమీపించి “ఓవి ప్రోక్షమా. యుద్ధము చేయుట బ్రాహ్మణునకుఁ
బాడిగాదు. మిమ్ముం జంపిన మాకు బ్రహ్మచార్య దోషంబు వాటిల్లె నని నా

మనంబు తల్లడిల్లుచున్నది. తొలంగుట నీకును మాకును గూడ శ్రేయస్కరంబని యూహింతు" నని గొంతెత్తి గంభీరవాక్యంబులు వలుకఁ దిక్కునయు "ఓ నాయఁడా! గణగూరుఁడవై యుద్ధము నేయఁబాలక పంద క్రియ ధర్మపన్నంబు లెల చదివెదవు? వానిం గొన్ని శే నెఱుంగుదునుగాని, వీరుండ వాడు వేని కదలఁ నిలుచుండి యుద్ధంబుచేసి చేతనయ్యునేని నా ప్రాణంబులు గొని విజయపతాక మెక్తుము. కాదేని శరణుచొచ్చి మాపుల్లరి మాకుఁ బెట్టుము," అని హెచ్చరింపఁ బిన్న మనాయఁడు బ్రహ్మహత్యాదోషమునకు వెఱచి యేమి చేయుచును జేగులును గాళ్లు నాడక నిచ్చేప్పిటుండఁ జూచుచుండ, వాని మంత్రి బ్రహ్మహత్రయ యనఁచి శేతంబి "తిక్కున శేదలంపడి పోకార్జున నీకుంటుండు" మని తన ప్రతివేరునిపై హయంబును బఱసి యుద్ధము చేయఁగా నిరువురగుఱ్ఱంబులు నిర్రుపోటుల శేలంగూల, నిరువురును గత్తులుదూసి "హర హరా" యని యభిమన్యు లర్జుణసహూచులనలె ద్వంద్వయుద్ధంబునకుఁ గలియంబడి యుధియై నైన్యంబులవారును నివ్వెఱపడి చూచుచుండఁ జెద్దయుం త్రొద్దు పోరాడి టుదకు శేలఁగొఱిగిరి. ఆపాటుంగని తిక్కున సైనికులలో హరిశేషు లయిన వాని రక్తింబిధముగాఁ జెప్పకొని యాక్రంబించి రని యొకఁడు చెప్పుయున్నాఁడు.

“నీ. సైర్యంబు పమేనఁ దగిలియుండుటఁ జేసి

చలియించి మందరాచలము తిరిగి,

గాంచెగర్భమెల్ల నకడన యుండుటఁజేసి

కాకుట్నచే వార్ధి కట్టువడియె,

జయలక్ష్మి ని యురఃస్థలెసె యుండుటఁజేసి

హరిపోయి బలి దానమడుగుకొనియె,

నాకారమెల్ల నియంబె యుండుటఁజేసి

మరుఁడు చచ్చునఁబడి మడినిచనియె,

గీ. దిక్కుదండనా! దేవేంద్రపురికి

వరుగు పెఱిగి నగము తిరుగుచుడు

సభి కట్టువిడుచు నచ్యుతాదమాను
మరుఁడు మరలఁ కలుగు మగలరాజు."

అని తననైనిపల్లె హాహాకారంబులు నేయుచుండఁ బూగాంబులు నేమాంబులు
విడిచినవిధం బాకవికర్యుడే మరల నిట్లు చెప్పయిమ్మాఁడు.

“నీ. నందిని బుత్తెంచె నిందు శేఖరుఁడని
వన్నయేతెమ్మ తారా దీక్షదశు,
గరుడుని బుత్తెంచె నరహరిరావయ్య
వడి సిద్ధలిక్క కైవల్యమునకు,
హంసనుబుత్తెంచె నజుఁడు నీకడకు ను
భయకులమిత్త, రా బ్రహ్మగుళుకు,
నైరావతముఁబంపె నమరేంద్రుఁ డిప్పుడు
దివమున శేతెమ్మ తిక్కయోధ,

గీ. యనుచు వేటువేటు నర్థితోఁ బిలుకంగ
వారువీరు గూడ వచ్చివచ్చి
దివ్యయోగియైన తిక్కనామాఁడ్యుఁడు
నూర్యమండలంబుఁ జొచ్చిపోయె."

తరువాత కాలము రాజానకుడు మనుమసిద్ధిరాజానకుడు యుద్ధము జరిగి
యాయుద్ధమున నిరువురునుగూడ విరస్వస్థమును జూఱుఁగొన్నట్లుగాఁ గాఱుచు
రాజాచరిత్రమువలనఁ జెలియించున్నది. ఈ యుద్ధము జరిగింది యేగుండళ్ళర
మా సరిగాఁ జెప్పలు శేయాధారమును గానిపంపలేదు. కందుకూరునీరులో
గుండ్లపాలెములో భ్రమరేశ్వరాలయములో కొకతొలిపలకపై ఏ విధమున
సంగ్రహముగాఁ దెలుపఁబడియెను గాని, ఇందుఁ జెప్పఁబడిన కాలము వేటి
గను నాయకులు వేటుగ నున్నారు. అండరుండర్కవిషయము తెన్నుగఁజూ
పరాపరుడని కాలమున ననఁగాఁక. క. గుండం రాకయం ౨౦. రాత్రి
కు గీ మీ గురువారమున జరిగినటులఁ దెలుపఁబడినది. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన

సంవత్సరమునకును చిత్తివారంబులకును బొసగుపాటు గానరాదు. ఇది కాటమ రాజునకును మనుమసిద్ధిరాజునకుఁగాక, వల్లురాజునకు నల్లసిద్ధిరాజునకు జరిగిన యుద్ధముగాఁ జెప్పఁబడియును. మనుమసిద్ధిరాజునుగూడ నల్లసిద్ధిరాజుని పేర్కొనుచుండెడిది. కాటమరాజుతాత వల్లురాజు. ఈకాసునమును ఎవ్వరొకొండయ్యకొడుకు రామయ్య యనువారఁడు వార్యులొందినదిగాని, యొకరాజుగాని యొకనిమంత్రిలుగాని వార్యులొందినది కాదు. అది యేప్పుడు వార్యుల బడినదియుఁ దెలియరాదు. పేని నన్నిటిని బరిశీలించిచూడఁగా నది విశ్వాసపూర్తమైనదిగా గనుపట్టదు.

శ్రీ. శ. ౧౭౬౦వ సంవత్సరాంతమునకు మనుమసిద్ధిరాజు బ్రదియున్నట్లుగా కాసునములు గానంబడియుండుటచేత నాసంవత్సరమునకుఁ దరువాతనే కాటమరాజునంద నిష్పన్నయడల మనుమసిద్ధిరాజు మరణము నొందియుండవలయును. కృష్ణామండలములోనందిగామసీమలోని అనమంచి పల్లెగా మునునందలి శివాలయముయొక్క గర్భాలయము నుండటి తాతిపలకమీఁది శిలాకాసునములు నాల్గింకలలో నొకదానియందు కాలివాహనశకము ౧౧౨౨వ సంవత్సరమునందనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౭౬౦వ సంవత్సరమునందును; మఱియు, కృష్ణామండలములోని నూజివిమసుంస్థానములోఁజేరిన కొండనాయని వరగామముయొక్క చెఱువుగట్టుమీఁద నున్న దేవాలయముసమీపమునందలి యొకతాతిమీఁద క్రీస్తుబడిన కాసునములో కాలివాహనశకము ౧౧౭౨వ సంవత్సరమునందనఁగా క్రీస్తుశకము ౧౭౯౬వ సంవత్సరమునందును “మనుమరాజు” యాదానములు చేసినటులఁ జెప్పఁబడి యున్నదని న్యాయల్ దొంగారి గ్రంథమునుండి కాబోలు నెత్తి యాంధ్రకవులచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడియున్నది. - ఆకాసునములందుఁ జేర్కొనంబడిన మనుమధూపతి నెల్లూరునుకాలించిన యీదునుమసిద్ధిరాజు కాడని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును.

1. Lists of the Antiquarian Remains in the Presidency of Madras by Robert Sewell, Vol. II, pp. 48, 50

లిక్కనసోమయాజి.

లిక్కనసోమయాజి మంత్రభాస్కరుని మనుమఁ డనియు, గొల్లనా
మాత్యుని పుత్రుఁడనియు, నిదివఱకుఁ దెలిపియుంచినది. ఆపద్ధంబునాత్మం
డును, గౌతమగోత్రుండు నగు గొల్లనామాత్యుఁడు గుంటూరునకుఁ దండ
నాథుఁడుగా నుండెను. గుంటూరివిధుఁ డనఁగా గుంటూరిగణ మని యొక
విమర్శగ్రంథమునందు నవిచారపూర్వముగా వ్రాసఁబడినది. గొల్లన దండ
నాథుఁడని లిక్కనసోమయాజియే విరాటపర్వమునాని యాశ్రిందిపద్య
మునఁ బేర్కొనియున్నాఁడు.

“ సీ. మజ్జనకుండు సంతాన్యగౌతమగోత్ర

మహాతుండు భాస్కరమంత్రితనయఁ

డన్న మాంబాపతి యనఁఘులుకేళన

మల్లన సిద్ధనామాత్యవరుల

కూరిమితమ్ముండు గుంటూరివిధుఁడు

మ్మనదండనాథుఁడు మఘరీర్తి

విస్తరస్ఫూరుఁ డాపస్తంబనూత్రిప

విత్రీశీలుఁడు సాంగదేవదేది,

గీ. యర్థిఁ గలవచ్చి వాత్సల్య మతిశయిల్ల

నస్తదీయప్రణామంబు లాదరించి

తుష్టిదీవించి కరుణార్ద్రదృష్టిఁ జూచి

యెలమి నిట్లని యానతియిచ్చె నాకు. ”

లిక్కనసోమయాజి యొకవేళఁ బక్షపాతబుద్ధితోఁ దనకంటే సామాన్యు
డైయుండఁగా దండనాథుఁడని పేర్కొనియుండవచ్చు నని చెప్పునపురేకా
లిక్కనసోమయాజికిఁ దనకావ్యము సంకీర్తముచేసిన కేళనకవియూఁ గొల్లనా
మాత్యుని ధైర్యంబున హిమవంతునితోడను, కార్యంబున కన్దుడుతోడను
బోల్చి, సూర్యవంశకభూపాల గుచిగరాజ్యవనవసుంతుఁ డని యాశ్రిందిపద్య
ములలో మనోహరముగా వర్ణించియున్నాఁడు.

“శ్రీ. స్వాగత్యపూజ్యండ్లొ కారవాధీశుండొ

నాగభోగమున మానమున నెగడె,

గతినాదుండొ దినగాజునూజుండొ

నాగరూపమున నానమున నెగడె,

ధరణీధరేంద్రుండొ ధర్మసంభాకుండొ

యనగన్ధర్వమున సత్యమున నెగడె,

గంగాశ్చబంధుండొ గాండీవధన్వుండొ

యనగన్ కౌచమున కౌగ్యమున నెగడె,

శ్రీ. మూర్త్యగంజకథూపాల శునిరరాజ్య

గననసంకుండు బుధాకవత్సలుండు

గౌరమాన్యమాంభోనిధి శతకరుండు

కులనిధానంబు కొట్టరు హమ్మకారి.”

కాబట్టి కొమ్మనామాత్యుండొ సామాన్యకరణముగా నుండవచ్చు నని చేసిన ప్రకంస యప్రకస్త మైనదనియు, నిరాధార మైనదనియుఁ జెప్పట కెంత మాత్రము సందేయము లేదు. ఇట్టి కొమ్మనామాత్యునకును అన్నమాంచికనును జనియించినవాఁడు మన యొక్క నసోమయాజి. ఇతఁడు మనుమసిద్ధిరాజు కడ మంత్రియుఁ గవియు నై నిఖ్యతిఁ గాంచెను. ఇతఁడు సిద్ధిరాజుకడ మిచ్చుల మక్కువగలవాఁడై యతనితోడ సమానప్రతిపత్తి గలవాఁడై వరుస చేరి చిలువబడుచున్నట్టును నట్టివరుసలో మనుమక్షమావల్లభున శీకవి మామ వరుసగ వ్రాయున్నట్టును నిర్వచనూక్తరరామాయణము మొదట లిక్కనకవిని గూర్చి మనుమధూపతి చెప్పినటు లున్న యీతింద పద్యమునుబట్టి విస్పష్ట మగుచున్నది.

“క. ఏ నిన్ను మామ యనియెడు

దీనిఁ దగనియు భారతకవ్యక నా

శీకర్తుడ నగు దానినను

ధూనాయకుపలుకు చిత్తమున లింపగుడుక.”

ఇట్లు సిద్ధిరాజుచే గోరబడి తిక్కన కాను గచించిన నిగ్వచనూత్తరరామాయణకావ్యము సాతని కంఠము చేసెను. ఈ నిగ్వచనూత్తరరామాయణము ప్రథమంబున రచింపబడిన దగుటచేసి కావ్యాలు ఎందు నిక్కనార్యుఁడు తన పాండిత్యాతిశయమును దన విశ్వవిద్యాదుమును బిచ్చకాశకుకవినిందయుఁ జేసియున్నాఁడు. ఇట్లేని యాంధ్రీకభారతమునఁ గానరాదు. ఇతఁడు నిగ్వచనూత్తరరామాయణము రచించునప్పుడే యట్లు చేసియుండలేదనియు, వయస్సు విరాటనవాఁడు కాఁదనియు, నిగ్వచనూత్తరరామాయణములోని “ఇది శ్రమదుభయకలమిత్తః కొన్ఱునామాశ్చ్యుత్త్రబుధారాధనవిధేయ తిక్కననానుభేయ ప్రదేశంబైన” అను గద్యమునుబట్టియే మనము సులభముగా గ్రహింపవచ్చును. భారతము గచించినప్పటి కింతయజ్ఞము చేసినటులు భారతములోని “ఇది శ్రమదుభయకలమిత్తః కొన్ఱునామాశ్చ్యుత్త్రబుధారాధన విరాట తిక్కనసోమయాజ ప్రదేశం బైన” అను గద్యమునుబట్టియే విస్పష్ట మగుచున్నది. నిగ్వచనూత్తరరామాయణములో 208 వ సంవత్సరమునకును జరిగినవిషయములను వేగ్మోచియుండుటచేతను అప్పటికి యజ్ఞముచేసి యుండలేదు గనుకను, భారతము మనుమసిద్ధిరాజుకంకితము చేయఁబడక హరిహరనాదున కంఠము చేయఁబడి యుండుటచేతను భారతము మనుమసిద్ధిరాజు మరణానంతరము కొన్ని సంవత్సరములకు రచింపఁబడిన దని చెప్పవలసియున్నది. ఈ మంత్రప్రంగవుఁడు మనుమసిద్ధిరాజును నతని నానియుఁ దనకు జెడకొందఁగొడుకు నగు తిక్కనమంతయు మరణము నొందినతరువాత విరక్తభావము జనింప రాకాధికార భూర్వదాన్వయమునందులఁగి బైదికమాగ్గనిష్ఠ మగువర్తనయునం ర్రితజింద నగ్నిహోమ ముక్తమౌన నాచరించి సోమయాజియై మహాభారతమును గచించి బగద్విభాగముగాంచెను. ఇతఁడు రాకాధికారభూర్వమునందై యున్న కాలముననే మహాభారతమును రచింపఁబూనుకొని ననుట కేరలమును భారతవాటుగాని కేరలవాడు కాదు. ఇతఁడుగణపతిదేవుని యాస్థానమునకుంటోయి భారతాభ్యాసమును వినిపించెననుటయు విశ్వాసపాత్ర మైచుననుటయు గాదు. ఇట్లుకానియెడల

మనుమసిద్ధిరాజు మరణమునుండిన వెనుక బహుకాలమువఱకు జీవించి యున్నట్లుగఁ గనబడుచున్నది. తిక్కనసోమయాజి శిష్యుడైన మారనకవి 2290 వ సంవత్సరము మొదలుకొని 2322 వఱకుఁ బరిపాలనము చేసిన రెండవ ప్రతాపరుద్రుని సేనాధిపతులలో నొక్కఁడగు నాగయగన్నమంత్రికిఁ దన తాద్యము నంకితము చేసియుండుటచేత తిక్కనసోమయాజి 2290 వ సంవత్సరము వఱకు జీవించి యుండవచ్చును.

సగసకవితాసామ్రాజ్యవిలసతుఁడైన యిమ్మహాకవివరుండు—

“ఉ. ఆదరణీయసాగవివిధార్థగతిస్ఫురణంబుగల్గి య

హృదకపర్వనిర్వహణసంధృక్తమై పెనుపొందియుండు నం

దాదిదౌడంగి మూఁడున్నకు లాంధ్రకవిత్వవికారదుండు వి

ద్యాదయితుం డొనర్చు మహితా క్తుఁడు నన్నయభట్టు దక్షుడన్.”

అని నన్నయభట్టును ఆంధ్రకవిత్వ వికారదుండనియు, విద్యాదయితుండనియు మాత్రమే చెప్పియున్నాఁడుగాని, ప్రథమాంధ్రకవినిగాఁ జెప్పియుండలేదు. అదియునుంగాక, తిక్కన యాదివింధులను నూతనస్కవిత్వరులను నిర్వచనోత్తరరామాక్షుణ్ణులను నుత్తమింతులచేత నన్నయాదులకు బూర్వము నందుఁగూడ నాంధ్రకవింధు లనేకు లున్నట్లు స్పష్టపడుచున్నది. =

కవిబ్రహ్మయనియు, కవిలోకచక్రవర్తి యనియు, నాంధ్రకవి ప్రపంచముచే నిరంకరము సంకీర్తనము నేయంబడుచున్న యిమ్మహానుభావుని గుణ

2. నన్నయభట్టారకునకుఁ బూర్వము అనేకశతాబ్దములనుండి యాంధ్రసారస్వతము వర్ధిల్లుచున్నట్లు ననేక దృష్టాంతములవలనఁ దెలియుచున్నది. 3. క. 2. 3 శతాబ్దమునుండి యాంధ్రకవిత్వము వర్ధిల్లుచున్నదనుటకు తెలుఁగుకావ్యములలోని పద్యరచనయే సాక్ష్యముగ నున్నది. రాజరాజన రేండ్రునకు సమకాలినుఁ డగుచోళమహారాజునకు ముద్రామాత్య మనునొకయాంధ్రకావ్యము తేమంధ్రకవిచే నంకితము చేయఁబడినటుల దెలియుచున్నది. కవి శిల్పముఁ బ్రకటింపఁగల సకలపంచవింశతి యను తెలుఁగు ప్రబంధమును జాళువ్రది వ్రాసినాడెట్లన నంకితముచేసి నని దెలియుచున్నది.

విశేషంబులను గూర్చియు, విగ్రహవిరళణ మహిమములనుగూర్చియు, మహాత్మరకవిత్వసంపత్తినిగూర్చియు, సారవిహీనంపుఁ బలుకులనో గణాభాసముతో గావించుచు నేనిచట కర్ణించి చెడువరులనుసంబుల గొలింగ శ్రమంబుగలిగింద నిష్ఠములేక, అభినవదండి నా వినుతిఁగాంచిన శరణవిరక్తయ్యందు మిగూరసవత్తరంబుగా గంచి యిప్పుహనియున శియంకియముగావించిన దశమదూతచరిత్రములోని పద్యములనే చెడువరులకుఁ గర్ణగసాయకముగా నిక్షింద నుదాహరించుచున్నాఁడను.

“నీ. సుకవీంద్రబృందరక్షకుఁ డెవ్వఁడనిన విఁ

డనునాలుకకుఁ దొడదైనవాఁడు,

చిత్తనిత్యస్థిత శివుఁ డెవ్వఁ డనిన విఁ

డనుశబ్దమున కర్తమైనవాఁడు,

దశదిశావిక్రాంతయకుఁ డెవ్వఁడనిన విఁ

డని చెప్పుటకుఁ బాత్రమైనవాఁడు

సకలవిద్యాకళాచణుఁ డెవ్వఁ డనిన విఁ

డని చూపుటకు గుఱియైనవాఁడు,

గీ. మనుమస్థిమహీశ సమస్తరాజ్య

భారధారేయుఁ డభిరూపభావభ్రాతృఁడు

కొట్టరువుకొమ్మనామాత్యు నూర్చిగురుఁడు

దీనజనతా నిధానంబు తిక్కకొరి.

క. అగు ననఁ గొమ్మయ తిక్కఁడు

జగతి నపూర్వార్థబ్రహ్మచారివికమై

నెగడిన బాణోచ్ఛ్చిష్టం

జగత్త్రయం బనినపలుకు నుభయం నయ్యున్.

క. క్కతులు రచియింప గుకవుల

క్కతు లొప్పుఁ గొనంగ నొరులకిం దీయె నా

క్పతినిభుఁడు వికరణశ్రీ

యతుఁ డన్న మనుకుఁడు తిక్కఁ దొకవిఁ జక్కన్.

క. అభినాతుఁడు మనుమభూవిభు

సుభఁ దేనుఁగున సంస్కృతమునఁ జతురుం డై తా

సుభయకవిమిత్రనామము

ప్రతిభవనముల నెగడ మంత్ర తిక్కఁడు చాల్చెన్.

సీ. సుగళకబిందుల సర్వబంధములొప్పఁ

గొనునను బుధిః కీర్తనకుఁ దెరువు,

లలితనానాకావ్యములుచెప్ప నుభయభా

వలకుందు ననుట ప్రశంస తోర్కవ,

యర్థమై బహుశ్చ నగ్రహగంబులు

గా నిచ్చుననుట సొగ డ్దపాలము,

మహితదక్షిణ లైనబహువిధయాగంబు

లొనరించుననుట వర్ణనము చారి,

సీ. పయనికొంగురి కిన్నియుఁ బ్రకటమృత్తి

నిజములై వెంపుసొంపారి నెగడునట్టి

కొమ్మసామాన్య తిక్కన గొలది సచివు

లింగ నొక్కయఁ దెన్నంగ నెందుఁగలఁడు?"

ఈ మైపద్యములం బట్టి తిక్కనసోమయాజి విబుధజనవర సంస్తుత్యం బైన పాండిత్యమునను, గవిత్వమునను, జతురరాజనతికాగ్యనిర్వహణ ధురంధరత్వమునను, గృతిపరిశ్రమ సామ్రాజ్యవైభవమునను, వైదికమాగ్ధనిష్ఠాపార్థంభమునను, లోకప్రసిద్ధింగాంచి హరిహరసాదభిభావనిగ్తలచిత్తుండై యుత్తమం బైన గృహస్థధర్మంబును నిర్వహించుచుండె ననుటయే యీయన ప్రతిభా విశేషమును వేరొల్లఁ జూపుఁగలదు. ఈకవినిగూర్చి మైపద్యములలోఁ జెప్పఁ బడిన మాటలు నిక్కంబులు. అం దలిశయ్యా క్తి యేమియు లేదని నొక్క చెప్పుఁగలను. తిక్కనకృత మైనమహాభారతకావ్యభాగ మాంధ్రభాషలో నద్వితీయ మైన దనుటకు లేకమాత్రము గండియము లేదు. ఇంత చక్కని కావ్యము ప్రపంచములో మఱి యేగ్రామయందైన నుండునన్న విశ్వాసము

నాకు లేదు. వేయనేల? ప్రపంచమునందలి సమస్తభాషలలోని యొక్క మోత్తమకావ్యములలో నిదియొక్కటి యని చెప్పవచ్చును. ఈ మహాకవి గూర్చి రావుబహదరు పేరేశలింగముపంతులుగా రాంధ్రకవులచరిత్రయనం దిటుల వ్రాసియున్నారు.

“కాని తిక్కనసోమయాజికవిత్వముతో సమానముగా వాగ్విమలదూత మెవ్వరికిని సాధ్యము కాదు. తెలుగువాషయం దెట్లోగ్రంథము లున్నను తిక్కనసోమయాజికవిత్వముతో సమానముగాఁగాని, దానిని మించునట్లుగాఁ గాని, కవిత్వము చెప్పఁగలిగినవారు నేటిదఱ కొక్కరును గలఁబడ లేదు. తిక్కనకవిత్వము ద్రాక్షాపాకమై మిక్కిలి రసవంతముగా నుండును. ఈ తనికవిత్వమునఁ బాదపూరణమునకయి చెచ్చిపెట్టుకొనెడు వ్యర్థపదము లంతగా నుండవు. పదములకూర్పుమాట్రమేగాక యర్థసందర్భమును మిక్కిలి పొందికగా నుండును. ఏవిషయము చెప్పినను, యుక్తియుక్తముగాను ప్రస్తావముగాను నుండును; ఎక్కడ నేనిశేషణము లుంచి యేరితి నేపదములు ప్రయోగించి రసము పుట్టింపవలయునో యీకవికిఁ దెలిసినట్లు మఱియుఁగిరిఁ దెలియదు; ఈతనికవిత్వము లోకోక్తులనోఁగూడి జాతయముగా నుండును; ఈయనపదలాచిత్యమును, యుక్తిబాహుళ్యమును, అర్థగౌరవమును, రచనాశక్తి తృప్తియు, శయ్యావిశేషమును, సందర్భశుద్ధియు, కల్పనాకాళలమును, అన్యలను రావు.”

శ్రీమదాంధ్రమహాభారతమునకుఁ వితికవ్రాసిన బ్రహ్మరీ, శతమంత్రుల పేంకవరంగశాస్త్రులవా రీకవినిగూర్చి యిటుల వ్రాసియున్నారు.

“ఏవిషయమునంజూచినను నిదురాకవి! సమానుఁ డని చెప్పఁబడిన కవి యొక్కఁడు నిప్పటికీ వినఁబడఁడు. ఇంక నధికుఁడు లేఁడని చెప్పఁబడిన ఈమహాకవి కవనముంగూర్చి యెంతసెప్పినం తెప్పవలసియేయుండునుగాక యొకప్పట్టికెనం దనివిదీఱఁ తెప్పనట్లుండెడు..... ఈమహాకవి గ్రంథము జూచి నేర్చుకొనవలసిన విషయములు నెన్నియేని గలవు. ఆంధ్రరాజుకవిత్వ మర్థ మాతనికిఁ దెలిసినట్లులు మఱి యేయాంధ్రకవి! ఎప్పుటిని తెలియజేసియు, నిరాచేపముగఁ జెప్పవచ్చును.”

విజ్ఞానచంద్రికాగ్రంథమాలా సంపాదకు లగు శ్రీయుక్త వేంకటలక్ష్మణ రావుపంతులు. ఎను. ఏ. గా రిట్లు వ్రాసెయున్నారు.

“తిక్కనకృతభారతము సంస్కృతమహాభారతమునకు భాషాంతరీకరణ ము మనవా గందఱునుకొనుచున్నారు; కాని, అది గొప్పపాఠభాటు. ఇట్లునుకొనుట మనము తిక్కనయొడ నొక యపరాధము సేయుటయే. సంస్కృతాంధ్రమహాభారతముల నొద్దఁ బెట్టుకొని సాంకమగఁ జదివిచూచినయెడల సాంధ్రమహాభారతము సంస్కృత మహాభారతములొనుండి కథమాత్రము గ్రహించి దానియందు వేయిర ఋధిక మనోహరముగా రచించిన స్వతంత్ర మహాకావ్య మని చెప్పక కప్పదు. మూలములలోని యగ్ధాలంకారములును, రసభావములును, నూనకస్వభావవర్ణనలును, దెలుఁగుమహాభారతమునం దెచ్చు యజూచినను విచ్చలవిడిగాఁ గానవచ్చును. మూలములలోని వెనుగుఁబుట్టిర చెడి యశేషదీర్ఘకదానకములును, వర్ణనలును, వేదాంశఘట్టములును, తెలుఁగు నందు లేనేలేవు. తిక్కన నిజమైనవి యగుటచే నిరంకుశుడై మూలము లోని ముఖ్యకదనుమాత్రము తీసికొని కడమభాగము నిష్కమువచ్చినటుల తగ్గించి పెంచి మార్చి వ్రాసెను. ఇట్లుచేయక సంస్కృతములొనున్న ‘చ’ కుఁ దెనుగుఁన ‘ను’ పట్టదా లేదా యని యిప్పుచే కొందఱుకవులవలెఁ జూచుకొ నుచుఁ దిక్కన వెనిగించెనుండినవో నకవికావ్యము పుడినిలోని యుక్తమ కావ్యములలో నుక్కచ్చియు యుండదు. కావున తిక్కనకృతమహాభారతము స్వతంత్రకావ్య మనియే చెప్పవలసె యున్నది. ఇట్లునులవలన సంస్కృతమహా భారతమునుండి తిక్కన యేమియుఁ గ్రహించెనోదని కాని, యది మిక్కిలి కష్టరయోగ్యకలదనిగాని, చెప్పట మాయుద్దేశము కాదు. సంస్కృత మహాభారతము మా కశ్యంతవ్రాజనియమే. కావ్యముగను, ఇతిహాసము గను, దానియోగ్యక గొప్పదని మేమెఱుంగుదుము. కాని, మూలములలోని ప్రతికష్టమునకుఁ దూఁచినట్లు దెనుంగున నొక్కొక కష్టముండినగాని యది మంచి కావ్యము గానేరదని యనేకాంధ్రవిద్వాంసుల యభిప్రాయ మైనందున నది యసత్యమని మాత్రముయే మాయుద్దేశము. సంస్కృతభారతము బంగారపు

ముద్దవంటిది అంధభారత మామువ్వలొనంటి కానలముకంటి అంగారమున
దీసికొని స్వర్ణకారుని బుద్ధివైధివమునో నీ గుంటిని నీకొని ముక్కలదులు
వంటిది. ఉభయభారతములలోని యాశీదములూపిస్తాకానిని బుద్ధివైధి
ము వెల్లడిచేయుటయే మాయుద్దేశము. "

ఇట్లాధునికవిద్యాంశులు మాత్రముగాక యిట్టి అధిపాదములు
పూర్వకవులుగూడ వలసియున్నారు. కవిత్వమునానాలోనియూచితకాడును,
ప్రబంధపరమేశ్వరపదప్రకాశముడు నైన యిట్లావర్ణించి ఎవరియింక
హరినంశమునందు నన్నయభట్టును ఎవరినిండిరిని బ్రహ్మచారిమనిపిస్తా
పద్యములను రచించి నన్నయభట్టుగమనిండును ఎవరైన మనీషాగ్నుతా
డని నూచించెను.

“ఉ. ఉన్నకగోళసంభవము నూర్జితసర్వము నివ్రావిన సం
పన్నము నుద్ధతాన్యపరిచావమనోత్కృటము న్నగేంద్రుల
జోన్నయసూచికంబు నయియున్నెడు నన్నయభట్టమంజరం
జెన్న నిరంకుశోక్తిగతి నెందుకు ప్రాబులం బ్రస్తుతించెదన్.”

అనుపద్యమున విద్యక్రవిమంజయం యిది నన్నయభట్టుగమని నినుతచేసి.

“మ. తన కావించినస్మృతి తక్కువలచేరి గాను నా నేయుఖం
బునఁ దా బల్కినవల్కు లొగనుమునో చింతించు నా నానీ న
త్తనునీతం దొకరుందు నా జను మహాద్వీకరి గర్వింతు నా
వినుతింతుం గవితక్రయజ్వ నభివృద్ధిజీవితాధ్యక్షుడు.”

అని తిక్కనసోమయాజిని కవిబ్రహ్మ యని చెప్పినవిన్నవ.

ఈకవిరకంశుడు నిర్వచనూర్జిత గామాశాగమును, మహాభా
మును మాత్రమేగాన, విజయనగరము ముఖమునఁ దాన ప్రాధికా
మును, కవివాగ్బంధన ముందును భండమును, కృష్ణకవిమును, రచించె
చెప్పదురు. విజయనగరము మిక్కిలి ప్రాశస్త్యము గామునిక గంధము గా
శైలిదెలియుటకై దాచుండి కొన్ని పద్యము లిందుఁ బ్రకటించుచున్నాము.

లెండు ప్రకరణము.

“సి. ఘనసాగరకస్తూరికాగంధముల ననన్య
 గంధబాధంబులు గఱపకఱపి,
 నీసుమితశల్లికాలసేతివీధులఁ జొచ్చి
 గని సహోగ్ధహములఁ మునిగిమునిగి,
 సమధికావోర్యంగసంగితములతోన
 కన్నెతఁగలకాట కఱపకఱపి,
 నీముదనీట్టులని నీవోగకంబులుదూఱి
 యాలిదంపతుల నిద్రఁ దెలిపిదెలిపి,

“జీ. యనుదినము నప్పు గొంతికిమున గట్టు
 వాలువోర విప్రవరుఁడు వోర
 నట్టువోరఁ గాను నచ్చినచెలివోర
 మలయుమండు మందమాగుతంబు.”

“౩. మదనవరకారమంత దేవదత్తప్తి
 గోదరమూర్తిగొనియ నొక్కొక్క,
 సితకరింబ నిక్రమిసుధాధాగని
 కంచినిరూపంబు గాల్చె నొక్కొక్క,
 విధికామిని శ్రేష్ఠవిభానపదసేను
 విధి గండరింపంగ వెలసె నొక్కొక్క,
 క్షంగారనవరసృజిలూసోన్నతి
 కుందరాకారంబు నొంపె నొక్కొక్క,

“గీ. కాక యొకవదూచి కనుపునఁబుట్టిన
 భానుకల యిట్టి రామణియ
 కంబు గలుగు ననుమఁ గన్నియైవై మహి
 పాలగురుఁడు దృష్టిపఱపె నర్థి.”

“ఉ. “పల్లవపుష్పసంపదలఁబంచి వసండుఁడు కాపు గాకకై
 యొల్లవనంబు సుంకఱము తెదఁగఁ దా రొడికంబుమీఱ న

ట్లలన క్రోలి క్రోలి మలయానిలుఁ జెందుఁ బురాణపత్రికముల్
 డుల్లఁగఁజేసె సత్క్రియఁ బుణ్యము కాముఁడు విద్యుచింపఁగఁగా,
 కవివాగ్భంధన మనులయెడ గంధమును గాని రచియించినయలఁ దిక్కనసోమ
 యాజి యీ క్రిందిపద్యములలోఁ జెప్పఁగొనియున్నాఁడు.

“క. తనరం గవివాగ్భంధన
 మనుచందం బననివెలయ హన్వమునోఁ ది
 క్కనసోమయాజి చెప్పెను
 జనులెల్ల నుతింప బుధుల సమృతి గాఁగన్.”

తిక్కనసోమయాజి కృష్ణశతక మొకటి చెప్పె నని వేంకటాచార్యులు యీ
 పద్యము నుదాహరించుచున్నాఁడు.

మ. “అరయన్ శంతనపుత్తునై విదురునై నతూయనై గుణునై
 నరునై దౌపదిపైఁ గుచేలునిపయిన్ నంద్రజత్రునై
 బరఁగం గల్లు భవత్కృపారసము నానైఁ గొంత గొనియు ని
 చరణాబ్జంబులు నమ్మినాఁడ జగదీశ కృష్ణ చిత్తత్రయఁ.”

ఇట్టి కృష్ణశతక మొకటియుండెనేని యది తిక్కనసోమయాజిశ్రిత మైనది
 గాదని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

తిక్కనసోమయాజి మతము.

ఇతఁడు నిర్వచనాత్తరరామాయణము రచించునప్పటికిఁ బరిశ్రమఁ జేసి యీ
 క్రింది నిర్వచనాత్తరరామాయణములలోని పద్యములనఁ జేతుపడుచున్నది.

మ. “అమలోదాత్తమనీష నే నుభయకావ్యనాథఁ బావంచు

ల్పమునం బారగుండం గళావిదుఁడ నాపస్తంబనూకుండి గా

తమగోత్రుండ మహేశ్వరాంఘ్రికమలధ్యానైకముండ న

న్నమకుం గొమ్మనమంత్రిన్ గురుఁడఁ దిక్కాంశుండ సత్పాద్యుడఁగా

మఱియును భారతము రచించునప్పటికిఁ బరిపక్వస్థితిగాంచి అద్వైతముయొ

క్క నిజతత్త్వమును దెలిసెనని పరశక్త్యమున గొల్పుచుండె నుత్తమపాం

ధమహాభారతములలోని విరాటపర్వమున మొదలుఁ జెప్పఁబడిన దేవతాస్తుతి.

పరతత్త్వస్తుతి యొనటుల నీర్దిపద్యము వేమూర్ల జూలుచున్నది.

“ఉ. శ్రీయన గౌరిసాఁ జెలఁగు చెల్వగుఁ జిత్తము పల్లవింప భ
ద్రాయితమూర్తియు హరిహరం బగు రూపముఁదాల్చి విష్ణురూ
పాయ నమస్కరణయ నని పల్కెడు భక్తజనంబు వైదిక
ధ్యాయిత ముమెచ్చు పరతత్త్వముఁగొల్పెద నిష్ఠనీధికిన్.”

ఇట్లే ద్వైతవిషయము, శేషశ్యోపాసకుఁ డనియు, స్వప్తముగా బోధపడు
చున్నది. గావున నపరతత్త్వవేది స్వప్తభక్తుడై కృష్ణశరణమును జెప్పినాఁ
డనుట యుక్తముగ నుండును.

తిక్కనవగళమువారు.

తిక్కనగోమఁకుఁ డైన తిమ్మనరంగమువారు నెల్లూరుమండలములోఁ బెక్కం
డు గలరంటి. ఇతఁడు వాస్తవ మైననుదల నిక్కనరంగము తామరతంపరయై
వర్ధిల్లుచున్నదిగాని యావంశములం నిక్కన రంజన నొక్కొకవిష్ణునఁ బుట్టకుం
డుఁబూర్తియు మిక్కిలి వింతగాఁ గోపకమానడు. కొట్టరువునంశమువారు
పొట్టురువా గయినారంటి.

అభిర్విగాచార్యుఁడు.

ఇట్లేఁడు త్రిలింగశబ్దానుశాసనమును, విక్మలివిశేష మను వ్యాకరణకారి
కావళిని, అభర్వణచ్ఛందమును, భాగవతమును వ్రాసి ప్రసిద్ధిగాంచిన యొకమహా
కవి. వైవానిలోఁ ద్రిలింగశబ్దానుశాసనమును వ్రాసినది మఱియొక యభర్వ
ణుఁడనియు, అతఁడు నన్నయభట్టారకునకు మిక్కిలి ప్రాచీనుఁడనియు,
గొందఱు పండితులు కలంచుచున్నారు. అయినను హేమచంద్రునినాను మా
గ్రంథమునఁ జేర్చినంబడియుండుటవలన నది యంతవిశ్వాసపాత్రమైన వా
దముగా దలంపరాదు. అయినను, హేమచంద్రులుగూడ సుకరిద్వితీకన్న నెక్కు
నగ నుండవచ్చును. త్రిలింగశబ్దానుశాసనము వ్రాసిన యభర్వణుఁడు వేఱయిన
ను గాకపోయినను విక్మలివిశేష మను వ్యాకరణకారికావళిని వ్రాసినవాఁడు
పండ్రిండవకళ్యాణాంశమునఁగాని, పదుమూడవ శతాబ్దాదినిగాని యున్నట్టు
చునడు విశ్చయించవచ్చును. అభర్వణకారికలలోఁ జెప్పబడినతెలుఁగక్కరము

లనుగూర్చిన మార్పులు పండ్లెండవ శతాబ్దాంతమునఁ జరిగియుండలేదని దక్షిణహిందూస్తాన ప్రాచీనలిపికాస్త్రమును గవియించిన బర్హత్ నొగగానుచూపిన యున్నారు. కాబట్టి యాకాలమునకుఁ దరువాత నేనుదగ్గరాచార్యుఁడుండెనని మన మూహింపవచ్చును. అదగ్గరాచార్యుఁడు కొంచెమిందుమిందుగాఁ దిక్కనసోమయాజి కాలమువాఁడై యుండవలయును. ఇతఁడు మహాభాగవతమును విరాటపర్వము మొదలుకొనియే స్రాగంధించినట్లుగఁ గానందుచున్నది. ఆంధ్రభూచింతామణిలో లేనిలక్షణములఁ జెల్కించిన అదగ్గరాచార్యుఁడు విక్రతివివేకములోఁ జెప్పియున్నాఁడు. ఈతని గవియించిన శైలుఁగుభారత మిప్పటికిఁ బ్రకటింపఁబడలేదుగాని యందలిపద్యము లనేకములు లక్షణగ్రంథములలోఁ బ్రకటింపఁబడియున్నవి. ఈతనినందఁనరిత్రము దెలియరాదు. ఇతఁడు జైనుఁడని కొందఱు తలంచుచున్నారు. లక్షణగ్రంథములలో నుదాహరింపఁబడిన పద్యములనుబట్టి నూడఁగా నితఁడు విరాటద్యోగచ్ఛిష్టపర్వములను గవించినట్టును, కవిత్వము సంస్కృతపద బహుళముగానుండి గీసవచ్చునాయుండుననియు రావుబహదరు వీరేశలింగముపంతులుగారు తమ కవులచరిత్రమునఁ దెలిపియున్నారు.

గీ. “ధర్మతనయ యుష్మద్భాగినీశవిని
బద్ధమగుదుఁ జిక్కువడియొఁ గాఁ
విజయమ త్తగజము విడనడ్డచో నడ్డ
పాటుగలదె విష్టపత్రయమున.

క. శ్రీకంఠుఁ డెదురునపుడు న
సౌకోధ్వజ మింద్రమగుట మరునకుదగా
నీకము దివ్యశతాంగము
నా కవ్వడికబ్బియున్న నతఁ డేమగునూ.

క. ఆకర్ణ్యదురాలాపము
లాకర్ణింపఁగ నసహ్యమై ద్రోణునితో

గంధన ప్రకరణము. ౨౩౭
 ౨౩౭

నాగపదీగురుఁడనియ న

నాగోధ్వజ మెఱుంగవచ్చు నరుఁడూపి తగన్".

(నిగాటపర్వము.)

౩. "తృష్టాతంతునిబద్ధబుద్ధు లగు గాధేయాదులంగూడి శ్రీ
 తృష్టల గోలమర్త్యుగాఁ దలచి మర్దింపంగ నుత్సాహవ
 ధ్విం దేమ్య సుకూఢనుం డకట! ధాత్రీనాథ యూహింపుమా
 యుక్తిసంబునఁ గట్టగచ్చు నె మదవ్రాధో గ్రకుండాలమున్".

(ఉద్యోగపర్వము.)

౪. పదిదినము లయిదు ప్రోద్బలు

పదపడి రజ్జాఘ్న నొక్క పగలున్ రేయున్

గదనంబుఁజేసి మదెసిరి

నదిగురి గురు కర్ణ శల్య నాగభుజీకున్".

(భీష్మపర్వము.)

కైకసమహానవి.

శతకవి తిక్కనసోమయాజి కాలమునందుండి యాతనిని దన దశకు
 మాదచర్మము సంకీర్తముచేసి మెప్పుగాంచినవాఁడు. ఈతఁడు నండివిరచిత
 మైన దశకుమాదచర్మమును దెనిఁగించుటచేతఁ బండితు లతని నభినవదండి యని
 పొగడిన జ్జీతిండి గూంధభావాభూషణములొని పద్యములొక గవియే చెప్పు
 కొనుచున్నాఁడు.

"౪. వివిధకానిపుణుఁడు నభి

నవదండి యనంగ బుధజనంబులచేత

భువిఁ జేరుగొన్న వాఁడను

గవిజనమిశ్రుఁడను మూలముచేతాస్వయుఁడన్. "

ఈ కవి యింటి నేరు మూలముచేత వా రని మైపద్యమును బట్టి దెలియుచున్నది.
 తఁడను శివభక్తుఁడు, కవిత్వముచెప్పి తిక్కనసోమయాజిని మెప్పుంచుట

సాధ్యము గా దని నూచించుచు నానిచేతి మెప్పు గాంచి ప్రోది కరిగిన
తగా నీ క్రిందిపద్యమునఁ జెప్పకొని యున్నాఁడు.

“గీ. కవిత చెప్పి యుభయకవిమిక్తుఁ డెప్పుంప

నదిది బ్రహ్మ కైవః నరేందు మెచ్చఁ

బరఁగ దశకుమారచరితంబు చెప్పిన

ప్రోడ నన్ను వేఱు పొగడ నేల?”

ఇతఁడు వేగివిషయములొని వెట్టిగాల యనున గ్రహారమున విధిపలి, మూలము
కును సంకమాంబకును జనించిన ద్విత్వపుక్తుఁడను, ప్రోలనాద్యుని కన్నుఁడు.
బండారు కేతదండాధీశుని మఱిది, సంస్కృతాది భాషాకావ్యకర్తృత్వమున
నుతిగన్నవాఁడు. అట్టి విఖ్యాతయగుఁ దైవశేఖరనాద్యుని నొనించి యాత్మాద
రంబున నాసనాగ్న్యపాద్యతాంబూలాంబరాభరణదానాద్యధికారింబులఁ
బరితుష్టహృదయుం జేసి ‘నీవు సంస్కృతాద్యశేఖరభాషాకావ్యగ్రంథసావికా
రదుండ వగుట జగత్ప్రసిద్ధంబు గావున నొక్క కావ్యంబు రచియించి నన్నుఁ
గృతిపతిం జేయవలయు’ నని తిక్కనసోమయాజి ప్రార్థింపఁగా, నతఁడు దశ
కుమారచరిత్రమును వెలిగించి యాతని కంఠము చేసినట్లుగా నకచారికయందు
వాసియున్నాఁడు. ఇతఁడు దశకుమారచరిత్రమును మూలమే గాక కాదం
బరిని, విజ్ఞానేశ్వరీయ మను యాజ్ఞానల్కృత్యధర్మశాస్త్రమును, వెలిగించెను.
ఆంధ్రభాషాభూషణమున శబ్దశాస్త్రమును రచియించెను. ఇతఁడు కవయంత్ర
భాషాభూషణము రచించుటకు ముందుఁ దెనుఁగున వ్యాకరణ మెద్దియు రచి
యింపబడియుండ లే దని,

“క. మున్ను తెలుఁగునకు లక్షణ

మెన్నఁడు నెవ్వరును చెప్ప రేఁతెప్పెద వి

ద్యన్నికరము మిది మెచ్చఁగ

నన్నయభట్టాది కవిజనంబుల రచిగన్.”

అని చెప్పియున్నంతమాత్రమున నదివఱకుఁ దెలుఁగులో వ్యాకరణము మొద
లేగునని రే వని మొండమాత్రమును వలఁగ రాదు. నన్నయభట్టారకుని

బహుశతాబ్దములను ముందే యాంధ్రకవిత్వకళ జనించి వర్ధిల్లుచుండగా వ్యాకరణాది గ్రంథములు లే కని యెట్లు విశ్వసేంపవచ్చును? ఆంధ్రభాషాచరిత్ర మను ప్రత్యేక గ్రంథమున ని విషయమునుగూర్చి సవిస్తరముగాఁ జర్చింపఁ దలంచి గ్రంథవిస్తరభరితము చే నిచ్చటఁ జర్చింప మానుకొనుచున్నాను. ఈ తని కవిత్వము తాను జెప్పుకొన్నట్లుగాఁ దిక్కినసోమయాజి మెచ్చునంత రస వంశముగా నే యున్నది. దశమమారచరిత్రమునుండి యిం దనేక పద్యము లుదాహరింపఁబడి యున్నవి గావున శైలి బెలుపుటకై తెనుఁగుకాదంబరినుండి మొదలపద్యము మాత్ర ముదాహరించు చున్నాఁడను.

“నీ. కడువడి పల్లెండ పుడమి పేర్చిన బొడ్డు

లాకాగతియ మీ లనితలంప,

వాతాభిహతి లగ్న వాడి వియన్నరు

లననిమై జనుట మీ లని తలంప,

వడకడగా నిను బుడిసె జలగరున

వనచరశృత్తిమీ లని తలంప,

వనములఁ గార్చియ్య దనరిన వనచరు

లంబుసంచరణ మీ లని తలంప,

నీ. వాడియండగానె నడిగొనె గురగాడ్చు

తెనుఁగ వడయుగాలి నెగసివెడ

దానదహన బుడర కవుల కథనం

తాపకారి యగు నివాళువన. ”

బయ్యనామాత్య కవి.

మఱియుఁ దిక్కినసోమయాజి కాలమున భోజరాజీయము, రసాభరణము మొదలగు గ్రంథరాజములను రచించి విఖ్యాతిఁ గాంచిన యనంతామాత్యుని ముత్తైత యగు బయ్యనామాత్యుఁడు కవిత్వము చెప్పి తిక్కినసోమయాజిచే ‘భక్తిభారతి’ యని పొగడ్తఁ గాంచినయల ననంతామాత్యుఁడు ఈ భోజరాజీయములొనర్చిన —

“చ. క్షేత్ర గ్రతుకర్త నా వినుతి చేకొని పంచమదేవ మైన భా
రతముఁ దెనుంగుబాస నభిరామముగా రించియించివట్టియు
న్న తచరితుండు లిక్క-కవిసాయకుఁ డాదల మెచ్చి ‘ధన్వంత
రతి’ యనఁ బేరుగన్న కవిరత్నము బయ్యనమింతి యొప్పుఁడే.”

అను పద్యములలోఁ దెలిపి యున్నాఁడు. ఈ బయ్యనామాధ్యక్షుని గావించిన
గ్రంథము లేవో వెలియరాకున్నది. ఇట్లే యనేకమహాపులగ్రంథము లుం
రించియున్నవి. ఆంధ్రదేశభాషాభిమాను చెల్లదును గ్రామసాంధ్రసారస్వత
మునకై పరిశోధనలఁ గావించినఁ దప్పక యనేక గ్రంథము లప్పజేసి
బయల్పడక మానవు.

అనంతర రాజకీయస్థితి.

మనుమసిద్ధిరాజు మరణసంవత్సరము తెలియఁబడనందున నెప్పయను
కాతఁడు పరిపాలనము చేసియుండెనో చెప్పఁబాలను. అయినను సిద్ధిరాజు
మరణానంతరము విక్రమసింహపురమునకు దక్షిణభాగమునం దున్న చోడ
తయు కాకతీయసేనాధిపతుల వశమయ్యెనని చెప్పవచ్చును. తెలుఁగుచో
డులకును కాకతీయ సేనాధిపతులకు నప్పుడప్పుడు పోరాటములు జరుగు
చుండుట స్పష్టమైనవిషయము. కాకతీయసైన్యాధ్యక్షులలోఁ బ్రముఖు
లయిన గంగయసాహిణి, త్రిపురారిదేవుఁడు, మొదలగువారు మిక్కిలి బలవం
తులును, బరాక్రమవంతులు నైనందునఁ దెలుఁగుచోడులను జయించి సామం
తులనుగఁ జేసికొనిరి. శా. శ. ౧౧౧౨వ సంవత్సర మనఁగా క్రీ. శ. ౧౨౭౫
దశ సంవత్సర ప్రాంతమున ప్రమత్తహేమండలేశ్వర నాగదేవమహారాజు విక్ర
మసింహపురమునఁ బరిపాలనము చేయుచున్నచు సాక్షాత్తుననురాహ
కామిరెడ్డిపాడులో వెలసియున్న దుర్గాపరమేశ్వరి శ్రంక్షరమునకై అత
యూరుప్రభువు లగు ఇరమరెడ్డి మారతోయ లనువారు చేసినదానకాసనమున
బట్టి తెలియుచున్నది. ఈకాసనమునం బేర్కొనబడిన మాండలికుఁ డైన
నాగదేవరాజు కాకతీయాంధ్రచక్రవర్తులయొక్క రాజకీయాధికారియై
సేనాపతియు నైతలుల మఱియొన్ని కాసనములంబట్టి తెలియుచున్నది. ఇతఁడు

శ్రీ శ. ౧౨౭౨-౭౩వ సంవత్సరమున విక్రమసింహపురాధిపతి మైయున్న
యలను, అంగపరఃదవాదులలోని ధూమలను గొన్నిటిని భీమనదేవునకు దాన
ముచేసినట్లులను, ఈ ధూమలలో కలసియున్న చొక్కనాథస్వామి యాలయ
ములో కాసనము వ్రాయించెను.

నెల్లూరు నాగరాజులు.

పైరిజెప్పిన నాగ దేవుడు నాగవంశమున జనించిన వాడుగఁ గనుపట్టు
చున్నాడు. ఇతఁ డాంధ్రచక్రవర్తిని యగు రుద్రమదేవికాలము నుండి నెల్లూ
రుమండలములోని కొంకభాగమునకుఁ బరిపాలకుఁడుగ నియమింపఁబడి యుం
డెను. చోడచక్రవర్తులకును, కాకత్యాంధ్రచక్రవర్తులకును సామంతులుగ
నుండిన నాగవంశజుల మని చెప్పుకొనిన రాజులు కొందఱు నెల్లూరుమండల
మున నప్పుడప్పుడు పరిపాలనము చేయుచునచ్చిరి. రాజరాజదేవచోడచక్ర
వర్తియొక్క ౧౦వన పాలన సంవత్సరమున నాత్రేయగోత్రజుఁడును, అహి
శేత్రపురాధీశ్వరుండును, మధ్యగోత్రాధీశ్వరుండును, ఫణిమండలాధిపతియను,
కనకాదశేఖరుం డనుచినుదాంచిరుండును, ములోక్షుంగచోడపట్టశేఖరదేవున
కుమారుఁడు నగు సిద్ధరాజయొక్క దానకాసనము గూడూరుసీమలోని మల్ల
మనుగ్రామములోని కుబ్జశ్రీశ్యమిని యాలయములో వ్రాయఁబడి
యున్నది. మూడవములోక్షుంగచోడచక్రవర్తి సామంతుఁడుగ నుండి యా
యాలయముననే వ్రాయించిన దానకాసనములోఁ దా నాత్రేయగోత్రజుఁడ
ననియు, ఫణిమండలాధీశ్వరుఁడ ననియు, అహిశేత్రపురాధిపతి ననియు,
కనకాదశేఖరుఁడ ననియు, రాజరాజపట్టపట్టియారాజు కొమరుఁడ ననియు,
చెప్పుకొన్న సిద్ధరాజునాడ పైనుదాహరించిన సిద్ధరాజవంశములోనివాడే
యనుట కెంతమాత్రమును సుందీయము లేదు. ఈ సిద్ధరాజుకొడుకు సిద్ధరాజు,
తన శ్రీమహాదేవి యగు పద్మలదేవి మనుమసిద్ధిరాజయొక్క భార్య యని
గూడూరుసీమలోని రెడ్డిపాలెములో నున్న పాండురంగస్వామి యాలయ
ములోఁ దాను వ్రాయించిన దానకాసనమునఁ బేర్కొనియున్నాడు. ఈ
సిద్ధరాజయొక్క భార్య ఒరయూరుచోడుఁ డనుకూరశ్వరు శక్తిదేవరాజు

కొమాత్తయగు ఇమ్మడిశ్రీయాదేవి యని యచ్చితదే ముఖీయముక కాసనములుబట్టి
దెలియుచున్నది. ఈకాసనములంబట్టి తెలుగువోడిరాజులకును తెలుగు
నాగరాజులకును సంబంధపాంధవములు గలవని స్పష్టముగాఁ దెలియుచు
న్నది. దర్శిసీమలోఁ జేరిన దర్శిపట్టణములోని యొక దేవాలయములో నాగవం
శోద్భవుఁడైన ఆసనదేవమహారాజుయొక్క కాసనములో నాగని వంశవృ
క్షము దెలుపఁబడినది. ఆకాసనము క్రీ. శ. ౧౨౨౪-౧౨౪౪ సంవత్సరమున
వ్రాయఁబడినది. ఆకాసనములోని వంశవృక్షమున ఆసనదేవరాజు రాజ్యమును
వేములమలిదేవరాజునకుఁ నాత నాగరాజుని యొకనాగరాజునకు గానం
బడుచున్నది. పైనుదాహరింపఁబడిన నాగదేవరాజు తిరుయంగు నేమో
నిర్ధారించుటకుఁ బ్రస్తుతమున నొక్కమాధారమున గానరాదు. దర్శి నాగ
రాజులు హరితగోత్రుల మని చెప్పుకొనియున్నారగునపుడు, విరివిని నెగుఱాడూ
రుకాసనములలోని యాత్రేయగోత్రజులయిన నాగరాజులకు నేవిధమయిన
సంబంధము లేదని యూహింప వలసినది. నాగరాజులనుగూర్చి ముఖీయముక
ప్రకరణమునందు సవిస్తరముగా వివరింపఁబడును గావున, నిచ్చట ప్రాయముట
విరమించుచున్నాఁడను.

ఇమ్మడి తిక్కరాజు.

మనుమసిద్ధిరాజునకుఁ ఇమ్మట సిద్ధిరాజునాడు కగు రెండవతిక్కరాజు
గద్దెయొక్కినటులఁ గానిపించుచున్నది. ఈ యిమ్మడితిక్కరాజు క్రీ. శ.
౧౨౦౦ (క్రీ. శ. ౧౨౨౪) సంవత్సరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడైనటుల గూడూ
రు సీమలోని కృష్ణాపట్టణములోని కాసనముంబట్టి దెలియుచున్నది. ఇతఁడు
సింహాసనమెక్కిన రెండవయేటనే అనఁగా కాలివాదాన కడము ౧౨౦౧ వ
సంవత్సరమున మినమాసమున శుద్ధదశమి గురువారమునాఁడు గండగోపాల
పట్టణ మనియెడి కొల్లిత్తురై పట్టణమున నిరసించునట్టి వర్తకులు తిరుక్కావన
మునందు సమావేశమై తాము చేసకొన్న యొడంబడిక ప్రకార మారవుపట్టణ
ములో నెగుమతిచేయఁబడునట్టియు, దిగుమతి చేయఁబడునట్టియు, బస్తాలు
యొక్క మధింపు విలువనుబట్టి నూటికి నాలుగుగంటన కొల్లిత్తురై గానరాదు.

లోని మనుమరిచ్చీకర్వుని గూలయ నిర్మాణముకొనినను, ధూప దీపనైవేద్యా లంకాగముల గొలుకును, వినిగొనించునటుల రాజకాసనము వ్రాయించిరి. 1

కృష్ణాపట్టణము గొప్పరేవు పట్టణము.

అకాలమునందు గొల్లిస్తూర్ల యనియు, గండగోపాల పట్టణ మనియుఁ జేర్చొనఁబడిన కృష్ణాపట్టణము గొప్పరేవుపట్టణముగా నుండె నని వైశాసన మునుబట్టి విస్పష్టమగుచున్నది. పదునెనిమిది విదేశములనుండి మైనువందలమంది విదేశవర్తకులును, ఆయా వాడులనుండియు, పట్టణములనుండియు, పంచమండలములనుండియు వచ్చినట్టి వర్తకులును, ఆ రేవుపట్టణమున నినసించుచుండి రని యాశాసనమునందుఁ జెప్పబడియుండు బడేక సే యాకాలమునందు కృష్ణాపట్టణము (Kishinagara) గొప్పరేవు పట్టణముగా నుండెననియు, విదేశముల లో విరివిగా వర్తక వ్యాపారము జరుగుచుండె ననియు, జక్కఁగా బోధ పడుచున్నది. ఇఁకను విదేశకాలము రాజ్యపాలనము చేసినట్లు గానరాదు.

మనుమగండగోపాలుఁడు.

ఇచ్చుది తిక్కరాజానకు పెనుక మనుమగండగోపాలుఁడు రాజ్యపాలనము వహించెను. ఇఁకను శ్రీ. శ. ౧౨౮౨-౮౩ వ సంవత్సరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడైనటుల సెల్లూరునీరులోని కొడవలూరు చెరువులోని యొక తాలిమీఁద వ్రాయబడిన రెడ్లరాజకాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది. సెల్లూరు తెలుఁగుచోడులలో మనుమగండగోపాలరామము గలవా రిరువురు గను పట్టుచున్నారు. ఒకమనుమగండగోపాలుఁడు సెల్లూరునకు దక్షిణభాగమునను, మఱియొక గండగోపాలుఁడు సెల్లూరున పుత్తరభాగమునను, పరిపాలనముచేసినట్లు కాసనములవలనఁ దెలిపడుచున్నదిగాని, విరిరువురకు సెట్టిసంబంధము గలదో బోధపడకున్నది. ఏరిలో మొదటిమనుమగండగోపాలుఁడు, తిక్కరాజానకు పెనుక పెనుపెంటనే రాజ్యపదవిని బొందక, కాకతయ సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁ డగు అంబడేనమహారాజాయొక్క సాహాయ్యము

చేత రాజ్యపదవిని బొందినటులఁ గనుపట్టుచున్నది. ఈ మొదటిమనుమగండ
గోపాలుని విక్రమసింహపురంబునఁ గాను సింహాసన మెక్కించినటులఁ
ద్రపురాంతకుని సోదరుఁ డగు అంబదేవమహారాజు ద్రపురాంతకమునఁ దనదే
లిఖింపఁబడిన యొక దానశాసనమునఁ చెప్పబోనియున్నాఁడు. రెండవ మను
మగండగోపాలుఁడు కాకతీయచక్రవర్తిని గుఱచుచున్నది. భృష్యదేవ కా
తీయ సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁడై యుండెను. ఇతఁడు విగ్నవనూర్తర
రామాయణకృతిపతి యగు మనుమసిద్ధిరాజు యొక్క రెండవపుత్రుఁడను,
రెండవ తిక్కరాజు సోదరుఁడు, నగు విజయానిత్యదేవుని పుత్రుఁడని నొ
చుచున్నది. ఒక కాకతీయసైన్యాధిపతి గాను యుగ్గగంగమున నొక మనుమ
గండగోపాలుని సంహరించితి నని చెప్పబోనియున్నాఁడు. ఆ మనుమగండ
గోపాలుఁడు మొదటివాఁడో, లేక మఱియొక వంశముగానివాఁడో, చా
పరిశోధనమునఁగాని, తెలియునది కాదు. మొదటి గాజ్యమును బోగొట్టు
కొని తరువాత కాకతీయసైన్యాధిపతి యగు అంబదేవునిది సింహాసన
మెక్కింపఁబడిన మనుమగండగోపాలుని చరిత్రమును ముప్పగించుకొని
సిద్ధేశ్వరచరిత్రమునందును, సోమదేవగాజీయమునందును, వక్కాగంపఁబడిన
మనుమసిద్ధిరాజుయొక్కయు; అక్కనబయ్యనలయొక్కయు గాథ యి
వలఁ గల్పింపఁబడినదేమో యని సందేహము గలుగుచున్నది.

రాజగండగోపాలదేవుఁడు.

మనుమగండగోపాలునిఁ బెనుక విక్రమసింహపురాధిపత్యమును వహిం
చినవాఁడు మధురాంతక పొత్తటచోడ శ్రీరంగనాదుఁడు. ఇతనికి రాజ
గండగోపాలదేవుఁ డందురు. ఇతని కాలమునఁ గాంచిపురచోడులయొక్క
యధికారము సంపూర్ణముగా నంపరించి పోయినందున ఇతఁడు శ్రీరుకనచక్ర
వర్తి యను బిరుదమును వహించెను. ఇతనికాసునములు గూడూరు పెల్లూరు
నీమలలోఁ గానిపించుచున్నవి. ఇతఁడు 1, 4, 1207-1210 సంవత్సర
మున సింహాసన మెక్కినటుల కాసునములలో నుదాహరింపఁబడిన పరిపాలన
సంవత్సరములంబట్టి యూహింపఁ దగియున్నది. కాంచిపురచోడుల యధికార

మంతరించిన వెనుక నితఁడు స్వకంఠమునై కాకతీయరుద్రమజేవికెని, గొంత
కాలము కాకతీయప్రతాపరుద్రదేవచక్రవర్తిని బ్రత్యర్థిగనుండి క్ర.శ. ౧౩౧౪
గన సంవత్సరమునఱుకుఁ బరిపాలనముఁ జేసి తుదకుఁ, ప్రతాపరుద్రునిచే
జయింపఁబడి రాజ్యము గోలుపోయినటులఁ గనంబడుచున్నది. ఇతనికిఁ
చిన్నుట కాంచీపురమునఱుకుఁ గల యావద్దేశమును ప్రతాపరుద్రుని సైన్యాధి
పతి యగు ముప్పడినాయకునిచే జయింపఁబడి కాకతీయసామ్రాజ్యమునఁ
జేర్పఁబడినది. ఇతఁడు తాను గావించిన గానములన్నియును నెల్లూరులోని
శిరంగనాయకస్వామి యాలయమునఁ జేయఁబడియుండుటచేత నితఁడు
ప్రేక్షవనమతావలంబకుఁ డని చెప్పఁదగినది. ఇతనితో విక్రమసింహపురచోడుల
చరిత్ర మంతరించినది.

తెలుఁగు పల్లవరాజులు.

చాళుక్యచోడసామ్రాజ్యము శిథిలమై దుగవస్థలపా లగుచున్న కాల
మునఁ తెలుఁగుచోడులవలెనే ప్రాచీనపల్లవరాజవంశములలో జనించిన నవిన
పల్లవరాజులు నందఱు తమ పూర్వులు గోల్పోయిన రాజపదవులను మఱల
సంపాదించుకలయు నని ప్రయత్నపడినటులఁ గనుపట్టుచున్నది. ప్రాచీనాం
ధ్రపల్లవరాజుల చరిత్రయును నా యాంగ్రులచరిత్రయుఁగాని ప్రథమభాగమున
విస్తరించి యున్నానుగదా. ఆపల్లవరాజులసంకలివారు పెక్కండు పూర్వ
చాళుక్యచక్రవర్తులకును, చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకును లోఁబడిన సామం
తులుగ నుండియుఁ, చిన్నుట చాళుక్యచోడసామ్రాజ్య మస్తమించుకాలమునఁ
గొంతకఱకు స్వాకంఠ్యమును వహించి తెలుఁగుచోడరాజులతోను, కాకతీ
యసైన్యాధిపతులతోడను బోరాడుచు వచ్చి, తుదకు తెలుఁగుచోడులకును,
కాకతీయులకును వశులై, తమకమ రాజ్యభాగములను గోల్పోయిరి. ఈనవిన
పల్లవరాజుల చరిత్రముగూడ తెలుఁగుచోడుల చరిత్రమువలెనే స్పష్టముగాఁ దె
లయంబడక చరిత్రకారులకు వేసఁబఱుట్టించునదియై యున్నది. అయినను తెలి
నకంతవఱకు నిటు సంగ్రహముగా వివరించుచున్నాఁడను. మొదటికులొత్తుంగ
చోడదేవచక్రవర్తి బ్రదికియున్న కాలముననే అన్నరా జనుసామాంతరముగల

శ్రీమన్మహామండలేశ్వర నందివర్మమహారాజు కడపమండలములోని ప్రాద్దు
టూరు రాజధానిగఁ గొంత యాంధ్రభూభాగమును బరిపాలించుచుండెను.

నందినర్మ మహారాజు.

ఇతఁడు ముక్కంటికాదు పెట్టి వంశమున జనియించిన గాగపరాజునపు
సుగ్రాదేవియందు జనించిన పరాక్రమశాలి యగుచున్నాఁడు. ఇతనిరాజ్యము
నెల్లూరుమండలములోని పూగినాడువఱకు వ్యాపించి యుండెను. ఇతనిరాజు
సమర్థరాజు నితని కన్నలు. భీమరాజు బంధురాజు నితనికొక దమ్ములు. ఇతఁ
డు శాలివాహనశకము ౧౦౨౪ అగు చంద్రభానుసంవత్సర వృషభమాసమున
(అనగా క్రీ. శ. ౧౧౦౨-౩వ సంవత్సరమున) చోడపురమునఁ బట్టాభిషేక్తు
డయ్యెను. ఇతఁడు పెనుగోడు మానులని నీమలను వారిందుచు తన సాదుం
తులతోడ సఖ్యమును వహించియుండి యొకానొక చంద్రగ్రహాగ్రాసనియమున
పూగినాడులోని మిదికల్లు, గుడిమిట్ట, బద్దిమడుపు, పోహూరు, ఉప్పలపురము,
రావిపాడు, ఇద్దుకులపాడు, జద్రుపడయ, సంగము, గోనుగుంట, గుడిపాడు
గ్రామములను బ్రాప్తాణుల కగ్రహారములుగా నిచ్చుటయేగాక, పాదమూడ
లోని యిరుగేశ్వరునకును, చారేశ్వరునకును, దేవగములకు మండపములను
గోపురప్రాకారములను నిర్మించెను. మఱియు వింధ్యవాసిని యను గుడిని
కట్టించెను. పోడరసముద్రం బను చెఱువును త్రవ్వించెను. పంటకాల్వలను
ద్రవ్వించి తూములను గట్టించెను. వృషభేశ్వరునకును, చారేశ్వరునకును,
భూదానములను జేసి పూలతోటలను జేయించెను. తల్లి దుగ్గదేవిపేర పో
మండపమును, తన యన్నయగు సమర్థరాజుపేర గోపుర ప్రాకారములను
నిర్మించెను. మఱియు నింకెన్నిన్నో దేవస్థానములకును, బ్రాప్తాణులకును,
భూదానములు మొదలగునవి చేసి విఖ్యాతయగుఁ దియ్యెను. ఇతఁడు పాలి
చిన బిరుదములనుబట్టి స్వతంత్రుఁ డని కనంబడుచున్నను, మొదటికులొస్తొ
గచోడచక్రవర్తికి లోబడియున్న యొక మహాసామంత్ ప్రభువనియే యూ
హింపఁ దగియున్నది. తాను కాంచీపురములోని కామగోట్యంబిక యొక్క
పాదభక్తుడ నని చెప్పుకొనియుండుటచేత కాశ్యపుడుగ నుకలంఠించిన వాఁ

దని చెప్పరమ్మను. అయినను వేంగడము (తిరుపతి) లోనుండు వేంగడ నాథుని సందర్శించినాడని చెప్పకొనియుండుటచేత మతసహనము వహించిన వాడని కృత్తి మగుచున్నది.

అట్లుం తెరుకాళి వ్రేదేవరాజు.

ఇతని కాసనములు కొన్ని నెల్లూరుసీమలోఁ గానిపించుచున్నవిగాని, యితఁడు స్వలింగ్రుండు గాక తెలుగువోడరాజుల కంది సామంతుఁడుగనుండు ననుట నూహింపఁదగి యున్నది. ఈ తిక్కరాజు పల్లవుడని గండవరము గ్రామములోని కాసనములవలనఁ జెలియుచున్నది గావున, నీతనికిని మనుమ సెద్దిరాజులందఱి యగువోడతిక్కరాజునకు నేవిధమైన సంబంధమును లేదు. ఇతఁడును దేశస్థానములకును బ్రాప్తాదులగును, ఆగ్రహారములు భూదానములు మొదలగునవి చేసియుండెను. ఇతఁడు శ్రీ. శ. ౧౧౦౨ వ సంవత్సర ప్రాంతమున నున్నవాఁడు. ఆకాలముననే కడపనుండలములో సిద్ధనదేవమహారాజు పరిపాలనము చేయుచుండె నని కడపనుండలములోని చింతలపుత్తూరు కాసనములవలనఁ జెలియుచున్నది.

అట్టిదేని మలిదేవమహారాజు.

ఈపల్లవరాజును దాను పల్లవుడనియు, భాగవ్వాజ గోత్రుడనియు, ముక్కుంటికాదు పెట్టివంశజుడనియు, కామవోట్టించికథక్తుడనియుఁ జెప్పకొని యుండుటచేత నితఁడును వైపల్లవరాజుల వంశములోనివాఁడనియే చెప్పఁదగును. ఇతఁడు శ్రీ. శ. ౧౨౧౦-౧౨౨౨ సంవత్సర ప్రాంతమున నున్నవాఁడు. ఇతఁడును దేశతాటి క్తియుఁ బ్రాప్తాభిక్తియుఁ గలిగి యనే కాగ్రహారములను దానము చేసియున్నాఁడు.

ఇన్నిటి దేవమహారాజు.

ఇతఁడును శ్రీశైలమునకుఁ దూర్పుదేశమున దెబ్బదియ గ్రహారములను నిర్మించిన ముక్కుంటికాదు పెట్టియుక్త వంశజుడని పైవారివలెనే చెప్పుచుండములను వహించియుండెను. కనకండ్రి భీమరాజునకును, కల్లి సిరియా దేవికిని, పుణ్డియునై నాగలావరమునందు చెన్న కేశవపెరుమాళ్లను ప్రతిష్ఠ చేసి

యాదేవర యగ్చకత్వమునకై శ్రీరంగధర్మమును సేయుమాదికంటెని నియమించి, యతనికిని అనేక బ్రాహ్మణవర్మలకును ధూతములు మొదలగునవి చేసియున్నాడు. ఇతఁడును స్వకంఠుఁడగుగాక, మిత్రమునికీ లోబడి యుండె ననియే యూహింపఁదగి యున్నది. ఈపల్లకరాజు క్రీ. శ. ౧౨౬౮-౬౯ దవ సంవత్సర హింతమున నున్నవాఁడు.

మహారాజసింగుని.

పల్లవుఁడైన యీమహారాజసింగుఁడు మిక్కిలి ప్రసిద్ధిచెల్లిన వాఁడుగఁ గానిపించుచున్నాడు. ఇతఁడు ద్వారాదిభాషాకాసునములలో కొప్పరింజింగదేవుఁడని వ్యవహరింపఁ బడినవాఁడు. ఇతని దానకాసునములు క్రీ. శ. ౧౨౮౩ మొదలుకొని ౧౨౮౯వఱకుఁ గానితండుమిన్నవి. ఇతని కాసునములు కందసూలి (కర్నూలు) మండలములోని త్రిపురాంతకము నందును, గోదావరి మండలములోని ద్వారామమునందును, గన్నట్టుమండుబడేత నాకాలమునం దీతఁడు తెలుఁగుదేశమునందు స్వస్థమునో సంపదించుచున్నవాఁడని తేలుపడుచున్నదికాని, యేకాగ్రముచేతఁ దెలుఁగుదేశమునకు వచ్చెనో, ఎంతకాలముండెనో, భావపరిశోధనమువలనఁ దెలియఁదగినదే గాని, ప్రస్తుతసాధనములంబట్టి దెలియరాదు. ఇతఁడు కాకతీయగణపదేవునియొక్క యవసానకాలమునందును, రుద్రమొదలియొక్క పరిపాలనకాలమునందును, కాకతీయసైన్యాధిపతులతోఁ బోరాడుచు జయపజయములను గాంచుచు వచ్చి తుదకు కాకతీయులకు వశ్యుఁడై యంకిరించె నని వోలుచున్నది. ఇతఁడొకచోటనుండి పరిపాలనము చేసినట్లు గానబడలేదు. ఇతఁడు కాంచీపురమునం దున్నకాలమున మనుమసిద్ధిరాజు కండ్రియగు చిక్కరాజుచే జయింపఁబడినటుల నిదివఱకే చిక్కరాజుచరిత్రమునఁ దెలిపియున్నాఁడను.

మఱికొందఱు పల్లవరాజులు.

త్రిపురాంతకకాసునములలోఁ గన్నట్టెడి అల్లది పెర్నుమదేవదురోరాజు, విజయగండగోపాలదేవమహారాజు, పాడకసూరిసిద్ధిరాజు మనుమఁడు

అట్లాడనాదనదేరనుహారాజా, అండలూరి విజయాదిత్యదేవుని మనుమడు
మధునూదనదేరనుహారాజా, భీమయదేరనుహారాజా కొడుకు సిద్ధమదేవుల
విజయదేవుడు, విజయాదిత్యదేరనుహారాజా మొదలగు పల్లవరాజులు పదు
మూడవ శతాబ్దమధ్యమునఁ బెలుఁగుచోడరాజులకు సామంతులుగ నుండి వర్ధిల్లు
చుండిరి. పల్లవులలోఁ గొందఱును, పెలుఁగుచోడరాజులలోఁ గొందఱును, చాము
రాజ్యాధికారములను వహించినవారు గాక పోయినను రాజకుటుంబములయందు
జనించినంతమాత్రముననే మహారాజరియదములను వహించి తమతమ దానశాస
నములయందు వానిని వల్లెవైచి మహాకాలమునఁ జరిత్రించినకుఁ బెక్కు
చిక్కులను గల్పించియున్నారు.

యాదవచాళుక్యరాజులు.

చాళుక్యచోడ గంగవంశములగు మూడవకులార్జుంగచోడదేవునకును,
మూడవరాజరాజచోడదేవునకును, సామంతులుగ నుండిన గొందఱు తాము
చాళుక్యవంశజులమనియును, యాదవవంశజులమనియును జెప్పుకొని యు
న్నారు. విరికాసనములు చిగ్గారుమండలములోని కావహస్తిలోను, చెంగలు
పట్టుమండలములోని రామగిరిలోను, దక్షిణాగ్గాడు మండలములోని తిరు
వల్లూరులలోను గానపించుచున్నవి. మఱికొన్ని కాసనములు వేంకటగిరిసమీపములోని
చాపలపల్లె గ్రామమునను గనుపట్టుచున్నవి. ఈ కాసనములవలనఁ బెరియఁదగిన
ముద్రాంత మెద్దియన, నిరంశములొడరిన ధ్వజబలసిద్ధరా జను సామాంతిరము
గల రాజమల్లదేవుడు పాకనాటిలో నాగపడోలను ప్రదేశమునకు బ్రాహ్మ
ణుల ననేకులను నిప్పించి యుగోని వేశనముల నిప్పించి యాపట్టణమునకు గాజ
మల్లచనుర్వదిమంగల మని సామంతులయ్యెను. ఆకాలమునందే యాతఁ డా
గ్రామమునందు విజయదేవి యను సామాంతరముగల కమలనుహదేవి యను
నదన దేవిపేరియఁ గమలనుహదేవిపుత్తరి యనుకటాకమును నిర్మించెను. విరికాస
నము లున్నవిష్ణ్వలయ మాకాలమున యాదవసారాయణ పెరుమాళ్లతో వల
యు పేర్కొనబడుచుండెను. అదియఁగూడ నాకాలముననే పట్టబడి
యుండును. ఇప్పుడెచ్చటను గానరాని తిరునగరేశ్వర మొదయరునిదేవళము

దానికన్నను బ్రాచీనమైనదిగ నుండెను. రాజమల్లుఁ డనునెద్దరాజు కష్టదేవ రాజుకొడుకు. ఇతఁడే కావహస్తిలోని రెండుకాపనములలో ముక్తిదేవుం డని పేర్కొనబడియున్నాఁడు. ఈకడపదేవాఁడు మూడవరాజరాజువోడచక్ర వర్తిక సామంతుఁడుగ నుండి కప్పము గట్టుచుండెను. ఈకష్టదేవరాజునకును, ఆవంశములోనివారే యగు లెరుక్కావత్తిదేవునకును, నరసింహదేవునకు నెట్టి పుంబంధము గలదో భావిపరిశోధనములనుబట్టియే నిర్ధారంప నగును. తెలుఁగు వోడవంశములోనివార డగు మదురాంకకపాస్త్రువోడయ్యునిద్విగాజా రాజ మల్లునకు సామంతుఁడుగ నుండి కప్పము గట్టుచున్నచుల నూహింపఁదగి యున్నది. =

మత సాంఘిక రాజకీయార్థిక స్థితులు.

తెలుఁగువోడరాజులపరిపాలనకాలమున దేశములోని మతసాంఘిక రాజకీయార్థికస్థితిగతు లెట్లుండెనో వానినిగూర్చి కొంచెము చెప్పవలసి యు మ్నది. ఆంధ్రదేశముయొక్క యాగ్నేయవాగమునం దనఁగా కాంచీపురము, కడప, నెల్లూరు పట్టణములకు నడుమనుండు దేశముయొక్క మతసాంఘిక రాజకీయార్థిక స్థితిగతులకు చాళుక్యవోడచక్రవర్తుల పరిపాలనమునుబట్టిగాక పేరికిమాత్రము వారి సామంతులుగనుండి విజయన యధికారమునంతకు వహించిన తెలుఁగువోడరాజులయొక్కయు, వారిసామంతులయొక్కయు, పరిపాలనమునుబట్టి తెలిసికొనవలసియున్నది. పుండ్రెంజివశతాబ్దముముదలు కొని పదునాలుగవశతాబ్దమువఱకు నిన్నూరుసంవత్సరములకాల మీతెలుఁగు వోడరాజులు పారకంఠ్యమునంజిక్కి యొకసుదృఢములేక తమలోఁబాదులతో రాదుచుండుటయు, పారకంఠ్యమునుండి విడబడి చ్యుతంఢ్రులగుటకై చేసిన ప్రయత్నములన్నియు ధగ్గము లగుటయుఁ జూచినప్పుడు గూర్జరప్రతిమత సాంఘిక రాజకీయార్థికస్థితి లభిస్తున్నదిలేక సానఁయం యన్నవని పొడగవు వచ్చునుగాని, కొంచెము పరిశీలనచేసి మూర్త్యుద్భవితోఁ జూచినపుడు నైయ్యభిప్రాయము మరియొకవిధముతోఁబోదు. సామంతదూంజరిక రాజు

శ్రామశక్యములేక యొండొరులతోఁ గలహించి పోరాడుచున్నను, అకాలము నందలిపరిపాలనాపద్ధతులనుబట్టి మతసాంఘికస్థితుల కంతగా నలజక కలిగి యుండునని కలంపరాదు. గ్రామపరిపాలనము ప్రజలస్వాధీనమునందుండుట చేత ప్రభుత్వముచేయురాజులు మహారాజులు మాటుచుండినను గ్రామపరిపాలనాపద్ధతులు మాటుకుండెను. అందువలన నేళమున రాజకీయపుంగలవర మెంత యున్నను, మతసాంఘికస్థితులు చెక్కుచెదరక యుండెను. ప్రభుత్వముచేయు రాజులుగాని, మహారాజులుగాని, ప్రజల మతసాంఘికస్థితులయందు జోక్యము కలుగఁజేసకొక్కప్పుడే గొప్పసంక్షోభము జనించును. ఈతెలుఁగుచోడరాజులెన్నఁడు నష్టశోక్తియును కలిగించుకొన్నట్లు దృష్టాంతములు గానరావు. ఈచోడరాజులతోఁ జెప్పుకొందు వైష్ణవమత మనలఁబించి పెక్కువిష్టాదయ ములకు నెలకొల్పి వసరులెర్పాటుచేసి నూతనవైష్ణవమతమును వ్యాపింపఁ జేసిరి. అయినను, మతసహనబుద్ధిగలిగి శైవులతో వైరమును బెంచుకొనక శౌంధలు శివాలయములకును వృత్తుల శేర్పఱుచుచువచ్చిరి. కమ్మనాటిచోడులు శైవులుగను, పొకనాటిచోడులు వైష్ణవులుగనుండెరి. ఈతెలుఁగుచోడరాజుల కాలముననే యీ యాంధ్రభాగమునకు దక్షిణమునుండి వైదిక బ్రాహ్మణులును, ఉత్తరపచ్చిరుములనుండి నైమోగి బ్రాహ్మణులునువచ్చి స్థిరనివాసులైరి.

శామశక్యచోడచక్రవర్తులతోఁ గడపటివారసఁగా రాజరాజనరేంద్రుని కరువారివారు నేంఁదేశమునందుండక ద్రావిడదేశమునందున్నవారగు తుదేక వారి శాంధ్రభాషకంటె ద్రావిడభాషయే యభిమానపాత్ర మయ్యెను. అయినను వారి సామంతులుగ నుండిన మన యీతెలుఁగుచోడరాజులకాలమున మనయీయాంధ్రభాష మహోక్తృప్రదశకువచ్చునవని చెప్పుటకు నొక్క చక్కనసోదుయాజుపేరుచెప్పినఁజాలును, ఏరి పరిపాలనయందు దేశవాసాభివృద్ధిమాత్రమేగాక జనాభివృద్ధియు, వర్తకాభివృద్ధియు, సుస్యసమృద్ధియు, లభించియుండెను. అరణ్యములు చేదింపబడి గ్రామములు పట్టణములు ఏర్పింపఁబడినవి. చక్కనివారు శేర్పఱుపఁబడినవి. చాచుల తోడ ప్రక్కల కృషియును, అన్నబిచ్చులు వాసుసారులకు విక్రాంతిగృహము

లును నెలకొల్పబడుచు వచ్చినవి. సెలయేళ్ల కానకట్టలు కట్టి రక్షణము నిర్తించి వానింబట్టి పంటకాలువలు క్రవ్వించి వ్యవసాయదారులకు జలాధారములనుగల్పించుచు వచ్చిరి. వీరికాలమునందు కృష్ణాపట్టణము గొప్పరేవుపట్టణముగ నుండెను. ఈరేవుగుండ విదేశములలో దవిస్తారముగా వర్తకవ్యాపారము జరుగుచుండెను. విదేశవర్తకు లెందఱో యీదేశమునకువచ్చి యిన్నపనిక సించుచుండిరి. విదేశవర్తకులు సహిత మిచ్చవర్తకులతో మైత్రిబాచింపి పేరుచేయు ధర్మకార్యములకుఁ దామును లోడ్పడుచు నుండిరి. ఈమఱువగానుల వారు నాగరికులై కైవులు వైష్ణవులు నగుచు నగ్రవర్ణములవారిలో సావీర్యగలవార మని చెప్పకొనుట ప్రారంభమయ్యెను. ఈవిషయము నుతముఁ తావున విస్తరించి వ్రాయబడును.

మూడవ ప్రకరణము.

నాగవంశోద్భవులైన మహారాజులు.

క్రీ. శ. ౧౦౩౦ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౨౫ వఱకు.

ఆంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగమున నాగులనుగూర్చియు, నాగకులస్తులనుగూర్చియుఁ గొంతవఱకుఁజర్పించి వారల యుదంతింబుఁ బాఠకులకుఁ దెలిపి యున్నాఁడను. వీరలచరిత్రం బామూలాగ్రముగాఁ దెలియఁగోరినయెడల సంస్కృతభాషలో వ్రాయబడిన పురాణాదిహాసకావ్యగ్రంథములు మొదలగువానిని బెక్కించిన బరితొధించి యొక ప్రత్యేక గ్రంథమును వ్రాయవలయునేగాని యీయాంధ్రులచరిత్రమున నవిస్తరిముగాఁ దెలుప సాధ్యముకాదు. ఆర్యు రీజంబూద్యపమునం ప్రవేశించినకాలమున నిదేశమునందును దీని సమీపదేశములయందును గురాగురయముగంధర్వగర్భరంభుల పసిద్ధసాధ్యవిద్యాధరగరుడోరగాది జాతులవారు నివసించుచుండిరి. ఈజాతులలోని వీరనాయకు లనేకసమ సువర్ణరములు గడిచినాఁడగా దివ్యపురుష

తై దేశకలై పురాణగాథలమూలమునఁ బ్రశంసించఁబడుచుండిరి. వీరిలో గరుడోరగాదు శ్రేష్ఠదేశమున నస్మృత్యకలహంబులం బెంచుకొని తమలోఁ జూచు యుద్ధములు సేయుచు నాయాదులవలె నుండిరి. ఈగరుడోరగాదులు కశ్యప ప్రభాపతియుష్కయు అరసిభార్య లగుఁ ద్రూపినతలయుష్కయుసంతాన మైనట్లు మహాభారతమున వర్ణింపబడినచందమును ప్రదమభాగచరిత్రమునఁ దెలిపియున్నాను. ద్రూసంతాన మైననాగులు నాగధ్వజముగలవారు. వినశసంతాన మైనగరుడులు గరుడధ్వజము గలవారు. అనేకనాగనాజులు కద్రూసంతానముగా మహాభారతమునం జేర్కొనఁబడిరి. అనలతేజులుగను, దీర్ఘదేహులుగను, భుజవీర్యశంకులుగను, మహాభారతమున కద్రూతనయు అగునాగరాజు లభివర్ణింపఁబడిరి. ఈనాగులను సంతోషపెట్టి స్వమతావలంబకులనుగాఁ జేసికొనుటకై ప్రాచీనకాలమున శైవులు నివుని నాగభూషణునిగాఁజేసి యుందురు. ఆకతమున నాగు లనేకులు శైవులు కాత్తెయులునై యుందురు. శైవులకన్న నాధిక్యము గనఁబడవలయు నన్నభావముతో మత్రింశకాలమునకు దైన్యపులు విష్ణువును శేషశయానునిగను, గరుడవాహనాదూధునిగను జేసియుందురు. ఈనాగజాతివారును, గరుడజాతివారును

2. కద్రూసంతానములో శేష వాసు కైర్తిరావరి తడుక కర్కోటక ధనంజయ కాళియ మణినా గావూరణ పంజర కైలాపుత్తర్ వామన నీలా నిల కల్పాప శంఖలాక్ష్యకోగ్రం కలశ పోతక సురాముఖ దధిముఖ విమలపండ కాప్త కకోటక శంఖ వాలి శిఖ నిష్ఠానక హేమగుహ నహుష పింగళ బాహుకర్ణ హస్తీపద ముద్గర పండక కంబలాశ్వకర కాళియక వృత్త సంవర్త పద్మ శంఖముఖ హస్తపండక తేనుక పండాంక కరవీర పుష్పదంష్ట్ర నిల్వ నిల్వ పాండర మూషకాద శంఖరః పూర్ణధన్ద హరిద్ర కాపరాజిత్ శోభిత క్రిరహ కాలవ్య ధృక్రాష్ట్ర గంబరండ పతరక సుముఖ కాణ పాశన కుంభర కంజర ప్రహార కుముద కుముదాక్షు త్తిలిరి హలిక కర్దమ పుష్పమూలక కర్కరాకర్కర మండోదర మహోదరు లాదిగా ప్రాచీన నాగరాజు లనేకులు జేర్కొనఁబడిరి.

ధనుర్విద్యయందుఁ గుళలు లగుటంజేసి ప్రాచీనకాలంబునఁ గొన్ని యాస్త్రములు
బులకు వారిపేరిట నాగాస్త్రం బనియు, గరుడాస్త్రం బనియుఁ జేయు
వెట్టఁబడినవి. ఇవివిషయంబు లటుండనిండు. అయోధ్యానగరమునుండి
శ్రీరామచంద్రుండు దండకారణ్యమార్గమునఁ బంచవతిః నచ్చి నెఱవి
గోల్పోయి లక్ష్మణసమేతుండై క్షిప్రంధారాజ్యమునకుఁ బోయి సుగ్రీవునితో
సఖ్యముచేరికొన్నప్పుడు సీతను వెదకుటకై సుగ్రీవుండు హనుమదాదుల
నురగులపట్టణ మగుభోగవతీపుగంబునకుఁ బంపి నది గామాయణమునందుఁ
జెప్పఁబడినది. హనుమంతునికి సీతయున్న ప్రదేశమును తెల్పిన సంపాతియు,
సీతనుగొనిపోవునపుడు రావణున కడ్డుపడి యుద్ధముచేసి చనిపోయిన సంపాతి
తితమ్ముండు జటాయువును, గరుడజాతిలోనివారై యుచున్నారు. ఆకాల
మునందు వాసుకి యనునాగరాజుచేఁ బరిశ్రాంతిపఁబడుచున్న లోగతికపుర
మిప్పటి వస్తర(బస్తరు) రాజ్యములోని ప్రాగ్నాగమున నున్నట్లునఁ గాన్పించు
చున్నది. అట్టి వస్తరరాజ్యముయొక్క పదుగురిందన, పందెందన, పదు
మూడన శతాబ్దముల చరిత్రమున సంగ్రహముగా నిరూపకరణమునఁ జెలువఁ
బోవుచున్నాడను. ఆకాలమునం దీ ప్రదేశము చక్రకొట్టమండల మను
పేరఁ బరఁగుచుండెను. ఆంధ్ర భారతకృత్రిపతి యైన రాజరాజనరేంద్ర
నకును, అతనికుమారుండైనరాజేంద్రచోడుఁ డను నాదాంశరముగల మొదటి
కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తిని సమకాలికుఁ డైన ధారానర్థుఁ డనునాగరా
జుకాలమున నీచక్రకొట్టమండలమును స్వతంత్రుండై పరిపాలనము నేయు
చుండెను.

చక్రకొట్టమండలము

ఈచక్రకొట్టమండలమునకు రాజధాని చక్రకొట్టమే. ఈచక్రకొట్టము
మొట్టటి ప్రదేశమునకు నీ నామమే గలిగినది. చక్రకొట్టమే చక్రమంట నని కాద
నేమలయందు వాడబడుచు నచ్చినది. చక్రమంట నునుకది చక్రకొట్టమంట
కొకప్పుడేకని తోచెడిది. చక్రమంట నునుగూని మొదటి యిల్లుటి చక్ర
మండలమునఁ గాని రాజ్యములోని యింద్రావతి నదియొక్కన నున్నది. ఇంద్రావతి

యనునది వస్తురాజ్యముగుండ ప్రవహించి గోదావరిలోఁ గలియుచున్నది. ఇంద్రునది యనిగూడ దీనిఁ జేరుగలదు. చిత్రకూటము రామాయణములోఁ జెప్పబడిన చిత్రకూటాద్రికాదు. ఈచిత్రకూటము పురాణప్రసిద్ధమయినదిగఁ గూడ గన్పట్టుచున్నది. ఈసాగవంశములో జనించిన నందరాజులలోఁ గడ పటిపాఁ డగు మహాపద్మనందుఁడు మగధదేశమును బరిపాలించుకాలమున నీచిత్రకూటరాజ్యమును మందనాదుఁ డనువాఁడును, ఆంధ్రరాజ్యమును కాకులు డనువాఁడును పాలనము సేయుచుండిరినియు, పిరలును మఱికొందఱురాజులు ను గలిసి మహాపద్మనందునితో యుద్ధము చేసి యాడిపోయి చెఱబెట్టబడికరాదిగ సారాజులెల్లరును యత్త్రిమోచిఁ సంస్కారములకు నెల్ల వెళి యై కూడ్రప్రాయులై పోయిరియు మార్కండేయాదిపురాణములయందుఁ జెప్పబడియును. అంతకాసునములందు చక్రవర్తియు సక్రమకౌట్ట మని ప్రాయఁబడినది. ఇప్పుటి విస్తరరాజ్యము మధ్యమాగాణములలోనిది. గోదావరి క్లూకుఁ బన్ని మోక్షరమునను వికాటపట్టణములోని జయపురసంస్థానమునకుఁ బచ్చిమమునను నున్న గోండ్వాసాదేశములో నున్నది. అనఁగాఁ జిత్రకూట రాజ్యము డక్షిణగోకుల చేదిరాష్ట్రములకును కిరింగాంధ్రదేశములకును నడుమను న్నది. దీని ఇప్పుటి రాజధాని జగదళపురము. కాకతీయప్రతాపరుద్రుని కప్పుడఁదగు అన్నమదేవుని సుంకలివా రిప్పు డేదేశమును బరిపాలించుచున్నాడు.

జగదేకభూషణధారావర్షమహారాజు.

ఆంధ్రధారణ కృత్తిపతియైన రాజరాజన రేంద్రుఁడు రాజమహేంద్ర పురము రాజధానిగా వేంగిరాష్ట్రమును బరిపాలించుచుండినకాలమునఁ బదురొకందవశతాబ్దముధృమున జగదేకభూషణధారావర్షమహారాజు చక్రవర్తియై ముండలమును పాలించుచుండెను. రాజరాజనరేంద్రుని పుస్త్రుఁడును యువ రాజుడనగు రాజేంద్రచోడుఁడు చక్రవర్తియై దండెత్తికొన్ని యావట్లు గమున ముట్టడించి యాధారావర్షునితో యుద్ధముచేసి జయించి యిందవలనఁ గప్పుము గైకొని డక్షిణగోకులములోని వాయిరానగరమును (వజ్రాకరము)

ముట్టడించి యాదేశములలోని యనేకగజయుధములను బట్టికొనిపోయినది. రాజేంద్రచోడుని కాసనములయందుఁ జెప్పఁబడినది. - కజపురము మిక్కిలి పురాతన మైనపట్టణముగఁ గానిపించుచున్నది. క్రైస్తుశకాగంధమునఁ గానరీతిరమున సెరయూరు రాజధానిగ న్రావిడదేశమును బరిపాలించుచు గుప్తనీధిగాంచియుండెన కరికాలచోడచక్రవర్తి మైని చెప్పఁబడిన కజపురాధిపతిగోసఖ్యము గలిగియుండె నని శిలపృథివార మను న్రావిడకావ్యమునందుఁ జెప్పఁబడి యున్నది.² జగదేశభూపతిచిరుబాంచియఁ డగు ధారానర్మనయొక్క పూర్వులచరిత్రము దెలియరాదు. ఇదినికుమారుఁ డగుసోమేశ్వరుని కృష్ణపుర (Kurupura) కాసనమున గంకావలి చెప్పఁబడియున్నదిగాని యాభాగమునందలి యక్షగములు శిథిలము లయిపోయినందున గంకావలి చక్కఁగా నవగాహముకాకున్నది. ఈధారానర్మనకుఁ బూర్వమున నొక ధారానర్మఁడు పేర్కొనఁబడి పానిగంశమునం దీధాగానర్మఁడు జనించినటులఁ జెప్పఁబడియెను. కన్నడమండలములలోని రాజగంశములనుగూర్చిన చరిత్రమును వ్రాసిన డాక్టరు ప్లీటుదొరగారు సింధుకుటులను (సింధవులను) మూఁడు కాఖలవారిని పేర్కొనియున్నారు. ఇందు మొదటిరెండుకాఖలవారును పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకు సామంతులై యుండిరి. మొదటికాఖ యెలుబర గికాఖయందురు. బొంబాయిరాజధానిలో వీజపురమండలములోని కాగలకోటపట్టణమునకుఁ బదిమైళ్లదూరమున నున్న ధైరాన్ మట్టి యను గ్రామమున మహాసామంతమండలేశ్వరుఁ డైన నాగాధిప్యునిచే వ్రాయఁపఁబడిన యొక కాసనమున నీసింధువంశోత్పత్తినిగూర్చిన యొక చిన్న గాద పేర్కొనఁబడినది. ఈసింధవులు నాగజాతివారనియు, అనంచుఁడు కాగు! తక్షకుఁడు మొదలగునాగరాజులయొక్క ప్రతిబింబములను వ్యవహరించుచుఁగల నాగద్వ

South. Ind. Inscriptions Vol. III. PP. 132 and 133 and Vol. III. P. 235.

2 The Tamils 1800 Years ago P. 37; Siappathigaram. V. II. P. 134.

జలనియు, వ్యాఘ్రులంఛనులనియు, భోగవతిపురాధీశ్వరులనియు స్పష్టముగ వర్ణించింపఁబడియున్నారు. ఈసింధువంశముయొక్క మూలపురుషుఁడు సింధునదీగర్భదేశము నందలి అహితేంద్రపుత్రమునందు ధారణేంద్రుఁడను నాగరాజునకు మానవరూపమున జనించిన పుత్రుఁడైయుండెనట.

అఁడఁడు జనించినదిన్నును సుకవ్యాఘ్రముచే జెంపఁబడియెనట. అఁడఁడు కదంబరాజపుత్రికను జెండ్లాడఁగా వారలకు మూవురుపుత్రులు కలిసి సింధురాజవంశస్థాపకులైరి. తరువాత ముప్పదియొక్కరు రాజులు జనించి శ్రుభుశ్వము చేసిరి. తరువాత సైంధవుఁడు; అటుపిమ్మట కన్దురాజు (కమయరాజు) జనించెను. అతనికి సాగరాంబయందు పులికాలుఁడు జనించెను. పులికాలునకు రేవకాంబయందు నాగాదిత్యుఁడు జనించెను. నాగాదిత్యునకు పోలంబయందు సోలయసింధువు పుట్టెను. వానికి ఖాండవమండలేశ్వరుని తనయయగు విశ్వలదేనియందు శేవ్యరాజు పుట్టెను. ఈనైని పేర్కొనంబడినసోలయసింధురాజును వానికొడుకు శేవ్యరాజును చక్రకౌట్యమండలేశ్వరుఁడైన జగదేకధూమగధారావర్షునకును సోమేశ్వరునకును సమకాలికులై యున్నారు. కాబట్టి ధారావర్షుఁడు మైలిజెప్పిన రాజవంశమునకు సంబంధించినవాఁడై యుండవచ్చునని తోచుచున్నది. మఱియును పల్లవులు, చాళుక్యులు, రాష్ట్ర హతులు, మొదలగువారివలెనే యీ నాగవంశజులును ఉత్తరహిందూస్తానమునుండి దక్షిణహిందూస్తానమునకు వచ్చినవార మని చెప్పుకొనుచున్నటులఁ బైనుదాహరింపఁబడిన చైరాన్ మట్టి కాసునమునలన బోధపడుచున్నదిగాని, యితరాధారము లేవియును బరిశోధింపవలెని కాసునములోని గాదలను విశ్వసించరాదు.

ఈజగదేకధూమగధారావర్ష మహారాజునకు చంద్రాదిత్యుఁడను నాఁడు సామంతుఁడుగ నుండెను. ఇఁడఁడు తాను కలికాలవోడవంశజుడననియు, కాశ్యపగోత్రుఁడనియుఁ జెప్పుకొనియుండుటచేతఁ బెనుంగువోడుల తెగలోనివాఁడుగఁ గనుబట్టుచున్నాఁడు. ఇతనికాసునముపైని సింహలాంఛనము

గలదు. కాసనపరిశోధకు లిశనికాసనములం బరిశీలించి యిళఁడు రేనాచిలో
దులలానివాఁ డని సిద్ధాంతీకరించిరి. ఇళఁడు మొదటిమలొగ్గుంగచోడ
చక్రవర్తితో నీదేశమునకు దండెత్తివచ్చి ధారావర్షుఁడు మలొగ్గుంగచోడ
చక్రవర్తికఁ గప్పముచెల్లించి యొడంబడిక చేసికొన్న ఆరుపాత నిచ్చటనే ని
పోయి ధారావర్షునికే నైస్యాధిపతిగను, సామలఁడుగ నుండె నని తో
చుచున్నది. చంద్రాదిత్యుఁడు తనరాజధాని యగు కరగూరపట్టణమునందు
(Modern Barsur) చంద్రాదిత్యసముద్ర మనుపేరిట నొక మునఁపాత
మును నిర్మించెను. ధారావర్షునియొక్క యంగీకారమునుబొంది వడ్డనాడులో
యొక గ్రామమును సయితము నాశివాలయమునకు దానముచేసెను. వడ్డనాడు
నది విశాఖపట్టణమండలములోని వడ్డానిప్రాంత ప్రదేశమై యున్నది. బగదేవ
భూషణధారావర్ష మహారాజునకు గుండెమహాదేవియందు సోమేశ్వరుఁ డను
కుమారుఁడు జనించెను.

రాజభూషణ సోమేశ్వర మహారాజు.

ధారావర్షునకు వెనుక చక్రకూటరాజ్యాధిపత్యమునకై వానికుమారు
డగుసోమేశ్వరునకును వాని దాయాది యగు మురురాంకక దేవునకును వివాహ
ము పొసఁగి యుద్ధము జరిగినటుల కాసనములందు గానంబడుచున్నది. ధారా
వర్షుఁడు చక్రకొట్టమండలమును బరిపాలించుకాలముననే వానికై లోఁబడి
సామంతుఁడుగనూ లేక స్వతంత్రుఁడుగనూ మురురాంకకదేవుఁ డనునా
రాజు భ్రమరకొట్టమండలమును బరిపాలనము నేయుచున్నటుల మురురా
ంకకదేవుని రాజపురకాసనము వలనఁ దెలియుచున్నది. ఇదికరనాగనంకోద్భవ
లయిన చక్రకూటరాజులవలెనే మురురాంకకదేవుఁడును తాను నాగనంకోద్భ
వుఁడ ననియు, భోగవతిపురవరాధీశ్వరుఁడ ననియు, వ్యామనాంధనము గఁ
వాడ ననియు, నాగధ్వజము గలవాఁడ ననియు, ముమేశ్వరకాదారాధకుఁడ

1. ఆంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగము పే. 310.

Annual Report on Epigraphy, 1906. Para 65.
2. Ep. Ind. Vol. IX. PP. 174-5.

ననియుఁ దనకాననమునందుఁ జెప్పకొనియున్నవాఁడు. భ్రమరకొట్టముండలమునది చక్రకొట్టముండలముగాఁ గుకభాగముయొక్క నామమో, లేక చక్రకొట్టముండలమునకు సామాంతరమో బోధపడలేదు. ధారావర్షుఁడు చక్రకొట్టముండలమును బరిపాలించుచుండఁగా నామండలమునే మధురాంతకదేవుఁడు స్వకంఠుఁడై పరిపాలనము నేయుచుండెననుట నిశ్వాసపాత్రమునాదు. ధారావర్షునకు మధురాంతకదేవుఁడు సామంతుఁడనియే యూహించవలసి యున్నది. అయినను ధానిపరిశోధనమువలననే యీవిషయ మిదమిట్లను నిర్ణయింపవలయును.

మధురాంతకదేవుఁడు కా. శ. ౧౮౭ వది యగు ప్రథమసంవత్సర కార్తి శశుర్థ ఋషభాసగానూరాధానక్షత్రయుక్త శుభలగ్నమునందు కన్నరదేవరాజకుమారునియొక్కయు, పట్టమహిషి సాగలమహాదేవియొక్కయు, నాయకకుమారునియొక్కయు, కూద్రక నాయకునియొక్కయు, టంగరాజకుమారునియొక్కయు, పుల్లమసెట్టియొక్కయు సమృద్ధినిగూని మేడిపాత్రుఁడను బ్రాహ్మణునకు ధర్మమరకొట్టముండలములొని రాజపురగ్రామమును ధారావర్షాక్షముగ దానముచేసెను. ఈరాజకాసనము నతిక్రమించి యీదానమునకు ధంగముకలిగించువారు కాకకానగరములొ వేయిలింగములను బ్రద్దలుకొచ్చినప్పుడును, వేయిమంది బ్రాహ్మణులను నాలుగువేలగోవులను జంపినప్పుడు స్వేచ్ఛాపమును పొందుదురో అట్టిపాపమునే పొందుదు రనిగూడ శ్లోకములు రచింపబడినవి. శ్రీధరేశ్వర నాయకుఁడు, నాగహస్తే, కరణదరియా యను వారలు పాక్షులుగను, ధేనుకాకాయకుఁడు తఖకుఁడుగను వేర్కొనబడిరి. కుమారతంగరాజా, ధమదేవుఁడు, గోవర్ధనుఁడు, దసార్ధనుఁడు, గానిరపాత్రుఁడు, సాధుసారంగుఁడు, విరలచేతఁ గలముముట్టబడియే ననియు, ఇది మానవ్యునియొక్క స్వహస్తలిఖిత మనియు, ఇయ్యది జనసామాన్యాభిప్రాయమును జెల్పిండుచున్నదనియు నాకాసనమునందు వ్రాయబడి యున్నది.

ఇట్టి మధురాంతకదేవుఁ డేకారణముచేఁగో చక్రకొట్టముండలము నాక్రమించుకొని పరిపాలనము నేయుచుండఁగా ధారావర్షునిపుక్కుఁ డగు

సోమేశ్వరదేవుడు వానిని జయించి యుద్ధరంగమునఁ జంపి నీహాసున మెక్కినటుల సోమేశ్వరుని కృష్ణపుర (Kurupura) శాసనముంబట్టి దెలియుచున్నది. ఇతఁడు వింధ్యవాసినీ జేవతయొక్క యనుగ్రహముచేతఁ దన తదక్రమమునా నూజ్యము లభించెనని కనకాసునమునందుఁ జెప్పకొనియుండుటకూడ నీతనికిఁ బూర్వ మీరాజ్యము మధురాంతకదేవునిచే నాక్రమించఁబడి పరిపాలింపఁబడుచుండె నని నూచనగఁ దెలుపుచున్నది. ఇతని కృష్ణపురశాసనములలో నొక దానియందు సమకాలికులగు రాజులపేరు లన్నియు పేర్కొనఁబడినవి గాని, యాభాగ మంతయు లిలమైయుండుటచేత నితఁడెంతగాఁ బ్రయోజనకారి గాకయున్నది. నారాయణపురము (Narayana) శాసనమునందుంబోలె నీకృష్ణపురశాసనమునందును నాగరాజుల ఏడుదాదావళి పేర్కొనఁబడియున్నదిగాని యంతకన్న విశేషము లేవియుఁ గానరావు. తక్కిన శాసనములందుంబోలె నీశాసనమునందును సోమేశ్వరుఁడు నాగవంశజుఁడనియు, కశ్యపగోత్రుఁడనియుఁ జెప్పకొనఁబడియును. మఱియును మహారాజాధిరాజ పరమభట్టారక పరమమహేశ్వర సోమేశ్వరదేవుఁడని వక్కాణింపఁబడియుండుటచేత నాగరాజులలో నితఁడు మిక్కిలి పరాక్రమవంతుఁడనిన స్వతంత్రరాజుని వేద్య మగుచున్నది.

మొదటిసోమేశ్వరుని విజయయాత్రలు.

రెండవధారావర్షానికొక కగు నీడఁదీ చక్రకౌట్యునుండిలమును వారింజిత సోమేశ్వరనామ లయిన నాగరాజులలో మొదటివాఁడుగ నున్నవాఁడు. ఇతఁడు విజృంభించి శత్రురాజులందరిపైఁ గవిత వారల రాజధాను లగు, కళింగనగరము, లంజిపురము, రత్నపురము, లకణపురి, వేంగినగరము, కడపట్టణము, కజ్రపురము, మొదలగువానిని ముట్టడించి జయించినట్లుగఁ దెలియుచున్నది. నారాయణుఁడు మధురాత్మముని నిర్జించినవిధముగా మొదట సోమేశ్వరుఁడు మధురాంతకదేవుని సంహరించి తన్ను నారాయణుఁడన్న లిరుదనాదు మునువహించి యటుపెమ్మట శత్రువర్గముదైవునకుఁ దిరిగెను. ఆకాలమునందు భూపరిపాలనము చేయురాజులు మొదలగువారు కుచ్ఛరగములై యుండొరలు

రాజధాని నగరంబులను దహించుటయే యొక ఘనకార్యముగాఁ దలపోయుచుండిరి. అప్పుచే యాధారమునుబట్టి చక్రకోట్యనుండలాధిపతి యైనసోమేశ్వరుఁడు వేంగీదేశముపై దండెత్తివచ్చి వేంగీపురమును దహించినట్లు మిక్కిలి దంబముగాఁ దన కృష్ణపురకాసనమునందుఁ జెప్పకొనియున్నాఁడు. అయినను వేంగీరాజ్యమును బరిపాలించిన మహారాజులు సయితము చక్రకూట రాజధానిని దహించినట్లుగాఁ దమకాసనములందుఁ జెప్పకొనియున్నార. ఇట్లొండొరుల రాజధానులను దగులంబెట్టుట సత్యమే కావచ్చును. ఈ సోమేశ్వరునికాలమున మొదటిపలాత్తుంగ చోడచక్రవర్తికుమారుఁడైన వీరచోడమహారాజు తండ్రిఁ బ్రతినిధిగానుండి వేంగీరాష్ట్రమును బరిపాలనము నేయుచుండెను. ఇతనినామముకూడ సోమేశ్వరుని కాసనమునందుఁ జాహానింపబడినది. వేంగీపుర మనునది ప్రాచీనవేంగీపురము కాదు. ఆకాలమునందు వేంగీపురమునకు రాజధానిగనుండిన రాజమహేంద్రపురమే వేంగీపురముగాఁ బరరాష్ట్రాధిపకులచేఁ జూకొనబడుచుండె నని గోచరుచున్నది. కాబట్టి వేంగీరాష్ట్రాధిపకులైన చాళుక్యచోడులకును, చక్రకోట్యనుండలాధిపతులయిన నాగరాజులకును బలుమాఱు యుద్ధములు జరుగుచుండె ననుట వాస్తవము. ఇతఁడు వేంగీపురమును మాత్రమే గాక కజపురప్రాంతదేశమువంధలియరణ్యముల నన్నిటిని దహించించె నని చెప్పుబడియెను. మఱియును దక్షిణకోసలముపై దండెత్తిపోయి ఆకులకులొంబదియాఱు గ్రామములను గైకొని యె నని సోమేశ్వరునికాసనమున వ్రాయబడినది. ఇది వట్టి యలికయోక్తగాని కలహించుగాదు. దక్షిణకోసలమునం దన్ని గ్రామములు కలవా యని సందేహింపవలసి యున్నది. ఒక వేగ నిజ మనుకొన్నను సోమేశ్వరుఁడు నిజముగా దక్షిణకోసలమును బరిపాలించె ననుమాటను సమర్థించుటకు సప్రమాణ మైన యాధార మేమియును గానరాదు. ఇతఁడు దక్షిణకోసలదేశముపై దండెత్తిపోయి తిరిగి పెడలగొట్టుబడువలకుఁ గొంతభాగ మాక్రమించుకొని యుండవచ్చును. ఇయ్యది జజర్లదేవునికాసనమునుబట్టి యూహింపబడుచున్నది. జజర్ల

దేవుడు రత్నపురము రాజధానిగ దక్షిణగోళమును బంపాలనము నేయుచు
 క్రీ. శ. ౧౧౧౮ వ సంవత్సరమున నొకకాసనము వ్రాయించెను. అందఱఁజేసి
 సోమేశ్వరునిం బట్టుకొని యసంపాత్తిమైన శక్తునైవ్యము నురుమాడె
 నని గొప్పగా వ్రాయించుకొనియెను. సోమేశ్వరుఁ డెక్కడో వివరమును
 దెలుపలేదుగాని సంగతి సందర్భములను విచారింపఁగా నాసోమేశ్వరుఁడెక్క
 కొట్టమండలాధిపుఁ డయిన యీసోమేశ్వరుఁడీ యిది తెలుపదుచున్నది.
 మఱియును క్రీ. శ. ౧౧౧౧ వ సంవత్సరమున వ్రాయఁబడిన నారాయణపుర
 కాసనములో సోమేశ్వరుని మరణానంతరమున కస్తూరదేవుడు సెంహాసనము
 క్కొనని స్పష్టముగఁ దెలియుచున్నది. వరసూరపుర (Verragur) కాసన
 ముంబట్టి క్రీ. శ. ౧౧౦౮ దవ సంవత్సరమున సోమేశ్వరుఁడు జీవించియుండె
 నని తెలిసికొనుచున్నారము 2. రత్నపురకాసనము క్రీ. శ. ౧౧౧౮ వ సంవ
 త్సరమున వ్రాయఁబడినది. ఈసంవత్సరములయొక్క సామ్రాజ్యసంబంధమున
 బట్టి మన మీవిషయమున నంతఁగా సందేహింపవలసిన పనిలేదు. సోమేశ్వ
 రునికాసమునందుఁ జేర్కొనఁబడిన లంకా ప్రాంతదేశము బాలనుట్టుచు ముం
 బులములోనిది. లనాపుర ప్రాంతదేశము రాయపురమండలములోని సాగ్గాగఁజే
 కొని యన్యముకాదు. వజ్రపురము మిక్కిలి పురాతన మైనట్లుగా ముంబు
 ప్రాచీన ద్రావిడభాషా సాగస్వకమునం చేర్కొనఁబడుచు వచ్చినదనియు
 హయిరాగర మనుపేరిట ద్రావిడకాసనముల వ్రాసఁబడుచు నేరుఁగులకుఁ జే
 న్నిట్టికొందినటులఁ జెప్పఁబడినదనియు విదివటకే చెప్పియున్నాను. వజ్రపురము
 ప్రాచీనకాలమున నెట్టిస్థితిని గాంచెయాండినను ౧౦. ౧౧ వ శతాబ్దములయ
 దంతోపేరువహించియుండలేదు. వజ్రపురము వజ్రపుగనులకుఁ బ్రసిద్ధి కెక్కియ
 న్నటులఁ జెప్పఁబడినది. వజ్రపుర మనునది చాందానుండులములోని చైరమఱ
 (Chairam) లేక చైరమఱుడా యనునదియేగాని యన్యముగాఁజే
 తోచుచున్నది. ఇయ్యది పురాతనకాలమునుండి వజ్రపుగనులకుఁ బ్రసిద్ధి కెక్కి
 నది. ఒకప్పుడు దంతానములను, బొమ్మలన్నియులను, దున్నులను నుండి

బరిధి క్రిందది. అగ్నిరుచక్రవర్తికాలమునందును, బహుమనీరాజులకాల
మునందును బ్రహ్మాతీతహించియుండిన దని మహావృద్ధియచరిత్రములవలన స్పష్ట
మగుచున్నది. అగ్నిరుకాలమునం దీపట్టణమును చండుఁ డనుగోండురాజు
పరిపాలనము నెయుచుండెను. అచ్చటి పురాణములై శిథిలము లయిన శిలా
ప్రదేశములు మొదలగువానింజూచినను స్థానికచరిత్రములను విన్నను మాన
వంశజులయిన రాజు లన్నవ పరిపాలనము చేసియుండిరని లేటపడఁ
గలదు. ఈమానజాతికాళి వా రెవ్వరో స్పష్టపడదుగాని నాగజాతివారిలో
శ్రోతకాలవారని చోఁచుచున్నది. వారలు మాణిక్యదేవిపేరిట దుర్గను బూ
జించుచుండిరి. థద్రపట్టణము థద్రావతి యని చెప్పబడుచుండెను. ఈ
థద్రావతి యొప్పుడు దక్షిణకోసలమునకు రాజధానిగ నుండెను. ఇయ్యది
వజ్రపురిమునకు (Vairaggari) 20 మైళ్లదూరమున నున్నది. దీనినే
యిప్పుడు వాండకోలి చెప్పుచున్నారు.

ఈ చక్రకుటరాజులకాసునములు కొన్ని నాగరలిపిలో సంస్కృతము
నను, మరికొన్ని తెలుఁగునను వ్రాయఁబడినవి. చక్రకుట్యమండలమునడుము
నిండ్రావతీనది ప్రవహించుచున్నది. దీని కుత్తరభాగమునఁ బుట్టిన కాసునము
లన్నియు సంస్కృతమున నాగరలిపిలో నుండుటచేతను, ఇంద్రావతీనదికి
దక్షిణభాగమునఁ బుట్టినకాసునములు తెలుఁగునం దుండుటచేతను, ఉత్తరభాగ
మున గోండుభాషయును, దక్షిణభాగమునఁ దెలుఁగుభాషయును వ్యవహరింపఁ
బడుచుండినట్లుగా నూహింపఁబడుచున్నవి. ఈనాగరాజుల తెలుఁగుకాసునము
లింకను తెక్కులు ప్రకటింపఁబడియుండిలేదు. ఈమొదటిసోమేశ్వరుని కృష్ణపుర
సంస్కృతకాసునములు మాత్రము ప్రకటింపఁబడినవి. ఈసోమేశ్వరునకు కాసున
మహాదేవి, ధారణమహాదేవి యను నిరువురు రాణులు గలరు. ధారణమహాదేవి
దానధర్మములనుగూర్చిన కాసునములు రెండు కృష్ణపురమునందుఁ (Kuruspa.)
గానంబడుచున్నవి. ఈ గ్రామము ఇంద్రావతీనదికిఁ దైశోకమైలుదూరములో

నున్నది. ఇప్పటి రాజధాని యగు జగదళపురమునకు ౨౨ మైళ్లదూరమున
నున్నది. నారాయణపురమును కమిరపట్టిగమును కృష్ణపురమునకు సారూప్య
ముననే యున్నవి. సోమేశ్వరుని రెండవరాణి యగు ధాగగముచాడేని కృష్ణ
పురములోని శ్రీకామేశ్వరస్వామికిఁ జెక్కుఁగూదానములను తీసి కాసనములకు
వ్రాయించెను. అందు విశేషచరిత్రాంశము లేవియును లేవుగాని, రైతులు
మొదలగువారి నామములును సోమేశ్వరుని లెరుగానకులుఁజెక్కులును
పేర్కొనబడినవి. ఇతఁడు మహేశ్వరపాదారాధకుఁడనియు, మాంక్యజ్ఞ
పాదారాధకుఁడనియుఁ జెప్పబడియుండుటచేత నతఁడు శైవుఁడు కా
యుండుననుటకు లేశమాత్రమును సంపీయము లేదు. ఇతనికిఁనుకఁడని యద
తోబుట్టువు కలదు.

కన్నరదేవమహారాజు.

మొదటిసోమేశ్వరునకుఁ బిల్లుట కాని పుత్తుఁడు కన్తారదేవుఁడు
రాజ్యభారమును వహించెను. కా. శ. ౧౦౧౩ ఖరసంవత్సర మనఁగా
క్రి. శ. ౧౧౧౧-౧౨ వ సంవత్సరమున వ్రాయబడిన నారాయణపుర
(Narayana-pur) కాసనములోని చాళ్యునిగూడుమున బట్టి యాసంవత్స
రముననే మహారాజాధిరా జయిన సోమేశ్వరుఁడు మృత్యుము నొందఁగా
నాతని కొడుకు కన్తారదేవమహారాజు సింహాసన ముక్కిరిసి గెటుకకుఁబ
డెను. మఱి రెండు శిథిలములయిన కాసనములందు కన్నరదేవుని నామము
గానంబడుచున్నదిగాని యాకాసనములకాలము చెప్పబడినందున నాతనికి
నీకన్నరదేవునకుఁ గల సంబంధము దెలియరాకున్నది. గ్రామపురోధనమున
వలనఁగాని వారిరువు రొక్కరగుదురో కాలో చెప్ప కలనుగాదు. ఈ కన్న
రదేవమహారాజునుగూర్చిన చరిత్రాంశము లేవియును దెలియరాకున్నవి.

జగదేకభూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజు

కన్నరదేవమహారాజునకుఁ బిల్లుట నెవ్వరు సింహాసన మధిష్ఠింపి
చరిత్రమున గోచరము గాకయున్నది. అయినను జాలకాలమునకు జగదేక
భూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజు కాసనములు గాని పండుచున్నందున వాని

శోధనమున సత్యము తెలియునటులు కన్నర దేవమహారాజునకుఁదయవారత జగదేక
సూక్ష్మగవిగసోమేశ్వరమహారాజే రాజ్యభారమును వహించె నని యూహింప
వచ్చును. సోమేశ్వరనామమును వహించిన వారిలో నీతఁడు రెండవవాఁడుగ
నున్నాఁడు. కొందఱు మొదవసోమేశ్వరుఁడు నీతఁడు నొక్కఁడే యని
సమర్థించుటకుఁ బ్రయత్నించిరిగాని వారివాదము సరియైనది కాదు. ఈవిష
యము రెండవసోమేశ్వరుని నాగపురకాసనమునటన స్పష్టపడుచున్నది. మొదవ
సోమేశ్వరునకు రాజధామగలిగువ ముండఁగా నీరెండవసోమేశ్వరునకు జగ
దేవధామగలిగువము కాసనములందుఁ జెప్పబడినది. మొదటిసోమేశ్వరుని
గాఱులు కాసనమహాదేవియును, ధారణమహాదేవియు నైయుండఁగా నీరెం
డవసోమేశ్వరుని గాఱు గంగామహాదేవి యని పేర్కొనబడినది. అతఁడు పదు
నొకండవశతాబ్దాంతమునందును, పండ్రెండవశతాబ్దాదియందును నున్నవాఁడు.
ఇతఁడో పండ్రెండవ శతాబ్దాంతమునందును, పదుమూడవ శతాబ్దాదియందు
ను నున్నవాఁడు గనుక విరువురును భిన్ను లని తలంపక తప్పదు. ఈ రెండవ
సోమేశ్వరుని తెలుఁగుకాసన మొకటి నాగపురము మూఱియములో
నున్నది. ఈకాసనము మొదట నెరువంచనుండి నాగపురమునకుఁ బంపబడినది.
ఇతరకాసనముల నాగగోత్రములకుఁ జెప్పబడినవిరుదురె యీతనికిని చెప్పబడిన
వి. ఈవిగసోమేశ్వరునకు గాఱు ధైమన గంగామహాదేవి తన భర్తపేరిట వీర
సోమేశ్వరాలయమును, తన పేరిట గంగాధర్మరాలయమును, అరు రెండుశివా
లయములను ప్రతిష్ఠించి భర్త యంగీకారమును గ్రహించి మహాప్రధాని ధైమన
మాండలికసోమరాజుయొక్కయు, కార్యకర్తలయిన దామోదరనాయకుని
యొక్కయు, మంగమనాయకునియొక్కయు, చెంచనమ్రగడయొక్కయు,
దావారికులయిన సోమనాయకునియొక్కయు, గడ్డపు ఈరపరెడ్డియొక్కయు,

విరుచుష్టప్రభుయొక్కయు, పరకొట నొప్పునాయకునియొక్కయు సమక్షమున కేరమరక యను గ్రామముపై వచ్చునట్టి రాబడిని ప్రతివారములకు కా.శ. ౧౧౩౧ సంవత్సరఫాల్గునకున్ద ౧౨ భానువారమునాఁడు (అనఁగా శ. ౧౨౧౦దవ సంవత్సరము కీ బ్రహ్మనెల ౭వ తేది) దానము చేసెను. శివరదేశ మహారాజుయొక్క నారాయణపురశాసనమునకును గంగాదురాదేవియొక్క యీశాసనమునకు నడుమ నూతేండ్ల వ్యవధి గానవచ్చుచున్నది. ఇట్లు మహారాజు లింతదీర్ఘకాలము పరిపాలించి నారములు కొంచెము సందేహ స్పదముగ నుండక మానదు. ప్రస్తుత మీశాసనములలోని నింతిన్న వధికము తెలియరాదు.

జగదేశభూషణనరసింహదేవమహారాజు.

జగదేశభూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజునకుఁ దిన్నెట నానని దుమాకఁ డయిన జగదేశభూషణనరసింహదేవమహారాజు గాజ్యాధిపత్యము వహించి నటుల నాతనికాలమునాటి రెండు తెలుఁగుశాసనములలోనిఁ దెలియు చున్నది. ఇతనితల్లి గంగాదేవి యని చెప్పఁబడుటచేతను, గంగాదేవి జగదేశభూషణవీరసోమేశ్వరమహారాజునకుఁ బట్టమిడియై యున్నదానధర్మములు చేసియుండుటచేతను, ఈనరసింహదేవమహారాజు విరసోమేశ్వరమహారాజుయొక్క తనయుఁడే యనియు, అతని మరణమున శంభురము రాజ్యమును వహించినాఁడనియు నూహింపఁబడుచున్నాఁడు. ఇతనినాగరాజులగుం గల విరుదావళులే యితనింగూర్చి ప్రశంసించిన శాసనములయందును బేర్కొనఁబడినవి. ఒక శాసనము దంతివాడ (Danteewara) యందును, మరొక శాసనము యశఃపురము (Yasapura) నందును వ్రాయఁబడినవి. దంతివాడ అ. దంతివాడ (దంతేశ్వరము) ఇంద్రావతీనదికి దక్షిణమున నున్నది. యశఃపురము దంతివాడకు రంమైళ్లమారుమున నున్నది. ఈరెండియందును నరసింహదేవుని నామము గానంబడుచున్నది. యశఃపురశాసనము కా. శ. ౧౧౪౭ వ సంవత్సరమునను

దంతీశ్వరశాసనము శా. శ. ౧౧౮౦ దశ సంవత్సరమునను వ్రాయఁబడినది. అనఁగా శ్రీ. శ. ౧౨౧౦ దశ సంవత్సరమునను శ్రీ. శ. ౧౨౨౮వ సంవత్సరము నను జగదీశభూషణనరసింహదేవమహారాజు చక్రవర్తిగా రాష్ట్రమును బరిపాలించుచున్నవాఁడని శాసనములనుబట్టి మనకు బోధపడుచున్నది. పిరసోమేశ్వరునకు మహాప్రధానిగ నుండిన మాండలికసోమరాజు నరసింహదేవునకుఁగూడ మహాప్రధానిగ నుండె నని యాశాసనములలో నొకదానివలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతఁ డెంతకాలము పరిపాలనము చేసెనో యది బోధపడకున్నది.

రాజాధిరాజ జయసింహదేవమహారాజు.

నరసింహదేవమహారాజునకుఁ బిమ్మలు రాజాధిరాజ జయసింహదేవమహారాజు రాజ్యాధిపత్యము వహించె నని స్వస్థపురశాసనమునుబట్టి తెలియుచున్నది. ఇతఁడది జయసింహునిభార్యలగు లోకమహాదేవియొక్కయు, శాసనమహాదేవియొక్కయు, దానశాసనమైయున్నది. పంచప్రధానుల సమక్షమున అధికాద యనుగ్రామమును లోకమహాదేవి దానము చేసియుండెను. శాసనములందు కాలము చెప్పఁబడియుండలేదు. స్వస్థపురము (Sunarpari) నారాయణపురమునకు (Narayanpari) పడ్డిపైల్లడూరమున నున్నది. జయసింహదేవునిదత్త మెంతిమంత్రమును దెలిసికొనుట కాధారములు గానరాకున్నవి.

రాజాధిరాజ పారిశ్చంద్రదేవమహారాజు.

ఇతఁడు శ్రీ. శ. ౧౩౨౮ వ సంవత్సరమునకుఁ బూర్వము చక్రవర్తిగా రాష్ట్రమును బాలనము చేయుచుండినటులఁ దమిర శాసనమునుబట్టి తెలియుచున్నది. ఆసంవత్సర విశాఖశుక్ల౧౨దినవృధు మృతినొందఁగా నతనిభార్య మాణిక్యదేవి భర్తతో సహగమనము గావించె నని యాశాసనమునఁ జెప్పఁబడినది. ఈనాగరాజులు శ్రీ. శ. ౧౩౨౯ దశ సంవత్సరమునకును చక్రవర్తిగా రాష్ట్రమును బరిపాలనము చేయుచు నే యుండిరి.

సా లు గ వ వ క ర గ ము.

అనుమకొండ రాజ్య పాచీనగాదలు.

క్రీ. శ. ౨౩౦ మొదలు క్రీ. శ. ౧౦౭౩ వరకు.

ఇప్పటి నైజామురాష్ట్రములో ఒరంగలనుపేరిటం బరంగుమండలం
ఓరుంగంటి సామీప్యమున నున్న హనుమకొండయే అనుమకొండ యని
పూర్వకాలంబునఁ జేర్కొనఁబడి ప్రసిద్ధిచాఁడ్రము గలిగియున్నది. క్రీ. ౨౦౦
దేశ మనునామాంతరముగల యాంధ్రదేశమునకు శేకలూరిగఁగం బనియెడు
నూరుగల్లు రాజధానిగ నుండుటకుఁ బూర్వ మొకప్పు డీయనునుకొంటి
రాజధానిగ నుండెను. క్రీస్తుశకారంభమున ౧౫౫౫ మాండ్రసామ్రాజ్యమునకు
దేరియుండి శాతవాహనవంశజు లయిన యాంధ్రచక్రవర్తులచే మూడవశతాబ్ద
మధ్యమువఱకును బరిపాలింపఁబడియెను. ఆశాతవాహనచక్రవర్తులయొక్క
చరిత్ర మాండ్రులచరిత్రములోని ప్రదనుభాగంబున నువిస్తరము గాఁ దెలుపఁ
బడియున్నది. క్రీస్తుశకము ౨౩౦ దవసంవత్సరము మొదలుకొని పదునొండు
వశతాబ్దాంతమువఱకు నీయనునుకొండరాజ్యముయొక్క చరిత్రము విశ్వసింపఁ
దగని గాథలతోఁ గూడుకొని యున్నది. ఆంధ్రచక్రవర్తులలోఁ గదపటివాఁ
డగు మూడవపులమావి క్రీస్తుశకము మూడవశతాబ్దారంభమున నిశేకమును
బరిపాలించుచుండెను. ఆతనికాలంబుననే యశేకశతాబ్దములనుండి కర్ణాట
చుండిన యాంధ్రసామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమై అశేకభాగములుగ నేర్పడినప్పుడు
పశ్చిమభాగములు రాష్ట్రకూటులకును కదంబులకును, ఉత్తరభాగము లాచ్యుత
కును కాలచుర్యులకును, ప్రాగ్దక్షిణభాగములు పల్లవులకును వశంబులై వేర్వేరు
రాజ్యములుగఁ బరిపాలింపఁబడుచు వచ్చినవి. కృష్ణానుండలములోని గోదావరి
(జగ్గయపేట) మ్మాపమునందలి యొక కాసునములో “ ప్రసిద్ధి కర్తృన యిశ్వరీ
వీరుడను మాధాశయొక్క పుత్రుడగు నగు శ్రీ విద్యవతి వస్తుయొక్క కన్య

తన పరిపాలన సంకల్పరమున వర్షములునును యెనిమిదవపక్షమున దశమి నాడు మహాకాండూరు గ్రామనివాసియును తమిళ రాతనిషయమున నడతూరు గ్రామవాసి యగు నాగచంద్రునియొక్క కుమారుడును, ఆవేశనియు నగు నీర్ధాధుడు తనతల్లి నాగలూనితోడను, తనభార్య సముద్రాణితోడను, కుమారుడు మూలశ్రతోడను, కుమారిక నాగబంధునికతోడను, సోదరుడు బుద్ధని కునితోడను, వానిభార్యతోడను, నీర్ధార్థినియొక్క కొమారికతోడను, వేలగిరి గ్రామమునం దుండిన చక్రబంధువులతోడను, మిత్తులతోడను, గలసి బుద్ధుని జైత్ర్యముయొక్క సాధ్వారము సామీప్యమున ప్రాణికోటియొక్క ధేనుము నిమిత్తము ఆముత్యంధియుల నెదిండిని నియమించి దానముచేసి నని చెప్పబడి యున్నది. ఈకాసనమునందుఁ జేక్కొనంబడిన యిష్టాకువిరుడైన శ్రురుషుడగుట అంధచక్రవర్తి యునయూడకపులయావి యనంతర మీదేశ మాక్రమించు నని పరిపాలించిన పల్లవరాజుని యూహింపవచ్చును.

అనునుకొండ నామోత్పత్తివివరణము.

ప్రాచీనకాలంబున శ్రీశైలప్రాంతారణ్యప్రదేశంబుల మహాశూరుడైన స్వచ్ఛాదిహారము సుపుమండిన శిరాటకుఁ డొకఁడు తన యనుచరులతోఁ గూడి యచటి నిరుగదియొజనములదూరమునఁ గృష్ణాగోదావరీకుధ్యప్రదేశమున సాడింబాశ్రమం బని ప్రఖ్యాతిఁగాంచిన ముదిగొండకు నీశానభాగమునఁ గ్రోశక్రయామారంబున నుండెడి హనుమాద్వికడకు నేలెంచి యచట నొక గ్రామమును నిర్మించి నికనీయమందెను. అటుపిమ్మట హనుమాద్విపై నొక దుగ్ధమును విగ్రాహముచేసి గ్రామమును విస్తరింపఁజేసి 'ఎఱుకుదేవరాజు' అనుపేరితోఁ బ్రజాపాలనము నేయుచుండెను. అతని 'అనుమడు, కొండడు,' అను నిరువురు కొడుకులు జనించిరి. ఆయిరువురపేరిట నారాజధానీనగరమునకు 'అనుమకొండ' అను కళిధానము గలిగినది. అనుమకొండకు దక్షిణమున నాలుగుపర్వతదూరమున కొండడు తనపేరిటఁ గొండపర్తి యను గ్రామమును గట్టించెనట! ఎఱుకుదేవరాజు పురుట కావికొడుకు నిరువురును, తరువాత

‘నాగఁడు, గార్గేయుఁడు’ ననువాద లిరువురు నాదేశమును గల సంగత్యరములు పరిపాలనము చేసిరిని స్థానిక చరిత్రమునఁ జెప్పఁబడినది. ఈ రాతకుల పరిపాలనకాలముననే జైను లనేసఁ బట్టిరినట్లు నివాసములు వుడుచుకొనిరి. పద్మాక్షి దేవియాలయమును శొండనై జైనలొద్దలొద్దముల నులకొచ్చిరి. సిద్ధులకుఁ పార్వతీపరమేశ్వరులు ప్రత్యక్ష మైనట్లయు గనుక సిద్ధాశ్రమంబని ప్రసిద్ధిగాంచిన యాశ్రమక్షేత్రమును జైనక్షేత్రముగ మార్చిరిని చెప్పఁబడినదిగాని, దీనిని విశ్వసింపరాదు. మొట్టమొదట నీ ప్రదేశము జైనక్షేత్రముగ నయిండి తరువాత శైవక్షేత్రముగ మార్పఁబడినదియలఁ గాఁ త్రొంగోల గజాననముంబట్టి తెలియుచున్నది. -

సోమదేవరాజు.

ఈకిరాతకులకుఁ బిమ్మటను జంద్రవంశపు రాజు లిరుగుముకొండి రాజ్యమును బరిపాలించినటులఁ జెప్పఁబడినది. చంద్రవంశమునఁ బాఁడవులు జనించిరి. వారివంశమున జనమేజయుఁడు జనించెను. అగినీవంశమున విజయార్కుఁడు, సోమేంద్రుఁడు ననునిరువురు ధూపాలును పుట్టిన. వారిలో విజయార్కునకు విష్ణువర్ధనుఁడును, సోమేంద్రునకు ఉత్తంగధూపాఁడును జనియించిరి. వీర లుభయులును దేశమును విభాగించుకొని పరిపాలించిరి. విష్ణువర్ధనుఁడు గోదావరికి దక్షిణమున నున్న ధర్మపురిని రాజధానిగఁ జేసికొని యనేక రాజులను జయించి రాజరాజవిరుదునుబడసె. స్త్రీప్రత్యక్షులను గాంచెను. విష్ణువర్ధనునకు నందుఁ డనుకుమారుఁడు పుట్టి నందఁగి యను దుర్గము నొకదాని నిర్మించి దానిని రాజధానిగఁ జేసికొని ధూపరిపాలనము చేసెను. వివిక నూరయాదిత్యుఁడు ప్రధానిగానుండి రాజనిరులను వెలుపుచుండెను. నందున భార్య భానువతిదేవి. ఇతఁడు రాజ్యభార ములయును మంత్రవరునకు నెప్పగించి శక్తిశైలక్షేత్రమునకుఁబోయి శక్తిమల్లుకార్జునదేవుని నేమింది నీర్థోపదేశమును బొంది యొక బిలములోఁ బ్రవేశించెను. అట్లుచు కవక్కుచేయుచుండిన యొక యోగిని వాని దైర్యసాహసములకు మెచ్చి వాఁకి ఖడ్గభటుక

ములను దొంగవాగములను బ్రసాదించినట్లు ! అంతట నందుఁడు యోగవా
గములచే జనాద్వైతస్వామిని సందర్శింపఁ గలిగినట్లు ! ఆస్వామి నందునిఁ
బోనీక నిలిపి నృసింహస్వరూపంబునాల్చి ప్రత్యక్షుఁడైనంత నందుఁడును
జెక్కుచెదగఁగ నిలిచియుండఁ స్వామి సంతోషించి శస్త్రములొసంగి పొమ్మ
నఁగా సెలవైనకొని యతండు కాంచీపురమున జేరి చోళేంద్రునికొమాన్దను
వివాహముచేసికొని యటనుండఁ రామేశ్వరమున జేరి ధనుష్కోటిలో స్నాన
ముచేసి నందపురమునకు విచ్చేసి యదావిధిగా జనమసూంజకం బగునటుల
• రాజ్యపరిపాలనము నేయుచుండెనట్లు ! ఈనందనుహారాజునకు విజయ
పాఠుఁడను రాజు జనియించెనట్లు ! విజయపాలునకు యశస్కాముం డయిన
సోమదేవుఁడు పుట్టెను. ఇతఁడు శత్రుజనభయంకరుఁడై పరాక్రమవతుఁడై
దేవబ్రాహ్మణాధిపతియై కంగాగ మను పట్టణమును రాజధానిగఁ జేసికొని
బ్రాహ్మణుల క నీకాగ్రహారములొసంగి ప్రఖ్యాతుఁడనట్యను. ఇంతియగాక
మంత్రికూటము, భిక్షాదలము, మొదలగు ప్రజేశములలో ఆసంఖ్యాకము
లయిన యాపులమందలను తీర్చి వానిలోపకర్తియొనకై అధికారులను గొంగఱ
ను నియమించి విశేష భిక్షుత్వమునో బోషించుచుండెను.

కటకరాజు దండెత్తినచుట్టు.

ఈ సోమదేవభూపాలుని వైభవము నంతయుఁ జూయవలన విని కటక
పురాధీశ్వరుం డయిన బల్లహుఁడు వాని యైశ్వర్యమును జూతఁ గొనవలయు
నని బహుత్సాహ్యసమేతుఁడై కందారముపై దండెత్తినచ్చి గోదావరీప్రాంత
ప్రదేశంబున సోమదేవుని పశుగణంబులంబొదివి గోపాలుర నదలించి మంద
లను దోలుకొనిపోవు సమయంబున గోసంగమజాగ్ధము నిలుపఁబడిన వీరభటు
వర్గమునకును బల్లహుని సైన్యములకును ఘోరయుద్ధము జరిగెను. ఆయుద్ధ
మున సోమదేవుని సైన్యంబున హతశేషులు కందారంబునకుం జని “ఓరాజ
దేవేంద్రాః కటకపురాధీశ్వరుం డయిన బల్లహుని సైన్యంబులు ధరణీ
క్షత్రము సంచరించునట్లుగా సముద్రాంతంబులై గ్రక్కున నేరెంచి మన

పశుగణంబుల నుట్టికొని రక్షకభయవర్గమును నుగ్గాడి పోవుచున్నది. అని బల్లహుని దుగ్గయమును గూర్చి మెట్టపెట్టుకొనిగా నతిడు కోపాత్తి పితుడై నైన్యంబులం గూర్చికొని సమగోన్నతుడై కలకపురీద్వారముంబట్టి కొనిపోయి శత్రుపురదుగ్గమును యుట్టడించి బల్లహునితో నాటునెలల వఱకుఁ బోరాడుచునే యుండెను. గదకు సోమదేవుని నైన్యంబులు శత్రు శరపరంపరల ముంగట నిలువంజాలక పలాయనము లగుచు బల్లహుని నైన్యం బులు దుగ్గమును విడిచి వానిని దఱమి కొట్టెను. ఇట్లేచిత్రకూట కొంతకాలము వఱకు సోమదేవుడును బల్లహుడును పోరాడుచుండి నొకప్పుడు బల్లహుడు డును, నాటి యొకప్పుడు సోమదేవుడును విజనాము గాంచుచుండిరి. ఇది పట బల్లహునితోఁ బోరాడుటను విడిచిపెట్టి సోమదేవరాజు సందారంబునుండి వెడలక యుండెను. ఒకనాడు సోమదేవరాజు ననశత్రువయిన బల్లహుడు ప్రబలాడై యుండుటయు, తనకుఁ బురుషసంతానము లేకుండుటయుఁ దల పోసి అమాత్యపురోహితబంధువర్గమును రావించి తనదుఃఖమునకుఁ గాగణ మును దెలిపి సంతానము గలుగుమార్గ మెట్లని వాగల నడిగెను. అంతటఁ బురోహితులు పుత్రక్రకామేష్టియాగము నాచరింపవలయు నని బోధించిరి. పిమ్మట సోమదేవరాజు తనభార్య యయిన సిరియాలదేవి నున్నచిని న్నగొని ద్విజవర్యుల తోడ్పాటుతో యదాచిధికఁ బుత్రక్రకామేష్టి యాగమును జేసి ఘోరి దక్షిణలతోను సంతర్పణములతోను బ్రాస్తాగోత్రములను నూజించెను. అంతికిఁ అంతకాలమునకు సిరియాలదేవి గర్భమును నాల్చెను. శత్రుసంహారము కొఱుకుఁ బుత్రక్రకామేష్టిని యునరించి సోమదేవుడు పుక్తునిఁ బడయి నున్నాఁడని బల్లహుడు విని భయకంపకుండై గాఢతోఁగూడ రాజును బట్టు కొనవలయునని బహునైన్యములం గూర్చుకొని ప్రస్తానభేరి మ్రోగించి గజ ముఱ నాయపదాత సగములతో వెడలివచ్చి సందారంబును యుట్టడించెను. మదాదీయఁ డైన సోమదేవరాజును వెనునెయిక శత్రువులను మాడ్చున యరునది దివి ములు ఘోరమైన యుద్ధమును జేసెను. ఆ యుద్ధమున సోమదేవరాజు సోమదేవరాజును గాంచెను. ఈయనకరమైన పుత్రులందును సిరియాలదేవి

శోకసంకల్ప చిత్తము ధన కనక వస్తు వాహనాదుల నన్నిటిని విప్రవరులకు
దానము చేసి కాశ్యపు లండఃపురము నాశ్రమించుకొనకముందే కోటవిడిచి
యనుమకొండకుఁ బోయి యెఱుఁగుదేవరాజు వంశమున జనించిన మఱియొక
యెఱుఁగుదేవరాజును శరణు చొచ్చెను. ఇచ్చట కందారంబున సోమదేవుని
సైన్యము నెల రోజులు బల్లహునితోఁ బోరాడి హతమై పోవ నాతఁడు
కందారము నాశ్రమించుకొనెను. బల్లహుఁడు బలవంతుఁడు గనుక బలవంతు
నిగో విరోధమువలనఁ దనకు హాని సంభవించు నని సిరియాలదేవిని తన పట్టణ
మును విడిచి పొమ్మని యెఱుఁగుదేవరాజు చెప్పినందున నక్కడ సిరియాలదేవి
మిగుల దుఃఖించుచు నేమి గతి యని విచారించుచు బ్రాహ్మణోత్తముఁడును,
పల్కుర్తి నిరతుఁడును, దయా దాక్షిణ్యశీలుఁడు నైన మాధవశర్మ కడకుం
బోయి రక్షింపు మని యతని పాదములపైఁ బడియెను. అబ్రాహ్మణోత్తముఁ
డామెను తెన నెత్తి యామెవలన వృత్తాంతమును విని జాలినొండ 'ఓసాధ్వీ!
నికు భయం బావంతయును తెదు. సిద్ధేశ్వరుండు నిన్ను రక్షించునుగాక !
మద్భహంబున నివసించి యుండుము.' అని అధయహస్త మొసంగెను.
అంతట సిరియాలదేవి ప్రచ్ఛన్న కేషముతో మాధవశర్మ యింట సురక్షిత
ముగా నుండెను. మాధవశర్మ చేసిన కార్యమునకు బ్రాహ్మణు లందఱును సం
తోషించి యాతని కనుసూలులై యీవృత్తాంతము నంతయు నికరు తెఱుంగ
రాకుండఁ బరమగోప్యముగా నుంచిరి. అట కందారంబున నున్న సామంతు
లందఱును బల్లహునితోఁ బోరాడఁజాలక పట్టణమును విడిచి విదేశగతులైరి.
కటకవల్లభుఁడు తన పంతింబుసాగ నని విజృంభించి దయాధర్మ శూన్యుఁడై
కోటలు ద్రవ్య కవాలములు విఠిచి మేడలుగూర్చి యంతఃపురమును నేల మట్ట
ముగావించి సిరియాలదేవికి యిల్లెల్లు చెదలి సందుగొందులఁ బరికించి యెందు
సుంగానకఁ బరితీసించుచు జాడలు దీయఁగా నామె యనుమకొండకుఁ బాఠి
పోవుట దెలియవచ్చెను. అంతట నఁడు మాంత్రిసేనాసమేతుఁడై పోయి
అనుమకొండను ముట్టుడొంచెను. ఎఱుఁగుదేవరాజు తనపట్టణమును సంరక్షింపఁ
దనసేనాధిపతుల రియోగించి సుంత్రివర్గముతోడ నాలోచించుచుండెను.

బల్లహుని రాయబారులు వచ్చి “నీకు బలవద్దిరోధంబు చేయకంబు గాదు; సిరియాలదేవి నొసంగి నీపట్టణమును గాపాడుకొమ్ము.” అని తెలియఁ జెప్పిరి. అందునకు నెఱుఁగుదేవరాజు వారలతో నిట్లనియె. “అయ్యో! మాకు బలవద్దిరోధంబుతోఁ బనిలేదు. సిరియాలదేవి యాపట్టణమున నున్నదని మీకు నమ్మిక యున్నయెడల మీరు స్వేచ్ఛగా వచ్చి యిట్లు వెదకి గొనిపోవ వచ్చును; మా యభ్యంతర మెంతమాత్రమును జెడుగాని, మీను ముగ్ధము నిరాయుధులై పట్టణమును బ్రవేశింపకలయు నే గాని యాయుధపూర్వకము రారాదు; మీరాకపోకల కెవ్వరు నడ్డమురారు; మాతోయు సిరియాలదేవి, గాన్పించినయెడల మీరు గొనిపోవుటకు మే మడ్డపడుకొమ్ముగాము.” అని విస్పష్టముగాఁ జెలుప, వారలు పోయి యావృత్తింతయును జూచుకొనినది దింపఁగా నతఁడు విస్తితుఁడై వచ్చి శ్రమవిధంబునకు భంగము కలుగఁకండఁ జాతుర్వన్యము వారిని వెదుకఁ బంపెను. సిరియాలదేవిని గమఁగొని దెచ్చి నవారికి గొప్ప బహుమానము లిచ్చెద నని వాగ్దానము చేసెను. వారి బల్లరును బోయి కయికన్నులతోడఁ బట్టణముండుంబుఁ బరిశోధించి చూచిరిగాని యెక్కడను వారలకు సిరియాలదేవి గానినంపద మృగము. అప్పుడు పోతలూర్తి బ్రాహ్మణుఁడు రాజువలనఁ దనకు విశేష బహుమానములు లభించు నని మిక్కిలి శ్రద్ధవహించి యేడవనాఁడు మాధవశర్మ స్వహంబుఁ బ్రవేశించి ప్రచ్ఛన్న వేషముతో నున్న సిరియాలదేవినిగాంచి యామె నుండ రాజుగమును బట్టి రాజపత్ని యని భావించి యామెయే సిరియాలదేవి యని మాధవ శర్మతోఁ జెప్పఁగా నతఁడు “సరి గది, యామె నాశ్చర్యకరము. నాయల్లుఁడు కాశికీంబోవుదు నీమె నిచ్చట నుండిపోయె” నని యంత చెప్పినను నాతఁడు వినక తనవారినిం గూర్చుకొని యామెను బట్టుకొని యెఱుఁగుదేవరాజు కడకుఁ గొనిపోయెను. అంతఁడఁ బట్టణములోని బ్రాహ్మణులందఱేకమై “అయ్యో! ఇది ఏమి యాగడము? రాజపత్ని యని చెప్పి బ్రాహ్మణకాంత నెత్తికొనిపోవుటకంటెఁ బాపకృత్త్యంబు చేసెందు గలదే” లోకములో సౌందర్యంబు చుత్రియకాంతలకేగాని నెఱవారికి లేదా?

ఈసుందరి మాపుత్రిక యాటచే నీమెం గొనిపోవువారికి దుగ్ధములు గట్టుట సత్యము" అని గొట్టున గోలపెట్టిరి. అంతట నెఱుకుదేవరాజు బ్రాహ్మణులంగని యిట్లనియెను. "బ్రాహ్మణులారా! ఈమె క్షత్రియకాంత యని వారు చెప్పుచున్నారు; ఈమె యంగ శౌర్యవమును గాంచినప్పుడు నాకుఁ గూడ సత్తే తోచుచున్నది" అని చెప్పఁగా వారలు రోషమును జేంది యీమెను గొనిపోయినచుండల మేమందఱుమును పుత్రిమిత్రిక శత్రు బంధు వ్యముతోడ ననలప్రవేశమును గాంచి ముక్తిఁ జేందెనను. మాకీర్తి ప్రయోగం.

- కృంబునందును వ్యాపించును. ఈబ్రహ్మహత్యల పాపమును మూటకట్టుకొనుటకై బల్లహుఁడు వచ్చినవాఁడు గనుక నతని వంశంబును సామ్రాజ్యంబును గూలిపోవు నని శపింప నుద్యక్తులు కాఁగా బల్లహుని మంత్రి విని గడగడ వడంకుచు వచ్చి వారలతో నిట్లనియె. "అయ్యా! బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులారా! ఇది యేమి సాహసము? వియిష్ట మైనరీతిని వర్తింతయుగాక; ఈమాధవశర్మ మహిమాధ్యుఁడు; ఇతని వంటివా రీధాత్రిగోఁ గానరారు; మేము వ్యర్థముగా నీమె రాజపత్ని యని రవ్వచేసినమాట వాస్తవము; ఇప్పుడు మీపంతుము చెల్లెను. మీరు సంకోషముతో నుండకలసినది; అమన నొక్కపరీక్ష చేయవలసియున్నది; మీరు సిద్ధేశ్వరుని సమ్ముఖమునకుఁ బోయి యచట నామె చేలియన్నమును భుజింపవలయును; ఆమె యెవ్వరైనను జంపు నుద్దేశ్యము మాకు లేదు; ఆమె మాధవశర్మ కొమార్తెయైన మాకు చింతయేలేదు. ఒకవేళ నామె రాజపత్నియే యైన యెడల నామె గర్భమున నున్న శిశువును గక్షించి కంఠానంబునకుఁ బట్టాభిషేకము గావించుము. మీకెల్లరకు నగ్రహాగము లిప్పించుము" అని చెప్పినంతట విప్రవరులు తమకు ధన కనక వస్తు వాహనాదులతో నిమిత్తము లేదనియును, బల్లహునిమంత్రి కొరినప్రకారము సిద్ధేశ్వరుని సమ్ముఖంబున తమకొమార్తె వడ్డించిన యన్నమును భుజించుటకుఁ దమ శిశుధ్యోతిగమును లేదనియును, గట్టిచేలి యన్నమును భుజింపరాదని శాస్త్రము చెప్పుచున్నది గనుక నట్లు బ్రాహ్మణు లాచరింపరాదనియును జెప్పి యతని నొప్పించి తుదకు వారు సిద్ధేశ్వరుని ముంగటఁ గటక

వల్లభుడు చూచుచుండఁగా సిరియాలదేవిచే వృక్షమును లవణమును గ్రహించి భుజించిరి. అందునకు కటకరాజు సంగపించి సిరియాలదేవిని బ్రాహ్మణులకు విడిచిపెట్టి నిజసైన్యంబులతోఁ గంగాగంబునుండి వెలువడి స్వదేశమునకుఁ బోయెను.

మాధవ నర్త.

ఇక్కడ అనునుకొండలో నొక్కనాఁడు సిరియాలదేవి యొకకుంభమువలన నొకపురుషశకువును బ్రసవించెను. అప్పుడు ధైర్యజ్ఞానములు లయిన బ్రాహ్మణోత్తములు పెక్కండు మాధవశర్మగృహంబున నుండి ముహూర్తమును బరీక్షించి గ్రహస్థితులం బరిపించి జాతకమును వ్రాసి యీ పురుషశకువు సర్వంసహావక్రంబునిర్వక్రరీలఁ బరిపాలించు రాజశ్రేష్ఠుండగు నని మాధవశర్మతోఁ బలుక నతండు నట్లాశర్వదించెను. పిమ్మట మాధవశర్మ యాశకువునకు జాతక శ్రుంసంస్కారంబు నాచరించెను. ఆపిన్నవారికిఁ దండ్రయు, గురువును, దైవమును మాధవశర్మయేగనుక నతనినామమే తన తనయునకునుఁ బెట్టవలసిన దని సిరియాలదేవి కోరినందున నట్లే మాధవశర్మ యని నామకరణము చేయఁబడియెను. ఇట్లాచిన్ననాఁడు మాధవశర్మగృహంబున దినక్రమ ప్రవర్ధమానుడై పెరుఁగుచుండఁగా నైవవయేట నక్షరాభ్యాసమును విద్యక్రమముగాఁ గావించిరి. తరువాత నుపనయానాదిసంస్కారములుజరిగినవఁటఁ మఱియుఁ బెరిగి పెద్దవాడై సద్గురుముఖంబున జెప్పుబిడ్డఁను గ్రహించి విఖ్యాతుఁ డగుచువచ్చెను. అరిఁడు ప్రతిదినంబును అనునుకొండ కచ్చాడి దేవియాలయంబునకుం జని మిక్కిలి శ్రద్ధాభక్తులతో నామము నేవించుచు వరప్రసాదమునుబొంది నిర్వక్రపరాక్రమండు నజయ్యుండునై వత్సవత్సమంఁడెను. అతఁడొక్కనాఁడు కనఁతఁడీ కటకరాజుతో జరిగిన యుద్ధమునఁ జేయఁబడియె నని విని క్రుద్ధుడై పగసాధింప దీక్షున సొందెను. అంతటఁ గ్రమక్రమముగా నీరాజపుత్తుని నవమస్తభాకారమునుగూర్చియు, వివిధ విద్యాపాఠిని గూర్చియు, పరాక్రమమునుగూర్చియు, విశిష్టములయిన కథ

లును పొగడ్తులును దేశమునందంతయు వ్యాపింపఁగా దేశములలోని కుమారులందఱు సాతనికడకేఁగి కటకరాజుతోడి యుద్ధమునకుఁ బురికొల్పి సమరొత్తుఖునిఁ గాదించిరి. అప్పుడు మాధవవర్త కల్లియుక్కయు, మాధవశర్మయుక్కయు, ఇతర బ్రాహ్మణులయుక్కయు ననుజ్ఞంగైకొని బహుసైన్యములం గూర్చుకొని మొట్టమొదట సాపట్టణమేలుచున్నట్టి యెఱుకుదేవరాజును మఱియుక ప్రదేశమునకుఁబంపి యనుమకొండను స్వాధీనపఱుచుకొని దోర్నగ్గమున నుద్దవిడి నుక్కులముపై దండెత్తిపోయి కటకపురిని ముట్టడించెను. కటకపురాధీశ్వరుండును మఱిపరాక్రమవంతుఁడే గావున జంకులేక ధైర్యసాహసములతో యుద్ధసన్నద్ధుఁడై మాధవవర్త నెదుర్కొనియెను. మాధవవర్త కటకదుర్గమును ముప్పదినిగములు ముట్టడించి కొటలను ద్రవ్వి, కవాటంబులను విఱిచి, కుడ్యంబులడియఁగొట్టి, పట్టణంబుఁజొచ్చి సాధంబులనుగూల్చి, సకలసైన్యంబును సమయించి, వీరరసంబు పొంపిరివోయి పొరలిపాఱ సంకులసమగంబునఁ జంద్రాయుధముచేఁ గటకవల్లభుని తలఁద్రుంచి, పట్టణంబంతయు వశముచేసికొని, కటకపురాధీశ్వరుని కుమారునకుఁ బట్టముగట్టి, హతశేషముయిన సైన్యముతో ననుమకొండను మహావైభవముతో విచ్చేసి, తల్లికని మాధవశర్మకును నమస్కరించి, యాశేర్వాదములను గాంచెను. పిమ్మట మాధవవర్త దుర్బాధులను శిక్షించుచు సుత్తాధులను రక్షించుచు బ్రాహ్మణుల కనేకాగ్రహారంబులొసంగి ప్రజానురంజకముగాఁ బరిపాలనము నేయుచుండెను. అతనికి బట్టమహిషియందు బద్మాక్షుడేని వరప్రసాదంబునఁ గొంతకాలంబునకు సుతుండు కలుగఁగా నా బాలునకుఁ బద్మసేనుఁడని నామముంచెను. ఈమాధవశర్త కాలివాహనశకము ౨౩౦౦ దవ సంవత్సరముమొదలుకొని ౧౬౦౦ వది సంవత్సరము లనఁగా కాలివాహనశకము ౩౯౦౦ దవ సంవత్సరము వఱకును బరిపాలనముచేసె నని స్థానిక చరిత్రమునం తెప్పఁబడినది. పండ్రెండవ శతాబ్దమునందు వేంగీదేశాధీశ్వరునకు సామంతుఁడుగనుండిన మహామండలేశ్వర పల్లవేతిభూపాలుఁడు బెజ్జనాడ మల్లేశ్వరస్వామివారి యాలయములో మొకటాలిపలకమీఁద వ్రాయించిన కాసునముఠా నుదాహరింపఁబడిన గాదలలో కాలివాహనశకము ౧౧౨౨ వ

సంవత్సర ప్రాంతమున నొకమాధవవర్త యనురాజు పాలనయందు, అతనిసమూ
రుఁడు చింతగింజల నమ్మకొని పొట్టపోసికొనెడి యొకశ్రీమొక్క చిత్తను
సంహరించినందున రాజు విచారించితనకొడుకుమీఁద నేగము టుటావనందున
న్యాయపక్షమునేపూని కొడుకునకు నురికిడు విధించె ననియు, అందునెని
మల్లేశ్వరస్వామి యాతని న్యాయబుద్ధి, సంతోషించి గూఁచినినై కువ్వవ్వ
మునుగురిపించి యాతనిపుత్తుని బీదగా లగు నాశ్రీమొక్కపుత్తుని నురల
సజీవులను గావించెననియు, మల్లేశ్వరుఁడు మాధవవర్త యొక్క ప్తిని ధూమ్నినై
స్థాపితముచేసె ననియు, నీమొదలుగాఁగలవిషయములు పేర్కొనఁబడినవి. :-
కాబట్టి మాధవవర్తఖ్యాతి యప్పటికే ప్రఖ్యాతమై యున్నది. ఈమాధవ
వర్తచరిత్రమునం గొంతకల్పన ముండినను మాధవవర్త కన్పితపురుషుఁ డని
మాత్రము చెప్ప వలనుగాదు. ఇయ్యవి భావిపరిశోధనమునంగాని తెలుపజగనట్టి
విషయములు కావు.

మఱికొందఁలు చంద్రవంశపురాజులు.

మాధవవర్తకు పిన్నుట బద్ధ నేనుఁడు రాజ్యభారమును వహించి శా.శ.
౪౬౪ సంవత్సరమువఱకు ననఁగా ౭౪ సంవత్సరములును, అటుపిన్నుట వారికొ
డుకు వెన్నమరాజు శా. శ. ౪౩౭ వఱకు ననఁగా ౭౪ సంవత్సరములును,
అనంతరము వానిసమూరుఁడు సోరంబు వెన్నమరాజు శా. శ. ౬౦౦ వఱకు
ననఁగా ౭౪ సంవత్సరములును, తదనంతరము వారిపుత్తుఁడు పెండిగుండను
రాజు శా. శ. ౬౮౦ వఱకు ననఁగా ౭౦ సంవత్సరములును, వారిపెరుక
వానితనయఁ డెఱుగుజేవరాజు బాలుఁడనందున వారిపత్యముగా వారిని
కుంతలదేవి శా. శ. ౬౯౯ వఱకు ననఁగా ౧౯ సంవత్సరములును, ఆమెరియ
వాత నెఱుగుజేవరాజు శా. శ. ౭౬౭ వఱకుననఁగా ౭౦ సంవత్సరములును,
ఎఱుగుజేవరాజునకుఁ దరువాత భువనైకమల్లుఁడు శా.శ. ౮౩౪ వఱకు ననఁగా

ఈ సంవత్సరములును బరిపాలనముచేసిరని చెప్పబడియున్నది. ఈరాజులను గూర్చి విశేషచరిత్రాంశము లేవియు స్థానికచరిత్రమునం జెప్పబడి యుండ లేదు. ఈరాజులపరిపాలన సంవత్సరము లంతగా విశ్వసింపదగినవి కావు. ఈరాజులు కటకపురాధీశ్వరునితో బోరాడుచుండినటుల స్థానికచరిత్రము నందు వ్రాయబడి యున్నది. ఈమహారాజులలో భువనైకమల్లుడు ప్రఖ్యాతుడుగఁ గన్నట్టుచున్నాడు. ఇతఁడు విజయనగరపురాజయిన నరసింహదేవరాయలతో యుద్ధముచేసినటులఁ జెప్పబడియెనుగాని యాకాలమునకు విజయనగరము నిర్మింపబడకుండుటయు, నరసింహదేవరాయ లాకాలము వాఁడు గాకుండుటయు వాస్తవములయిన చరిత్రాంశములుగావునఁ బైగాథల లోని విషయముల సంతమాద్రమును విశ్వసింపరాదు.

నిజమైన చరిత్రము.

శ్రీసుళకము అదిం మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౦౬౭ వఱకు నిజమైన చరిత్రము వివరముగాఁ జెలియుసాధనములు లేవుగాని కొన్ని శాసనములనుబట్టి యీదేశముగఁ గళతాబ్దమునఁ బశ్చిమచాళుక్యులకును, తరువాత రాష్ట్రకూటులకును, అటుపిమ్మట మరలఁ బశ్చిమచాళుక్యులకును వశమై పరిపాలింపబడియె నని తెలుపడుచున్నది. పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తియైన పృథ్వీవల్లభమహారాజు ౭ వశతాబ్దప్రాగంధమున నీదేశమును జయించెను. శ్రీపృథ్వీవల్లభమహారాజు ధిరాజ పరిమేశ్వరపరమధర్మార్థపాదపద్మోపజీవి నని చెప్పకొన్న భీమరాజును నొక రాజుయొక్క యసంపూర్ణశాసన మొకటి యోరుగంటియందుఁ గానంబడుచున్నదిగావున మఱికొన్ని శాసనములనుబట్టియు నీదేశమును గే వశతాబ్దమునుండి ౮ వవ శతాబ్దముధ్యమువఱకు పశ్చిమచాళుక్యులును, ౧౦ వవ శతాబ్దాంతమువఱకు రాష్ట్రకూటులును, తరువాతఁ బదునొకొండవ శతాబ్దమధ్యమువఱకు మరలఁ బశ్చిమచాళుక్యులును, అటుపిమ్మటఁ గాకతీయులు నీదేశమును బరిపాలించినటులఁ జరిత్రమునుబట్టి తెలియుచున్నది.

అ యి ద వ స క రణ ము.

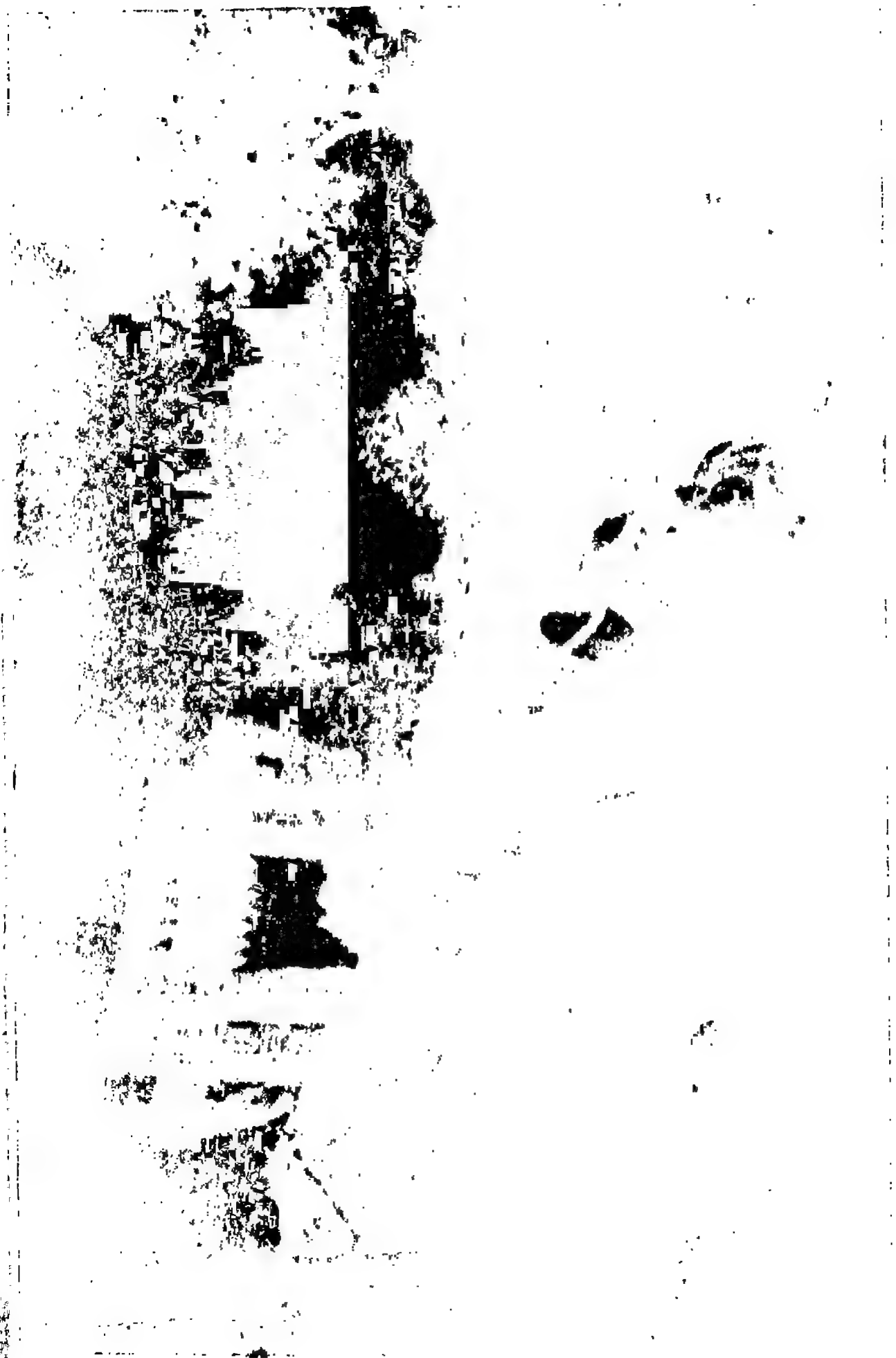
కా క తీ యాం ద్రు లు.

త్రైలింగ్య సామ్రాజ్యవిర్భావము.

పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులు త్రైలింగదేశముయొక్క పశ్చిమ భాగమును జయించి పరిపాలించుచుండినది మొదలుకొని మాధవచక్రవర్తియైన వా రాచాళుక్యచక్రవర్తులకు సామంతుడత్యయలుగ నుండి పరిపాలనము నేయుచుండె నని యూహింపవలయునేగాని వారలు స్వతంత్ర పరిపాలనము నేయుచుండె నని యొకమార్గమును దలంప నాధారము గానిపింపదు. ఏది యెట్టు లున్నను పదుమొకండవశతాబ్దమునందు త్రైలింగదేశములోని పశ్చిమభాగము పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తుల స్వాధీనమున నుండె ననుటకు తేలికమాత్రమును సంశయము లేదు. పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యగు త్రిభువనమల్లవిక్రమాదిత్యుడు కాలిదాసశతకము ౧౯౮ నవ సంవత్సరమం దనఁగా క్రీ. శ. ౧౦౭౬ వ సంవత్సరమునఁ బట్టాభిషిక్తుడై కా. శ. ౧౦౮౮ పరాధివసంవత్సరము నుండు ననఁగా క్రీ. శ. ౧౧౦౭ వఱకు అవక్రపరాక్రముడై ప్రభాపరిపాలనము చేసెను. ఈ త్రిభువనమల్లవిక్రమాదిత్యుని కష్టాటభాషాకాసనములు త్రైలింగదేశముయొక్క పశ్చిమభాగమునం దనేకములు గానంబడుచున్నవి. అప్పు డిరాగమంఠయు వివిధభాగములుగ నేర్పడి వేర్వేలు మండలాధిపకులచేఁ బరిపాలనము నేయంబడుచుండెను. ఆమండలాధిపకులలోఁ గాకతయు లొకరుగా నుండిరి. వియమొదటి వీరులుగానుండి మహారాజులకడ నధికార భవభలను సంపాదించి మండలాధిపకులై చాళుక్యచక్రవర్తులకు నేనాధిపతులు నుండులులై వారలకుఁ గప్పములు చెల్లించుచుఁ గొంతకాలము గడచి క్రమక్రమముగా

• ԽՈՐՀԱՅՐ Ե ԳՐԱԴԱՐԱՆՆԵՐ

బలవంతులై వారల యధికారమును బోధించి శ్రేయోలింగ్యసామ్రాజ్యసంస్థాపకులై వత్సేయు వాసియుఁ గాంచి యిందుమిందుగా నూఁడుక తాబ్దములు పరిపాలనముచేసి కాశ్యప్తయశంబు గాంచిరి. ఈ ప్రభువులు కాకతీ యను దేవతను గొల్చుచుండువారు గావున పీఠికఁ గాకతీయు లనుపేరు గలిగినట్లు గానంబడుచున్నది. కాకతీ యను నామము దుర్గయొక్క నామాంతర మని మహామహాపాధ్యాయ కోలచల మల్లినాదనూరిగారిపుత్తురిం దగు కుమార స్వామిసోమయాజిగారిచేఁ జేర్కొనబడియెనుగాని కాకతీయులపూర్వులు జైనమతాచలంబగు లగుటచేఁకఁ గాకతీ యనునది జైనదేవతలలో నొకదాని నామముగా నూహింపవలయును.

కాకతీయులు నూర్యవంశజులు.

కాకతీయులు చంద్రవంశజులనియు మాధవవర్మసంకతివారనియు స్థానిక చరిత్రమునందును, కాసే సర్వప్రసాద మగు సిద్ధేశ్వరచరిత్ర మను నామాంతరముగల ప్రతాపచరిత్రమునందును, నీనిని బట్టి వూచిమంచి జగ్గ కవిచే వ్రాయఁబడిన సోమదేవరాజీయమునందును వ్రాయఁబడియెనుగాని కాకతీయులు నూర్యవంశజులయినటులఁ గాకతీయుల కాసనములంబట్టియే దెలియుచున్నది. కాకతీ ప్రోలంజా కాసనములందుఁగాని, మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కాసనములందుఁగాని నూర్య చంద్ర వంశముల ప్రశంస లేకపోయినను గణపతిచివ్రునికాలమునాటి కాసనములయందుఁ గాకతీయులు నూర్యవంశజులని చెప్పఁబడిరి. వారి పూర్వులలో ఐత్వోశువు, రఘువు, రాముఁడు మొదలగు వారి నామములు పేర్కొనబడినవి. ప్రతాపరుద్రీయ మనునలంకార కావ్యమును రచించినదిద్యానాథమహాకవి నూర్యవంశమనికాని చంద్రవంశమని కాని చెప్పక "అక్ష్యక్రందగులప్రగ్తిమస్మజవ్యం కాకతీయాన్వయమ్" అని రెంటి నకీకరించిన కాకతీయాన్వయ మని చెప్పయున్నాఁడు. శ్రీదౌర్వాక్యవిపులానా నునియెడు కల్పనామముల చరిత్రమునఁ జంద్రవంశమునఁ గనురాజు జనించెననియు, ఆతని సంకల్పము కల్పవారయిరనియు, ఆకల్పరాజవంశమున నే

కాకతీయ ప్రతాపరుద్రుడు జనించిననియు నత్యద్భుతముగా వ్రాసబడినది గాని, యది కల్పితగ్రంథమగుటచేత విశ్వసింపఁదగినది కాదు. గణపతిదేవ చక్రవర్తి శాసనములలో సూర్యవంశపురాజులకు పేర్కొనబడిన వారల వంశమునందు కరికాలచోడుఁడును, వానివంశమునందుఁ గాకతీయులును జనించిరని స్పష్టముగాఁ దెలుపఁబడియుండఁగా క్రమనాయకుల చరిత్రములోని గాథ లెట్లు విశ్వసింపఁదగినవో యెంతమాత్రమును బోధపడకున్నది.

దుర్జయ కులము.

ఆగణపతిదేవరాయని శాసనములయందే సూర్యవంశమున మనువు, అతని వంశమున నిత్వొక్తువు, అతని వంశమున గడువు, అతని వంశమున దాశరథి, అతని వంశమునఁ గరికాలచోడుఁడు అతని వంశమున దుగ్గయుఁడు, అతని వంశమునఁ ద్రిభువనముల్ల కాకతిదేవరాజును జనించిననియును; దుగ్గయుఁడు కాకతీయులకుఁ బూర్వుఁడనియును చెప్పఁబడియున్నది. కొంతకాలము చాళుక్యచోడచక్రవర్తులకును, మఱికొంతకాలము కాకతీయగోత్రచక్రవర్తులకును సామంతమండలేశ్వరులుగ నుండి గుంటూరు, కృష్ణా మండలములలోఁ బరిపాలనము సేయుచుండిన రాజులు కొందఱు తాము దుగ్గయవంశస్థుల మని వ్యవహరించిరి. బుద్ధవర్మ సంతతివాఁడై శూద్రులయిన తెలవాటి చోడలతోఁ సంబంధ బాంధవ్యములు గలిగియుండిన కొండపడమటి బుద్ధరాజు దుగ్గయకులఁడు. కులోత్తుంగచోడచక్రవర్తిని విక్రమచోడునకును సామంతుఁడు గనుండిన మహామండలేశ్వరి నంబయరాజు దుగ్గయకులఁడు. కాకతీయ చక్రవర్తులకు సామంతులుగ నుండి గుడిమెట్ట రాజధానిగా నతవాటిసీమను బరిపాలించిన చాగిపోతరాజు దుగ్గయకులఁడు. మఱియు దుగ్గయకులఁడు ముచెప్పకొన్న వారనేకులు గలరు.

కాకతీయులు మొదట చెన్ను, తరువాత కమ్మవారు.

కాకతీయులు శవలము బాహుబలమువలన రాజ్యాధిపత్యము వహించి జనరంజకముగాఁ బరిపాలనముచేసి మహారాజు లుండియిచ్చొ రెడ్డి కట్టి

తెగలొని నానుమాత్రక్షత్రియులుగాని క్షత్రియజాత్యుచిత యజ్ఞోపవీతాదిచిహ్నములు ధరియించి వేదాధ్యయన వైదికకర్తాచగణాదు లొనరించు నాగ్యక్షత్రియులుగాఁ గనుపట్టరు. దుగ్ధయశులస్థులు తాము విష్ణుపాదోద్భవులనునియుఁ జతుర్థాన్వయులనునియుఁ దమ తమ కాసనములయందు స్పష్టముగఁ జెప్పుకొనియున్నారు. కాకతీయులును దుగ్ధయవంశజులని గణపతి దేవనక్రవర్తికాలమునాఁటి కాసనములందు జెప్పఁబడియుండుటంజేసి వీరును విష్ణుపాదోద్భవులనియుఁ జతుర్థాన్వయులనియు నూహింపవలసివచ్చుచున్నది. ఈయూహాను బలపఱచునట్టి సహేతుకములైన ప్రబలప్రమాణము లనేకములు చూపట్టుచున్నవి. విష్ణుపాదసంధవుల మనియును జతుర్థాన్వయులమనియును జెప్పుకొన్న కన్తునాటిరాజుల (కన్తువారి)తో సంబంధబాంధవ్యములు నెఱపియుండరి. కాకతీయమహాదేవరాజు పుత్రికయు, గణపతిదేవనక్రవర్తితోఁబుట్టువు నగు మేళాఁబిక యను మైలమ్మను, చతుర్థవంశసంజాతుఁడును నకవాటిదిషయాధీశ్వరుండు నగు బుద్ధరాజుకొడుకు శ్రీమన్తమహేంద్రేశ్వర దుద్రదేవరాజున కిచ్చి వివాహము చేయఁబడియెను. ఈమహేంద్రేశ్వర దుద్రదేవరాజుకొమాత్తయగు బయ్యమాంబ యను బయ్యలనుహాదేవిని చతుర్థవంశసంధుఁడును, ధనంజయగోతుఁడును, శ్రీధాన్యవతిపురాధీశ్వరుండును, రెండవ భీమరాజుపుత్తుఁడును మహేంద్రేశ్వరుండు నగు కేతరాజున కిచ్చి వివాహము చేయఁబడియెను.¹ మఱియు రిశేణరాజుతల్లి యైన సబ్బమదేవి చతుర్థాన్వయసంధవుఁ డయిన వెలనాటి వీరరాజేంద్రచోడరాజపుత్రికయు, యూఁదవగొంకరాజునకుఁ దోఁబుట్టువు నై యుండెను.² ఈసబ్బమదేవి³ యైన వెలనాటివీరరాజేంద్రచోడమహారాజు బుద్ధవర్ణవంశోద్ధారకుఁడును, దుగ్ధయశులాఘరణుఁడును, చతుర్థాన్వయసంజాతుఁడు నగు కొండ

1. The Annual Report on Epigraphy for 1905, No. 204; Epigraphica Indica Vol. VI. p. 159, line 8.
2. Ibid, Inscription of Bayyamamba.
3. Ibid, Vol. III, page 148.

పదమూడవ బుద్ధరాజు తోఁబుట్టువయిన యక్కాంబి ను వివాహ మయ్యెను. ఈ యక్కాంబిక పుత్తుఁడగు వెలసాచీమలోత్తుంగచోడగాంగేయగొంకరాజు పైఁజెప్పిన బుద్ధరాజువంశమున జనించిన జయాంబి ను వివాహ మయ్యెను. శ్రీమత్తమోమండలేశ్వరకాకతీయగణపతిదేవదత్తవర్తి యొక ద్వితీయపుత్తుఁడయైన గణపాంబను శ్రీధాన్యవతిపురాధీశ్వరుండును ధనంబయిగోతుఁడైన చతుర్దశులజుండును తమోమండలేశ్వర గోవిందరాజు మనుమఁడును మదోమండలేశ్వర బుద్ధరాజుమారుండును నైన తమోమండలేశ్వర గోవిందరాజున కిచ్చి మహావైభవముతో వివాహమును జేసెను. ఇది కాకతియుంట్లు చతుర్థాన్వయసంభవులయిన కమ్మవారితో సంబంధబాంధవ్యములు నుండి యుండుటచేత వీరును చతుర్థాన్వయసంభవులే యని నిశ్చయింపఁ జచ్చుట మతీయును బ్రతాపరుద్రచక్రవర్తిగొడుగులగోకొక్కఁడు శ్రీ శ. ౧౩౧౩లో సంవత్సరమునఁ గడపమండలములోని చెన్నూరిగ్రామమునకు దక్షిణపాను నాగనాథుని దేవాలయముకడ వ్రాసించిన యొకదానకాసనములో నతఁడ నామమునకు “రెడ్డి” యనుపదము చేర్పఁబడియుండుటచేత ఎరు మొట్టమొదట రెడ్డితెగలోనివారుగానే యుండి కమ్మవారితో సంబంధములుచేసి కమ్మవారియిం దని యూహింపవలసివచ్చుచున్నది. ఇప్పుడేవలెగాక యాకాలమునందు కూడ్రులలో భేదము లంతగాఁ బాటించఁబడకుండెను గాని కాకతీయులపరిపాలనమునందును తరువాతను నీ భేదము లభిగ్నమై నుండుటయే గాక కాకతీయసామ్రాజ్య ము స్తమించుటకుఁ గారణములుగూడ నయ్యెను. ఈ విషయము లన్నియు సవిస్తరముగ రాఁబోవు ప్రకరణములలో వివరింపఁబడును.

త్రిభువనమల్ల శాకతి భేదరాజు.

కాకతీయులు సూర్యవంశపురాజు లని యొక్కగణపతిదేవదత్తవర్తి కాసనములయందుమాత్రము పేర్కొనఁబడియునుగాని యింకఁకుఁ బూర్వము

No. 26 T. Sancavolu Inscription of Buddharaja.

2. Epigraphia Indica Vol. III, page 94.

నేకాసనమునందును గాకతీయులు తాము నూర్వవంశజులమనికాని చంద్రవంశ
 జులమనికాని వ్రాసినది యుండలేదు. ఇంతియగాక గణపతిదేవునికిఁ బూర్వపు
 కాసనములలో దుగ్ధయుఁడు వారి పూర్వులలోనివాఁడుగాఁ జెప్పఁబడియుండ
 లేదు. మఱియును గణపతిదేవరాయనికాలమునాటి పాఖాలకాసనములోఁ
 గలకాలచోడుఁ డీకాకతీయులకుఁ బూర్వుఁడని చెప్పఁబడినదిగాని యీకాస
 నము శేకలము గణపతిదేవునికాసనముగాక యడనిసేనాధిపతి యగు బయ్యన
 నాయకునిపుక్తుఁడగు జగన్నాథమువ్వుడినాయకునికాసన మగుచివలన నందలి
 సంబంధము లంకగాఁ బాఠింపఁబడఁదగినవి కావు. కాకతీయగణపతిరాజు చక్ర
 వర్తిపదమును వహించినతరువాత నాతని ఘనత నిరూపించుటకై యడఁడు
 నూర్వవంశజుం డని కల్పింపఁబడి క్లాఘింపఁబడినది. విద్యానాథమహాకవి తన
 ప్రతాపరుద్రీయమునఁ గాకతీయులను నూర్వవంశపురాజులనికాని చంద్ర
 వంశపురాజులనికాని వర్ణింపక రెంటి నలిశయించినవారని వర్ణించుటయు,
 తనది నూర్వవంశ మని చెప్పుకొనిన గణపతిచక్రవర్తి చక్రుర్ధాస్వయులతోడ
 సంబంధము చేసియుండుటయు, మైవర్ణనలన్నియు నలిశయోక్తులని వేమోళ్లఁ
 జాటుచున్నవి. కాకతీయులచరిత్రమునందు మొట్టమొదటఁ జేర్కొనఁబడఁద
 గినవాఁడు త్రిభువనమల్లశాకతివేదరాజు. గుంటూరుమండలములోని వేదబ్రోలు
 కాసనమునం దొకదానిలో వేదరాజు దుగ్ధయుని తరువాతఁ జేర్కొనఁబడి
 యెను. నైజాముగాఢ్మఱ్ఱములోని పాఖాలకాసనములో దుగ్ధయుఁడు ప్రోల
 గాజుతండ్రి యని వ్రాయఁబడినది. కాకతీయవంశవృక్షముందలి చిక్కును విడఁ
 దీయుట కొకసాధనము గలదు. కాకతీయగణపతిదేవునియొక్క గుంటూరు
 మండలములోని మోటుపల్లి కాసనములోఁ గాకతీయవంశవృక్ష మీయఁ
 బడినది. అందు నూర్వుఁడు మొదలుకొని గణపతిదేవునివఱకును గల రాజులు
 చేర్కొనఁబడి దుగ్ధయునకును త్రిభువనమల్లవేదరాజునకును నడుమ మొదటి
 ప్రోలరాజుని యొక శ్రోత్తనామముగూడ నియోబడినది. పాఖాలకాసన దుగ్ధ
 దీప్రోలరాజు దుగ్ధయునికొడుకని చెట్టు యడనివంశమున రుద్రదేవుఁడు జనించె
 నని వక్కాణిండుదున్నదిగాని రుద్రదేవుఁడు ప్రోలరాజుకొడుకని నుడివి

యుండలేదు. చేబ్రోలుకాసనములో దుష్టయుని తనుకాక బేతరాజు శే
ర్కొనబడి యుండెను. వీనినన్నిటిని పరిశచించిచూడఁగా నిశ్చిందిధమునఁ
గాకతీయవంశావళిని బేర్కొనవచ్చును. దుష్టయుని తనుకాక కాకతియవంశ
మునందు మొదటిస్థానరాజు జనించెను. ఇతఁడు కేసరి గునునొకగొప్పచెఱు
వును ద్రవ్వించెను. ఇతనికిఁ ద్రిభువనమల్లబేతరాజు జనించెను. త్రిభువనమల్లుఁ
డనునది బేతరాజునకు బిరుదనామము. ఈబేతరాజు మొదట నాంధ్రదేశమునఁ
దొక చిన్న భాగమున కధిపతియై యుండి నాళుక్యాభిరూపిండును, సత్య
శయకులతలకుండును, సమస్త భువనాశ్రయ శ్రేష్ఠశ్రేష్ఠునిమహారాధిరాజు,
పరమేశ్వరపరమభట్టారక బిరుదాంతుండును నైన యాజునదిక్రమాదిత్యచక్ర
వర్తికి సామంతుఁడై త్రిభువనమల్లదేవుఁడను విక్రమాదిత్యుని చిరువనానుమున
తానును వహించెను. ఈబేతరాజునకు వ్యోజదండాధినాథుఁడు నింత్రు
నుండెను. ఈదండనాథుని కేమంత్రపదవి వంశక్రమానుగతముగా లభించినది.
ఈమహాప్రధాని తన ప్రభు వయిన మాండలిక కాకతిబేతరాజును గొనిపోయి
శ్రీ త్రిభువనమల్లదేవవిక్రమాదిత్యచక్రవర్తి ముక్కుంచి గూర్తవర్తి
సామంతమండలేశ్వరుఁడుగ నుండఁ గల్పిసాయిరమండలమును బరిపాలించు
నట్లుగ నియోగింపఁజేసెను. అనుమతోడ రాజధానిగంజేసి గొని మహామండి
లేశ్వరకాకతిబేతరాజు వ్యోజదండాధినాథుఁడు మహాప్రధానిగఁ గల్పిసాయిర
మండలమును బరిపాలనముచేసి ప్రసిద్ధిగాంచెను.

పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యైనయాజునవిక్రమాదిత్యుఁడు శ్రీస్తుతము
గంఠిఁ మొదలుకొని గంఠిఁకటకు రాజ్యచారమును నిర్వహించినవాఁడు
గావున నతని సామంతమాండలికుఁ డయిన బేతరాజు పదునొకండవశతాబ్దాం
తమునందు నాంధ్రదేశములోని సచ్చిసాయిరమండలమును బరిపాలించెను.
ఇతఁడు జైనమతాభిమానియై జైనులను బోషించెను. మఱియు నికఁడు కాకతి

2. ప్ర. 3. ౧౭౧ వ శతాబ్దమునఁ బశ్చిమగాంసుఁ జయిగ పొంగొలదేవునిచే ఆరింతఁ
బడిన సెల్విమండల మిదిగాదని తోచుచున్నది. అది భార్యాదమండలములోని చుట్టెలూకాలోని
చెల్వి యనుగ్రామమునుబట్టి యుద్భవించినదని యుండవచ్చును.

యను జైనదేవతను బూజించుటచే నీతని సంతతివారి కెల్లగతును కాకతీయులను పేరు గలిగినది. ఇంతకంటే నీతనిగూర్చి చెప్పగలిగినది మఱియేమియును గానరాదు.

నుహానుండలేశ్వర కాకతి ప్రోలరాజు

నుహానుండలేశ్వర కాకతి బేతరాజునకుఁ బిమ్మట రాజ్యభారమును వహించినవాఁ డెతనిసమూహుఁ డైనప్రోలరాజు. ఇతఁడు రాజ్యతంత్రజ్ఞుఁ డయిన నుహాగోధుఁడు. ఈనుహాగోధుఁడు తఁ డ్రిమగజానంతరము రాజ్యభారమును బూని పశ్చిమనాళుక్యదేశగర్భి యగు నాఱవవిక్రమాదిత్యునికి సామంతమాండలిమిఁ దె గూతనిమహాప్రధానులలో నొకఁడుగానుండి యాచక్రవర్తి యొకాంతరగిగుఁ డైన పిమ్మట స్వతంత్రుఁ డై శైలింగ్యసామ్రాజ్యము నిర్మించుటకై పునాదు తొప్పునుపఁ బ్రయాత్నించుచుండెను. ఇతని శాసన మొకచో యనుమిఁకొండలోని పద్మాక్షిదేవాలయమునఁ గానంబడుచున్నది. ఈశాసనమునుబట్టి శ్రీమన్మహానుండలేశ్వర కాకతి ప్రోలరాజుచరిత్రము తొంతవఱకుఁ దెలియుచున్నది. ఈకాకతి ప్రోలరాజుశాసనమునందు మొదట త్రిమూర్తు లయిన బ్రహ్మవిష్ణునా హేశ్వరులలో నెవ్వరిని స్తుతింపక శ్రీమజ్జినేంద్రునిమాత్రమే స్తుతించియుండుటచేత నితఁడు జైనమతాచరించి యని స్పష్టముగఁ బోధపడుచున్నది. ఇతఁడుమాత్రమే గాక యీప్రోలరాజు మంత్రి యైన బేతరాజునైనను సతని భార్యయు జైనమతాచరింపకులనికూడఁ తేటపడుచున్నది. ఈబేతరాజునైనను కాకతిబేతరాజుమంత్రి యైన వ్యోజదండాధిపాదునకు యాకమాంతికయందు జనించినవాఁడు.

పద్మాక్షిదేవి యాలయము

నైజామరాష్ట్రములోని హనుమంతగు దడిరాభాగమునందున్న యొక చిన్న కొండపైని పద్మాక్షిదేవియాలయము నిర్మింపఁబడినది. ఈకొండప్రక్కను ఈదేవతాలయమున కెదురును జైనదిగ్రహములు గలవు. ఈయాలయ

సంభమువీడనే పైనిజెప్పబడిన ప్రోలరాజుకాకము గలదు. ఏనినన్నిచని
బట్టిచూడ నిది మొదట జైనులచేతనే ప్రతిష్ఠింపబడినదిగాఁదోయమన్నది.
ఈయాలయములోఁ బ్రతిష్ఠింపబడిన పద్మాక్షదేవి జైనపురాణగాథలలోఁ
వక్కాణింపబడిన యిరువదినల్వరు కాసనమహాదేవులలో నొక్కఁడైయు
యుండవలయును. ఇరువదిరెండవతీర్థంకరుని కాసనదేవునియందున్నదిగ
యొక్క యొకప్రతిరూపమని భావింపబడుచున్నది. అట్లే పద్మాక్షి పూర్వ
వాధునియొక్క కాసనదేవిగ నున్నది. కాబట్టి ప్రోలరాజుమంత్రి యైన
బేతన ప్రెగ్గడభార్య యగు మైలమ్మ యాకొండపైని యాలయమునఁ గన్నదయ్య
లో “కడలాలయ” మనియెడి యంచిత నూ పద్మావతి నూ ప్రతిష్ఠించియుండ
వచ్చునని యూహింపవచ్చును. తనకు జైనమతమునం దుండెడి ప్రేమచేతను
భక్తిచేతను బుణ్యముకొఱకు కొండపైని కడలాలయబస్తిని (వసుధిని) బేతన ప్రెగ్గ
డభార్య యగు మైలమ్మ నిర్మించె నని పైకాసనమునందే చెప్పబడినది. మైలమ్మ
తండ్రి యగు బేతన ప్రెగ్గడ తనస్వగ్రామమునందుఁ బడిదేవాలయములను నిర్మిం
చె ననికూడ వ్రాయబడినది. ఈమైలమ్మచే నిర్మింపబడిన కడలాలయమునకు
జాళుక్యవిక్రమసంవత్సరము ౪౨ హేవిలంచినంశస్సర ప్రష్యబహుళ తిం
సోమవారమున అనఁగా క్రీ. శ. ౧౧౧౭వ సంవత్సరము దిశంబరు ౨౪గఁ
తేదిని శ్రీమన్నహేమండలేశ్వర కాకతి ప్రోలరాజు మైలమ్మపేరిట నామధర్మ
యైన బేతన ప్రెగ్గడ త్రవ్వించిన చెఱువుక్రిందను బాదునపాలము రెండుమర్త
రులను అచెఱువునకుఁ బడమటిప్రక్కను నల్లరేగడిపాలము నాలుగుమర్తరు
లను బీచిపాల మాఱుమత్తరులను ధారాపూర్వకముగా దానముచేసి మేళాస
నమును వ్రాయించెను. నుఱియు నీకాసనమునందే శ్రీగున్నహేమండలేశ్వర
మేళరాజు కూచిక అచెఱువుకట్టక్రింద నున్న మర్తరు బాదునపాలమును
దాని సామిపాపమునఁ బడిమర్తరుల సామాన్యధూమిని దానముచేసికలుల
వ్రాయబడినది. ఈమండలేశ్వరుఁ డయిన మేళరాజు మాచరకర్తనంశము.

2. Dr. Burgess's Archeological Survey of Western
India Vol. 1. Page 45 F and Page 46, note 2.

జనించినవాడని వ్రాయఁబడినది. మాధవనర్తగాద పండ్రెండవశతాబ్దప్రారంభమునకే ప్రచారమునం దుండెనని యీశాసనముబట్టి దెలియుచున్నది. ఇట్లు భూదానములనుబొందిన యీశై నాలయమును అనుమకొండ బ్రాహ్మణులు స్వాధీనముచేసికొని దుర్గయుక్త నామాంతర మని నమ్మి పద్మాక్షీదేవి యనుపేరితో నర్చనాదికమును జరుపుచున్నారు. ఈయాలయము దైనులనుండి బ్రాహ్మణులస్వాధీన మెప్పుడయ్యెనో దెలియరాదు. ఇయ్యది మొదటి ప్రతాపరుద్రునికాలమున నో గణపతిదేవచక్రవర్తికాలమున నో బ్రాహ్మణుల యధీనమై యుండును. ఈశాసనమునుబట్టి యీపద్మాక్షీయాలయము మాధవవర్తకాలమునుండియు శైవ బ్రాహ్మణుల యధీనమునం దుండెననిగాని, ఈపద్మాక్షీదేవి వరప్రసాదముననే సోమదేవరాజు మాధవవర్త మొదలుగాఁగల చంద్రవంశపు రాజులు పరరాజులను జయించి రాజ్యమేలవారనిగాని విశ్వసింపరాదు.

పోలరాజు శైలపదేవుని బంధించి విడుచుట.

కాకతిపోలరాజు పుక్కురి దైన మొదటి ప్రతాపరుద్రుని యనుమకొండకాసనములో చాళుక్యమాదామణి మైన శైలపదేవునితో యుద్ధముచేసి యుగములో బంధించి భక్తునియందుండెడి యనురాగముచేత విడిచిపెట్టెనని యీశ్రీశైలములోఁ చెప్పఁబడినది.

“హస్తాస్త్రోహణశ్చక్రవర్తరతిం చాళుక్యమాదామణిం
శక్వద్యుద్ధనిబద్ధగహ్వరమతిం యుద్ధే బబంధక్షణాత్
శ్రీమశైలపదేవ మంబుదనిభ స్తంజేరమస్తం యణాత్
ప్రఖ్యాతోరపుకంఠఖండనవిధౌ భక్తానురాగా జ్వహా.”

ఈశ్రీశైలమునం దేక్కొనంబడిన శైలపదేవుఁడు రాజ్యాధిపత్యమును వహించి కుంకలదేశమును బరిపాలించిన శైలపదేవచక్రవర్తిగాక యాపర్చిమచాళుక్యకుటుంబమున జనించిన మతియుక్త శైలపదేవుఁడై యుండవలయును. ఎందుచేతననఁ శైలపదేవచక్రవర్తి క్ర. శ. ౧౧౬౭ వఱకుఁ బరిపాలనముచేసినట్లుగా ఈసాదిద్వైపాంతములు గనంబడుచున్నవి. క్ర. శ. ౧౧౬౭వ సంవత్సరములో

వాయంబడిన యీ యనుమకొండకాసనమున నీ రుద్రదేవునియడం గల భీతిచేత మరణము నొందె నని చెప్పబడియును. కానిట్టి ప్రోలరాజు ప జయింపబడినట్టియుఁ రుద్రదేవునిచే జయింపబడినట్టియుఁ దైలపదేవుఁడు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యైన మూడర్థదైలపదేవుఁడు కాఁడనియు స్పష్టము. ఈ తైలపదేవుఁడు చాళుక్యచక్రవర్తులను సేనాధిపతియై ఐదవారిమండలమున కధిపతి యైన తైలపదేవుఁడై యుండు నని పొడలు రిలందుమిన్నారు గాని వైష్ణోకమునందు తైలపదేవుఁడు చాళుక్యదాదామిగి యని సేనాధిపతి యుండుటచేతను సేనాపతియైన తైలపదేవుఁడు కదంబరాజుఁ డగుచుండెనను వారివాద మంతగా విశ్వసించి దగినవిగాఁ గనుపట్టెను. ఇదియు తప్పు చాళుక్యచక్రవర్తులకు సమీపబంధులై సామంతిమాండలినుఁ డైనవాఁడును నుండవలయును. ఇయ్యది భావపరిశోధనమునం జరిపడవచ్చును.

ప్రోలరాజు గోవిందరాజును జూచుచుండుట.

ప్రోలరాజు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తుల సేనాధిపతియైన గోవిందరాజు ను జయించెనని యనుమకొండలోని రుద్రదేవునికాసనమున నీ యాంధ్ర వైష్ణోకమునఁ జెప్పబడినది.

“యోగుఁడొరిపతేరకుంతపరకు శక్త్యాధానోల్లస
ధారాపాత నిపాతనైకచతుగం గోవిందరాజాహ్వయం
బద్ధోన్ముచ్య తదోదయశ్చతిభృత రాజ్యం దదౌ చలయా
లుంతాకో విషయస్య తస్య సమిధ సద్విరదీక్షాగురు.”

ఇందుఁ బేర్కొనబడిన గోవిందరాజు గణపతిదేవచక్రవర్తి గణేశ శ్వరకాసనమునందు గోవిందదండేశుఁ డని వక్కానింపబడియును. ఇదియు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి యగు యాజ్ఞవల్క్రమాదిత్యుని సేనాధిపతి యైన

2. ఈ తైలపదేవుఁడు త్రిభువనపుల్లనిరుహారుఁడనియు, అతనికాసనమునం దొకదానిలో ప్రోల రాజును జయించెనని చెప్పబడి యున్నదనియు, అతఁడు రాజ్యాధిపత్యమును వహించి తిరిగియుఁ గొందఱు చెప్పబున్నారు.

యనంతపాలుని సోదగపుష్కరిణిని అబ్బలూరు శాసనములవలనఁ జెలియుచున్నది. ఈగోవిందదండనాయకుఁడు శ. ౧౧౨౬-౨౭ సంవత్సరప్రాంతమున నాంధ్రదేశములోని కొండపల్లిసీమను బరిపాలకుఁడుగ నున్నటులఁ గందనూరి (కర్నూలు) నాడెలములోని త్రిపురాంతక శాసనములలో నొకనానివలనఁ జక్కఁగాఁ జేటపడుచున్నది. అం నితఁడు వేంగీపురమును దగ్ధముగావించి గోంక గాజును జయించినటులఁ జెప్పఁబడినది. ఈగోంక గాజు వేంగీదేశమునకు గాజప్రతినిధియై ధనదుపురము (గుంటూరుమండలములోనిచందవోలు) రాజధానిగఁ బరిపాలనముచేసిన వేలనాటికులోత్తుంగ రాజేంద్రచోడునకుఁ బుష్కరిణిఁడు. వేలనాడునకు గాజధానిగనున్న ధనదుపురమును నాకాలమున వేంగీపుర మనిగూడఁ జెప్పఁబడిరికాబోలు. వేలనాటిరాజులు వేంగీరాజప్రతినిధులై పరిపాలనముచేసినవా రగుటవలన వాని నివసించు ముఖ్యపట్టణ మయిన ధనదుపురము వేంగీపుర మని పరిగాజులచేఁ జేర్కొనఁబడుట యొకవిశేషవిషయముగాదు. ఈగోవింద గాజును జయించి యితనిరాజ్యమును ఉదయగాజున కిట్టించి నని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇందుఁ జేర్కొనఁబడిన యుదయరా జివ్వఁడైనదియు నిచ్చిరిందుట కష్టసాధ్యముగ నుండును. కందూరోదయచోడుఁడై యుదయ గాజుని కొందఱును, వేలనాటిగోంక రాజు చోడోదయఁడని మఱికొందఱును తలంచుచున్నాడు. మైనిజెప్పఁబడిన యనుమకొండ రుద్రదేవునిశాసనములోని స్లోకమునకు మఱియొకపాఠము గలదని గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిపంతులు గారి గ్రంథమున నాస్లోక మీక్రిందివిధమునఁ జేర్కొనఁబడినది:-

“యూలుంకా పతే రసుంతపరకు స్తిష్టా గ్రధాకోల్లస
ధారాపాలనిపాఠస్తోత్రకుంఠ గోవిందరాజాస్వయం
బద్ధోన్మత్య క మైదయమతిపతే రాజ్యందదౌ ర్లలగా
లుంకానో విషయస్య తస్య సమరే తద్విగ్రహే ట్టాగురు.”

.. Notes by G. Sreeramamurthy on the Ganapathies of Orangal, page, 31.

అనగా * గోవిందరాజ వంశమునందు జనించిరిట్టియు, బుంతానివిషయము
ధీశ్వరుడైనట్టియు, పరశువుతో యుద్ధమునందు నైపుణ్యముగలట్టియు
ఈడప్ప యనువాఁడొకఁడు బంధింపఁబడి ప్రాంతగాఁగా నెడుబడుఁ గేట
ననియు, వీరదీక్షాగురుం డైన ప్రాంతగాఁగా పశ్చాత్త్యజుడై యున్న యాడు
బంధవిముక్తుని గానించి యతని రాజ్యము విగల నాతినిఁ జొప్పించి
ననియు, తాత్పర్యము.

ప్రాంతరాజు గుండరాజును జరిస్సెను

కాకతిప్రాంతరాజు మంత్రకూటపట్టణాధిపతి యైనగుండరాజు
చంద్రేతిప్రాంత యతనితో యుద్ధమునందు జయించి యంతిప్రాంతః ప్రాంత
యాగ్రహమహాదగుండ్రై యతనిం బట్టికొని భూమును గోల్పోగింటించి వడ్డ
లంబున వరాహముద్రనుబొడిచి చంపె నని రుద్రదేవుని యనుమతాండకాసు
మునందే యీ కందిశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినది.

“శ్రుద్ధేనూర్ధ్వర మంత్రకూటనిగరసాధోదయా నిష్క్రూణ
గుండఃఖండక వీర ముండీకరాః ప్రాంతాంతముఃకలః
ఏషోడింధకవత్పలాయనసహజ్ఞానో గతఃస్వాం ప్రకీం
ఆహూతోపి నరేశ్వరస్యపురతః ప్రాంతేన యుద్ధాయయాత్.”

మంత్రకూట మనునది నైజామురాష్ట్రములో గోదావరీతీరమున నున్న మంథ
యను గ్రామ మని కొందఱును, కృష్ణామండలములో నూజివిడుతలూగా

* ఇందుఁ జేర్కొనఁబడిన గోవిందరాజు కుంతిలదేశమును బరిపాలించిన
రాష్ట్రకూటరాజులలోనివాఁడని శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారు వ్రాసియు
న్నారని యాకాలము నాఁటి రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్య ముంకరించ
యందుటచేత నది యంతగా నిశ్చయపూర్వము గాదు. నైశ్లోకముయొక్క
పాఠాంతరముగూడ సరియైనదిగాఁ గనుపట్టదు. నేను వ్రాయించి తెప్పించి
యనుమతాండ కాసనముయొక్క ప్రతిపాద దాక్షులు స్థితుకొరగాదు ప్రా
ప్తించిన పాతముతో సరిపోవుదున్నదిగాని పంతులవారిపాఠాంతరముతో
సరిపోవుమందలెదు.

లోని మంత్రేన గ్రామ మని మఱికొందఱును తలంచుచున్నారు. కొండ, పల్లినీమను, బరిపాలకు, డయిన గోవిందరాజు మొదలగువారితో యుద్ధముఁ జేసి జయించినవారఁ డగుటచేఁడఁ బోలరాజు కృష్ణమండలములోని మాండలిక ప్రభువులను జయించుటకై ప్రయత్నించియుండును గావున, మంత్రకూట మనునది మంత్రేనగ్రామమే యైయుండు నని నిర్ధారింపవచ్చును.

పోలరాజు జగద్దేవునిఁ గూటఁద్రోలుట.

అనుమకొండశాసనమునందే జగద్దేవుఁ డనురాజు పోలరాజుపై దండెత్తినచ్చి యనుమకొండను ముట్టడింపఁగా నాతనిజయించి తఱమె నని యీ ప్రాంతాంతమునఁ జెప్పఁబడినది.

“అన్యచ్ఛానుమకొండశామనగరీం సంవేప్త్యయోయం స్థితో
నానామండిరికాన్వితో భువి జగద్దేవస్య దేవప్రభుః
స్తబ్ధస్తంభిః ఏవ శాశ్వతరణే శక్తః క్షణాన్నిగతః
శ్రమిత్ప్రసృపస్య తిస్య జయినః యిబూమిహే గౌరవమ్.”

ఈ ప్రాంతాంతమునందే పోక్కునందైన జగద్దేవుఁడు పట్టిపాంబుచ్చపురాధీశులయిన సంతారరాజులలో నొక్కఁ డగు మహామండలేశ్వర త్రిభువనమల్ల జగద్దేవుఁడేకాని యన్యుఁడు గాఁడు. పట్టిపాంబుచ్చపురము నేఁడు మైనూరు రాష్ట్రములో నగరమండలములోని హంద యనుపేరం బరఁగు చున్నది. ఈ జగద్దేవునికల్ల విజ్జలదేవి ; విజ్జలదేవి చెల్లెలగు చట్టలదేవి గోవాకదంబులలో మొదటి విజయోదయ్యన కిచ్చి వివాహము చేయఁబడియును. (కా. 4. ౧౦. ౨౦) ఇతఁడు వయస్సుమీఱక యున్న కాలమున బల్లాలరాజులచే నదిమిపెట్టఁబడి యుండెను. మొదటిబల్లాలరాజు జగద్దేవునిరాష్ట్రమును నాడుచేసి నది గడగుకాగునముగలనఁ దెలియుచున్నది. కా. ౪. ౧౦ కెడ దర సంవత్సరములో నేర్పడిన కలూరుకాగునములలో నొకదానిలో జగద్దేవునిబలమును పోరించుటయందు ధైరవునిపండివార డని పోలసలబల్లాల

రాజయిన విష్ణువర్ధనుఁ డభినందింపఁ బడియెను. అయినను జగద్రాజుఁడు కా. శ. ౧౦౭౧ (క్రీ. శ. ౧౧౪౯) వ సంవత్సరమున “నీగు” అనెడి ప్రదేశమునఁ బరిపాలనము సేయుచు బల్లిగావ్ గ్రామమునకు విచ్చేరి కొండనాచిలోని కుందూరు గ్రామమును దానము చేసియున్నాఁడు. పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి మొదలగు రెండవజగదేకమల్లుని పరిపాలనసంవత్సరములలో ౧౩ వదియగు శుక్లసంవత్సరమునఁ బైశాసనము పుట్టియుండుటచేతను, చాళుక్యచక్రవర్తులచే వసంపాదించుచుండిన త్రిభువనమల్లు యనుబిరుదనామమును వసంపాదించుటచేతను, ఇతఁడు మొదట త్రిభువనమల్లు విక్రమాదిత్యచక్రవర్తియని, అటుపిమ్మట రెండవజగదేకమల్లునకును, సామంతుఁడుగ నుండె నని వేద్యమగుచున్నది. అందుచేతనే యితఁడు తైలపదేవుఁడు కాకతి ప్రోలరాజుచేఁ బట్టుకడి పరిధివింపఁ బడి విడిచిపెట్టఁబడిన తరువాత ప్రభుపక్షమునుబూని ప్రోలరాజును నిర్మించుటకై అనుమతించునై దాడి వెడలికచ్చి యుద్ధముచేసి గొడిపోఁగాఁ బోలరాజుచేఁ దఱుమఁగొట్టఁబడియుండు నని సులభముగా బోధపడుచున్నది.

కాకతి ప్రోలరాజు మరణము.

శ్రీరుద్రదేవుని యనుమతించుకొండకాసనమునందు ప్రోలరాజు “శివపాదపద్మయుగళ ధ్యానామ్మతానందుఁ డ”ని యీశ్వరిశ్లోకమునఁ దెల్పుబడినది.

“తత్పుత్రః శివపాదపద్మయుగళ ధ్యానామ్మతానంద ధూర్జంతాకోరిపుసుందరీజనమహా సౌభాగ్యసంపచ్చిః యః
ప్రోలీరాజ ఇతి ప్రసిద్ధి మగమ ద్వైతేంద్రదర్శనమహా
నిశ్చంక ప్రథన ప్రబంధనమహాహంకారలంకారః.”

ఈ ప్రెక్షోకమున ప్రోలరాజు శివభక్తుఁ డని తెలుపఁబడియున్నను, పద్మాదేవాలయమున ప్రోలరాజుచే నెలకొలుపఁబడిన కాగనములో మొట్టమొదట శ్రీకిందిశ్లోకముచే జీవేంద్రుఁడు గీర్తింపఁబడియును.

శ్రీమజ్జీవేంద్రపదపద్మమఖేన భక్త్యం
సఖ్యత్రిలోక నృపతిఁ ద్రమునంద్రనంద్యం

నిశ్చయమోషపరిఖండనచండకాండ

గర్భత్రయ ప్రధవమద్యగుణైకతానం "

ఈవైష్ణోకమున నీతఁడు జీవేంద్రుని బ్రస్తుతించియుండుటచేత నీతఁడు జైనమతావలంబునఁ దని స్పష్టముగా బోధపడుచున్నది. ప్రోలరాజుకొడు కయిన రుద్రదేవుఁడు వీగశైవమతావలంబునఁ దయినందునఁ దనతండ్రునిగూడ శైవపాదపద్మయుగళధ్యానామ్మతానందుఁ దని వక్కాణించియుండునుగాని వేరొందు గాదు. ఒక బేళ ప్రోలరాజు వార్ధకదశయందు శైవుడైన నైయుండ వచ్చును.

ప్రోలరాజు సంతానము.

ప్రోలరాజునకు ముప్పమి యనుభార్య గలదు. ఆమె యనుమకొండకాసనమునం దీంద్రవిధమున నభిరక్షింపఁబడినది.

“దేవీముప్పమి నానుభేయసహితా యస్యా గుణాస్తాగకాః
క్షీర్తికాగదచంద్రికేవ విలస త్కాంతేస్తు నైవోపమా
కాసత్యేవ చ జానకీవ చ సతీ కుంతీవ పద్మా చ సా
పూర్వామీవ చ చందీకేవ చ తిదా తస్యాభవద్భామినీ.”

ఈవైష్ణోకమునందు ముప్పమిదేవి గుగుగంబులు నక్షత్రంబులవలెను, క్షీర్తికర త్కాలచంద్రికవలెను బ్రకాశించుచున్నవరియు, మఱియు నామె కాసత్య, జానకీ, కుంతీ, పద్మ, పూర్వామి, చందీకా మొదలగువారిం బోలియున్నదని మాత్రము వర్ణింపఁబడియి నేగాని యామె రమణంశమునం దేరాజునకు జనియిం చెను నెలుపఁబడియుండనందున ముప్పమిదేవియొక్క తలిదండ్రులను గూర్చి మనముయొక దెలియరాకున్నది. ఈమెకు ప్రోలరాజువలన రుద్ర దేవుఁడు, మహాదేవుఁడు మొదలగు నైదుగురుపుత్రులు జనించి యశస్వంతు లైరి. ఈప్రకారము కాకచిప్రోలరాజు సంతానమును ప్రాధవమును బడినీ అవ శ్రవరాత్రముఁదై చామకృద్దశవర్తుల నైశ్యాధిపతులను పెక్కుంగ్రు మాండ లికరాజులను జయించి రాజ్యమును విస్తరింపఁజేసి మొట్టమొదట త్రైలింగ్య

ప్రోలరాజు కొడుకుచే జంపబడుట

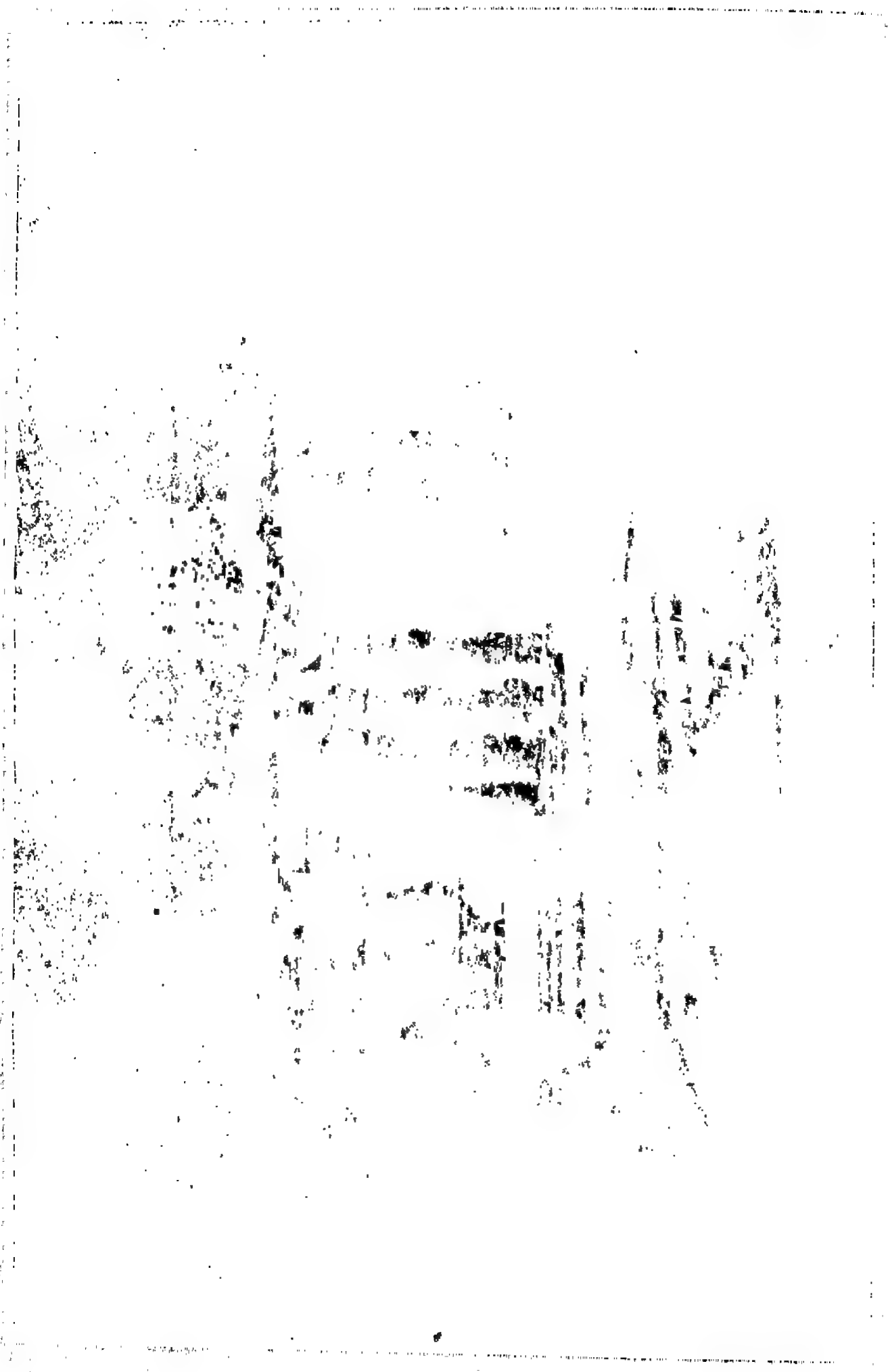
ఇట్లువక్రపరాక్రమలీల శక్తురాజులను నిర్జించి ప్రైలింగ్గసామ్రాజ్య నిర్మాణభవనమునకుఁ బునాదు తగ్గఱించి జగతిలో సరి యను చిరుదనామమును వహించి బహుకాలము పరిపాలనముచేసిన కాకతిప్రోలరాజుగారు కవసాన కాలము సమీపింప దుగద్బుష్టవశమున నాశిక్తిముగాఁ దన ప్రయాణమాయండన శ్రీరుద్రదేవనృపునిచే బొడువంబడి చంపబడియను. ఇట్టి విషాదకరమైన హత్య కేవలము భమప్రమాదవశమునఁ దలస్త మైనదిగాని కండ్రియనఁ బ్రతాపరుద్రునకుం గల ద్వేషముచేత సంభవించినది కాదు. ఒకసాఁడు దేవాలయంబునఁ బ్రతాపరుద్రదేవుఁడు గాఢనిద్ర నున్న కాలమునఁ దలది యొక ప్రోలరాజు అతని ప్రక్కనుండెపోవుచు నతనిని స్పృశించెను. అప్పుడతఁడు మేల్కొని శక్తువెవ్వఁడో అన్న ముట్టుకొనవచ్చు నని యాగ్రహమువహించి గ్రుడ్డై లేచి మొలలోనున్న కైజాటుపట్టి యొక్క పోటుపొడిచెను. అంతట తండ్రి నేలంబడఁజూచి తెలివగాంచి చేసినహాస్యము బహుత్తప్రయోగ దుఃఖింపసాగెను. ఇది భమప్రమాదవశమునఁ దలస్త మైనదని యుచింత వాఁడు గావునఁ ప్రోలరాజు కుమారునియొంపక యొకాఁడొ రాజముర్తి నొసంగి రాజ్యము నుప్పగించి పరిపాలనముచేయ నాజ్ఞ చేసి ప్రాగంబులగా విడిచెను.

1

2

3

4

ఆటవ ప్రకరణము.

కాకతీయాంధ్రులు.

శ్రీ రుద్రదేవమహారాజు.

(క్రీ. శ. ౧౧౮౦ మొదలుకొని ౧౧౯౬ వఱకు)

కాకతీ ప్రోలరాజానకుఁ బిమ్మట నతని పెద్దకుమారుఁడైన రుద్రదేవుఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెనుగాని యెప్పటినుండి యాతని పరిపాలనము ప్రారంభమయ్యెనో స్పష్టముగాఁ దెలిసికొనుట కాధారము గానిపింపలేదు. భావి పరిశోధనమున సత్యము తేటపడునంతదనుక క్రీ. శ. ౧౧౮౦ దశసంవత్సరమునకుఁ గొంచె వివరముగాని యవలఁగాని రుద్రదేవుని పరిపాలనము ప్రారంభమయ్యెనందు నని చెప్పవచ్చును. ఈరుద్రదేవుఁడే చరిత్రమున మొదటి ప్రతాపసుద్రుఁడని పేర్కొనఁబడుచున్నాఁడు. ఇతఁడు పరాక్రమమునందు కండ్రినిసయితము మించినవాఁడై అధికసామర్థ్యముతో నతఁ డేర్పరించిన పునాదులపైఁ ద్రైలింగ్యసామ్రాజ్యభవననిర్మాణమును గావించి కుస్తిర మైన యశమును సంపాదించెను. ఇతని చరిత్రమును సంపూర్ణముగాఁ దెలిసికొనుటకుఁ జూచినన్ని సాధనములు గానరావు గాని కొంత చరిత్రమును దెలిసికొనుటకు నతని కాసనములు రెండుమూఁడుమాత్రము తోడ్పడుచున్నవి. అం దనుమకొండ కాసనము ప్రధాన మైనది. ఇయ్యది. కా. శ. ౧౧౮౪ వ సంవత్సరమునం దనఁగా క్రీ. శ. ౧౧౬౨వ సంవత్సరమున రుద్రదేవునిచేతనే వ్రాయింపఁబడిన ప్రధానకాసనముగా నున్నది. ఈకాసనమునందు రుద్రదేవుఁడు తన తాతయైన త్రిభువనమల్లునకుఁ బూర్వమునందుండిన తన వంశపురుషుల నెవ్వరిని దేర్కొని యుండిరెడు. తనకండ్రియుఁ దానును జయించిన రాజులను గొంద

అను బేర్కొనియుండుటచేతఁ గొంతవఱకు చరిత్రము బోధపడుచున్నది. ఈశాసనములో:—

“శృజ్జతుజ్జతురజ్జపుజ్జవచయారోహాక్రమే కర్మణం
దోష్టుంచారుపరాక్రమక్రమభగం భక్త్యాన్వ సత్కర్మలయా
కర్ణంపార్థివామలైః శరశ్చై ర్వద్రావ్యద్రావ్యయా

లేభే సర్వవిశేషయుక్తసగర గ్రామం సదుదోష్టపః.” అని యున్న తములైనట్టియు, ప్రఖ్యాతము లైనట్టియు, నశ్వంబుల నాగోహింనుట యందు నేర్పరియు, చారుపరాక్రమండు నగు దోష్టు (దామనాయఁడు, లేదా దామరాజు) అనువానిని పొద్దుఁడు కర్ణుని వందలకొలది తల్లియున్న బాణములచేతఁ బలుమాటు తఱుమఁగొట్టినట్లుగా రుద్రదేవుఁడు తఱిమి విశేషకర్తు సంపన్నంబు లయిన పట్టణంబులను గైకొనియు నవి చెప్పఁబడి యున్నది. ఇందుఁ బేర్కొనఁబడిన రుద్రదేవుని శత్రు కవ్వఁడో నిర్ధారిండుటకు నాధారము గానిపింపకున్నది.

“ఈడే మేడవిడమ్మడమ్మరభరచోదత్తమం త్తద్భితం
దుర్వారోద్ధర వీరమస్త్రసమయానానైక ఓషాగురుం
శ్రీమస్త్రేగిదేవసక్త సమయానోద్భూతదర్పాపహం
ప్రాప్తశ్రీపోలవాసదేశవిధివం శ్రీరుద్రదేవంసగా.”

ఈశ్లోకమునందుఁ బేర్కొనఁబడిన రుద్రదేవుని ప్రతివిరులనుగూర్చిన చరిత్ర వివర మెంతమాత్రము దెలియ రాకున్నది. కులొక్తుంగరాజేంద్రచక్రవర్తి కుమారుఁడును, క్రీ. శ. ౧౦౭౮ మొదలు ౧౦౮౪ వఱకును, ౧౦౮౮-౧౦౯౦ మొదలుకొని ౧౦౯౨-౯౩ వఱకును, రాజప్రతినిధిగనుండి వేంగీదేశమును బరిపాలించిన వీరచోడధూపాలుని ముఖ్యసేనాధిపతిగ నున్న మేడయ్యాయ్యఁడే వైశ్లోకమునందు పేర్కొనఁబడిన మేడప్రభు వని నన్ని యాంధ్రులచరిత్రము లోని ప్రథమభాగమున “ఈ మేడయ్యాయ్యఁడు కాకతీయాంధ్రప్రభులైన మొదటి ప్రతాపరుద్రునితో యుద్ధముచేసి యోడిపోయినట్లు గన్పట్టుచున్నది” అని వ్రాసియున్నాఁడనుగాని యీ మొదటిప్రతాపరుద్రుఁడు క్రీ. శ. ౧౧౦౬

వఱకుఁ పరిపాలనముచేసి యుండుటంబట్టి నూతేండ్లక్రిందట నున్న మేడ
మాయని జయించుట యసంభవ మని బోధపడుచున్నది గావున నితఁడు
వేటొకఁ డని యూహింపవలసియున్నది.

ఈ ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు మైశగిదేవుని జయించి పోలవాసదేశమును
నైకొనినను నని మైశ్లోకమునఁ జెప్పబడినది. శౌణదేశమును బరిపాలించు
చుండిన సింగనరాజుకొడుగు మల్లగి యనువాఁడే మైశగిదేవుఁడై యుండ
వచ్చును. ఈమల్లగి గూడవంశసంజాతుఁడు. ఇతఁడు పద్మభేత మను పట్టణ
మును తనశత్రువులనుండి స్వాధీనపఱచుకొని యాపద్మభేతమున నే నివసించు
కాలమున నుక్కలరాజుయొక్క గజసేనను బరాక్రమముతో నెగనెత్తుకొని
పోయెను. ఇతఁడు దేవగిరిగూడవులయొక్క పూర్వికుఁడు. ఇతఁడు గాక
పోయిన నీతని రెండవకుమారుఁడైన 'అమగమల్లగి' యైనఁ గావచ్చును.
పోలవాసదేశ మెచ్చటిదో గుర్తింప నలవిగాక యున్నది.

ప్రతాపరుద్రుఁడు వర్ధమానపుర చోడులను జయించుట.

ఎనిమిదవశతాబ్దములో తేనాటిని బరిపాలించిన ప్రాచీనాంధ్రచోడు
లలో నొకకాఖవాడు వర్ధమానపురముననుండి ప్రజాపరిపాలనము సేయుచుం
డిరి. వీరిచారిత్రము సమగ్రముగాఁ దెలియకుండుటచేతఁ దెక్కఁగ్రు వీరి
యుదంతమును దెలిసికొనఁజాలవచ్చును. వర్ధమానపురము నైజామురాష్ట్ర
ములోని వనపర్తిసంస్థానమునకు సమీపమున న్నిలి మైయున్న వడ్డమాని యను
గ్రామముగా నున్నది. ఇతఁడని పూర్వము మహాపట్టణమై యుండి యనేక
చేవాలయములతో నొప్పుచుండెను. దీనిని పమనొకండవశతాబ్దాంతమునందుఁ
గరికాలచోడాస్వయుఁడును, కాశ్యపగోత్రుఁడును నైన భీమచోడనృపా
లుఁడు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులను సామంతమాండలికుఁడై పరిపాలనము
సేయుచుండెను. ఇతనికి గోకర్ణచోడుఁడు జనియించెను. ఇతనిసోదరుఁడు
భీమరాజు. ఉదయాదిత్యచోడుఁడు నితని వంశములోనివాఁడే యగునుగాని
గోకర్ణనృపాలుని కెట్టిసంబంధము గలవాఁడో విచారింపవలసియున్నది. శ్రీ
మానల్లిరామకృష్ణయ్య, ఎం. ఏ గారు గోకర్ణనిమనుమఁడని చెప్పియున్నారు.

అయ్యది భావిపరిశోధనమునఁగాని ప్రేరపడునది కాదు. ఇదిగో కావలయు రుద్రదేవస్మృతీలుఁడు జయించెను.

గోకర్ణస్మృతీలుఁడు.

భీమున సోదరుఁడైన గోకర్ణుఁడు వాగ్విద్రూహమునఁ జేసెను. యాచార్యుని శిష్యుఁడు. వర్ధమానపురాధీశ్వరుండు. ఇతఁడు చిముకవిఁ గన్పత్వ మాతోపింపఁబడిన కవిజనాశ్రయమును యందోగంధమును రచించి కళ్యాణపురాధీశ్వరుం డైన చాళుక్యజగదేంద్రులనకు సేనాపతి యగు శతభూపాలున కంకితము చేసెను. ఈరచనఁగి గవిజనాశ్రయముఁ దెలియును. గోకర్ణునకు శ్రావకాభరణాంకుఁ డనియు చెరుదనామములు గలవు. కవిజనాశ్రయములో నాలుగవశ్వాసములును జైనశాస్త్రధర్మముల ననుసరించి వాగ్దేవతాస్తుతితోఁ బ్రారంభింపఁబడినది. వేములవాడచిముకవి గచించినది స్మరింపఁ పురాణముకాని కవిజనాశ్రయము కాదు. గోకర్ణుఁ డనేకాగ్రహారములను బ్రాహ్మణోత్తములకు ధారవోసి కాసనములను వ్రాసింది యున్నాఁడు. ఈ గోకర్ణుని గురు వయిన వాగ్విద్రూహమున కేనశేరిచి లక్షణగ్రంథమును, ఆదిపురాణమును ఆంధ్రభాషలో విరచించినయులఁ దెలియుచున్నది.

భీముఁడు - గోకర్ణుఁడు.

ప్రతాపరుద్రుని కాలమున వర్ధమానపురమును చిముకవిఁడుఁడు కేన సోదరుఁడైన గోకర్ణుచోడునితోఁ గలిసి పరిపాలనము సేయుచున్నయులఁ దెలియుచున్నది. ఈభీముచోడస్మృతీలుఁడు పరమమగ్నార్థుఁడైనటుల రుద్రదేవునికాసనమున వాకొనఁబడియును. చోజనకాలమునందు కేన సోదరుని జంపెను. తన సవతిరల్లఁ బ్రతియయ్యెను. పశ్చిమచాళుక్యుఁ డనువిక్రమాదిత్యచక్రవర్తికుమారుఁ డను లైలపదేవుఁడు వర్ధమానపురమున నిరుదాసియై దూరమునందున్న కందూరునఁ బరిపాలనము సేయుచునుండి రుద్రదేవుని పరాక్రమమునకు వెఱచి మరణమునొందఁగా భీముచోడుఁ చారాజ్యము నాక్రమించుకొని కొలఁదికాలము పరిపాలనముచేసి రుద్రదేవునితో వైరము

గల్పించుకొని నిరంకుశాధికారమును నెఱపుచుండఁగా రుద్రదేవుఁ డీనృపాలా
ధముని శిక్షించుటకై వానిపైకే దండెత్తి పోయెను. రుద్రదేవుని వీక్షించిన
మాత్రముననే భయంపడి భ్రాతృమాతృవనితా సహితముగా భీముఁడు పర్వ
తారణ్యాభూములకుఁ బాఱిపోయె నని అలంకారయుక్తము లయిన యీక్రింది
శ్లోకములలో వ్యక్తరంపఁబడియెను.

“భీమేన భీమినకుతన మతనహీనా

గ్రస్తో మమార గృహమూషకవతో క్షణేన

మాగ్నారడిమ్భకవరణ మహాన్ధకారే

గోకన్తనామ భుజగో భువి కూరమానీ.”

“యాతేపి ధైర్యపన్యసే దివ మస్య భీత్యా

సర్వాతిసార కబళికృతగాత్రయష్టే

శ్రుద్రదేవనృపతేః పృథు విక్రమస్య

ధిమోఽపి రాజ్యపదవీం క్షణికాం స లేభే.”

“ఏవోజమ్భుకడిమ్భతో లఘుతిరై స్సంవేష్టితో జమ్భుకైః

రాజాహంకృతి ఛగ్గృతితల సింహేన సంస్పర్ధతే

భూత్కారాకులగర్జితై ర్దుఖరయ న్సర్వాదితో విహ్వలా

యాః క్వాపి సఏవ ధూననభరైః కణ్ఠీరవ స్యాతురః.”

“శద్వద్భీమనృపాధమో నరపతు ర్భూతుఃసపత్నీపతిః

హస్తా భ్రాత్మవరస్య భోజనవిధా భీమేన సంస్పర్ధతే

ఆకాశగ్రసన ప్రయాసురకః శ్రుద్రదేవేన య

కన్యగృహర్థికగర్వపర్వకమహాశక్త్యా గ్ర మారోహతి.”

“యస్యాక్షివిషణ్ణ భయాచ్ఛక్తికస్య చీమో

దుర్మోధనస్య నృపతే రివ విహ్వలాజ్ఞః

స్వప్రాక్కుడాకృరవికాసహృద స్సమగ్రే

లక్ష్మీం విహాయ వనమేవ యయా విలజ్జః.”

ఉదయచోడుని జంపి పద్మావతిని పెళ్ళిచేయఁబడుట.

అటుపిమ్మట రుద్రదేవుఁడు వానిని వెంబడించి తిరిగి యాంధ్రదేశమునకు
లంకాపురమును దహించినటులఁ జూచోదయరాజుగారును నాగమును దగ్ధము
గావించి యానగరము మధ్య నొకమహాద్భుతమైన రిక్తమును ద్రవ్యింపెను.
అంతకుఁ బూర్వమే చోడోదయఁడు రుద్రదేవుని తన సంగ్రామమును విని
భయకంపితుఁడై మలిపోయి పిచ్చియై త్రిదయ్యమునోడ న్నాతిగొండ ను
యీక్రింది స్లోకమునఁ జెప్పఁబడి యున్నది.

“శ్రీమద్రుద్రపరాక్రమోద్భవభవవ్యామోహనాభ్యర్థనః

... చ్చుక్రతస్తసమస్తగాత్ర విలసత్చోదయస్తోపసః.

ఉన్నతాశ్చ విస్తృతాశ్చ మహాభూతాభిధూతాశ్చ

ప్రోద్భావ్తాశ్చ సంకులాశ్చ తదా ప్రాణాః ప్రయాణా దివమ్ ”

మైని జెప్పిన ట్లాచోడోదయని నగరమును దగ్ధము గావించుటయు కాక
యాతని కొమార్తను పద్మావతి యనుదానిని వివాహ మైనటుల నాశాసనము
నందలి యీక్రిందిస్లోకమువలనఁ జెలియుచున్నది.

“కన్దూరోదయచోడవంశవిలసత్ ప్రియాభిగ్రోభద్భవ

త్పద్మైకాశ్రయరుద్రదేవ నృపః ॥ వర్ణితో విక్రమః

క్షుద్రక్షుత్రికులొన్న తిక్షుయాక్కః స్వర్వావగ్రీర్థ్యో

రామశ్యేవ కుతారఖడ్గేత రిపునాథస్య పృథ్వీపతే.”

ఈ వైశ్లోకము ద్వంద్వార్థమును సూచించుచున్నది. అయినను రుద్రదేవుఁడు
పద్మావతిని వివాహముఁజేసికొనె ననుటయు యుక్తమున్నది గాని మఱియుఁ
శాసనమును బట్టి సందేహము కలుగుచున్నది. - ఉదయచోడుని జట్కుర్ల శాసన,
మునకును రుద్రదేవుని యనుమకొండ శాసనమునకును నడుమ ౨౬ దినములు
మాత్రమే వ్యవధి కలదు. ఇందలి సత్యమును ధౌరపరికోధనమునఁ జెప్పిరిగాక

వలయును. ఉదాహరణచోడునియొక్క శుక్రాధికారులయిన కిబ్బట మేల్వట్ట దండనాథుక నలసిద్ధమయ్య సిద్ధమయ్యలు శకసంవత్సరములు ౧౦౮౮ అగు చిత్రభానుసంవత్సర పౌష్యబ ౧ మంగళవాగమున నుత్తరాయణ సంక్రాంతి నిమిత్తమే కోడూరు శ్రీస్వకుంభసోమనాథదేవునికి సుంకములు మొదలగు వానిని గల్పించి యుండిరి. ఇందు కాలివాహనశక మనకును బదులుగా శ్రీమ చ్చాళుక్యశకవత్సంబు లని తప్పుగా వ్రాయబడినది.

ఈజిట్చుగ్రామము కందనోలి (కర్నూలు) నుండి హైదరాబాదు నకుఁ బోవుమార్గమున హైదరాబాదునకు దక్షిణమున గేర గవ మైలురాయికడ నున్నది. దీనికి దిగువను ౧౨ మైళ్లదూరమున కందూరు కలదు. ఇయ్యది కర్ణాటకచోడులకు గాజధానిగ నుండెను. వర్ధమానపురము మఱియొకచోడ వంశమువారికే గాజధానిగ నుండెను. ఈరెండు చోడవంశములను నెట్టిసంబంధము గలనో యింతివఱకును స్థిరపడలేదు. ఉదయాదిత్యలంకార మనియెడి గ్రంథ మొకటి కర్ణాటభాషలో వ్రాయబడి యున్నది. దానికన్పత్వము చోడోదయుని కాగోపంపబడుచున్నది. ఆగ్రంథమునందు చోడోదయుని తిండి సోమనాథుఁ డని చెప్పబడియున్నది. సరికులపై సుంకమును విధించు నాచాగ మాకాలమునందును గలదు. బద్దెనకవి (భద్రధూపాల) ప్రణీత మైన నీతికాస్త్రముక్తావళి యనుగ్రంథమున వివిధములయిన సుంకములయొక్క వర్ణన మీ గ్రంథపద్యమునఁ జేయబడినది.

“చ. గనులు కృషి ప్రపంచ మరిగప్పుము సుంకము గోకులంబు నం

దనవనముల్ జల స్థల పదస్త వజీక్కయ దుర్గరక్షణం

బనఁగల యన్నిమాగ్గముల నర్థముర్యోయక కేవలంబ కాఁ

పున పొలియించు రాజు నిరీ బొందునె రాజమ నూజధూభుజా.

ఒరయూరు పుగవరాధీశ్వరుల మని తెలుఁగుచోడులును, ఆయోధ్యాపుర వరాధీశ్వరుల మని చాళుక్యాదులును, కాలంజరపురవరాధీశ్వరుల మని కాల చుమ్యులును, సూహి బ్రహ్మపురవరాధీశ్వరుల మని హైహయములును చెప్పు కొన్నట్లుగానే యీ గ్రంథ చోడులును కోడూరుపుగవరేశ్వరుల మని చెప్పు

కొనుచుండెడివారు. మఱియు నీజచ్చుర్లకాసనమునందు గోకర్ణసింగరూక లని
సింహము దిక్కుగల గోకర్ణుని నాణెములు పేర్కొనబడినది. ఈ గోకర్ణుని
డునికాసనములు మోదరబాదురాజ్యమునం దచ్చటచ్చట కల వని దెలియు
చున్నది. ఆకాసనము లన్నియుఁ బ్రకటింపబడినవిగాఁదలగాని కంఠము వర్ణ
మానపురచోడులయొక్క చరిత్రముఁ దెలిసికొన సాధ్యముగాదు.

రుద్రదేవుని రాజ్యవిస్తారము.

ఇట్లు రుద్రదేవుఁడు చాళుక్యసైన్యపాలుఁ డయిన గైలపదేవుని,
కర్ణాటకచోడు లయిన భీమచోడోదయచోడులను, మండ్రకూటాధీశుఁ డైన
గుండమనాయని, తక్కుంగల శత్రు గాజవర్గమును జయించి గంగాధ్రదేశము
నందు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తుల పరిపాలనమునకు లోబడి యున్న ధూ
భాగముల నన్నిటిని స్వాధీనము చేసికొని మహామండలేశ్వరుఁ డై రాజాధి
రాజై పొగడ్తు కెక్కెను. ఇతని రాజ్యముయొక్క విస్తీర్ణ మనుమకొండకాసన
ములో నీ క్రిందిశ్లోకమున వివరముగాఁ జెప్పబడినది.

“రాజ్యం ప్రాచ్యాం లవణజలధే స్తీగపర్వత ముస్య
శ్రీశైలాంతం ప్రచరతి సదా దక్షిణస్యాం సమగ్రం
ప్రాతీచ్యాంతా కటకనికటస్తాయినీ రాజ్యలక్ష్మీ.
కావేర్యాకాతటవిలసితా మాల్యవంతం ప్రసేదే.”

అనఁగా క్రస్తుశకము ౧౧౬౨ వ సంవత్సరమునాఁటి కావలిరుద్రదేవుని
రాజ్యము తూర్పున సముద్రమువఱకును, దక్షిణమున శ్రీశైలమువఱకును, పడమర
కటకము (పశ్చిమ చాళుక్యరాజధానియగు కర్ణాటకపురి) వఱకును, ఉత్తర
మున మాల్యవంశము (మధ్యమా గాణములలోని పర్వతముల) వఱకును, విస్తరించ
యున్నదని శ్లోకముయొక్క భావము.

ఈ శ్లోకమునం జెప్పబడిన కావలిరాజ్యముయొక్క హద్దులు సరి
యైన వయినయెడలఁ దూర్పున నుండు నిప్పుటి గోదావరీ, కృష్ణా, గుంటూరు
మండలములు వైరాజ్యములోఁ జేరి యుండవలయును. క్రస్తుశకము ౧౧౬౨వ
సంవత్సరమునకుఁ బూర్వము ప్రతాపరుద్రునికాసనము లామండలములలో

నెచ్చుటను గానగావు. అంతయుగాక చాళుక్యవోడులకు ప్రతినిధులుగఁ బరిపాలనము నేయుచున్న మాండలిక సామంతులయొక్క కాసనములే పెక్కులు గన్పట్టుచుండుటచేత మొదటికాక తిప్రతాపరుద్రుఁడు నారిపై దండెత్తి యుద్ధముచేసి జయించియుండివచ్చునుగాని యాభాగములను దన రాజ్యములోఁ గలుపుకొని పరిపాలనము చేసియుండు నని యూహింపరాదు. ౧౧౬౨ వ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత ప్రతాపరుద్రుడేవుని కాసనములు దక్షిణ రామమునందును, నరసా గావుపేటతాలూకాలోని కుంకలగుంట గ్రామము వందును, కందనూరిమండలములోని త్రిపురాంతకమునందును గానవచ్చుటచేత నప్పటి కాభాగములను జయించి నని స్పష్ట మగుచున్నది. దాక్షిణ్యరామకాసనములో త్రిభువనచక్రవర్తి విష్ణువర్ధనమహారాజయొక్క ప్రవర్ధమానసంవత్సరములు పేర్కొనబడుచుండుగాక 'వెనుగొండపురవరాధీశ్వర' యని కూడఁ జేర్కొనబడియును. ఈకాసనము క్రీ. శ. ౧౧౭౩ దశసంవత్సరమున వ్రాయబడినది. ఈతఁ డీకాసనమున విష్ణువర్ధనమహారాజయొక్క విజయ రాజ్యసంవత్సరము లుదాహరించుచుకుఁ గారణము గానరాదు.

దీనింబట్టి యిఁకఁడు చాళుక్యవోడచక్రవర్తులకు సామంతుఁ డని యొకమాత్రము నూహింపరాదు. నరసారావుపేటతాలూకాలోని కుంకలగుంట గ్రామములో శ్రీహరిశ్వరస్వామివారిదేవళములో ప్రతాపరుద్రునియొక్కయు అతని మంత్రి యైన బొల్లయ్య (మల్లయ్య) స్థాపించియొక్కయు నామములు మాత్రము గానంబడుచున్నవిగాని క్షిప్రముగాఁగలయులు వెలియంబడుచుండ లేదు. ఈకాసనము క్రీ. శ. ౧౧౧౩ దశ సంవత్సరమునను సరియైన క్రీ. శ. ౧౧౩౭ వ సంవత్సరమున వ్రాయబడినది. కాబట్టి యిది మొదటి ప్రతాప రుద్రుని కాలమునాటిదని స్పష్ట మగుచున్నది. 'పరిపాలనచరిత' యని యిది కాసనములలోఁ గన్పట్తినను, ఇఁకఁడు పల్లవుచాళుక్యచక్రవర్తులకుఁగాని ప్రాచ్యచాళుక్యవోడ చక్రవర్తులకుఁగాని, సామంతుఁ డైన మహామండలేశ్వ

రుడుగాక త్రిలింగదేశమును స్వతంత్రముగా యవక్రపగాక మంబునం బరిపాలించిన మహాగాజాధిగా జని చెప్పబడు సంశయింపం బనిలేదు. ఈమహావీరుని పరిపాలనకాలమునఁ బశ్చిమచాళుక్యసామ్రాజ్యమును, ప్రాచ్యచాళుక్యచోడసామ్రాజ్యమును, అంతరించినవి. త్రిలింగ్యసామ్రాజ్యము విస్తరింపనారంభించినది.

శైవమతాభినివేశము.

పాపవిమోచనమార్గములు.

పండ్రెండవశతాబ్దమునందలి వీరశైవమతవిజృంభణమునుగూర్చిన చరిత్రమును సంగ్రహముగాఁ గొంతవఱ క్రిందయుఁబెట్టి ప్రధానప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాఁడను. పశ్చిమచాళుక్యరాజధాని యగు కర్ణాటపురమున వీరబసవేశ్వరునిచే నుద్ధరింపఁబడిన పరమతముతోఁగూడఁ జనించి మహావిప్లవములనుగూర్చి మరల నిందు చర్చితచర్చణముగా నుదాహరింపం బనితెచ్చి విద్యత్కవి పండిత ప్రకాండు లయిన యాగాధ్యత్రాక్షులచేఁడను, వీరశైవమతాభినివేశపరవశు లయిన జంగమగురుదేవగలచేఁడను, తదీయాభిరూపులైన ప్రభువరులచేఁడను, కర్ణాటకాలధిదేశములయందను వీరశైవమతము మాటుములఁ సహితము విజృంభించి పరమతభయంకరంజై సహన మనుమాట లెశమునులేక వర్ధిల్లుచుండెను. ఎట్టి వీరాగ్రణి శైవము వీరమంటానినాదంబులు చెరినిబడినప్పుడొడలు కంపమెత్తి వడంకుపుట్టించునట్టిదిగ నుండెను. అనేక క్రూరద్రవ్యముల వారు వీరవైష్ణవముబలె వీరశైవము స్వీకరించిరి. ఒక ప్రక్కనుండి వీరవైష్ణవము మఱియొక ప్రక్కనుండి వీరశైవము ప్రబలుచుండుటచేఁడ శైవవైష్ణవములు పేరు పెంపులేక వసివాళ్లువాడుటకుఁ బ్రారంభ మయ్యెను. అట్టి సందర్భమున రుద్రదేవుఁడు త్రిలింగ్యసామ్రాజ్యమును విస్తరింపఁజేయుచు ననుచు కొండరాజధానిగఁ బ్రజారంజకముగఁ బరిపాలనయు నేయుచుండెను. అందఱు కుంభోలేనే రుద్రదేవునకును మతాభిప్రాయములు మార్పుఁజేందఁ బ్రారంభించినవి. ఎందఱు శత్రురాజుల నొడొంచి యెంతఘామి నాక్రమించినను ఎన్ని

ద్విజయనాథులు గావించినను, మనస్సున కానందము కలుగనీయక యెద్దియో పశానమునలె గొధించుచుండెను. అతడు వృద్ధుడైన తనతండ్రుని నిర్నిమిత్తముగాఁ జంపి పితృహత్యాదోషమును ముడివట్టుకొంటినిగదా యాపాపమెట్లు పరిహార మగు నని నిగంతగమును బళ్ళాల్సిన పమును బొందుచు సొక నాఁడు బ్రాహ్మణోత్తముల నాస్థానమునకుఁ గప్పించి వాగలుతో నిట్లనియె. 'ధర్మజ్ఞులైన భూసుగోత్తములారా ! పితృహత్యాదోషమునుండి నన్ను విముక్తునిం గావించుమాగ్ధం బెన్నియైన నున్ననుడల ననుగ్రహించి దేలుపుఁడని' అని మిక్కిలి కృశ్ణాత్మ స్వచిత్తంబుతో జేడికొనియెను. అందునకు వారలు 'మహాప్రభూ! ఎట్టివానికని గర్హనార్హమనుభవంపక తీరదు. ఈ దేహంబునకుఁ గర్తయే కారణం బైననుడల నద్దానిం దెవఁబూర్వుటకు సొక్కయుపాయంబు గలదు. అయ్యది కర్తసంహగముం డయిన శివుని నాగొధింపుట.' అని ప్రత్యుత్తరమియ నతం దామాగ్ధమును దేలుపుం డని యడుగఁగా వాగలు మగల నిట్లు నిరి. 'మహాప్రభూ! జేశాటనము సలిపి దివ్యనదులఁగ్రుంకి దివ్యతీర్థముల సేవించి దివ్యలింగములఁ బ్రతిష్ఠింపించి పంచామృతములతోఁ బరమేశ్వరుం డైన శివుని కభిషేకము గావించి ధర్మతో సేవించినఁ బాపపరిహారం బగు ' నని చెప్పిరి. అంతట యద్రదేవుఁడు బ్రాహ్మణులకు స్వగ్ధమును దానముచేసి పంపించెను. కర్వార యద్రదేవుఁడు నూలుగును బ్రాహ్మణోత్తములను విశ్వేశ్వరున కభిషేకంబుఁ జేయ నియమించి విశేషధనంబు లొసంగి గాశికం బంపించి వారలచేఁ విశ్వకర్పణంబులను దనకుఁగాఁ జేయించెను. అచ్చట ననేక ధర్మకార్యంబు లాచరింపజేసెను. ఓరుగంజికి ఆటల శ్రోకులమారమున నున్న ఆయినవోలు గ్రామమునందు మైలారదేవున కాలయమునుగట్టించి చిత్రవిచిత్రము లయిన నాలుగు శిలాద్వారములను నిర్మింపం జేసెను. మఱియు ననుమకొండకు రెండు శ్రోకులమారమున ఒడ్దిపల్లెనాలయమును నిర్మింపించి బుద్ధగణపతిని బ్రతిష్ఠింపించుటయేగాక మొగలచెల్లగ్రామంబునఁగూడ నొక మహాశక్తిని బ్రతిష్ఠింపించి యొక గూలయమును గట్టించి యేటలు నున్నవాడులు జరుప సేర్పాటు గావించెను. శ్రీశైలమునకుఁబోయి మల్లికార్జునదేవుని సందర్శించి కులాపురుషు

మును దూగి బ్రాహ్మణకుటుంబములకు ధారవోసి యేకశాసనగణించుననువిధ్యే
 లక్షలకొలది ద్రవ్యమును వెచ్చించి యాశేకశివాలయములను నిర్మించి నుష్ణ
 యు నెంతెంతో ద్రవ్యమును వెచ్చించి చతుర్ముఖముని దేవతయును సహస్ర
 స్తంభములమండపమును గట్టించెను. ఇవిగాక గణపదేశ్వరుని యాలయమును
 రుద్రేశ్వర మనుగ్రామమున రుద్రేశ్వరాలయమును గట్టించి నాశేషు లిద్దరించి
 ప్రాకారములు వినిర్మించి యాదేవతల నిత్యోత్సవమునకై గౌరవ గ్రామముల
 నొసంగెను.

రుద్రదేవుఁడు విద్యావిభూషణుఁడు.

ఇతఁడు సంస్కృతాంధ్రకన్ఠాటభాషలయందు దళిమానము గలిగి పండిత
 జనంబుల రావించి యాదరించుచు పండితపక్షపాత్తులు తానును బండితుండు
 కవియు నై బహుగ్రంథములం బఠించుటయేగాక గ్రంథరచనమునకై గూడ
 దొరకొనినటులఁ గానంబడుచున్నది. ఈతనికి 'విద్యావిభూషణుఁడు' యను
 బిరుదనామ మున్నటుల కా. శ. ౧౧౦౧ వత్సరమున దాక్షామణిమేశ్వ
 రుని యాలయమున లిఖింపంబడిన కాసునముంబట్టి తెలియుచున్నది. మఱియు
 నితఁ డాంధ్రభాషలో 'నీతిసార' మను గ్రంథమును గవించినటులఁ గన్పట్టు
 చున్నది. ఆత్మకూరుసంస్తానమున సంపాదించిన ప్రతిగా నొకరిందెకడు
 గలదని తాము ప్రకటించిన బద్దెనవిప్రుల నితికాస్త్రముక్తావళి గ్రంథమున
 శ్రీరామకృష్ణయ్యగారు నుడివి యున్నారు.

“చం. పరువడి నాంధ్రభాషగల బద్దెననితయు సంస్కృతంబునోఁ
 బరఁగఁ బ్రతాపరుద్రనరపాలునిచే రచియింపఁబడ్డ యా
 నరవరునీతిసారము వినం జదువం గడు మంచి డండుఁ జె
 ఛైరఁ గవి నీతిపద్ధతులుచేసె విమూఢము బాలబోధకున్. ”

నీతికాస్త్రముక్తావళిని రచించిన బద్దెననితే తద్రథాపాలుఁ డని యీ
 చరిత్రయొక్క ప్రథమ ప్రరణామనఁ జెలియఁజూడదు. ఈతఁడ
 భూపాలునకు నన్నచోడుఁ డను నాదుముగ్రామి గలడు. మరొకసంభవమును

మహాకావ్యమును రచించిన నన్నెచోడుఁడు నితఁడు నొక్కరో భిన్నులొ
చెప్పట కాధారము గానిపింపదు. కుమారసంభవకావ్యరచనకును నీతి
శాస్త్రముక్తావళి గ్రంథరచనకును విశేషతారతమ్యము గన్పట్టుచున్నది. నీతి
శాస్త్రముక్తావళి గ్రంథరచన తోమలమై యున్నది. నీతిశాస్త్రముక్తావళి
లోని కొన్ని ధర్మములు నీతిసారములోని ధర్మములను బోలియున్నవని పోలిక
పద్యములు గొన్ని ముదితగ్రంథమునందు నుదాహరింపఁబడినవి. నీతిసారము
యొక్క శైలి దెలియుటకై వానింగొన్ని నే నిట నుదాహరించుచున్నాఁడను.

“కం. దండము లేకున్ననుఁ బజ
లాండోరువుల నాక్రమింతు రుచితస్థితిమై
నుండవు వట్టాశ్రమములు
దండింపనిభూమిపతిక ధర యేగ్గుడు నే.”

“కం. ఆజ్ఞలేనిన్నపుఁడు నగయఁ జిత్తరువుల
నున్న రాజుఁ జూడ నొక్కరూప
యానఁ దోయుసుతుని నైనను దండింప
కున్న రాజ్య మేల నుండుఁ జెడక.”

“కం. ఆపదలఁజెందు ప్రజలను
భూపతి మొద లిచ్చి మగుడఁ బ్రోవఁగఁజనుఁ దా
జేపట్టి విడువవలనదు
భూపతికఁ గుటుంబ మనఁగ భూమియ కాజే.”

“ఆ. పడునేయువానిని మేలునేయుట
మునులగుణముగాక జనులనెల్లఁ
ప్రోచువాఁడు కల్లరుల నాజ్ఞపెట్టుట
యాగపగువిధంబు నట్లకాదే.”

నేను మొదటిప్రకరణము వ్రాయునప్పటికి నీతిశాస్త్రముక్తావళి యనుగ్రంథమును జూచియుండ
లేదు. కనుక భద్రయాచారునికాలము భావింపరిశోధనమునంగాని నిర్ణయింప సాధ్యము గాదు.

“గీ. ఎంత వొడలియున్న నేరంపములు చీలు
గులును దారుకృత్యములకు నగునె
యితరు లెందఁజైన నేలిక కథనమై
చేయుపనులు పూని చేయఁగలర.”

“కం. జూదమును బన్నిదంబును
వాదును బలితోడఁ దేడవనమ కడుఁ గా
రాదయ్యెనేని భృత్యులు
భేదము గానుండు గొలుపు నెనుపఁగ వలయున్.”

“కం ధనమును శ్రాతశ్చాయుయు
వనితానందహాసంబు వండిన నున్నెం
బును గడుముగ న్నేహం
బును నిల నివి యల్పకాలభోగ్యము లగునున్.”

“కం. దూరము వ్యవసాయకులకు
భారంబు సమర్థులకును భాసుగవిద్యా
పారగులకును విదేశము
వైరము ప్రియవాదులకును వసుమతీఁ గలనే.”

“తే. విమతు లావెలింగి వెఱవేసి తొడయులు
మిడుత లగ్నిగొండఁ బడినయట్లు
తోడులేక యధినుఁ దొడరుట యంబుధిఁ
గలము లేక యూదఁ గడఁగినట్లు.”

“ఉ. కొందఱ మేలమానుటలుఁ గొందఱ కాభిరుచిల్ని పట్టుటల్
కొందఱముద్దునీయుటయుఁ గొందఱ నెరుపుటఁజూడగూడుటల్
కొందఱనాత్మభావయునఁ గొందఱకున్న వ భృద్భులందు ని
ట్లందఱ నన్నిధంగుల న్నపాగ్రణి వర్త్యులఁజేయఁగా దగున్.”

గురుమల్లికార్జున పండితారాధ్యుఁడు.

ఈయన పశ్చిమనాళకృచ్ఛవర్తులకడ దండనాధ్యుఁడుగా నుండి సన్మన్యసించి శ్రీశైలక్షేత్రమున మల్లికార్జునదేవుని సమ్ముఖంబున నివసించుచు ననేక శిష్యులకు వీరశైవమతమును బోధించి మతవ్యాపనమునకై వారిని దేశదేశములకుఁ బంపెను. ఆకాలమునం దీయనశిష్యవర్గమే కన్ఱాటాంధ్రదేశములందు వీరశైవమతమును విజృంభింపఁ జేసిరి. బసవేశ్వరుఁడు మొదలగువా రీయన ప్రబోధమువలననే వీరశైవమతాభినివేశపరవశులై మెలంగి రని తేటపడఁ గలదు. ఈమహాత్మునింగూర్చియు, ఈయన శిష్యవర్గమునుగూర్చియు, వేనవేలు కథలు కల్పింపఁబడి వీరశైవులచే సంకీర్తనము సలుపఁబడుచున్నవి. పాటలుఁ బద్యములుఁ శీర్షనలు నెల్లెడల నల్లుకొనియున్నవి. ఈయనకు శిష్యులయెడల గల వాత్సల్యము నీయనయెడల శిష్యవర్గమునకుం గల భక్తియు నిరుపమానములుగ నున్నవి. ఈయన శిష్యులలో మొక్కఁడైన పాల్కురికి సోమనారాధ్యుఁ డితినిగూర్చియు శిరసావహించి పండితారాధ్యచరిత్రమును విగచించెను. ఇందు శైవమతగురువులైన యారాధ్యులమొక్క కథ లత్యద్భుతముగా వర్ణింపఁబడినది.

పాల్కురికి సోమనాథకవి.

పాల్కురికి సోమనారాధ్యుఁడు తన పండితారాధ్యచరిత్రమునందు వీరపోచేశ్వరుని పుత్తుఁడ నని చెప్పకొనియున్నాఁడు. అనుభవసారములొకదాను గురులింగపుత్తుఁడ నని యీక్రింది—

“క. భృంగిరిట గోత్తుఁడను గురు
లింగలనూజుఁడ శివమనఁడ దుర్వ్య
సంగవివర్జితచరితుఁడ
జంగమలింగప్రసాద సత్సాక్షిఁడనున్.”

అను పద్యములొక జెప్పకొని యున్నాఁడు. వీరపోచేశ్వరునకు గురులింగదేవర యను నామాంతరము గలిగి యుండవచ్చును. ఇతఁడు గురుమల్లి

కార్జునపండితారాధ్యులవారి శిష్యుడగుబచ్చేర నితఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కాలముననే యున్నవాఁడని నిశ్చయింపఁదగి యున్నది. ఆంధ్రవృలచరిత్రమునందు శ్రీవీరేశలింగముపంతులవాఁడనితఁడు రెండవ ప్రతాపరుద్రుని కాలమున నున్నవాఁడని పదునాఱవ శతాబ్దమునం దున్న పేరుగు సోమనారాధ్యుని వాక్యములం బురస్కరించుకొని వ్రాసియున్నాఁడు. ఈ గ్రంథముయొక్క మొదటి ప్రకరణమునం దట్టియభిప్రాయమురు దెలిపితినిగాని యనేక హేతువులచేత నితఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కాలమువాఁడనియే యూహింపఁదగి యున్నది. ఈ పాల్కురికి సోమనాథుని గొప్పపండితుఁడును, వేదాంశవేత్తయుఁ గవియుఁగూడ నైయున్నాఁడు. ఇతఁడు బసవపురాణము, పండితారాధ్యచరితము, అనుభవసారము, చతుర్వేదసారమూర్త్యులు, సోమనాథ భాష్యము, రుద్రభాష్యము, బసవరగడ, గంగోత్పత్తిరగడ, సద్గురురగడ, చెన్నమల్లుసీసములు, నమస్కారగద్యము, వృషాధిపశతకము మొదలయిన గ్రంథములు రచించి యున్నాఁడు. వీనిలో బసవపురాణమురు, పండితారాధ్యచరిత్రమును, ద్విపదకావ్యములగు వ్రాసియున్నాఁడు. ఇతని కవిత్వశైలి మనోహర మై యున్నది. ఇతఁడు స్తావరవైష్ణవ బ్రాహ్మణులకు వ్యతిరేక మైన మతమును బోధించినవాఁడగుచేత నితని గ్రంథములు వైష్ణవలోకే గాని ఇతర బ్రాహ్మణులలో విశేషముగాఁ బఠింపంబడుట లేదు. పరిమళదూషణకాగములను విడిచి తక్కిన భాగములను జదివినయెడల నెట్టివారి కైన నాహ్లాదకరములుగానుండక మానవు.

“జీనసమయాస్థుల శిరములు దునిమి
మును విష్ణుసమయుల ముక్కులు గోనీ
యద్వైతులను హతహాతముగావించి
విద్యేషజాధుల విబుధులమాడి
చార్వాకపాదుల గర్వంబు లణఁచి”

అనునిట్టివాక్యములు బసవపురాణమునం దుండుచోదేశకే కావోలురు స్తావరమును వైష్ణవులను దారిని ముట్టు నొల్లకున్నారట. అయిన నా కాలముగండలి మఠ

చరిత్రములను దెలిసికొనఁగోరువారికిని సంఘసంస్కరణపరాయణచిత్తులగు వారికిని ముఖ్యముగా బసవపుగాణమును, పండితారాధ్యచరిత్రమును బరింప యోగ్యములుగా నుండుననుటకు సందియము లేదు.

కాకతిమహాదేవరాజు.

ఇతఁడు కాకతిరుద్రదేవుని తమ్ములలో జ్యేష్ఠుఁడు. కాకతిస్థానరాజు ద్వితీయపుష్పఁడు. తన యన్నయగు కాకతిరుద్రదేవుఁడు క్రీస్తుశకము ౧౧౧౬ వ సంవత్సరము వఱకు రాజ్యపరిపాలనము చేసి మృతినొందఁగాఁ గాకతిమహాదేవరాజు గర్భసింహాసనారూఢుడై మూఁడు సంవత్సరములు మాత్రమే పరిపాలనము చేసెను. ఇతఁడు తనయన్నగారిని రుద్రదేవరాజు కండ్లని బంపి రాజ్యము నేలుదున్నాఁడను ద్వేషముచేత నతనిం జరిపి రాజ్య మాశ్రమించుకొనకలయు నని పలుమాఱు ప్రయత్నించెను గాని యట్టి వైఫరీత్యము గలుగకుండ మంత్రులు మొదలగువారు వారించుదుండెరి. తన్నుఁ జంపుటకై తమ్ముఁడు చేయు దుండగపుంబనుల నన్నింటిని నైచి రుద్ర దేవుఁడు వారిని క్షమించుదు వచ్చెను. అట్లు నైచుట యుక్తముగాదని మంత్రిపురోహితాదులఁ బఠింపి నెంత మెక్కి చెప్పినను రుద్రదేవుఁడు వారిమాట లను బెడచెట్టిదెట్టి దిమ్ముని నాదరించుదు వచ్చెను. తుదకు రుద్రదేవుని యనంత రము మహాదేవరాజు గాజ్యభాగమును వహించి మూఁడుసంవత్సరములు మాత్ర మే పరిపాలనముచేయుట సంధిపించెను.

కాకదేశాధీశ్వరుం డైన కైత్రపాలుఁ డను యాదవరాజు తనకండ్లి సింగభూపతికిఁ బుట్టుట క్రి. శ. ౧౧౧౭ వ సంవత్సరమున గాజ్యభాగమును వహించి త్రివింగదేశమునై దండెత్తి వచ్చెను. అప్పుడు కాకతిమహాదేవరాజు నకును కైత్రపాలుఁడును ఘోర మధ్యము జరిగెను. ఆ యుద్ధమునందు కాకతి మహాదేవరాజు విరమరణము నొందెను. కాబట్టి కాకతిరుద్రదేవుఁడు క్రి. శ. ౧౧౧౬ వ సంవత్సరమువఱకును, గాజ్యపరిపాలనముచేసెననుట వాస్తవము. రుద్రదేవమహారాజుకాలమునఁ గాని మహాదేవరాజుకాలమునఁ గాని, యాంధ్రదేశరాజధాని యగు ననుమకొండ నలంకరించియున్న నేనాధిపతులలో

నొక్క బేలిరెడ్డి, నామము అతనిసోదరుఁడైన నామిరెడ్డి నామమును దక్క
మఱి యెవ్వరి పేరులును వినంబడక యున్నది. రుద్రదేవరాజునకు సంతానము
లేకపోవుటచేతనూ మఱియేకారణముచేతనూ యతని తరువాత మహాదేవ
రాజును అతనికుమారుఁడైన గణపతిదేవరాజును రాజ్యభారమును వహించిరి.
గణపతిదేవరాజు తనతండ్రికిని యాదనరాజుని జయిన జైత్రపాలునకును జరిగిన
యుద్ధములలోఁ దనతండ్రి మరణమునొందుటయేగాక తానుగూడ యుద్ధములలో
శత్రువులచేఁ జెఱఁబెట్టఁబడి తరువాత జైత్రపాలునిచేఁ జడివి పెట్టఁబడినట్లు
జైత్రపాలునికాసనమువలనఁ జెలియుచున్నది.

✓ రేచెల్ల బేలిరెడ్డి - రేచెల్ల నామిరెడ్డి.

ఈమహావీరపురుషు లిరువురును మొదటిసంతాపరుద్రదేవరాజు
నకు భృత్యులై భక్తితో నాతని సేవించుచు నామనగల్గుద్యమున కధిపతులై
యుద్ధముల నజయ్యులై ప్రఖ్యాతిఁ గాంచినవారు. వీరి లిరువురును సోదరులు.
అయిన నిందెతఁడు పెద్దయో ఎతఁడు పిన్నయో నిశ్చయింప నాసరము
గానరాక యున్నది. వీరి గృహనామము రేచెల్ల వారిని నామిరెడ్డి కాసన
ములవలనను, బేలిరెడ్డి భాగ్యమైన యెఱ్ఱకొసానయై కాసనమువలనను చెలియు
చున్నది. వీరికాసనములు వైజాము రాజ్యములోని నల్లగొండజిల్లాలో గూర్జరపేట
తాలూకాలో నున్న పిల్లలమఱ్ఱి గ్రామమునఁ గానంబడుచున్నవి. రేచెల్ల నామి
రెడ్డి క్రీ. శ. ౧౧౫౭ దన సంతత్యరమునఁ బిల్లలమఱ్ఱి గ్రామమునఁ దనతండ్రి
కామయపేరిటఁ గామేశ్వరదేవుని, తనతల్లి కాచాంబపేరిటఁ గామేశ్వరదేవుని
తనపేరిట నామేశ్వరదేవునిఁ బ్రతిష్ఠాపనము చేసి గుఱ్ఱుకట్టించి కాసనము
వ్రానించెను. ఆకాసనమునందు,

“స్థో. నానావనీనాథ కిరీటకోటి రత్నాంకుభిక్కుర్విరపాదపతే

నిర్దుష్ట మమృనిధివేష్టితాం తాం విశ్వద్భురాం కాసతి రుద్రదేవే.”

అని నానాదేశరాజుల కిరీటాగ్రఖచితము లగురత్నములగణములచే స్ఫురింపఁ
బడిన పాదపీఠము గల రుద్రదేవుఁడు సముద్రదేవ్విగ్ర మెనఘామిని బరి

పాలించుచున్నట్లు చెప్పబడియును. ఈశాసనముందుఁ దనతల్లిదండ్రుల నామ ములనుమాత్రము జేర్కొనియునుగాని తనవంశమును వర్ణించి యుండలేదు. తా నెచ్చటివాఁడో తనకుం గలబిరుదావళు లెట్టివో వానిని సయితముఁ జేర్చిని యుండలేదు. అయినను క్రీ. శ. ౧౨౦౨ వ సంవత్సరమునందు బిల్లలమఱ్ఱి గ్రామమున నామేశ్వరదేవునికి భూదానము చేసి మఱియొక శాసనము వ్రాయించెను. ఈశాసనములోఁ దనవంశమును, తనకుం గల బిరుదావళులను జేర్కొనెను. ఇతనివంశవర్ణనమునందు మొదట నీక్రిందిశ్లోకము గనపట్టు చున్నది.

“శ్రీమత్పద్మజపాదపద్మయుగళాల్లోకత్రయాభ్యర్చితా
దుద్భూతే విభులే కులే నరవరో భీమాభినానూఽభవత్
యః కాఞ్చీనగరీకవాటహగణం కృత్వా ప్రచక్షాహవ
ప్రేక్ష శోచ్యదనరాధిపస్య కృతవాన్తానదుః సోన్మూలనమ్.”

శ్రీమత్కమలాసునుపాదపద్మమునుండి యుదయించిన జాతి(శూద్రవంశము)లో భీముం డనునదవరుఁ డుదయించి కాంచీనగరకవాటమును భేదించి చోడ నరాధిపునితో గొప్పయుద్ధముఁ జేసి విజయముగాంచినవాఁడని తాత్పర్యము. ఈశ్లోకమునుబట్టి యితనిపూర్వులు రాజప్రయాధికారపదవులయందుండి యుద్ధ ములనుజేసి ప్రసిద్ధి కెక్కిన వారనియే తలంపవలసి యున్నది. ఈభీమరాజువంశ మున ముంజరాజును, అతనికిఁ గాటరాజును, అతనికిఁ గామరాజును, అతనికిఁ గాచాంబయందు నామిరెడ్డియు జనించెను. ఇతనిశాసనములలో నెచ్చటను జేతిరెడ్డినామము గానంబడదు. “సకలగుణగణాలంకార, అమనగంటిపుర వరేశ్వర, పీఠలక్ష్మినిదేశ్వర, దోర్బలభీమ, చణరంగరామ, వితరణకర్త, శౌర్య సంపన్న, పతిహితాంజనేయ, శౌచగాంగేయ, సత్యరత్నాకర, దుష్టజన భీకర, మరుమకులాదిర్య, కుభటసంస్తుత్య,” అనుబిరుదు లీతనికిఁ గలిగియున్న ట్లుగా నీశాసనమునం జేర్కొనఁబడియును. మఱియు నీశాసనమునందు.—

“శ్లో. రాజ్యమతే గణపతే ర్నృపతే సుసూతే
విద్యధగ ప్రణుతే సద్గుణరత్నపార్థే

కాన్తిప్రతాపవిభవాద్దదః సభానం

వ్యక్తం జనే శశిరధామ సహస్రధామ్నః. "

అని గణపతిదేవరాజును బేర్కొనియుండుటచేత నికడు గణపతిదేవుని రాజ్య ప్రాగంభకాలమునఁగూడ నున్నవాఁడని వేద్య మగుచున్నది. శ్రీ. ౧. ౧౨౦౨౪ వసంవత్సరములో బేలిరెడ్డిభార్య ఎఱ్ఱక్కసానమ్మశాసనములో నామిరెడ్డి శాసనములోని వంశావళియే సరిగాఁ జెప్పఁబడినదిగాని ఈనకు గామిరెడ్డిని, కాచమ్మకును ఆమెభర్త యైన బేలిరెడ్డిజనించె నని చెప్పఁబడినది. నామిరెడ్డినే రెత్తలేదు. మఱియును నామిరెడ్డిశాసనములో నామిరెడ్డింగల బిరుదావళుక, బేలిరెడ్డికిని జెప్పఁబడియును. ఇంతియ గాక యెఱ్ఱక్కసానమ్మశాసనమునాఁటి బేలిరెడ్డి బ్రతికియున్నట్లు గన్నట్టదు. అదియునుంగాక యామేశాసనములో ఎఱ్ఱక్కసానికి బేలిరెడ్డివలన మల్లారెడ్డి యనుకుమారుఁడు జనించె నని చెప్పఁ బడుటయేగాక యాతని గుణవిశేషాదులును, బౌరుషపరాక్రమములును వర్ణింపఁ బడినవి. ఈశాసనములు మూడింటిని బరిశీలింపఁగా నీర్తింగివిధమున నోచుచు న్నది. క్రీస్తుశకము ౧౧౮౭దవ సంవత్సరమున బేలిరెడ్డి యామనగల్లుదగ్గర కధిపతియై పరిపాలనముఁ జేయుచు ఎఱ్ఱక్కసానిశాసనములో నుదాహరింపఁ బడిన బిరుదావళులను వహించియుండె ననియు, ఆకాగణముచేత నతని కన్ముఁడైన నామిరెడ్డి యప్పటి కాబిరుదములను వహించి యుండె లేదనియు, ౧౨౦౨వసంవత్సరమునాటికి నామిరెడ్డి యాబిరుదములను వహించియుండుటచేత నప్పటికి బేలిరెడ్డి మృతిచొందియుండె ననియు, అతని మరణానంతరము తమ్ముఁడాబిరుదములనే వహించి యామనగల్లుదగ్గర కధిపతియై యుండె ననియుఁ దేటపడుచున్నది. ఎఱ్ఱక్కశాసనమునాఁటి ఆనఁగా ౧౨౦౨దవ సంవత్సరమువఱకు బేలిరెడ్డి బ్రదికయే యున్న యెడల ౧౨౦౨వసంవత్సరమున నతనితమ్ముఁడైన నామిరెడ్డి యన్న గారిబిరుదములను వహింపఁజాలఁడు. తనకును దనసోదరునకు నట్టిభేదభావమే లేనియెడల ౧౧౮౭దవ సంవత్సరమున నట్టి బిరుదావళులు ధరింపకుండుట తటస్థింపదు. కాబట్టి రెచ్చెలిరెడ్డి మొదట ప్రతాపరుద్రునికాలములోనే యుండెనుగాని గణపతిదేవచక్రవర్తికాలములో

లేడని చెప్పవలసివచ్చుచున్నది. ఎఱ్ఱకన్నసాని పిల్లలమఱ్ఱిగ్రామములో ఎఱ్ఱ శిశ్వసునిబ్రతిష్ఠించి భూదానములను జేసెను. రేచెల్లబేతిరెడ్డికి ఎఱ్ఱకన్నసాని యందు జనించిన ముల్లారెడ్డినిగూర్చి ఎఱ్ఱకన్నసానికాసనములో నిట్లుభివర్ణింపఁ బడించును.

“శ్లో॥ యస్యాః పుత్రైః పవిత్రోన్నతనుతచరితోద్భూతసుఖ్యాతకీర్తి
స్త్రైః ప్రోక్షాసితశ్రీ ద్వితితవితిరణ శృత్రుశాస్త్ర ప్రగల్భః
స్వేనూర్వీలూఽయుద్ధోద్భటపటుచటులాఖగ్వగర్వారివీర
నాతాస్యామౌఘజగజీప్రవిహితవిజయ శీపదామౌఘజపూజః.”

ఎఱ్ఱకన్నసానికొడు కేశ ముల్లారెడ్డి పరిశుద్ధ మైన యుత్తమచరిత్రము చేత విశేషయశస్సును మహాసంపదలను బొంది దాతయై శస్త్రశాస్త్రము నందుఁ బ్రగల్భుడై గణకంగమునందుఁ దనచే ఖండింపఁబడిన శత్రువీరుల ముఖకనులములచే విజయలక్ష్మీపాదముల నర్పించినాఁడని స్తైశ్లోకమునకుఁ దాన్వ్యము. ఇట్టి గూఢానిశములచే నొప్పుచున్న పుత్రుఁడప్పటికి యకానన వయస్కుండై యుండవలయును గాని శేకలము బాలుడై యుండఁజాలఁడు. ఇతఁడుగాక మఱికొందఱు పుత్రు లుండినయెడల వారలు బేర్కొనఁబడియే యుందురు. అట్టివారిపేరు లెన్వరియియుఁ బేర్కొనఁబడియుండకపోవుట చేతను వారలకు ముల్లారెడ్డి యనుపుత్రుఁడొక్కఁడే కలఁ డని నిశ్చయింప వలసి వచ్చుచున్నది. రేచెల్లబేతిరెడ్డినిగూర్చి కాసనములవలన గ్రహింపందగిన చరిత్ర మింతయే. బేతిరెడ్డి గంగోదర సంవత్సరమునకుఁ దరువాత మృతినొంది యుండవలయును. గంగోదర సంవత్సరము మొదలుకొని మొదటి ప్రతాప రుద్రుని సోదరుఁ డగు మహాదేవనాబా గంగోదర సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనముచేసి యాసంవత్సరమున దేవగిరిరా జయిన జైత్రపాలునితో జరిగిన యుద్ధమునందు మృతినొందెను. అనునగంజిప్రభు వయిన బేతిరెడ్డికూడ మహా దేవనాబాతో యుద్ధమునకుఁబోయి మరణమునొంది యుండవలయును. ఈ రేచెల్లబేతిరెడ్డినిగూర్చి యశేక గాథలు చిత్రవిచిత్రములుగా బట్టులచేఁ గల్పిం పఁబడి పాటలు పద్యము లల్లఁబడి పేతాళనాయనివంశియుల నుని చెప్పుకొను

వారిచే గ్రంథస్థములు గావింపఁబడి సర్వత్ర వ్యాప్తి చేయఁబడి సత్యమైన చరిత్రాంశములను గప్పివెట్టుచున్నవి.

శ్రీ వెలుగోటివారి వంశచరిత్రము.

ఈ బేతిరెడ్డినిగూర్చి శ్రీ వెలుగోటివారివంశచరిత్రమునందీశ్రీనివాసముగా వ్రాయఁబడి యున్నది.

“వీరికి మూలపురుషుఁడు బేతాళనాయుఁడని ప్రఖ్యాతి గాంచిన యెన్ని రెడ్డి అనురాజు. ఈరాజు ఘనతఁగాంచిన కాకతిగణపతిదేవునిగాఢ్యకాలమున శౌర్యధైర్యాదిలోకోత్తరగుణగణపరిపూర్ణుఁడై యాదునాగరాజునకు మిగుల మన్ననగాంచుటయే గాక యనేకవిరుదములను మఱి కొంతగాఢ్యమును గాంచినవాఁడు. ఈఘనుఁడు వర్తమానవేంకటగిరిసంస్థానాధిపతులగు శ్రీశ్రీరాజగోపాలకృష్ణయాచేంద్రబహదూర్ కె. సి. ఐ. ఇ. వారిని గెలువదియనిమిదవ తరమువాఁడు. ఈరాజశిఖామణి యీ వెలుగోటికామయ్యగారి కుమారుని బిడ్డ ప్రోలు, బొబ్బిలి, పితాపురము, మైలవరము, మొదలగు సంస్థానాధిపతులకు మూలపురుషుఁడు.”

ఇయ్యది బట్టులు వ్రాసిన వ్రాతలను నమ్మి యవివాదాత్మకముగా వ్రాయఁబడిన వ్రాతవలె గాన్పించుచున్నదిగాని సహితముమైన ప్రమాణముతోఁ గూడినదిగఁ గానంబడదు. సోమదేవరాజీయమునందును, పద్మనాయక చరిత్రమునందును, వేంకటగిరివారివంశావళి గ్రంథమునందును, రామవంశ యులచరిత్రమునందును, వీని నన్నిటిని బరిశీలించి సంస్కరణముగాదించి నూతనముగాఁ బ్రకటింపించిన వేంకటగిరిరాజులవంశచరిత్రమునందును, పల్లలమట్టి కాసనములో నుదాహరింపఁబడిన బేతిరెడ్డియే సై సంస్థానాధిపతుల మూలపురుషుడైన బేతాళనాయుడనిచూపించిన శ్లోకపులు పరస్పరవిరుద్ధములై

ఈగ్రంథము పద్మనాయకచరిత్రము, పద్మనాయకచరిత్రమునుబట్టి వ్రాయఁబడిన వేంకటగిరి వారివంశావళి, ఆరెంటి ననుసరించి వ్రాయఁబడిన రామవంశయులచరిత్రము మొదలగు గ్రంథములలోఁ దమవంశమునుగూర్చి యనందర్థము లయిన విషయములు గలవని యూహించి శ్రీ వేంకటగిరిరాజురాజు గారు శ్రీ వెల్లాల నదాశివకామ్యునివారిచేతను, శ్రీ ఆచార్యము శిష్యామ్యునివారిచేతను నూతనముగా వ్రాయించినది.

యొక్తికిని సత్యమునకును మూగములై యున్నవి మఱియు నీగ్రంథముల
లో నసత్యము లైనట్టియు, నసందర్భము లైనట్టియు, విషయము తెన్నో
యవిమర్శనపూర్వకముగాఁ జూపింపఁబడినవి. వానిని జక్కఁగా విమర్శించి
యథార్థ మిట్టిదని లోకమునకు వెల్లడిచేయఁగూడినయెడల జనసామాన్య మా
గ్రంథములలోని గాథలనే పగమ ప్రమాణములుగా శరమునఁపొందురు. అందు
వలన సత్యమైనచరిత్రవ్యాపనము బ్రతిబంధకము గలుగును. కాఁబట్టి యీ
బేలిరెడ్డికిఁ జెవిరెడ్డి యనునామము లేదనియు, బేలిరెడ్డి కేంకటగిరి, మైల
వరము, పితాపురము, బొబ్బిలి సంస్థానాధిపతులకు మూలపురుషుఁడని చెప్పఁ
బడు బేతాళనాయుఁడు కాఁడనియు, సహేతుకముగా నిరూపింపఁబోవు
చున్నాను.

చెవిరెడ్డి గాథ.

(1) ఈ రెడ్ల బేలిరెడ్డికి బేలిరెడ్డియనియే జన్మనామముండెనుగాని చెవి
రెడ్డి యను జన్మనామము లేదని బేలిరెడ్డి భాగ్య మైన యెఱ్ఱకృపానవ్వుకాన
నములో—

“వ్లో. కస్తా తస్యాం సమజని మహాదేవపాదాబ్జభక్తః
భ్యానోబేత స్తతవితరణప్రేణిత ప్రాణివర్గః
ఆకాచక్ర ప్రవితత శరచ్చద్ర సాద్వాంకురమ్యా
య స్యాకర్ణదం జనగుఖసముత్పాదినీ భాలి కీర్తిః.”

అని సంస్కృతమునందును, ‘శ్రమతు రేచ్ఛెగ్గ పిల్లలమఱ్ఱి బేలిరెడ్డిపెండ్లము’ అని
తెలుఁగునందును, ప్రయోగింపఁబడిన బేలిశబ్దముచేతనే స్పష్ట మగుచున్నది.
కాఁబట్టి ప్రకృతము నైజామురాజ్యమునకుఁ జెందియున్న నల్లగొండమండలము
లోని యామనగల్లురాజధానిలోను, ఆమనగంటి కుత్తగభాగమున రెండు క్రోశ
ములదూరములో నున్న పిల్లలమఱ్ఱి రాజధానిలోను వసించి యా ప్రదేశమేలిన
వాఁడు బేలిరెడ్డియే కాని బేతాళనాయుఁడను నామాంకరముగల చెవిరెడ్డి
మాత్రము కాఁడు.

(2) ఇతనికిఁ జెప్పిరెట్టి యను జన్మనామము మాత్ర జేతాళ నాఁడుఁడను పొరువ నామము గలుగుటకుఁ గాకగా ముఖ్యవృత్తియుగా నీక్రిందిఁధమున శ్రమెలుగోటివాఁడవంశచరిత్రమునందుఁ దెలుపఁబడియున్నది. నేతిగడ్డఁ బూర్వమునఁ బదవతరమువాఁడగు హేమాద్రిరెడ్డి మహాభుజపరాక్రమము గలవాఁడై రాజ్యపరిపాలనయు నేయుచుఁ గోట్లకొలఁది ధనము గడించి యామనగఁటి కుత్తరభాగమున గ. మైశ్వర్యదూరమున నొకచోట భూమిఁగోఁ గాని నెట్టి వాని నై నొక వేదిక గట్టించి యందు నొకవటవృక్షమును నేసి దానిక్రింద నొక భృగవృక్షముని బ్రతిష్ఠించి ధనమును గాసాడి తనకులముగాఁ జనించినవారిలో నట్లుగా గరిష్ఠుండు సత్కర్తనిష్ఠుండు నై నొకదీపగుం డగువానిని సంకుల్లించి నొకవలయు నని ప్రార్థించి తనయభిప్రాయము దెలియునట్లు భూమిగా గుప్తముగ నొక శిలాశాసనమును స్థాపించెనట! అనంతరము కొంతకాలమునకు వానిరంశమునఁ జెప్పిరెట్టి యుదయించి లోకోత్తరవీర్యసంపన్నుఁడై చందమామిడిండుని చందమునఁ దేజరిల్లుచు రాజ్యముచేయుచుండ యొక్కనాఁడు మృగయా వినోదార్థమై వెడలి పరిజనంబు వెనుకదిగంబడన నొక్కఁడుగా హేమాద్రిరెడ్డి ధననిక్షేపముచేసినప్రాంతంబునకు దైవికంబుగఁ బోయెనట! అచట నీరని పోష్యవర్గములలో జేరిన రేచఁ డను నొకమాలవాఁడు భూమి దున్నుచుండి దైవాధీనముగ హేమాద్రిరెడ్డిస్థాపించిన శిలాశాసనము నాఁగేటి కునకుఁ వాఁ బయల్పడఁగా వాఁడు తన దేలికపోవుచుండుటను జూచి యావృత్తాంతంబంతయు విన్నవించెనట! అంత చెనిరెడ్డి యచ్చటిఁబోయి యాశిలాశాసనము నవలోకించి యావద్వృత్తాంతమును దెలిసికొని యాధనము గైకొనుటకై ప్రయత్నింపఁగా నాచెంత నున్న వటవృక్షము నాశ్రయించుచు నియున్న జేతాళుఁ డాయన ధైర్యమును బరీక్షించుటకై మామూలిమిరమును మేమములు నులుములు మెలుములు వానయు గాలియుఁ గల్పించి పడుగులుపడు నటులఁ జేసెనట! అంతయుగాక యా వటవృక్ష మారనియొడుటఁ గూలఁద్రోచెనట! అప్పుడు రేచఁడు మూర్ఛిల్లెనటగాని చెనిరెడ్డి నితీల్లక నిలువంబడఁగా జేతాళుఁడు భూరాకృతినిఁబూని చెనిరెడ్డిమీఁదిఁ రాఁగా నాకఁడు

జంకక సుస్థిరచిత్తుడై కోపోద్దీప్తితమానసుండై ప్రచండతరవేదండశుండా
 బండంబుపగిదిఁ దేజర్లు నిజభుజాదండంబున మృశ్యుజిహ్వగ్రంబు ననుకరించు
 నట్టి మండలాగ్రంబునెల్లి ఖండింప నుద్యమింపఁగా బేతాళుండు వాని శౌర్య
 ధౌర్యసాహసంబులను మెచ్చుకొని నిజరూపముతోఁ బ్రత్యక్షమై తనపేరు
 చెప్పి 'నీ ధౌర్యంబునను మెచ్చితి నీవుకోరినవరంబునిచ్చెద వేడు' మనియెనట!
 అంత చెవిరెడ్డి తనవంశమువారికిఁ శాశ్వతైశ్వర్యము, రాజ్యభోగము, శౌర్య
 ధౌర్యాదిగుణసంపత్తి గలుగవలయు ననియు, వారు యుద్ధముననుఁ బోవునపుడు
 వారికి సహకారముగా ముందు బేతాళుండు నడువవలయు ననియుఁ గోరఁగా
 నతం డావశ్యములనొసంగి యంతర్ధాన మొదెనట! పిమ్మటఁ జెవిరెడ్డి ధనము
 గైకొనుటనుఁ బ్రయత్నింపఁగాఁ దనవ్రాహ్మనిదేఁ ప్రతిష్ఠింపఁబడిన భైరవ
 మూర్తి 'ఓయీ! ధనముగైకొన నీవస్తుండ పగుదువుగాని దీనిని కొన్ని భూతము
 లాశ్రయించుకొని యున్నవిగాన నరబలియిచ్చి గైకొనుట శ్రేయోగానాయక
 మని చెప్పి యంతర్హితం డయ్యెనట! అంతట నారాజు నగహత్యకుఁ జిం
 తించుచుండఁగా భైరవునిపల్కులు విన్నవాఁడుగావున శేచఁ డనునూలవాఁడు
 తన్ను బలియిచ్చి ధనము గైకొను మని ప్రార్థించెనట! ఇంతకాలము నిన్నుఁ
 బెంచిన నే నాత్మసుఖమునకై ని న్నెట్లు బలియిత్తు నని చెప్పఁగా రాజుల
 ధనము లోకహితమున కైవడిగాని కేవల మాత్మసుఖమున కైవడికాదుగాన ధర్మ
 జ్ఞుల రయిన మీరు నాకోరినవరంబు లొసంగి నన్ను బలియిచ్చిన మీ కెంత
 మాత్రము దోషము ప్రసక్తింపదని శేచఁడు ప్రత్యుక్తరముసంగెనట! అందుల
 కాఁడొడంబడియెనట! తనవంశమువారిని చెవిరెడ్డివంశమువారు పోషిం
 చుచు వారిగృహములలో వివాహములు జరుగునపుడు ముందుగాఁ దనవంశము
 వారి వివాహములు జరుపవలయు నని శేచఁడు వర మడిగెనట! ఆవరము
 లొసంగి చెవిరెడ్డి వానిని బలియిచ్చి యాధనము గైకొనియెనట! పదంపడి
 యాఁడొచ్చట సర్వపాపముముగా శివాలయంబు నిర్మింపించి శివప్రతిష్ఠ
 గావించెనట! ఈ వృత్తాంతము నంతయు విని యోరుగంటి నేలుచుండిన
 గణపతిదేవమహారాజు చెవిరెడ్డిని కట్టించి యాఁడని యసహాయశూరభ్యమునకు

మెచ్చుకొని యామనిగంటిరాజ్యమునోఁ జేరిన లక్ష్మీనరాయణ, కల్యాణములను, కల్పితములను, కిరీటమును, కాలికి గండపెండ్రు ముసెను చిరుగాఢమును, చత్త్రచామరములను, బంగారుపూతపని గలముక నాకళిగల్గిన బహుమతిగా మెసంగి, పిల్లలమట్టి బేతాళనాయుఁ డను పోయిన నామమిచ్చి పంటం చెనట! ఆకత్తి యిప్పటికి సంస్థానమునోఁ జూజింపఁబడుచున్నదట!

ఇది వేంకటగిరిరాజులవంశచరిత్రమును వ్రాసిన గ్రంథకర్తల యొక్క నవనకల్పనమని ఘంటాపథముగఁ జెప్పవచ్చును. ఇదివఱకుఁ బుస్తకాచారచరిత్రమునందును, వెలుగోటివారివంశావళియందును, రావువంశీయులచరిత్రమునందును వ్రాయఁబడిన గాథలవలన బ్రత్యక్షవిరుద్ధముగా నున్నది. అగ్రగ్రంథములలోని యసందర్భములైన గాథలను జూచి విరిట్టి నవనకల్పనకు వెనుదీయగలిగి. హేమాద్రిరెడ్డి ధనమును బాలిపెట్టి కలాశాసనము వ్రాయించె ననునది విరుకల్పించిరి. చెవిరెడ్డి బీదవాఁడై గోయఁగఁబోయి విధియొనై నొన్నిదినములు గడపె నని పూర్వగాథలలో నున్నది.

“ఉ. అంత నకించనాప్తిని మహాబలుఁ డెప్పుడు చేరినీనునా

వింతగ నింపుసాంపెసగఁ జేరులు నామనగంజీయిపలక

పంతము మీఱఁ జొదయలపాటిని నాడినఁ దిన్న పెద్దయు

కొంతవహించె నచ్చటను గోరికఁ బావ్యవసాయసాయతన.”

అని వేంకటగిరివంశావళి గ్రంథమున వ్రాయఁబడినది. “అట్టి వ్యయసాయమునకుఁ బాలికాపుగా రేచఁ డనునొక పంచముని నిర్ణయించి యుంచెను. నిత్యమును వానికి నియోగింపవలసినపనులు నిర్ణయించి చెప్పుచుండును.” అని రావువంశీయులచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడి యున్నది. చెవిరెడ్డి యాశలీని రేచఁడు నాగభైరవునిగుడికడ నున్న యొకపాలమును దున్నుచుండఁగా నాగఁటిఁ దగిలి యొకకాసనము గనుపట్టె ననిమాత్రమే చెప్పఁబడినది. చెవిరెడ్డి యాకాసనమును జదివి రేచనితో రెండులక్షల ధన మున్నదని చెప్పినట్లుగా పద్మనాయకచరిత్రములో నుంది పద్యములో:—

“చ. కనుగొనివచ్చి రేచఁ డతికౌతుకమొప్పుఁగ రెడ్డిసన్నిధిన్
 వినుతవిధేయుఁడై యాపుడు వేడుకమీఱఁగ పిన్నపంపఁగా
 ఘనుఁ డరుడెంచి చూచి కుతుకంబున సొంతముగాఁ బఠించి తా
 ననియును గండులక్షులపదార్థము లుండెనటంచు వానితోన్.”

అని వ్రాసుఁబడినది. కాని వేంకటగిరివంశావళిలో:—

“గీ. కడుగయంబున రేచనిఁ గాంచి యచట
 గంఠై నవలక్షువిత్తుంబు గలదు నరుని
 బలి మొసఁగి దీనిఁ గ్కొనవలయు ననుచు
 వ్రాసియున్నది నిక్క మీశాసనమున.”

అని రేచనితోఁ జెవిరెడ్డి చెప్పినట్లు భేదముగా నున్నదిగాని హేమాద్రిరెడ్డి ప్రశంస నెవ్వ రెత్తియుండలేదు. రేచఁడు మూఁడువరములు గోరినట్లు పద్మ నాయకచరిత్రమునందునా, నాలుగు వరము లిచ్చినట్లు వేంకటగిరివంశావళి యందును జెప్పఁబడి యుండఁగా వేంకటగిరిరాజులవంశచరిత్ర మను నీ నూతన గ్రంథమున మొక్కవగమే పేర్కొనఁబడి యున్నది. తక్కి నవరముల సంగతులు నామిరెడ్డి, ఎఱ్ఱకొనానిశాసనములవలన నసత్యములుగ నేర్పడి నవి గనుకను, వారియిండ్ల వివాహములు జరుగునప్పుడు మాలవాండ్రవఁగూడ వివాహముచేయు నాచారము ఇప్పటికఁగూడ జరుగుచున్నది గనుక నీవివాహ వరమును మాత్రమే పేర్కొని రేచనిపేరిట రేచెల్లగోత్రముఁ బెట్టుకొనుట మొదలగునవి విడిచిపెట్టవలసి వచ్చినది. కాకతిగణపతిదేవరాజు చెవిరెడ్డిని సమూహించిన కరువాట,

“గీ. నాఁడాదిగ గుకమింద్రులు
 కడుక జేతాళుఁ డనుచు వేమఱు దిశలన్
 బోఁడిమి నులింప నిమకుల
 గోడక యద్విభుఁడు ధాత్రి నొగిఁ జేయించెన్.”

అని చెప్పఁబడి యుండఁగా నూతన గ్రంథమునందు జేతాళనాయఁ డని గణ పతిదేవుఁడు పొరువనామ మొసంగి నని చెప్పఁబడియున్నది. ఇట్టి గ్రంథము

అందుఁ బరస్పరవిరుద్ధములైన విషయములు లక్షకములు గలవు. ఇదివఱకు నున్న వేంకటగిరివంశావళి మొదలగు గ్రంథములలోని గాదాను చరిత్రాంశములకు విరుద్ధములుగ నున్న స్పష్ట విశ్వసీంపకపోయిన భంగములను గాని యాగాటలను మార్చి వేటువిధముగఁ జెప్పటకుఁ గారణమేమి? పక్షనాయక చరిత్రములలో మూలపురుషుఁ డాదిజగన్నాథరావు పని చెప్పబడయిందఁగా పోమాదీర్ఘకాలమున నూత్న గ్రంథమునఁ జేర్కొనియున్నాడు. ఇదిగల్గిరింద్రి పోలికయిని, “క. ఆపగమపావనాన్వయా

దీపకుఁడై పోలిరెడ్డి ధృతి జనియించెన్

ఆపుణ్యగుణవరేశ్వరం

దేవునఁ జెవిరెడ్డిఁ గనియె నిల వినుతింపన్.”

అని పక్షనాయక చరిత్రమునఁ గానంబడుచున్నది.

ఆదిజగన్నాథరావు పోలిరెడ్డి నామములుగాని, పోమాదీర్ఘకాలముగాని, రెచ్చెనామిరెడ్డి ఎఱ్ఱక్కసాని కాసనములలోఁ గానరావు. ఇతన్నియు నటుండనిచ్చి యొక్క విషయమును విమర్శించి చూడము. చెవిరెడ్డి జేతాళనాయక డను బొరుషనామమును గణపతిదేవుఁ డెప్పుడు సంగమము విమర్శించి తెలిసికొను టత్యావశ్యకమై యున్నది. ఎఱ్ఱక్కసాని కాసనము నాటికి అనఁగా శ్రీ. శ. ౧౨౦౮దవ సంవత్సరమునాఁడ. ఎఱ్ఱక్కథర్త వేలిరెడ్డి యనియే చెప్పబడి యుండుటచేత నంతకుఁ బూర్వము యీ వృత్తాంత మంతయు నడచి యుండవలయునుగదా. చెవిరెడ్డియొక్క యిట్టి ప్రసిద్ధివృద్ధి ముల వేనిని ఎఱ్ఱక్క తన భర్తను వర్ణించు సందర్భమున వర్ణింపకుండుటకుఁ గారణ మేమి? మఱియు రుద్రరాజుగార్లు, కాచగాంగేయ, సర్వోత్కృష్ట, దుష్టజనభీకర, వీరలక్ష్మీనిజేశ్వర యను విరువములకు వేలిరెడ్డి వహించియుండెనని యామె కాసనముంబట్టి దెలియుచున్నది గదా. ఇట్టి విరూపాక్షుడు, కాచగాంగేయుడు, దోగ్గలభీముడు, రంగరాముడు, కార్యసంపన్నుడు నైన జేతనదండనామిడు తా నైశ్వర్యసంపన్నుడై యుండియు, ప్రభువై యుండియు, కుచ్చధనమునై తిరుయందు శ్రీ విశ్వాసుములు

గలిగి యాశేక సంవత్సరములుగాఁ దనచేఁ బోషింపఁబడుచు తన్ను బలి
యిచ్చి ధనము గైకొను మని చెప్పనంతటి విశ్వాసపాత్రుని రేచఁ దనువానిని
క్షుద్రదేవతల పీఠికై సంహరించె ననుమాట విశ్వసించుట కంతమాత్రము
నొప్పి యుండలేదు. ఎఱ్ఱక్కసానికాసనము నాఁటికి గణపతిదేవుని పరిపాల
నము ప్రాసంభవమై పది సంవత్సరము లయ్యెను. ఈలోపలనే బేతిరెడ్డి యను
బేతాళ నాయనిఁ గణపతిదేవునివలన సమ్మానములు గలిగి నైబిరుదములు వహిం
చుట తటస్థమయ్యె నని చెప్పనర్హతమో? అనియు వినుర్కింతము. ౧౨౦౮దవ
సంవత్సరమున బేతిరెడ్డి కలంకరింపఁబడిన బిరుదములు ౧౨౦౯వ సంవత్సరమున
నామిరెడ్డిగూడ వహించి యుండెను. వెలుగోటివంశచరిత్రకారులు నామిరెడ్డి
బేతిరెడ్డి కన్న యని యూహించుచున్నారు. కాఁబట్టి మైకాగ్యములకు బిరుద
ములకు నెట్టిసంబంధము లేదు. నామిరెడ్డినామము బేతిరెడ్డికి నామాంతర మని
చెప్పటకు వలదు గాదు. నామిరెడ్డి భాగ్య మైతాంబ యని చెప్పఁబడినది
గాని సమష్టిక్క యని చెప్పఁబడి యుండలేదు. వాదముకొఱకు నామిరెడ్డి
బేతిరెడ్డి కన్న యనియే యొప్పుకొందము. అతఁడు వహించిన బిరుదముల
చేతను జ్యేష్ఠుఁ డగుటచేతను ౧౨౦౯ వ సంవత్సరమున నామినగల్లు ప్రాంత
దేశము నతిఁదే పరిపాలించుచుండె నని చెప్పక తప్పదు. అన్న పరిపాలనము
చేయుచుండఁ తమ్మునిఁ గిరీటమునిచ్చి ననుట యసందర్భము గాదా. వాస్త
వముచేత నామనగంటిప్రభువులు కిరీటాధిపతులు గారు. కిరీటాధిపతు లని
యొక వేళ నంగీకరించినను జ్యేష్ఠుఁడు పరిపాలనము సేయుచుండఁగాఁ గిరీట
మొసంగ ననుట ధర్మవిరుద్ధము. అప్పటికి నామిరెడ్డిగూడ మృతి నొంది
యుండినప్పు నని చెప్ప సాహసంపవచ్చును. అట్లయినచో జ్యేష్ఠునిరాజ్య
మునోఁగూడ కిరీటాదిరాజచిహ్నములు తమ్మునికి సంక్రమింపక మానవు.
అట్టి కిరీటాది రాజచిహ్నములను వహించి యుండఁగా మరలఁ గిరీటము
నొసంగ నవసరము లేదు. ఎఱ్ఱక్కసానికాసనమున నామి భర్తయొక్క
విశ్వవిదగణాదిగుణగణము లభివృద్ధింపఁ బడియును గాని యతఁడు కిరీటాధిపతి
యని యభివృద్ధింపఁబడి యుండలేదు. నుఱియు,

“శ్లో. రాజత్కిరే గణపతిన్మప స్యాభిలూర్వీకమాదా
రత్ననాతద్యతితతీసముద్భానితాభిర్ద్యయస్య
సన్తర్యాదానిగతనిఖిలత్నాజనే వగ్మయానే
రమ్యే రాజ్యే విపులసుఖదే ప్రోన్నతస్య ప్రహర్షః.”

సమస్తభూపతుల కిరీటరత్నకాంతులచేత బ్రహ్మాంపద శేషబడిన పాద
యుగ్మము గలిగి ప్రహర్షముచే నిండయున్న గణపతిదేవుని రాజ్యకాలమున
అని మాత్రము చెప్పిన తరువాత నామేదానధర్మమును గూర్చి ముచ్చటపడ
బడియెను. అంతియగాని తన ధర్మమున జేలిరెడ్డి గణపతిదేవచక్రవర్తివలన
విశేషరాజ్యవైభవములను గిరీటమును దమ్మంగల గూయుధ విశేషములను
బడసినట్లు చెప్పియుండలేదు. ఇంక నామిరెడ్డి శాసనమున గణపతిదేవచక్ర
వర్తి వర్ణింపబడిన పిమ్మట,

“శ్లో. తస్య ప్రసాదా త్పృథువైభవస్య
పృథుప్రదానస్య విభోః పృథుర్భిః
నామః కృతిస్తుత్యగుణాభిరామః
కాచామ్బికానూను రనూనసత్త్వః.”

అని గణపతిదేవునియొక్క ప్రసాదముచేతనే యాధికవైభవమును, అధిగుంపద
యును, మొదలగువానిం బడసినట్లు చెప్పబడి యున్నది. ఇట్లే మొదటి
శాసనమునఁ బ్రతాపరుద్రున ప్రసాదముచేత నామిరెడ్డి ద్విగ్వ్యోమును బొందె
నని చెప్పబడి యున్నది. ఏతద్ప్రసాదవైభవముచేతనే నామిరెడ్డి పల్లలరాజ్య
గ్రామంబునగట్టించిన కామేశ్వరకాచేశ్వర నామేశ్వర దేవాలయంబు లక్ష్మణ
నగరంబునఁ బ్రతాపరుద్రుండు నిర్మింపఁచినయాలయ శ్రమంబుచంపంబున నమృ
త్సతములై లోకోత్తరశిల్పంబుతో గురువిందలొనముయములై వెలయుచు
న్నవి. ఎఱ్ఱకొసానిశాసనమునాఁటి బేలిరెడ్డి మరణముకొందియుండుటచేతనే
యామె తనయత్తింటివారియొక్కయుఁ బుట్టింటివారియొక్కయు వంశాభి
వర్ధనముగావించి తన ధర్మములనుగూర్చి చెప్పవలసిట యుద్ధించినది. ఈవిషయము

యము లన్నిటినిజూచి విమర్శించినప్పుడు చెవిరెడ్డిగాథ విశ్వాసపాత్ర మైనదిగా దని నిష్పక్షపాతబుద్ధిగలవారికి బోధపడక మానదు.

ఈగాథల నన్నిటిని విడిచిపెట్టి వెలుగోటివారివంశవృక్షమునం జేర్పఁబడిన పురుషులయొక్క కాలనిర్ణయాదివిషయములనుబట్టి చూచినను, ఏతచ్చరిత్రములోని పురుషులనుగూర్చి వ్రాయఁబడిన యసందర్భవాక్యములనుబట్టి చూచినను, బేలిరెడ్డి వేంకటగిరి, మైలవరము, పిఠాపురము, బొబ్బిలి, జటగ్రోలు సంస్థానాధిపతులగు మూలపురుషుం డనుసిద్ధాంతము నిలువఁ జాలదు.

బేలిరెడ్డి మూలపురుషుఁడు కాఁడు

వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందుఁ బిల్లలమట్టి బేతాళనాయనికి “దామా నాయఁడు, ప్రసాదాదిత్యనాయఁడు, రుద్రనాయఁడు,” అను ముగ్గురుకొడుకులు గలరనియు, వారిలోఁ జ్యేష్ఠుఁడైన దామా నాయనికి “1 పెన్నమనాయఁడు, 2 సుబ్బినాయఁడు, 3 పెద్దన్న, 4 బ్రహ్మనాయఁడు, 5 గోపేర్నీఁడు, 6 నూర్నీఁడు, 7 మల్లినీఁడు” అను పుత్తులు గలరనియు నుదాహరింపఁబడి యెను. శ్రీనాదకవిరాజస్రవీణ మైన పల్నాటివీరచరిత్రమున బేలినాయనికి దొడ్డనాయఁడును, అతనికి “పెద్దన, బ్రహ్మనాయఁడు, పేర్నీఁడు, నూర్నీఁడు, మల్లినీఁడు” అను నేవురుపుత్తులు గలరనియు, వ్రాయఁబడి యున్నది. “రేచెల్ల బేలినాయనినామమునుగాంచి భ్రమించియో, పల్నాటివీరులలో సుప్రసిద్ధుఁడైన బ్రహ్మనాయఁడు వెలుగోటివారివంశములోనివాఁడే యైయుండునన్న సంపూర్ణవిశ్వాసముచేతనో, పల్నాటివీరులకాలముం దెలిపెడి చరిత్రాంశము లెఱుంగమిచేతనూ, మఱి యేమికారణముచేతనో, పిల్లలమట్టిబేతాళనాయని వంశమును పల్నాటిబేలినాయనివంశమును నొక్కటిగఁజేసి బేలిరెడ్డియే బేతాళనాయఁ డని పాతాళభాసములతో సిద్ధాంతము చేసియున్నారు.

బ్రహ్మనాయనికఁ డి దొడ్డనాయఁ డని పల్నాటివీరచరిత్రమునం జెప్పఁబడియుండుటచేరను, పిల్లలమట్టిబేతాళనాయనికొడుకులలో దొడ్డనాయఁ డను వాఁడు నేకుండుటచేరను, సంబంధమునకుఁ జిక్కుఁగలుగఁగా బేతాళనాయనిపుత్తులలో దామానాయఁడు జ్యేష్ఠుఁడగుటంజేసి దొడ్డనాయఁ డని

పిలువబడుచుండవచ్చునుగాన, నతనికి దొడ్డనాయుడని నామాంతర ముండి వచ్చు నని సమాధానముఁ జెప్పి సమర్థింపఁ జూచుచున్నారు. రెడ్డివేతిరెడ్డి బేతాళనాయుడని చెప్పుటచేత మఱియొకచిక్కు కట్టస్థ మిచ్చును. బేతిరెడ్డి మల్లారెడ్డియనువుక్తుఁడు కలఁ డని బేతిరెడ్డి భౌగ్యకాసనమునాఁ ఁ జెప్పబడి యున్నది. అప్పుడు మల్లనాయునికి దామానాయుడని నామాంతర ముండ వచ్చు నని సమర్థింపఁ జూచుచున్నారు. ఈ యంతరవాదలమూలసంబంధము వలన బేతిరెడ్డికొడుకు మల్లారెడ్డి కొందఱకు మల్లనాయుఁడు గాను, మఱి కొందఱకు దామానాయుఁడుగాను, ఇంక కొందఱకు దొడ్డనాయుఁడుగాను, బెల్ల గోటివంశచరిత్రకారులకు “మల్లనాయుఁడు, దామానాయుఁడు, దొడ్డనాయుఁ డు” అను త్రిస్వరూపము లేకరూపముగాను గన్పడఁజేయునట్టి యాకతార ములఁగాంచి కడగండ్లపాలు గావలసి వచ్చినది. పోనిండు. ఆ గండ్లపాలు యభీష్టానుసారముగానే మల్లనాయుఁడే దామానాయుఁ డనుకొందము. అట్లు యిన నెట్టిక్కసానికాసనమునాఁటి మల్లనాయుఁడు దామానాయుఁడు అను దొడ్డనాయునికి సంతానము లేదని యెట్టిక్కసానికాసనమునుబట్టి స్పష్టమగుద! అనఁగా ప్ర. శ. ౧౨౦౨నసంవత్సరమునాఁటి దొడ్డనాయుని సంభావనము జనింప లేదు. ఒకవేళఁ బుట్టివాడని యూహించినను శత్రువుల యుండివల యును గదా. బ్రహ్మనాయునికాలము మనము తెలిసికొన్నచో యదాదృశ్శక్తి బయల్పడక మానదు. పల్నాటిప్రభు వయిన యలుగురాజుపుత్తులగా నిలిచి దేవరాజుపక్షమునుబూనిన బ్రహ్మనాయునికిని నలగామరాజుపక్షమునుబూనిన నాగాంబ యనియెడు నాయుకురాలిని ఘోరయుద్ధముబరిగ ననుట పల్నాటి వీరచరిత్రమువలనఁ బ్రసిద్ధ మగుచున్నది. ఈయుద్ధము ప్ర. శ. ౧౧౭౬-౧౧౮౨ సంవత్సరముల నడుమ జరిగె నని యశేషచరిత్రకారులను బట్టి నిర్ధారింపబడుచున్నది. పల్నాటివీరచరిత్రమునఁ బ్రతాపరుద్రుఁడు నలగామ రాజునకు యుద్ధకాలమున కేయిగుఱ్ఱముల సంపె ననియు, ధగగోటరాజైన భీమరాజునకు వర్తమాన మంపెననియు, అతనికొడుకు రెండవశేరిరాజు రాజు బారము వహించె ననియు, నలగామరాజునకు సాగిపోక రాజు సానాయ్యుఁ

జేసె ననియు, కళ్యాణపురిబిజ్జలునికొడుగు వీరసోమేశ్వరుని కూతును మలి
దేవరాజునకచ్చి పెండ్లిచేయఁబడిననియు చెప్పఁబడి యున్నది. హోసల
రా జయిన రెండవ వీరబల్లొనినామమును, వెలనాటి చోడగొంకరాజు
నామమును ఉదాహరింపఁబడినవి. వీరందఱును గొంచెమించుమించుగా సమ
కాలికులై యున్నారు. వీరిలోఁ గోటకేతరాజు ౧౧౨౨వ సంవత్సరమునఁ బరి
పాలనమువహించినవాఁడు గావునఁ బల్నాటివీరులయుద్ధకాలమున నితనితండ్రి
భీమరాజు ధరణికోటలోఁ బరిపాలనము సేయుచుండెను. కేతరాజు బ్రహ్మ
నాయనికడకు రామబారము గొనిపోయెను. బిజ్జలునికొడుగు వీరసోమేశ్వరుఁ
డు మృతినొందినతరువాతనే పల్నాటియుద్ధము జరిగె నని చెప్పఁబడినందునను,
వీరసోమేశ్వరుఁడు ౧౧౭౬వ సంవత్సరమువఱకుఁ బరిపాలనముఁ జేసినందునను,
పల్నాటియుద్ధము ౧౧౭౬ - ౧౧౮౨ సంవత్సరములకు నడుమ జరిగె ననుట
కేసందేహమును లేదు. ఇంత యెల? మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁడు నలగామరాజు
నకు సైన్యమునంపె నని చెప్పఁబడియుండుటచేత ౧౧౯౬ వఱకుఁ బరిపాలనము
చేసిన ప్రతాపరుద్రునితో బ్రహ్మనాయుఁడు సమకాలికుఁ డనుట స్పష్టముగదా.
౧౨౦౮ దశ సంవత్సరమునాఁటి బ్రహ్మనాయనితండ్రి యగు దొడ్డనాయఁ
డనెడు దామనాయఁ డను మల్లనాయనికి సంతానమే లేకయుండఁగాఁ
ప్రతాపరుద్రునితో సమకాలికుఁ డగు తనతాత యైన జేతినాయనితో బ్రహ్మ
నాయఁ డెట్లు సమకాలికుఁ డయ్యెను? ఆయుద్ధమునాఁటికఁ గోడలితోఁ
గాఁపురము సేయుచున్న కొడుకుగూడ బ్రహ్మనాయనికిఁ గలఁడు. అనఁగా
ప్రతితామహుఁడు, పితామహుఁడు, మనుమఁడు, వయసువచ్చినమునిమనుమఁడు
నేక కాలమున నున్నవారిని చెప్పవలసి వచ్చును. ఇది యెంతయు నసందర్భ
ముగా నున్నదిగదా? శేతాళనాయఁడు గణపలిదేవునివలన సత్కారములను
బొందకపూర్వమే బ్రహ్మనాయఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రునికాలమున జరిగిన
పల్నాటియుద్ధములో విజయము గాంచినట్లు బోధయగుచున్నదిగదా? పల్నా
టివిరచరిత్రములో బ్రహ్మనాయనికండ్రి దొడ్డనాయఁడు యుద్ధమునాఁటికఁ జని
పోయె నని చెప్పఁబడియున్నది. ౧౨౦౮ దశసంవత్సరములో నెఱ్ఱక్కసాని

శాసనములలో నభివర్ణింపఁబడి బ్రదికియున్న యామెపుత్తుఁడు మల్లనాయఁడనెడు దొడ్డనాయఁడు ముప్పదిసంవత్సరములకుఁ బూర్వమే మృతినొందవలసినదురవస్థపట్టినదిగాదా! ఆయా గ్రంథములలో నుండువిషయములను విచారింపక కల్పితగాథలను బట్టుపొగడ్తులను నమ్మి వంశవృక్షములను గూర్చినవోఁ జరిత్రకారులు తప్పక పరిహాసపాత్రులు గాక మానరు. కాఁబట్టి బేలినపర్వత సాన మేమనఁగా, వెలుగోటివారివంశచరిత్రమును, తద్వంశవృక్షమును చరిత్రమునకు విరుద్ధముగాఁ గూర్పఁబడియున్నవనియు, వానిని సంస్కరింపించుకోవలసియున్నదనియు స్పష్టమగుచున్నది. రచెగ్గ పిల్లలమట్టి బేలెరెడ్డి వంశ టిగిరి, పితాపురము, మైలవరము, జటప్రోలు, బొట్టిలి సంస్థానాధిపతులకు మూలపురుషుఁడు కాఁడనియు, పల్నాటివీరుఁడైన బ్రహ్మనాయఁ డీపిల్లలమట్టి బేలెరెడ్డికి మనుమఁడు గాఁడనియు, ఈ బేలెరెడ్డికి మల్లనగడ్డ యనుకొడు క్కొండే గలఁడనియు, సిద్ధాంత మగుచున్నది. వెలుగోటివారిపూర్వు లయిన యన పోతానాయఁడును, మాధవ నాయఁడును, వారిశాసనములలో వెన్నమనాయని నుండియే తమపూర్వులను కైప్పకొని యున్నారని పిల్లలమట్టిబేలెరెడ్డిన మూలపురుషునిగాఁ కైప్పకొనియుండలేదు. సర్వజ్ఞసింగమనాయఁడు నయి తము తన సింగభూషారీయమున రంగవడరములోని దాచినామని మొదలుకొని వంశజులను వర్ణించెనుగాని కుప్రసిద్ధు లయిన బేలెరెడ్డి మొదలగువారి నెవ్వరిని బేర్చినయిండలేదు. ఇప్పటివారికంటె వారు ప్రాచీనులుగనుక వారి గాత్రల పూర్వోత్తరసందర్భములు చక్కఁగాఁ దెలిసియుండవలయునుగాదా? వారల తమశాసనములందును గ్రంథములందును కుప్రసిద్ధవంశజుల నభివర్ణింపక మాన ధారణము గలిగియుందురు?

పలనాటివీరచరిత్రము.

మొదటి ప్రతాపరుద్రునకు సమకాలికులయిన పల్నాటివీరులచరిత్రమును సంగ్రహముగా నీ ప్రకరణమున వివరింపఁబోవుచున్నాఁడను. పండ్రెండవ శతాబ్ద ప్రారంభమునఁ బల్నాడు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకు సామంతులుగ నుండిన హైహయవంశజులయిన గళచుటిరాజులచేఁ బరిపాలింపఁబడుచుండెను. 1. చిరుదాంకరుడ్రుఁ డనునామాంతరముగల చాగిబేతరాజు పల్నాటికిఁ బ్రభువై భూలోకముల్లుఁ డను పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తికిఁ గప్పము గట్టుచుండె నని మొదటి ప్రకరణమునఁ జెప్పియున్నాఁడను. 2. ఇతఁడు కామనూరు గ్రామవాస్తవ్యుఁడు ఋగ్వేదపదపాఠియు నగు సౌక బ్రాహ్మణునిచే మాధవిపట్టణమునఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన త్రిమూర్తిదేవాలయమునకు కా. శ. ౧౦౪౧ సౌమ్యసంవత్సరము క్రీ. శ. ౧౧౨౩-౨౦) దానకాసనమును వ్రాసియుంచెను. ఇందుఁ జెప్పఁ

1. పల్నాటి దనుకటి గుంటూరు జిల్లాలో నొకతాలూకా ల్లుయున్నది. ఇయ్యది కృష్ణానదీ దక్షిణతీరమున నముద్రమునకు నిండుమిండుగా ౧-౪౦ స్ట్రెక్లదూరములో నున్నది. ఈనీరుకు నుత్తరమునకు బడిమటకు ౭౫ స్ట్రెక్ల దూరమునఁ గృష్ణానది ప్రవహించుచున్నది. దీని దక్షిణభాగము కొండలదెగిను దిల్లములయిన యుడివులదెగిను సమరింపఁబడి యున్నదిగాని తూర్పునఁ జిట్టదవులు మాత్రమే వ్యాపించి యున్నది. దీనియుక్త జైకాల్యము ౧౦౫౦ చదురపుష్పై ధ్వంసును. నాగులేలు, చంద్రవంక, యనునదులు దీనిగుండఁ బ్రవహించుచున్నది. ఈభూప్రదేశము చరిత్రకాలమునకుఁ బూర్వమునుండియుఁ బ్రఖ్యాతి వహించి యున్నది. ఇది మొదట నాగులకు నివాసభూమిగ నుండి యాంధ్రభృగ్వంశపురాణాల పరిపాలనకాలమునఁ బల్లవులచే నాక్రమింపఁబడి పల్లవసా దనివేరు పొంది నరుణా నదీనకు దనియు, పల్నాటినియు వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. చరిత్రాంశముల నెఱుంగుమి కొండ పాండ్రకవులు వల్లనాదని గ్రంథము గావించిరి. తక్కిన పుస్తకము లంతగాఁ బాఠింపఁబని లేదు.

2. అంధ్రులచరిత్రము రెండవభాగము మొదటిప్రకరణము 21-25 పేజీలను చూడుము.

బడిన మాధవిపట్టణము గురివిందస్థల మనియు గురిజాల యనియుఁ చెప్పఁబడుచున్నది. పల్నాటిలోని మాచెర్ల గ్రామములోని చెన్న శేఖరస్వామి దేవాలయములో నింకొక కాసనము పండ్రెండవశతాబ్దప్రారంభమునాఁటిది గలదు. పల్నాటికి రాజధాని యగు మహాదేవితటాకము (మాచెర్ల) లో నొకానొక యాదిత్యునిచే నాదిత్యేశ్వరదేవాలయము నిర్మింపఁబడినది. చంద్రకులమునందు జనించిన కార్తవీర్యార్జునుని వంశమునందుఁ బుట్టిన చాగిజేతరాజు నలుగురు కుమారులలోను రెండవవాఁ డగు పీఠకామునికుమారుఁడు పెతరాజు దీని భూదానము చేసియుండెను. హైహయవంశజు లయిన యీ రాజులు పండ్రెండవ శతాబ్దప్రారంభమునందుఁ బల్నాటికేఁ బ్రభువులై పరిపాలించు చున్నవిషయము వాస్తవ మని మైకాసనములంబట్టి స్పష్ట మగుచున్నది. ఈ రాజుల యొక్క చరిత్రమే పల్నాటివీరచరిత్ర మనుపేరఁ జెక్కండ్రు తెలుఁగుకవులచే ద్విపదరూపమున వ్రాయఁబడి యాంధ్రదేశమునఁ బఠింపఁ బడుచున్నది. ఈ గ్రంథమున కనేక పాతాంతరములు గలవు. ఈ గ్రంథములన్నిటిలో శ్రీనాథకవి ప్రణీత మైనదని చెప్పఁబడు గ్రంథము మాత్రము ప్రాచీనమైనదిగఁ దోచుచున్నది. పాతాంతర భేదములను విడిచి నేను గ్రహించిన కదాసారమును మాత్రమే యిందు వివరింపఁబోవు చున్నాఁడను. ఇత్తగ హిందూస్థానమునఁ బాలమాచాపురి యనుపట్టణము గలదు. దాని జంధి నాపుర మున నామాంతరము గలదు. ఆపట్టణమును కార్తవీర్యార్జునునకు శేషభరణమునాఁడైన యనుగురా జేలుచుండెను. కార్తవీర్యార్జునుఁడు చేసిన పాపములు తన్ను బాధింపఁగా ననుగురాజు విదగ్ధులగు విప్రవర్యుల యాలోచనము గైకొని జీడినూనెగుడ్డలుధరించి తన సైన్యముతోను, కనకుండ్రులతోను, కనధనము

2. పల్నాటివీరచరిత్రమును ప్రసాథకవి, కొండయ, మల్లన, లల్లూరు స్వర్ణ, ముదిగొండవీరభద్రకవి, మొదలగువారు రచించియున్నారు. వీరిలో ప్రసాథునిగ్రంథము ప్రాచీనము. ఈ ప్రసాథుఁడు శృంగారనైషధాదిమహాకావ్యములను రచించిన కవిసార్వభౌముఁడని చెప్పుచున్నారుగాని, యీ గ్రంథములోని వ్యాకరణబోధములను విశ్లేషించినప్పు డీగ్రంథ మామహాకవిరచితము కాదేమో యని నందియము శలుగుచున్నది. ముదిగొండవీరభద్రకవిగ్రంథము 1. 4. ౧౨౭౨వ శంకకృతమున రచింపఁబడినదిగావున నసేనము, ఇది పద్యకావ్యము. పాతాంతరభేదము లనేకములు గలవు.

తోను, తనకుటుంబముతోను, తనకులదేవతలతోను, స్వరాష్ట్రమును విడిచి పాప పరిహారార్థమై తీగయాత్రలు సేయఁగోరి నానాక్షేత్రంబుల కరుగుచు పుణ్యనదులలో మునుంగుచు నాంధ్రదేశమునకు వచ్చి యమరావతిరేవునఁ గృష్ణానదిలో స్నానముచేయఁగా నల్లనిజీడినూ నెగుడ్డలు తెల్లనివాయెనట! ఇట్లు తెల్లనగు నని బ్రాహ్మణోత్తములు చెప్పటవలన సే యనుఁగురాజు స్వదేశమును విడిచి యీదేశమునకు రాఁగలుగుట తటస్థ మైనదట! - ఈదేశమునకువచ్చి యనుఁగురాజు వెలనాటిరాజవంశములోఁ జేరిన యొకకన్యను వివాహముఁ జేసికొనియెనట! ఆమెపేరు మైలమదేవి. చందవోలురాజధానిగ కేంగీదేశమును రాజప్రతినిధిగనుండి పరిపాలనము సేయు మైలమదేవితండ్రి కూతునకుఁ బల్నాడగణముగా నుసంగినందున ననుగురాజు గురిజాల రాజధానిగఁ బల్నాచే కథిపత్తియు ప్రజాపరిపాలనము సేయుచుండెనట! ఇతనికి రెచ్చెల్ల బేతినాయనికొడుకు దొడ్డనాయఁడు మంత్రిగ నుండెను. అనుగురాజునకు మైలమదేవి, వీరవిద్యాదేవి (విజ్జలదేవి,) భూరమాదేవి యను మువ్వురు భార్యలు గలరు. 2 వీరిలో మైలమదేవికి నలగానురాజును, వీరవిద్యాదేవికిఁ బెదమల్లదేవుఁడు, పినమల్లదేవుఁడు, బాలమల్లదేవుఁడును; భూరమాదేవికిఁ గామరాజు, నరసింగరాజు, ఘట్టిరాజు, పెరుమాళ్లరాజును జనించిరి. వెలనాటిరాజులు కూడ్రుల మని చెప్పకొన్నవారు. కార్తవీర్యార్జునుని సంతతివా రయిన హైహయు లయిన గళమరిరాజులు షట్త్రియుల మని చెప్పుకొన్నారు. ఇట్టి వివాహము లాకాలమునం దనేకములు జరుగుచున్నందులకు దృష్టాంతము లనేకములు శాసనములలోఁ గానంబడుచున్నవి. చతుర్దాన్వయసంభవు లయిన

2. హైహయులు పెదదేశమునుండి వచ్చినవారు, వీరిని గళమరిరాజు లందురు. వీరు చేదిదేశమునమాగ్రమేగాక చాళుక్యులకాలమునఁ గాంధారిదేశమునం దుండిరి. బుందేలుఖండములోనుండు కాంధారుకోట హైహయులదే. వదునొకండవశతాబ్దమున గళమహామూదును, పండెండవశతాబ్దప్రారంభమున మహమ్మదుగోరియు, వీరిపై దండెత్తివచ్చుటచేత నుత్తరమున నున్న హైహయులు దక్షిణమునకు వచ్చిరి.

(2) మైలమదేవికి వీరవిద్యాదేవి యను సామాంతరము గలదని ముదిగొండవీరభద్రుని యిరువురుభార్యలనే వక్కాణించెను.

వెలనాటిరాజులతోడి సంబంధముచేతనే హైహయగుజ్జా లక్షణము వేంగీ దేశములో (గుంటూరు, కృష్ణా, గోదావరి మండలములలో) సామంతపదవులనువహించి పండితవశతాబ్దప్రాగంభమునఁ బ్రసిద్ధిగాంచిరి. కృష్ణా, గోదావరి మండలములలోఁ బరిపాలనము చేసిన కోనసీమగుజ్జా శిల్పము హైహయరాజులే యనియు; పల్నాటిహైహయులును కోనసీమ హైహయులును చాళుక్యులు ఈదేశమునుజయించినప్పుడు వారిలోఁగాని, గుర్రసామునాదు, మహమ్మదుగోరీల కాలములోఁగాని, యాంధ్రదేశమునకు వచ్చియుండురు, పల్నాటిలోని శాసనములలోఁ బేర్కొనబడిన చాళిబేరి గుజ్జానకు యనుగురాజును నామాతరము గలదేహి యని సందేహము కలుగుచున్నది. అయినను గాకపోయినను శాసనములోని చాళిరాజకుటుంబములోనినా రె యూ యనుగురాజు మొదలగువారని మనము నిస్సంశయముగా విశ్వసించ వచ్చును. అనుగురాజునకు మొదట సంతానము లేకపోయినదట. ఆరతి తుల్సియుండైన యనుగురాజు తన మంత్రి యైన దొడ్డనాయనిపుత్రుఁడగు బాదన్నను బెంచుకొనియెనట! 1

పెద్దనాయనిఁ బెంచుకొన్నతరువాతనే మావురుగుజ్జాలయందును రాజునకు సంతానము గలుగుట సంభవించెను. రెచెల్లదొడ్డనాయని 2 శిల్పయందు పెద్దనాయఁడు, బ్రహ్మనాయఁడు, నూరినీడు, పేరినీడు, మల్లినీడు, అను నేవురుపుత్రులు జనించి పంచపాండవులవలెఁ బరాక్రమవంతులై తేజోధికులై యొప్పుచుండిరి. వారిలో బాదన్న గొప్పరాఁడు; బ్రహ్మనాయఁడు రాజకార్యధురంధరుఁడును మహావీరుఁడునై యుండెను.

పెద్దనాయని కద.

అనుగురాజు తన మంత్రి యైన రెచెల్లదొడ్డనాయనిపుత్రుఁడగు పెద్దనాయనిఁ బెంచుకొని యాతనికి వివాహముఁ జేయ నిశ్చయింపఁగా నాఁని తుత్త్రీయు లేవ్వరుఁ గన్యక నియతపోయిరట! అనుగురాజుచే రే-దేశము

1. బాదన్నకి పెద్దన లేకపెద్దనాయఁ డని సామాంతరము గలదు, పెద్దన చనిన తొమ్మిదిగంభములందు మర్యాదింపబడెను.

లకుఁ బంపఁబడిన దూత లిట్లు త్కత్తియు లెవ్వరును శూద్రునకుఁ గన్యక నిచ్చుట కొడంబడకపోవుటచేత విసిగి వేసారి తుదకు నాంధ్రదేశములోని చందనోలునకు విచ్చేసిరి. అచ్చట మొక బ్రాహ్మణుఁ డనుగ్రహించి వారలకు నొక్కయుపాయము చెప్పెను. త్కత్తియుం డైన కృష్ణగంధర్వుని కడకుఁ బోయి పెద్దనదత్తపుత్తుఁ డని చెప్పక మాటలాడి యతనికూతు రయిన ముక్తలవాంబ నిప్పించి వివాహకార్యము నెఱవేర్చు టుచిత మని యాతఁడు చెప్పెను. ఆయుపాయ మనుకూలముగ నున్నదని భావించి దూతకృత్యమును నెఱవేర్చి డి బ్రాహ్మణులు కంచెల్లనగరమునఁ గృష్ణగంధర్వుని సందర్శించి దత్తస్వీకారము సంగతి నెత్తకయే తమసందేశమును దెలిపిరి. అంతట కృష్ణ గంధర్వుఁ డలుగురాజునోడ బాంధవ్యమున కపరిమితానందమును బొంది పెద్దనకుఁదన చిన్న కొమార్త యయిన ముక్తలవాంబ మొసంగి వివాహముఁ జేయుటకు సమ్మతించెను. పుట్టుట బ్రాహ్మణులు గురిజాల కేలెంచి యాశుభ క్షుత్తాంతము నంతయు నలుగురాజునకుఁ దెప్పి యాతనివలన విశేషబహుమా నములను బొందిరి. అటుపిమ్మట నలుగురాజు డైవజ్ఞు లయిన పెద్దలవలనఁ నొక శుభముహూర్తమును విచారించి బంధుపరివారసమేతముగాఁ గంచెల్లకుఁ దగిలిపోయి యాశుభముహూర్తమునఁ బెద్దనకును ముక్తలవాంబకును వివా హమును గావించి పెద్దన నత్తవారింట విడిచి నిజరాజధానికి మరలి వచ్చిరి. అత్తవారింట నున్న కాలమునఁ జెద్దన తనబావమఱుఁడులతో వనవిహారాదిక్రే దావిసూదంబులఁ బొద్దుపుచ్చుచుఁ దన యశ్వవిద్యానైపుణ్యమును బరా క్రమమును జూపుచు వారలకుఁ దనపట్ల ననూయ జనింపఁజేయుకార్యము లను జేయుచుండెను. ఇట్లుండ వారలకు నితండు శూద్రుం డనియు ననుగు రాజు దత్తపుత్తుఁ డనియుఁ దెలియవచ్చెను. ఇయ్యది విన్ననోడనే వార లాగ్రహించి పెద్దనాయనిఁ బంపఁ జూచిరికాని యెదుర్కొనుటకు సాహసిం పఁజాలక యెట్లమున నాతనిఁ బరిమాన్చు నుపాయ ముగోచింపుమని తద్రని

2. చందనోలి. భవదుత్తర మని నామాంతరము గలదు. అనుగురాజును అలుగురాజనికూడ చెప్పిరి.

బోత్సహింపసాగిరి. అతండును మాయోపాయంబున నాతని గడలేర్చి కుల
గౌరవమును నిలుపకొనవలయు నని యొజించెను. ఇంతవఱకు గౌతుల ననేకులం
జంపి మడించి యప్రఖ్యాతి గాంచియుండిన గంధర్వాద్వయమును బహుమానముఁ
జేసిన నయ్యాది వానిం దప్పక చంపు ననియు, అంతటఁ దనకొమ్మార్గ ముక్తల
వాంబ వానితో సహగమనముఁ జేయు ననియు, అంతటితో వారివలనఁ గలుగఁ
బోయెడు నగౌరవమంతయుఁ దొలంగు ననియు నూహించి యాకం డాగుట్టుము
నల్లునకు బహుమానముఁ జేసెను. తానుకటికలంచిన దైవము శత్రుకటి
తలంచు నను నట్లుగా నమృతోకార్యమువలనఁ బెద్దన చచ్చుటకు మాటుగా
వారలెల్లరుఁ జచ్చుట సంభవించినది. పెద్దన స్వారిచేయుటయందుఁ గడలేతిన
రాతు గావున నతం డాగుట్టుము నెక్కినతోడనే యది వారియొక్క సామ
ర్థ్యమును దెలిసికొని వానిం గడలేర్చుట యసాధ్య మని భావించి వశవర్తియు
వాయువేగమునఁ బటువిడ సాగెను. అతనిరాక యెప్పటిని గానరాకపోయి
నందున నాయశ్వ మతనిం జంపియుండు నని యెల్లవారును నిశ్చయించిరి.
తన భర్తమరణమునకు మిక్కిలి దుఃఖించి ముక్తలవాంబ బ్రదుకునం దాన
విడిచి భర్తతో సహగమనముఁజేయఁ దలపోసె తన యభిప్రాయము కల్లదండ్రులకు
సహోదరులకునుఁ జెప్పి చితినిపేర్పించి యన్ని నాకొల్పి యందులూ దుముక
సంసిద్ధురా లయి యన్న సమయమునఁ బెద్దన యాయశ్వంబుతో వాయు
వేగమున వచ్చి యామెను ఒట్టికొని పోయి తనప్రక్క నుంచుకొని తన బాద
మఱుదులతోడఁ బోరాడి వారిలనెల్లర నుక్కడించి యాపట్టుకయును నాక
నము గావించి మహాపౌరుషమును జూపి పుష్పటఁ దనపుష్టికయిఁజేసి పోయి
తన తల్లిదండ్రులకును బంధుజనంబులకు నమితానందమును గలుగఁజేసి హయా
రూఢరేవంతుఁ డను మహాబిరుదమునుగాంచి పల్నాచియలలో గుప్తసిద్ధుఁ
డయ్యెను. వీరచరిత్రమునం దీతనిచర్య లత్యద్భుతముగా నభివర్ణింపఁబడినవి.

నర్లకొండ దండయాత్ర.

తరువాత దొడ్డనాయఁడు మంత్రిగ ననుగురాజు ప్రజారంజకముగఁ

బరిపాలనము సేయుచుండ నొకనాయకుడు దానును తెప్పలినాయకుడు. అను నాయకును, మృగయావిగ్రహాదానము నరణ్యమునకుం జని నల్లకొండ సామిప్యమున బసచేసి యుండిరి. అక్కడ నొక వ్యవసాయదారుడు కొన్ని విత్తనములను దెచ్చి రాజునకు కానుకగా నర్పించెను. ప్రభువు వానిని స్వీకరించి యంతఃపురమున నుండు గాణులకుఁ బంపెను. వార లింక నట్టి విత్తనములు గావలయు నని కొదఁగాఁ దెప్పలినాయకు డార్జునులపాలములను దోచి విత్తనములను సంగ్రహించి తెచ్చెను. అట్టి విత్తనములతో వార్జునులను గురిజాలకు వచ్చిరి. అవిత్తనములను గొల్లఁబోయిన పాలముకాపఱు లెల్లరును తమ దురవస్థనంతయు దమ యేలికకు విన్నవించుకొనిరి. అంతట నాయేలిక యాగ్రహార త్తచిత్తుఁడై యలుగుభూపతికి భయంకర మైనసందేశమును బంపెను. దొడ్డనాయకుడు తెప్పలినాయకునితోడ నల్లకొండపై దండయాత్ర పెడలెను. ఈదండయాత్ర పీఠచరిత్రమున నత్యద్భుతముగా నభివర్ణింపఁబడినది. అప్పు డచ్చట నల్లకొండ ప్రభువునకును దొడ్డనాయకుని భయంకర మైనయుద్ధము జరిగెను. ఆయుద్ధములో నల్లకొండనాయకుఁడు మృతి నొందెను. వానిసైన్యము పలాయనమయ్యెను ; నల్లకొండ శత్రువులకుఁ జిక్కి దోచుకొనఁబడియెను. ఇట్లు దొడ్డనాయకుడు విజయముతో గురిజాలఁ బ్రవేశించెను.

నాయకురాలి వృత్తాంతము.

జిట్టగామాలసా దను సుకగ్రామమున దొవరిరామిరెడ్డి యను పేరుగల యొక బీదరైతు పాలములో బనిచేసికొనుచుండఁగా నాసమీపమునం దున్న కంచెలో సుక యాడునకుఁ బ్ర కాన్పించెను. అరైతు శకువును గొనిపోయి పెంచుచుండెను. ఈశకువుమాత్రమేగాక యాతని కాదినమున భూమిలో నుండి భనముకూడ లభించెను. అరిఁ దాదనముతో భాగ్యవంతుఁ డయ్యెను. అరిఁడు ముప్పరిగొన్న ప్రేమంబుతో నాశకువునకు నాగవృత్తి యని పేరు పెట్టి నిజప్రత్యక్షమునబోలెఁ బెంచి పెద్దదానిగఁ జేసెను. తరువాత రామిరెడ్డి యామె సుక భనికున కచ్చి వివాహముం జేసెను కాని, యత్యంతశీఘ్రకాలములోనే

తండ్రియు భర్తయుఁ గూడ మృతి నొందుట సంభవించి వాగల స్త్రీశ్వర్య మంతయు నీమెకే సంప్రాప్త మయ్యెను. తన స్త్రీశ్వర్యబలముచేత నీమె దేశమున నొక ప్రముఖురాలుగ నుండి యాత్మశక్తిచేత నెట్లుగో యనుగురాజు యొక్క అనుగ్రహమును సంపాదించి నాయకుగా లను చిరుదునామమును వహించి ప్రఖ్యాతి గాంచెను. ఇట్లు తన శత్రువుచేత గాజును వశపఱుచుకొని మంత్రాంగముచేసి యెట్లయినశేమి యనుగురాజునకును దొడ్డనాయనిని విరోధమును గల్పించెను. అంతట దొడ్డనాయఁ డీమె దుర్మంత్రమువలన మంత్ర పదవిని తన రెండవకుమారుఁడైన బ్రహ్మనాయనిని విడిచిపెట్టి తాను దొలంగెను. బ్రహ్మనాయఁడు స్వప్రయోజనపరుఁడై తన ప్రభువైన యనుగురాజును జంపించెను. తరువాత దొడ్డనాయఁడును మగఁగము నొందెను.

నాయకురాలి దుస్సంతములు.

అలుగురాజు స్వర్గస్థుఁ డైన వెనుక నలగామరాజు పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఒకనాఁడు నలగామరాజు స్వపరివారముతో పోయి నరద్రామ్య నకుఁ బోయి యందందుఁ బెక్కుమేకంబుల పోయి ధినింపరాని గూర్కాక పంబునకుఁ జిక్కి మిక్కిలి దప్పిగొని విశ్రమింపఁ దగిన బాధను పడెను. నాయకురాలు రాజామాగ్గమున వచ్చునని ముందుగానే తన బుద్ధిచే నూహించి యామాగ్గమున నొక చిల్లని ప్రదేశమునఁ జలువపడిరి నే యించి స్నానంబునకు నుష్ణోదకమును పానంబునకు శుద్ధోదకమును సమూహింపించి వడ్రోపిత మైన భోజనమున కనుకూలము లగు పదార్థములను సేద్యము చేయించి తన ప్రభువునకై యెదురుచూచుచుండెనట. నలగామరాజు ప్రదేశమునకు విచ్చేసి నాయకురాలిచే నాహూయింపఁబడి యదట నిలిచి యామె యొక్క యాతిధ్యమును సంశోషపూర్వకముగాఁ గైకొనియెను. అతని కప్పుడా ప్రదేశమంతయు భూతలస్వర్గముగా నుండెను. అతఁడు సంశోషసాగరమునఁ దేలుచున్న సమయమును గనునెట్టి నాయకురాలు ప్రభువునకు మాటగాఁ దాను కొన్ని గదియలు ప్రభుత్వము చేయుట కనుగ్రహింపకలసిన దని

2. బ్రహ్మనాయఁడు తనతండ్రిని గూడ నలుగురాజుతో స్వర్గమునకు గమింపజేసి నని చెప్పఁబడినది.

వేడెకొనఁగా నందుల కాతండు శంకింపక యట్లే యని వర మిచ్చెను. తరువాత వాగలందఱును గురిజాలకు మరలివచ్చిరి. కొన్ని దినములు గడచినవెనుక నాయకురాలు వాగ్దానము ప్రకారము ప్రభుత్వమును వశపఱుపవలసిన దని యడిగెను. అతఁ డట్లు కావించెను. అంతట నామె తన పరివారమున కుత్తరువిచ్చి గ్రామములను దోఁపించి విశేషధనమును దెప్పించి నలగామరాజు కాళ్లముంగటఁ గ్రువ్వురింపించి 'మహాప్రభూ! సత్పరిపాలనము చేయఁగోరనపక్షమున నిట్లే ప్రతిదినము ధనాస్థానము చేయవలయు' నని హెచ్చరించుటయేగాక బ్రహ్మనాయఁడు విశ్వాసవిహీనుఁడును, మోసగాఁడు నైయున్నాఁడని యతనిని కొందఱులు చెప్పెను. అతఁడు దేశముయొక్క యైశ్వర్యము నంతయు జూతఁగొన్న వాఁడనిగూడ నిందింపసాగెను. ఈమెవలనో జిక్కుకొని. నలగామరాజు బ్రహ్మనాయనిపట్ల మనఃస్పర్ధను వహించెను. బ్రహ్మనాయఁడు ధనముగోలుపోయినవారికి ధనము నొసంగి యాదరించుచు వారలమన్ననకుఁ బాత్రుండగుచు నుండెను. ఏమయిన నేమి? నలగామరాజుడు నీమెచేతిలోని బిల్బావ్వులై యెటుఁగిప్పిన నటు దిరుగుచుండిరి. ఎట్లయిన నేమి? సవతితల్లిబిడ్డలనై నలగామరాజునకుఁ గల ప్రేమ దొలఁగునటులఁ జేసెను. అంతటితో నూరకుండక పిగవిద్యాదేవిపుక్తులయిన మల్లదేవాదులను జంపింపఁ దివరెను. దొడ్డనాయనిభాగ్య యగు శలవ్వు ఘోషమైన మరణమునుండి యాబాలురను దప్పించి గాపాడి వారలను బ్రహ్మనాయనివశము చేసెను. బ్రహ్మనాయఁడు పిగలను దగ్గఱకుఁ దీసి రాజ్యములఁ గొంతభాగము నిప్పించి గురిజాల విడిచి పెట్టి మాచెర్ల యనుపట్టణమును గట్టించి వారల నచ్చటికిఁ గొనిపోయి వారు బాలురైనందున వారలకు బడులుగా తానే పరిపాలనము నేయుచుండెను. మాచెర్లపట్టణము చంద్రవంశ యను నొక యేటియొడ్డునఁ గట్టఁబడియున్నది.

బ్రహ్మనాయని సంతానము.

దొడ్డనాయనిపుక్తులలోఁ బెద్దనాయఁడు కృష్ణగంధర్వునికూతుఁరగు ముక్తులవాంబను బెండ్లాడె నని యిప్పటికి చెప్పియున్నాను. బ్రహ్మనాయని భాగ్య విశాంబ. ఈమెకు ఈడెమ్మ యను సామాంతరిము గలదు. పేర్కొని

భార్య గౌరవము; సూర్యనిభార్య సీరవత్తు; మల్లిననిభార్య మాచవత్తు. ఏరిలూ
 బ్రహ్మనాయనిభార్య యగు పైతాంబకు మాత్రము సంతానము గలదు.
 పైతాంబకు విష్ణువరప్రసాదమున బాలనాయకడను పుట్టుకొందు మహాశూరుఁ
 డుద్భవించెను. మఱియు విష్ణువుయొక్క యనుగ్రహముచేతనే “యూర
 బ్రాహ్మణాయువతికి జనించినట్టి అనపోతరాజా, ఒక కెలమస్త్రీకి జనించినట్టి
 దోర్నీఁడు, ఒక చాకలివనితకు జనించిన చందన్న, ఒక కుచ్చగకొమ్మకు జనించిన
 తేయ్యఁడు, ఒక కంసాలిక లికికి జనించిన చందన్న, ఒక మంగలభామకు జనించిన
 మంచన్న,” అను నాద్వయపుత్రులు బాలనాయని నుగ్గుపాలనాఁచినుండి మిక్కిలి
 లై యాతనికిఁ దమ్ములవలె నుండఁ యశ్లేష్ఠవ్యవహారింపఁబడఁచుండిరి. బాలనాయని
 జన్మనక్షత్రము మంచిది కాదని దైవజ్ఞులయిన బ్రాహ్మణులు చెప్పినందున
 బ్రహ్మనాయఁడు వానిని జంపఁ దన ప్రయసేవకుని కనమదాసను నన్నమనా
 యని నియోగించెనుగాని యతఁ డెట్లు వానిని జంపఁకెక బ్రహ్మనాయనిఁబ్రహ్మ
 డగు పేరినాయనివశము గావించెను. అప్పటినుండియు బాలనాయనిఁ
 బేర్చి డు పెంచుచుండె నని చెప్పఁబడియును. పైనిచెప్పిన వగప్రసాదజనికు
 లైన యాఱ్ఱురుబిడ్డలును పేర్చి నిగ్రహమునగఁ పెనుఁగుమండెనట!

బాలనాయని వివాహము.

కొన్ని సంవత్సరములు గడచిన వెనుక గండుకన్నమనాయక డనువాఁడు
 బ్రహ్మనాయనిసభలో నాతని కెదురుగఁ గూరునుండి తనకొమార్తె మంచాల
 యను బాలికను దగ్గఱనుంచికొని యీమె మేఁ యుక్తమగుచును దైన యా
 వనవంతునకు వివాహముచేయు నిభిలాషకలదని పలుకఁగా ఆలకించి పేరి
 నీఁడు తనయింటఁ బెరుఁగుచున్న బ్రహ్మనాయనిపుత్రుని కప్పించి తనప్రక్కఁ
 గూరు మండఁజెట్టుకొని యాకనిచ్చి వివాహము చేయఁబడినదని కన్నమ
 నాయనితోఁ బలికెను. బ్రహ్మనాయఁడు కనకుమారుఁ దైన బాలనాయని
 గుర్తించి యతఁ డెట్లుమరిల బ్రదికె నని యాశ్చర్యపడసాగెను. కనమదాసు
 జరిగినవృత్తాంతమును నెల్లడించెను.

ఇతఁడు మాలనాఁడైన కప్పలినాయనిని పెద్దసానిని బ్రహ్మనాయనివరమునఁ బూజనాఁడు.

బ్రహ్మనాయఁడు మూఢభక్తియు, మూఢవిశ్వాసములుగలవాఁడుగావున దుష్టనష్టత్రమున జనించిన కుమారుఁడు బ్రదియుండిన నేమికిడువాటిల్లునో యని బెంగగొని మనస్సును స్థిరపఱచుకొనలేక బంధువులు, మిత్రులు, పరివార జనంబులు, సభ్యులు మొదలగువారందఱు గుండియ లవియునట్లు మరల తన కుమారుని వధ్యశిలపై వధింపవలసినదని తన ప్రియభృత్యుఁ డగు కనమదాసున కుత్తరువు గావించెను. అతఁడు ప్రభువుసాజ్ఞ శిరమునఁదాల్చి బాలుని వధ్యః స్థానమునకుఁ గొంపోయి చూపఁజెల్ల హాహాకారములు సేయుచుండ భైరవ బుద్ధముతో బాలనాయని శిరమున నొక్కదెబ్బతీసెనటగాని యేమిమాహా క్త్యముచేత నూ యాభిద్ధము ముక్కలైచెక్కలై పాడుమై క్రిందఁబడెను. బాలచంద్రునిశిరము నిర్భద్యమై నొవ్వక యుండెనట! అంతట బాల నాయఁడు బ్రహ్మనాయనిసభకుఁ దేబడియెను. సభాసదులు బాలనాయని ప్రాణములను రక్షింపఁ బ్రార్థించిరి. బ్రహ్మనాయఁడు వారల ప్రార్థనల మన్నించి కుదకుఁ బుక్తుని స్వకుటుంబములోఁ జేర్చుకొనియెను. అటు పిమ్మటఁ దనఁడుకునకు మంచాలమ్మును ఇచ్చి పెండ్లిచేయు మని కన్నమనాయని అడిగెను. అతఁడు దురాశాపడితుఁడై విశేషధన మీయవలసినదని కోరె నట. అందులకు బ్రహ్మనాయఁ డంగీకరించి యమితసువర్ణమును గానుకగా నంపించి క్రమముగా నొక్కకుభముహూర్తమున బాలనాయనికిని మంచాలమ్మును మిక్కిలి వైభవముతో వివాహమును గావించెను.

నాయకురాలి మాతృర్యము.

బ్రహ్మనాయని వైభవమునంతయుఁ జారులవలనఁ జెలిసికొని వారివిభా వాభివృద్ధి కనప్రభువుపంపాలకమునకు భంగముకలిగించు నని మాతృర్యమును బూని నాయకురాలు మాచెల్లపట్టణమును దోచుకొనిరండని గడఁకారులయిన దోచిడికాండ్రును, నాగరాజములని చెంచులు కొయలు మొదలగు నడవిజనంబులను బంపెను కాని, కుహ విరుఁడైన మాలకనమదాసు వారల నెదుర్కొని పోరాడి యాడించి వాగలవిపులపై కను బస్తాలనుగట్టించి పశువులను దోలు కొనివచ్చునట్లుగా వారిని పెంబడించివచ్చు గురిజాలఁ బ్రవేశించెను. నాయకు

రాలు స్వయముగా బయలుపడలివచ్చి కనమదాసును నానావిధము లయిన దుర్భాషలను బలికెను. అందువై మహాగ్రూడై కనమదాసు నాయకురాలని జంప నుద్యుక్తుడై నైబడ నామె తప్పించుకొని పోలిపోయి కుగర్షతముగా నంతఃపురముఁ బ్రవేశించెను. ఇంతలో బ్రహ్మనాయఁడు తన ప్రయాధిక్యముడైన కనమనీఁడు గానరానందున దిగులుఁజేసి తన ప్రభువయిన నలగామరాజును దర్శింపవలయునన్న మిషతో గురిజాలకు పోలుదేటి వచ్చెను. నలగామరాజు, నరసింగభూపతి మొదలగు ప్రభువర్గమంతయు నాతని మిక్కిలి గౌరవముతో నాదరించిరి. అయినను నాయకురాలు ఆతనిని జంప నుపాయములు వెదకుచుండెను.

అతఁడు వచ్చుమాగ్గయున నగాథమైన గొయ్యి క్రవ్వించి కనబడకుండఁ బైన గసవుచేఁ గప్పించి మన్నుచల్లెను. ఆహాగముతో విషమునుగూడఁ జెట్టించెను. ఎన్ని యపక్వతులు గావించినను బ్రహ్మనాయఁడు బ్రణీయుండెను. కోడి పండియులు.

విందు లారగించిన తరువాత ప్రభువు నానావిధవిధములు వెలుపలికి వచ్చినప్పుడు నాయకురాలు కోడిపండియు లాడించుచుండుటను విషంపసాగిరి. అప్పుడు నాయకురాలు గెలిచినకోడిని రాజాకోడి యనియును, ఓడిపోయినకోడి బ్రహ్మనాయనికోడి యనియును పొచ్చరించుచు వచ్చెను. బ్రహ్మనాయఁడు దీనిని విని నాయకురాలివర్తనమును విందింపఁ జొచ్చెను. ఇచ్చే నాయకురాలివర్తనము వారని మనఃస్పర్ధను గలిగింప బ్రహ్మనాయఁడు పగసాధింపఁ బూనెను. ఓడిన యొకకోడి బ్రహ్మనాయఁ డని పలువంబడినతోడనే మరల జవసత్త్వములనుబొంది నాయకురాలను తిరుడును వహించినకోడినిమాత్రమేగాక యెదిరించినవానినెల్ల జయించుచు వచ్చెను. దీనినంతయును జూచి నాయకురాలు సహింపఁజాలక కోపావేశపరవశురాలయి తనతోఁ గోడిపండియు వేయవలసినదని కయ్యమునకుఁ గాలు క్రచ్చెను. అందుల కళఁ డంతకరింపఁగాఁ గోళ్లపోరాటమునకై సర్వసన్నాహములు చేసి ఇరుపక్షముల కోడి పుంజులను యుద్ధమునకు సంసిద్ధములు గావించఁబడియెను.

ఎవ్వరిసోళ్లు ఓడిపోవునో వారు పట్టణమును రాజ్యమును విడిచి కృష్ణదాటి వలసపోయి యేడుసంవత్సరముల వఱకుఁ బ్రవాసముననుండి యనంతరము రావలసి యుండు నన్న ప్రతిజ్ఞాపత్రముపై నిరుపక్షముల వారును చేవాళ్లు చేసిరి. బ్రహ్మనాయనిమిత్తుఁడైన బాలగోపన్న నాయఁడు మధ్యవర్తిగా నంగీకరింపఁ బడియెను.¹ అందఱు కత్యాశ్చర్య కరముగా బ్రహ్మనాయనితోడి నాయకురాలిపేరుగల పుంజులనెల్ల నొక్కొక్కదానిని నేలంగూల్చి మడియునటులఁ గొట్టుచుండెను. ఆపరాభవమును నాయకురాలు భరింపఁజాలక మామూపాయమున మఱియొక పుంజుచే బ్రహ్మనాయని పుంజును జంపించెను. ఇంక బ్రహ్మనాయనికే పుంజులు లేకపోయెను. దీని నంతయు విడిచిచుచ్చు మధ్యవర్తి యైనబాలగోపన్న మహోదగ్రుఁడై లేచి యొక్కఁడే నాయకురాలి నైశ్యముపైఁ బడి ఘోరయుద్ధముచేసి నాశనము గావించెను. ఇతఁడు మువ్వలభీమన్నచే జంపఁబడఁగాఁ గనమనీఁడు వీని శిరమును గొనిపోయి బ్రహ్మనాయనిముందఁబఱచె ననియు, అతఁడు మంత్ర ప్రభావముచేత నాతనిఁ బునర్జీవుని గావించి మాచెల్లపట్టణమును బరిపాలింప నియోగించి మలి దేవరాజాదులతో సబంధుసపరివారముగా సమయదీక్షనుబూని పట్టణమును విడిచిపెట్టి బయలుదేరియేలేశ్వరముకడఁ గృష్ణనుదాటి యరణ్యమున సంచరించుచు నచట మందాడి యనుపట్టణమును నిర్మింపించి, లంకన్న నేనాపతిగ నందు నివసించుచుండె ననియు, చెప్పఁబడియెను.

కనమనాయని యుద్ధము.

ఇట్లు బ్రహ్మనాయఁడు సమయబద్ధుఁడై దేశమువిడిచి ప్రవాసముపోయినను బ్రహ్మనాయఁడు బ్రది యున్నంతవఱకుఁ దనకును దనప్రభువునకును యేమయు కలుగదని నిశంకరమును దలపోయుచుండునదిగావున నాయకురా లెట్లు ప్రకారము చింతింపక యూరకుండఁగలదు? అప్పుడు బ్రహ్మనాయఁడు మందాడిలో గుర్రులముగా విశేష ప్రాధవ్యముతో వజరుచున్నాడని విని యోర్వఁజాలక యడవియెంచులను గిరాకతులను రప్పించి బ్రహ్మనాయని పశు

¹. బాలగోపన్న నాయఁడు గొల్లనాఁడు.

పులమందలను నూరముగాఁ దఱిమి చెదరఁగొట్టి రావలసినదని యుక్తయవు చేసి పంపించెను. అప్పు డాచెంచులును గిరాకతులును విశేష సైన్యములతో మందాడిపై దండెత్తివచ్చి నాయకురాలి యాజ్ఞాప్రకారము పసులమందలను జెదరఁగొట్టి యల్లరులుగావింప బ్రహ్మనాయని సేనాపతి యొక లంకన్నకును వారలకును భీమసంగ్రామంబు జరిగెను. ఆయుధముగాఁ లంకన్న వీరస్వర్గమును జూఱఁగొనియెనుగాని, బ్రహ్మనాయని పాదసేవకుఁడును మాలయు విష్ణుభక్తుఁడునైన కన్నమనాయఁడు క్రమసైన్యముల నెదుర్కొని భయంకరముగాఁ బోరాడి నాయకురాలిసైన్యములను మందాడినుండి పొటిపొచ్చునట్లుగాఁ దఱిమితఱిమి గొట్టెను. అటునిష్క్రమింప బ్రహ్మనాయఁ డాప్రదేశమున నుండిన దనకు తేమము గలుగదని యూహించి కృష్ణనాథుఁ డక్షణముగాఁ బోవలయునని నిశ్చయించెను.

బ్రహ్మనాయఁడు శ్రీశైలమునకుఁ బోవుట.

ఆప్రకారము బ్రహ్మనాయఁడు సుబంగు పరివారముగా రారిత్రులను వెంటనిడికొని మందాడినివిడిచిపెట్టి బయలుపెడచి దొమ్మగ్గరపుకడఁ గృష్ణానదిని దాటి మహాప్రసిద్ధునితేత్రమును శ్రీశైలమునకుఁబోయి శ్రీకృష్ణకాష్ఠాన స్వామిని సందర్శించి యగ్చ నాదికకృత్యముల నెఱవేర్చి యాచటి రాజయిన మాక రాజునకుఁ దనచరిత్రమునంతయు వినిపించి తనవిధమును గుడువజెప్పుకొని కొంత సువర్ణముల నప్పుగా నీయవలసిన దని యడిగెను. అరెండందుల కంగీకరింపక తిరిగ్రామములను గుత్తకు నిచ్చెనట. అంతట బ్రహ్మనాయఁడు త్రిపురాంతక తేత్రమునకుఁ బోయి కొంతకాల మక్కడ నివసించియుండి మార్కాపురమున 'చెన్నారాయని' పేరను విష్ణ్వలయము నొకదాని నిర్మింపించి యటుపెక్కుట పేరమేడపి యనుపట్టణమునకుఁ బోయి యాచట నివసించుచుండెను. ఇచ్చట నుండఁగానే యెదుసంవత్సరములగడుపు గడచెను. అప్పుడు బ్రహ్మనాయఁడు

2. ఆగ్రామము అన్నియు కంఠసోలిచుండలమతో మార్కాపురముకొలకాలలో మార్పురాగమున నున్నది. దానితో మార్కాపురము, మాపాడు, కేరలపుడుగు, కలవలము, అంబనముత్రము, గణపవరము, త్రిపురాంతకము, మేవది ముఖ్యమైనవిగాఁ జెప్పబడియును.

బంగు పుత్తరి మిత్తరి కళత్రాదిజనంబులతో విచారించి నలగామరాజు కడకు రాయబారమును బంప నిశ్చయించెను.

రాచమల్లుని రాయబారము.

రాచమల్లుఁ డనుబిరుదమును వహించిన అలరాజు కళ్యాణపురాధీశ్వరుం డైనవీరసోముని మనుమఁడు. పెదమల్లదేవుని బావమఱచి యైనకొమ్మరాజుపుత్తరిఁడు. పల్నాటిప్రభువైన నలగామరాజున కల్లుఁడు. ఈతనిభార్య పేరు రత్నాలపేరమ్మ. అలరాచమల్లునకును పెద్దనాయనికిని వివాదము తటస్థింపఁగా బ్రహ్మనాయఁడు మధ్యవర్తియై తగవు దీర్చెను గాని, వారలకుం గల మనస్ స్పర్థలు విడిచిపోలేదు. నాయకురాలి కడకు రాయబారముపంపుట యపాయకరమైనదిగావున నీతని బంపుట యుచిత మని సోదరులకుఁ దోచినది. వైష్ణవభక్తాగ్రేసరుం డైన బ్రహ్మనాయఁడు రాచమల్లునకుఁ బ్రాణాపాయము కలుగకుండఁ దులసిపేరిచ్చెను. ఈరాయబార మలరాజుతలిదండ్రుల కెంత మాత్రము నిష్ప్రము లేదు. ఏలన రాచమల్లుఁడును వానితల్లిదండ్రులును వీరశైవులు. రాచమల్లు తల్లిదండ్రుల నొప్పించి రాయబారమునుబూని గురిజాలకు బయలు పడెను. తరువాత బ్రహ్మనాయఁడు దురాలోచనముచేసి తులసిమాలికను మామోపాయముచేఁ గొనిగమ్మని కుమారుం డైనబాలనాయని వానివెనుకఁ బంపెను. బాలనాయఁడు మార్గములో రాచమల్లుని గలిసికొని యొకకాలు వనుదాటుటకై వానితోఁ బందెము వేసికొనియెను. రాచమల్లునిగుఱ్ఱము కాలువను దాటులేక యందుఁగో దిగఁబడియెను.

బాలనాయఁ డెక్కవచ్చిన గొఱ్ఱెపొట్టేలు కాలువను దాటుకలిగెను. పందెము ప్రకారము రాచమల్లుఁడు తన మెడలోని తులసిమాల మొదలయిన యాభరణముల నిచ్చివేసెను. పిమ్మట అలరాజు గురిజాలను సురక్షితముగాఁ బ్రవేశించి మానుగారిచే న్నన్దసత్కారములనుబొంది తన రాయబారమును నిండుపేరొలగమున నాతనికి విన్నవించెను. మల్లదేవులకు వారిభాగము నిచ్చి ప్రవాసమునకుఁబోయిన రాచవీరులు స్వదేశమునకు వచ్చుట కుత్సరువీయవల

సినదని ప్రార్థించెను. అందులకు నలగామరాజు సమ్మతించి పరమాత్ముల దేను. అతఁ డాగ్రహమునుజేంది యచ్చోట నుండఁజుల్లక చెల్లగుడిపాడునకు వచ్చెను. అచ్చటఁ గనమదాసును గలిసికొని తనకార్యము నెఱవేర్చుకొని గాని బ్రహ్మనాయనికడకుఁ బో నని ప్రతిజ్ఞ చేసెను. ఇంకలూ నాయకురా లొక బ్రాహ్మణునకు విశేషధనము నొసంగి వానిచే రాచమల్లునకు విషము పెట్టించి చంపించెను. వానిభార్య పేరమ్మ, తనకొంద్రియైన నలగామరాజును దూషించి దుఃఖించుచు భర్తతో సహగమనము చేసెను. అంకట నిరుపక్ష ములవారును ఘోరావహమును నలుపుటకు సర్వప్రయత్నములను జేయు చుండిరి. వీరులు కొందఱు బ్రహ్మనాయని ప్రక్కను నిలిచి ప్రాణము లున్నంత దనుక నాతనికి పోరాడెద మని ప్రతిజ్ఞావార్యములు పలికిరి.

బ్రహ్మనాయఁడు యుద్ధమునకు వెడలుట.

బ్రహ్మనాయఁడు యుద్ధముచేయుటయు విధిక్మక మైనదగ్గ మని నిశ్చయించినవాఁ డగుటచేత బాలముల్లదేవుని విరమేదముఁ బట్టుముగట్టి తనపుత్రుఁడైనబాలచంద్రుని సచివకార్యమునందు నియోగించి కరణకార్యం బనపోతన కిచ్చి మాడచి యనువిరవనితను రాణివాసమునకు రక్షకురాలనిగఁజేసి తన పక్షమునుబూనివచ్చిన వీరనాయకులతో ముక్కకుభయువార్యమున దాడి వెడలెను. బ్రహ్మనాయని దండయాత్రా ప్రారంభము విరదరిత్రమున నిట్లుచి వర్ణింపబడెయెను.

“ బ్రహ్మన్న గదలెను బాయని వేడ్కఁ
బట్టిరిగోడుగులు పాలకీసెల్లి
నూర్యాకపంబు పై సోఁనియట్లు
పాలకీలను నిరుపార్శ్వంబులందు
నందంబుగాఁబట్టి రరిగలజోళ్లు
వింభామరంబులు వెలయఁగానెమలి
కుంచెలవారును గూడివివంగ

ఏ డ వ ప్ర క ర ణ ము.

నాయఁడు రాజులు నయముతోఁ జనఁగ
 ముందుడమాయీలు మురజసంఘంబు
 బూరలు భేరీలు పోటుధారలును
 గాహఁశవంశిణి కాలికొములును
 శంఖసమూహంబు సస్నాయుజ్యోళ్లు
 మురళీచయంబును ముఖపీఠా వితలి
 నరగలుకప్పెటలో నయమైన ద్యోళ్లు
 తమ్మబమ్మలు నెంచఁ దగు వీరణములు
 ఘనమైనరుంజలు కనకతప్పెటలు
 చేగంటలును మఱి చిటుగంటచయము
 ఘనమైన మోతచే గగనంబు గప్పఁ
 గుంభినివణకంగఁ గులగిరులెల్లఁ
 బ్రతిమోతయంగ భావ ముప్పొంగ
 నావాలవారును నాణెమువారు
 కొండలందులవారు గోవిందువారు
 ముడి సొనివారును ముయ్యూరువారు
 నర్తాలవారును నాయనివారు
 వైడిచుక్కలపాలపర్తివారలును
 బలుమూరివారును బాలెమువారు
 శేవనూళులవారు శేచెల్లవారు
 నల్లూరిముల్లూరి యాఖ్యలవారు
 చెవులవారును మఱి చిల్లరవారు
 గుమ్మైననాయకుల్ గూడియేతర
 గండువా శేగురు గదిసినవేడ్కఁ
 జనిరి చిరుడులతో సాహస మడర
 నొప్పుగా నిందలు నుట్టవైనబంట్లు

ఘోటకంబులు మేటిసంజరావళులు
 నుత్సాహమున హుటాహుటి నడువంగ
 బట్టువారలుమించి బహువిధంబులను
 బిరుదుపద్యంబులు వెళ్లుగాఁ జదువ
 నుద్దండమాస్తీలు నొనర నిర్వంక
 భైరవఖడ్గముల్ పట్టుక రాఁగ
 శీలవృత్తనయుని సింహవిక్రముఁడు
 కరమర్థికనుకులకన్న మనడిచె
 సకలవీరచయంబు సంతతోత్సాహ
 పౌరుషంబులుమీఱి బ్రహ్మశిష్యునియె

“మముఁజూడు నాయఁడా మాలావుకొలఁది
 మముఁజూడు బ్రహ్మన్న మాశ్చర్యపఱిమ
 సింధురంబులమీఁదఁ జెన్నుగాఁ దుమిఁ
 కుంభస్థలంబులు గ్రుంగఁజేసెదము
 కొదమసింగంబులఁ గూలఁద్రోచెదము
 గండభేరుండాల ఖండింతునులుక
 వాయువుఁబోనీక వడినాపఁగలము
 జాతనేదునిబట్టి చమిరివైచెదము
 ఘనసముద్రముఁజొచ్చి కలఁగఁజేసెదము
 కుంభినిఁ గార్లతోఁ గ్రుంగఁదన్నెదము
 కులగిరులైనను గొట్టివైచెదము
 గురిజాలనేలెడు కవలయోగ్యరునిఁ
 గొలపగకైపట్టి క్రొవ్వణఁగించి
 చలమునవిడువక చంపఁగాఁ గలము”
 అని పెక్కుపంజంబులాడుదు నడునఁ

జూచినవారలు చోద్యంబుగాఁగఁ
బటుక క్రమాఘ్నములు పల్నాటివీర
వరులంచుఁ బొగడుచు వర్ణించి పలుక
మలిదేవభూపతి మంత్రబ్రహ్మన్న
కంపింప భూస్థలి కదలి రావేళ”

ఇట్లు బ్రహ్మనాయఁడు విశేషసైన్యములతో బయలుపెడలి కార్యము
పూడికలనికి వచ్చుమాగ్గమునఁ ద్రిపురాంతకమున దండువిడిసి యచ్చటి త్రిపు
రాంత కేశ్వరుని సందర్శించి యచ్చోటనుండి మరల బయలుదేటి కార్యము
పూడికి దక్షిణమున నాటుమైశ్లదూరమున నున్న మేల్లవాగుఁ జేరెను. అచ్చట
నివసించి యుండి కార్యముపూడి రణరంగమును బరీక్షించుటకై బ్రహ్మ
నాయఁడు తన ప్రేయసేవకుండును మాలయు నగు కనుకులకన్న మనాయని నా
యగ్ధరాక్షంబునఁ బంపెను. అతండును తన ప్రభువునాజ్ఞ శిరమునఁ గాల్చి
బయలుదేటినవిధ మీ క్రిందితెఱంగున వీరచరిత్రమున వర్ణింపఁబడినది:—

“కదమున గుజ్జరికడయముల్ మెఱయ
నేతైనపడిఘంట నెమలిసోగలును
నల్లనిధట్టిని నయమొప్ప గట్టి
యగ్ధనారీయుల్లకాదులు నమర
ఘోరశైరవగద కోరమీసములు
నెగుభుజంబులుమించు నెఱజేరుగుడ్లు
ఘనమైనదేహంబు కాచిపెండెరము
పెరినైన భీకర వేషంబుతోడఁ
గదలెఁ గన్న మనఁడు కదనభూమికిని”

ఇట్లు కన్నమనాయఁడు కార్యముపూడి రణరంగమునకుఁబోయి
యచ్చటనున్న యొక యెఱుకలసానివలన నచ్చటి విశేషంబులనెల్ల నారసీవచ్చి
బ్రహ్మనాయనిని నివేదింపఁగా నతండు సంతోషించి నిజసైన్యములతో నక్కడ

నుండి బయలుదేటి కార్యముపూడి ప్రజలకించి యుద్ధమున కాయత్తపగుచున్న
వీరనాయకులజేగము వలదని వారించుచుండెను.

నలగాముఁడును యుద్ధసన్నద్ధుఁడగుట.

అచట గురిజాలలో నలగామరాజుసయితము నాయకురాలి ప్రేరణ
వలన బ్రహ్మనాయనితో యుద్ధముచేయ నిశ్చయించి యుద్ధవార్తను నానా
దేశరాజులకుఁ దెలియఁజేసి వారల సహాయమును బడయుటకై ప్రయత్నిం
చెను. ఇంతలో బ్రహ్మనాయనియొద్దనుండి యొకబట్టువాఁడు రాయబారమును
బూని నలగామరాజుసభకువచ్చి యతనిచే నర్హసత్కారములనుగాంచి ము
దేవరాజులు కార్యముపూడి దాడుపెడలివచ్చియున్నా గనికెరిపి సుంధి
కార్యమునుగూర్చి యిట్లు పలికెను.

“రాజాధిరాజ విరాజితకీర్తి
రాజవేశ్యావిట ప్రాభవ ప్రకట
గండరగండాంక ఘనదానచతుర
చైర్యనిర్జితమేరుధరణీధరేంద్ర
శౌర్యవిక్రమకళాసంపూర్ణచంద్ర
భాస్కరసమతేజ ప్రాణగుణాఘ్య
మానదుర్యోధన మైలమసుతుఁడ
అనుఁగుభూపతిపుత్ర యంచితగాత్ర
వీరకామనరేంద్ర విభవజేనేంద్ర

* * * * *

పగ వృద్ధిబొందించు భ్రష్టుల కాని
యడఁగించు నేర్పరు లవనిలో లేరు

* * * * *

పోరునుంచిదికాదు భూమి నెక్కడిను
బాడో నుదేశంబు పగ మించెనేని

ప్రజలెల్ల నశయించి పాటిపోవుదురు
 బంధారమునకును దైకంబు లేదు
 గాణపత్యుండచే గహిచెడియుండుఁ
 జేతగాండ్రెల్లఁ జెలఁగి కోపించి
 యీగలజేతంబు లిప్పుందు గవుడు
 పతిబంటుమేరలు సరిహగమాను
 బంపినఁబనిసేయఁ బాలుమారుదురు
 చెలిసినకాత్రవుల్ ధీరతతోడ
 భూమినిగొనుటను బుద్ధివెట్టుదును
 పగవారివార్తలు పరికింపలేరు
 మేనొనిమిఁగొన మిరుపోరాడఁ
 జూచెడువానిఁ జాలక నయూను
 (పోరికాత్రవులు మిగుల్జేయుంగుదురు)
 పలువలు మిముఁజేటి పగఁజూననీక
 చెప్పచునుందురు చెనటివాక్యముల
 నైకమత్యముచెడు నద్దానితోడఁ
 జెడునుబలంబును జెడునుభాగ్యంబుఁ
 జెడునుయశంబును జెడునుశౌర్యంబుఁ
 జెడునురాజ్యమును చెడ్డపిచ్చుటను
 జేఁబుపొధీన నృపరమా గుమ్ము "

అని భట్టుమూర్తి సుంధివాక్యములను బలుకఁగా నలగామరాజు
 వానిని దృఢీకరించి సుంధి పొసంగనేరదనియును, బ్రదుకఁదలంచినయెడల
 బాలరాజులను నిన్నఁగాఁగోడ్చొని మరలిపోవుననియును, అట్లు పోకయుండిన
 గణధూమి బలగ నర్పిండుననియును, బ్రహ్మనాయనిఁ జెప్పి బుద్ధి గలిప
 చలసేనదనియును బలికెను.

అంతట భట్టుమూర్తి యాగహమునునొంది నలగాముని గూలనాడి బ్రహ్మనాయని ప్రతాపాదుల నభినర్ణించి భయపెట్టఁజేయుగాని నాయకురాలు వానిమాటలను దృఢీకరించి 'నీవెంత, నీబలమెంత, బట్టువాడవుగాన బదికిపోతివి, పోపొమ్ము' అని గంభీరవాక్యములు పలికొనఁగా నతఁడు వచ్చినవారిని బంపివైచెను. అటుపిమ్మట నలగామరాజును నాయకురాలును మండ్లముచేసి యుభయపక్షములలోని బలముల తారతమ్యమును విచారించి తమకు సాహాయ్యము చేయవలసినదిగా నానాదేశరాజులకును లేఖలను బంపించిరి. నాయకురాలు నిజబలంబులను యుద్ధమునకై సన్నద్ధపఱచి నలగామునకుఁ బ్రోత్సాహముం గలిగించుచుండెను. నలగాముఁడును పరపురుషోదితము లైన సైన్యముల నెల్ల నాచరించి గజాగోహణం బొనర్చి నిజసైన్యంబులతోడ నాయకురాలి కార్యముపూడికి వచ్చెను. మహారాజు లనేకు లసంఖ్యాకము లయిన సైన్యంబులతోడ వచ్చి యుద్ధభూమిని నలగామరాజును గలిసికొన్నట్లుగా పరచరిత్రమున మిక్కిలి యతిశయోక్తులతోఁ గూడిన వర్ణనములతోఁ జెప్పఁబడియును. ప్రతాపరుద్రుఁడు వేయియశ్వంబులనంపె ననిమాత్రము చెప్పఁబడినదిగాని యాతండు యుద్ధభూమి వచ్చినట్లు చెప్పఁబడి యుండలేదు. అచ్చట పరనాయకులు యుద్ధమున కాజ్ఞయిమ్మని బ్రహ్మనాయని తొందఱపఱుపసాగిరిగాని సతివాక్యములచే నాతఁడు వారల వారించుచుండెను.

బాలనాయని కథ.

ఇట్లుభయపక్షములనారును గార్యముపూడిఁ జనుదెంచి యుద్ధసన్నద్ధులై యుండఁగా నచ్చట పరమేడపిలో బ్రహ్మనాయనిపుక్తుఁడైన బాలనాయకుఁడు తోడబాలురతోఁగూడి కల్లి యైతాంబ వారిందినను ఎనిగి పోయి బొంగరము లాడుచుండఁ జూడవచ్చిన యమృతకళలలోఁ గోమతీయన్నము మీగానికి బాలునిబొంగరముదాఁక యామె మూర్ఖిల్ల పడిపోయెనట. పిమ్మట జాట్టును మూఁగినయువకులు శైత్యోపచారములు సేయఁగాఁ గొంతవడిఁ జరిగి గాంచి యాగోమతీయన్నము పోకునంగమువలె బొంగరక్రియన్నావుగాన యుద్ధభూమిలో నున్న మీయయ్యలను గలిసికొన్నచోఁ గండకావర

ముడిగొడు నని వానిని దిట్టి శపించెనట! ఆపలుకులు చెవిబడ్డతోడ నే యొక్క
నిమిషమైన నచ్చట నిలువనొల్లక యామెను మన్నింపజేడి వెంటనే తల్లి
యొద్దకుఁ బఱుగిడిపోయి యుద్ధసమాచారములు దెలుపవలసినదని యడిగెను.
ఆమెవలన సకలసంగతులను దిలిసికొని తానుగూడ సమరస్థలికిఁ బోయి తండ్రు
లకుఁ దోడ్పడి స్వధర్మమును నెఱవేర్చుకొనుట కనుజ్ఞయిమ్మని తల్లిని బ్రార్థిం
చెను. ఆమె తనయుని సాహసంబున కచ్చెరువందుచు బాలురకు యుద్ధము
వలదనియు, యుద్ధముల వలనఁగలిగెడి యనగ్ధముల నెన్నింటి నూ బోధించియు,
నా మాగ్ధమునుండి వాని చిత్తమును మరిలింప నెంతయో ప్రయత్నించెనుగాని
వాని మనఁబు మఱల కుండెను. అప్పు డాతఁడు వీరధర్మప్రభావంబు తల్లికి
నీవిధముగా బోధించెను.

“కార్యమపుగనుండు భువనరాకమతఁ
దండ్రుఁగనిలుచుండి దండుసేయంగ
నేనిటనుండుట నీతియే తల్లి?
యుండునంటకునీగు నొప్పునా మనసు
నీ నెఱుంగనిధర్మ మేనెఱుంగుదునె
ప్రాకృతభానులపగిదిఁ బల్కెదవు
నెఱ్ఱిటనంజేల విరునిసతిఁ
గాయ మనిశ్యంబు కల్ప హుళక్కి
జలబుద్ధుడవిధంబు క్షణధంగురములు
వల్లు వ్రవర్తులు సకలభూపతులు
చనిరి బ్రహ్మాండ్రాదిసర్వదేవతలు
భూంబు లైదును బొలియుచు నుండు
కార్యసక్తిర్తులు సమయ వెన్నటికి
సకలపురాణముల్ సద్ధర్మకదలు
నితికాశ్రమంబులు నీ నెఱుంగుదువు
పొరుషాధికరిచే బదుకుట లెస్స

జననమరణములు జనులకు నిక్క
 మాలయంబున నున్న నడవిలో నున్నఁ
 దప్పక దార్జునుఁ దధ్యంబు గాను
 బుణ్యలోకంబును బొందుమాగ్గముల
 వినిపింతు నేడల్లి విశదంబు గాను
 సజ్జనసంగతి సంసార మెడల
 గురువుబోధించిన గుఱివీడమనకు
 నిలిపిమరణమొందు నిశ్చలుఁ డొకఁడు
 ప్రాజ్యసామ్రాజ్యసంరక్షణమందు
 ఘనరణమునఁబొమ్ము గాయాలనొంద
 మనసుచలింపక మరణంబునొందు
 శౌర్యపరాక్రమసంపన్నుఁ డొకఁడు
 వీరలిద్దఱులెస్స వినువీధి కేగి
 యాదిత్యమండలం బరుహారఁ జించి
 పోయి పుణ్యంబుల భూమిఁజెందుదురు
 మొదటికాగ్యముఁబూను ముఖ్యకృతడు
 శౌర్యంబుచే మాకు సంపాద్య మగును॥

ఇట్లు వీరధర్మమును బోధించుటఁ జూచి తనకుమారుఁ డింక యుద్ధము
 నకుఁ బోయి మరణము నొందఁగలవాఁ డని నిశ్చయించి బెగ్గడిల్లుచు నెట్టి
 నీతులనూ బోధించి యెట్టులయిన వానిచిత్తంబు మరలింపఁజూచెను. వాఁడు
 వినకుండుటఁ జూచి తల్లి “నాయనా! నాహితవచనంబులు నివ్వినాట
 కున్నవి; పోయినవాడవు పోవుచు నే యున్నావు గానఁ బోవునపుడు నిరాగ్ర
 మాంచాలను జూచి మఱి పొమ్ము” అని యనుజ్ఞ నిచ్చెను. అట్లే యని
 బాలుఁడు తన యాఱుగురు సోదరులతో బయలుదేలి మాగ్గమధ్యమునఁ దన
 యుంపుడుకత్తె యైన సుబ్బాయి యనువేశ్యయుఁగ్గ గృహంబుననుఁబోయి
 యామెతో సరససల్లాపములాడి యుద్ధవార్తను దెలిసి యామెకు విశేష

బహుమానము లొసంగ నని వీరచరిత్రము నడుమ నభివర్ణింపఁబడియున్నది. అనపోతు బాలనాయని ప్రవర్తనమును దెగడుచు వేశ్యావృత్తిని గూడ నీ కింది విధమున నిందించెను.

“కామాంధకారంబు కన్నుల దట్టి
క్రింది మీ దెఱుంగక కేరుచున్నావు
కలధనమెల్ల బోగముదాని కెచ్చి
చేసితి పొపంబు చెడ్డ పెచ్చంబు
నిహపదదూరపు టి నడకేమి
సబ్బాయిమై బ్రేమ సర్వనాశంబు
సోలదానికి మ్రొక్కి సొమ్మెల్లనిచ్చి
యిందఱు నడిగిన నేమి లాభంబు
వారకాంతల కితి వర్ణింపరాదు
బిడ్డలకొసంగక ప్రియురాలి కేక
చీమలుగూర్చిన చెలువునఁగూర్చి
ధనవంతులగు వారి ధనమెల్లఁదోచి
ముంజికాండ్రనుజేసి మురిసెమడంప
వృద్ధులై నిటవృత్తి వసుమతి మీఁదఁ
బోయిరి బ్రతికెను పొందికతక
యుద్విపై కేశ్యల కోలి యచ్చుటలు
వినఁడు కనలేదు నడబం చిద్ది”

అని యిట్లు తన బ్రాహ్మణసోదరుఁడైన యనపోతరాజు చీవాట్లుపెట్టి మందలింపఁగా నెక్కువఁ దలపాంచి ప్రత్యుత్తర మీయక తన యాభరణముల నెల్లను టిసి చిదలకు భిక్షుకులకు, బ్రాహ్మణులకు, భట్టులకు, దానము చేసి

2. ఏమి పోతువుకలతో వైరచరిత్రము నడుమ శృంగారభూయిష్ట మైన వేశ్యాకథనమును తొప్పించి నదునాలుగిండ్ల చాలునకు కేశ్యానంపర్కమును గలిగించుట కవికల్పన మని యూహింపవలయును; లేదా చాలనాయకుఁడు నదునాలుగిండ్లవాడుకాఁడని యూహింపవలయును.

తన మామగా రయిన గండుకన్న మనాయనియింటికి గేదెగను. రాకరాక చాలకాలమునకు వచ్చిన యల్లుని నత్తవారు పరిమనంకోషభావముతో, బూజించిరి. అతండును గొన్నిదినంబులు తన వచ్చినకార్యమును మఱచి మదనవ్యాపారపరతంత్రుడై యంతఃపురంబును విడువక నిజసఖి యైన మాంచాలతోఁ గ్రీడించుచుండెను. అప్పుడు పరిగ్రతియు, సుగుణవతియు, సుందరియు నగునిట్టి భార్యను విడిచి, వేశ్యతోఁ గాలముఁ బుచ్చుచున్నందులకుఁ బశ్చాత్తాపమును బొంది తన్నుఁ దాను దూఱుకొనసాగెను. ఇట్లు వారియింట బాలచంద్రుండు మాంచాలతోడి వినోదంబులఁ బ్రొద్దులు పుచ్చుచుండి స్వనాండు మాంచాల తన భర్త తా వచ్చిన పనిని మఱచియున్న వాఁడని యెంచి యిట్లనియె.

“నాతోఁ బెనంగిన నయమేమి లేను

కడువడిఁగలెనికే గదలుఁడి మీరు

కులవైరముందీర్చు గురుసాహసుండు

పరికించి చూడ నెవ్వరు మీరుదక్క ”

ఇట్లు వచ్చిన కార్యమును దమ్మును మఱచి బాలనాయఁడు పితృ-పండ్లయి శ్రీలోలుడై యంతఃపురంబునఁ గ్రీడించుచున్న వాఁడని యాచరి కష్ట లాఱువురును మిక్కిలి రోషించి ఘనరాక్షభావంబుతోడఁ గత్తులు దూసి పెదలిన కోపాన్నిచే మా తెఱుంగక కేరునట్టి మదగజంబులరేలి గండువారింటిముంగల నిలిచి నగరు తల్లడమంద భీకరంబుగా సార్ని పెదబొబ్బ చిడిరి. అప్పు డఁక డా గ్రహముతోఁ గటారి పెఱికి కష్టులపై నుఱికి. అంక వారు బాలనాయఁడు తమపైఁ గవియ లజ్జాకరంబు లగు పోటుమాటలచే నొప్పించి సిగ్గుపడునటులఁ జేసిరి.

అప్పుడు బాలనాయఁడు తన కష్టము గ్రహించి యంకఁ పురంబునకుఁ జని తన చేతి కటారిని భార్యచేతి కీయఁగా నామె నవ్వుచు భర్తను జూచి—

“రతిరాజ సౌందర్య రణరంగధీర

కమల బాంధవతేజ కరుణాలవాల

వినతాత్మజుని లావు వెసనీకుఁ గలుగు
 సామీరిసమమైన సాహసం బబ్బుఁ
 గృష్ణుని కెన్నమైనకీర్తి ఘటిల్లు
 గవికాంతియుతుఁడవై రంజిల్లుచుండి
 యలరాజుపగఁదీర్పు మనుజులతోడఁ
 బటుతర విక్రమ ప్రాధిమ మెఱయ
 శ్రీగిరిలింగంబు చెన్న శేషవుఁడు
 పరము లాసంగఁగ వర్ణిం గలరు
 శాత్రవ విజయంబు సమక్షాఱు మీకు
 నీయాయుధము వడినిచ్చును జయము
 కలియుగంబున మీకు ఘనపూజ లమరు "

అని ప్రాణనాథుని ఆశీర్వాదించి యాకటారిని మరల సెసంగ
 నాతండు దానిం గైకొని యచటనుండి గదలి నిజగృహంబునకుం జని తల్లికిం
 జెప్పి యామెచే నాశీర్వాదములం బడసి మాయచే ననపోతరాజును వీరమేడ
 పిసి బంపి తక్కిన సోదరు లాద్గనతోడను రణభూమికి బయన మయ్యెను.
 ఇచ్చటఁ గార్యముపూడలో నాయకురాలు యుద్ధము జరుగకుండ నెట్లయిన
 సంధిగావింపఁ బ్రయత్నించు చుండెను.

కోటకేతరాజు రాయభారము.

ఒకనాఁడు నలగాము కొల్వులో నాయకురాలు గూరుచుండి చింత
 పల్లిరెడ్డి, మాడుగుల వీరారెడ్డి, కొండ అన్నమరాజు, కోటకేతరాజు మొదలగు
 నాప్తవర్గమును కప్పించి సమభావమును వహించి,

“ బాహుపరాక్రమప్రాధిపు లయిన
 పేరులు రాజులు వెలయ శోభిల్లు
 కొల్వులోనినీ బోయి కూరిమి మీఱ
 సమరంబుగాకుండ సంధి యానట్లు

మాటాడి యటమీఁద మాచెర్లభాగ
 మేలుకొమ్మని చెప్పి డింకొక మాట
 నాయనివద్దకు నరసింగుఁ దెచ్చి
 కులవైర మడఁతుము కోరి మీరంద
 టొక్కచీకమ్మని యొప్పించి రండు
 మిడి పోవలయును మనదేశమునకు "

అని చెప్పి సంతికార్యము నెఱవఁప్పఁ బంపించెను. కేతరాజు మొదలగు
 రాయబారులు పెదమలిదేవమహీపతి కొల్వనకు వచ్చి యుండొరుల క్షేమ
 సమాచారములఁ దెల్పుకొన్న తరువాత నలగామరాజుచే మన్ననగాంచిన
 పిమ్మట కేతరాజు బ్రహ్మనాయని నిట్లని హెచ్చరించెను.

“వివరయ్య నాయఁడ విన్నపం బొకట
 అతివివేకలు మీర లఖిలరాజ్యముల
 మీద్దకు లయినట్టే మేచి విక్రములు
 నీలిమంతులు తెరు నిశ్చయం చిదియ
 గొంతుగోయఁగ మీరు కోరినయట్టి
 నరసింగరాజును నయమునఁ దెచ్చి
 యిచ్చెద నామీఁద నేమైన లెస్స
 సరవిరక్షించిన సంచరించినను
 భారంబు మీపైనఁ బాదుకయుండు
 మునుపటితీని ముద మొప్ప మీరు
 మాచెర్ల భాగంబు మక్కువ నేలి
 సంతక్షణమునేయు జనములనెల్ల
 నుభయరాజులుమీర లొక్కటై యున్న
 మావంటివారికి మానసం బెరు
 నఖిలాధిపతులు మీయాజ్ఞ నేయుదురు
 మీ రెఱింగినసీతి మేమెఱుంగుదుమె

ఉభయసంస్థానంబు లొక్కటి మాకు
 ననుఁగు రాజేంద్రుఁడు హరిపురి కేఁగు
 సమయంబునను బుత్త్ర చయమును దెచ్చి
 మీకు సమర్పించి మేను త్యజించెఁ
 దర్వాత నిర్వాహదశయెల్ల నీది
 యొకయిల్లు రెండుగ నొప్పనొనర్చి
 కడ్డు మాటాడెనే యెపు డెవరైన
 మఱిచెడి యీలోన మనసులు గలఁగ
 నిందుచే బగపాచ్చి నీగ్ధ్య జనించెఁ
 గోడెపోరాడుట కూడదటంచు
 నిచ్చునోఁ జెప్పిన నెవ్వరు వినిరి?
 గురిజాలపురికిని గోడెపోరాడ
 నెవ్వరు వచ్చిరి యిదియెమి మాయ
 విసట్టికార్యంబు లన్నియు నీకు
 దెలిసియే యున్నది తెలుఁజెల్లముగఁ
 గతజలంబుల కడ్డుగట్టిన రీతి
 జరిగిన దానికే జర్మియెమిదనె
 నావలీపంపారి నరసి రక్షింప
 భారంబు నియమి బ్రహ్మనాయండుఁ
 కారవలెనెల్లఁ గదనంబునందుఁ
 గూకటికల్లతోఁ గూర్చి యామిఁద
 బహుభార్తరికడవులపాలెరి గాన
 పొండవు తెమలుపడసిరి చెపుము?
 చేరిమిరొకనరసింగునికొఱప
 సుకలధూపదులను సమయంగఁ జేసి
 పొడైనరాజ్యంబు నైనఁజెట్టిని

చివరకు ఫలమేమి చెందంగఁ గలరు?
 పొందిక గలహంపు బుద్ధులుమాని
 సవతిపుత్తులకిప్పు సంతి యొనర్చి
 యనుకూలముననుంట నన్మంబు మీకు
 నరయ నింతియకార్య మనుగురాజాన
 నీయాన మేమింక నిల్వ మిచ్చటను"

అనియిట్లు ధరణికోటవిభుఁడు భీమరాజపుత్తుఁడైన యీరెండవ కీర్తి
 రాజు సామనాక్యముల కిష్టపడక బ్రహ్మనాయని సైన్యములోని వీరనాయకుల్కు
 వీరలను జంప దుగాలోచనముచేయఁగా వారలను వారించి బ్రహ్మనాయని
 మఱఁదులు గన్నమనాయఁడు, కొమ్మరాజు, వారలవాళ్ళములను బూర్వ
 పక్షముజేసి వీరనాయకులను బ్రహ్మనాయని సంధికార్యమునకు సమ్మతించు
 నటులఁ జేసెను. =

బాలనాయఁడు కార్యముపూడి ప్రవేశించుట

అక్కడ బాలనాయఁడు నలగొండశిఖరమునుండి కార్యముపూడి రణ
 రంగంబు నవలొకించి దోర్నీని రప్పించి యాతని కాయధృఢుమిని జూపింప
 నాతఁ డంతయుం గలయఁజూచి యాయాదిగల నున్న శత్రు సేనాధిపతుల
 నీక్రిందివిధమున బాలనాయనికేఁ దెలిపెను.

“నరనాథుఁడైనట్టి నలగామరాజు
 గొల్లెనచుట్టును గూడికాపాడు
 సేనాధిపతులను జెప్పెద వినుము
 పడమటిదిక్కునఁ బౌజాలబ్రహ్మ
 సంకోజి గణపతి సరవిత్పూర్వసను
 నాయకురాలొ దక్షిణంపుదిక్కునను

కోటశీతరాజు క్రీ. శ. ౧౧౫౨వ సంవత్సరమున ధరణికోటకుఁ బాలకుఁ దగుటకుఁ బూర్వము
 శంక్రీకాలముననే యీరాయబారము నడపినాఁడు.

దంట లై యుండిరి దక్షత మెఱియ
నందెలరాముండు నానెమలపురి
ముప్పడెఱెడ్డియు మొనఁగిరినట్టి
పొందుగలను నేలు ఛూరివి క్రముఁడు
వీగమ ల్లనునట్టి విభ్యాతుఁ డొకఁడు
నుత్తరభాగాన నుండిరి వేడ,
నిందఱునెల్లను హెచ్చరించుచును
దిరుగుచు నరసింగధీవరుఁ డుండె
విక్రమసింహంబు వీరకామేంద్రఁ
డెబ్బంగి నేననో నచ్చుచి విడిసె."

అంట బాలనాయకుడు నలగొండ వదలి సోదరులతో బయలుదేటి పోయి
కార్యముపూడి కరిగి సభలోఁ బ్రవేశించి రాజదర్శనమునకు మార్గ మిమ్మని
సభాస్థారులఁ ద్రోచుకొని రాజాసమ్మఖమునకుఁబోయి మ్రొక్కెను. ఇతని
రాక యెవ్వరికిని సంగోషము గలిగింపలేదు. రాజా భయముచేఁ బెడమొ
గము పెట్టెను. అప్పుడు కొల్లూరిగారి గూర్పుండిన బ్రహ్మనాయని ప్రియశిష్యుం
డగు మాలకన్న మనాయుఁడు బాలుని తుండుడుకుండనమును నిందించి తృణీక
రించి పలికెను. బాలనాయుఁడు సంధి కార్యమున కొప్పుకొన్నందులకు మలిదేవ
భూపతిని సముఖంబున దూషింప నారంభించెను. బాలనాయుఁడు తన మామ
యైన గండుకన్న మనాయనితోడఁ గొంతవడి చర్చించి యోధులకు రోషము
వచ్చుమాటలాడి యుద్ధమునకుఁ బురికొల్పినాగను. బాలనాయుఁడు తన భార్య
చెప్పినమాట విశ్వసించి తనతో యుద్ధభూమికి రాసేయక శత్రువులతోఁ
బోరాడి క్షిగడింపనియక మినునెట్టి విరమేడపకఁ బంప మోసముచేసె నని
దుఃఖించి అనంతరాజు ప్రాణత్యాగము చేసిన సమాచారమును మాడచి
యను యువతివచ్చి దెలుపఁగా బాలనాయుఁడు మిక్కిలి చింతించి మహా
గ్రుండై లేచి తానొక్కఁడుపోయి శత్రువులమార్కొని పోరాడి విజయంబు

గాంతు నని ప్రతిజ్ఞ చేసెను. బ్రహ్మనాయకుడు తనకుమారుని పోరుచువిక్రమాదులకు మెచ్చుకొని యుద్ధమును జేయుటకు సన్నుతించి తనకడకు వచ్చిన రామబారులను మరలఁ బంపి వైచెను. అటుపిమ్మట యుద్ధము ప్రారంభమయ్యెను.

బాలచంద్రనరసింహుల యుద్ధము.

మొట్టమొదట బాలనాయకుడు తనతండ్రివలన రణనీతి నుపదేశము నొంది బ్రహ్మనాయనికి నమస్కృతులు గావించి రణశ్రేయ లభికమై మ్రోఁగ్గుచుండఁగాఁ జంద్రాయుధము నొననుండితెసి జళిపించి యుగ్రుడై నిజసైన్య సమేతుడై శత్రుసైన్యముల నెదుర్కొన బయలుదేరినను. ఇట్లు బయలుదేరిన బాలచంద్రునిసైన్యమును నరసింహభూపతిసైన్యములు మార్కొనియున్న అప్పుడు బాలనాయని ధాకకు నిలువఁజాలక నరసింహుని సైన్యంబులు పలాయనంబు లగుచుండ నరసింగరాజు నిలువఁబడి పాతీపోవుట వేగధగ్గంబు గాదని ధైర్యవాక్యములం బలిక హెచ్చరించి పాతీపోవుటంబులకు పోరుడు మెక్కించి మరల్చుకొని శత్రుసైన్యంబుల పయింబడిన నుభయపక్షములవారిని సంకులసమరం బయ్యెను. అప్పు డెదురుగ నొక్కఁగూర్చువరుడు వెల్లిపై న భద్రగజమునెక్కిరాఁగ నతండ్రి నరసింహుఁ డని భ్రమించి బాలనాయకుడు సంగం పుఁగొదమమాడ్కి వానిపై దుమి! మదగజముయొక్క కున మొనముస్తకంబును ఖండించి ధరపైని గూల్చి మొలనున్న కటారిలో విగవరుని వక్షస్థలంబును బొడిచి ప్రక్కలుచేసి తమకంబుచే వాని తలఁ దెగజేసి తనచేతఁ బట్టుకొని తండ్రికడకు విచ్చేసి యిదే నరసింహుని శరం బని యాదని ముంగటం బడవైచెను. అంతట నయ్యది నరసింహుని శరము కాదని బ్రహ్మనాయకుఁడొచ్చెప్పఁగా సిగ్గుపడి మరల సమరభూమికఁ జనుదెంచి యెప్పువీయట్లు దలంపడి నరసింహభూపతితోడ భూరమైన యుద్ధముఁ జేసెను. ఆయుద్ధమునందు నిక్కముగా బాలనాయకుడు నరసింగుని సామంఠరాగోలచే వక్షంబునంబొడువఁగా నతండు మత్తగజంబుపైఁ గూలెను.

నరసింహుని తలగోయుట.

అంతట బాలనాయఁడు పశ్చాత్తప్తుడై మిక్కిలి దుఃఖించి నరసింహుని చెడ్డములందలపోసి తనవలన దోష మేమియు లేదని వక్కాణించుచుఁ గత్తితోఁ దలగోసి యద్దానిం దైకొని బ్రహ్మనాయని సభకుఁ బోయెను. బాలనాయఁడు చేసిన విరక్తత్యమున కద్భుతం బంది నరసింహుని మరణమున కెల్లవారును మిక్కిలి దుఃఖించిరి. తుదకు బ్రహ్మనాయఁడు సహితము బాలనాయని నిందించెను.

బ్రహ్మనాయని గోషము లెన్నుట.

అందులకు సహింపజాలక బాలనాయఁడు తండ్రి చేసిన దుష్కార్యముల నెన్ని యాత్రించి రీతిని దూషించెను.

“పెడపెడయేడ్పులు వేగచాలింపు
కొల్వుట మామాకు కొన్నభూపతికి
నలగాజుపగకయి యప్పగించితివి
నీస్వభావం చింక నీ వివరింతుఁ
బోఁగొట్టితివి గోడిసోరున భూమి
నిను నన్నివచ్చిన నీమేననుఱుది
ప్రాణంబు గొన్నట్టి పాపాత్మకుఁడవు
చెలువుమాడఁగఁ బంపఁ జెవులరాయనను
జటులకన్నుండవై చంపించితివు
భునువేంకటోదను గలనిఁ బంపి
మందలొక జంపెతి నూయ యొనర్చి
యిటుగంటి నచ్చే లెన్నివల్లంకు”

ఇట్లు తండ్రిచేసిన దుష్కార్యములను దూషించినఁ దండ్రియు ‘విమతులకు పెన్నిచ్చి వచ్చిన నీవంటి పేరుడను గాను’ అని యుల్లంబు నూనాడఁ బలికెను. అప్పుడు చెవులకు కూలమైనాటు నచట నిర్వంజాలక బాలనాయఁ

డహంకారగరిమచే గదనభూమి వచ్చి శత్రుసైన్యములమూర్ఖుని సోదరులతోఁగూడ మృతినొందినను.

మలిదేవరాజుల మరణము.

తమసోదరుఁడైన నరసింహభూపతి మరణమును విన్నతోడనే బాలమలిదేవరాజులు గుండెలడలి చచ్చి రని చెప్పఁబడినదిగాని యదియే నిక్కమైనయెడల వారలు మామోపాయముచే జంపఁబడియుందురు. వీరలకు రక్షకుఁడుగ నుండిన మాలకన్నమనాయఁడు వారలు మరణమునొందినతోడనే సైన్యములోనికి మరలివచ్చె నని చెప్పఁబడియుండుటచేత నతఁడే వారలఁ జంపియుండు నని సందేహింపవలసివచ్చుచున్నది.

మూఁడవ యుద్ధము.

బాలనాయఁడు మొదలగు మహావీరు లందఱు సంగ్రామస్థలంబునం బడుటకు సంతోషించి నాయకురాలు బ్రహ్మసాయని సమస్తసైన్యముల నాశనము చేయవచ్చు నని తలంచి నూత్నసైన్యమును గొండ్లమరల బ్రహ్మనాయనిపైకిఁ బంపెను. ఈ యుద్ధమునందు బ్రహ్మరాజు పెద్దనాయఁడు నాయకురాలి సైన్యముల నొడించిరి గాని, యుద్ధములోఁ గొమ్మరాజు ప్రాణంబుల విడిచెను.

నాయకురాలి యుద్ధము.

ఈ కడసారియుద్ధమున బ్రహ్మసాయని తరుణోదీగా రాజ్యరంధ్రము నడపనట్టి మహాసమర్థురాలును, మిగిలినవందల యశ్వరూఢయై యుద్ధానసానము వఱకు నించుకఁగఁగఁ జలింపఁ బ్రహ్మసాయనితోఁ బోర నడుకట్టిన నిరుపమానశూరురాలును అగు నాయకురాలు తన సైన్యమునకంతకుఁ దానే యధ్యక్షురాలుగ నేర్పడి నాలుగుభాగములు గానించి నాలుగు ప్రక్కల శత్రువుల మూర్ఖునులై నిలిపి యుంచెను. బ్రహ్మసాయని ముమున రేచెల్ల పేరినెడ, గండుకన్నమనాయఁడు, సుంగరదామనాయఁడు, మాలకన్నమనాయఁడు, అను నల్వరు నేనాధిపతులును నాయకురాలి నాల్గవభాగములను

మార్కొని యతిభయంకర మైన యుద్ధముఁ జేసిరి. పేరనీడు శత్రుసైన్యము నూడించెనుగాని సన్నగండ్లకడ మరణము నొందెను. మాలకన్నమనాయని నల్వగు సోదరులు చింతపల్లికడ యుద్ధములొఁ జచ్చిరి. ఉభయపక్షము లందును వీరనాయకు లనేకులు వీరస్వర్గమును జూఱఁ గొనిరి. తుదకు బ్రహ్మ నాయని ప్రియకృష్ణుఁ డగుమాలకన్నమనాయనితోడి పోరాటమున నాయకు రా లపజయమును బొందుటయే గాక వానిచేలికఁ జిక్కెను. అంతట కన్నమ నాయఁడు నాయకురాలిని కాళ్లు నీకులు బంధించి బ్రహ్మనాయని కడకుఁ గొనిరచ్చెను.

యుద్ధ సమాప్తి.

నాయకురాలు బ్రహ్మనాయనిచేఁ జిక్కినతరువాత చేయునదిలేక నల గామరాజు బ్రహ్మనాయని శరణు సొచ్చెను. బ్రహ్మనాయఁడు దయాగ్ధి హృదయుఁ డై వీరనాయకు లెల్లగు మరణము గాంచినందువలనఁగల్గిన వైరాగ్యముచేత తమించి నాయకురాలి బంధవిముక్తి గావించి నలగామరాజును బునఁభిషక్తునిఁ గావించి తీర్తి గాంచెను.

బ్రహ్మనాయఁడు సంఘసంస్కర్త.

వెలమకులంబున జన్మము గాంచిన తతెల్లబ్రహ్మనాయఁడు శ్రామాను జులనే బోధింపఁబడిన శ్రవైష్ణవమతమును స్వీకరించి తత్తతాభినివేశపరవశుఁ డై యామలమును పల్నాచిలో వ్యాపింపఁజేసి ప్రసిద్ధుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు కుల భేదమును బాటింపక యగ్రవర్ణములవారిని తుద్రవర్ణములవారిని గూడ వైష్ణవులను గావించి తనతోడఁ గలుపుకొని సహపంక్తి భోజనములను గావించి నట్లుగా విరచిరిత్రమునఁ బలుతావులఁ జేర్కొనఁబడియెను. ఈకాలమున నంద్యజాలనియుఁ బంచములనియుఁ బెద్దలమువారినియుఁ జెప్పఁబడునట్టి మాలలకు సయిత మాకాలమున వైష్ణవమతమును బోధించి దాగులనుగఁ జేసి కొని సభలలో గౌరవించుటయే గాక వాగలకు తనతోడి సపంక్తి భోజనమును గూడఁ గలుగఁ జేసెను. బ్రహ్మనాయఁడు మాల ర్థున తెప్పలనాయనికిని పెమ్మ

సానికిని బుట్టినకన్నమనాయని వైష్ణవునిగజేసి శ్రీకృష్ణపుక్కునిభాతిఁ జెంచు
కొన్నట్లుగ వీరచరిత్రమునఁ జెప్పఁబడినది. కాగ్యముపూడిగంగమును బరీక్షిం
చుటకై బ్రహ్మనాయనిచేఁ బంపఁబడన కన్నమనాయఁ దన్నట్టి యెఱుకుల
సానితో,

“మాలలకునుబుట్టి మాలనైపోక
విష్ణుపాదముఁబట్టి విశ్వంబు లోనఁ
దెప్పలినాయఁడు లేఱవ యొనట్టి
యంబుజలోచన పెమ్మసానిని
శ్రీమించు మాచెల్లచెన్నుని మేనఁ
బెంపాందెడుతులసిపెదవనమాల
వరమునఁగన్నట్టి వరపుణ్యసుతుఁడఁ
గన్నమనాపేరు గమలాక్షి వినబె”

అని తన యుదంతమును జెప్పుకొని యున్నాఁడు. కాగ్యముపూడియందు
మలిదేవభూపతి బ్రహ్మనాయఁడు మొదలగువారు బ్రహ్మేశ్వరాజు మొదలగు
రాయబారులతో సంతికాగ్యమునుగూర్చి ప్రసంగించు సథిలోఁ గన్నమనా
యఁడు మొదలగు గోసంగులు కూర్చుండి యుండఁగా విరమేదపినుండవచ్చి
బాలనాయఁడు సభాస్థారులను ద్రోచుకొని రాజాసమ్మబమునకుఁ బోవున
పుడు మాలకన్నమనాయఁ డడ్డుపడి వానితోఁ గొంత ప్రగంగముఁ జేసెను.
అప్పుడు,

“బ్రహ్మనాయఁడు నీకు బాంధవుఁ డెట్లొ?
వినిపింపు కన్నమ వివరంబు గాఁగ”

అని బాలనాయఁడు ప్రశ్నింపఁగా నతఁడు,—

“నాయఁడు విష్ణువు నారాయణుండు
ప్రకటదయాంబుధి వరము లొసంగఁ
దగ జనించితి నేను దల్లిగర్భమునఁ
బరమపావనమూర్తి బ్రహ్మనాయనిఁ

బాద నేరకుడ నై పఁగినవాడ
భుజముల ముద్రలు పూనినవాడ
క్షుద్రమాన్యుల నెప్పు నూడనివాడఁ
బ్రాసాదజీవి నై ప్రబలినవాడ
జ్యేష్ఠపుత్రుఁ డనంగ జెలఁగినవాడఁ
బుట్టితి వా వెనఁగఁ బురుషోత్తమునకు "

అని నిక్కంకముగాఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చెను. ఈనైవాక్యములనుబట్టి యితఁడు మాలవాఁ డనియు, బ్రహ్మనాయనిచేత నుపదేశమును బొంది శంఖచక్రాంక ధారియై బ్రహ్మనాయనికి భిక్షుఁడును బాదనేరకుఁడు నై బాలనాయఁడు జనింపక పూర్వమే బ్రహ్మనాయనిచేతఁ బుత్రి భావమునఁ బెంపఁబడి ననియు స్పష్ట మగుచున్నది. మాడుగుల బ్రహ్మరెడ్డి కేచెర్ల బ్రహ్మనాయఁడు మొదలగువారిఁ బిందుచేసినపుడు గొల్లవారు మొదలగువారునూత్రమే గాక కన్న మనాయఁడు మొదలగు గోసంగులుగూడఁ బోయిరి. కన్న మనాయఁ డావిందునకుఁబోయి తన యిచ్చగచ్చిన స్థలమునఁ గూరుచుండె నని

“గోసంగకన్న మ గూరులకుప్ప

తనయిచ్చ యగుచోటఁ దనరఁ గూర్చుండె "

అను విరచరిత్రములోని వాక్యములవలన బోధపడుచున్నది. మఱియొకకాలము నందు అణెమువారియొద్దఁ బ్రహ్మనాయఁడు గోసంగులనడుమ గూరుచుండి వారిలోఁ గలసి భుజించె నని చెప్పఁబడినది. మాధవశులము పవిత్రమైనదిగా

“కులములెన్ని తీసైన గుఱుతైనవారు

తనగ పూసలలోని దారంబువలెను

మలసి శ్లేషములేక మలయుచుండుదురు

ఎంగిలిదండాల మేమియు లేక

మింగఁగఁబునబుట్టె మాధవశులము "

అని బ్రహ్మనాయఁడు నిశ్చయించి పలికె నని చెప్పఁబడినది.

వీరశైవము.

మఱియు బ్రహ్మనాయనిపక్షమున వీరశైవులుగూడఁ గొందఱు కలరు. అల రాజు, కొమ్మరాజు మొదలగు వారెల్లరును వీరశైవులు. బాలములిదేవరాజు మొదలగువారు శైవమతావలంబకుఁగగాని వైష్ణవులు గారు. అనుఁగుఘాపతి, నరసింగరాజు, నాయకురాలు మొదలగువారెల్లరును శైవమతావలంబకులు. పల్నాటి వీరయ్యుద్ధమున వీరశైవులును వీరవైష్ణవులును మతభేదములను విడిచి బాలములిదేవరాజుపక్షమున నిలిచి యుద్ధము చేరినది వింతగా నుండక మానదు.

వీరారాధనము.

పల్నాటివీరచరిత్రమున నభివర్ణింపఁబడిన వీరగురులను నాదేశమున నిష్ఠుఁ డికిని గొలుచుచున్నారు. బ్రహ్మనాయఁడు విష్ణువనియు, విష్ణువైశంపూతుఁ డనియు వ్రాయుటయేగాక, యాసీనులో నాబాలగోపాలము నందఱు నట్లే నమ్మి యిప్పటికిని గారెముపూడిసమీపమున నున్న గొట్టముకొండచిలములోఁ దపం బాచరించుచున్న వాఁడని చెప్పెదరు. ప్రతిసంవత్సరము కార్తికమాస ములో నాపల్నాటివీరుల యుద్ధరంగప్రదేశమున మహాకోర్కవ ముక్తి జరు గుచున్నది. ఆయుత్సవమునకు కేలకొలఁది దూరదేశస్థులు సయితముఁ బోవు చున్నారు. కార్తిక శుద్ధపూర్ణిమనాఁడు యుద్ధరంగష్ఠలమున నెఱ్ఱనికేంద్రా యెత్తుటయు, యుద్ధాహ్వనపత్రికలు చుట్టుపట్టులనుండు గ్రామములవారికిఁ బరివారాయుధాదిసామగ్రిసమేతులై రావలయు నని వ్రాయుటయు, నా బహుళామావాస్యనాఁడు గాచగావు, మఱుదినము రాయబాఁయు, మాఁడన దినము మందపూడు, నాల్గవదినము కోడపోరు, అయిదవదినము కల్లిపూడు, అను నివి వరుసగా జరుపుటయు, దానిఁ మాఁడనదిన మర్ధరాత్రిమున యుద్ధ రంగమున రక్తముతోఁగలిపిన యన్నమును దిగంబరులై గణబలి యిచ్చుటయు మొదలుగాఁగలవి యిప్పటికిని జరుగుచున్నవి. - దీనినంతయును జరుపుటకు బ్రహ్మనాయని ముద్రకర్త యని యొక పితాధిపతి కలఁడు.

శ్రీమద్ర దేవుని సమకాలికులు కమ్మనాటిరెడ్లు, లేక, కమ్మవారు.

కమ్మనాటిరెడ్లు మొదలుకొని నెల్లూరిమండలమున కందుకూరు (స్కంద పురము) వఱకుఁ గల దేశము కమ్మక గ్రామము (కమ్మక గ్రామము) అనియొక్కచక్ర వస్తులకాలమున వ్యవహరింపఁబడినది. అటుపిమ్మటఁ బల్లవులకాలమునఁ గమ్మ గ్రామము (కమ్మగ్రామము) అని వ్యవహరింపఁబడినది. ఏడవశతాబ్దప్రారంభ మున నీదేశము పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులచే జయింపఁబడినది. ఈదేశమును బరిపాలించిన చాళుక్యులలో మొదటివాఁడు కుబ్జవిష్ణువర్ధనుఁడు. ఈకుబ్జ విష్ణు వర్ధనునితోఁ గుంతలదేశమునుండివచ్చిన బుద్ధవర్మ మొదలగు సేనాధిపతులు గొందఱు కమ్మగ్రామమున నధికారములను బొందిరి. వీరిలు చతుర్థాన్వయులైన కూడులనియు, దుర్జయవంశస్థులనియు కాగనములం బేర్కొనఁబడిరి. పండ్రెండవశతాబ్దమువఱకు విరల చరిత్రము దెలియ గాకున్నది.

చాళుక్యులకాలమునఁ గమ్మగ్రామముగాని యుత్తరభాగము వెలనాడు లేక అఱువలనాడు (పల్నహస్తదేశము) అనియు, దక్షిణభాగము కమ్మ నాడు అనియు, వ్యవహరింపఁబడినవి. త్రినయనపల్లవునికాలమున మల్లవర్మ యనునాఁడు పల్నహస్తదేశమును సంపాదించె నట. పండ్రెండవశతాబ్ద ప్రారంభమున వేంగిదేశమును చోడదేశమును, రాజరాజనరేంద్రునిపుత్రుఁ డును చాళుక్యచోడనరవర్తియు నైన మొదటికుళోత్తుంగచోడునికాలమున నేక సామ్రాజ్యమునకు లోబఱుపఁ బడినప్పుడు మల్లవర్మవంశజలే రాజ ప్రభునిధులై వేంగిదేశమును బరిపాలించిరి. అప్పుడు దుర్జయవంశస్థు లయిన

వేరిబంధువు లెల్లరును వీరిని సామంతులై కమ్మగాఢ్యములలోని యుత్తరభాగమును బాలించుచుండిరి. మున్నొకప్పు డాంధ్రసామ్రాజ్యములోఁ జేరి పశ్చిమభాగములుగా నేర్పడి యుండిన మంతల కొంకణదేశములనుండి యేలెంచి కమ్మనాటియం దధికారమును వహించి ప్రఖ్యాతిఁగొంచిన యాప్రభువులై యాంధ్రదేశములలోని యితర భాగములకుఁ బోయి యధికారము గలుపునపుడు మొదట కమ్మనాటిరెడ్లు లేక కమ్మవా రని వ్యవహరింపఁబడిరి కాని మఱి యన్యముగాదు. - వీరు మొదట జైనమతావలంబకులుగను తరువాత శైవులుగ నుండిరి.

కోటవంశము.

కోట యన ధరణికోట యనిభావము. ఈ ధరణికోట ప్రాచీనకాలమున సాంధ్రచక్రవర్తు లయిన శాలివాహనులను రాజధాని నగరమై ధాన్యకటక మనుపేరిట జగద్విఖ్యాతయశంబు గాంచి యున్నది. ఇయ్యది ధాన్యాంకపుర మనియు, ధాన్యవతీ పుర మనియు కాశనములం జేర్చొనఁబడినది. పండ్రెండవ పదుమూడవ శతాబ్దములలో దీనిని బరిపాలించిన రాజులను కోటవంశమువా రని వ్యవహరించుచుండిరిగాని కోట యనునది ధరణికోటనుండి కలిగిన సంజ్ఞకాని మఱియొందు గాదు. విరలు విష్ణుపాదోద్భవసంధివు లయిన చతుర్థాన్వయుల మని చెప్పుకొనియున్నారు. ఈ చతుర్థవంశమున మొదట ధనంజయుఁడు జనించినట్లుగా కోటధూళదేవి కాశనములలోని యాశ్రయపద్యమువలన బోధపడుచున్నది. 1

“చ. అమలపయోధిఁ జంద్రుఁ డుదయంబగునట్లు నెహోలే వారిజా

కమున విరించిపుట్టినవిధంబున గాండనధారుణీధరేం

ద్రమున సురావనీజ ముదింబయి యొప్పుగతిం జనుగ్దనం

శమున జనించె నుగ్రరిపునైన్యజయంబు ధనంజయం దీలకా.”

1. ఇప్పటి కమ్మవారిలో నిరరబాలివార లనేమిలు కలిసి యున్నారు.

2. గుంటూరుజిల్లా పెదమర్కెనగ్రామమునది తూర్పున నున్న శిలాక్షంధకుమఁది కాశనమును జూచుకొనఁదగును.

ఈధనంజయుని గోత్రంబున విఖ్యాతులైన నరపతులనేమలు పుట్టినట్లు
వైకాసనమునందే వ్రాయబడినది. ప్రస్తుతము పండ్రెండవశతాబ్దము ప్రారంభ
మున ప్రోలనాయకుఁ డనునాఁడఁడు ధగణికోట కధ్యక్షుఁడై యుండెను.

ప్రోలనాయకుఁడు

ఇతఁడు చాళుక్యచోడచక్రవర్తియైన కులోత్తుంగచోడునకు సామంత
మండలేశ్వరుండై వెలనాటిని బరిపాలించుచున్న మొదటిగోంకరాజు మంత్రి
లలో నొక్కఁడుగా నుండెను. ఈగోంకరాజునకు ధనదుపురము రాజధానిగా
నుండెను. - ఈపురమును ధనదుపుర మని మంచనకవితన కేయూరబాహు
చరిత్రమునందు వ్యవహరించి యున్నాఁడు. మఱియు నతఁడీపురమును దన
గ్రందమున నిట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

“శ్రీ. పుష్పకనివహంబు భూమిపై నిలిచిన

యట్లంద మైన దేవాలయములు

రూప్యాచలము బహురూపంబుల నటించు

రమణ శోభిల్లు సాధముల వెల్లు

అలకాధిపతి నిధు లన్నియు వెలిపిట

విడిసెనక్రియఁ బణ్యపేథికలును

ధాత మేదిని మిన్న దఱిఁగివైచినమాడ్కిఁ

గనుపట్టు బహుతటాకముల సొంపు

శ్రీ. నుపననంబులు నరసులు నొప్పుచేయు

చెఱకుఁదోఁటలుఁ బ్రాసంగుచేలు మెఱయ

నభిలవిధవంబులకు నెలమగుచు వెలయు

ధనదుపురమున కెనయన ధనదుపురము.

ఇదియే యిప్పటి గుంటూరుమండలములోని చందనోలుగ్రామముగా నున్నది. ఆంధ్రుల
చరిత్రము ప్రథమభాగములో 312వ పుటలో ధాన్యకటకము ధనదుపురము నొక్కటియే యని పాఠఁ
బాటూన వ్రాయబడినది.

మఱియు నీపట్టణములోని ప్రజలయొక్క పెద్దవమును నాకవి యాగ్రందము నందే యిట్లభివర్ణించి యున్నాఁడు.

“గీ. మంటికడవ నులకమంచంబు పూర్తియు
నూలిచీగ గత్తు సంతంబు
గాని పెడితొడవు గలుగు పెనుంగును
ధనదుపురములోని జనము తెల్లు.”

శ్రీవేలనాటి గోంకనరేంద్రునిమండ్రులలో మొక్కలైన మనప్రోలనాయకుఁడు కా. శ. ౧౦౩౦ సంవత్సరము (క్రి. శ. ౧౧౦౮) లో ధనదోషములోని అమరేశ్వరస్వామివారికిఁ జేసిన దానమునుగూర్చిన కాసనముకడ యాదేవాలయములోని ముఖమండపమునకు శైవ్యకమాల నున్న స్తంభమువీక్షించునని. ఆకాసనమునందుః—

“క. శ్రీరాజప్రతికాసనుఁ
దారాధినిలకంతుఁ డభినవమదనా
కారుఁడు ప్రోలఁడు విబుధా
ధారుఁడు (నంజెన్న రాంపే?) కనయుఁడు నెగజ్జ.”

ఈ ప్రోలనాయకునిభార్య కొవ్వుసాని.

కోటగండభూపతిరాజు - భూకమచేవి.

క్రీస్తుశకము ౧౧౬౦వర సంవత్సరమున కోటగండభూపతిరాజు యొక్క భార్యయైన భూకమచేవి చేసినదానములనుగూర్చిన కాసనములు గుంటూరుమండలములో నున్నవి. ఆమె తన భర్తయొక్క పంశయు నిట్లు చెప్పి యున్నది. ధనంజయగోత్రమున చోడగాజును, వానిః గండచూపతియను, వానికి మువ్వుడిభీనుగాజును, వానిః గండభూపతిరాజును జనించినట్లు పెదమొక్కనకాసనమునఁ జెప్పియున్నదిగాని, ప్రోలనాయకునకు విరలకు శివై సంబంధముగలదో తేటపడిచి యుండలేదు. ఈకాసనమునం మొక్కనం బడిన రాజుల వృత్తాంతము లెకమాత్రమును దెలియబున్నది.

కోటకేతరాజు.

శ్రీస్తుశకము ౧౧౮౨వ సంవత్సరమున శ్రీమన్మహామండలేశ్వరుం డైన కోటకేతరాజు ధాన్యకటకమునకుఁ బ్రభు వయ్యెను. ధరణికోటరాజులలో నితఁడు సుప్రసిద్ధుఁడు. ఇతనికి శాసనములు గుంటూరుమండలములో అనురావతి వేల్పురు మొదలగు గ్రామములలో నున్నవి. ఇతఁ డనురావతీశాసనములోఁ దన్నుగూర్చి,

“ స్వస్తి శ్రీచతుస్సముద్రము శ్రీత నిఖిలవసుంధరా పరిపాలక, శ్రీమత్త్రి నయనపల్లవప్రసాదాసాదిత కృష్ణవేణీనదీ దక్షిణవల్సహస్రావనీవల్లభ, భయ లోభదుగ్ధభి, చోళచాళుక్య సామంతమదానేకప మ్మగేంద్ర, విభవామ శేంద్ర, శ్రేణుదమరేశ్వరదేవదవ్య శ్రీపదపద్మారాధక, పరబలసాధక, శ్రీధాన్య కటకపురకరాధీశ్వర, ప్రతాపలంకేశ్వర, కలిగళ మోళడక్క, బెట్టరగ వక్క, గండరగండ గండభేరుండ, జగమెచ్చుగండ, నన్నిమాంతాండనా మాదిప్రశస్తిసహిత శ్రీమన్మహామండలేశ్వర కోటకేత మహారాజులు ” అని చెప్పుకొని యుండుటచేత నితఁ డాకాలమున సుప్రసిద్ధుఁడై యుండవలయు ననుటకు సందియ ముండఁబోదు. ఇంత ప్రఖ్యాతి గలుగుటకుఁ గారణము లేక యోలేదు. కంగిరాజప్రతినిధిమై చాళుక్యగాజభవనమూలస్తంభమని ప్రసిద్ధి గాంచి రాజమహేంద్రవరము మొదలుకొని కాశహస్తివఱకుఁ గల యాంధ్ర దేశమును బాలించిన గొంక రాజునకు కోటకేతరాజు మేనల్లుఁడుగ నుండెను. ఈగొంకరాజు బలసాచి మొదటిగొంకరాజునకు మనుమఁడు. చాళుక్య చోడచక్రవర్తి యైన మొదటికులూర్తుంగునిచే బెందుకొనఁబడిన కులూర్తుంగ రాజేంద్రచోడునికిఁ బుట్టెను. - ఈరెండవ గొంకరాజు తనతోఁబుట్టు యైన సబ్బురుదేవిని కోటకేతరాజు తండ్రి యైన భీమరాజునకిచ్చి వివాహము చేసెను. అప్పుడినుండియు నివంశమున కధిప్రఖ్యాతి గలిగినది. ఈసంబంధ మునుగూర్చి యనురావతిలోని కేతరాజుశాసనములలో నొకదానిలో,

.. అంధ్రులచరిత్రములోని ప్రథమభాగము ౩౩5, ౩౩6 పేజీలలోఁ జూచుకొనవలయును.

“శ్లో. గోంకక్షతీశశశినో భగినీ గుణాధ్య

సబ్బహ్వయా కమలచారుడరా స్ఫుటత్రై

తస్యాఽభవత్ ప్రియతమా పునుమోర్తమస్య

... ..

తస్మాత్తస్యాం సమజనిసుధాగర్భికాంతి ర్వివస్వ

శ్రేతోరాజ ద్గుణగణనిధిః శేతుభూషోఽభిమాపః.”

అని శేతరాజ తండ్రి భీమరాజు గోంకరాజుసోదరిని వివాహమాడినట్లును దెలుపబడినది. కాబట్టి కోటభీమరాజు శ. ౧౧౦౨ క సంవత్సరమునకుఁ బూర్వము ధరణికోటలోఁ బరిపాలనము నేయుచుండెను. ఏరలుభయులును పల్నాటివీరచరిత్రమునఁ బేర్కొనబడిరి. శేతరాజు కనకాసనములోఁ దన పూర్వులను గొందఱును పేర్కొని యున్నాఁడు. భీమరాజునకు (మొదటి) శేతరాజు, శేతరాజునకు (మొదటి) భీమరాజు, భీమరాజునకు (రెండవ) సబ్బమదేవియందుఁ నాను జనించినట్లు చెప్పుకొని యుండుచున్న ధరణికోటరాజులలో శేతనానుముగలవారిలో నితఁడు రెండవవాఁడుగా నుండెను. కోటభూతమదేవి ధర్మయైన గండభూపతికిని శేతరాజుఁడైయైన భీమరాజునకుఁ గల సంబంధము తేటపడకున్నది. అయినను ఏక లిరువురు నేకకుటుంబములోనివారే యైయుండినవలయును. శేతరాజునకు చోడరాజును జ్యేష్ఠసోదరుఁ డొకఁడు గలఁడు.

బౌద్ధమతము - బుద్ధునిపూజలు.

కోటశేతరాజుకాలమున బౌద్ధమతమును బుద్ధునిపూజలు శాంధ్రదేశమునఁ బూర్తిగా నశింపఁ దదని శేతరాజుకాసనమునలనఁ దెలియుచున్నది. ఇతనికాలమునాటికి ధాన్యకటకములోని బుద్ధునిచైత్య మింకను కురక్షిణముగానే యున్నట్లు గానించుచున్నది. ఇకఁడు శ. శ. ౧౧౦౨ క సంవత్సరమాఘశుద్ధదశమి గురువారమునాఁడు శ్రమద్బుద్ధచేవునకు కంద్రవాచిలోని క్రంతేరు, కొండపడమటిసీమలోని మేడకొండూరు, దొంకిపల్లు, అను గ్రామములను దానముచేసెను. బుద్ధదేవుని దీపారాధానమునకై శేతరాజును గొట్టె

లను గొల్లబోయలకు దానము చేసెను. ఇతని యుంపుడుకత్తె లగు నూరమ
దేవియును, ప్రోలమదేవియును గూడ బుద్ధుని దీపారాధనముకై నేతికొఱకు
బోయలకు గొట్టెలను దానము చేసిరి. కోటకేతరాజు శైవుఁ డైయుం
డియు బుద్ధోపాసనముచేయు ప్రియురాండ్ర ప్రీతికై నైదానములను జేసి
యుండును.

కేతరాజుయొక్క బ్రాహ్మణా గ్రహారములు.

తనతల్లి సబ్బమదేవిఁ బుణ్యముగా సబ్బాంబికాపుర మనిపేరు
పెట్టి గొండనాథవాడిలోని కాకొల్లుగ్రామమును; తనతండ్రి భీమరాజునకుఁ
బుణ్యముగాను భీమవర మని పేరుపెట్టి గొండనాథవాడిలో జింజిపాడు, చల్ల
గరి, తాడువాయి అను గ్రామములను; తనజ్యేష్ఠసోదరుఁడు చోడరాజునకుఁ
బుణ్యముగాను చోడవర మని పేరుపెట్టి గొండనాథవాడిలోని యమ్మలపూడి
గ్రామమును; తనకుఁ బుణ్యముగాను జగమెచ్చుగండాపుర మని పేరుపెట్టి
గొండనాథవాడిలో నుండిమిడ్డి, ఉప్పలపాడును, కొండ్లపడమటిసీమలో
సత్తెనపల్లి, చింతపల్లి, కేతపల్లి, ఎఱ్ఱగుంట గ్రామములను, వొడ్డికండవాడిలో
ఒంకదొన గ్రామమును, బ్రాహ్మణోత్తములకు దానము చేసెను.

కోటబయ్యల మహాదేవి.

నాథవాడిసీమకుఁ బరిపాలకుఁ డయిన శ్రీమన్మహామండలేశ్వర రుద్ర
దేవమహాగజునకుఁ గొమార్త యైన బయ్యలమహాదేవి పై కేతరాజునకుఁ
బట్టమహిష యని గనుపట్టుచున్నది. ఈమె క్రీ. శ. ౧౨౩౪వ సంవత్సరము
నాటికి జీవించియున్నట్లు కనంబగుచున్నది. ఆసంవత్సరమున నీమె ధాన్య
కటకముగాని బుద్ధదేవునిదీపమునకై నేతినిసమకూర్చుటకై గొట్టెలను బోయ
లకు దానముచేసి యున్నది. ఈమె పుట్టినింటివాడుకూడ చతుర్థకులస్థుల మని
చెప్పిగొనియున్నారు. ఈమె కాకతయగణపతిదేవచక్రవర్తి తోఁబుట్టునగు
మేళాంబిక లేక మొలన్దుయొక్కకూఁతురు. ఈసంగతి మఱియుక తావున
సవిస్తరముగాఁ దెలుపఁబడును.

కోట బేతరాజు - కోట గణపాంబ.

మహామండలేశ్వరుఁ డైనకోటబేతరాజునకు రుద్రరాజు జనించెను. ఈ కోటరుద్రరాజుకాలముననే కాకతయగణపతిదేవచక్రవర్తి వెలసాచి భూపతులను జయించి సామంతులనుగఁ జేసికొనెను. ఈదండయాత్రకుఁ బూర్వముననే వెలసాటిప్పద్వీశనశేంద్రునకును, పాకసాచిదేశప్రభువును కాంచీపురచోడచక్రవర్తులకు సామంతుఁడగునండిన నునుగుసిద్ధిరాజుశేంద్ర యగు తిక్కనృపాలునకును, ఘోగమైన యుద్ధము జరిగి గూయుద్ధమునందు పృద్వీశనశేంద్రుని మస్తకము తునుమింబడియెను. తిరునాగి కాకతయగణ పతిదేవచక్రవర్తి యీదేశముపై దండెత్తినట్టి వెలసాచిప్రభువులను జయించి దేశమునంతయుఁ దనరాజ్యమునఁ జేర్చుకొనియెను. అప్పుడు మహాముకయువ ద్రవము తటస్థింపకుండ నీ ప్రాంతమునఁ దనరాజ్యము బలపడుచున్న తనరెండవ కొమాత్తయైన గణపాంబాదేవిని భరణికోటరాజును మహామండలేశ్వర రుద్ర దేవరాజపుత్రుఁడు నైన మహామండలేశ్వర చంద్రరాజున కిచ్చి వివాహము గావించెను. రుద్రరాజునకుఁ బిన్నులు వెలరాజు రాజ్యమును బావించెను. ఇకఁ దెంతకాలము పరిపాలనముచేసెనో తెలిసికొనుట కాధాగ మేమియును గాన రాదు. ఇతిఁడు గణపతిదేవచక్రవర్తి దండయాత్రలనోగూడ యుద్ధములు చేయు చుండి వయసునిరాణకమున్న మరణముఁ జెందియుండవలయును. ఇకఁ మరణానంతరము కోటగణపాంబామహాదేవి చాలకాలము భరణికోటయం దుఁ బరిపాలనము చేసెను. ఈమె దానకాసకములు శ్రీసుకము గులికెరగన సంవత్సరములొక గనంబడుచుండుటచేత నీమె చాలకాలము బ్రదికియుండె నని చెప్పవచ్చును. తన యక్కగారైన రుద్రమహాదేవి పరిపాలనముతోఁ గూడఁ దనపరిపాలనమును సాగించియుండవలయును. భక్తమరణానంతరము గణపాంబ భర్తకార్యముల నశేకములను గావించెను. ఈమె శనభక్త స్వగంధుఁ డైనతరువాత ధాన్యవటకములొని యమరేశ్వరాలయముయొక్క గోపురమున సువర్ణకలశములను నిర్మించెను. ఈమె యొకశివాలయమును నిర్మించి

అందు తనభర్త పేరిట బేతేశ్వర నామముతో లింగ ప్రతిష్ఠ గావించెను. ఈ బేతేశ్వరాలయగోపురమునందుఁగూడ సునర్ణకలశములను బెట్టించెను. ఈ శివాలయము సంగ్రక్షణముకొఱును ధాన్యసమృద్ధ మైన బెనదేవి యనుగ్రామము నొసంగి దానకాసనము వ్రాయించెను. ఇంతియగాక బ్రాహ్మణుల కనేక దానములను గావించెను. మఱియును దనతండ్రి గణపతిదేవచక్రవర్తిపేరిట గణపేశ్వర శివాలయమును నిర్మింపించి దానిసంగ్రక్షణమునకుఁగాను చింతపాడనుగ్రామమును దానము చేసెను. ఈమె మహేశ్వరధ్యానము చేయుచుఁ దనయవసాన కాలమును గడపె నని చెప్పఁబడినది.

బుద్ధవర్తనంశము - కొండపడమటి బుద్ధరాజు.

ఇతఁడు కొండపడమటిసీమకు ప్రభువు. కనుక నితనికి గిరిపశ్చిమ కాసనుఁ డనుబిరుదము గలదు. ఇతఁడు చోడచక్రవర్తులకు సామంతుఁడుగ నుండెను. వెలనాటి ప్రభువులకు ముఖ్యబంధువు. ఇతఁడు బుద్ధవర్తనంశములోని వాఁడ ననియు, చతుర్దాభిజయండ్ల ననియుఁ జెప్పకొని యున్న వాఁడు. ఇతఁడు కొండవీటికిఁ బశ్చిమభాగమున నున్న సీమను బరిపాలనముఁ జేయుచు వెలనాటిరాజులతోడి బాంధవ్యమువలనఁ బ్రఖ్యాతి గాంచెను. వెలనాటిరాజుల యొక్క రాణులందఱు నీబుద్ధరాజువంశమున జనించినవారు. ఇతనియొక్క కాసనములు నగసాగావు పేటతాలూకాలోని నాదెండ్లలోను, గుంటూరు తాలూకాలోని చేబ్రోలులోను గలవు. ఇతనికాసనములలో దుర్జయకులా భరణుఁ డనియు, ఏలాదయసేంహుఁ డనియు, అనియాంకభీముఁ డనియు బిరుదము ప్రకరింపఁ గలవని చెప్పఁబడియును. బుద్ధవర్తనంశమున మండరాజును, అకనిగి గండిరురాజును, అతని (రెండవ) మండరాజును, అతనిఁ గుండాంబిక యందు మల్లుగొజు, బుద్ధరాజు, అంకమ, తన అక్కమ్మయు జనించెను. వీరిలో రెండవవాఁడే మనబుద్ధరాజు. ఇతనిచెల్లె లయిన అక్కమ్మను వెలనాటి ప్రభువైన రాజేంద్రచోడునకిచ్చి వివాహము చేయఁబడియును. ఈ రాజేంద్ర

చోడుఁడే వేంగీదేశరాజప్రతినిధియై యాంధ్రదేశములలోని వేంగీవ్యాగమును బరిపాలించెను. గుంటూరుమండలములలోని నీరిపురశాసనమున నితనింగూర్చి యీ క్రిందిపద్యము చెప్పఁబడినది.

“చం. ఇల వెలనాచీగొంకవసుధీశతనూభవుఁడైనచోడభూ

తలపతి చోడపట్నము ముదంబున గట్టి ధుజాబలంబునం

గొలని జయించి యందు రిపుకుంజరు బీమునిఁ జంపె నాంధ్రభూ

తలము పదాటువేలు సతకస్తితి నేల సురేంద్రులలన్.”

ఈ రాజేంద్రచోడుని మఱియొక యాంధ్రపడమఱియుద్ధరాజు ధనదుపురము (చందవోలు) లోని పాండేశ్వరదేవాలయమునకు నాదెండ్లలోని కొంతభూమిని దానము చేసెను. మొదటికులూత్తుంగచోడచక్రవర్తియైన నైన్యాధిపతియు, మొదటిగొంకరాజుయొక్క సోదరుఁడైన పండురాజుచే నిర్మింపఁబడినదిగావున నాయాలయమునకు పాండేశ్వరాలయ మని పేరు కలిగెను. ఈకొండపడమఱిరాజులు నాదెండ్లలోని మూలస్థానేశ్వరదేవాలయమునకుఁ గావించిన దానములను గూర్చిన శాసనము లాదేవాలయమున ననేకములు గలవు. వీరివంశమున జనించిన జయాంబిక వెలనాచీప్రభు డైన మూడవకులూత్తుంగచోడగొంకరాజునకుఁ బట్టమహిషియై పృథ్వీశనరేంద్రునకుఁ దల్లియై పితాపురములలోని కుంతీమాధవస్వామి యాలయమును నిర్మించి నవఖండవాడ గ్రామమును దానముచేయుటయేగాక సేంహాచలములలోని నృసింహుని విగ్రహమునకు సువర్ణకవచమును సమర్పించెను.

నతవాటిసీమరాజులు.

హైదరాబాదు రాష్ట్రములలోని మధిరెఱ్ఱా గ్రామమున యాంధ్రచక్రవర్తుల పరిపాలనకాలమున నతవాటిసీమ యని వ్యవహరింపఁబడుచుండెను. ఆకాలమున దీనికి మడపల్లెదుర్గము రాజధానిగ నుండెను. ఇయ్యది చాళుక్యులకుఁ

మడపల్లె యనునది పేలూరికి నమిరుమున నున్న చూడపల్లి యని మొకరు వ్రాసరి శానియది నరికాదు, మడపల్లె బెజవాడ హైదరాబాదు రైలుయోగమున నున్న మధిరెఱ్ఱపనునది నమిరుమున నుండు మడపల్లె యనునదియే.

బూర్వము నేత్రపాచివిషయ మనుపేరితోఁ బరంగుచుండి తూర్పున నేలూ
రునకు సమీపముగా నున్న దెందులూరువఱకును విస్తరించి యుండెను. విష్ణు
కుండినవంశజుం డయిన విక్రమేంద్రవర్మశాసనములలో మొదటిసారిగా జేసిన
యూదాహరింపఁబడినది. (1) దుర్జయవంశజుల మనియు, చతుర్థాన్వయముల మని
యుఁ జెప్పుకొనిన రాజు లీ నరవాహిసీమను మొదటిప్రతాపరుద్రునికాలమునఁ
బరిపాలించుచుండెరి. అప్పు డీమండలమును బరిపాలించుచున్నవాఁడు కాక
తీయులకు బంగు వగు దుర్గరాజుకొడుకు బుద్ధరాజు. పండ్రెండవశతాబ్దాంత
మున మహామండలేశ్వరుఁ డైన బుద్ధరాజుకుమారుఁడు రుద్రరాజు మడపల్లె
రాజధానిగ నరవాహిసీమను బరిపాలనము నేయుచుండెను.

బుద్ధరాజుకొడుకు రుద్రరాజు.

శ్రీమత్సహామండలేశ్వర రుద్రదేవరాజు కాకతిప్రాలరాజయొక్క
పుత్రులలో నొక్కఁడును, మొదటి ప్రతాపరుద్రుని తమ్ముఁడును, గణపతిదేవ
చక్రవర్తియొక్క తండ్రియు నగు మహాదేవరాజయొక్క పుత్రిక యగు
మేళమాంబికను (మైలమ్మ) వివాహముఁజేసికొనినది నని త్రిపురాంతకములో
ని మేళమాంబికశాసనమునలనఁ దెలియుచున్నది. (2) రుద్రరాజునకు మేళాం
బికవలన నెనగుండ్రుకుమారులును బయ్యలమహాదేవి యను కొమార్తయుఁ
గలిగినట్లుగా ధాన్యకటములో నమరేశ్వరదేవాలయముగాని బయ్యలమహా
దేవియొక్క దానశాసనములో స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడినది. (3) ఈమె బుద్ధ
దేవుని దానముచేసిన క్లిదివఱకే వ్రాసియున్నాను. బయ్యలదేవి తండ్రియైన
యీరుద్రదేవరాజు బుద్ధరాజునకు ద్వితీయపుత్రుఁడని త్రిపురాంతకశాసనము
లోఁ జెప్పఁబడినది. ఈ నరవాహిసీమరాజులు మొదట చాళుక్యచోడచక్ర
వర్తులకు సామంతులుగానుండి తరువాత కాకతీయులతోడి సంబంధబాంధవ్య
ములచేత గణపతిదేవచక్రవర్తికాలమున నాతనికి సామంతులైరి. బందరుజిల్లా

(1) ఆంధ్రులచరిత్ర భా. ౧. పే. 333.

(2) No. 204 of the Epigraphical Collection for 1925.

(3) No. 15. 3. Two Pillar Inscriptions at Amaravati,

లోని ఉయ్యూరుపరగణాలోఁ జేరిన ముదనూరు గ్రామములోని రామేశ్వర
దేవాలయములో నున్న యొక కాసనములో నిండిశ్లోకమునందు కాసనము
కుండాంబ యీరు ద్రదేవరాజునకు భార్య యైనటులఁ గానంబడుచున్నది.

“శ్లో. బుద్ధరాధిపనూనరుద్రవృసతిః శ్రీనాథవాచీశ్వరః

యస్యా భూజ్జనశోభ్యతాకలిమహాదేవక్షతీకాక్షణా

కుండాంబా జననీ ద్విషగ్గజహరే శ్రీమాధవత్పాపతే

రేవీత్వం సముపేత్య సంప్రతి మహాదేవీప్రసూనే గుతాన్. ”

పై శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడిన మహాదేవియొక్క ధర్మమైన మాధవన్మత
లికి శ్రీనాథవాచీశ్వరుఁడైన బుద్ధరాజునొడుకు రుద్రరాజు లింద్రయనియ్య
కాకలిమహాదేవరాజయొక్క కొమ్మార్తమైన కుండాంబ అగ్నియనియు, బోధ
పడుచున్నది. ఇతర కాసన ప్రమాణమునుబట్టి రుద్రదేవరాజునకు వివాహము
చేయఁబడిన మహాదేవరాజునొమ్మార్తమేయ మైలమై యని మన మెఱిం
యన్నాము. కుండాంబకు మైలమై యనునాహూంకరము గలదేనూ భావిం
శోధనమునం దెలిసికొనవలసి యున్నది. కాకలికుండాంబ కాసనమునుబట్టి
శ్రీమన్మహామండలేశ్వర రుద్రదేవరాజయొక్క యుగమండ్రుకుమారులలో
మాధవన్మపతి యొక్కఁడని స్పష్టమగుచున్నది. కాకలియరాజబంధువులైన
యీమండలేశ్వరు లందఱును, వైవేలనాటి గణపతిదేవనత్రవర్తి చాడి పెడితి
నప్పుడు జరిగిన యుద్ధములలో భాగస్వాములై యుండి యాదిత్రవర్తి
జయము సమకూర్పించిన వారుగా నుండు రసూసుకు సందియము లేదు.

శ్రీమద్వేదవేదాంతము.

కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి పాలనము.

(క్రీ. శ. ౧౧౯౯ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౨౬౦ వరకు.)

కాకతిదేశాధీశ్వరుం డయిన శైత్రపాలుఁ డనుయాదవరాజునకును ఆంధ్ర దేశాధీశ్వరుం డయిన కాకతిమహాదేవరాజునకును జరిగిన మహాయుద్ధములో మహాదేవరాజు వీరమరణము నుండినవెనుక నతని కుమారుఁ డైన గణపతి దేవుఁడు సింహాసనారూఢుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు మహాదేవరాజునకు బయ్య మాంబికవలన జనియించినవాఁడు. ఇతఁడు తన పెదతండ్రి యైన ప్రతాప రుద్రదేవునిచే స్థాపింపఁబడిన శ్రీనింగ్యసామ్రాజ్యమును నల్లడల విస్తరింపఁ జేసి చక్రవర్తిపదమునువహించి సప్తమచక్రవర్తి యని యాంధ్రభాస్థలినంతట వేసూళ్లఁ గొనియాడఁబడుచుండెను. సైనికేప్పిన యుద్ధములో నితఁడు కాత్ర వులచేఁ జిక్కువడి విడిచిపెట్టఁబడిన కరువారె ఆయవమానమును భరింపఁ జాలక అసంఖ్యాకము లయిన సైన్యములంగూర్చుకొని యాదేశముపై చాడి పెడలి యాదవులతో యుద్ధముచేసి కౌణిభూపతిని జయించి యతనివలన నమూ ల్యము లయిన రత్న రాసులను ధనమును బడసి నిజరాజధానికి మరలివచ్చెను. అప్పుచెనుండియు యాదవు లనేకపర్యాయము లాంధ్రదేశ మాక్రమించుకొను బుకై ప్రబలప్రయత్నములు చేయుచువచ్చిరిగాని తెలుంగువారు వారిని గోదా వరినదినదాఁచి దిగువకు రానిక నిలిపిరి. పట్టమహాగుక్యసామ్రాజ్య మంతరించినవెనుక కల్లూరు దేశమున కధిపతులైన భల్లగరాజులు సయితము త్రిలింగ

.. పూర్వగ్రంథములలో గణపతి మొదటిప్రకాశరుడనికొడు కని బ్రాయఁబడెనుగాని యది సరికాదు. కాననములలో గణపతి మహాదేవరాజు కొడుకని స్పష్టముగాఁ జెప్పఁబడియిను.

దేశమును, వశపఱుచుకొనవలయు నని భగీరథ ప్రయాణములు గావించిరిగాని తెలుంగువారిపరాక్రమము ముందట నవియన్నియు భిన్నములై పోయినవి. గణపతిదేవుఁడు సింహాసన మెక్కినతోడనే మండలేశ్వరుని లెనకలచే బలిపాలింపఁబడుచున్న యాంధ్రదేశమునంతయు నేకచ్ఛత్రముఁగఁగి దీనిని గావలయు నని నిశ్చయించి తదనుగుణముగా సమగ్రముగా మండ్రులపై సేనాధిపతులను నియమించుకొని వారలసాహాయ్యముతో విజయయాత్రలు ప్రారంభించి యొక్కొక్కమండలేశ్వరుని జయించి వశపఱుచుకొని స్వాధీనునిగఁ జేసికొనుచుండెను. గణపతిదేవుఁడు రాజ్యకంఠస్థానముగలవాఁడు గావున నేపని ప్రారంభించినను ఆతనినే విజయమే సమగ్రముమండెను. కృష్ణానదిమొదలుకొని కాంచీపురమువఱకుఁ గల సూర్యపురమునంతయుఁ గమ్మనాటిరెడ్లు, పాకనాటిరెడ్లు, రేనాటిరెడ్లు, చోడులనుజేరినోఁ బరిపాలనముసేయుచుఁ బేరికిమాత్రము కాంచీపురవోడచక్రవర్తులకు సామంతుల మన చెప్పకొనుచు నైకమత్యముతక తమలోఁబాము పోరాడుచుండఁగా గణపతిదేవమహారాజు వారల నందఱును జయించి యేకసామ్రాజ్యమునకు లోబడఁగ వారినిగఁజేసి దేశమున సద్ధర్మపరిపాలనము నెలకొల్పవలయు నని తన యాజ్ఞచ్ఛక్తిని వినియోగించి తుదకుఁ గృతార్థుఁడై కాశ్యప్తమేన త్తని గడించెను.

వేంగీదేశములోని కర్నూలములు.

వెలనాటిభూపతులు పేరికిమాత్రము కాశ్యప్తవోడచక్రవర్తులకుఁ బ్రతినిధులై విక్రమసింహపుర మను నెల్లూరు మొదలు గొని యుత్తరమున సింహచలపర్యంతమును గల వేంగీదేశమునంతయు ననేకమండలాధిపతుల సాహాయ్యముతో నిరంకుశముగాఁ బరిపాలనము సేయుచుండఁ బండ్రెండవశతాబ్దాంతమున గొప్పకలవరము జనించి కాశ్యప్తవోడచక్రవర్తుల యధికారమంతయు సంపూర్ణముగా క్షీణించుచున్నగాక వెలనాటిరాజులలోఁ గడపతివాఁడయిన పృథ్వీశ్వరునితోఁగూడ వెలనాటి సామ్రాజ్యలక్ష్మి కాశ్యప్తమునకు కలలు చొచ్చెను. పండ్రెండవశతాబ్దాంతమున పృథ్వీశ్వరమహారాజునను బ్రతకు

సింహపురాధిపతి యైనతిక్కభూపాలునకును జరిగిన మహాఘోరయుద్ధమునా
 పృథ్వీశ్వరరాజు వీరమగణము నొందెను. అంతట పూర్వచాళుక్యుడయిన
 బేతవిజయాచిత్తునివంశమున జనించిన మల్లపదేవుడనునాతఁడు విష్ణు వర్ధన
 నామముతో క్రీ. శ. ౧౨౦౨వ సంవత్సరమునఁ బీఠికాపురమునఁ (పితాపుర
 మున) బట్టాభిషిక్తుడై పదిసంవత్సరములకాలము పరిపాలనము చేసెను. ఇతనికి
 మల్లపదేవచక్రవర్తి యను బిరుదనామము గలదు.

తెలుఁగునాయకులు, లేక తెలఁగాలు

ఆకాలమున నిప్పటి కృష్ణామండలములోని యేలూరు, కొల్లేరుకోట,
 లేక, అగవీడు, గణపవరము, ముఖ్యపట్టణములుగ నుండి తెలుఁగునాయకు
 లచేఁ బరిపాలింపఁబడుచుండెనటులఁ గనుపట్టుచున్నది. ఏలూరునకు కొలను
 పుర మనియు, సాగసిపుర మనియు, కమలాకరపుర మనియుఁ బేరులున్నట్లు
 గాఁ డెలుఁగునాయకుల కాసనములం గనుపట్టుచున్నది. వీరు చాళుక్యుల
 కాలమునను కాకతయులకాలమునను సామంతమండలేశ్వరులుగ నుండి కమ్మ
 రనానాయకులవలెనే ప్రసిద్ధిగాంచి యుండిరి. గణపవరమునకు పద్మినీపుర
 మనునామ మున్నట్లు గణపవరములోని సువర్ణేశ్వరస్వామి వారిదేవాలయము
 లోని యొక కాసనమునలనఁ దెలియుచున్నది. ఇక్కడ నొక గొప్పకోట
 యుండెను. ఇయ్యది కొంతకాలము కోనసీమరాజు లయిన రాచవారివశము
 నను, మఱికొంతకాలము కొలనురాజు లయిన తెలఁగాలవశమునను ఉండెను.
 ఈ ప్రాంతదేశ మంతయుఁ గొలనుపురాధిపతు లయిన తెలుఁగునాయకులచేత నే
 పరిపాలింపఁబడుచుండె ననుటకు లేశమాత్రమును సందియము లేదు. పైని
 చెప్పిన కోట లన్నియును తెలుఁగునాయకులచేతనే కట్టఁబడినవి. వీరిని వేంగీ
 రాజప్రతినిధు లయిన వెలసాచి కమ్మవారికిని యుద్ధము లనేకములు జరి
 గినవి. చుదకు తెలుఁగునాయకులు వెలసాచి ప్రభువులకు లోబడిన సామంత
 మండలాధిపతులుగ నే యుండుచు వచ్చిరి. “భీమనాయకుఁడు, కాటయ
 నాయకుఁడు” అను పేరులుగల తెలుఁగునాయకు లనేకులు పండ్రెండవశతా

బ్రహ్మనందంఁ గృష్ణాగోదావరీ నదులకు నడుమనుండు దేశమును బరిపాలించిరి. కాకతిగణపతిదేవుని రాజ్యారంభకాలమున శ్రీమన్మహామాండలిక కేశవరాజు, వానిపుత్రుఁడు సామినాయకుఁడును, ఏలూరు (పాలనపురము) రాజధానిగ నీమండలమును బరిపాలనము నేయుచుండెడి. కేశవనాయకుఁడును వానికుమారుఁడును, వెలనాటి ప్రభువుల యధికారము యీగంచుకాలమున స్వతంత్రులుగఁ బరిపాలనము చేసిరి. కేశవనాయకుని దానకాసునము లనేములు కొలను (ఏలూరు) పురమునఁ గానంబఱుచున్నది. క్రీ. శ. ౧౨౨౦ దశ సంవత్సరమునాఁటికి నీమండలమంతయును కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తిచే జయింపఁబడెను. తెలుఁగునాటిరెడ్లకు తెలఁగాలని పేరు గలిగినది. చాళుక్యులు తెలుఁగుదేశముపై దండెత్తివచ్చి జయించినప్పుడు వారిలోవచ్చిన సేనలు సేనాధిపతులు మొదట కమ్మసాటిగో వసించుచుండి చదువార నిరంగులములకుఁబోవఁ బజలు క్రొత్తవారికిని ప్రాతవారిని భేదము తెలియుచున్న కమ్మనాటి నాయకులను కమ్మవారనియు, అదివఱ కీ తెలుఁగుదేశమున నున్న తెలుఁగు నాయకులను తెలఁగా లనియు వ్యవహరింపసాగిరి. నాఁటినుండియుఁ గమ్మవారును, తెలఁగాలును పేర్వేలుతెగవారుగా నుండుట కుట్టఁబడినది. కాని శ్రీమత్తత్త్వారంభమున నాంధ్రసామ్రాజ్యవిజృంభణకాలమున ఏరురు వారు నొక్కరుగనే యుండిరి.

ఈ మాండలిక కేశవరాజునకును వానికుమారునకును, అనంతప్రెగ్గడయు, వానికుమారుఁడుమల్లాప్రెగ్గడయు మంత్రులుగా నుండిరి. ఈ మల్లాప్రెగ్గడ సుప్రసిద్ధుఁడగుటచేత నతనిసంతతివారి మల్లాప్రెగ్గడవారని యింటి పేరు కలిగినది.

గణపతిదేవుఁడు వెలనాటిని జయించుట.

కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తి క్రీ. శ. ౧౨౨౦దశ సంవత్సరమునాటికి వెలనాటిదేశమును సంపూర్ణముగా జయించెను. నకనాటిసీగురాజులు ధరణికోటరాజులు, క్రొన్నతనాటిరాజులు, గుడిమెత్తరాజులును, కల్లిదండ్రులు,

తండ్రివంక చుట్టగాలు, వియ్యాలవారు నగుటచేత గణపతిదేవమహారాజు వారల సాయముతో వెలనాటి నవలీలగా జయింపఁ గలిగెను. వెలనాటిని జయించుటతోమాత్రము తృప్తి నొందక వెలనాటిపై న్యాధిపతులతో బాంధవ్యమును నెఱపి యాభాగమునఁ దనసాలనము దృఢముగ వాటుకొనునట్లు గావించెను. ఇతఁడు వెలనాటిఁ గాజధాని యైన ధనదుపురమునందలి యైశ్వర్యమునంతను జూఱఁగొని యేకశిలానగరమునకుఁ జేర్చుటయేగాక ప్రత్యాతిగాంచిన స్త్రీపురుషులకెల్లరకు నుద్యోగము లొసంగి యాదరించెను. శాత్రువులకుఁ దక్కు మఱియొకరికి నొత్తుడుకలుగ నీయనందున నీతనిపరిపాలనము వెలనాటి ప్రజల కనుకూలముగ నుండెను. వెలనాటిని జయించిన స్వల్పకాలములోనే యాభాగమునందంకలు కాంతిని నెక్కిరిపి మఱియొన్నిటికిని దిరుగఁబడకుండు నట్లు చక్కని యేర్పాటులను గావించెను.

గజసాహిని జయపనాయకుని సంబంధము.

అయ్యవంశమున జనించిన భీమయ్య యనుకమ్మనాయకుఁ డొకఁడు వెలనాటిలోని నాయూరునందు నివసించి యుండెను. ఆభీమనాయకునకు రాజాంబికవలన జల్లయ, నారయ, నూరయ, అను మూపురుపుత్తులు జనించి వెలనాటిచోడనునా రాజాకొలువున నుద్యోగములను వహించి యుండిరి. వారిలో జల్లయ యొకానొక కన్నరదేవుని యుద్ధములో జయించినందున సేనాధిపత్యమును బడెనెను. రెండవవాఁడయిన నాగపనాయకుఁడు (నారాయణ) చోడరాజామొక్క ప్రేరణముజేరి గుష్టానది సాగరగామి యగుచోట శివోదయమున్న ద్వీపము నిష్ఠనభూమియై యుండ నందొక కోటను గట్టి ప్రాకారములు, రాజమందిరములు, విశాలభవనములు, మిద్దెలు, మేడలు నిర్మించి, గోడలను వేయించి, యొక మహాపట్టణముగఁజేసి, తన ప్రభువు ప్రేరచోడగుముద్ర మను గొరటాకమును ద్రవ్వించి, చోడేశ్వరాలయమును నిర్మింపించి, జననితానయోగ్య మైనపుణ్యభూమిగఁజేసి ప్రసిద్ధిఁ గాంచెను. మఱియు నచ్చోట నొకవిష్ణ్వాలయమును, కరాళభైరవాలయమును నిర్మింపిం

చెను. వడ్లకూరు గ్రామమున భీమేశ్వరాలయము నిర్మింపించి చీమనముద్ర
మనుతటాకమును ద్రవ్వించెను. ఇతని ధైర్యసాహసపరాక్రమములను మెచ్చు
కొని చోడమహారాజు తలగడదీని మొదలగు గ్రామయుల కాధిపత్యము
మొసంగుటయే గాక యితని సామర్థ్య మెఱింగినచోఁ దిగుబడేఁ దనకు
పైన్యాధ్యక్షునిగఁ జేసికొనియెను. ఈపైన్యాధ్యక్షుఁ డయిన నారపనాయ
కునకు చోడనాయకుఁడు, భీమనాయకుఁడు, పన్నుచోడనాయకుఁడు, బ్రహ్మ
నాయకుఁడు నను నలువురుపుత్తులు జనించి వెలనాటిచోడరాజునకు సేనా
ధిపతులై చతుస్సముద్రములనలెనుండి జేశమును శక్రుబాధనుండి సంగడించు
చుండిరి. వీరిలో మూడవవాఁ డయిన పన్నుచోడునకు నారాంబ (నామమ్మ),
వలన నారాంబ (నారమ్మ), పేరమాంబ (పేరమ్మ) యను పూతులును;
పృథ్వినాయఁడు, జయపనాయఁడు, నారపనాయఁడు (నారాయణుఁడు),
నను పుత్తులును జనించిరి. అంతఁ గొంతకాలమునకు గణపతిదేవమహారాజు
సేవణ కట్టాట లాట కళింగ చోళభగధిపులను జూచించి వెలనాటిపై దండె
త్తివచ్చి వెలనాటిని జయించి యీ ప్రసేద్య మైన ద్వీపముగోఁడనుచు నాక్ర
మించుకొనియెను. వెలనాటిలో దొరలైన ద్విధకాయలను, ఏనుఁగులను,
గుఱ్ఱములను నానావిధము లయిన రత్నములను ధనవనవస్తువాహనాదులను
జూఱఁగొనియెను. ఇంతియగాక పన్నుచోడుని పూతులయిన నారాంబను
పేరమాంబను బెండ్లియాడి యాసుందరీనుఱుల నిర్మితయసోదరుఁ డైనజయప
నాయకుని బుద్ధివిశేషమును, ధైర్యసాహసములును, పౌరుషపరాక్రమములును,
గుణసంపదయును తన్ను నాకర్షింపఁగా సంతోషించి తన గజసైన్యమున
కధిపుని గావించి బిరుదముల మొసంగి యున్నకేమైన పదవిఁ గొనివచ్చెను.
అందువలన జయపనాయకుని యెదుట శక్రువులు రలయై త్రిదూచుటకు ధియ
పడుచుండిరి. గణపతిదేవచక్రవర్తి బాహుదర్పముచేతనే గాక, రాజనితిశత్రు
యైన ప్రతిభాశాలియైనై యుండినందువలన, రాజ్యమును విస్తరింపఁజేసి చక్ర
వర్తియగుట తటస్థించెను. జయపనాయకుఁడు కాళిపులను విజ్ఞుండుటచేత
వైరిగోధూమ ఘోరట్ట మనుబిరుదమును పొంది విభాక్తుఁ గాంచెను. ఇఁకఁడు

గణపతిదేవుని పేరిట గణపతిశ్వరాలయమును గట్టించి దానికి ననేక గ్రామములను దానము చేసెను. ఈ దానశాసనము శా. శ. ౧౧౫౩ ఖరసంవత్సర వైశాఖశుద్ధతృతీయదినమున వ్రాయబడినది. ఈ శివాలయముపోషణమునకై పడవయొక్కందీః నొక్కపణము పన్నుగఁ గైకొనుటకు నియమింపబడి యును. - మఱియు నితఁడు శా. శ. ౧౧౫౨వ సంవత్సర వైశాఖశుద్ధతృతీయా శనివారమునాఁడు తామ్రపురము (చేబ్రోలు) లో తన తండ్రిపేరిట చోడేశ్వర లింగమును ప్రతిష్ఠాపించి యాశివాలయమున కదుట దేవదాసీలు నివసించుట కై రెండేసియంతరువులుగల రెండువరుసలయిండ్లనుగట్టించి దేవుని యంగరంగ భోగములకై మొంతకూరు (చేబ్రోలునకు ౬ మైళ్లదూరమున నున్న మోదు కూరు) గ్రామమును దానముచేసెను. 2

విశ్వేశ్వరశివదేశికులు.

వేదవేదాంతార్థము తెలింగిన జ్ఞానసంపన్నుఁ డని ఖ్యాతిఁగాంచిన యీశ్వరశివ వైవగురుపరంపరలోనివాఁడు. కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తికి గురువును మహాప్రధానియు నై రాజకీయార్థికసాంఘికవిషయంబులఁ దగు నాలోచనములం జెప్పుచు రాజ్యతంత్రమును నడపించుచు నాచక్రవర్తి యాన్నత్యమున కంతకుఁ గారణధూతుఁ డయ్యెను. ఆంధ్రదేశములోఁ బ్రఖ్యాతిగాంచిన శ్రీగోసరి, శ్రీశైలము, శ్రీపుష్పగిరి మొదలగు శైవమతముల కెల్ల నధికారిగ నుండి శ్రీకాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తిచే శైవమతము నాంధ్ర దేశమున వ్యాపింపఁజేసిన గురుమల్లకార్జునపండితారాధ్యులవారి తరువాత నితఁడు గుప్తసిద్ధిఁ గాంచెను. సోమదేవరాజీయాది గ్రంథములలో గణపతిదేవుని సచివగ్రణి యని పేరెన్నికగాంచిన శివదేశయ్య యను నాతఁ డీ విశ్వేశ్వరశివదేశికుల యని చెప్పవచ్చును. ఇతఁడు గానియెడల నితనివలెఁ బ్రసిద్ధిగాంచినట్టి యితనికుమారుఁ డగు పరిపూర్ణశివమహామునియై యుండ

1. Epigraphia Indica Vol. III. P. 82; No. 15, Ganapeswaram Inscription of the time of Ganapati.

2. Ibid No. 5, Cherolu Inscription of Chaya.

వలయును గాని, యన్యులుమాత్రము గారు. విశ్వేశ్వరేశ్వరదేశికులే శవదేశికులై
యని నాయభిప్రాయము. వీర లిరువుర ధానశాసనములు ధట్టిపాళు లిపు
శాంతకము మొదలగు ప్రదేశములఁ గానంబడుచున్నవి. కాకతిగణపతిదేవ
చక్రవర్తిని జూడవచ్చిన తిక్కనసోమయాజి,

“గీ. వసుమతీనాథ యీతఁ డీశ్వరుఁడుగాని

మనుజమాత్రుఁడుగాఁడు పట్టాటు నితని

యనుమతంబున నీవు గాజ్యంబు నెన్ని నేలు”

మనిచెప్పి కొనియాడిన డీవిశ్వేశ్వరేశ్వరదేశికులనే స్వయంండవలయును గాని
యట్టివారు మఱియొక గాయాస్థానమునం గనుపట్టరు.

కాలచమూపతి - భాండసేనాధిపతి

వీర లిరువురును గణపతిదేవచక్రవర్తి సేనాధిపతులు. కాలచమూపతి
కొడుకు భాండసేనాధిపతి. భాండసేనను జయించినచోఁ దగుటచేత నందడపద
వానిక భాండసేనాధిపతి యని బిరుదు కలిగెను. ఈసేనాధిపరు లిరువురు
నుత్తరదేశమునేలు రాజులతో గణపతిదేవుని పక్షముననుండి యుద్ధము
చేయుచు మన్నన గాంచుచుండెరి. వీరి నివాసస్థలము నిర్మల యను పట్టణము.
నతుగ్ధవంశమున దుగ్ధయుఁడు జనించెను. అతనివంశమున మల్లాలనాథుఁడు
పుట్టి పెద్దముట్టిగండఁ దనుపిరుని నతనిబంధురర్థమును నాశనము గావించెను.
మల్లాలనాథునికొడుకు సద్భిసేనాధిపతి. ఇతఁడును శత్రురాజుల నిర్జించెను.
ఇతనికి అచ్చము యనుభార్యయందఁ గాలచమూపతి జనియించెను.
ఈకాలచమూపతి మొట్టమొదట కాకతిరుద్రదేశరరాజుఁడను, అటు పిమ్మట
గణపతిదేవచక్రవర్తికడను సేనాధిపతిగనుండి బొల్లమాంబరలన పోషణయఁడు,
భాండసేనాధిపతి, అను నిరువురుగొమారులను గాంచెను. కాలచమూపతి
శా. శ. ౧౧౬౨ శార్వరిసంకత్యగ ఘోషునకుద్ధ ౧౧ స్థిరవారమునాఁడు
కొండిపర్తి యను గ్రామమునంను త్రిమూర్తులను నొకఁడై బ్రతిష్ఠ గావించి
దేవాలయమును గట్టించి బెల్లముచెఱుపు గామమును దేవుని శ్రావణములై

దానము చేసెను. భండసేనాధిపతి భండసేనను జయించినపిమ్మట కొండి పర్తికి భండసముద్ర మనిపేరు పెట్టి భండసముద్ర మను నొకతటాకమును ద్రవ్వించి భండేశ్వరలింగమును బ్రతిష్ఠగావించి యున్నతమైన దేవాలయమును బ్రాకారములను నిర్మింపించి సువర్ణకలశములను బెట్టించి యాదేవుని కైంకర్యమునకై అనకుర్తియనుగ్రామము నుసంగెను. వీరును దుర్జయవంశజులమని చెప్పుకొన్నవారు గావునఁ గమ్మనాటిరెడ్డలోనివారే యని చెప్పవచ్చును.

చాగిపోతరాజు - గుడిమెట్టరాజులు.

చాగివారు కాశతీయచక్రవర్తులకాలమున గుడిమెట్టరాజధానిగ నంది గామసీమను బరిపాలనముచేసిన సామంతిమండలేశ్వరులుగ నుండిరి. చాగివారిలో జేతగోత కుటుంబమువారు పల్నాడు పరిపాలించుచుండిరిని పల్నాటి వీరచరిత్రమునఁ జదివెయున్నాము. పల్నాటిచాగివారు హైహయవంశజులమయిన యత్త్రియులమని చెప్పుకొనియుండుట మన మెఱుంగుదుము. గుడిమెట్టచాగివారు దుర్జయవంశజులమరియు, మనుకులసంభవులమనియు, జెప్పుకొని యున్నారు. దుర్జయవంశజులయిన రాజులనేకులు విష్ణుపాదోద్భవులమైన చతుర్థాన్వయులమని బాహుటయుగాఁ జెప్పికొనియున్నారు. అదియును గాక విరలు కాశతీయరాజబంధువులుగఁ గనుపట్టుచున్నారు. వీరికాసనములందెచ్చును కాశతీయులకు సానింతులమని చెప్పికొని యుండలేదు. గుడిమెట్టచాగివారిలోఁ గొందఱు మనుకులసంభూతులమని చెప్పుకొనియుండుటచేత వారిసంకలివారు తమిడి గూర్జరవంశమనియు, వసిష్ఠగోత్రమనియుఁ జెప్పుకొన సాగంభించిరి. గణపతిదేవరాయలకాలమునం దుండిన చాగిపోతరాజు గోదావరిమండలములోని పెద్దాపుగసంస్థానపు లయిన వత్సవాయవారికి మూలపురుషుఁ డని యేనుఁగులత్తుణకవి ప్రణీతమైన గామవిలాస మనుప్రబంధమున వర్ణింపఁబడి యున్నది.

“శ్రీ. సహ్యాజాతరమునకు ధూపణ మనంగ

నేరులు కిరవగు గుడిమెట్టపురము దనప

రాజధానిగ సత్కృతాభోజరాజు

సాగిపోతక్షమాభర్త జగతి యేతె."

ఈ సాగివంశపురాజులయొక్క కాసనములు కృష్ణమండలములో నందిగామ సీమలో నున్న గుడిమెట్ట, ముక్త్యల, అనుమంచిపల్లె, పెనుగంచిగ్రోలు, నవాబుపేట, మొదలగు ప్రదేశములందును బెడవాడలోను గానంబడుచున్నవి. నందిగామతాలూకాలోని ముక్త్యలగ్రామములో నున్న చిన్న శివస్వామి దేవాలయముయొక్క తూర్పుప్రాకారమునకు సావిరిపర్వమునఁ బాఠియున్న నాగులబండ అను స్తంభమువీఁద వ్రాయఁబడిన కాసనములో విష్ణుపురాణి నుండి బ్రహ్మ జనించెననియు, వానినుండి దుష్టయుఁడు పుట్టెననియు, అతని వంశమున ముప్పరాజు జనించెననియు, అతనివంశమున గోంకదోరపరాజును, అతనికి పోతరాజును, ఆపోతరాజునకు రాజాంబికయందు త్యాగరాజు (చాగి రాజును), అతనికి దోరపరాజును, అతని చాగిపోతరాజును జనించి గని చెప్పఁబడినది. గుడిమెట్టలోని యొక కాసనములో చాగిదోరపరాజునకు చిహ్నాంబికయందు పోతరాజు జనించెననియు, అతని రాజాంబిక యను పతివ్రతయైన భార్య కలదనియు వ్రాయఁబడి యున్నది. ఏనుఁగులత్తుగారి ప్రణీతమైన రామవిలాసములో సూర్యాన్వయమున సాగిపోతరాజు జనించెననియు, అతనికి నరసింహరాజును, అతనికి పోతరాజును, నూచరాజును, వారిలో నూచ న్నపతికి ఎఱిపోతరాజును, అతని తెలుఁగురాజు, రామరాజు ననువారును బుట్టిరనియు, బెప్పఁబడి యున్నది. మైనికెట్టనవారిలో నరసింహఘోషకుమారుడైన పోతరాజును లత్తుగారి కనగ్రందమునందీనిధముగా నభివర్ణించి యున్నాఁడు.

“మ. స్థిరభక్తిగ గుడిమెట్టలోపలఁ బ్రతిష్ఠించె న్నిహాసంధుబం
ధురసౌధంబున వశ్యుసాదుఁ బరమాత్ముఁ రాజనారాయణుఁ
సుజిహ్వద్యుక్తఁ బెజవాడయందు నిలిపెన్ సుష్టోభధర్మైక
శ్చరణిలుం డగుమన్తపోతన్నపుఁ డే కృష్ణాశ్రుంజ యున్నఁగన్.”

గుడిమెట్టకాసనములో దోరపరాజునకు చిహ్నాంబికయందు జనించిన పోతరాజు పరిపాలనమును వర్ణించుచో,

“త్రిక్షణజేత్యాస్తబధూమిభాగే
శ్రీపోతభూపో గుడిమెట్టనామ్ని
విశ్వేశ్వరాఖ్యం శివ మాదిదేవం
సంస్తాపయామాస పురే స్వకీయే. ”

అని గుడిమెట్టలో విశ్వేశ్వరస్వామిని బ్రతిస్తాపనముచేసె నని చెప్పబడి యుండుటచేత రామవిలాసములోని నరసింహుని పోతరాజును, ఈదోరప రాజు పోతరాజును మొక్కడే యని చెప్పదగినది.

అట్లయినమొదల దోరపరాజునకు నరసింహరా జనునామాంతరము గల దని యూహింపవలయును. ఇంతియగాక బెజవాడ కనకదుర్గాంబయొక్క యాలయములో శ్రీనరసింహవర్ధనచాగిపోతరాజుపేరిటి కాసన మొకటిగలదు. అయ్యది నరసింహునికుమారుడైన చాగిపోతరాజుకాసన మని తెలుపు చున్నది. కాబట్టి ప్రస్తుతము దోరపరాజునకు నరసింహరా జనునామాంత రము కలదని విశ్వసితము. ఈ పోతరాజు త్రిపురాంతక కాశ్చీరమల్లేశ్వర విశ్వనాథ చోడనారాయణ స్థానంబులఁ గనకకలశంబులను బెట్టించి సింహా సిరియందు నరసింహునకు సాగిపోతసముద్రం బను చెఱువుగట్టించి శ్రీపర్వతం బున (శ్రీశైలమున) మల్లికార్జునదేవునిముందట నందికేశ్వరునిం బ్రతిష్ఠించి దేవ భోగంబులకై శంభముపాడు, ముచ్చింతలు, బూదవాడ మొదలగు గ్రామ ముల నిచ్చి, బ్రాహ్మణోపభోగంబులుగా ననేకాగ్రహారంబు లొసంగె నని బెజవాడకాసనమునఁ చెప్పబడి యున్నది. ఈకాసనము కాకతిగణపతిదేవ చక్రవర్తి సింహాసన మధిష్ఠించిన క్రీ. శ. ౧౧౯౯దవ సంవత్సరమున వ్రాయఁ బడినది. ఈ కుటుంబములోనివాఁ డగుచాగిమనుమగణపతిదేవునికాసనములు గూడ పెక్కులు నందిగామసీమలోఁ గానవచ్చుచున్నవి. అతఁడును, చాగి రాజును కాకతిగణపతిదేవునకు సమకాలికులు. వీరు నతవాదీసీమలో నధికార ములను వహించియుండిరి. వీరును నతవాదీసీమను బరిపాలనముచేసిన బుద్ధ

రాజు, రుద్రరాజు, మాధవరాజు మొదలగువారను నొక్క కుదురుగాని వారుగా గనుపట్టెదరు.

ఈ సాగివంశపు రాజులచరిత్రమును సంపూర్ణముగాఁ జెలిసికొనుటకు మఱి కొంతకాలము పట్టును. ప్రస్తుతము దొరకిన సాధనము లనమగ్రములుగ నున్నవి.

వేములవాడ భీమకవి

సాగిపోతరాజుగారు గుడిమెట్టలోఁ బరిపాలనము నేయుచుండఁగా వేములవాడభీమకవి విషమాక్షున ప్రయోగముచేసి తిట్టి పద్యము చెప్పఁగా నతఁడు మృతినొందె నని యొకకథ చెప్పుదురు. సాగిపోతరాజు త్యాగిలగు డని విని భీమకవి గుడిమెట్టకుఁ బోయినప్పుడు పోతరాజుని గుఱ్ఱమును గట్టి పెట్టించి విడువనందున, ఈ క్రింది పద్యముచే శపించెనని చెప్పుదురు.

“చ. హయ మది సీత, పోతనసుధాధిపుఁ డాగయ రావణుండు, ని

శ్చయముగ నేను రాఘవుడ, సహ్యాన వారిధి; మాయఁ దంజనా

ప్రియతనయుండు, లచ్చన విభీషణుఁ, డాగుడిమెట్ట లంక, నా

జయమును బోతరక్క-సునిచావును నేడెగనాఁడు చూచుఁడు.”

ఇది యథాగ్రహేనను గాకపోయినను భీమకవి యాకాలమున నున్నవాఁ డని చెప్పవచ్చును. ఈ మహాకవినిగూర్చి విశ్వసేంప నర్హులుగాని పద లగేతములు కల్పింపఁబడ దేశమునందంతటఁ జెప్పకొనఁబడుచున్నవి. ఇతఁడు స్వసేంప పురాణమును రచించె నని శ్రీమానవల్లిగొనుకృష్ణయ్యగారు వ్రాయుచు న్నిది పద్యము న్మసింహపురాణములోని దని కుమార సంధివ కావ్య సీతలో నుదాహరించి యున్నారు.

“ఉ. వాండిమి నల్లసిద్ధిజనవల్లభుఁ డొర్కినరాజు బిరుఁ దై

యాండ్రను గాన కుండ వృక్షహంకము పెట్టకొనంగఁ జూచి

సేం డిదె యేమి ని వనుదు పెచ్చెలు లెల్ల హసేంప నంతలో

మూండవకంఠోడిదొం డూర్తి వహించిన మొక్క రంగనల్.”

ఈపద్యమునందు నల్లసిద్ధిరాజుపేరు గనంబడుటచేత భీమకవికాలము కొంచె మించుమించుగా నిర్ధారిత మగుచున్నది. ఈ నల్లసిద్ధిరాజు పండ్రెండవ శతాబ్దమునంతమున ననఁగాఁ జైతన్యబడిన సాగిపోతరాజుకాలమునఁ గడప మండలములోని కల్లూరుపట్టణము రాజధానిగఁ బొత్తపినాడు మొదలగు దేశములను బాలించెను. కవిజనాశ్రయము రచించినది గోకర్ణ నృపాలుఁడుగాని యితఁడు గాఁడు. భీమకవి నివాసస్థలము గోదావరి మండలములో గోదావరీ తీరమున నున్న వేములవాడ యను పుణ్యక్షేత్రము.

గోపరాజు రామప్రధాని

ఇతఁడు గణపతిదేవచక్రవర్తియొక్క బ్రాహ్మణమంత్రులలో సుప్రసిద్ధుఁడు. గణపతిదేవునికాలమునకును విశ్వబ్రాహ్మణుల మని చెప్పుకొను కింసాలులును, కూడ్రులును మాత్రమే గ్రామకరణములుగా నుండుచు వచ్చిరి. గణపతిచక్రవర్తి బ్రాహ్మణులకుం దభిమానము గలిగియుండుటచేత నాయుద్యోగము లన్నియు నియోగిబ్రాహ్మణుల కిప్పింపవలసినదిగాఁ దన మంత్రులలో నొక్కఁడయిన శైగోపరాజు రామప్రధానిని నియమించె నని చెప్పుదురు. అప్పు డాతఁడు చక్రవర్తి యజ్ఞాప్రకారము నియోగిబ్రాహ్మణులకు మిరాసీల నేర్పఱిచి నెలగురాజ్యమునం దంతట నియోగిబ్రాహ్మణులనే కరణములుగా నియోగించె నని ప్రతిగ్రామముయొక్క స్థానిక చరిత్రమునందును వ్రాయబడియున్నదిగాని యీమంత్రిపేరు దెలుపునట్టి గణపతిదేవుని నాఁటికాసన మొక్కచీమైనను గానరాదు. ఇతని ప్రసిద్ధి యాంధ్రదేశమునందంతట వ్యాపించి యున్నదనుట వాస్తవము. సమాణాహితములైన విషయముల నెత్తి వ్రాయబడిన్న భావిపరిశోధనమున నితని చరిత్రము దెలియునంతవఱకు గంతేటించి మిన్న కుండుటయే యుక్తముగాఁ గన్పట్టుచున్నది.

గం గ య సా హిణి.

ఈగంగయసాహిణి గణపతిదేవచక్రవర్తియొక్క మహాప్రధానులలో మొక్కఁడు. ఇతఁడు హైదరాబాదురాజ్యములో నల్లగొండజిల్లాలోని చాను

గల్లు మొదలుకొని మాన్యవాడీవఱకును గల తెలుఁగుదేశమునంతను బ్రతినిధిపతి పాలకుఁడై పరిపాలించెను. కడపమండలములోని పులివెందులతాలూకాలోని మోపూరు మొదలుకొని మైసూరురాజ్యములో చింతామణితాలూకాలోని మిండిగల్లువఱకుఁ గల ప్రదేశమునకు (1000 గ్రామాములు గలది) మాన్యవాడీ తక్కువహోరాజపది యనునామము గలదు. మాన్యవాడీకి కైవాగముగోలు యని యొక కాసనమున నున్నది. ఈనాటి వల్లూరుపట్టణము రాజధానిగ నుండెను. కాబట్టి రాజప్రతినిధిగ నుండిన గంగయసాహిణి కడప, కందసూరి, అనంతపురము, బల్లారి, నెల్లూరు, గుంటూరు మండలములకు సర్వాధికారియై పరిపాలించె నని యనేక కాసనములంబట్టి నిర్ధారిత మగుచున్నది.

గంగయసాహిణి కాయన్మఁసు.

మహారాజప్రతినిధియైన యీగంగయసాహిణి కామన్యకులఁజూడని కడప మండలములోని పుష్పగిరిలో నున్న యొక కాసనములో వ్రాయబడిన యీక్రిందిశ్లోకమువలనఁ దెలియుచున్నది.

“యో గండవెందేరకనామధేయః

కాయస్థవంశోద్భవకర్ణధారః

శ్రీగంగ నేనాపతి రస్య కాస్తా

కాన్తి ర్హిమాంశోరవ కాబలాయః”

గంగయసాహిణి పూర్వచరిత్రము.

గంగయసాహిణికిని మనుమసిద్ధి గాజానకును కైకముగలదని తిక్కన సోమయాజి విగచితమైన నిర్వచనముగ్రంథరవామాయణములలో

“ఉ.రంగదుదారతేర్తి యగు రక్కసుగంగని వెంజలంబునై

భంగ మొనర్చి మన్మజనపాలుఁడు బల్విడి నాఁచుకొన్న రా

జ్యంగములెల్ల నిచ్చి తన యాత్రకవర్ణల న్మత్తి యేర్పడఁ

గంగయసాహిణిం బదము గైకొనఁ బంచఁ బరాక్రమార్క మొనర్చిలి”

అనుపద్యమువలన బోధపడుచున్నది.

“ఇట్టి మహాపరాక్రమవంతుడైన గంగయసాహిణి నొకమండలాధిపతిగ నున్న మనుమసిద్ధి యెట్లు జయించి యతని రాజ్యాంగము లెల్ల నాచికొని యునో, ఎట్లాతఁ డాశ్రయించెనో, ఎట్టితఁ డాశ్రయవత్సలవృత్తి యేగ్బడినట్లుగా నాచికొన్న రాజ్యాంగములెల్ల నిచ్చి పదము ప్రకొనఁబంచెనో, ఎంతమాత్రమును బోధపడకున్నది.” అని యీచరిత్రము యొక్క రెండవ ప్రకరణములో మనుమసిద్ధిరాజాంగూర్చిన ఘట్టమున వ్రాసి యున్నాను. ఇటీరల స్థానిక చరిత్రములం బరిశోధింపఁగా గంగయసాహిణి యొక్క పూర్వవృత్తాంతము గొంతవఱకుఁ దెలియవచ్చినది. గంగయసాహిణి మొట్టమొదట గణపతిదేవ చక్రవర్తి కొలువులో లేఁడనియు మనుమసిద్ధిరాజాతండ్రియైన తిరుకాశిచోడమహారాజునకు (లిక్కరాజు) ఆగ్రసేనాధిపతిగ నుండెననియు, సిద్ధవటముసీమలోని యోగూరు స్థానిక చరిత్రమునందుఁ జెప్పబడుచున్నది. ఇతఁడు మొదట లిక్కభూపాలునకు సేనాధిపతిగ నుండి యతని యనంతరమున కలుకడపురపరాధీశ్వరుం డయిన శ్రీమన్మహామండలేశ్వర శ్రీరామేశ్వరముల్ల భుజబల వీరనారాయణ రాయ దేవమహారాయల పై న్యాధీశుడై మోదుకూరునందుండి ములికినాటిని బరిపాలనము సేయునపుడు లిక్కరాజు కొడుకయిన మనుమసిద్ధిరాజునకును గంగయసాహిణి శిని, యుద్ధము జరిగి యుండవచ్చును. ఆయుద్ధమునందు గంగయసాహిణి నోడంచి యతిం డాశ్రయించుటచేతఁ దన యాశ్రయవత్సలవృత్తి యేగ్బడినట్లుగా యదాస్తానమునకుం బంచెనని స్పష్ట మగుచున్నది. శా. శ. ౧౧౬౮ (క్రీ. శ. ౧౨౪౭) స్లగంక సంవత్సర పుష్యకుద్ధ ౧౩ బుధవారమునాఁడు గంగయదేవ మహారాజునకు భిక్షుడైన జొత్తిరామినాయకుఁడు ములికినాటిసీమలోని సిద్ధవటమునకుఁ బర్ణమమున రెండుపయవుల దూరమునఁ బినాకినీనదీ తీరంబున నున్న జ్యోతిగ్రామములోని సేద్ధనాథుని గుడిగోపురము కట్టించి యగ్రహారము సొసంగి కాసునము వ్రాయించెను. కాఁబట్టి క్రీ. శ. ౧౨౪౭వ సంవత్సరమునఁ గాని లేరువాఁఁగాని కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి దక్షిణదేశమునకు వండ్రివచ్చుట సంభవించియుండును.

గణపతి దక్షిణదేశముపై దండెత్తును.

గణపతిచక్రర్థి వెలనాటిరాజులను జయించిన కరువాల్ వెలనాటి దక్షిణభాగమై యున్న కన్తునాటిని బరిపాలించుచున్న చోడరాజులకు గూడ జయించెను. కొట్టవొన (కొణ్ణిదన) పుగాధీశ్వరుడును, నన్నెచోడధూపాలుని, సమాయండు నైన త్రిభువనకుల్లచోడధూపాలుని, వాని యాప్తర్థులు లోని మఱికొందఱు చోడరాజులను జయించి సానుండులనుగఁ జేసినానియును. అటుపిమ్మట కందుకూరుసీమలోని యుద్ధంకవైవండయాత్ర పెడలి యాపట్టణ మేలుచున్న నేవణదేశస్థుడైన మాధనరాజును జయించి యటనుండి ములిశనాటి దేశముపై దండెత్తిపోయి ములిశనాడు పొత్తసనాడు, రనాడు, గండినోట సీమ మొదలగు ప్రదేశముల నెల్ల జయించి యటనుండి కాంచీపురమును యుద్ధింపడించెను. ఈ దండయాత్రకుఁ గాణము పాండ్యులు మొదలగు దాక్షిణాత్యులు కాంచీపురమునుండి తెలుగువోడులకు దఱిమి యాపట్టణ మాత్రమిం చుకొని యుండుటచేతఁ దెలుగువోడులు గణపతి చక్రవర్తి సాహాయ్యము నపేక్షించి యుందురు. అట్లుగాక శేనలయు వ్రవిడదేగ విజగవామనిపం దం డెత్తిపోయి యుండవచ్చును. ఎట్లయిన నేమి? గణపతిదేవచక్రవర్తి దక్షిణ దేశముపై దండెత్తిపోయి కాంచీపురము నజయముగల దేశమునంతయు జయించెను. ఆకాలమున గణపతిదేవ చక్రవర్తి గంగయదేవగుచోరాజును జయించి యతనినే తనకు పైన్యాధ్యక్షునిగఁ జేసికొని కలులు గాన్పించుచున్నది.

గణపతి పాండ్యులను జయించుట.

మనుమస్థితండ్రి యగు తిక్కరాజు కాలమునఁ గాండ్యులు కాంచి పురముపై దండెత్తినచ్చి యాగాజ్యమాత్రమింపఁగాఁ దిక్కరాజు పాండ్యులతో యుద్ధము చేసి వారలను దఱిమి మరల చోడునిసింహాసనమునఁ గూర్చుండఁబెట్టి చోళస్తాపసాచార్యులిరుద్దమును వహించెనని తిక్కరాజుంగూర్చి వ్రాసిన ప్రకరణమునఁ దెలిపి యున్నాఁడను. తిక్కరాజు మరణానంతరము పాండ్యరాజులు తమతోంజీపూరికను విడనాడక కాంచిపురము వెలుదల

కొని గురుత్వభూమిని జయింపఁగోరి పలుమాలు దాడి వెడలి వచ్చి నెల్లూరు నకు దిగువ నున్న దేశమును గట్టిఁబెట్టుచుండిరి. వారిలో జటవర్త సుందర పాండ్యమహారాజు ప్రముఖుడై శ్రీ శ. ౧౨౪౩వ సంవత్సరమునఁ గాంచీ పుర మాక్రమించుకొని యుండఁ గాకతి గణపతిదేవుఁ డసంఖ్యాకము లయిన మైత్ర్యములతో నేతెంచి సుందరపాండ్యమహారాజును కాంచీపురమునుండి పాఠఁగోలి యాపురము స్వాధీనపఱచుకొనియెను.

సామంత భోజమంత్రి.

ఇచ్చటనే శ్రీ శ. ౧౨౪౩వ సంవత్సరమున గణపతిదేవదత్తవర్తి యాజ్ఞను శిరమున వహించి యాతనిసచివాగ్రణియు, మైత్ర్యపాలుఁడగు, చక్ర ధారియునై కాంచీపుర పాలకుఁడుగా నియమింపఁబడిన సామంతభోజుఁడు కాంచీపురముగాని యేకాంప్రేక్ష్యునకు కాలత్తూ రనియెడు గ్రామమును దానము చేసి శాసనము వ్రాయించెను. ఈ సామంతభోజునియొక్క శాసనము మఱియొకటి కాళహస్తిలో నునికింతేశ్వరుని గుడికి నెదుట నున్న తాతిపైని గనుపట్టుచున్నది. భోజమంత్రి కాశ్యపసగోత్ర బాతుఁడయిన దాచమంత్రికిని వారీరిల్లియును సోమనాదుని (శివునకు) భక్తుగాలు నగువాచాంబకును కుమారుఁడని చెప్పఁబడియుండుటచేత నితఁడు నియోగి బ్రాహ్మణుఁడుగా నూహింప దగియుండెను. ఇతఁడు కాళహస్తిశ్వరనగరమునఁ బ్రతిదినకైంకర్యాదులను జరుపునట్లు చేసి నని గ్రందలిపిలో వ్రాయఁబడిన యాశాసనము దెలుపుచున్నది.

పాండ్యులు మరల నెల్లూరు నాక్రమించుట.

కాకతి గణపతిదేవదత్తవర్తి దక్షిణ దిగ్విజయ యాత్రను ముగించి

2. The Indian Antiquary, Examranatha inscription of Ganapati. Vol. XX p. 197.; No. 15 Ganapeswaram Inscription of the Time of Ganapati.

స్వస్థలమైన యోరుగంబిఁ చేరిన కరువాఁ జరువగ్గ నుందరపాండ్యమహా
రాజు మఱుసటి వత్సరమున మరల నాడె పెడఁబ కాంచీపురమును, విక్రమ
సింహపురమును (నెల్లూరు) స్వాధీనపఱచుకొనియను, ఇందులకుఁ గాగణము
విక్రమసింహపురాధిపత్యమునకై తెలుఁగు చోడరాజులు తమలోఁ దాము పో
రాడి యొకపక్షమువారు పాండుల సాహాయ్యమును గోరియుండును. ౧. ౪.
౧౨౫.౦ దవ సంవత్సరమున జరువగ్గ నుందరపాండ్య మహారాజు నునును
సిద్ధిరాజును నెల్లూరినుండి పాఱఁద్రోలి సిద్ధిరాజునకు శత్రువుల యిన వీరులను
పట్టాభిషిక్తులను గావించి విక్రమసింహపురములోని పల్లెకొండ నెయిమాళ్ల
దేవునకు నుందరపాండ్య సంది యను భవమును గట్టిండుటయే గాక యా
దేవుని నిత్యక్రంకర్యాదులకు మందసాటఁజూచి మానదనుండ గ్రామమునుండ
వచ్చెడి సమస్తము లయిన పన్నులను వినిగొనించుటకై యా గ్రామమును
కళింగరాజు (తెలుఁగురాజు) యొక్క ప్రేరణముచేత దానము చేసి కాసనము
వ్రాసుంచెను. - అయినను గణపతిదేవచక్రవర్తియొక్క సైన్యాధిపతులతో
ద్వామితో విజయగండ గోపాలదేవుఁడు మొదలగు తెలుఁగు చోడరాజులు
పాండుని వానినైనయములను నెల్లూరినుండలమునుండి పాఱఁద్రోలి.

గంగయ సాహిణి భాహుల్లరి నియోగాధిపతి.

కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి గండకోట, ముప్పినాడు, తనాడు,
పెనదాడి, పెడకల్లు, సకలినాడు, ఏయకనాడు, పొత్తపనాడు మొదలగు
సీమల నెల్ల జయించి గంగదేవ మహారాజును తనకు సైన్యాధ్యక్షునిగ నియ
మించి యాతఁడు తనకుఁ బ్రతినిధిగ నుండి సైనికులను బరిపాలించునటు లనుజ్ఞ
మొసంగెను. కాఁబట్టి యప్పటినుండయు గంగయ సర్వాధికారియు సైన్యాధ్య
క్షుఁడై ప్రతినిధిపరిపాలకుఁడై మిగుల వాని గాంచెను. గణపతిదేవచక్రవర్తి
లోబడిన సామంతరాజుల నెల్లరను కానించి యదుపులోనుంచి ప్రవృత్తు

దైనందున గంగయసాహిణికి మాండలిక బ్రహ్మరాక్షసుఁడనియు, రక్కసగంగనియుఁ జేరులు వచ్చెను. ఆకాలమునం దాంధ్రచక్రవర్తియైన గణపతిదేవుని రాష్ట్రంబున దెబ్బదిరెండు వినియోగంబులవారు గలరు. వారి కెల్లగను నీతం దధిపతి గావున బాహుత్తరి నియోగాధిపతి యని బిరుదమును వహించెను. అయ్యలరాజు నారాయణామాత్య విరచితమైన హంసవింశతి యను ప్రబంధమునందుః—

“గురు మహా ప్రధాన సామంత సేనాపతి ద్వారపాల కావసరిక ఘటికా నిర్ధారక గణక శేఖక పౌరాణిక పురోహిత జ్యోతిషిక కాగ్యజవిద్వాంసక దేవతార్చక మూలాకాగక పరిమళకారక చేస్తాధికార గజాధికా రాశ్వాధికార భాండాగారాధికార ధాన్యాధికా రాంగరక్షక నూతనూద బేతాళమత తాంబూలిక తాళనృంతక నరవాహన చ్చాత్రిక దామరిక కళాంచిక శరశారిక కీరమాలిక పాదుకాధార నర్తక గాయక వైణిక శాకునిక మాగధ వైతాళిక స్తుతిపాఠక పరిహాసక ఔగక రజక సౌచిక చర్మకాగక ముద్రాధికార పురపాలక గజవైద్యాశ్వవైద్య పశువైద్య భేరివాదక ముగజవాదక కారక కుంభకాగక చిత్రకాగక వ్యావహారిక మృగయాది పక్షివాహక ఫణిహారి కోగ్రాణాధికార వైశ్యజనంబు” లాదిగా దెబ్బదిరెండు వినియోగంబుల వారిని పేర్కొని యున్నాఁడు.

గంగయ సాహిణి దానధర్మములు.

గంగయసాహిణి చేసిన దానధర్మములను గూర్చి శాసనములనేకములు కడప కందనోలు మండలములలో ననేకములు గానవచ్చును. ఆకాలమునాటి ప్రభువులనలె నె దేవతా బ్రాహ్మణ భక్తగలవాడఁగుటచేత నితఁడనేక శివాలయములకును బ్రాహ్మణులకును దానధర్మములను గావించి ప్రఖ్యాతుఁడయ్యెను. ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౭౭ (క్రీ. శ. ౧౨౫౫) రాక్షసనామసంవత్సర శ్రావణ గుద్ధ ౧౫ మంగళవారమునాఁడు చంద్రగ్రహణ పుణ్యకాలమున త్రిపురాంతకములోని త్రిపురాంకశక్త్యనకు మోడివాడిగాడిలోని పూలచెరువు గ్రామ

మును ధారాపూర్వముగ దత్తముగావించెను. అతీయమును మైదకూసుపట్టణమున శకవర్షము ౧౧౮౧ సింహాద్ధిసంవత్సర పుష్య ౧౧ శుక్ర సంక్రాంతిపుణ్యకాలమున బ్రాహ్మణులకు ఓర వృక్షులు గల శ్రోత్రీహాగ్రహగమును జేసి ధారాపూర్వకముగ దత్తముగావించెను. ఇంతియగాక త్రిపురాంగములలోని శ్రీమూలస్థానదేవునికి బోయపల్లి చెడ్డపల్లి గ్రామములలో భూదానములను చేసెను.

జన్నిగదేవ సిద్ధయదేవుల యుద్ధము.

గంగయసాహిణి ములికినాటి దేశమును బరిపాలనము చేయుచున్న కాలమునఁ గాంచీపురమునుండి భీమ నుదేవ నుచోగాజు గుమానుఁడు సిద్ధయదేవమహారాజు ములికినాటిని జయించి స్వాధీనపఱుచుకొన నలయు నని దండెత్తివచ్చి పట్టపురావి గ్రామమునకుఁ బూర్వభాగమునందు రెండుపర్వుల దూరమునఁ బినాకనీనదికి నుత్తరభాగమున నున్న సోమశిల పట్టణము కడ దండు దిగి యుండఁగా గంగయసాహిణిలోఁ బుట్టువుగుమానుఁడైన ముగారి నాగాయణ చలమర్తిగండ గండ నెండేర జన్నిగదేవమహారాజు ప్రైశ్ఠమును గూర్చుకొని వచ్చి గంగయసాహిణి పక్షమున సిద్ధయదేవుని సేవల నెఱుంగొని ఘోరయుద్ధము చేసెను. ఒకటి రెండు సాయలు సిద్ధయదేవ నుచోరాజునకే జయము కలుగుటయు. సిద్ధయదేవుఁడు విగ్రహుగణము నొందునయ్యుండటస్థించెను. గణపతి దేవచక్రవర్తికిగి గంగయసాహిణికిని కొత్తల జన్నిగదేవమహారాజు కాకతీయ రుద్రదేవునికి నైశాధ్యక్షుఁడయ్యెను.

గణపతిదేవచక్రవర్తి జై'నబొద్దులను జరిపించుట.

పండ్రెండవ శతాబ్దమున విరజైవమఁగము త్రిలింగదేశమునఁ బ్రభవ్తమాన మై వ్యాపించుచుండినను జైను లనేకులు గురక్షులై యుండుచు నద్విరి కాని గణపతిదేవచక్రవర్తి కాలమున నట్లేదు మొదల శైవమతాభిమానియు నదైవితవాదియునై యుండి జైనులయొడఁ బ్రబలద్వేషమును కాపుచుండె నని యనేక గాదలనలనఁ దెలియుచున్నది. ఏకలీలానగరమున జైను లనేకులు నివసించుచుండఁగా సహింపఁ జాలక శైవులును బ్రాహ్మణులను చక్రవర్తి

ప్రేరేపింప నతండు జైనుల ననేకులఁ జంపించెను. ముప్పదియాఱు జైన గ్రామములను నాశనము గావించెను. ఈ ఘోరకృత్యముల నన్నిటిని తిక్కనసోమయాజి ప్రేరేపణముచేతనే జరిగించె నని సోమదేవరాజీయాది గ్రంథములం జెప్పబడినది గాని యది యంతగా విశ్వసీంపఁ దగినది గాఁ గనుపట్టదు. ఎందుకనఁ దిక్కన సోమయాజి గణపతిచక్రవర్తిని సంవర్ధించె నని చెప్పబడు విషయము పూర్వగాథలఁగాఁ గానంబడుదున్నది గాని శాసనాదిదృష్టాంతములవలనఁ దెలియంబడ దని తిక్కన సోమయాజి మరుమిదిని రాజులం గూర్చిన ప్రశంసామునం జచ్చించియున్నాఁడను. ఒక వేళ నీ గాథయే నిజమైన జైనయుడల నిశ్చయింపఁ శ. ౧౨౫౨ దన సంవత్సరమున జరిగి, యుండవలయును. - గణపతి చక్రవర్తి యద్వైతవాది యని గణపతిచక్రవర్తి వూఁతులైన గణపాంబయొక్క యేనమవల శాసనముఁగాఁ జెప్పబడినది. గణపతి దేవచక్రవర్తి కాలముననే జైను లయిన కంసాలలనుండియు, సెట్టి పెద్దలయిన పేలగాలనుండియు గ్రామ కర గోద్యోగములు దొలఁగింపఁబడి నియోగి బ్రాహ్మణుల కేయబడినది. అంతకుఁ బూర్వము వీరలు బ్రాహ్మణులకుఁ బ్రతిఘోలముగ నుండుటచేత నిస్సాక్షు సంభవించినది. దీని సంతయును విచారించి యాడఁగా గణపతిదేవ చక్రవర్తి యితర విషయములం దెట్టి సుగుణాధ్యుడైనను ఈమఱవిషయమున సహనములేనివాఁడని స్పష్టమగుదున్నది. కాబట్టి బౌద్ధ దేవాలయంబులు జైనదేవాలయంబులు గూలం ద్రోయించె ననియు, జైనగ్రామముల నశింపఁజేసె ననియు, తిరుగఁబడిన జైనుల ననేకుల సంహరించి యనేకులను దేశమునుండి వెడలఁగొట్టించె ననియుఁ జెప్పెడి గాథలఁగాఁ జాలవఱకు సత్యము గల దని విశ్వసీంపదచ్చును.

చెన్నా ప్రెగడ గణసామాయ్యుఁడు.

ఇకఁడు గణపతిదేవుని బ్రాహ్మణమంత్రులలో నొక్కఁడై సర్వాధికారియై ప్రసిద్ధిగాంచినవాఁడుగా నుండెను. ఈమంత్రిశిఖామణి శా. శ. ౧౧౬౭

విశ్వావసునామ సంవత్సర పుష్యశుద్ధషష్ఠి కుజ వాసగంబున మకరసంక్రాంతి నిమిత్తమునఁ గాకతి గణపతిదేవ మహారాజునకు ధర్మముగా త్రిపురాంతక దేవున కంగరంగభోగములకై నడిపింపఁబడుచున్న త్రిపురాంతక గ్రామములో సుంకము లేకుండ మున్నూరు నివేశనములను సేయుకవాంఁడిను దానము చేసె నని మాత్రము త్రిపురాంతక కాసనములలో నొక దారింబట్టి దెలియుచున్నది.

మేచయ నాయగుండు.

ఈ మేచయనాయకుఁడు గణపతిదేవ చక్రవర్తి కాలమున నేకలూ నగరపాలకుండును అతని కనుంగుండలనరియు నై యుష్మయందె నని మూగనీ కవికృతమైన మాగ్నందేయ పురాణముముక్తి యనతాద్యలో నిర్ణంది నీక పద్యములోఁ జెప్పఁబడియున్నది.

“ నీ. ఏరాజు రాజుల నెల్ల జయించి ము

నెట్టికై బట్టె నోద్వక్తనమున

నేరాజు నేకునీహారాది మధోద్ధర్వ

నేకపట్టణాల నేలి వ్రాలె

నేరాజు నిజకీర్తి నెరిమిని దీగల ను

ల్లాసంబు నొంద నలంకరింజె

నేరాజు తన లేజ మీజగంబునకు న

ఖండైకవిధవంబుగా మెనర్చె

నట్టి కాకతి గణపతిజ్ఞాధిపాగు

ననుంగుఁ దలకరి ధర్మాకుడధిక పుణ్యుఁ

డయిన మేచయ నాయకు ప్రయతనూజ

నకులకుభలక్షణ కుప్పరితామూంగి.”

ఈ మేచయనాయకుని కొమార్తయైన మల్లమాంలికను మల్లచయూ వల్లభుని కుమారుఁ డగు నాగయగదినిశ్వరుండు వివాహముఁ జేసెకొనియును, రుద్రమదేవిం గూర్చి వ్రాయు ప్రకరణమున ని నాగయ దరిత్రము వివరింపఁబడును.

అద్దంకి ప్రభువు మాధవ నాయకుడు.

చోడ చక్రవర్తుల పరిపాలనమునం దెప్పుడో మహారాష్ట్ర సేవణ దేశమునుండి వచ్చిన నాయకులు గొందఱు అద్దంకి సీమకు నధికారులుగ నేర్పడిరి. సేవణరాజులు యాదవులగుటం జేసి వీరిని గూడ యాదవులను గానే భావింపవలసియున్నది. ఈ ప్రభువుల శాసనములు క్రీ. శ. ౧౨౧౦ దవ సంవత్సరము మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౨౭౫ దవ సంవత్సరమువఱకు అద్దంకి సీమలో గానంబడుచున్నవి. గణపతిదేవ చక్రవర్తి కాలమున నీ సీమ కధిపతియై పరిపాలనము నేయుచున్నవాడు శ్రీమన్మహామండలేశ్వర మాధవమహారాజు గా నుండెను. అతివినుమహాయోగూఢ ప్రాధరేఖా రేవంతుఁ డనియు, పరిబలకృతాంతుఁ డనియు, శివజాగతినజ్రపంజనుఁ డనియు, మండలీకగవం దోలి యనియు, జీవరక్షచక్రవారాయణుం డనియు బిరుదములను బొందినవాడు గా నుండెను. ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౩౦ విధివసంవత్సర భాద్రపద శుక్లపక్ష దశమి సోమవారమునాడు సంక్రాంతి సమయమున శ్రీమాండుకేశ్వర మహాదేవునకుఁ గుండ్లకమ్మగుఁ బడమట నున్న కొటికలపూడి గ్రామమున నలువది పుట్లపాలము దానము చేసి నని వంగవోలు తాలూకాలోని మణికేశ్వర గ్రామములోనున్న పాండుకేశ్వర దేవాలయమున కెదుట నున్న తొలిపై వ్రాయఁబడిన శాసనమును బట్టి తెలియుచున్నది. - కనుక నితఁడు క్రీ. శ. ౧౨౦౮-౯ దవ సంవత్సర ప్రాంతమున అద్దంకి సీమను పరిపాలనము నేయుచుండె ననుట యధార్థమని స్పష్టపడుచున్నది.

ఇరువది ముప్పది సంవత్సరములకుఁ బిమ్మట వ్రాయఁబడిన శాసనములలో నీతఁడు కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తికి సామంతుఁడై యున్నటుల వ్రాయఁబడియుండుటం జేసి యీనడుమకాలమున నెప్పుడో కాకతి గణపతిచే జయింపఁబడి యాతని సామంతుఁడై యుండె నని నిశ్చయింపక తప్పదు. కాబట్టి

గణపతిదేవుడు వెలనాటిని జయించిన పిమ్మట శ్రీ. శ. ౧౨౨౮ వరకు సంగర్భర ప్రాంతముననే యీమాధవనాయకుని జయించి యుండును. ఇతనికి సామంతులైన గోత్రము. ఇతడు శ్రీ. శ. ౧౨౩౬-౪౦ వరకు సంగర్భరము విభున సంక్రాంతినాడు తనతల్లిదండ్రులను గణపతిదేవ మహారాజునకును ధర్మరాజునకును పులపాడు గ్రామములో మల్లికార్జునాలయమును గట్టించి యావాలయమునకును, పూజారులకును, వైదిక బ్రాహ్మణులకును, నియోగి బ్రాహ్మణులకును, దేవస్థానము నొకరు లయిన మంగళవాండ్రునకు, బోగమువాండ్రునకు వృత్తిక్షేత్రములను దానము చేసి ప్రఖ్యాతుడయ్యెను. ఇతనిభార్య చాత బావి. ఈమెనుందు నీతినిఁ సింగళదేవుడు, సాంగళవాణి దేవుడు, గోపాలదేవుడు నను మావురు పుస్త్రులు జనించిరి.

సింగళదేవ మహారాజు.

మాధవదేవరాజునకుఁ బిమ్మట సింగళదేవమహారాజు ప్రభువయ్యెను. తండ్రివలెనే యీతఁడును చక్రవర్తియగుటచేతగాఁ గల విభువముల నన్నిటిని వహించెను. ఇతనికాసనములు శ్రీ. శ. ౧౨౪౭ వ సంవత్సరము మొదలు కొని శ్రీ. శ. ౧౨౫౪ వ సంవత్సరమువఱకుఁ గానిపించుచున్నది. ఈయనకు సోమరాజు ప్రధానిగ నుండెను. ఒంగోలులో నున్న శ్రీమల్లికార్జునదేవుని నిత్య నైవేద్యమునకై భూదానముచేసి వ్రాయించిన యుండ్లనామ కాసనములో “సమస్తరాజ్య భరణ నిరూపిత మహామార్కటక విరాజమాన మానుషాన్నక ప్రభుమంత్రోత్సాహ శక్తిత్రయగుణసంపన్నుఁడును, బాహుసత్తారి నియోగాధిపతియును, సకల లక్ష్మీపతియును, సమస్తసేనాధిపతియును, పతికార్యధురంధరుండు” నని యీతనింగూర్చి వ్రాయఁబడినది. సోమరాజునకు వెనుక మాయిదేవప్రెగ్గడ మహాప్రధాని యయ్యెను.

శ్రీసారంగవాణిదేవ మహారాజు.

ఇతడు సింగళదేవునకుఁ జ్యేష్ఠసోదరుఁడును మాధవదేవరాజునకు ద్వితీయపుత్రుఁడునై యుండి సింగళదేవునకుఁ బిమ్మట ప్రభుత్వమున వహించెను.

చెను. ఇతఁడు గణపతిదేవచక్రవర్తికి సామంతుడై అద్దంకిసీమను బరిపాలనము సేయుచు విక్రమసింహ పురాధిపతియైన మనుమసిద్ధిరాజుతోడ యుద్ధములు సేయుచుండెను. ఒకయుద్ధములో నితని మనుమసిద్ధిరాజు జయించినట్లుగాఁ దిక్కున కపిసాగ్వభౌముఁడు తన నిర్వచనోత్తర రామాయణ పీఠికలో వ్రాసియున్న వివరమును రెండవ ప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాను. ఇతఁడును తనతండ్రియైన మాధవదేవరాజు వహించిన “అతివిషమహారూఢ ప్రాణశేఖరేవంతుఁడు, పగబల క్మతాంతుఁడు, శరణాగత వజ్రపంజరుఁడు, ఘండలీకగఁ గందోళియు, జీవరక్ష చక్ర నాగాయణుఁడు నను బిరుదముల నన్నిటిని వహించెను. ఇతనికి గోవింద నాయకుఁడు మంత్రిగ నుండెను. ఈసారంగధరుఁడు బ్రాహ్మణసత్తుపాలియు, బ్రాహ్మణభక్తుఁడునై యుండెను. ఇతఁడు సారంగపురమును నగ్రహారమును గల్పించి రతిభాగములుగ విభాగించి వివిధ గోత్రులయిన బ్రాహ్మణులకు భక్తివిశ్వాసపూర్వకముగా ధారాదత్తము చేసి బ్రాహ్మణసనము వ్రాసింది యిప్పించెను.

వెలమవీరులచరిత్రము.

కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తికి భృత్యులుగ నుండి నిత్రమాధ్యులని ప్రసిద్ధి గాంచిన వెలమవీరులు కొందఱు కాకతీయ చక్రవర్తుల సామంతుల బలవంతములం బడసి బహుభూములను బరిపాలించినందులు గాదలనేకములు చూపట్టుచున్నవి. వెలమవారు సంస్కారశూన్యులై కూడ ప్రాయములయిన క్షత్రియసంతతివారయినను, సద్బుద్ధులగునియుఁ జెప్పుకొను తెగల వారలలో నొకరుగ నున్నారు. ఈతెగవారిని నూర్చిన చరిత్రము సాంతముగా నిందు దొలుపుటకు సాధ్యపడక పోయినను కొందఱు కయినను వివరించుట యావశ్యకముగఁ గానంబడుచున్నది. వెలమ శబ్దము “వెల్లాన్య” అను శబ్దమునుండి పుట్టినదని కొందఱు చెప్పుచున్నారు. “వెల్లాన్య” అనఁగా నీరును గట్టువారు (వ్యూహసాయకులు) అని యర్థము. వర్తశబ్దభవము వెలమయని చెన్నపురి రాజకీయ కలాకాలముందు సంస్కృతీకర్యములుగా నుండి క్రితీకర్యములయిన ఎమ్. శేషగిరి కాస్తులవారు “శబ్దకామ్రు” నును తమ గ్రంథమునందు వ్రాసియున్నారు. దక్షిణ హిందూస్థానమునగారి క్షత్రియులను బరిపాలించిన వారిలో వర్తశబ్దమును నానుముల కుదను జెట్టుకొన్నవారు పల్లవులు, కదంబులు, చాళుక్యులు మొదలగువారుగా నున్నారు. మైకలాకాలముందు శేషగిరి కాస్తులవారికిఁ బూర్వ మాపదవియందే యుండిన ఆపర్వగారు పల్లవులే వెలమలని వ్రాసియున్నారు. శబ్దముయొక్క చరిత్రయొట్టి దైనను వెలమలును కమ్మవారివలెనే మిశ్రజాతిగా రయినందులు చరిత్రము

వేసూర్లఁ జాటుచున్నది. చరిత్రమునందు రెడ్లకును కమ్మవారికిని వెలమవారి కని సంబంధములు గానంబడుచున్నవి. ఇంతమాత్రముచేత నీ మూడు తెగలవారు సుక్కు తెగలనుండి యేగ్గుడినా రని చెప్పటకును సాధ్యపడదు. ఈ మూడు తెగలకు జన్మస్థానములు గొల్ల జాతులును పల్లెజాతులు నై యున్న వని చరిత్రమునందు దృష్టాంతము లనేకములు గానంబడుచున్నవి. * ఆంధ్ర సామ్రాజ్య విజృంభణకాలమున యదువృష్టి భో జాంధకు లనియెడు గొల్ల జాతుల వారికిని యావనశక పక్షావాదులకును గలిగిన సమ్మేళనమువలన నూత్నరక్త మీ జ్ఞాతులయందుఁ బ్రవహింపఁగా వీరిలు విజృంభించి గంగాతీరము మొదలుకొని కన్యాకుమారివఱకుఁ గల దేశములను వేత్తేయి వంశనామములతో వేత్తేయి కాలములందుఁ బరిపాలించుచు వచ్చి రని చరిత్రము సాక్ష్య మిచ్చుచున్నది. ఆంధ్రసామ్రాజ్యము భగ్నమైన వెనుక వల్లభవంశ మను పేరిట సురాష్ట్ర దేశ మును బరిపాలించినవారును, చాళుక్యవంశ మనుపేరిటఁ గుంతలవేంగీదేశము లను, కాకతీయు లనుపేరిటఁ బెలుఁగుదేశమును బరిపాలించిన వార లీ వెలమ కమ్మ తెగలవారే గాని యన్యులు గాఁ గనుపట్టరు. ఈరెండు తెగలలోని వారును వారినాని సామాంశములను రెడ్డి యను బిరుద వాచక పదమును జేర్చుకొని వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చినను రెడ్లకు ప్రతిస్పర్ధలుగ నుండుచు వచ్చిరి. గాఢ్కరికూటులకును (రెడ్లకు) చాళుక్యులకును కృష్ణా గోదావరీ కుండలములలో కొండెనిగలు గలిగియుండిన కమ్మవారి పంటమహాన్వయు లయిన కొండవీటి రెడ్లకును పద్మనాభాక వెలమలకును జరిగిన యుద్ధములు చరిత్రమున సుప్రసిద్ధిములుగ నున్నవి. దుర్జయవంశజుల మని చెప్పుకొన్న వాని పల్లవు లయినట్లు కృష్ణామండలములో నుయ్యూరు పరగణాలోఁ జేరినయుదునూరు గ్రామములోఁ బ్రతిష్ఠింపఁబడిన రామేశ్వర స్వామివారి యాలయములోని యొకలాస్త్తంభముపై వ్రాయఁబడిన రాజరాజయొక్క కాసనములోఁ—

* ఆంధ్రుల సాంఘికచరిత్రము ప్రత్యేకముగా విరచింపఁబడుచున్నది గావున సవిషయమై యందు నవిస్తరముగాఁ జర్చింపఁబడును.

“ ఆంధ్రేశ రాజ్య రక్షగుణ (రాచగుడి?) ర్విరోధినదావః

రెడ్డికులకాలపల్లవరాయ ఇతి ప్రాసయానోభ్యాః.”

అని రెడ్డికులమునకు యమునినది వారి దేవత పల్లవరాయఁ డని చెప్పబడి యుండుటచేత స్పష్ట మగుచున్నది. పూర్వప్రకరణమున దుష్టయశంకల లయిన వారిని కమ్మనాటిరెడ్డనుగాఁ జేర్కొనియున్న విషయము ప్రస్తోతము లోని వాక్యములు పూర్వపక్షమును జేయుచున్న వని స్థూలద్వంద్వం గానం బడవచ్చును గాని విమర్శద్వంద్వంబోఁ జూచిన విషయన నట్టిసందేహము కలుగ నేరదు. కమ్మనాటిలో పల్లవులు, కదంబులు, గాచుక్కులు, రాయ్లకుటులు, చోడులు, గాంగులు, మాతంగులు, మాచ్యులు మొదలగువాని కొన్ని శతాబ్దములు నివసించియుండుటచేత వా రెల్లరును కమ్మనాటి రని వ్యవహారంబు బడుచు వచ్చుటచేతనా, పిరిలో రెడ్డికులమునకు సంబంధించినవారలు రెడ్డి యను బివడువాచక పదమును సామాంతములఁ జేర్చుకొనుచు వచ్చుటచేతనూ, చదువరులను సుబధిముగా భోధపఱుటకై కమ్మనాటి రెడ్డిని కెలుఁగునాచి రెడ్డిని పూర్వప్రకరణములోఁ జేర్కొని యున్నాఁడను. కత్తియెఱెగలవారు రెడ్డి, వెలమ, కమ్మయెగలలోఁ జేరుటచేరి నిమూనుయెగలలోను నిశ్చలభా భేదము లేపుడుటకుఁ గారణ మయ్యెను. అట్టిభేదముల నన్నిచేరినూర్చి కేవలము సాంఘికచరిత్రమునఁ జర్చింపవలసినది గాని యిద్దరుఁ జర్చింపరాదని పడదు. పయి నుదాహరింపఁబడిన రాజుల ముదిమూను వాసములలోఁ గే:-

“ చతుర్థరంశ సభి వాఽస్త్రాగ్రాధ

శృంభుం సమారాధ్య తిగోఽభిగానుః

ధాత్రీపతిర్విం (భువి?) దుష్టయత్విం

వర్తాంతనామాపి నరేంద్రచిహ్నమే.”

అని నరేంద్రచిహ్న మైన వర్తచిహ్నమును సామాంతమున వసించెడివా రని చెప్పియుండుటచేతఁ బైని శ్లోకంబడిన పుడిమల యభిప్రాయములు సరియైన వే మో యని తోఁపఁగోడు. మఱియు సామాంతముల వర్తకర్తలు గలవారు కూడ దుత్తరీయు లని ప్రస్తోతమునోర్లఁ జూచుచున్నది. ప్రాచీన

శాసనముల వెలమశబ్ద మెచ్చట నైనఁ గలదా యని విచారింపఁగా మొదటి కులొత్తుంగ వోడచక్రవర్తి కుమారుఁ డైన రాజరాజ వోడగంగుచే వ్రాయం పఁబడిన టేకశాసనములొ “వెలమనూళ్లు” అను నొక తెగవారు తెలికతెగ వారిలోఁ గల రని గనుపట్టుచున్నది. తాము సహస్రశాఖాన్వయ గోత్రుల మనియు, మనుకులక్షత్రియుల మనియుఁ దమశాసనములఁ దెలికతెగవారు చెప్పుకొనియున్నారు. ఏదీ యెట్టు లున్నను వెలమవా రెల్లరు సెక్కతెగలోని వారు కారు; అట్లే రెడ్లుగూడ నొక్కతెగలోనివారు కారు.

పద్మ నాయకులు.

వెలమలలో సెకశాఖవా రని చెప్పబడెడి పద్మవెలమలే పద్మనాయ కుల మని చెప్పుకొనుచున్నారు. సత్యైకద్వస్త్వితోడను నిష్పక్షపాతబుద్ధితోడను విమర్శించి చూచిన పక్షమునఁ బద్మనాయకులు కేవలము వెలమలలోనుండి యేర్పడినవారుగాఁ గనుపట్టరు. పద్మనాయకు లన నెవ్వరో మనము తెలిసి కొనుటకుఁ బూర్వము పద్మనాయకుల మని చెప్పుకొనువారిచేఁ బ్రకటింపఁబ డినవారి గ్రంథములొగోసేమి వ్రాయఁబడినదో విచారింపవలసియుండును. పద్మనాయకకులజా లయిన వెలుగోడవారి వంశచరిత్రమునందు “వీరు నాల్గవ వర్ణములొ నత్యుత్తమమైన పద్మనాయక కులమువారు. ఇందుఁ బద్మనా యకుఁ డనఁగాఁ బద్మబాంధవుం డగు నూర్యుఁడు” అని వ్రాయబడియుం డియు నేమికారణము చేతనూ “లేదా, పద్మనాయకుం డనఁగాఁ బద్మపతి యను రాజు ఆతఁడు.

‘స్లో. మహాపద్మపతిః కర్ణ స్సందః క్షుత్త్రివిణాశకృత్’ అని పురాణములయందుఁ జెప్పఁబడినవాఁడు; ఆతనివిషయము సంక్షేపముగ నిట్లేఱుంగఁ దగినయది: —

‘మహానంది యను రాజునకు వివాహితశూద్రస్త్రీయందు మహాపద్మ పతి యను వాఁ డుదయించె. ఆతఁడు నూర్యచంద్రవంశజు లగు రాజులను దనకు వందనాదు లాచరింపుఁ డని నిర్బంధించి వశపడనివారిని క్రమము

పేర్కొని బలుచుకొని కొన్ని సంవత్సరములు కారాగృహమున నుంచెను. అప్పుడు వారు జాత్యుచిత్రసంస్కారవిహీనులై పెద్దకాలంబు కారాగృహంబున నుండ నొపక పద్మపతి కభివాదనాదుల నాచరింప నంగీకరించి కొదనుగ్రహంబున వెడలి వింధ్యగిరిదక్షిణప్రాంతమున నంగకళింగాంధ్రాదిదేశములు చేరి యచ్చటచ్చట రాజ్యముల నాక్రమించుకొని. ఇట్లు కాగా వారు పద్మపతివలన బహుకాలము జాత్యుచిత్రసంస్కారవిహీనులై యొక రైగవారుగా నేర్పడి కూడ్రప్రాయులై యున్నందున నేకులమువా రనియుం జెప్పటకు వీలు లేక పద్మనాయక కులమువా రని వ్యవహరింపఁ బడుచు వచ్చిరి. అనగాఁ బద్మపతి యనువాఁడు నాయకుఁడుగాఁ గల కులమువా రని యభిప్రాయము' ఇట్లు బాబ్బిలివారి రావునంజయ చరిత్రము రగ పేజిగా వ్రాయఁబడినది." అని వ్రాయించినారు. పద్మనాయక డను నానఁ దెవ్వఁడో ఏమి బోధపడక దని నైవాకృత్యములంబట్టి దెలియుచున్నది. అయిన నేకస్థానంబున రలు "వేతాళనాయకుఁడు లేచర్లనంజయచరిత్రము మూలపురుషుఁడుగా నుండినట్లు వెలమకులమువారి కందఱుకుఁ బ్రపదమము పద్మనాయకుఁ డను ననఁడు మూలపురుషుఁడై మహాప్రసిద్ధుఁడుగా నుండి కన్యూలయునఁ గులమువా రందఱు పద్మనాయకకులమువా రని వ్యవహరింపఁబడుచున్నా రని దెప్పినం జెప్పిన చ్చును గదా" అని వ్రాయుట వింతగ నున్నది. వెలమకులము వారి కందఱుకుఁ బద్మనాయకుఁడు మూలపురుషుఁ డని చెప్పటకుం గల యాధార మెయ్యదియుఁ గానం బడదు. పద్మనాయక కులముయొక్క యుదంజ మెఱుంగకయే నాల్గవగ్గములో నన్యక్షమ మైన దని వ్రాయుటయు వింతగ నున్నది. చతుర్థవగ్గములోఁ జెరిన క్కిన కాఖిలకారకంటె నెట్లుక్త ము మయినదో ప్రమాణములు చూపింపకపోవుట వలన నం దెద్దియో విశేషముండె నని బోధపడక పోదు. రావునంజయచరిత్రమునందు "ఏకులమువా రనియుం జెప్పటకు వీలు లేక పద్మనాయక కులమువా రని వ్యవహరింపఁబడుచు వచ్చి" రని లేమిల్లము నెయ్యుచుండ నేఱుగ న్యాఖ్యాన మేల పద్మనాయకులొకప్పుడు క్షత్రియులుగ నుండి కూడ్రప్రాయు లయి పోయి రని

కెలుపుచు అందులకుఁ బ్రమాణముగా ననేక త్పత్రియులు శూద్రులయిపోయి
రని పురాణాదులలో నుండి కొన్ని వాక్యములను బ్రకటించి యుండిరి. అయ్యవి
మీరినిగుఱించి వ్రాయఁబడినవికావు.

“ వసిష్ఠ కాండిన్య ధనంజయానాం
గోత్రోద్భవా కాశ్యపగోత్రజాతాః
శూద్రా ఇ వాత్యంతగృహీతజనాః
భూషా భవిష్యంతి కలః యుగే హి.”

అని వసిష్ఠ కాండిన్య ధనంజయ కాశ్యపగోత్రజాతు లయిన రాచ
వారిని గూర్చి చెప్పఁబడినవాక్యములు గాని పద్మనాయకులను గూర్చి చెప్పి
నవి కావు. రావునంజయ చరిత్రకారునకుఁ గూడ సందియము తోచి స్పష్ట
ముగఁ జెప్పఁ జాలక “అట్టివారు (శూద్ర వేషధారు లగు త్పత్రియులు) ఆంధ్రా
దిదేశములలో నే స్థిరపడిన ట్లుండుటం బట్టి వారి పద్మనాయకులను నామమున
నుండిన కాఖివారుగా ననుమానింపఁబడుదురు.” అని వ్రాసి యున్నారు.
ఇటీవలి శూద్రులు త్పత్రియు లై రనుటకుఁ గారణము వజ్రాశ్రమధర్మములోఁ
జేరిన కులముచేత గాక తాత్త్వమును దాల్చి భూమిని జయించి పాలించుట
యని చెప్పవచ్చును. అట్టివారు పదునెనిమిది జాతులలోను గూడ నుండి
రనుటకు శేషమూర్తమును సందియము లేదు. కాఁబట్టి పద్మనాయకుల నిజస్థితి
దెలిసి గొనుటకుఁ బ్రయత్నింతుము. ఈ వెలుగోచి వంశములోని వారి ప్రేరణము
చేతనే వ్రాయుంపఁబడిన పద్మనాయక చరిత్రమునందు నేమి వ్రాయఁబడి
నదో విచారింతుము. అందు వెలమల జన్మవృత్తాంతమును గూర్చి యీ క్రింది
రీతిని వ్రాయఁబడి యున్నది.

“క. కూరుల జన్మస్థానము
నారసి నియమింపఁ గూడ దది యె ట్లన్నకా
విరులు పుట్టుఖిమారులు
సూరిజనులఁ బోల మిగులఁ జోద్యం బగుచున్”

ఉ. కొందఱు రెడ్డినాయకులు గోప్యము నందిరి మానుషమునకా
 కొందఱు లక్ష్మనాయకులు కుంభిని క్షీరజలాత్మిఁ బొల్పిరి
 కొందఱు కొంకణోద్భవులు ఘోరపరాక్రమలేలఁ గ్రాలఁగా
 నందఱు నేకమై ధరను నద్భుతలేలఁ జేలంగి రంభయున్.”

అని శూరులజన్మస్థానము నియమింపఁ గూడ దనియు మానుషశంకు
 లును పరాక్రమశంకులునైన కొందఱు రెడ్డినాయకులును, కొందఱు లక్ష్మనా
 యకులును, కొందఱు కొంకణోద్భవులును, ఏకమై యద్భుతలేల విహరించి
 రని నుడివియున్నాఁడు. మరియు నాగ్రందమున నే యనేక విధములుగా
 నాకాలమునాటి గాథలను విరస్కరించుకొని వచించియున్నాఁడు.

“గీ. కొంకణాదిక సేతువు కుంభినులను

నాంధ్రద్రవిడాదిదేశంబులందు వెలను
 పేరు ప్రఖ్యాతి నొంది విస్తార మగుచు
 గర్వము బహుముఖవర్ణ సంగతులఁ దనరి”

“క. లోహము తామ్రము సిద్ధుఁడు
 సాహసమునఁ జేయు రజతస్వర్ణము భంగిన్
 యాహతమైన కలంబున
 నూహం బ్రబలించె న్నృపతి యుర్విపు బిన్నన్.”

“క. మధుతి జలకణ సంతతి
 ముద్రిత వరకుక్తి పతిత మూర్తము భంగిన్
 కూద్రాభౌషం బయ్యెను
 రుద్రక్షేతిపాలు వాక్యరూఢిఁ జేలంగన్”

“గీ. ఊరివంద నీరు నుగళ సూర్యుఁ జేరి
 తక్కుయోగ్య మైన తెరగు గాదె
 కాలచోదితిమునఁ గాక తక్కుయఁ గొల్చి
 కాపు లెల్ల వెలను కన్ను లైరి.”

పద్మనాభక చరిత్రములో నుగాహరింపఁబడిన వైపద్యములను బట్టి కొంకణాది దేశములనుండి వచ్చిన కుంభినులు మొదలగు వారిని తక్కిన తెగల వారలు వెలనులుగ భావించి తమకన్నఁ దక్కువగఁ జూచుచున్నటులను వారలు శూద్రులు గాక పోయినను ప్రతాపరుద్రక్షేతిపాలునిచే గౌరవింపఁబడి రనియు వెలనువారిలోను కమ్మవారిలోను గూడ నూత్నరక్తము ప్రవహించుచుండె ననియు భావము సూచింపఁబడుచున్నది గదా. అప్పటికి వాడుకలోనుండు గాథలను బురస్కరింపఁకొని పద్మనాభకచరిత్రకారుఁ డట్లు వ్రాసియుండు ననుటకు సందియము లేదు. మరియు నాతఁడు స్వవచనవ్యాఖ్యాతముగా నాగ్రంథముననే మఱి యొక చోట

“క. తొలి కాల ముర్వి గొడవల

వెలర్దు యాలములయందు విహరించుటచే

నిల కాపుజనులు గొందఱు

వెలను లనన్ జగతిలోన విశ్రుతు లగుటన్.”

అనియు వ్రాసియుండెను. అంతటితోఁ దృప్తిమొందక,

“క. పద్మం బోలెడు సద్దకు

సద్దగతి స్నాయకాఖ్య సరణిదలిర్పన్

సద్ద రమారయణి ముఖ

పద్మమునం బాలుచు లక్ష్మ్య భావ మనంగన్.”

“శ్లో. దైత్యవిధ్వంసి పాదపద్మజా లటంచు

వేదములు వల్కుఁ గావున విదితముగను

శూద్రకులజాలు నాట సంనూచితముగఁ

బద్మజఖ్యాతి నియమించి పలిక రపుడు.”

అని విష్ణువుయొక్క పాదపద్మమునందుఁ జనించుటచేతఁ బద్మజాలను సంజ్ఞకలిగి నట్లు నుడివెను. అదియును గాక తక్కిన వెలనుతెగలవారిని గొందఱుచుచు పద్మనాభకుల నధికు లని చెప్పి

“గీ. తారకలలోన గహరాజు కేటయైన

భాతి దశవిధ పెలమలఁ బాయఁ ద్రోచి

సప్తసప్త పద్మజసముదయంబు

పద్మనాయకు లనఁగను బ్రబల బగళి.”

అని పొగడి యున్నాఁడు. విష్ణువు పొదపద్మమునందు జనించుట చేతనే వీరి పద్మజులను పేరు గలిగిన దనియు, అందువలననే పద్మనాయకు లనునామము వహించి రనియుఁ జెప్పుట సయుక్తికముగాఁ గనుకబ్బదు. ఎందుకన విష్ణుపాదోద్భవసంధవుల మని పంపిరెట్లు, కమ్మవారు, మొదలగు తెగలవా రెల్లరును జేప్పుకొనియున్నవా రయినను వారలకు పద్మనాయకులను పేరు గ్రంథములను వినంబడదు. శ్రీ నాచకవి కనరీమఖండమునందు పెలమలు గమ్మలు ఒంటరులు మొదలగు వారల నెల్లరను బద్మనాయకు లని చెప్పినట్లుగా నాకడ నున్న ముద్రిక ప్రతిలో నున్నది. అయినను రావునంశ్రీయ చరిత్రములో కీర్తికేసులయిన గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారు పద్మనాయకులను పెలమలను కేర్వేలు తెగలవారినిగ శ్రీనాచకవి పేర్కొనియే నని వ్రాసియున్నారు. అట్లయిన మొదల పద్మపెలమలగు పద్మనాయకులను నామము గలుగుటకు కేలు తారణ ముండవలయు నని గనుపట్టకమానదు. ఎంత మందబుద్ధులకైనను పద్మనాయకుల మున్న తోడనే పద్మ దనువాఁడు నాయకుఁడుగాఁ గలిగినసమూహ మని యర్థము గావ మానదు. అందువలన కేర్వేలు తెగలనుండి యేకారణముచేతనూ కేలుపడి వచ్చి ప్రత్యేకముగా నొకతెగవా రయి రని తెలుపుటకుఁ బద్మనాయకుల మనునదే సాక్ష్యముగ నున్నది. అందులకు గ్రంథముల సాధారణు లేమైనఁ గలవా యని పరిశీలించిన వోఁ గొంతవఱకుఁ గన్పట్టక మానవు.

పద్మనాయకులయొక్క పూర్వు లెవ్వరును కాముక్షి ద్రియకులమునా రని చెప్పకొని యుండలేదు. పద్మనాయకులలో గురునీధు లయిన కేర్వేలు వారు చతుర్థవర్ణమునందు జనించినవార మని స్పష్టముగఁ జెలుపుకొనియేయు కద్వంశజులయిన పెలుగోటివారు ప్రకటింపించిన గ్రంథములందును రాళ్ళజాడ

ప్రకటింపించిన గ్రంథములందును పద్మనాభుడు లొకప్పుడు తుత్త్రియకులము వారు గానే యుండి తరువాత శూద్రు లయి పోయి రనియు తల్లిగన శూద్రజాతులవారి కవ్వరికి తుత్త్రియనామము వర్తింప దనియు వ్రాయఁ బడియున్నది. ఇది యెంతమాత్రమును విశ్వసింపఁ దగినది కాదు. ఆంధ్ర దేశములో తుత్త్రియుల మనిపించుకొనుచున్న రాచవారి యొక్క పూర్వులు సయితము వారికాసనములలో చతుర్దశులమువార మని చెప్పకొనియుండఁగాఁ బెక్కుదెగలలో నుండి వచ్చి యేర్పడిన యీశాఖవారు తాము మాత్రము తుత్త్రియసంతతివార మనియుఁ దల్లిగనవారు కా రని వ్రాయించుట వింతగా నుండకమానదు. అందునకు వీ తొక గొప్పకారణము దెలుపుచున్నారు.

సహపంక్తి భోజనము.

ఒకప్పుడు ఢిల్లీచక్రవర్తి దండెత్తివచ్చి విశేషసైన్యములతో సూర్య గల్లు ముట్టడించినప్పుడు కమ్మనేనానులు చాలకాలము పోరాడి యోడిపోయి రనియు, తరువాత పద్మనాభుడు లనంబడెడు నీ వెలమనారు ప్రతాపరు ద్రునితో “స్వామీ మేము దేవరకుఁగా ప్రాణములు సమర్పింప సిద్ధముగా నున్నాము. మేము జీవించియుండఁగాఁ బరరాష్ట్రులు కోటలో గా లిడరు. మేము విజయమునంది వచ్చితిమేని తనుతో సహపంక్తయును సమానప్రతిపత్తి యును నీయనడెద” మని చెప్పఁగా నతఁ డందునకు సమ్మతించె నట ! అప్పుడే పారలు ప్రాణముల కాసింపక పోటబురుజుల నాక్రమించి సంరక్షిం చుచు నుండుటచేత శత్రువులు చేయునది లేక విచ్చిపోయి రట . అపుడు ప్రతాపరుద్రుఁడు హగ్దానము ప్రకారము వెలమవారియెడ మిక్కిలి కృతజ్ఞుఁ డై పారలకు సహపంక్తి యుసఁగి గౌరవించె నట . మొదట కాకతీయులు మరయుచేత తుత్త్రియు లయినప్పుడు గదా యాష్టకార్యముయొక్క ఘనత

కాకతీయులు చతుర్దశులజులు.

పెళ్లడే యగుట కనుపై యుండును. కాకతీయులు తుత్త్రియకులమువారు కా రనియు, చతుర్దశులజులే యనియు నితీవల దొలగిన రెండుకాసనములలో

స్వప్తముగాఁ గానంబడుచున్నది. అం దొకటి నుల్కాఁగియుండెను దండనాముఖాద్యయు, గోనబుద్ధారణ్ణిహాతుడు నగు నిర్బంధముకల్గి - వర్తమానపుర దానకాశనము. = దానిలో

“ ఆస్పద చ్చతురో వర్ణాన్ ముఖదాహూతుమానతిః

అన్యో న్యచ్ఛాసదాదీని ధూతాని స్థావరాగీని.

“ అథ స్వీకృతవర్ణాక్ష ధర్మనిర్మలచేతనః

బాతాన్ ద్వినాతియః పశ్చాచ్ఛత్రుత్వగులముద్భవం. ”

“ తత్రాశేక నృపాల ఫాల లిఖితాం వీరాంకవర్ణావళిం

దృశ్యందగః మనగళం సమదగ త్త్రైకు ప్రతాపానలః

యా న్యోదంచిత కాశితీశ్వరగుల సైగాభి సలహృత

ప్రాధాహంకృతి చంద్రమా స్సనుధన సోస్త్రియాభిధానూ న్మృతః. ”

అనియు, మఱియు నామియొక్క బూదవ్రాస (భూతపుర) కాశనములో

“ తేనా మమేయమహిమా మహిమ

వర్ణాశ్రయః ప్రసవభూమి గతి ప్రవృత్తః

శుద్ధోఽభిన త్సమధికం చ (కు) (గ) X గ్లవానాం

దుగ్ధాభివ త్పురుషగర్భ గుణై రు.....

ప్రశస్త మస్తి తత్రాపి కాశితీయగులం.....”

అనియు వ్రాయఁబడియున్నది. ఇంతియు గాక కాశితీయరాజులు చతుర్థాశ్రయలయిన కన్తునాటె వెలసాటి రాజులతో సంబంధములు చేయుదుండెడి వారని పూర్వప్రకరణముల ననేకద్వంద్వాంతముల కాశనములనుండి యుత్తమాపించియున్నాను. కాబట్టి కాశితీయులతోడి గూఢపంత్రివాసము దొరకీనమాత్రముచేరి పీఠలు తక్కిన వెలమ కన్తుకామల నారకన్తుగులాధిక్యదూగలవారిని చెప్పుటకుఁ గారణ మగపడదు గదా. పర్వనాయకులు చెట్టకొను ప్రైగాధను బట్టి పరలకుఁ బ్రతాపరుడైనకీ బాగవ్యము కానితో సహా

ఈ కాశనముయొక్క ప్రతియును ఎన్నింటి కాశనముయొక్క ప్రతియును క్రియమ దాశక్తి రామకృష్ణకవి ఎదు, ఏ గరిచ నిజమ నొనంగఁబడెనని.

పంక్తభోజనము లే దని యగ్ధ మగుచున్నది గదా. అందునకుఁ గారణ మెన్ని యో యుండి యుండక మానదు. ఇంతికుఁ బూర్వము పద్మనాయకచరిత్రము నందలి పీఠలజ్జాదికమును గూర్చి నిగూఢముగా దెలిసిన పద్యములను వివరించి యున్నాను. అవి గాక పద్మనాయకచరిత్రములోని నని మఱికొన్ని పద్యములు రావువంశయులచరిత్రమునందు నుదాహరింపఁబడియున్నవి. అయ్యవి సత్యాన్వేషణపరులైన వారిని గమ్యస్థానమునకుం గొనిపోవుటకుం జాలియున్నవి.

“నీ. రెడ్డిసంతతికే మాటొడ్డిభేదం బైన

కుల ముద్ధరించి రీపెలమవారు

పద్మనాయకమానభంగంబు గాకుండ

బలియుర్ర నెగడే రీపెలమవారు

గడదేరి కాకలిగణపతి గొలిచియు

నిల నేలు ప్రభువు రీపెలమవారు

కాపులమాటకై కడగి పెలమలందు

నిలిచినకూరు రీపెలమవారు

సమరగాంగేయపటిమచే జరుపువారు

మిగుల మానంబునకుఁ బ్రాణ మిచ్చువారు

వినయదును లైన నెరమస్మృత పెలమవారు

పద్మజఖ్యాతిచే భువిఁ బరఁగువారు.”

అని పద్మనాయకచరిత్రమునం దొక పద్యము గానంబడుచున్నది. దీని లోని “రెడ్డిసంతతి! మాటొడ్డిభేదం బైన కుల ముద్ధరించి రీపెలమవారు” అను మొదటిచరణముయొక్క భావమును దెలిసికొనవలసియున్నది. రెడ్లను బ్రతిఘటించి వేలుపడిన కులము శుద్ధారణము చేసి రని భావ మేర్పడుచున్నది. ఇందలి భావమును దృఢపఱచునట్టి గాద యెద్దియైన గలదా యని మనము దెలిసికొనవలసియున్నది. అయ్యని పల్కాట విరచరిత్రమునం గానంబడుచున్నది. అందు బ్రహ్మనాయకుడు నాయకురాలితోఁ జేసిన యుద్ధము కులము పోరని పలుకాపులఁ జెప్పొనఁ బడియున్నది. అందు కులవిచక్షణము లేక

బ్రహ్మనాయఁడు మాలలు, మాదిగలు, గొల్లలు, కంసాలులు, కమ్మరులు, కమ్మరులు, రజకులు, రెడ్లు, మొదలగు తెగవారినిఁగలిసి చాఁపకూడుకుడిచె నని చెప్పఁబడియున్నది. ఇట్టి చాఁపకూడుకుడుచుట కూడ పల్నాటి యుద్ధమునకుఁ బ్రథమకారణములలో నొక్కటిగా నున్న దని వల్లభామాశ్య ప్రకటనైన శ్రీదాభిరామ మనుగ్రంథమునందు.

“గీ. ఆరువల్లి నాయినారి దుర్జంతలు

కోడిపోరు చాఁపకూడికుడుపు

ప్రథమకారణములు పల్నాటి యేకాంగ

వీరపురుషసంప్రహారమునకు”

అని స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడినది. “కోడిపందెములో సంఘవించిన కలహమియుద్ధమునకు మూలకారణము” అని విల్సనుగారు వానియుండఁగా వారు పల్నాటి వీరచరిత్రమును సరిగా గ్రహింపలే దని పల్నాటి వీరచరిత్రములోని బాలచంద్రయుద్ధభాగమును ప్రకటించిన శ్రీరామాశాంకముగారు ఈమటామును వెల్లడించినారు. మైనువాహరింపఁబడిన శ్రీదాభిరామములోని పద్యమును బట్టి కోడిపోరు కూడ పల్నాటి యేకాంగవీరపురుషసంప్రహారమునకు ప్రథమకారణములలో నొక్కటిగా నున్న దని బోధపడకమానదు. ఈ పల్నాటివీరయుద్ధమున మాలలు గోసంగులు కూడ నాయకులుగ నుండి యుద్ధము చేసి రని పల్నాటివీరచరిత్రమునుండి నొన్ని దృష్టాంతముల నింకఁకఁ బూర్వము చూపించి యున్నాను. కాబట్టి పల్నాటి వియలలో నుత్తరసిద్ధిఁదైన రేచెల్ల బ్రహ్మనాయఁడు రెడ్డికులమునకు మాతొడ్డి నానాబాటలలోనుండి నాయకుల నేర్పఱుచుకొని బాటిభేదములను బాటింపక మైని తెప్పిన కులములనా రందఱుతోడను గలిసి భార్యభావమును బలపఱుచుకొనుటఁ జాఁపకూడు రుజించి ప్రతిపక్షులను జయించి కులము నుద్ధరించి గౌరవము దెచ్చినవాఁడగుటంతేసి పద్మనాయకచరిత్రములో “రెడ్డిసంతతి మాతొడ్డి భేదంతెర కుల నుద్ధరించి రీతెలమవారు” అని వ్రాయుట సంభవించినది. బ్రాహ్మణులు నయితము పద్మనాయకులలోఁ జేరి రని యూహించుటకు కూడ పల్నాటి వీరచరిత్రమునఁ

గొన్ని వాక్యములు గానంబడుచున్నవి. బ్రహ్మసాయనికొడుకైన బాలచంద్రుడు
తనమిత్రుడైన అనపోతు అనెడి బ్రాహ్మణుని లేనతోడ గూడ యుద్ధమునకుఁ
గొనిపోక మర్తము పెట్టి యాతని నింజికఁ బంపినప్పు డాతడు బాలచం
ద్రుని కాగ్యమును గన్పించి యీక్రందితీతిని జింతించుచు పౌరుషముచే నాత్మ
హత్య గావించుకొని ప్రాణంబుల విడిచెను.

“ పెంగునైతిని వెలమలపద్దఁ

గలిమి కోసము వచ్చి కలియుట లేదు

వలమునఁ గూడ వని హామలు లేదు

కల్లని కండ్రిని దాయాదిజనుల

నెడఁ బాసె ని పొందు నే నమ్మియుంటిఁ

బగవాడ నైతిని బాంధవతతిఁ

బాసె పోదగు నయ్య బ్రహ్మన్న తనయ”

పల్నాట ధూమిపకులు గూడగొల్ల సవతి తల్లుల బిడ్డ లని స్పష్టముగ

“ క్రీడాభిరామ” మను గ్రంథమున నీ క్రంది పద్యముల వాకొనఁబడి
యున్నది.

“నీ॥ ఇచ్చోట ధుజియించి రేక కాగ్యక్షులై

సామంతుల పడులు దాఁపకొడు

ఇచ్చోటఁ జింతించె నిచ్చ నుపాయంబు

నలిసాడు యార్వల్లి నాయురాలు

నిజ మను కుద్ధి కై నిప్పుల యే కల

మూలాడె నిచ్చోట చలసాని

యిచ్చోటఁ బోరిరి యల పణంబుగ గొల్ల

సువతికల్లులచిడ లవనిపకులు

ధీరులగు వార లేవుదు విరవురుమ

కై మహాత్థతి నిచ్చోట నాజిఁ బడిరి

యనుచుఁ జెప్పదు రైతిహ్య ముచట వచుట

జనపపెద్దలు పల్లెదేశములయందు.”

హైహయవంశజుల మయిన షట్త్రియల మని చెప్పుకొనెడి రాచ
వారుసయితము “గొల్ల సవతి తల్లుల బిడ్డలని” పేర్కొనఁబడుచుండఁగాఁ
బద్దనాయకులు కులమునఁ దక్కినవారలకన్న నెట్లుధికు లగుదురో యూ
హింప నలవిగాక యున్నది. గొల్లలు ధర్మశాస్త్రమునందు సమ్మాదులని
పరిగణింపఁబడినవా రగుటచేత వెలమలకు, రెడ్లకు, కమ్మవారికి గృహసేవకులుగ
నుండి వంట మొదలగు పనులు చేయుచుందురు. వల్లవుడఁడనగా గొల్లవాడని
మాత్రమే గాక నంటలవాడని యర్థము గలదు. పద్దనాయకులలో “వల్ల
వారిత్యా వల్లఁ త్రినేత్రా వల్లవచక్రవర్తి” యను గొడుదములు గలవారు వల్లవుల
నియు, వారు 22 గోత్రములలోని వారనియు రావువంశీయుల చరిత్రమున
మొదట నుదాహరింపఁబడిన గోత్రవర్గముం గూర్చిన పట్టికలనఁ దెలియు
చున్నది. పద్దనాయకులలోఁ గొందఱు “గోసంగి వైరి తలగుండు గండా”
యను బిరుదును వహించినవారు గోసంగులనియ యూహింపవలసియుండును.
ఎన్ని విధములుగా నాలొచించినను బ్రహ్మనాయుడే నానాబాలినాయకుల
నొక్కచోటికిఁ దెచ్చి రెడ్లతో ప్రతిఘటించి పోరాడినవాడు. వారి కరు
వాతనే పద్దనాయకులు కాకతీయులను గొల్చుచు గణపతిచక్రవర్తి రుద్రము
దేవి ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి మొదలగువారి పాలనములో గొప్ప పదవులను
వహించి కాకతీయ రాజ్య సంగతుపై యుప్పిరి. ఈపద్దనాయకులలోఁ
గొందఱు “బిరుదు నాయకురాలి రగరంగ రాఘవ త్రాణ సహస్రబాహు.”
యను బిరుదును వహించినవా రుండుఁటచేత వీరిలు బ్రహ్మనాయని కాలములో
నాయకత్వమును బొందినవా రనుటకు సరదియము కలుగరాదు. పద్దనాయ
కులలోఁ గొందఱు “వాలు చెవులును క్రేలుగడ్డమును కుమరకుం గొండెవారి”
గల రెడ్డినాయకచ్చాష్టా, గుండిచెయ్యకట్టయొక్క చెడ్డఁబుగ్గంఁచు గవిని దూరే
రెడ్డినాయకచ్చాష్టా” మొదలగు చిరుమలను వహించినవా రగుటచేత
చెడ్డకుఁ బ్రబలవైరులుగ నుండి రని చెడ్డ మగుచున్నది. బ్రహ్మనాయని యన్న

బాదన్న యని పల్నాటి వీరచరిత్రమున వ్యవహరింపబడినది. బాదన్న యను నది పద్మన్న యను పేరికే వాడుకగా వ్యవహరింపబడిన నామము. కాఁ బట్టి బ్రహ్మనాయనియన్నయగు పద్మఁడు నాయకుఁడుగాఁ గల కుల మని చెప్ప వచ్చును. కాని మాయఁడయిన పద్మఁడు నాయకుఁ డని చెప్పినచోఁ బాసఁగ నేరదు. అపద్మఁడు పద్మసాత్రకులమునకు సంబంధించినవాఁడుగాఁ గన్పట్టుచు న్నాఁడు. ఎట్లయిన నేమి? పద్మనాయకులు బ్రహ్మనాయని కాలముననే ప్రఖ్యాతిని గాంచి యుండెను. పద్మనాయకులలో ననేకులు మొట్టమొదట రాష్ట్రకూటులకు రాజధానిగ నుండన మాన్యభేదమున (మన్నె భేదము) నుండుచు వచ్చి గూఢాశ్రయ ముంతరించిన వెనుక ననేకులు పల్నాటికి వచ్చి చేరిరి. కొందఱు గిరిద్వర్గముల కధిపతులై మన్నె లను పేరితో వ్యవహరింపబడుచు వచ్చిరి. వేరిలో ననేకులు మారింగులు, గోసంగులునై యుండి రనియు, వీర లకు నెఱుమన్నెలు, సుగమన్నెలు నను నామములు గల వనియుఁ జెప్పటకుఁ గూడ గొన్ని దృష్టాంతములవలన నవకాశము కలుగుచున్నది. పద్మనాయకుల జన్మకదన మెట్టిదై నను, ఉత్తరహిందూస్థానమున రాజపుత్రులనెడు మహా పీఠ తట్టిపొరుసపరాక్రమములు నెఱపిలో అట్లే యీదక్షిణహిందూస్థాన మున వెలనువీరులు అత్యద్భుతము లయిన పొరుసపరాక్రమములం జూపి వాసికక్కిరి. ఈనెలనువారు, కమ్మవారు, రెడు, రాచవారు, తనులోఁ దాము నోరాడక కవలము దేశాభిమానమే విష్యక్త ధర్మమని యొకమత్యముతో నుం డెనయుడల దక్షిణహిందూదేశమున ముసల్మానుల కడుగుపెట్ట సాధ్యము గాక యుండెడిది. ఉత్తరహిందూస్థానమున రాజపుత్రులం బోలె ఈతెగలవారు దక్షిణహిందూస్థానమున బహుశశాబ్దములు మహమ్మదీయులతోఁ బోరాడి వాసికక్కిరి విద్యానగరసామ్రాజ్య మస్తమించిన వెనుక దమస్వాతంత్ర్య ములఁ గోలుపోయిరి.

దామానాయఁడు.

శిర్హిరెడ్డి యను నామాంకరము గల పల్లలమఱ్ఱిబేతాళ నాయనికి 'దా మానాయఁడు ప్రసాదిత్యనాయఁడు రుద్రమనాయఁడు' అను మూవురు పుత్రు

లుండి నట్లుగా శంకబిగిరివారి వంశావళిలో నుదాహరింపబడిన యీంద్రుని పద్యములో దెలుపబడినది.

“కా. తారుణ్యప్రథమానధ్యాయః డగు బేతాళావనిధ గ్రతున్
ధీరుల్ పుత్తుల్ దామభూపతి ప్రసాదీకుండు గుర్రన్నమా
ధారుండున్ జనియించి గంకఁ నిజగర్భస్థప్రతిపాలనన్
శ్రీ గాజిల్లఁగ శారి మువ్వు రయి భాత్రి న్నించినా రెన్నఁగన్.”

పిల్లలమఱి రెచ్చెల్లబేటరెడ్డియు పల్నాటి వరుణుడైన రెచ్చెల్ల బ్రహ్మసాయని తాత యగు బేతాళనాయకును, చెర్విరెడ్డి యను నామాంశగము గల పిల్లల మఱి బేతాళనాయక జే యని శ్రీ వెలుగోటివారి గంకనరిత్రమునందు వక్కాణింపబడిన హేతువులు పగస్పగ విరుద్ధములై పాండిత తక యున్నవని యాటన ప్రకరణమున సవిస్తరముగాఁ జెప్పించి యున్నాను. కాబట్టి యీ బేతాళనాయకు రెచ్చెల్లవారి వటుంబములలో జేరిన మఱియొక నాయకుఁడో తక వెలుగోటివారి పూర్వులు భ్రమచేత రెచ్చెల్ల బేతాళనాయని నే యీతఁ డని తమవంశమునకు మూలపురుషునిగాఁ జేసికొనినో యే నూ నిర్ధారించుటకును పాలు పోక యున్నది గావున భావి పరిబోధనమునఁ గాని యిందలి సత్యము బోధపడఁ జాలదు. అయినను మీని రెచ్చెల్ల బ్రహ్మసాయని ప్లాతిగోటిలోని వారిఁగా నంగీకరింపవచ్చును. బేతాళనాయని మూపురు పుత్తులయొక్క చరిత్రము గూడ సందర్భానుసారముగ రచింపబడి యుండితడు. విరివి గూర్చిన కాసనమొక్కటియు నింతవఱకుఁ గానిటంపలేదు. విరి చరిత్రమున కాధార మంతయు వైవారు ప్రకటించిన గ్రంథములే నై యున్నవి. ఆ గ్రంథములలోని చరిత్ర మెంతవఱకు విశ్వసేంపఁదగినదో అంతవఱకు మనము గ్రహింపవలసి యుండును.

“నీ. చటుల బడ్డా బడ్డి సమర ప్రవిణుఁడై

ఖడ్గవారాయణ ఛాత్రి నొందె

రణ పరాజ్ఞుఁడు రాజరమణుజేశ్వరి రాయ

గాయ గోవాళాంక కవిఁడు డియ్యె

అజిబలాధికుఁ డౌచిత్యే నెంతయు

బలభీమ విక్రతుఁ బొలుపుమిఁకొ

బ్రది తొరి రాజన్య భయద విక్రమమునఁ

బ్రతిగిండ్ ధైరవ ప్రద వహించె

మఱియుఁ బెక్కిన బిరుద నామములఁ దనరి

బాహువిక్రమ దాన సంపదలతోడఁ

దనరుదుండె సమంచి తోడ్పాటుముశుఁడు

భవనహితకారి యగు దామధూవిభుండు.”

ఈ ప్రైపద్యములలో జేర్కొనఁబడిన బిరుదావళులననేకులు వహించుట యాకాలమునం దాచారమై యుండెను. ఇంతకన్న నీతని చక్ర మేమియును జెప్పఁబడె యుండలేదు.

ప్రసాదాదిత్యనాయఁడు.

చేతారనాయని పుస్త్రులలో నీతఁడు సుప్రసిద్ధుఁ డైనవాఁడుగఁ జెప్పబడియును. ఇఁకనింగూర్చి రావువంశీయులచరిత్రమునం దొకరీతిగను వెలు గోజీవారి వంశచరిత్రమునందు మఱియొకరీతిగను వ్రాయఁబడి యున్నది. “రెండవ కుమారుఁడైన ప్రసాదాదిత్యనాయఁడును దక్కన 26 గోత్రముల నాయకులును గాకతీయ గణపతిరాయలవారి కొలువుకూటములో నుండఁగా మొకప్పుడు గణపతిరాయలవారి పట్టణమును శత్రురాజులు ముట్టడివేసిరి. అప్పుడు గణపతిరాయల వారు కనుకొల్వులలో నుండు 22 గోత్రముల నాయకులను జూచి మీలోపల నెవ్వ రీశత్రువులను జయింతురో వానిని నేను గొల్వకూచుముల” లేచి యెదురుసని తెచ్చి నాసింహాసనము పై గూర్చుండఁ జెప్పుకొందు” ననియు మిగత 26 గోత్రముల నాయకులచే నడచి మొక్కలు వేయింతు ననియుఁ జెప్పెను; ఆమాట విని యంద టూరకుండఁగా నిప్రసాదాదిత్యనాయఁడు లేచి నే జయించెద నని విన్నవించి గణపతిదేవునివలన నులపు కొంది క్రమచులమీఁద యుద్ధమునకు

పెదలి వారలతోఁ గఠినమైన యుద్ధముఁ జేసి వారల జయించి వచ్చి గణపతి
 రాయలవారివలనఁ బ్రత్యుక్తా స్థానమున నుండి సత్కారములను, ఇతరు లగు
 22 గోత్రముల నాయకులచేఁ బ్రణామము పెట్టించుకొనునట్టి మర్యాదను,
 గాలిపెండేర మను బిరుదాభిరూపమును 'కాకతిరాజపురజిత' అనెను చిరు
 దును శ్వేతచ్ఛత్రోద్వజములను బొందెను;" అని వ్రాయఁబడి యున్నది గాని
 శత్రువు లెవ్వరో ఎవ్వరినో వీరు పోరాడినో దెలిపి యుండ శదు. ఇతని
 పరాక్రమమును మెచ్చుకొని యా గణపతిచక్రవర్తి నొనరించి యుండును
 గాని యితనివంటి మహాకూరు లనేకు లాతని గొల్వకొనుటయ్యుగా నాతని
 నేరించి యుండఁగా నెల్లగను నవమానకగముగా నుద్ధరింప మిచ్చి వారలచే
 మ్రొక్కింపఁ జేసె ననుట నిరాధారమై పరిహాసాస్పదముగ నున్నది. ఇతని
 ప్రతాపమును వర్ణించుచు సుకపద్య విశ్రాంతిని రచిసి బలుగోటివారి వంశ
 చరిత్రమునందును, రావువంశీయుల చరిత్రమునందును బ్రచింపఁబడినది.

“సీ. ధరణిపై డెబ్బ బేడ్గులు నాయకులగానఁ

బలు ప్రతాపస్ఫూర్తిఁ బరఁగి నాఁడు
 చండ భుజా దండ ముండి తారాకుల
 భండనంబులఁ జాలఁ జెందినాఁడు
 ఏపున నొగ్గల్లు నేలు రుద్రునిచేత
 నందెయుఁ బెండెంబు నందినాఁడు
 విక్రమంబున ధరాచక్రంబులలోఁ గల
 బిరుదులు తనవిగాఁ దిరిగినాఁడు
 వాఁడు రిపురాజ పన్నగ వైరవేయ
 రాజితంబైన శేరిశరాజ ఖునుఁడు
 భాసురుం డగు శచెల్లకాసునుండు
 సత్యసంధుండు సత్పర సాదిత్యమానుఁడు.”

ఈ నైఁ చెప్పబడిన రుద్రుడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁ డనుట సరి పడదు. కడపటి ప్రతాపరుద్రుఁ డనుటయు సరిపడదు. ఇందలి రుద్రుఁడెవ్వడు? కాకతి గణపతి చక్రవర్తి కూతురగు రుద్రమదేవి కావలయును. ఈమె రుద్రదేవుఁ డని వ్యవహరింపబడి యుండుటచేత రుద్రుఁ డనఁగా రుద్రమదేవి యనియు యగ్గము చేసికొందము. అందెయుఁ బెండెంబు గణపతిదేవునివలన బొందె నని పైని చెప్పినదానిక విరుద్ధముగా రుద్రమదేవివలనఁ బొందె నని చెప్పబడియున్నది. వెలుగోచివారి వంశచరిత్రమునందు గణపతిచక్రవర్తిచేత నగ్గాసనమును బొంది 2౬ పద్మ నాయకులచేతఁ బ్రణామంబులు పొందెనని చెప్పఁ బడి యుండఁగా రావువంశయుల చరిత్రములో నుదాహరింపబడిన యొక సీసమాలికలో

“ ధూర జయుం డయి మోరుగంటికె రాఁగ
రుద్రమూర్తి ప్రతాపరుద్ర విభుఁడు
ఎదురు గా వచ్చియు హితుఁ డవు నీవంచు
భువనతఁ బ్రసాదిత్యుఁ గాఁగలించి
హా చ్చెచ్చిన కాలప్పండె మిచ్చి వోడ్కొని వచ్చి
ముందఱఁ గూర్చుండ మొదల నిచ్చి
దిడిది కంపెను కళ నెడ్కొనో లేచియుఁ
గాఁగలించి జయంబు గాఁగఁ బనిచి
మణునాఁడు దెబ్బదీగ్గురు నాయకులు గొల్పు
తన సముదాన కరిందు రాఁగఁ
నా లేచి యపుడఁ సంతస మంది యాతనిఁ
బ్రయముతోఁ గూర్చుండఁ జెట్టి కొనుచు
దెబ్బదీగ్గురిచేత మొప్పులు వేయించి
మించఁ బ్రతిష్ఠ చెల్లించె విభుఁడు ”

అని చెప్పబడి యుండుటచేత రుద్రవిభుఁ డనఁగా రుద్రమదేవి యని యగ్గము చేసికొనవలసిన పక్షమున రుద్రమదేవి యంతటి చక్రవర్తిని యెదు

రుగా వచ్చి ప్రసాదాదిత్యుని కానిలించుకొన్న దని చెప్పవలసి వచ్చును గదా! అది యెంత యసహ్యకరముగా నుండఁగలదో తెలుగఁ జెప్పు నక్కఱ లేదు. పూర్వకవులయుద్దేశ్యము గుద్రవిభుఁ డనఁగా గుద్రమదేవి గాక మొదటి ప్రతాపరుద్రుఁడని. అనఁగాఁ బ్రసాదాదిత్యునాయఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కాలమున నున్నవాఁడని వారియభిప్రాయము. అది కాలనిర్ణయమున కడ్డము వచ్చునన్న భావముతో వెలుగోటవంశచరిత్రకాను లా ప్రతాపరుద్రునికీ బదులు గణపతిదేవుఁడని మార్చిరి. ఇట్టి మార్పు చేసినందులకుఁ బ్రమాణము నేమియుఁ జూపినవారు కారు. కనుకఁ బ్రసాదాదిత్యునాయఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కాలమున నుండెనో గుద్రమదేవికాలమున నుండెనో యుద్వరీని దెలియదు. నాకుఁ దెలిసి నంతవఱకు కాసనములలో నెచ్చునను విరిశామములు గార్పింప లేదు. భావిపరిశోధనమునఁ గాని పేరియుద్వరము దెలియంబడదు. అంశ వఱకు నీతఁడు గణపతిదేవుని కుదికాలమున నున్నవాఁడని యూహింఁడు. గణపతిదేవుఁడు పాండ్యరాజులతోడఁ జేసిన యుద్ధములలో నితఁడును నితని సహోదరుఁ డగు గుద్రమనాయఁడును గూడ నుండి రని యూహించుటకు మాత్రము గొంచె మవకాశము గలదు. ఎల్లయునను కాలియచక్రవర్తి లర్ధాసనమిచ్చి రనియు తక్కిన 22 పద్మనాయకు లితనిఁ బ్రెమ్మి రను యు నేయాధారమును లేక యెంతమాత్రము విశ్వసీంప రాదు. ఇది యిట్లుండఁగా మఱియొక వింత యేమనః—

“నీ ధరణి ఖునమైన రాయపితామహాంక

చిరుదు డెబ్బదియేడ్గురు వరుగు నాయ

కులుగఁ జేసియు భైరవువలన పచ్చ

దృఢవరంబుగఁ గొనెఁ బ్రసాదిత్యవిభుఁడు ”

అని వెలుగోచివారి వంశావళియందు వరుగుగ్గ డెబ్బదియేడ్గురను నాయ కులనుగఁ జేసి భైరవువలన రాయపితా మహాంకచిరుదమును బొందె నఁట. ఈపద్యమును బట్టి 22 నాయకులు ప్రసాదాదిత్యునివలన నేర్పడి రను భావము వై పద్యమున దొడ్డక మగుచున్నది. పరస్పరవిరుద్ధములైన విషయము

లెన్నియో గలవు. గ్రంథవిస్తరభీతిచేత వాని నన్నింటిని జర్పించుట విడిచి పెట్టుచున్నాడను.

రుద్రమనాయుడు.

ప్రసాదాదిత్య నాయని తమ్ముడగు రుద్రనాయుడును ప్రసిద్ధుడైన వీరభిక్షామణి గ్రుతు యుండవలయును. ఇతనికిని రాయపితామహాంక మను బిరుదము గల దని యీక్రింది పద్యములలో జెప్పబడినది.

“మ ఓగి నుక్కుంబొడిరాల రాయుదురు మున్నుద్గ్రీవులై యిప్పుడున్
దగ నీయందియ యందునుండి తలక్రిందై వైరిభూపాలకుల్
జగత్తీభారమునన్ పసిండ్ల పొడి నిచ్చల్ రాయమన్నా రదే
తగజే రాయపితామహాంక జయ భద్రా రుద్ర నిన్ జేందినన్”

మఱియును “పాండ్యగజకేశరి కాకతిరాజ్య ప్రతిష్ఠాపనాచార్య”

బిరుదులు గలవని యీక్రింది పద్యములలో జెప్పబడినది.

“ఈ వాలని విక్రమస్ఫురణ వారలు పాండ్యబలంబు దంతులన్
గోలి జయించి పాండ్యగజకేశరినామము చాల్చి రెంతయున్
జాలినవారుగా నెగడి సన్నుతి కాకతిరాయరాజ్య ల
క్ష్యలలనా ప్రతిష్ఠతగఁ జేసిరి భూజను లెల్ల మెచ్చగన్”

కాకతిరాజ్యప్రతిష్ఠాపనాచార్య లయినవా రొక్క రుద్రనాయుడు మాత్రమే గాక యనేకులు గలరు. ఈ రెండ్రు రుద్రనాయుడు రుద్రదేవి కాలమున నధిక ప్రఖ్యాతికి వచ్చినటులు గానంబడుచున్నది గావున నీతని విషయ మిక్కడ సంతేరించి రుద్రమదేవిం గూర్చి వ్రాయు ప్రకరణమున మగల వక్కాణింతును. పద్మనాయకవీరు లనేకులు గణపతిదేవ చక్రవర్తికి నిశ్వాసపాత్రు లయిన భృగువులుగ నుండి యుద్ధములం దాఱితేటిన రణశూరు లై కాకతిరాజ్యప్రతిష్ఠాపకు లన్న భూతిని సంపాదించి రనుటకు సంధియము లేదు గాని తక్కిన కాలలలోని మహావీరు లైన వైన్యాధిపతులకంటె వీరే యగ్రగణ్యు లని కాకతియ చక్రవర్తు లందఱును విడిచిపెట్టి వీరలకే యర్థా శునము లిచ్చి సత్కరించి రనుట మాత్రము విశ్వసంపదగినది కాదు.

గణపతిదేవుని పరిపాలనము.

కాకతిగణపతిదేవుడు సింహాసనాగూఢుఁడైనవెనుక సాంధ్రసామ్రాజ్య మాత్మభాషగాఁ జేసికొన్న మహాజనుల నెల్లగ సాంధ్రసామ్రాజ్యముల్లిండిఁ దీసికొని రాఁగోర యెట్టి ప్రయత్నములకుఁ గడంగెనో అట్టి ప్రయత్నము లన్నియు నీశ్వరానుగ్రహమువలనఁ గొనసాగి జయప్రదము లయినవి. నుండూ కము నొకదాని మ్రింగ నోరప్పలించుకొని వచ్చి వైబడెడు ధుజగేంద్రం బుల నొక్కొక్కదాని నదిమిపట్టి పెట్టెలొక జెట్టి వశపముచుకొనునట్టి ప్రజ్ఞాధురంధరుం డయిన యొక గారడివాని పగిది సమగగాంగేయుఁడని వీరాగ్రగణ్యులచేత నశేకభంగులఁ గొనినూడంబడెడు మన యీ కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తి తనకాలంబున సాంధ్రసామ్రాజ్యము సామ్రామింప నెదు రొక్కను మహామండలేశ్వరుల నొక్కొక్కనినె జయించి గర్వధంగము గా వించి యదిమిపట్టి కప్పములు గైకొనుచు సామ్రాజ్యమునకు వన్నెయు వాని యుం గలుగఁజేసి సర్వవిధములఁ బ్రజల మైశ్వర్యాభివృద్ధికి ప్రయత్నించు చాలవఱకు సఫలకృతమనోరథుఁడయ్యెను. అఁడు మలాభినిరతి లహఁ డగుబంజేసి ఖునకార్యనిగ్వహణమున నెట్టి యంకరాయములు నుండుచిల్లుచు వచ్చినను నిరుత్సాహుఁడు గాక మరలమరలఁ బ్రయత్నించుచు వచ్చినందున విజయమునుందుచు వచ్చెను. అఁని మంత్రవగ్దములొక బ్రముఁడైన శివ దేవయ్య రాజ్యతంత్రజ్ఞుఁడగుటవలన నాకనిమాట జగదాటక నేర్పుతో రాజ్యపరిపాలనము నేయుచు వచ్చినందున దక్షిణసిందూస్తానమును పరిపా లించిన చక్రవర్తులలో నధి ప్రఖ్యాతిని గాంచెను. ఆంధ్రధూమి గంన

నేకచ్ఛత్రము క్రిందికిఁ గొనివచ్చిన తరువాత నీతఁడు రాజ్యాంగమును, రాజధానీనగరమును, దుర్గమును, సైన్యమును బలపఱచుటకై భగీరథప్రయత్నములు గావించెను. ఆకాలమున నాంధ్రసామ్రాజ్యము ఢిల్లీచక్రవర్తులకు మోనామును గలిగించు చుండెను. చంద్రధ్వజా లయిన తురుష్కులకు భయంకరముగ వర్ధిల్లుచు పాదలను మత్స్యగృహాధిపతులను గావించు చుండెను. దుర్గము లోపలి రాజభవనమునకుఁ జాట్టును ఉన్నత మైన శిలాప్రాకారమును, దానిచుట్టును మిక్కిలి యగ్రాధమైన జలపూరిత మైన యగడ్డను నిర్మింపించుచు యే గాక ప్రాకారమునకు లోపల రాజవీధుల నేర్పఱచి యచ్చటచ్చట నశ్వరథ గజపదాది వర్గములఁ బెట్టించి, అహోరాత్రములు వీరభటులశ్వా యాధులై గాజధానీక్షుణతత్పరులై విహరించునటుల నియమించి, ఉన్నతములై సుందరములైన రాజభవనములను గోపురములను పెక్కింటిని గట్టించి గోపురములఁ బనిండినండలతో నలంకరింపఁజేసి, ఏకశిలానగరమున కెంతో శోభను గల్పించెను. ఇతఁడు తనరాజ్యమునందంతట నూర్లకొలఁది శివాలయములను సంస్తాపించెను. గణపవరంబు లని తనపేరిట నూర్లకొలఁది గ్రామంబులను నెలకొల్పుటయు గాక త్రాగ భుజ్జలము లభింపక ప్రజలు కస్తిపడుచున్న ప్రదేశముల నెక్కడఁబోయినను కలకలములను ద్రవ్వించెను. దుర్గమంబులైన యగ్రాధప్రదేశంబుల నుంచిబాటలను వేయించుటయే గాక యక్కడక్కడ సుక్రములను చలిపందిరులను గట్టించుచు వచ్చెను. తనరాజ్యములోని ప్రజలకు దేవభక్తియును పాపభీతియుఁ గలుగునటుల బోధింపించుచు వచ్చెను. ప్రజల మానధనంబులకు భంగమును గలిగించునట్టి జార చోరాది క్రూర జనంబుల నెడింపించుచు మిక్కిలి జాగరూకుఁడై పరిపాలనము నేయుచు వచ్చెను. ఈయాంధ్రచక్రవర్తికాలమున విదేశములతోడి వాణిజ్యమును సముద్రయానమును విశేషముగా సాగుచు వచ్చెను.

వేలానగరము ప్రసిద్ధమైన రేవప్రట్టణము.

ప్రాచీనకాలమునుండియు గుంటూరుమండలములో బాపట్లతాలూకాలో బాపట్లకు సమీపమున సముద్రతీరమునందున్న మోటుపల్లి యను

గ్రామము ప్రసిద్ధమైన శేవుపట్టణముగా నుండి చీనా, బర్మా, పారసీకము మొదలగు విదేశములతో వాణిజ్యము నెఱపుచుకు సాంధ్రదేశమున నొక ప్రధానస్థాన మయ్యె నని యాంధ్రులచరిత్రము ప్రదనుభాగమున సవిస్తరముగా వ్రాసియున్నాను. ఈ మోటుపల్లికే వేలానగర మని నామాంధ్రము గలదు. ఈ వేలానగరము ఆంధ్రభృత్యుల కాలమునను, ఆంధ్రపల్లవుల కాలమునను, ఆంధ్రచాళుక్యుల కాలమునను, ఆంధ్రచోడుల కాలమునను ప్రసిద్ధి కెక్కిన పట్టణముగ నున్నను క్రమముగా చాళుక్యుల పరిపాలనానందము వాణిజ్యము క్షీణింప నంతఃగా గణనకు రాక యుండెను. మోటుపల్లికడ మెట్టిపట్టణమోడలలోని సరకులను ఆసనిపమునందలి నుండలెత్తరులు కొల్లగొనుచుండుటచేత నావికు లాశేవునకుఁ దేరుటకే ధయపడుచుండిరి. అందువలనఁ బ్రసిద్ధి గాంచిన వర్తకు లెవ్వరు నాపట్టణమున నివాసముగా నుండఁ పోయిరి. కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తికిఁ బూర్వము కొండకాలమునుండి విదేశవ్యాపారము నడుపునట్టి వర్తకులకు నధయకాసున మీఁగల చక్రవర్తిగాని మహారాజుగాని లేనందువలననే యా ప్రసిద్ధమైన శేవుపట్టణమున కా గతి పట్టెను. గణపతిచక్రవర్తి తాను సేంహాసనారూఢుడై వెలసాచిని జయించిన పిమ్మట నీ వేలానగరము నుద్ధరించి విదేశవ్యాపారమును పెంచు నొందింపవలయు నన్న సంకల్పము మనస్సున నంకురించిన వెంటనే యుపేక్షింపక మంత్రులతో నాలోచించి యందులకుం దగిన ప్రయత్నములను గావించెను. అప్పు డా గణపతిచక్రవర్తి వర్తకులకు నధయకాసున మొసంగెను. “నా జీవితముకన్న ను నా ప్రజలసంరక్షణమే నాకు నెక్కువ ప్రతిష్ఠ మైన విషయ” మని యా యధయకాసునయున వ్రాయించెను. మరియు నాకాసు నమువలన సత్ప్రభుత్వముయొక్క ధనములను గాపాడుటకును, శ్రీకృష్ణ కై యధికాభినివేశముతో సముద్రయానము చేసి విదేశములతో వ్యాపారము చేయునట్టి వర్తకులయందలి ప్రేమజ్ఞ మొక్క భూపకుల్యముమాత్రముగాన కెక్కిన సంకముల నన్నిటిని వదలివేసితి మని లిఖింపఁ బడియెను. అంతరము నుండి దక్షిణమునకుఁగాని, దక్షిణమునుండి యుత్తరమునకుఁగాని పోవునట్లు

యోడలు వాయువశమున నీ రేవున మెఱక పట్టి పోయిన యెడల నా సరకుల
 ఘోడదొంగలు కొల్లగొనకుండఁ గట్టడచేయుటయే గాక వర్తకులు నిర్భయ
 ముగా రాకపోకలు జరుపుటకుం దగిన మార్గముల నేర్పఱచెను. ఎగుమతి దిగు
 మతి సరకుల పై శుల్కపరిమాణము ముప్పదింట మొక్కటిగ నిర్ణయించెను.
 శ్రీగంధము ౧ కి గ ౧, పచ్చకర్పూరమునకు, చీనికర్పూరమునకు, ముత్యాలకు
 వెల ౧ ౧ కి ౧౦||౩, పన్నీరు దంతము, జవ్వాది, కర్పూరతైలము, రాగి,
 తగగము, సీసము, పట్టునూలు, పవడము, గంధద్రవ్యములకు వెల ౧-కి
 ౧౦||- మిఠ్యాలు వెల ౧ కి ౧౦||- , పట్టుస్వరూపము ౧-కి ౧ ౧కి ౧౦||౦,

ఈ రీతిగ గుంకము విధింపఁ బడయెను. ఈసరకుల నామమును బట్టి
 యే యాకాలము నం దారేవుపట్టణ మెంత ప్రసిద్ధ మైనదిగ నుండెనో, ఏయే
 దేశములలోడ వ్యాపారము చేయుచుండెనో వేఱుగఁ జెప్ప నక్కఱలేకయె
 బోధపడక మానదు. కాకతిగణపతిదేవచక్రవర్తియొక్క కృపావిశేషము
 చేతనే యారేవుపట్టణము పునరుద్ధారణము గావింపఁ బడుటయు, అతని
 గౌమాత్తయున రుద్రమదేవికాలమున వెనీసువర్తకుం డైన “మార్కోపోలో”
 అనువానిచేత క్లామింపఁ బడుటయు సంభవించినది. కాకతిగణపతి సిద్ధయ
 దేవ మహారాజును మోటుపల్లికిఁ బాలకునిగ నియమించెను.

ధర్మ పరిపాలనము.

ఈ యాంధ్రచక్రవర్తి ప్రభుత్వకాలమున ధర్మము వర్ధిల్లె ననియు,
 ద్విజాలలోఁ బ్రముఖులైన వారలున్నతపదవులకు వచ్చి రనియు, వృద్ధుల
 యెడ గౌరవము, శ్రేమ, మొదలగువానిని ప్రజలు కలిగి యుండి రనియు,
 కాశ్త్రుజ్ఞానము, కళలు వికసేంపఁ జేయఁబడిన వనియు, పల్నాటిలోని దుర్గి
 పట్టణమున గంగయసాహితీకి లిఖియింపఁబడిన దానకాసనములో నుదా
 హరింపఁబడియెను. ఈ గంగయసాహితీ మంత్రిగ నుండిన నామయపండి
 తుఁడు దుగ్గయపట్టణమున తన తండ్రికిఁ బుత్రము ప్రాప్తించుకొనుట వంశ
 శ్రవరాలయమును నిర్మింపించె నని దెలియుచున్నది. కాకతి గణపతిదేవచక్ర
 వర్తి ప్రజారంజనముగఁ బరిపాలనముసేసి సత్కర్తి వడయుటకుఁ గారణ

ఘాతుఁడైనవాఁడు శివదేవయ్య యనుసాతని ప్రధానమంత్రియై గాని యన్యఁడు గాఁడని యిదివఱకె దెలిపియున్నాను. ఈ శివదేవయ్య యను నైయోగి కారాధ్య బ్రాహ్మణుఁడు రాజ్యతంత్రజ్ఞుఁడు మాత్రముగాక పండకవియుం గూడ నై యుండెను. అతఁ డాఁధ్రమున “పురుషార్థసార” మను నీతిగ్రంథమును రచించెను. ఇందలి కథనము మృదు మిగుల పద సుచిక మై యొప్పుచున్న దని దెలుపుటకై రెండు పద్యములను మాత్ర మీ దిగున నుదాహరించు చున్నాను.

* “క. ప్రజఁ జెటిచి కూడఁ జెట్టిన

నిజధన మిది వలయు న్యయము నిచ్చులుఁ దీయన్

బ్రజయును ధనమును బొలిసెన

భుజబలమున నిలువఁ దలమె భూపతి కెందున్.”

క. జనలక్ష్యేఁ ధనలక్ష్యేకి

ననుపమ మగుధర్మ లక్ష్యే కాత్మయ మూలం

బని యాత్మరక్ష మణవక

జననాథుఁడు నేయవలయు సత్కర్మ సేవన్.”

కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తికిఁ బుత్రికా సంతానమే గాని పుత్రి సంతానము లేకయుండెను. ఈయనకు గణపాంబ రుద్రాంబ యను నియవర కౌమాత్రులు గల రని యింతకుఁ బూర్వమే దెలిపియున్నాను. ఇతఁడు తన పెద్దకౌమార్త యయిన రుద్రాంబను కుమారునిగ భావించుకొని యామెకు విద్యా బుద్ధులు గఱపించి రాజ్యతంత్ర జ్ఞానమును గలిగించి తనకుఁ బిమ్మట నామెయే సింహాసనా రూఢయు యాంధ్ర సామ్రాజ్యమును బరిపాలింప నియమించి యఱువదిరెండు సంవత్సరములు ప్రజాగంజకముగ నిరంకుశపాలనము చేసి మిక్కిలి క్షుద్ధుఁడై ౧. ౪. ౧౨౬౦దవ సంవత్సరమున స్వగృహంబున క్రిశేషుఁడయ్యెను.

* పురుషార్థసార మనుగ్రంథము శివదేవయ్యచే రచింపఁబడిన దని శ్రీయుగ చూడవల్లి రామకృష్ణకవి ఎమ్.ఎ గారిచేఁ బ్రకటించుఁ బడినశతీశాస్త్రీయశ్రావ్యగ్రంథ సమీక్షలో వ్రాయఁబడినది.

శ్రీ రుద్రమదేవిపరిపాలన చరిత్రము.

- (క్రీ. శ. ౧౨౩౧ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౨౯౫)
రుద్రాంబ గణపతికూతురు గాని భార్యకాదు.

కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తి కీర్తిశుభ్రై చన్న వెనుక నతనిపుత్రికా రత్నము శ్రీ రుద్రమదేవి వజ్రసింహాసనము నధిష్ఠించి యాంధ్రసామ్రాజ్య పరిపాలనభారమును వహించెను. పూర్వగ్రంథములలోను నూత్న గ్రంథములలోను గూడ రుద్రాంబ గణపతిదేవచక్రవర్తి భార్య యని వక్కాణింపఁబడి యుండుటం జేసి యాంధ్రప్రపంచ మట్లే యవిచారపూర్వకముగా విశ్వసించి యున్నది కాని నిక్కము విచారింప నామె యతనికొమాదగాని భార్యకాదని విస్మయము కాఁగలదు. రుద్రాంబాదేవి గణపతిపుత్రిక యై యుండఁగా భార్య యని వాడుకలోని వచ్చి విశ్వసింపఁబడుటకు. హేతు వేమో యెంతమాత్రమును బోధపడ వున్నది. రుద్రమదేవి పరిపాలనము చేయుచున్న కాలమున హిందూదేశమును జూడవచ్చిన “మార్కోపోలో” అను వేదీసు వర్తకుఁ డొకఁడు “కాకతి గణపతి యనంతర మతనిభార్య రుద్రమదేవి యతని కంటెను మిక్కిలి ప్రభవముతో రాజ్యము చేయుచున్నది.” అని నుడివి యున్నాఁడు. విదేశీయుఁడగుట జేసి యతఁడట్లు వ్రాసియుండునని యూహింపఁవచ్చును, స్థానిక వృత్తాంతములలో సయితము భార్య యనియే చెప్పఁబడినది. స్థానిక చరిత్రములోని విషయము లన్నియు పరమసత్యములను గా మన మెంతమాత్రమును భావింపరాదు. అయ్యది యవిమర్శపూర్వకముగాఁ బ్రజ

లచేఁ జెప్పకొనఁబడునట్టి గాదలను మరస్కరించుగాని వ్రాయఁబడినవి. ఈ గాదలను వినియుండుటచేతనే కాఁబోలు మహామహా పాథ్యాయ శాల చల మల్లినాథనూరిగారి పుక్కుగిండగు కుమాగస్వామి సోమయాజిగారు సంస్కృత ప్రతాపరుద్రీయమునకు వ్రాసినవాక్యబద్ధము నుకదాట

“పురా కిల కాకతికులసంఘానే గణపతిసామ్ని సుహాగాజే, దుహిష్ఠి మాత్రసంతానే, కదాచి ద్దేవ గాగన కాలపరపాక ముపేయుషి, తన్మహిషీ రుద్రదేవినామ రాక్షీ, బహూని వగ్నాణి తద్రాజ్య మనం టకం పరిపాల్య, పరిణతా సతే నాహి త్రా ప్రతాపరుద్రే రాజ్యధురాం నిదధే. తా మిమాం కదాం మనసి నిధా యాహ గా రుద్ర ఇతి” అని వ్రాసియున్నారు.

పూర్వము కాకతికులసంఘాదుఁ డగు గణపతిసుహారాజు పుత్రుల సంతానము మాత్రముకలవాఁడై దైవయోగముచేతఁ గాలగతిని జెందఁగా నకుల భార్యయగు రుద్రాంబిక రాజ్యభారమును వహించి అనేక సంవత్సరములు నిష్కంఠకముగాఁ బరిపాలనయుచేసి తాను వృద్ధురాలగుటయును, తన దాహ త్రుఁడు వయస్సు వచ్చిన వాఁడగుటయును కలసోసి రాజ్యభార మాకినికి సుప్పించె నని తాత్పర్యము. ఈ మహాపాథ్యాయాక ఁట్టి ప్రము సుందుటను కారణము ప్రతాపరుద్రీయములఁ

“శ్లో॥ యో రుద్రో రజతాచరే స్థితి మగాదధ్ధాంగసారిః పురా సోఽయం సంప్రతి కాకతిశ్వరకుట సర్వాజ్ఞసారిః స్త్రీః, స్తానే యద్విపమావలోకనకగామాత్రేణ ధన్వీకృతా న్యాస నైవరిపురాణి చిత్ర మధునా బిక్ష్వ నిషం ధార్యతే ॥

అని. మొదలు గాఁగల చోటులఁ బుంచంగమే ప్రయోగింపఁ బడి యుండుటయేగాని యన్యముగాఁ గనుపట్టుదు. అధ్ధాంగసారియై కైలాస మందున్న రుద్రుఁడు కాకతివంశమందుఁ బూర్ణముగ స్త్రీ శరీరమునై ధరించయున్న

వాడని ప్రశ్నించునందుఁ జెప్పఁబడి యుండుచేత వ్యాఖ్యాత పాఠకులకు దానిని బోధపఱచుటకై నైని వ్యాఖ్యానములలో వివరించినవిధముగా రుద్రమదేవి గణపతిభార్య యని సంబంధమును దెలిపియుండెను.

- రుద్రమదేవి గణపతిభార్య యని గ్రంథకర్త లనేకులు వారికిందోచినట్లుగ వ్రాయుట వింతగా నుండక మానదు. వచనసోమదేవరాజీయమునందు “గణపతి సకలసేనాసమేతుండై మహాదేవరాజసమేతముగ దేవగిరివీధికి దండు వెడలి వారితో మాసత్రయంబు యుద్ధము చేసి యందు గదాయుద్ధమున మహాదేవరాజు సమసిన నది గని గణపతిమహారాజు శ్రోధాన్వితుండై జగదంబు చేసి దేవగిరిరాజును జంపిన వారు శరణాగతులై తమ కూతురుగ రగు రుద్రమదేవిని గానుకఁగాఁ బెట్టిన నాపడుచును గైకొని యేకశిలానగరమునకు వచ్చెను.” అని రుద్రమదేవి దేవగిరి యాదవరాజు కుటుంబమున జనించిన దని కూడ చెప్పిరి. ఇది పద్యకావ్యము ననుసరించి వ్రాయఁబడిన వచనకావ్యము గావున నక్కడఁగూడ ఇదే రీతిగఁ జెప్పఁబడి యుండును. ఇట్లే స్థానిక చరిత్రములందును వ్రాయఁబడినది. మార్కో పోలో వ్రాఁతను బట్టి పౌర్ణ్యులు కూడ కొందఱు భార్య యని వ్రాసిరి. వీని నన్నిటిని జూచి ఆంధ్రకవుల చరిత్రములలో ‘శ్రీ వీరేశలింగముగారు రుద్రమదేవి గణపతిభార్య యని వక్కాణించి యున్నారు. కీర్తిశేషులయిన శ్రీ రామమూర్తిగారును కవిజీవితములయందు మొదట గణపతిభార్య రుద్రమదేవి యని యుదాహరించినారు గాని డాక్టరుహార్టుగారు “ఇండియన్ ఆంటిక్వరీ” లో వ్రాసిన తపనమును జూచిన తరువాత వెనుకటి యభిప్రాయమును మార్చుకొనిరి. హిందూదేశకదాసంగ్రహములలో ప్రథమభాగమున శ్రీ కొమగరాజు లక్ష్మణరావు ఎం. ఏ. గారు కూడ రుద్రమదేవి గణపతిభార్య యనియే చెప్పి యున్నారు. ఇంతయు గాక క్షందజి సంవత్సరము ప్రకటింపఁబడిన శ్రీ వెలుగోటివారి వంశచరిత్రమునందు సయితము రుద్రాంబిక గణపతిదేవుని కూతురను నాదముగలదని యెఱింగియు విమర్శింపక దానిని విస్మరించి రుద్రమదేవి గణపతిభార్య యని కంఠోక్తిగాఁ జెప్పఁబడియెను. ఇట్లందఱు

గ్రంథకర్తలు పరమవిశ్వాసభావముతో సంశ్లింపించిన సిద్ధాంతమును ద్రోవి పుచ్చుటకు హేతువు లేవి యని చదువరులు ప్రశ్నింపవచ్చును. రుద్రాంబిక గణపతికూతురని చెప్పుటకు బలకత్తర మయిన ప్రమాణముగలదు. వానిం దెలుపుటకుఁ బూర్వము నై నుదాహరించిన యభిప్రాయములను గూర్చి యొకంత విమర్శ చేయవలసి యున్నది. ఆ యభిప్రాయములలో మొక్క ప్రతాప రుద్రీయ వ్యాఖ్యాత యభిప్రాయమును విమర్శించిన పక్షమునఁ దక్కిన వన్నియు విమర్శింప నక్కఱలేకయే మనకు సత్యము గోచరముకాగలదు. ఏకారణముచేతనట్లు వ్రాసినను ఈ సందర్భమున వ్యాఖ్యాతవిభ్రాంతి నొంద ననుటకు సందియము లేదు.

విద్యావాదమహాకవి ప్రణీత మైన ప్రతాపరుద్రీయమును బరిశోధించి రుద్రాంబిక గణపతిజేవుని కొమాగ్త యని మొదట కనిపెట్టినవాఁడు కాసన పరిశోధకుఁ డైన “హల్జ్జు” అను జగ్గని దేశపండితుఁడు. ఈయన శ్రీ. ౧. ౧౦౯౨న సంవత్సరము జూలై నెల సంచిక “ఇండ.యన్ ఆంటిక్వరీ” అను గ్రంథములో ౧౦౯౨వ పేజిలో కాంచీపురములో గణపతిజేవుని కాలమున వ్రాయఁబడిన దానకాసనము మొకదానిం బ్రకటించుచు, అందు గణపతి వేసుక రాజ్యమునకు వచ్చిన వారిని నిర్భాగగానీయుచు, ఈ క్రిందిరీతిని వ్రాసి యున్నాఁడు.

“ఆమెతం డ్ర గణపతి పుత్ర సంతానము లేనివాఁడయినందున నామెను (రుద్రాంబిక) కుమారుని గానే పేర్కొని రుద్రుఁ డని పురుష నామమును బెట్టెను. అతని మరణానంతరము ఆమె నింహాసన మెక్కినట్లు గాన్పించు చున్నది. ఆమె “రాజు రుద్రమహారాజు” అని మూలగ్రంథములోఁ బేర్కొనఁ బడి యుండఁగా వ్యాఖ్యానములో రుద్రాంబిక యని పేర్కొనఁ బడియును.”

ప్రతాపరుద్రీయములో నాటక ప్రకరణములో నొకచోట. —

“శ్లో. నై వోమా చేతి నిర్దిష్ట సోమా చేతి ప్రధా మగాత్
తవ మాతా నివా సాక్షా ద్దేవో గణపతిః పతా.”

అని పురోహితుఁడు రుద్రాంబికతల్లి సోమాంబను ఉమాదేవియనియు, కండ్రి క్షయిన గణపతిని శివుఁ డనియు రుద్రాంబికతో పలికనట్లుగాఁ జెప్పఁ బడినది.

ఇదివఱకే వ్యాఖ్యాన రుద్రాంబిక గణపతిదేవుని భార్య యని చెప్పి యున్నవాఁ డగుటచేత

“వ్యా. రుద్రాంబాయాః శివరా సోమాంబాగణపతిదేవౌ తయో రుమా మహేశ్వరాఢ్యకత్వం లోకవిదితం | తతః స్వయంభూమహారాజయోః పతాపుత్రభావోఽస్తి.”

అని వ్రాసి యీసోమాంబయు గణపతియు కాకతీయులు గాక వేఱు కుటుంబములోని వారిని భావించెను. ఈవిషయమునుగూర్చి ప్రతాపరుద్రీయా ముఖ్య నాటక ప్రకరణములో అంకారంభమునపురుష సామమును దాల్చి పురుష వేషముతో నున్న రుద్రాంబికతో పురోహితునకును మంత్రికిని జరిగినసంభాషణములను గూర్చిన శ్లోకముల నుదాహరించిన యెడల నందలినిజము చెదువరులకు విస్పష్టము కాఁగల దను భావముతో వాని నిట నుదాహరించుచున్నాను.

“ఉత్ర ప్రవిశతి యథానిర్దిష్ట వేషో గాజా చామర గ్రాహితీన రాజా. — సహస్నాతిశయం | ఆయే ప్రసాదాతిశయః పరమేశ్వరస్య శ్లో. సోమార్కాభిజనం క మద్య జయతి శ్రీకాకతీయా న్వయం, పాలిశ్రత్య ముపై తి సాంప్రక మమీ వ్యస్మాకు విశ్వంభరా ఆస్తాభిర్నిజగోఃప్రసూతి మధునా ధన్యా మజో మన్యతే య త్కర్తవ్య ముపాదిశ త్కులపతి దేవ స్వయంభూ స్వయమ్ ||

పురోధనః. — మహాగాజ భవాద్భకా ఏవ పర మన్మంతి తాదృశ మహిమ్నా దేవస్యహితోపదేశాన్ || అదవా మత్రాభినవం | పుత్రాణాం హితోపదేశాధికారః ఏకు రేవ య దేశ్యం కదయంతి తద్విదః ||

సో. సైవోమా చేతి నిర్దిష్ట సోమాచేతి ప్రదా మగాత్
తవ మాతా శివా సాక్షా ద్దేవో గణపతిః పితా.”

మంత్రిణః—ఏన మే వైతత్, అన్యథా కదమిశ్వగస్య ప్రసాదాద్భవ
నిరంకుశం శ్రీవ్యక్తివిశేషస్య లోకాధిపత్యం । ఏవం మానుషశంఖసా
గణపతిమహారాజేన అధ్యంకర స్యానుభవమహిమ్నుః సద్భవ మక్ర
పుత్రః ఇతి వ్యవహారః కృతః । తదనుగుణా చ సుద్ర ఇతి వ్యవహారః
కృతః । తదనుగుణా చ సుద్ర ఇ త్యాహ్వా”

“రాజా (పురుష వేదముతో నున్న దుద్రాంచీ) రంగస్థలమునకు
నేతెంచి కాకతీయులకు కులదేవుఁ డయిన స్వయంభూదేవుఁడు భవిష్యత్కాల
మున నెట్లు రాజ్యపరిపాలనము నిర్వహింపవలయునో ఉపదేశ మిచ్చుటకై
తనస్వప్నములో సాక్షాత్కరించె నని చెప్పెను.

అంతట పురోహితుఁడు “నీరంజీ ప్రజలుమాత్రమే స్వయంభూదేవుని
సాక్షాత్కరిమును ఉపదేశమును బొందుటకు సర్వలలియు, అట్టిది కుమారునకు
తండ్రి చేయవలసిన విధ్యుక్తధర్మములలో నొక్కటి గావున నందు నూర్మ
విశేష మేమియును లేదనియును, ఇట్టి సోమాంబ యనియు, నికండ్రి గణ
పతి యనియు నామము లుండుటచేత స్వయంభూదేవుని (అగ్నిశాఠశ్వరుని
యొక్క యొక యాకృతి) సంతాన మనిసెంచుకొనుటకు సర్వము గల
దనియు” ప్రత్యుత్తరము చెప్పెను.

అటుసెప్పుట మంత్రి “అట్లు కాదేని నిరంకుశాధికారముగల యొకమహా
రాజువలె నొక శ్రీ దేశమును బరిపాలించుట యెట్లు సాధ్య మగును కనుకనే
ఈశ్వరాంశసంభూతుడైన గణపతిమహారాజు ఉపదివ్యజ్ఞానముచేత ఉప
జనించియుండిన విద్వద్దేశపాలనము చేయుటకుం దగిన గుణవిశేషములు గల
యున్న దని తెలిసికొని లోకవ్యవహారములకు మూఱుం దనియే ప్రకటించి
సుద్రదేవుఁ డని నామకరణముచేసి” నని చెప్పి పై పురోహితుని యభి
ప్రాయమును బలపఱిచెను.

ఈ భావమైన నుదాహరించిన శ్లోకములలోను వాక్యములలోను స్పష్టముగాఁ గనుపట్టుచున్నది. దీనిం బట్టి వ్యాఖ్యాత చెప్పిన విధముగా రుద్రాంబికకండ్రి కాకతి గణపతిచక్రవర్తి గాక మఱియొక గణపతి యని యూహించుటకు ననువుపడునా? అట్లయినయెడల కాకతి సామాజ్యము భర్తయైన కాకతి గణపతిచక్రవర్తివలనఁ గాక తండ్రియైన గణపతివలన రుద్రాంబికను సంక్రమించిన దని చెప్పవలసి వచ్చును. అది చరిత్రాంశమునకు విరుద్ధ మని యుఁగుదుము. కనుక సైసంభాషణముల యందలి భావమువలన కాకతి గణపతిచక్రవర్తి రుద్రాంబిక కూతురనియును, పుత్రులు లేని కారణమున నామెను పుత్రునిగాఁ జూచుకొనుచు నామెకు రుద్రదేవుఁ డనియే పురుష నామి ముంచె నని విస్పష్ట మగుచున్నది శ్రీరామమూర్తిగారు కవిజీవితములయందు మొదట తిన్నవారివలెనే భినుపడి భార్య యని వక్కాణించి యున్నమాట వాస్తవమేగాని కరువాత పైనిజెప్పిన విధముగాఁ గనఁ బట్టించి పుత్రికయని నీధాంతము చేసియున్నారు. ఇట్లని యెఱుంగక నెలుగోరివారి వంశచక్రమునందు భార్య యని కవిజీవితములయందు వ్రాసిన వాక్యములు ప్రమాణములు గానెత్తి చూపఁబడినవి గావున నయ్యవి నిష్ప్రయోజనములు. డాక్టరు హల్ట్జుగారు గాని శ్రీరామమూర్తిగారు గాని కాసన ప్రమాణ మేమియుఁ జూపినవారు కాదు. రాబర్టు స్యూయల్ గారు మాత్రము గుంటూరుమండలములో కాకాని గ్రామములో నొక కాసనము గలదని నుడివి యందును గూర్చి యిట్లు వ్రాసియున్నారు:-

“ఒరుగంటి రుద్రమహాదేవి రాజ్య పరిపాలన కాలమున కా.శ ౧౧౧౨ క్రీ. శ. ౧౨౭౦ సంవత్సరములో కృష్ణామండలములోని (ప్రస్తుతము గుంటూరు) కాకాని (పుర్వకాకాని) గ్రామములో గోపాలస్వామి గుడికి నెదురు నొకటిలాకాసనము గలదు. కాకతి గణపతి దేవుని కూతురని చెప్పఁబడినది కావున ని కాసనము మిక్కిలి ముఖ్య మయినదిగా నున్నది.

అని వ్రాసియున్నారు కాని కాసనమును జక్కఁగాఁ బరిశీలించి
తాని పతి నెత్తికొని వివరముగా వ్రాయుట కాయన శ్రద్ధతీసికొని యుండ
లేదు కనుక నందేమి కలదో యంతవఱకు నెవ్వఁడును తెప్పయుండలేదు.

వెలుగోటివారివంశచరిత్రము ప్రాంత గ్రంథమునందు

“గీ. ఘనత నాప్రసాదిత్యుండు కాకతిగణ

పతి చనిన నతని సుతకుఁ బట్టణంబు

రమణతోఁ గట్టి కాకతి రాయరాజ్య

స్థాపనాచార్య బిరుదు దాఁదనగఁ గాంచె ”

అని కొమార్తగారి జెప్పఁబడినది. అయినను గూత్తు గ్రంథ మిగు వెలు
గోటివారి వంశచరిత్రమునందు వైవిధ్యముగా వ్రాయుట లేకుక ప్రమాదమనియు,
అతని సుతకు బదులుగా “అతని సతీతి” అని యుండినను నుండ వచ్చునని
సెలవిచ్చి యున్నారు. మైని జూపిన ప్రమాణములను బట్టియు ఈ గ్రంథఁ
జూపఁబోవు కాసన ప్రమాణమును బట్టియు, పూర్వ గ్రంథమునం జెప్పఁబడిన
ప్రకారము కొమార్త యని యే సిద్ధాంత మిగుచున్నది.

కూత్తు రనుటకు బలవత్తర మైన ప్రమాణము.

ఇంతవఱకు ఏచరిత్రకారులును ఏకాసనపరిశోధకులును చూపింపని
బలవత్తరమైన కాసన ప్రమాణమును గనఁబఱచి రుద్రాంబిక గణపతిచక్రవర్తి
కొమార్త యని నిశ్చంకముగా సిద్ధాంతము చేయుచున్నాను. గుంటూరు జిల్లా
లో మంగళగిరితాలూకాలో చేరిన శ్రోత్రియాగ్రహార మైన మల్కాపుర మను
గ్రామమునకుఁ బడమఁబ విశ్వేశ్వరస్వామివారి యాలయమునకు ముందగ నున్న
శిలాస్తంభము మీఁది కాసనము. ఈ కాసనము కాకతి రుద్రాంబికాలము
నను రెండవ ప్రతాపరుద్రునికాలమునను నున్న కాకతియ గురువరంపరలోని
వాడగు శివమహాముని దానకాసనమై యున్నది. ఇందు కాకతియవంశ మధి
వర్ణింపఁబడినది. ఇందు కాసనమును వ్రాసినకవి గణపతిచక్రవర్తిని వర్ణించుచు
కడపట. —

“ కతి కతిన సంతి ధూపాః కతి కతి వా గుణగణాభరణాః
గణపతిన్మపతి స్త్వేతో నరపతిశతసోపకః క్షోణ్యాం॥
నిస్సాణగవసంతస్తాః క్షణాద్గణపతేర్నృపాః
అప త్యజంతి దుగ్గాణి నధరామేవకేవలం॥

అని చెప్పిన తరువాత యద్రదేవిని గూర్చి (ప్రారంభించి

“ యద్రదేవీ సముదభూ త్కారుణ్యాత్సర్వభూభృతాం
గంభీరా న్నహత స్తస్మా ల్లక్ష్మీ రత్నాకరాదిన
సర్వోర్వీశకిరీటకుట్టమతటీవిన్యస్తపాదాంబుజా
శాస్త్రేమా చతురంబురాశిరసనాం శ్రీయద్రదేవీ భువం
యస్యా జన్మమహాత్మవోగణపతేః క్షౌపాలచూడామణేః
విస్ఫుర్జిత్రవికాలకల్పవకదాధ్వాంతౌఘతేజోనిధిః
సామాన్యేఽఖలనన్దితం విరచితై శ్రీయద్రదేవ్యా స్వయం
చాతుర్వన్యన్విజస్థితీ విజయతే విద్రాతి కాలః కవిః
ధర్మోఽసౌ భగవాన్విభాతి దురితం దూరేద్విజానాంద్విషః
తన్నామగ్రహభషితా నిజపురాన్ని ర్యాంతి పర్యాకులాః
అకామంతే తరత్తరంగవిగళద్ధుగ్ధాబ్ధిఫేనావలీ
రాచామంతిశరచ్ఛశాంకవిసరజ్జ్యోత్స్న ప్రవాళామృతమ్
అకర్షంతి సుకేంద్రదంతిదశనప్రాకారలగ్నాం శ్రియం
ముక్తాహారలతాయుతాః ప్రతిదిశం రుద్రాంబికాకీర్తయః॥”

అని రత్నాంధరమునందు లక్ష్మీ యుదయించినట్లు గానే గణపతిదేవునికి
యద్రదేవి జరించెనని చెప్పి యామెను విశేషముగా నభివర్ణించి యున్నాడు.
ఇందువలన యద్రదేవి గణపతిదేవచక్రవర్తి హోతు రనుట నిర్వివాదాంశ మని
చరిత్రమున స్థాపిత మగును.

రుద్రాంబ రాజ్యభారమును పూనుట.

కాబట్టి కాకతి గణపతిదేవ చక్రవర్తి తనకు పురుషసంతానము లేక
కారణమున తనకొమాన్దలలో నొకతెయిగు రుద్రదేవిని కుమారునిగా భావించుకొని
యామెకు రుద్రదేవుండనియు నామమును నెట్టి పేరుచే నని ప్రతాప
రుద్రీయమును గ్రందమును బట్టి మానయు తెలిసికొని యున్నాము. కాకతి
గణపతి చక్రవర్తి మగదానంతరము రుద్రదేవి కత్తునింహాసన మధిష్ఠించి
యాంధ్రసామ్రాజ్యభారమును వహించి మిక్కిలిమ గూరంబకముగాఁ బరి
పాలనము సేయ నారంభించెను.

ఈమె కా. శ. ౧౧౦౨వ సంవత్సర మనఁగా క్రీ. శ. ౧౫౬౦ దవ
సంవత్సరములో సింహాసన మెక్కినది త్రిపురాంతకేశవములలో నొక
దానివలన బోధపడుచున్నది. -

ఈమె “రుద్రదేవమహాగాజా” అను నామముతో వ్యవహరింపఁ
బడుచు వచ్చెను. ఈమె యిప్పుడును పురుషవంశముతోనే కాల్యూటూరు
నకు నేగెంచి మండులతో రాజ్యాంగ విషయములను గూర్చి ముచ్చటించు
చుండెనని తెలియుచున్నది. ఈమె చక్రవర్తి పుత్రికయగుటల తేసి యీమె
కీర్తియే లోకమున వ్యాపించెనుగాని యీమె భర్త యుక్తతో యూయన
చరిత్ర మెట్టిదో యాంధ్ర ప్రపంచమింతవఱకు నెఱుంగదు. భర్త సామాన్యఁ
డగుటచేతనో అకాలమృత్యువు వారంబడుటచేతనో యాలోచనామయు ప్రస
ద్ధమై యుండకపోయెను. ఇంతియగాక గణపతి చక్రవర్తికిఁ బిమ్మల రాజ్య
భారమును వహించినదగుటచేత సతనిభార్యయని యాంధ్రప్రపంచము ద్రాంతిం
జెందెను.

రుద్రాంబిక భర్త.

గోదావరీమండలములో దక్షారామ మను గ్రామంబున నుండు శ్రీని
మేశ్వరస్వామి వారి యాలయములో నొకకాసునములో “కాకతి గణపతి

రుద్రదేవరు మహారాజుల యల్లుడు మల్లదేవులు" అని వ్రాయబడి యుండుటను జూచి చాళుక్యజేతవిజయాదిత్యుని వంశములోనివాడై "మల్లపదేవ చక్రవర్తి" "మల్లవిష్ణువర్ధన మహారాజు" అను నామములతో వ్యవహరింపబడుచు క్రీ. శ. ౧౨౦౨వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౨౧౨వ సంవత్సరాంతమువఱకు కేంగీదేశమును బరిపాలించిన మల్లపరాజే మల్లదేవులని యభిప్రాయపడి శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారు "ఓయగంటి గణపతిరాజుల చరిత్ర" మనుషేరిట నాంగ్లేయభాషలో వ్రాసిన మొక చిన్న గ్రంథములో కాకతిరుద్రదేవిని చాళుక్య మల్లపదేవచక్రవర్తియని నుడివియున్నారు. ఆకాసనములో నుదాహరింపబడిన సంవత్సరము నారి సిద్ధాంతమునకు ప్రతిబంధకముగా నున్నది.

కా. శ. ౧౦౯౭వ సంవత్సరమునగా క్రీ. శ. ౧౧౭౭ వ సంవత్సరమునం దాదానకాసనము పుట్టినదగుటచేత, అప్పటికి మల్లదేవుని భార్యయగు రుద్రదేవి కనిపయు ౧౭ సంవత్సరములు వయస్సుండవలయును. రుద్రదేవి క్రీ. శ. ౧౨౬౦ వ సంవత్సరమున రాజ్యభారమును వహించి ౧౨౯౭ వఱకు బరిపాలనయు చేసినందున మరణకాలము నాటికి ౧౩౭ సంవత్సరములును, గణపతిదేవ చక్రవర్తి ౧౨౭ సంవత్సరములును బ్రదికి యుండెనని చెప్పవలసి వచ్చును. అట్లు చెప్పుట సరియైన పద్ధతి కాదు. కాకతిగణపతిరుద్రుని యల్లుడని చెప్పినంతమాత్రమున నాడేడు రుద్రాంబిక భర్త యని యెట్లు నిర్ధారింప నగును? గణపతి చక్రవర్తి రుద్రాంబిక యను నొక్కకూతురు మాత్రమే గలదని చెప్పుటను సాధ్యపడదు. గణపాంబ యను కొమార్త మఱియొకతె గలదని ధాన్యముక కాసనమునఁ జెప్పబడి యుండలేదా? ఇంకను కూతులు లేరని యెట్లు నిర్ధాంతిరింప వచ్చును? ఇంతియగాక గణపతి రుద్రదేవుడని చెప్పుటచేత నడేడు గణపతి యని చెప్పెదగునా? లేక గణపతికొడు కగు రుద్రదేవుడని చెప్పెదగునా? గణపతి రుద్రదేవుడను నామము గలదని మఱియొక్కడను గానంబడలేదు. మొదటి ప్రకాశరుడైన యర్థము చేసికొంద మన్నను ఆ ప్రకాశరుడని కండ్లి పోలరాజుగారి గణపతి కాడు.

ప్రోలరాజునకు గణపతి యనునామాంకగ మొండు గలదని యెక్కడను చెప్పఁ బడియుండలేదు. ఈకాసనములోని నామమే సంస్థిమముగా నున్నది. కనుక గణపతిరుద్రుడనగా గణపతియనియే భావించునొనకలసిన పక్షమున నందలి సంవత్సరము తప్పని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును. ఇంకసంస్థిమముగా నున్న యీకాసనము నాధాగపటుమనొని కాకతిగణపతిదేవ చక్రవర్తి పుత్రిక యైన రుద్రాంబభగ్త చాళుక్య మల్ల విష్ణువర్ధనుఁ డని యూహించుట యొప్పు దముగాఁ గనుపట్టదు. భావిపరిశోధనమునలన నింకకన్యను ప్రబల సాక్ష్యము గానించువఱకు రుద్రాంబికభగ్త యితఁడే యని నిర్ధారించుట ప్రమాదమౌదు. వగును. అంతవఱకు రుద్రాంబికభగ్త యితఁడే యనిపేరు పెట్టక యతఁడొక మండలేశ్వరుడనియు, రాజబంధువులలోనివాడై యిట్లనేక ముండె ననియు, యౌవనవయస్కుడై యున్న కాలముననే మృతిం జెంది యుండు ననియు విశ్వ సింఛి యట్లు వ్రాసినందువలన ప్రమాద మెద్దియు నుండఁబోదు. ఈమె రాజ్య భారము వహించుటకుఁ బూర్వమే, 'ఉత్తక్క, నయ్యన్తి' అను నిరువురు పుత్రికలను గనెనని తెలియుచున్నది.

రుద్రాంబిక మహాదేవరాజును జూలించుట.

గణపతి చక్రవర్తి యగసానికాలమునఁ జెప్పినరీతిగా భద్రదేవయ మొదలుగాఁ గలపరివ్రాజకమును, జన్నిగదేవ మహారాజు మొదలుగాఁ గల సేనాధిపతులును, ప్రసాదాదిత్యనాయఁడు మొదలుగాఁ గల భృత్యవర్గమును ధర్మసాహసములను జూపి రుద్రదేవిని పట్టాభిషిక్తురాలనిగఁజేయుట ఏరకరూ పయిన మాండలిక గాజులలోఁ గొందఱకు నవమానకముగఁ గన్పట్టెను. ఆంధ్రసామ్రాజ్య పీఠము నధిష్ఠించిన యొక్క యాఁడుదాని పాదపద్మములకు మొక్కుట వీరపురుషాంగగణ్యాలకుఁ దలకంపులుగఁ గన్పట్టెను. ఇట్లు మాండలిక గాజులు గొందఱు చక్రవర్తిని యడఁగలభయముచే మిన్నకుండి నను రాజద్రోహులై దేవగిరి ప్రభువు లయిన యాదపులతోడఁ గుఱులుచేసి ఈదకు యాదపులు దండెత్తి వచ్చునటులఁ జేసరి. ఇక్కడ మొరుగంబిలో

గణపతిచక్రవర్తి మరణముఁ జేసిన సంవత్సరముననే యక్కడ దేవగిరిలో యాదవప్రభు నయిన శృంగభూపతి కూడ మరణముఁ జేసెను. అతని సోదరుఁ డగు మహాదేవరాజు పట్టాభిషిక్తుడయ్యెను.

ఈ మహాదేవరాజు స్త్రీలను శిశువులను ఎప్పుడును జంపినవాఁడు కాఁడు గావున నీతఁడు పట్టాభిషిక్తుడయిన నోడనే యీతనిపరాక్రమమునకు భయ పడి యాంగ్రు లొక్క యాడుదానిని మాశవు లొక్క శిశువును సింహాసన మెక్కించిరిని కాసనములలోఁ గవులు గొనియాడియాండిరి. అస్తోత్ర పాఠముల కుబ్బి సతాపనంబుఁ జేసెను. మహాదేవరాజు త్రిలింగదేశముపై దం డెత్తిరాఁ బ్రయత్నించెను. ఇంతలో దుద్రాంబాదేవి యూరుకొనక తన తండ్రివలన నీరాజ్యతంత్రజ్ఞానమును చక్కఁగా గ్రహించినది గావున నిసుమంతయుఁగొంకక యెంతమాత్రము నుపేక్షింపక శిరము లయిన దుర్గభాగముల నన్నిటిని బాగు చేయించి విశ్వాసపాత్రు లయిన నంతరి సేనాపతిసామంతభటునగ్గమును రప్పించు కొని నోటల నన్నిటిని ముగ్ధతములుగఁ గావించెను. ఏకశిలా నగరమునకుఁ జాట్టును గవతోటను గట్టించెను. దీనిఁ లోతట్టున మట్టికోటను గట్టించెను. దీని చుట్టును గొప్పయాగడ్డను ద్రవ్వించెను. భూమికోటకు గవనులు రాదియును, దిడ్లుగూరును, పుట్టికోటకు గవనులు రను, దిడ్లు రాదియును, రాలికోటకు గవనులు రను దిడ్లు రాదియును, గాలికోటకు లోతట్టున గాలిసోపానములును పెట్టించి అలంగమునొడ తనబంగు నగ్గములొని విరభటుల నుండనియమించి తక్కిన బంధునగ్గము నంతయు గాలికోటకు లోతట్టున నున్న యిటుకకోటలో నుండ విధియించెను. కొమ్మ గి ఇద్దఱును, బురుజు గికి ఏబదుండ్రును, నిడ్డి గికి నూఱురును, గవను గికి ఏనూఱురును విరభటులను గాపువెట్టెను. తన కొమాల్లయున యమ్మక్కకు పుత్త్రసంతానము లభించువరకు బుద్ధగణపతి నా రాధింపఁగోరి నట్లపల్లెటను ఆసనుండి ఏకపేరామహాదేవిని గొలుచుటకై మొగ లిచ్చెల్లకును బోయి ఆయిమదినము లచ్చట నున్న కాలమున హరిహరదేవుఁడును మురారిదేవుఁడును ఆమెను బట్టుకొనఁ బ్రయత్నించిరి. అప్పు డెద్దియో యొక యుపాయమును బన్ని తన కొమాల్లయున యమ్మక్కతోఁ గూడఁ దప్పించు

కొని వచ్చి యేకశిలానగరమునం బ్రవేశించి నొకనైవేద్యమును బంపించి వారల నిరువురను జరిపించి వారల యైశ్వర్యమునంతయుఁ జూడఁగొని యాధనముతో పద్మాక్షి దేవికి మహాత్సవములు గావించెను. అప్పుడు దేవదేవినుండి మహాకూయ దైన మహాదేవరాజు అసంఖ్యాకము లయిన నైవేద్యములతో దండెత్తి వచ్చి యేకశిలానగరమును ముట్టడిపేసెను. ఇట్లు మూడులక్షల నైవేద్యముతో వచ్చి మహాదేవరాజు ముట్టడించినను భీతి నొందక రుద్రమదేవి వెలమ నేసాని యగు రుద్రమనాయని నగరసాలకుండును కన్యనేసానియు నగు నాగచమూపతిని హెచ్చరించి యా నేసానుల సాహాయ్యముతో పదునేను దినములు ఘోర యుద్ధము సేయఁగా యాదవనైవేద్యంబులు వెలమకన్యవరులధావే నిలువంజాలక పలాయనంబు లయ్యెను. రుద్రమదేవి యంతిచిహ్నం ద్బట్ట నొంది యాగకుడక తానె నాయకత్వమును వహించి యాదవనైవేద్యంబులను వెంటాడించి నురు మాడుచు దేవగిరివజ్రకుఁ దఱిమి రఱిమి గొట్టఁగా మహాదేవరాజు తాను జేసిన యవివేకకృత్యమునకుఁ బశ్చాత్తప్తఁడై రుద్రమదేవిని శరణువేడి కొని ద్రవ్యంబు లపరాధముగ నిచ్చుకొని సంతి గావించుకొని విజరాజధానిఁ బోయెను. అప్పుడు రుద్రమదేవి తనదేశమునకును మహాదేవరాజు దేశమునకును సరిహద్దున జయస్తంభములను పోలించి వానిపై కాసునములను వ్రాయించి యేబదిలక్షల హొన్నలను తననైవేద్యములకుఁ బంచిపెట్టెను.

జన్నిగదేవసాహిణి.

కాయస్తకులసంజారుం దైన యీజన్నిగదేవసాహిణి రాజధర్మగతి, తనమేనమామ యైనగంగయసాహిణిఁ దరువార నైవాధ్యక్షుఁడును, ఆత్మ మంత్రులలో నొక్కఁడునై దక్షిణభాగమున ననఁగా మాగ్జవాది మొదలుకొని పానుగంజీవజులదేశమును బరిపాలించుచుండెను. ఇక్కడు బ్రదికి యున్నంత వఱకు రుద్రమదేవికి దక్షిణ భుజంబుగ నుండి యామెకు శత్రుత్వై రాజధాని మామును జేయఁ బూనిన నేసానులను మాందరిక రాజులను క్షిందుడు వచ్చి ఆ రాజకమనెడి యుపద్రవమునుండి దేశమును రక్షించెను. ఇతనికి బ్రహ్మరాక్ష

సుండు మొదలుగా గల బిరుదము లనేకములు గలవు. ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౨౨
కాన్దిసంవత్సర చైత్ర శు ౧౧ గురువారమునాఁడు పొత్తపినాటి సీమలో
బాహునది దక్షిణభాగమున నున్న పురందలూ రనియెడు పొందలూరు గ్రామ
మును శ్రీపర్వతామల బసవగోళకమతమునకు సంబంధించిన నిజగురుకాంతపూర్వ
శివదేశికులకు బ్రాహ్మణాతిథ్యభ్యాగతపూజార్హము సమగ్పణము చేసినట్లుగ
పొందలూరు గ్రామములోని యీశ్వర దేవాలయములో రంగమండపమున
కెదురునున్న తొలిపైఁగల కాసనమువలనఁ జెలియుచున్నది. జన్నిగదేవమహా
రాజు పరిపాలనకాలములో పల్నాటిసీమలోని కారముపూడి గ్రామమునఁ బ్రతి
ష్ఠచేయఁబడిన సురేశ్వరాలయమునకుఁ బ్రాకారములును గోపురమును నిర్మిం
పఁబడినవి. నామను యనుకరణముచే దుర్గిలేక దుర్గయపట్టణమున గోపీనాథుని
యాలయము శా. శ. ౧౧౩౧ అనఁగా శ్రీ. శ. ౧౨౬౨ వ సంవత్సరమునఁ గట్టఁ
బడినది. ఈ సంవత్సరమునకుఁ దరువాత నీలిని నామము మఱియొచ్చటను వినం
బడనందున నిఁకఁడు శ్రీ. శ. ౧౨౭౦ వత్సరము జీవించెనని యూహింపఁ
దగినది.

త్రిపురాంతక దేవమహారాజు

కాయస్థకులార్జనచంద్రు లయిన గంగయసాహితీయు అతని మేనల్లుఁ
డైన జన్నిగదేవ సాహితీయు స్వగృస్తు లయిన పిచ్చట త్రిపురాంతక దేవమహా
రాజు యద్రనుదేవిఁ బ్రధానియు సైన్యాధ్యక్షుఁడునై కమ్మనాడు, ములికి
నాడు, పొత్తపనాడు, ఏరువనాడు, గండికోట మొదలగు సీమలకు నధికారి
యై ప్రతినిధిపాలనం దై పరిపాలించి వానికక్కను. మఱియు నితఁడు తన
కాసనములలో “శ్రీమత్తనమండలేశ్వర బాహుత్తరనియోగాధిపతి, అనేక
దేవాధిపతి చారుగ్వర్ణప్రసముద్ధగణ, పల్లమరాయదామోదర దిశాపట్టవీకాంగ
విర, విరావతార, అతివిషమహాయూధ పౌధరేఖారేవంత, విజయలక్ష్మి
కాంతసాయ, సారాయణ, కదనప్రచండస్తంభ స్తంభితసుకలక్షితిపాల కౌర్య
యశస్త్రామతిలకదిగంగసాముఖ, వికరణ గుణవినిర్జిత కామధేను కల్పద్రుమ

ప్రణతసకలనరపతి మణిమకుట పోడినురికాచుంబ్యమాన చరణనఖరణ
 కందళ కాకతికులతిలక సుద్రదేవ మహారాజ చరణనళినయుగళ సమారాధన,
 సమధిగతసకలరాజ్యాధిపత్యమహానిధి, చలమగ్నగండ, యూనుగాయ బగదళ
 మండలిక బ్రహ్మరాక్షస, గండసెండాను, త్రిపురాంతకదేవ మహారాజులు" అను
 విశేషణములతోఁ జేర్చొనఁబడి యుండుటచేత నీ రుద్రమదేవి చక్రవర్తి
 నీకాలమున నప్రతిమాన ప్రతాపవంతుడై యుండెనని వేద్యము గాని మానదు.
 ఈచిరుదావళి నంతయు గణపతిదేవదత్తవర్తి సైన్యాధ్యక్షుడైన గంగలు
 సాహిణియు వహించి యుండుటచేత నితఁ డాతనిని నిమాయుడో సోదరుడో
 యై యుండవలయు నని యూహించు చున్నాఁడను. అంబగేవ మహారాజు
 కుమారుడు త్రిపురాంతకదేవుఁ డని నర్థపటము సీమలోని కరికుంజగ్రామ
 ములో నొక శిలాశాసనమునం గలదని యొక్కస్థానిక చరిత్రమునం తెప్పఁబడ
 నది గాని దొంతనమువారి శాసనపరిశోధకులు "అంబయదేవ మహారాజును
 త్రిపురాంతకదేవుని కనిష్ఠ సోదరునిగాఁ జెర్చొని యున్నాఁడు. ఏరి
 సిద్ధాంతమే సరియైనది కావచ్చును. అంబయదేవుఁడు త్రిపురాంతకదేవుఁడు
 పేర లుభయులును గూడ కడప మతాధిపతియైన అశ్వమేధివాచాచ్యులవా
 శిష్యులయిన పీరశైవులుగా నుండి యనేక శాసనములను జేసి ప్రఖ్యాతి వహించి
 యుండెరి. త్రిపురాంతకదేవుఁడు మొదలు దువ్వూరును తిరుపాళ ములక
 వాటి సీమలోని వల్లూరుపట్టణమును రాజధానులుగఁ జేసెనని పరిపాల
 నము చేసెను. రుద్రమదేవి పరిపాలన ప్రారంభకాలమున క్వరండులగులకు
 బ్రయత్నించి దేశముయొక్క కాంతిని ఛంగము కల్గించిన విజయగండ
 గోపాలుఁడు, ఎరువమానుమిలిదేవరాజు, సిద్ధయదేవ చోడరాజు, మొదలగు
 చోడులను జయించి దేశమున కాంతిని సొక్కొనినని నని తెలియుచున్నది.
 ఇతఁడు పీరశైవుఁ డైనందున శైవగురువులకును శైవమతములకును, త్రిపు
 రాంతకములోని త్రిపురాంతకదేవునకును శైవ ముల్లికార్జున దేవునకును

అనేక భూదానములను జేసి యుండెనని త్రిపురాంతకము మొదలయిన ప్రదేశములలోఁ గల యానేక శిలాశాసనములవలన వ్యక్త మగుచున్నది.

అంబయదేవమహారాజు

త్రిపురాంతకుని కనిష్ఠసోదరుఁడుగాఁ జెప్పబడిన అంబయదేవమహారాజు గండికోట మసూరధపురము రాజధానిగ గండికోట, ములికినాడు, శేనాడు, నేనావాడి, నేదకట్ల, సకిలిమరున, పొత్తపినాడు, మొదలుగాఁ గల నీమలనేలను త్రిపురాంతక దేవునకు సహాయుఁడై యుండెను. ఇతనికి ఘోషగాయగంగిదేవయ్య సేనాపతిగ నుండెను. అంబదేవుఁడు శ్రీపతి గణపతి యను వానిని జయించి “గాయసహస్రమల్లుఁడు” అను బిరుదమును వహించెను. మఱియు నితఁడు దోర్నగ్గమున నెల్లశత్రురాజుల యుద్ధరంగమున నెదుర్కొని యురునప్పిదేవుని, శివదేవుని, సోమిదేవుని, అల్లుగంగుని, దేవబ్రాహ్మణులకు గగ్గ శత్రుఁడైన మల్లికార్జునిని, కదంబరా జయిన దామోదరుని జయించెను. రాజ్యభిష్టుఁడైన మనుమగండగోపాలుని విక్రమసింహ పురంబున సింహాసన మెక్కించెను. కడనరాయని నాశనము గావించెను. ఇతఁడును త్రిపురాంతక దేవునివలననే బ్రాహ్మణులకు దేవమత గురువులకు దేవమతములకు శివాలయములకు ననేక భూదానములను గావించెను. ఊటుకూరు నం దొక గొప్ప చెఱువు క్రవ్వించి అంబసముద్ర మని పేరు పెట్టించెను. ఇతని మంత్రి అత్తిగల యనుగ్రామములోని పరశురామేశ్వరుని యాలయమునకు మాన్యము లొసంగి యారామముల నిర్మించి సత్రములను గట్టించెను. కొన్ని గ్రామములొ చెఱువులు కాలువలు క్రవ్వించెను. పొత్తపినాటి నీమనంతయు గొలిపించి కొల దుర్బరంచెను. మఱియు నగేఁ సుత్యార్యము లాచరించినట్లు దెలియుచున్నది. త్రిపురాంతక దేవుఁడు, అంబయదేవమహారాజును రుద్రమదేవి కాలమున మాత్రమే గాక రెండవ ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి కాలమునఁ గూడనుండి రుద్రమదేవి యనంతరము స్వకంఠు లగుటకుఁ బ్రయత్నించుచు సాధ్యము గాక యశువలనఁ బరాజయై కను తొంటి యధికారములను గోల్పోయినట్లు గన్పట్టుచున్నది.

గోనగన్నా రెడ్డిసాహిబ్

కాకతి యద్రమదేవి వైశ్యాధిపతులలో నొక్కఁడగు గోనగన్నయ సాహిబ్ వర్ధమానపురము రాజధానిగా నాంధ్రసామ్రాజ్యముయొక్క పశ్చిమ భాగమున కంతయు నధికారియై పరిపాలనము నేయుచు నామెను దక్షిణ భుజమై యొప్పియుండెను. ఈగోనగన్నా రెడ్డి వివిధసాహుఁడు నేనాపతిగా నుండెను. ఇతఁడు సర్వరాష్ట్ర సమస్తప్రజాగృహాధ్యక్షుల రాచూరుదుర్గమున కా. శ. ౧౨౧౬ (౧౨౮౪) సంవత్సర మార్గశిర్ష శుద్ధ సప్తమిసాకు నిర్మించె నని యాదుర్గముపై నొకగోడవీడఁదలఁపఁబడిన కాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఆకాసనములో గోనగన్నయ రెడ్డి సమస్త గూఁగణాకరం దనియు సత్యరత్నాకరం దనియు సౌజన్యగౌరవుం దనియు, అరిగండైరవుం దనియు, సాహసోత్తుంగుం దనియు, కాకతియ కుమార సన్నాహుం దనియు, విరవికరణోత్సాహుం దనియు, కుడుపులూరి పురగరాధీశ్వరుం దనియు, విరలక్షినిశ్వరుం దనియు, నునుమ కుల కమల మార్గాంధుం దనియు, దక్షప్రచందుం దనియు, విసిరగండఁదనియు, ఆభయబలగండఁదనియు, గండరగండఁదనియు, అధంగగండభేరుండుం దనియు, హన్మిబ్బగగండఁదనియు, హదిమువ్వరగండఁ దనియు, లాడకువర పెండూరుం దనియు, చోళజగజాళవిగళాంతికాఁతుం దనియు, గోమాలియనియు, సంకతార్కిక శివహృదయనియు, కామినిజయంతుం దనియు, దుష్టతురగ కలకవంతుం దనియు, సమరసమయం దనియు, దుర్వారవిరావతారుం దనియు, గోనగన్నయ కలగొండుగం దనియు, ఈశ్వరసోమని కలగొండుగం దనియు, పండితూపాలునికలగొండు గండనియు, అక్కినాయకుని కలగొండుగం దనియు, మేడిపలికాచయనాకురికకుండనియు, కంగూరిశివనాయని కలగొండుగం దనియు, తాపాకభిమనిర్దూమధాముం దనియు, నిరుపమసంగ్రాహరాముండనియు, కెతాలకాపతికాపట్టనియు విజయలొండగోధూమకృష్ణనమరట్టనియు, జేడ చెలుకనాయని నిస్సహజాపహరణుండనియు, గుహజకార్యభరణుం దనియు, కోటపెర్చుడరాయ కంఠాధికర చూటకాఁతుం దనియు, చోడోదయ పట్టనూత్ర సురంగాపహరం దనియు, యద్రదేవ దక్షిణ భుజ

దండుఁ దనియు, నిబత్తిర్నిపూరిత బ్రహ్మాండకరండుం దనియు, పరబ్రహ్మాద్దండుఁ దనియు, శ్రీసోమనాథదేవ నివ్యశ్రీపాదపద్మారాధకుం దనియు, పరబలసాధకుండనియు, అనేకవిరుదునామములతో నభివర్ణింపఁబడి యుండెను. ఇతఁడు సంతతార్చిత కళిమాళి యని పేర్కొనఁబడుటచేత నే శివభక్తుఁ డని తెల్లమగుచున్నది. ఇతఁడు వర్ధమానపురమునందుండె ప్రభుత్వము సేయుచుండఁగా తద్రాజ్యరత్నామణియైన విఠలనాథుఁడు శ్రీనారాయణదేవనివ్య శ్రీపాదపద్మారాధకుం డని పేర్కొనఁబడి యుండుటచేత నాతఁడు విష్ణుభక్తుఁ డని వేద్య మగుచున్నది. ఈవిఠలనాథుఁడు ఆదవని, తుంటుకము, మానువ, హళున, దుగ్గములు సాధించినట్లుగా రామాయణాసనమున లిఖియింపఁ బడినది. నైని గన్నయ్య రెడ్డిఁ జెప్పఁబడిన విశేషణములలోఁ బేర్కొనఁబడిన పట్టణము లన్నియును రామాయణమండలములోనివిగ నున్నవి. ఆపట్టణముల యొక్కయు వాని నాయనలయొక్కయు చరిత్రమును జెలుపునట్టి కాసన ప్రమాణము లేనియు దోరయిండనందునఁ జెప్పఁబడు సాధ్యపడదు.

గోనబుద్ధారెడ్డి రంగనాథరామాయణము.

ఈగోనగన్నారెడ్డి రంగనాథరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధారెడ్డి రెడ్డి రెండ్రయగు నేమో గొంచెము విచారింపవలసిన యున్నది. రంగనాథుఁడను నాతఁడు రామాయణమును ద్వీపదశావ్యముగా రచియించెను. కనుకనే యాగ్రంథమునకు రంగనాథరామాయణ మను పేరు గలిగిన దని చెప్పుదురుగాని. గ్రంథమునందు గోనబుద్ధరాజు రచించినట్లు గానంబడుచున్నది. మనుమూరి సంస్తానాధిపతి యగు బుద్ధరాజున క్రాత్రుఁ డయిన రంగనాథుఁ డనుకవితన ప్రభువుపేరిట రచించెనేకాని బుద్ధరాజురచింపలేదనియు బుద్ధరాజు రచించి యుండునని బుద్ధరాజు రామాయణ మను పేర నిలిచి యుండునుగాని రంగనాథరామాయణ మను పేరు నిలిచియుండుటకుఁ గారణము గానరాదనియును, గొందఱు చెప్పుదురు. మఱిగొందఱు రంగనాథుఁడు బుద్ధరాజునకు బంధుడనియు దూపాడుపరగణా కధికారిగ నుండె ననియుఁ చెప్పుదురు. ఈ గ్రంథము.

నకు మొదట బుద్ధరాజునకు 'కవిలోక భోజండు' అని విశేషణము చెప్పబడినది. నిజముగా బుద్ధరాజు యీ గ్రంథమును గంచి యుండినయెడల దాను కవిలోకభోజండుని యాత్మస్తుతి చేసెననునా యని కొందఱు శంకుచున్నారు. ఈ యుక్కుప్తమునూహగ మైన కావ్యమును ఎవరు రచించినను ఇందలి కాండాంతమునందలి

“ద్వి అని యాంధ్రభాష భాషాధీశనిభుఁడు

వినుతకావ్యాగను విమల మానసుఁడు

పాలితాచారుఁ డపానధీశని

భూలోకనిధికోన బుద్ధభూవిభుఁడు

తనుతండ్రి విత్తలధగణీకు పేరఁ

గమనీయగుణైర్వ్యకనకాద్రిపేరఁ

బనిపూని యరిగండ భేవుపేర

నాచంద్రతారార్కమై యొప్పుమీఁఁ

భూచక్రమున నతిపూజ్యమై వెలయు

ననమానలలితశబ్దార్థసంగతుల

రసికమై చెలువొందు రామాయణము

పరఁ నలంకారభావన త్నిఁడఁ

గరమద్ది.....కాండంబు సెప్పె.”

అనువాక్యములవలన గోనబుద్ధరాజు తనతండ్రివిత్తల ధరణీకు పేర రచించినట్టే వ్రాయబడియున్నది. దీనింబట్టి బుద్ధరాజు తండ్రి విత్తలసాభుఁడని స్పష్టమగుచున్నది. కాని ఉత్తరరామాయణమును ద్విపదగా రచించిన కాచవిభుఁడును పనవిత్తలభూపతియును తనతండ్రి బుద్ధరాజనియును బుద్ధరాజు గోనకోట గన్నయితండ్రునకును అన్నమాంబికకును దనయుండని యును తద్గ్రంథ పీఠికలొ

“ద్వి. గోనకులాగ్ధవపక్షలయేకుండు

నానొప్పుకోట గన్నయితండ్రునకు

ననఘాత్యయగుచున్న యన్న మాంబికకుఁ
దనయుండు బుద్ధాభిధానుండు పనుప
సారయ ముక్త్యహూర్తాది దివ్యావ
తారంబులం దెల్లఁ దలఁచి చూడంగ
రామావతారంబు గమనీయ మగుట
గాముపాదనచరిత్రము వివృతభాష
లోకానుగంజన స్తోత్రబంధములఁ
జేకొని వార్మిఁ చెప్పినవాడ
మాతండ్రి బుద్ధత్వమానాధుపేర
నాతతన్వపక్షగవాప్తుని పేర
భునుండు మీసగండ కాచవిభుండు
వినుతశీలుండు పినతల భూపతియు
నని జనులొ యముఁ గొనియాడంగ మేము
వినుతి నూతన పద ద్విపదరూపమునఁ
గ్రాకటంబుగ సాంధ్రభాషను జెప్పఁ
గొన్నయుత్తరగద యట్టి దనిన"

అని వ్రాసియున్నాడు. రంగనాథరామాయణములో బుద్ధభూవిభుని
తండ్రి వితలధరణీశుఁడనియు, ఉత్తరరామాయణములో బుద్ధారెడ్డి తండ్రి
గన్నారెడ్డి యనియుఁ జెప్పఁబడియుండుటచేత సుండోరులకుఁ గలసంబంధమును
దెలిసికొనుటలోఁ గష్ట మొక్కువ యగుచున్నది. పై రామారు శాసనములోఁ
జేర్పొనంబడిన గోనగన్నారెడ్డియను, వితలనాథుండును రంగనాథ రామా
యణములోను ఉత్తరరామాయణములోను జేర్పొనంబడిన వితలధరణీశుండును
గన్నక్షేత్రంధ్రుండును ఒక్కరే యి చెప్పవచ్చును గాని బుద్ధరాజుతండ్రి గన్న
క్షేత్రంధ్రుఁడా వితలనాథుఁడా యనునది సందిగ్ధముగా నున్నది. రామారు శాస
నమును బ్రకటించిన శ్రీమానవల్లిరామకృష్ణయ్య. ఎం. ఏ. గారు గోనగన్నయ్య
రెడ్డియు, వితలనాథుడును సోదరు లనియు, వీనతండ్రి పెదతంధ్రులను గూర్చి

తండు, లని చెప్ప నాచారము కలదు గావున గన్నయ్యరెడ్డి నమారుడైన బుద్ధారెడ్డి పినతండ్రియైన విఠలధరణికునిని గృహి నొసంగుమఁ డెంద్రి యని పేర్కొని యుండు నని యూహించుచున్నాము.

బుద్ధారెడ్డి కూతురు కుప్పమాంబ శాసనము.

గోనబుద్ధారెడ్డి కుప్పమాంబ శేక నీపుసానమ్మ యను నొక నాడుగ్గ గలదు. ఈమె శాసనములు బూదవూరు, గద్దమానపూములలో రెండు మూడు గలవు. ఈమె తనబూతుప్రూరి శాసనములలో నీ క్రిందివిధముగా ఈశ్వర భక్తి పాధ్యాయుల వారిచే నభినర్ణింపఁబడినది.

“శ్రీగోనవంశనిజశేఖరబుద్ధయాభ్యుత్తరైః పవిత్రగరితా భరితాగుణైః.

శృంగారసారకరణిః కరణీయదప్య కుస్మాంచి కావని చ లక్ష్మ్య సతి కళత్రయే.”

బుద్ధారెడ్డి యింటిపేరు గోననాడుకాని గోనవాని కాని గనంబడు చున్నది. గంగనాథరామాయణముద్రాక్షరము గోనశబ్దమును గోనశబ్దమున మార్చినట్లు గన్పట్టుచున్నది. అయినను తెలుగువాడనా కాగము గకారము గా నుచ్చరింపఁబడు పదము లశేకములు వాడుకలో గలవు. ఈ గోనబుద్ధారెడ్డి కూతురు రయిన యీ కుప్పమాంబ కాలి మదాదేవరాజు వంశమునందు జనించి కాకలి రుద్రదేవ ప్రసాదాసాదిత రాజ్యలక్ష్మి నివాసుండైన గ్రామస్థుల గుండవండాధీశ్వరుని కచ్చి వివాహము చేయఁబడియును. ఈమె క. క. ౧౧౧౨ ధాతుసంవత్సర మాఘశుద్ధ దశమి గురునారాయణుని స్వగర్భయైన తనభర్త గుండయపేరను లింగప్రతిష్ఠ గావించి బూదవూరును పోగుమడుగున భూదానముల నశేకములను గావించెను. ఈ శాసనమును బట్టి క్రీ. శ. ౧౨౭౬న సంవత్సరము వాఁటి నీమె భర్త మృతి నొందె ననియు, ఈమెక బాబయ, బొప్పండు, గణపతిదేవుడు, పర్వతము మల్లయ యను కొడుకులును, మల్లయ, బుద్ధయ, విత్తయ, కాటయ, పిడుగుగుండయ యను కన్యలును

1. The Litatic Records in Hyderabad by H. Ramakrishna Kavi M. A. The Nachur Inscription of Gona Gannayya Reddi.

గల గనియును జేరియుచున్నది. కుప్పమాంబ సోదరులలో నొకఁడగు కాటయకు కాచయ యను నామాంతరము గలదేమో తెలియరాదు. అప్పుడు కాచవిభుఁడును విఠలభూపతియు కుప్పమాంబసోదరు లగుటచేత రంగనాథ రామాయణమును గచించిన బుద్ధారెడ్డియు, కుప్పమాంబ తండ్రి యగు గోన బుద్ధారెడ్డియు నొక్కరే యని చెప్పటకు సంశయింపం బని లేదు.

నాగదేవమహారాజు.

కాకతి రుద్రదేవి సైన్యాధ్యక్షులలో నొక్కఁడగు నాగదేవ మహారాజు విక్రమసింహపురము రాజధానిగా పాకనాటిని బరిపాలనము సేయుచుండెను. ఇతని పోతయనాహిణి మంత్రిగ నుండెను. ఈ మహామండలేశ్వరుని గూర్చి నెల్లూర చరిత్రమునందు వివరించి యున్నాను. మార్కండేయ పురాణమును గృతి నుండిన గన్నమంత్రి తండ్రియగు నాగచమూపతియు సై నాగదేవ మహారాజు నొక్కరేయని యూహింపవచ్చును. అట్లయినయెడల నాగదేవ చమూపతి చతుర్దశమున జరించిన మల్లసైన్యవిభునకును పోలాంబ మను బుట్టె నని మార్కండేయపురాణములోనిః—

“ఆ. ఆరమణీయ దంపకుల కన్వయగర్భిణు బంధులోకమం
నాగము హైర్యమందగ ముదాత్త దయానిధి దానధర్మ వి
ద్యారసికుండు నాగవిభుఁ డంచితభాగ్యపరుండు పుట్టెఁ బెం
పాగ శచీపురందరుల కర్దిజయంతుఁడు పుట్టినట్లుగన్.”

అను పద్యమువలనఁ జేటపడఁ గలదు. ఇఁకఁడు గణపతిదేవ చక్రవర్తి తలవరి మైన మేచయనాయకుని నూఁకురగు మల్లమాంబికను వివాహ మయ్యెను. ఈ దంపకులకు జనించి ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తికడ సైన్యాధిపతులుగ నుండి ప్రఖ్యాతి కెక్కిన గన్నయాదులు మార్కండేయ పురాణమున నిట్లభివర్ణింపబడిరి.

“కా. ఆనుల్లాంబకు నాగకారిః విశిష్టాచార్యు లుద్యద్గుణ
స్తోమాకల్ప లనల్పక్రిపయ లస్తోకస్థిర త్రియుకుల్

ధీమంతు ల్సుకు లుద్భవించి రాసి, గాంధేయ ప్రభావాన్ని గురి
గామ ప్రఖ్యులు వహించి శత్రువుల జగత్ప్రభావ కార్యదయలు."

ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి జననము.

కాకతి రుద్రదేవి! ముమ్మక్క శక్త ముమ్మడమ్మ, గుమ్మమ్మ అను నిరు
వురు కూతులు గలరు. ముమ్మడమ్మ వాఙ్మయకంఠోద్భవుల దైన విరభద్ర
రాజున కిచ్చి వివాహము చేయబడియు నని స్థానిక చరిత్రమునం బట్టి దెలియు
చున్నది గాని ముమ్మడమ్మభగ్తయొక్క చరిత్రము లెశమానము దెలియరా
కున్నది. రెండవకొమార్తె యగు గుమ్మమ్మను ఇందులూరి అన్నదేవ
భూపాలుని కిచ్చి వివాహము చేసినట్లు, ఇందులూరి వారి సంశ్చర్యమును
బట్టి దెలియుచున్నది. ఈ రాజవంశము లెరువునకు రుద్రదేవి చక్రవర్తి
నిక బోలెడిన సామంతమాండలిక ప్రభువు లయి యుండవలయును. ముమ్మ
డమ్మకు నిరువురు పుత్రులు జనించిరి. మొదటి పుత్రుని నామము ప్రతాప
రుద్రదేవుడు. రెండవ పుత్రుని పేరు అన్న మదేవుడు. గుమ్మమ్మకు సంతా
నము లేదు. ప్రతాపరుద్రుడెప్పుడు జనించెనూ మనకు సరిగాఁ దెలియదు.
కా. శ. ౧౧౬౬ వది యగు నందన సంవత్సర చైత్రశుద్ధ పంచమి గురువార
మునాఁడు రోహిణీదీపక్షమున బ్రాహ్మణమువార్యమున నూర్ధ్వంగారక
బృహస్పతు లుచ్చస్థానగతులై శని నిజస్థానమున నుండ ముమ్మడమ్మ గర్భము
నుండ ప్రతాపరుద్రుఁడు జనించె నని స్థానిక చరిత్రమునందుఁ జెప్పబడినదిగాని
యది సరియైనదిగాఁ గన్నట్టదు. కాకతి గణపతి చక్రవర్తి క్రీ. శ. ౧౨౬౦
వఱకు జీవించియుండి పరిపాలనము చేసినట్లు కాసనములు వేనోళ్లఁ జూచు
చున్నవి. ప్రతాపరుద్రుఁడు స్థానిక చరిత్రమునం జెప్పబడినట్లు క్రీ. శ. ౧౨౮౪
గవ సంవత్సరమున జనన ముండినది సత్యముగానైన గణపతి చక్రవర్తి మరణ
కాలము నాటికి ౧౬ సంవత్సరములు వయస్సుగలవాఁడై యుండవలయును
కదా. అట్టి సందర్భమునఁ దన రాజ్యమునకు ప్రతాపరుద్రునిఁ దానెప్పుడు
గట్టి యుండును. అట్లేదు పట్టము గట్టకయున్న ను రుద్రదేవి యైనను ప్రతాప

రుద్రుని అభిషిక్తుని గావించి యుండును. అట్లు జరుగక రుద్రమదేవి పరిపాలనము నేయుట సంభవింపదు. ప్రతాపరుద్రుడు క్రీ. శ. ౧౩౨౩ వఱకుఁ బరిపాలనము చేసియుండిన గనుక నెనుబది సంవత్సరములు జీవించి యున్న వాడని చెప్పవలసివచ్చును. విద్యానాథ మహాకవికృతమైన ప్రతాపరుద్ర యశోభూషణ నును నలంకారకాశ్త్రుగ్రంథమునందు రుద్రమదేవి రాజ్యపరిపాలనము చేసినట్లు స్పష్టముగాఁ జెప్పబడియున్నందునను “మార్కోఫోలో” అను పెనీసువర్తకుఁ గామెపరిపాలనమును క్లాఘించి నలువది సంవత్సరముల నుండె పరిపాలనము నేయుచున్న దని చెప్పియున్నందునను రుద్రమదేవి పరిపాలనము చేసిన దను మాట నిరాకరింపఁదగినది కాదు. కాబట్టి భావిపరిశోధన ములవలనఁ బ్రతాపరుద్రుఁ డెప్పుడు జనించెనో ఎప్పుడు పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెనో తెలియు పగ్యంతము రుద్రమదేవి క్రీ. శ. ౧౨౯౫ వఱకును పరిపాలనము చేసి తరువాత రాజ్యభారమును మనుమనిపైఁ బెట్టెనని యూహిం తము. మనుమఁ డయిన ప్రతాపరుద్రుని రుద్రమదేవి కుమారునిగాఁ బెంచుకొన్నట్లు గానిపించుచున్నది. ఏకాసనమునందు రుద్రమదేవి గణపతికూతురని చెప్పబడినదో ఆకాసనమునందు రుద్రమదేవికి రుద్రదేవుఁ డను కుమారుఁడు గలఁ దని యీ క్రింది శ్లోకములఁ జెప్పబడినది.

“ శ్రీవిశ్వేశ్వరదేశికేంద్రావహస్తోద్భాసిదోర్విక్రమ
క్రీడోజ్జ్వలజగద్దళః ప్రతిబలప్రధ్వంసిజనోర్మృతః
యస్యాః కాకతిరంజనాత్తికమణిః శ్రీరుద్రదేవ సుక
స్తస్యాః కిం కదయామ బైభవ మతః శ్రీరుద్రదేవ్యాః పనం ”

శ్రీరుద్రదేవి ఈ మనుమనిఁ బయస్సు వచ్చినదని తెలిసికొన్న తరువాతనే రాజ్యభారము నుప్పొంగె నని ప్రతాపరుద్రయశోభూషణమందుఁ జెప్పబడినది.

అన్నమదేవ భూపాలుడు.

రుద్రమదేవి కంఠనయల్లుడైన అన్నమదేవ భూపాలుడు అనుమనాదకుఁ దూర్పున సింహాచలమునఱుకు నుండుదేశమును తనయన్నయగు గొల్లరుద్రమనాయని సాహాయ్యముతో జయించి రుద్రమదేవి దక్షిణభుజమై యొప్పుచుండినవాఁడు. ఇతఁడు నూగ్యోరంశజుఁడని చెప్పబడియును. ఇతని పూర్వులగు మైలము భీమన, మొదలగువారు ధరణికోట, కొలిపాళ, కేళవరము, విజయవాడ మొదలగు ప్రదేశములం బరిపాలనము చేసి ప్రతిష్ఠగాంచి నారు. వారికాసనములు గణపతిచక్రవర్తి కాలమునాఁటి నఱుకు కొలిపాళ, కేళవరము, ధరణికోట మొదలగు ప్రదేశములఁ గానంబడుచున్నవి. మఱియు నానుమంబము వారియొక్క కాసనము లప్పుచుండి శ్రీ. శ. ౧౫౧౮ నఱుకు విజయవాచికయందుఁ గానంబడుచున్నవి. కా. శ. ౧౪౪౦ దన సునన్ద్యరము లో విజయవాచికయందు లిఖియింపబడిన యొక కాసనములో నొక అన్నల రాజు పేర్కొనబడియును. అం దఁజూ గోదావరి వంతెన గట్టించె ను చెప్పబడినది. ఆభాగ మీ క్రింద నుదాహరించుచున్నాఁడను.

“అసీ త్కంతమరాజేంద్ర స్సాసీ రిపునిజిక్వరః ।

అసీ నృదరణ శ్చక్రకాసీ తస్య కమాధనః ॥

అసీ దన్నలదేవేంద్రో దానికృతధరాపతిః ।

భాగీరథీపాతోధే స్సాగీతచరితాం బురైః ॥

ఆర్యా నృపస్య క స్యాసీ ద్భార్యా కేళవనాదుకా ।

యాటం యకాంసి యోజంతోః పానుం చాంధసి మజ్జతః ॥

సేతుం బబంధ గోదాయా యా కుంగజలవేచికా । ”

అన్నమదేవ భూపాలుడు రాజమహేంద్రవర ప్రాంతప్రదేశమును ముప్పది సంవత్సరములు పరిపాలనము చేసెనని స్థానికగుప్తములందుఁ జెప్ప

బడినది. కాబట్టి వైశాసనములోఁ బేర్కొనబడిన యన్నలరాజును స్థానిక చరిత్రములం జెప్పబడిన యన్నమదేవ భూపాలుఁడును భిన్నులుగాక యొక్క శయనియు, ఆయన, రెండవ ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తికిఁ బినతల్లియగు రుద్రమ పెనిమిటి యగు ఇందులూరి యన్నమదేవ భూపాలుఁడనియు విశ్వసింప వచ్చును. ఇతని సంతానము తనందున నితనియనుమతి గైకొనియే రుద్రమ దేవి తన సైన్య కొమార్తె పుట్టిన డగు శ్రీవీరప్రతాపరుద్రదేవునకుఁ బట్టయు గట్టెను.

యెన్నపుడు ప్రాచ్య లిఖిత పుస్తకభాండాగారములో వెలుగోటివారి కంశచరిత్రం బను పేరితో నున్న యొక పుస్తకములో గణపతిదేవునకు పుత్రి సంతతి లేక రుద్రాంబిక యను కొమార్తె యుండెననియు, గణపతికిఁ బిమ్మట తచ్చెల్ల ప్రసాదాదిత్యుండామె పురుషుండని ప్రకటించి సింహాసనంబునం గూరుచుండఁజెట్టి రాజ్యంబును దాస నిర్వహించుచు నామె కొకకన్యకను జెచ్చి పెండ్లి చేసె ననియు, ఆకన్యక కాపురమునకు వచ్చిన తరువాత, తనభర్త ను శ్రీనిగా నెఱింగి విష్ణుహృదయ రైలు యుండునంత నీ ప్రసాదాదిత్యుండు తెలిసికొని యొక మహాపురుషుని యనుగ్రహమున నారామాటిలకము పుత్తన రత్నమును గాందునట్లుగాఁ జేసి రుద్రదేవిని జంపి యాచిన్న వానిని రాజ్యాధి పతిని గావించె నని యున్నది. ఇది అవిశ్వసనీయమైనట్టి కథగా నున్నది.

రుద్రమదేవి పరిపాలనము.

ఇంకను రుద్రమదేవి పరిపాలనకాలమున దాదిసోమయసాహిణి మొదలగు ప్రసిద్ధులైన సైన్యాధిపతు లెందఱో గలరు గాని వారల చరిత్రము వివరముగాఁ దెలియరాదు. ఈమె ఇట్టి యవక్రపరాక్రమవంతులయిన కూశవతుల సాహాయ్యముతో శత్రురాజులను ప్రతిపక్షుల నుండించి చిరకాలము నీక్ష్మంతుముగా నాంధ్రసామ్రాజ్యమును పరిపాలనము చేసి తనయశస్సును లోకమున

వ్యాపంపజేసెను. ఈమె తన పూర్వలభకే ధర్మమును వితివిగాపాడ జేయునకు కాంతిని గల్గించి తన ప్రజలచే మిక్కిలి ధర్మపూర్వకముగాఁ గొలువఁబడి ప్రేమింపబడుచు చిరకాలము పరిపాలనము చేసె నని "మార్కోపోలా" అను పెనీసువర్తకుఁడు క్లాఫీంచి వ్రాయుటయు గూఁచి ప్రతిభావిశేషమును వేనూళ్లఁ జూటుచున్నది.

పా ను మూ డ వ ప్ర క రణ ము.

శ్రీవీర ప్రతాపరుద్ర దేవచక్రవర్తి పాలనము.

(క్రీ. శ. ౧౨౯౫ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౨౧ వఱకు)

ఇట్లు పదుమూడవ శతాబ్దము నంకమున రుద్రదేవికి దౌహిత్రుఁడును దత్తసుమారుఁడునైన శ్రీకాకతివీర ప్రతాపరుద్రదేవ మహారాజు త్రైలింగ్య సామ్రాజ్యభారమును వహించి అధ్యాసిత వజ్రసేవాసనుండై శిష్టరక్షణమును దుష్టశిక్షణమును గావింపుచు ప్రజాపరిపాలనముచేయ నారంభించెను. ఇతఁడు యావనవంశుఁడైన వెనుక రుద్రదేవికాలమున దేశమునకు బాధ కలిగించు చుండిన సామంతులను పశులను జయించి యాంధ్రసామ్రాజ్యము దినక్రమ ప్రవర్ధమానమై వెలుంగునట్టి ప్రయత్నించి సుఫలకృత మనోరథుఁడయ్యెను. ఆంధ్రభాషను మామలాడిన ప్రజలనెల్ల శేకచ్ఛత్త్రము క్రిందికిఁ గొనివచ్చెను. ఈరండర ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తికాలంబున సాంధ్రసామ్రాజ్యము నవలక్ష ధనుర్ధరులతో గుర్జురముండెను.

ఏకశిలానగరము.

ఆకాలమున నుత్తరహిందూదేశంబునం దురుష్కులకు రాజధానీనగర మై ప్రసిద్ధి వహించియున్న ధీని నగరమునకన్న శైవ్యర్యప్రభావమున మిన్న యీ దక్షిణహిందూస్థానంబునం గల పురంబులలో నెల్ల మేటి యై, శత్రుజన

భయంకరమై, ఏకలినగగము నన్నెక్కడయొందెను. ఎక్కడఁ జూచి
నను దేవాలయ గోపురములును, ఎక్కడ విడిచినను రాజభవనములును
రమణీయంబులై ప్రకాశించుచుండెను. ఏకలినగగములోని సాధారణ
ములు మణిహేమకుంభములతో నలంకరింపఁబడి యున్న నని యొకవి
వర్ణించి యున్నాఁడు. మంచనగోవిందశక్తయను బ్రాహ్మణుఁడు ఉచ్చభస్మి
యను వైష్ణవిక్రునితోడ నేకలినగగమును బ్రవేశించిన విధానమును వల్ల
భామాత్యకవి క్రీడాభిరామమును గ్రందమున విస్తరింపఁగించి యున్నాఁడు.

“సీ. సప్తపాతాళ విష్ణుప మహాప్రస్థాన

ఘంటాపదం బైన మనసుపరిభ

తారకానుండల స్తబకావళంసమై

కనుచూపు గొనని ప్రాకారరేఖ

పుంజీభవించినభువన గోళము భం

సంకులాంగణమైన వంశదార

మెఱుఁగు తెక్కలతోడి మేరుశైలముఁబోలు

పెనువైడి కలుపుల పెద్దగవిని

గీ. చూచిచేరఁ బ్రవేశించఁ జొచ్చఁ గ్రీతి

సమిఁడు దానును రజఘోప శకటకరచీ

యూధసంబాధముల నొయ్యి నూసరిలుచు

మందగతి నూరుగల్లు గోవిందశక్తి.”

మఱియు :—

“రాజమాగ్ధంబు వారణమటా మహాటా

శకటికాధునితోడి సంకులంబు

ధరణీస్థలిరజ మ్రుగరేణు బహుళంబు”

అతిశయోక్తులను విడిచిపెట్టిన పక్షమున గోవిందుడు గల యగద్ద మిక్కిలి లోతుగల వనియు,
ప్రాకారములు మిక్కిలి యెత్తుగలవనియు, భావ సుర్యదుచిత్పడి.

నని యభివర్ణించి యున్నాఁడు. ఏకశిలానగర దుర్గ ప్రాకారములకు వెలు
పలను లోపలను గూడ వాటిక లనియు వాడ లనియు వ్యవహరింపఁ బడెను
వేలలు విస్తరిల్లి యుండెను.

నాగయగన్నమంత్రి.

ఇచ్చహానగరమున కంతకును ప్రతాపరుద్రుని మంత్రులలో విశ్రుతుం
డగు “గన్నమనాయఁడు” అను కష్టసేవాని రక్షాపాలుఁడై క్రమశిక్షణము
సేఱుచుండెను. ఈగన్నయమంత్రి మడికేసింగనకవి విరచిత మైన పద్మ
పురాణకృతిః భక్తగ్రంథున కందనమంత్రి పన్నతాత యని (అనఁగా గన్నయ
మంత్రి శ్రీకృష్ణభార్యగ్రంథున గణపతి కందనమంత్రి మయమఁడని) శ్రీవీరేశలింగ
ము పంతులుగా రాంధ్రకవులచరిత్రములూ మడికేసింగనకవిం గూర్చి వ్రాయు
సందర్భమునఁ దెలుపుటచేత నగన్నయమంత్రిని వారు నియోగి బ్రాహ్మణుఁ
డని యభిప్రాయపడినట్లు వినిత మగుచున్నది. అయభిప్రాయము సరి నైనది
కాదు. గన్నయమంత్రి చతుర్ధకుల భూషణుఁడని మారన కవికృత మైన
మార్కండేయపురాణములూ విష్ణుష్టముగాఁ దెలుపఁబడి యున్నది. గన్నయ
మంత్రి నాయకత్వము ప్రతాపరుద్రునివలననే యనుగ్రహింపఁబడినట్లుగా
మార్కండేయపురాణమున నిక్రింది పద్యములూఁ జెప్పఁబడినది.

“చం. ఎలమిఁ బ్రతాపరుద్ర మనుజేంద్రునిచేఁ బడసెం బ్రవీణుఁడై
కొనిచియు కార్యలిల రిపుకోచి రణావనిఁ గీటడంచియు
స్థలరపుటల్యవిద్రముఁడు నాగయగన్న విభుండు శైజము
న్విలసిం రాజ్యచిహ్నములు నిశ్రుకలచ్చయు నాయకత్వమున్.”

ఈగన్నమంత్రి కాకతిత్తలూధీకకటపాలుఁడని మార్కండేయ
పురాణమునం బలుతావులఁ జేర్కొనఁబడి యుండుటయే గాక యీక్రింది
పద్యములూఁ బ్రశ్లోకముగా ననివర్ణింపఁబడియెను.

“నీ. తన సుందరాకృతిగ గని నెఱుంగున

వనిత లంగజా మొప్పు దనువుఁ జేయఁ

దన కళాచతురత్వమున కద్భుతం బందు

బుధులు భోజాని నేర్పు పొల్లు నేయఁ

దననయాభిజ్ఞత బనిన ప్రాజ్ఞులు నివి

జేతుని కన్జ్ఞత యేపు నింపఁ

దనయా శ్రయంబున మను బంధు మిక్కిలి క

ర్గము కల్పతరువు నా క్రయముఁ దెగడ

గీ. నెగడి జగమున నెంతయుఁ బొగడునడనఁ

గాక తిత్తైతలాధీశకటకపాలుఁ

డమలసితఁర్చి ధనలోలుఁ దన్వయాబ్జ

నుండ దినవల్లభుఁడు గన్న నెన్నదిభుఁడు.”

ఇతఁడు ప్రతాపరుద్రకటాక్షవీర్యశేఖరరాక్షసుప్రకారం దగుటయ
గాక విద్యావిభూషణుం దగుటవలన శ్రుతి స్మృతి సంపన్నులయిన ధా
నురోత్తములును, సమస్తకాస్త్రవిదు లయిన విద్వాంసులును, అఖిలపురాణ
ప్రవీణు లయిన పౌరాణికులును, సరససాహిత్య విద్యావికాగదు లయిన వి
వతంసులును, తన్నుఁ బరిజేష్టింప నప్పబప్పుట గమ్యమాగ్నత్రికలంబుల సుప్రో
విష్టుం దై సరసకదా వినోదంబులఁ గాలంబు గడపుచుండెను. ఇట్లు విద్య
జ్ఞానానుగ్రహంబుఁ బడసిన యాగన్నమంత్రి తిక్కనసోమయాజి విష్ణు
డయిన మారయకవివర్యునిచే మాగ్గండీయపురాణమును దెనిఁగింపఁ జేసి
యేతర్క్పితికి నాయునుం దెయ్యెను. ఈనాగయ గన్నవిభుఁడు ప్రతాపరుద్ర
దేవసామాజ్యవర్ధనస్థిరవిరితికరణమకలుండని మారనకవియ్యాత్రిందిపద్యములఁ
జెప్పబయి యీ మంత్రిభామణియొక్క ప్రతిభానిశేషమును వేసూర్గఁ
జాటుచున్నది.

“సీ. గణసముజ్జ్వలమూర్తి జనలోచనాంభోజ

ములకు మాత్తాండుని మూర్తిగాఁగఁ

దనననాపార్జిత ధనమున కర్థి హ

స్తములు నిత్యేపగస్తలులు గాఁగఁ

దనధూరితగణేజ మనుపమ నిజవంశ

భవనలయనకుఁ బ్రదీపంబు గాఁగఁ

దనవినిగ్తలయశంబునకు నికాతటం

బులు ద్విభక్తాసునళిలలు గాఁగఁ

సీ. బ్రహ్మ గుణగణసంపదఁ బరఁగుచున్న

ధన్యుఁ దధిశపుణ్యండు ప్రతాపరుద్ర

దేవసామ్రాజ్యకర్తనస్థిగవినీతి

క గణకుళలుండు నాగయగన్న విభుఁడు.”

ఎల్లయనాయకుఁడు - మేచయనాయకుఁడు.

ఇట్టి ప్రసిద్ధిగాంచిన నాగయగన్న విభునకు నిరువురు సోదరులు గలరు. వారెరువునును గూడ ప్రతాపరుద్రుని సేవానులుగ నుండరి. వారిలో ఎల్లయ నైనయనాయకుఁడు గన్నమంత్రిఁ బెద్దఁఁఁడు. ఉన్నదపరిపంథిసింధురసమాజ విదారణసంహ మని కవులనిం గొనియాడుచుండిరి. ఇతనికంటెను మూడవ సోదరుఁడైన మేచయనాయకుఁడు గుప్తసద్గుఁడు. ఆకాలమునం దితఁ డెట్టి ప్రఖ్యాతి వహించి యుండినదియు నెఱిందీ పద్యములవలన బోధపడకమానదు.

“చ. నయనికయాభిరాముఁ డగు నాగయ గన్నని హర్మితమ్ముడ

న్వయనవరత్న దీపము వెనాకర తేజుఁడు రాజసీతి ని

చ్చయనిపుణుండు నిగ్తలవిదార వివేక పరాయణుండు మే

చయగదినకుఁ డుజ్జ్వలయశస్సురణం బొగ డొందె నిద్దరణ్ణ.

“నీ. ఆకాగజేంద్ర కన్యానిలంబునఁ దన

పకటప్రతాపాగ్ని ప్రజ్వరిల్లి

దిగ్విధూదగహాస డీప్తులతోఁ దన

సితస్త్రిచంద్రికల్ చెలిమి నేయ

సకలమహిపాలసరసిజాకరములఁ

దనజయశ్రీవినోదంబు సలుపఁ

దతరిపుమకుట రత్న ప్రభాబాలాఠ

పంబునఁ దనపదాబ్జంబు లలరఁ

గీ. దనరుఁ జలమర్త్యగండప్రతాపరుద్ర

మనుజవిభునకు నేనానియును మహాధి

కారియును నాపుఁడును నైపాగడ్డకక్క

మేరు ధీరుఁడు నాగయ మేచకారి. ”

ఇందులూరి రుద్రరాజు.

ఈయిందులూరి రుద్రరాజు కాకతిప్రతాపరుద్రుని మాతామహీయగు రుద్రమహాదేవికే ద్వితీయపుత్రిక యైన రయ్యంబకు భర్త యైన యన్నకు దేవునకు సోదరుఁడై యుండెను. ఇతఁడు ప్రతాపరుద్రుని నైస్యధ్యక్షులలో మొకఁడుగా నుండి యోరుగంటయొక్క ఊర్పుగవని మొదలుకొని ఊర్పున సింహాచలపర్యంతముగల భూభాగమునకంతకు రాజప్రతినిధియై పరిపాలనము చేసినట్టు గనంబడుచున్నది. ఇందులూరి వారివంశావళి యను గ్రంథమున నితనిం గూర్చి వ్రాయఁబడియుండెను. ఇతనియొడఁ బ్రతాపరుద్రునకుం గల గౌరవాధిక్యమును, ఇతని పరాక్రమాదులను జూపుపద్యము లనేకము లందు వ్రాయఁబడినది. ఇతఁడు అన్నమదేవుని కన్న యనియును, ఏకతలానగరము మొదలుకొని సింహాచలమునఱకుఁ గల భూభాగమును బరిపాలించె నని యీ క్రింది పద్యములలోఁ జెప్పఁబడినది.

“క. ఘనః డిందులూరి యన్నయ

జనకాగ్నిమ పుక్తుః డమల చారిక్రుం డెం

పునః గొలని రుద్రదేవుని

యనుపమగుణముల నుతింప నక్కజము మహిగా.

గ. అనఘచరిత్రండు గొలని రుద్రదావనీభుః

డభిల జనులును విసుతింప నమలమహిమః

జెలఁగి యేకనిలాపురి సింహాసుధర

పరిమితాంకరఘాభాగభరము చాల్చెన్.

“క. అనుపమ చరితుం డగు రు

ద్రనరేంద్రు క రాశివారిధారలచేతన్

దునియని భూపతి సుతులును

కనియని ధరణీసురులును ధరణిం గలరే.”

ప్రతాపరుద్రుని మహామాధ్యులలో మొక్కఁ డగు నీరుద్రరాజు నే
గొలను ప్రతాపరుద్రుఁ డెందురు. కొల ననునది కృష్ణామండలములోని యేలూరు
పట్టణమునకు నామాంకరము. ఈరఁ దాపట్టణమును నివాసస్థలముగాఁ జేసి
కొని యుండుచుచేతను గాఁబోలు నితనిఁ గొలను ప్రతాపరుద్రుఁ డని ప్రసిద్ధి
గలిగెను.

బెండపూడి అన్నామాత్యుఁడు

కాశ్యపగోత్ర బాడుఁ దైన పోల యామాత్యునకు ద్వితీయపుక్తుఁ దైన
అన్నయమంత్రి శ్రీవిరప్రతాపరుద్రచక్రవర్తియొక్క రాజ్యభారధురంధరులలో
మొక్కఁడుగా నుండెను. శ్రీనాథమహాకవి తనవీమలండమును ఈయన్న
మంత్రిమనుమఁడును అల్లయవీరభ ద్రాచెడ్డిమంత్రియు నగు అన్నమంత్రికి నంకి
తము నేయుచు నదికలో నయన్నమంత్రి నీక్రిందిపద్యములో నీవిధముగా
నభిమతించియున్నాఁడు.

“నీ. కాకతిత్తూపాల గంధ దంతావళి

ధ్వజనీనుహీధుగంధయః దనంగ

నవలక్ష కోదండనాథ రాజ్యాంబోధి

సద్వర్ణపూర్ణిమా చంద్రః దనంగ

వాంధ్రభూమండలాధ్యక్ష సింహాసన

సంప్రతిష్ఠాపనాచార్యః దనంగ

వీరయ ద్రాశేషవిశ్వంభ రాధీశ

స్వధుల దక్షిణభుజా పత మనంగ

గీ. యవనసంహారవిలయకాలాగ్నియనంగ

ధాటి విఘటిత కుమ్మలోద్యానుః దనంగ

విశ్వలోక ప్రశస్తుః పై పనుతి కర్క

నతుల బలశీల సోలయాయన్న కారి.”

ఈతఁడు ప్రతాపరుద్రుని గజఘటితనల కధ్యక్షుఁ డనియు, నవలక్షధనుర్ధరులు గల రాజ్యాధిపతి సేనాసముద్రమునకుఁ జంద్రునివంటి వాఁడనియు, అంధ్రభూమండలాధ్యక్ష సింహాసన ప్రతిష్ఠాపకుఁడనియు, వీరయద్రుమహారాజ యొక్క సమస్తరాజ్యభారధురంధరుఁ డనియు, యవనుల (కురుష్కుల) సంహరించుటలోఁ గాలాగ్నిరుద్రకల్పుఁ డనియు, కుమ్మరు యను ప్రదేశమును జయించె ననియు, నైపద్యమునఁ జెప్పఁబడియుండెను. మఱియు నికనిక కాలని ప్రతాపరుద్రుఁడు విభాకరగ్రహణకాలమున నొకనుగ్రహారమును దానము చేసె నని వైభీమఖండములోని యీ కంది పద్యములోఁ జెప్పఁబడియున్నది.

“చ. కాలని ప్రతాప రుద్రన్మపకుంజరుచేత నరేందుసారిణి

సలిలవివర్ధమాన బహుసస్యసమాకుల ముగ్రహారమై

వెలయ విభాకరగ్రహణవేశఁ దగంగఁ బరిగ్రహించి బం

ధుల భరియించె నన్నవిభుతో సరి యెట్లు ప్రధాను లెవ్వరున్.

ఈ యన్నమంత్ర పరమమహేశ్వరాచారతత్పరుఁ డైన నియోగి బ్రాహ్మణుండు. ఇతని దానశాసనములు కృష్ణామండలములోని శ్రీకాకులమునం గలవు.

సాహిణిమారుఁడు - భాస్కరరామాయణము.

భాస్కరరామాయణకృత్రికఁ బతి యైన సాహిణిమారుఁడు (మారయ సాహిణి) ప్రతాపరుద్రుని యశ్వసైన్యంబున కధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. అయోధ్యాకాండాది పద్యములలో “బుద్ధయ కుమారసాహిణి మారా” అనియు, కౌండాంతపద్యములలో “కాచమాంబా కుమారా” యని కుమార రుద్ర దేవుఁడు సంబోధించి యుండుటచేత సాహిణిమారుఁడు బుద్ధయకును కాచ మాంబకును జనించె నని స్పష్టమగుచున్నది. ఈబుద్ధయ రంగ నాథరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధారెడ్డి యని కవులచరిత్రము దెలుపుచున్నది. “కోనకాల భూపతికుమారుఁడు రుద్రరాజా; రుద్రరాజా కుమారుఁడు బుద్ధరాజా; బుద్ధరాజా కుమారుఁడు విత్థలరాజా; విత్థలరాజా కుమారుఁడు బుద్ధరాజా; బుద్ధరాజుకుమారుఁడు మారయ” అని కవులచరిత్రములలో వంశక్రమము చెప్పబడినది కాని యిది యిక్కడనుండి గైకొనబడినదో దెలియరాదు. “రంగనాథరామాయణము బుద్ధరాజా రచియించిన స్థుండుటచేతను, భాస్కరరామాయణ మారాజపుత్రుఁడైన మారని కంకితము చేయబడుటచేతను సాహిణిమారుఁడా బుద్ధరాజా గొడుక్కే యైన పయ్యనున” అని సందేహించి వ్రాయుటచేత వైని జెప్పిన వంశక్రమము సరి యైనది కా దని మన మూహింపవచ్చును. రంగనాథరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధారెడ్డికుమారుఁడు మారయని యనేకులు నిశ్శంకముగాఁ జెప్పియున్నారు. సాహిణిమారునితండ్రి గోనబుద్ధారెడ్డి శ్రీ. శ. ౧౫౭౭లో నుండెను. బూదువూరి శాసనములలో “శ్రీగోన వంశనిజశేఖర బుద్ధయాఖ్య పుత్ర్రి పవిత్రచరితా భరితాగుణోఽఘైః” అనియు, “కాకాబ్దే వసునందశంకరమితే శ్రీధాన్య సంవత్సరే” అనియు నున్నవి” అని ప్ర.

బంధమణిభూషణముయొక్క పీఠికలో శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణయ్యగారు
 వక్కాణించి యుండుటయే గాక వారు ప్రకడించిన యాబూదువూరి కాసన
 వ్యాఖ్యానములలోనే సాహితీమారుని తండ్రియు రామాయణకృతి కర్త
 యు నగు బుద్ధయాయ నొక్కరే యని నిరూపించుటకుఁ జాలినంత ప్రమాణము
 గానరాదని వ్రాసియున్నారు. కాబట్టి రంగనాథ రామాయణమును రచించిన
 బుద్ధారెడ్డి సాహితీమారుని తండ్రియగునా కాదా యని శంకెంపడెదు. అట్లయిన
 పక్షమున బుద్ధరాజు పుత్తులు కావవిభుఁడును విఠలరాజును ద్విపదగా రచిం
 చిన యుత్తర రామాయణ పీఠికలో సుప్రసిద్ధుఁడైన సాహితీమారుఁడు రఘు
 సోదరుఁడని చెప్పికొనియుండకపోవుటకుఁ గారణ మేమి? తండ్రియును సోద
 రులును మహాకవులై సలక్షణ మైన శైలితో నొప్పుచున్న కావ్యమును రచి
 యించి లేక రచియింపించి యుండఁగా మాగయ సాహితీ ముగల రామాయణ
 మును రచియింపం జేయుటకుఁ గారణ మేమి? ఆ రామాయణము మల్లికార్జున
 భట్టు, కుమార రుద్రదేవుఁడు, భాస్కరుండు, అయ్యలార్యుఁడు నను నల్లు
 రు కవులచే రచియింపఁబడి యుండఁగా వానిన భాస్కరరామాయణ మని
 పేరు గలుగుటకుఁ గారణ మేమి? ఈనల్లురు కవులకుం గల సంబంధ మెట్టిది?
 ఈవిషయంబుల నన్నింటిని పర్యాలోచించినం గాని సత్యము గేలపడఁజాలదు.
 చిక్కనసోమయాజిపితామహుఁడైన మంత్రిభాస్కరుఁడు రామాయణమును
 రచింప, నేమి కారణముచేతనో యారణ్యకాండము దక్కఁ దక్కినకాండ
 ము లన్నియు నశించిపోఁగా వానిని మారయసాహితీయాస్థానకవి యగు వా
 శక్కి లేక హులిక్కి భాస్కరుఁడును అతని పుత్తుఁడైన మల్లికార్జునుఁడు
 ను, శిష్యుఁడైన కుమారరుద్రదేవుఁడును, మిఠ్టూరిఁడైన అయ్యలార్యుఁడును
 మరల రచించి రనియు పూర్వపక్షవాదమై యున్నది. ఇట్టి యభిప్రాయమున
 కుం గలకారణము లాంధ్రకవుల చరిత్రమున వివరముగా వ్రాయఁబడినది. శ్రీమ
 ద్రామాయణమును దెనిఱించినది హాస్కర భాస్కరనుచోకని. కాని మంత్రి

భాస్కరుడు కాండనియు, హాళుక్కి భాస్కరుడరణ్యకాండమును యుద్ధకాండములలో గొంతభాగమును రచించె ననియు, బాల, కిష్కింధా, సుందరకాండములను దత్తుత్తుడగు మల్లికార్జున భట్టును, అయోధ్యా కాండమును శిష్యుడగు కుమారరుద్రదేవుడును, యుద్ధకాండ కేషమును మిత్తుడగు నయ్యలాయ్యుడును విరచించి రనియును, ఇందలు కవులీగ్రంథమును నిరచిందుటకుఁ గల కారణము తనచే శిక్షితు లగు శిష్యవర్గముతోడఁ గూడ నీగ్రంథమున నుండుటకు భాస్కరుడు తలఁచెననుట సమంజ సమనియు ప్రతి ఘట్టుల వాదమై యున్నది. మంత్రిభాస్కరుడైనను హాళుక్కి లేక హుళిక్కి భాస్కరుడైనను రామాయణ మంతయుఁగాక కొంచెము భాగమును మాత్రమే రచించిన వాడుగా నున్నారు. మంత్రిభాస్కరుండు సాహిణిమారుని కాలము వాడు కాండనుట నిశ్చయము. దళగతులను గ్రంథమును భాషాంతరికరించి సాహిణిమారుని కంఠము చేయుటచేత భాస్కరుండను మహాకవి యొక్కఁడు సాహిణిమారుని కాలమున నున్న వాడనుట నిశ్చయము, సాహిణిమారుండు రెండవ ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁడనుటయు నిశ్చయము. క్రీ.శ. 1030 వ సంవత్సరమున గురిజాల పింగళిస్థలములు చేరియున్న పల్నాటి సీమ కధికారిగ నియమింపఁబడెన మాచయ సాహిణింగారు ప్రతాప రుద్రనిగజసాహిణి యైన గుండయ నాయనింగారికిని మారయ సాహిణింగారికిని పుణ్యముకొఱకు దానశాసనము వ్రాయించియుండెను¹. కనుక భాస్కర రామాయణము సాహిణిమారుని కంఠము చేయఁబడుటచేతను, దళగతులను డెనిఁగించిన భాస్కరమహాకవి తదాస్థానకవిగ నుండుటచేతను, అంతకుఁ బూర్వము రంగనాదరామాయణమును తరువాతను ఎఱ్ఱా పెద్దడరామాయణము నుండుటచేతను, ఈ రామాయణమును భాస్కర రామాయణ మని యిటీవలవారు వ్యవహరించుచున్నారు. సాహిణిమారుండు గోనబుద్ధారెడ్డి పుత్తుడే యైనపక్షము

1. Annual Report on Epigraphy for 1911. para 48.

మునఁ దండ్రీయు సోదరులును గామాయణమును సలక్షణముగా భాషాంతరీ కరించియుండ నీవిధముగా నిందఱచేత రామాయణమును వ్రాయించి తాను కృతినాయకుం డగునా యని యొకగొప్పశంక కలుగక మానదు. కృతినాయకుని వంశ మైనను భాస్కరరామాయణమున వర్ణింపఁబడియుండలేదు.

మల్లికార్జునభట్టు కాండాంతగద్యములలో “శ్రీమదస్త్రభాషాకవిమిత్రశ్రీ కులపవిత్రభాస్కరస త్కవిపుత్ర మల్లికార్జునభట్టు ప్రణీతం” బని వ్రాసికొని యుండుటచేత నతండు మారయసాహితీయాస్థానకవి యగు భాస్కరునిపుత్రుడని యుభయ పక్షములవారును జెప్పుచున్నారు.

ఇతఁడు సాహితీమారునియాస్థానకవి యగు భాస్కరుని పుత్రుడే యైన వారియాజ్ఞప్రకారము రామాయణమును రచింపఁ బూనినవాడే యైన యెడల బాలకాండము మొదట కృతినాయకుని సంబోధింపక కాండాంతమున శివుని సంబోధించి ప్రభువుయొక్కయు, తండ్రీయొక్కయు నాజ్ఞల నుల్లంఘించునా? కిష్కింధాకాండాది నున్న పద్యము సాహితీమారుని గూర్చిన సంబోధనము కలది కాదు. కాండాంతమునందలి పద్యములు రెండిలో నొకటి సాహితీమారునిఁ గూర్చిన సంబోధనము గలదియు, మఱియొకటి శివునిం గూర్చిన సంబోధనము గలదియు నై యున్నవి. గుందరకాండము మొదట సాహితీమారుని సంబోధించుచున్న పద్యము గలదు గాని కాండాంతమునందలి పద్యములు రెండును శివుని సంబోధించునవిగా నున్నవి. కాబట్టి మల్లికార్జునభట్టు రచించిన భాగములు శివుని కంకతము చేయఁబడినవి గాని సాహితీమారుని కంకితము చేయఁబడినవి కావనియు, సాహితీమారునిఁ గూర్చిన రెండుపద్యముల నెవ్వరో చాటువులుగాఁ జెప్పిన నిశ్చయలేఖనము కానిని దెచ్చి వీనికి ముడిపెట్టి రనియు, మల్లికార్జునభట్టు సాహితీమారునికావము వాఁడు కాడనియు నూహింపవలసి వచ్చుచున్నది.

అగ్రాధ్యాకాండమును రచించిన కుమారరుద్రదేవుడు తనభాగమును సాహిణిమారుని కంకితము చేసినది వాస్తవ మనుటకు సందియము లేదు. కాని యతఁడు భాస్కరుని శిష్యుఁడను మాట విశ్వసించదగినదిగాఁ గనుపట్టదు. ఇతఁడు సాహిణిమారుని తల్లిదండ్రుల నామములను దెలిపియున్నాఁడు. “ఇది సకలకలావిశారద శారదాముఖ ముకురాయమాణ సారస్వతభట్టబాణ నిశ్శంక వీరమారయకుమార కుమారరుద్రదేవ ప్రణీతం” బని గద్యములో వ్రాసికొని యుండుచేత నితఁడు సాహిణిమారుని కుమారుఁడని నిశ్చయించుచున్నారు. ఇట్టి అభినవభట్టబాణ బిరుదాంకితుఁడు సకలకలావిశారదుఁడు భాస్కరుని శిష్యుఁడై భాస్కరుని యజ్ఞప్రకారము దీనిని రచించి యున్నయెడల తనగురువును జేర్చునక యిట్టిబిరుదములు చెప్పకొని గురుధిక్కారమును గావించునా? ఇంత విద్యావంతుఁడైన కుమారుఁడు గలిగి యుండియు సాహిణిమారుఁడీరామాయణము నంతయు నీతనిచేతనే వ్రాయింప కుండుటకుఁ గాగణంబేమి? అగ్రాధ్యాకాండము సాహిణిమారుని కంకితము చేయఁబడియున్నది గాని రచనావిధాన మంతయు నన్నెచోడ తిక్కనాది కవివరుల రచనావిధానక్రమమును బోలియున్నది. ఈకాండమున నాశ్వాస విభాగము చేయఁబడినది. అంతయు గాక యీకాండమునందలి ప్రథమ ద్వితీయాశ్వాసాంశ పద్యములు కృతిపతిని గూర్చిన సంబోధనములు గాక ప్రథమద్వితీయాంశములుగా నున్నవి. ఇట్టి మార్గమును తదితర కాండములను రచించిన కవు లెవ్వరు నవలంబించి యుండలేదు. ఈకాండముయొక్క గద్యములో “ఇది సకలకుశవిజననిను” యశస్కర భాస్కర ప్రణీతం” బని యున్నది. ఈభాస్కరమహాకవియొక్క ప్రతిభావిశేషము వేఱుగ గద్యము లోఁ జెప్పకొన నక్కఱలేకయ యాగ్రాధ్యాకాండరచనమే జేసినట్లఁ జాలుచున్నది. యుద్ధకాండముటదను: —

“చ. అమగహుళిక్కి భాస్కరమహాకవి చెప్పఁగ నున్న యుద్ధకాం
డము తరువాయి చెప్పె వికటప్రతిభావణుఁడప్పలార్య స
త్తమసుతుఁడయ్యలార్యుఁడు గృతస్థితి సార్యలు మెచ్చునట్లుగా
హిమకర తార భాస్కర మహివలయ స్థిరలక్ష్మి చేతులున్.”

అని చెప్పియుండుటచేత యుద్ధకాండములోఁ గాండభాగము (౧౧౩౪
పద్యములు) హుళిక్కిభాస్కరుఁడు చెప్పె నని చెప్పిన గాని హుళిక్కి
భాస్కరుఁడు తనకు మిత్తుఁడని యెక్కడను జెప్పి యుండలేదు. మఱయు
యుద్ధకాండాంతమునందలి పద్యములు శివుని సంబోధించునవిగా నున్నవి
గనుక నితఁడు సాహిణిమారునికాలములోనివాఁడు కాఁడనుట నిశ్చయము.
వేదగిరినాయనింగారి ప్రేరణముచేత నీ గ్రంథభాగము నయ్యలార్యుఁడు
వ్రాసె నని ప్రాచీనతాళపత్ర సంపుటములలోఁ గొన్నిట వ్రాయబడియుం
డుటంజేసి యితఁడు క్రీ-శ-౧౩౭౦-౯౦ నడుమకాలమున నున్నవాఁడనుట
నిశ్చయము. కాబట్టి రామాయణములోని విశేషభాగము సాహిణిమారుని
మరణానంతరమే రచింపబడి యుండవలయును. అట్లు గాకయున్న నిపుని
గూర్చిన సంబోధనములు గల పద్యము లి రామాయణమున నుండుటకే
ప్రమేయముం గానరాదు. ఎన్నివిధములుగాఁ బరిశీలించి చూచినను ఆరణ్య
కాండము తక్కినకాండములకంటెఁ బూర్వము రచింపబడి యుండు నని
విదిత మగుచున్నది. అట్లయినయెడల రంగనాథరామాయణమును రచి
యించిన బుద్ధరాజునకుఁ బుత్తుఁడని చెప్పబడెడి సాహిణిమారుఁడు
రామాయణము నంతయు విడిచి ముందుగా భాస్కరమహాకవిచే నారణ్య
కాండము నంతయు బొందుట కేమి హేతువో దెలియరాదు? భాస్కర
రామాయణముం గూర్చిన యధార్థకథన మింకను మఱుంగుననే యున్నది.
అయ్యది భావిపర్శిశోధనముల మూలమునం దెలిసినవలసె యున్నది.
సాహిణిమారుఁడు రంగనాథరామాయణమును రచించిన గోనబుద్ధరాజు

(బుద్ధారెడ్డి) కుమారుడు కాఁడని తోచుచున్నది. అతనిదాయాదియె యుండవలయును.

ప్రతాపరుద్రుడు త్రిపురాంతకాంబదేవుల జయించుట.

కాకతిరుద్రమదేవి మరణానంతరము ములికినాటిసీమలోనే వల్లూరు పట్టణము రాజధానిగ ములికినాటిని బరిపాలించుచున్న త్రిపురాంతకదేవ మహారాజును గండికోటద్వర్గము రాజధానిగ గండికోటసీమ మొదలగు ప్రదేశములను బరిపాలించుచున్న యంబయదేవమహారాజును స్వామిద్రోహులై సామ్రాజ్యాధికారమును ధిక్కరించి స్వతంత్రులై వర్తింప, వారలను శిక్షింపఁ, ప్రతాపరుద్రుడు తన సైన్యాధిపతులలో గజసాహిణి గుండయనాయనిం గారిని, గజసాహిణి మాచానాయనింగారిని బంపించెను. వీరలు త్రిపురాంత కాంబదేవులను జయించి సామ్రాజ్యాధికారమును దిరుగ నెలకొల్పి స్వామి ద్రోహరగండ, స్వామివాచకరగండ, ఇమ్మడినిళ్ళంకపేరి, పరమమాహేశ్వర, సమయచక్రవర్తి, కలయుగవీరభద్ర, కీర్తిసముద్ర, జమలికభోగలింగ, మొద లుగా గల చిరుదముల నెన్నింటినూ పడసిరి. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి సకల సేనాధిపతి మహారాయపట్ట సాహిణి సోమయనాయనింగారిని గండికోట సీమకుఁ బరిపాలకునిగ నియమించెను. ఇందులకు నిదర్శనములు త్రిపురాంత కాంబదేవులు తమగురువు పుష్పగిరిమతాధిపతి యైన అఖిలారశివాచార్యులు మొదలగువారిఁ జేసిన దానకాసనములు శ్రీ. శ. ౧౩౦౪ గవ సంవత్సరము వఱకుఁ గానంబడుచున్నవి. తరువాత మహారాయపట్ట సాహిణి సోమయ నాయనింగారు పరిపాలించుచున్నందులకు వారికాలమున నాగరాజు అయ్యప రాజు కొడుకులు బయ్యన, చిన్నయ అనువారలు కుల్కాధికారులుగ నుండి మూగ్గులక్కుములను గైకొనుచుండ యాసుంకమునుండి తలకంటిదేవికి అఖండ దీపారాధనార్చనల ౧-౩ ౨ రూకలు ధారాపూర్వకముగ దత్తము గావించి

శా. శ. ౧౨౩౧ (క్రీ. శ. ౧౩౦౯) సౌమ్యసంకత్సర ఫాల్గున శు ౭ గురు వారమున తలకంబిదేవి గర్భాలయమునకు నుత్తరభాగమున శిలాశాసనము వ్రాయించి రని జమ్మలమడుగు స్థానికచరిత్రమువలనఁ దెలియుచున్నది.

శైవమత ప్రాబల్యము—జైనమతనిర్మూలనము.

తనమాతామహితండ్రియగు గణపతిదేవచక్రవర్తివలెనే ప్రతాపరుద్రుఁడు శైవమతాభినిరతి గలవాఁడగుటం జేసి శైవమతగురువు లనేకు లాంధ్రదేశమునకు గాఁదొడంగిరి. శైవమతములు పెక్కులు గలవు. వానిలో శ్రీశైలము, పుష్పగిరి, కోసఁగి, కోటిఫలిమతములు ప్రధానములు. ఆంధ్రదేశంబున దక్షా రామము త్రిపురాంతకము మొదలగు శైవక్షేత్రము లయిన పుణ్యక్షేత్రము లనేకము లున్నను శ్రీశైలము పురాతనకాలమునుండి ప్రధానక్షేత్రముగా నుండెను. జన్మమెత్తినందున కొక్కసారి యైనను శ్రీశైల మల్లికార్జునదేవుని సందర్శింపకున్న ముక్తి కలుగనేర దని యాకాలపు శైవుల విశ్వాసమై యుండెను. మండలేశ్వరు లయిన మహారాజులకు సామంతులైన పటాలకు, గురువులారాధ్యబ్రాహ్మణులును శివయోగు లయిన బ్రహ్మచారులను; మంత్రులు లింగధారు లయిన నియోగిబ్రాహ్మణులు; మహావీరు లయిన సేనాధిపతులు మొదలగునారికి గురువులు జంగమదేవరలు. ఈవీరశైవులకు వీరశాస్త్రేయము నందుఁ గూడ నభిరతి మెండుగ నుండెను. ఇంక మైలారు వీరభటులం గూర్చి చెప్పనేల? వీరశైవభక్త్యావేశపరచుటై యున్నప్పుడు శత్రుఁడు ప్రమదగణంబులతోఁ గూడ తమతో నృత్యము గలుపు చుండె నని భావించి భయంకరకృత్యములను చేయుటకు వెనుదీయకుండిరి. ఏలూరుగగనవిద్యులలో విహరించుచు మైలారదేవుని యుత్సవముసాఁడు మైలారువీరభటులు చేయు వీరకృత్యములను జూచి వర్ణించినవిధమును వల్లభామాత్యుఁడు కనకదాధిరామములో నీ క్రిందిపద్యములలోఁ జూపియున్నాఁడు.

“శ్రీ. అనతివమంధు నెఱ్ఱని చంద్రమల్లెలఁ

జోద్యంపు గుండాలు చొచ్చువారు

కరవాడి యలుగుల కనరుపాతరలలా

నుట్టిచేరులు గోసె యులుకువారు

గాలంపు గొంకిఁ గంకాళచర్తము గ్రుచ్చి

యుడువేధి నుయ్యెల లూగువారు

కట్టె యొగ్గాళంపు గండగల్గెర వట్టి

మిసిమింకులును గాక మింగువారు

శ్రీ. సందులను నాగసంబులు సలుపువారు

యెడచుగుడిచేడ నానకు లెచ్చువారు

సాహసము మూర్తి గైకొన్న సరణీనారు

ధీరహృదయులు మైలారు వీరభటులు.”

శ్రీ. ఏరమైలారు దేవరవీరభటులు

గొండ్లి యాడించుచున్నార గొరగపడుచు

నాడుచున్నది చూచు మద్దాళినయము

తాను నెట్టిగనీ లంక గాని లేదు.

చ. వెనుకకు మొగ్గ వ్రాలి కడు విన్నను వొప్పుగఁ దొట్టి నీళ్లలా

మరిఁగి తదంతరస్థ మగు మంగర ముక్కున గ్రుచ్చి కొంచు లే

చెను రసనాప్రవాళమున 'ఘ్రుము గ్రుచ్చెను నల్లపూసకు

రనుపనుచుల నిప్పుడు చుపాయము ఎట్టివి యెట్లు నేర్ప నూ.”

శ్రేణమతావలంబకులును స్మృత్తమతావలంబకు లయిన బ్రాహ్మణులును
గాక తక్కినయగ్రవర్ణములవారిలో మూడింట రెండుపాళ్లు శైవులుగ నొక
పాలు బ్రహ్మపులుగ నుండిరి. ఏరిగా వీరశైవులు రాజ్యాధికారప్రాబల్యము
గలవా రగుటచేడ బ్రాహ్మణులు ఏరిచోడ మైత్రి గలిగి యుండవలసినవా

రైరి. అందువలన వీర లుభయులను జైనపండితులు శత్రువులుగ నుండిరి. మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కాలము మొదలుకొని కాకతీయసామ్రాజ్యములకు జైన మతాచార్యులపట్ల నిరాదరమును శత్రుత్వపట్ల ప్రేమను జూపుచుండిరి. జైన మతమునం దాదరము తగ్గినతోడనే జైనమతావలంబకు జైనసామాన్యజనులు శైవమత మవలంబింపఁగా జైనమతాచార్యుల నేకులు త్రిలింగ దేశమును విడిచి పెట్టి కర్ణాటముహాగార్హ దేశములకు వలసపోయిరి. ఇంకను మఱియొందఱు జైనమతాచార్యులు ధాన్యకటకము (ధర్మకొట) ఏకలవనగరము మొదలగు ప్రదేశముల నివసించియుండఁగా వారలకును బ్రాహ్మణులకును మతవివాదములును కాస్త్రచర్చలును జరుగుచు వచ్చెను. అవివాదములను గూర్చిన గాదల నేకములు గలవు గాని యవి యంతగా విశ్వాసార్హములుగా గనపెట్టవు. అయినను బ్రాహ్మణుల నేక మాణిగపాముములను గల్పించి ప్రతాపరుద్రుని తమ కనుకూలునిగఁ జేసికొని జైనమతాచార్యుల బాధించుచు వచ్చి రని జైనులు చెప్పెడిగాథలవలనఁ దెలియుచున్నది. అందువలన జైనమతము త్రిలింగదేశమున నాకన మైనది. మహావిద్యార్థులు లయిన జైనమతాచార్యుల నేకులు వైష్ణవమతాచార్యులయినట్లుగాఁ గనపెట్టుచున్నది.

జైనులు బ్రాహ్మణులను శపించుట.

మంత్రవాదులసాహాయ్యముతో మాణిగపాముములు గల్పించి కమ్ము జయించినందులకుఁ గనలుచు దుఃఖమును భరింపఁ జాలక రోషమును జెంచి జైనమతాచార్యులు బ్రాహ్మణుల నిదిధముగా శపించి రట.

ఈ ప్రతాపరుద్రుఁడు బ్రాహ్మణులు గావించిన మాయాశాస్త్రముననుసరింపఁ జాలక మూర్ఖుఁడై మనకంటె బ్రాహ్మణులు ముఁతలై కలవారనియు నధికులనియు విశ్వసించి బ్రాహ్మణ ప్రేరితుఁడై జైనుల మైన మనకుఁ గ్రంథములను దగ్ధము గావించి మనమడులు మాన్యము లాప్రమించుకొని మనశ్శత్రువులకు ధారపోయుచుండెను; ఇంక మనము బ్రదిక యుండినను జచ్చినవారిలో

శుమానులము గదా; నునము శేటిదినము జీవించియున్నను శేపడిదినము మర
ణము సొందవలసినవారమె; మన మందఱము నొక్కసారిగఁ బ్రాణములం
ద్యజింతము; ఓ బ్రాహ్మణులారా! మీరు మా గ్రంథములతోఁ బాటు దగ్ధము
చేయక నిలుపుకొన్న మా యమరకోశము దక్క తక్కిన మీ వేదశాస్త్ర
గ్రంథములు తొంపిప్రచ్చాతిని విడిచి నిరుపయోగములై పోవును గాక!
మాఘాములఁగ నెవ్వరు నివసించుకో వారలకు జయము కలుగకుండును గాక!
అస్థాయముగా బ్రాహ్మణులను గలిపించుటకై మాయతంత్రమును గావించిన
మంత్రవాదులును వారిసంకల్పివాసును చిచ్చుగాండ్రై తిరిపెమెత్తుకొని బ్రదు
కుదును గాక! (ఏర విప్రవిద్యోయ లనంబడువారు.) చక్రవర్తి సరి యైన విమర్శ
చేసి సత్యమును గ్రహింపఁజాలక బ్రాహ్మణులు కల్పించిన మాయలొఁ జిక్కు
కొని పొగల కనుగొలుఁ దై మావాశనమునకుఁ గారకుఁ డయ్యెను గావున
నీతఁడు శిశుకాలములోనే పగరాష్ట్రాధిపతిచేతఁ జెఱఁగొనఁబడు గాక!
అంతటితో నీరినిసామ్రాజ్యము భగ్న మగును గాక!

అని శబదించి యశేకులు ప్రాణత్యాగము చేసికొని రఁచ! ప్రాణత్యా
గము చేయ నొల్లని సుతాచార్యు లశేకులు విష్ణుభక్తిపరాయణులై వైష్ణవా
చార్యులైరి. తరువాత వీరలు ప్రతాపరుద్రునకు గర్భశత్రువులుగ నుండి
యుత్కలరాజుతోఁ గుఱులు గావించి ఢిల్లీచక్రవర్తు లగు తురుష్కులను
దాడి బడలి వచ్చునట్లుగఁ చేసి కాకతయాంధ్రసామ్రాజ్యమును భగ్నముఁ
జేయుకార్యమునం నొద్దడిన వారైరి. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యెంతటిసమర్థు
డైనను జైనులకుఁ గావించిన యపక్వతీవలనఁ దాను శత్రువులచేఁ జిక్కి
పరిధిదము నొందుటయు సామ్రాజ్యమును గోలుపోవుటయు సంభవించెను.
ఇంచేగుట్టు లంతకుఁ జే మని తనరాజ్యములో మిత్తరూపమున నున్న యీ
జైనశాత్రులే పగరాష్ట్రాధిపరు లయిన తురుష్కులకు రాజ్యమర్హములను
బిలి రినదేశమునకు రాజ్యమునకు మహాపకారమును గావించిరి. ప్రతాప

యందుఁడు తన పరిపాలనములోఁ గావించిన యామహాపరాధమే యిన్నూఱు సంవత్సరములనుండి వర్ధిల్లిన సామ్రాజ్యమున కాఁగినోడన వివాదము గలిగించినది.

ఏకశిలానగరములోని ప్రసిద్ధదేవాలయములు.

ఏకశిలానగరములో నున్న ప్రసిద్ధదేవాలయములను క్రీడాభిరామ మనుగ్రంథమున కల్లభామాత్యకవి యాశ్రయి నీసపద్యములలోఁ జక్కగాఁ జేర్చొని యున్నాఁడు.

“నీ. అదే భైరవస్థాన మట మీఁద నల్ల దే

చమదేశ్వరీ మహాశక్తి నగరు

పీఠభద్రేశ్వరాగారమంటప మదే

యదే శార్దూదేవు విహారభూమి

అదే ముద్దరాఁకొసానమ్మ నివాసంబు

నల్లదే కొమరుసామయ్యనగరు

అదే పాండవుల గుడి యట దక్షిణంబున

గర్భాదుఁడుండు తుర్కల మసీదు

గీ. కొంతదప్పుల నదే మహాగోపురముల

వైడినుండలు రవిదీప్తిఁ బ్రజ్వలించి

కాన నయ్యెను మేరుశ్శంగములఁ బోలె

గేశవశ్రీస్వయంభూనికేతనములు. ”

క్రీడాభిరామమును రచించిన కవి ప్రతాపరుద్రుని యనంతరకాలమున నున్నవాఁడు గావునఁ దనకాలమున నున్న తుర్కల మసీదు గూడనిందుఁ జేర్చొనినాఁడు గాని ప్రతాపరుద్రుని యనంతరమే సురక లేకశిలానగర మున నివసించినవా రగుటచేత నయ్యది ప్రతాపరుద్రునికాలమున లేదని తేల్చిసికొనవలయును. మైని కెప్పినవానిలో శివాలయమును శ్రీస్వయంభూ

దేవాలయమును మిక్కిలి గొప్పవైనటులఁ గానంబడుచున్నవి. శివుని
యవతారముగాఁ బరిగణింపఁబడెడు భైరవునియొక్క పూజ లాకాలమున
బాహుటముగా జరుగుచుండెను. భైరవుని యాకృతి వీరభయానకరసముల
నుట్టిపడఁ జేయుచుండెను.

భైరవార్చనము.

ఈకాలమున భైరవార్చనము శ్రేష్ఠ మైనదిగా నెంచఁబడక పోయి-
నను ఆకాలమున నధికవిశ్వాసముతో భైరవారాధనము సలుపఁబడుచుండెను.
అప్పుడే భైరవార్చనముకన్న నంతకుఁ బూర్వ ముండిన భైరవార్చనము దుర్వి-
నీతితోఁ గూడుకొని యుండెను. అయిన నీమతము బ్రాహ్మణాద్యగ్ర
వర్ణముల వారిలో నందఁ గా వ్యాపించియుండలేదు. భక్తులు భక్తిపారవశ్యము.
చేత ప్రాణము లప్పించుకొని ముక్తిఁ బొందుటయు నప్పటప్పట కలుగు
చుండెను. గోవిందమంచనశర్త భైరవాలయమును బొడఁగని నమస్కరించి
భైరవుని నిశ్చిందివిధముగా సంబోధించినట్లు శ్రీదాభిరామమునఁ జెప్పఁ
బడియును.

“సు. అమరోత్సాహముతోడ నెచ్చ పటుబాహుధక్కు యొక్కొక్క మా-
టు మనఃకంపము నొందఁ జేయఁ దొలుకాడుకా వార్ధి పేలాలత
గ్గునునంతలై వలమూనవి నమయి యుద్యన్న క్షమె యు త్తర
త్తిమిమై యుల్లలదంటు మగ్గు ధులియై ధీరా మహాభైరవా.

మైలారదేవుఁడు

బ్రాహ్మణేశ్వరబాడులలో భైరవార్చనముతో పాటు మైలారదేవుని
పూజ సాద ముఖ్య మైనదిగఁ బరిగణింపఁ బడుచుండెను. ఏకశిలానగరమున
మైలారదేవుని యున్నవములు మహావైభవముతో జరుగుచుండెనని. ఆకాల-
మునగదిరి వివిధర్యులచే నమైలారదేవుఁ డవిధముగాఁ బ్రశంసింపఁ బడుచుం-
డెను శ్రీదాభిరామములోని యొకరి పద్యమువలన బోధపడఁగలదు.

“శ్రీ. శనివాగసిద్ధి సజ్జనపారిజాతంబు

వగనాత యానిత్యవాగభోగి

మాధవీగమణుండు మాయావిమోదుండు

మాగవీ ప్రియభక్త నుహితయశుండు

పల్లెంబనాయకుం డెల్ల జేల్వలరాజు

కనకజేటల జేడ్కుకాండ్ర భక్త

కత్రకాలాస్వామి కరుణాపయోరాశి

పుణ్యకేతనుఁ డైన ప్రాచీయయ్యా

“శ్రీ. శ్రీ. మంచు కంచాల గొలువంగ మాయలేళ్లఁ

బట్టి కట్టంగ నేర్చిన బాసవెల్లి

భైరవుతోడి జోడు మైలారు నేవు

జోరుగంటినివాసి మే లొసఁగు గాఢ. ”

ఇట్లు భైరవుండు మొదలగు దేవతల నుహోద్భవములు గాక యెక శిలానగరమున నాంధ్రదేశమునను జరుగు దేశతామహోత్సవములలో ఏకవిరామహోదేవియొక్క మహోత్సవము మిక్కిలి ప్రశంసనియ్యమైనది. ఇందున్న మహాముని భాగ్యయు పరశురాముని తల్లియు నగు కణకాదేవియు ఏకవిరామహోదేవి యనువేర నాంధ్రులచే గొలువఁబడుచుండెను. ఏకవిరామహోదేవి యాదిశక్తియొక్క యపరావతార మని యాకాలమున భక్త్యావేశముతో సమస్తజనులచే నాగాధింపఁబడుచుండెను. ఆత్సవదినములలో ఏకవిరామహోదేవి యెదుట బవినీలు పరశురామునికరలు పొడుచుండెరి.

వీరపురుషారాధనము.

మఱియు నాకాలమున వీరపురుషుల సారాధిండు నాచారము గలదు. యుద్ధములయందు మహాశూరులై పోరాడి ప్రాణములం గోల్పోయినవారిని

జనసామాన్యము వేరు లను పేరితో గుఱ్ఱ కట్టి యారాధించుచుండెను. ఇట్లా
 రాధింపఁబడు వేగపురుషులయొక్క విగ్రహము లాంధ్రదేశమునం దంతటను
 గలవు. అందును ముఖ్యముగా పల్నాటివీరుల యాలయము లాయేకశిలానగర
 మునందు ప్రసిద్ధ మైనవిగ నుండెను. అప్పటికే పల్నాటివీరుల చరిత్రము ద్విపద
 ప్రబంధముగ రచింపఁబడి దేశమునం దంతటఁ బఠింపఁబడుచుండెను. ఈ ప్రబం
 ధమును పొడైనపుడు వేగపురుషుల శౌర్యప్రతాపములం బ్రకటించు నభి
 నయాదికృత్యము గీత్రండివిధముగా క్రీడాభిరామమున నభివర్ణింపఁబడియెను.

“ మ. ద్రుతతాళంబున సేగగుంభితకథం దుంధుంకిటాత్కారసం
 గతి వాయుంపుదు నాంకరాలికయాలి గ్రామాభిరామంబుగా
 యతిగూడం ద్విపద ప్రబంధమున పిఠానీకముం బాడె నొ
 క్కరి ప్రవేశ్యకముగాఁ గుమారకులు ఫీట్కారంబునం దూలఁగె.”

సీ. గన్పించి యగసి జంఘాకాండయుగళంబు
 వేగసుంబెల కొల వ్రేయు సుకండు
 ఆగ్రహపాదవిన్యాస ముప్పగ వ్రాలి
 కుంతాభినయముఁ గ్రకొను నొకండు
 విగువుఁ గన్నుల నుబ్బు జడరుదూపులతోడ
 ఫీట్కార మొనరించుఁ జెలుచ సుకండు
 పలుధువాత్సవ్యంధి పరిపాచి ఘవేయిల్ల
 ధగణి యాస్పాదించి దాటు సుకండు

తె. ఉద్దిశక జింప నొక్కరుఁ డోలవాడు
 బయల గుఱ్ఱంబు భింజిఁ బులుపు నొకండు
 కుడుము దాటించుదుగు బెద్దనొలుపులోనఁ
 బడతి పల్నాటివీరులఁ బాడు నపుడు.”

మఱియు నానుహికవి వారు ధరించిగొన్న యలంకారములతోఁ గూడ మీరకుమారకోడె నిట్లభివర్ణించియున్నాఁడు.

“ఉ. పచ్చని పిండిగండమును బాలము నేసయు నెఱ్ఱపూవులం
గుచ్చిన కంఠమాల్యములు గుప్పగనల్గిన జేగీబంధముల్
కుచ్చుల పేరసంబెటయుఁ గ్రొత్తనుణుం గగు నాపెపుట్టయున్
బచ్చలు చెక్కినట్టిరవణంబులు వగకుమారవోడిన్.”

ఘటికాయంత్రము, పూటగూర్చి.

కాకతీయ ప్రతాపరుద్రుఁడు పరిపాలనము చేయునప్పుడు కాలపరిమాణముం దెలుపునట్టి ఘటికాయంత్రములు గల వనియు వానిం బట్టి గంటలు కొట్టఁబడుచుండు ననియు క్రీడాభిరామములోఁ గల యాశ్రిందిపద్యమువలన దెలియుచున్నది.

“మ. ఉడునీధిన్ శిఖరావలంబియగు సంధోర్వీకు మోసాలపై
గడియారంబున మోసె రెండెనిమిదుల్ మంటామణితార్కరముల్
సడతెన్ భానుఁడు పన్నెమంబునకు మైశ్రా పూటకూచించేన్
గుడువం బోదమె లెక్క యిచ్చి కడునా కొన్నార మిప్పుట్టునన్.”

అని మంచనగోవిందశర్మ యను బ్రాహ్మణుఁడు కనచరిత్రాఁడగు కోమలి చిట్టిభ సెట్టతోఁ బలిసెనట్లు వ్రాయఁబడియుండుటం జేసి యాకాలమునం గూడ కాలపరిమాణముం దెలిపెడు గడియారములు గల వని తెల్లదుగా చున్నది గాని యాగడియారములు ఇప్పుడే గడియారమునంచేరి గాక మఱి యొక విధ మైనవిగా మనము గ్రహింపవలయును. అప్పుడు గడియారము బట్టి గంటలు కొట్టఁబడుచుండెను. అట్లుగుటచేతనే యాంధ్రోర్వీకుమోసాల రెండెనిమిదులు (౧౬) మోగనని చెప్పఁబడియెను. ఈకాలమునంద) నగరములలో బలెనే యాకాలమునందును సాములేసికొనిపోజనము పెట్టునట్టి

పూటకూళ్లయిండ్లు గల నని కూడ వైపద్యమువలన బోధపడుచున్నది. ఆకాలమున నొక్కరొకకు వడ్డించు భోజనపదార్థములను గూడ కవి యీవిధముగా నభివర్ణించియున్నాఁడు.

“ఉ. కప్పుకభోగివంటకము కమ్మని గోధుమపిండివంటయున్
గుప్పెడు పంచదారయును గొత్తగఁ గాచిన యాలనే పెన
గిప్పను గొమ్మనల్లనఁచిపండ్లును నాలుగు నైదు నంజులున్
లప్పలనోడఁ గ్రొంజెగుగు లక్ష్మణ యుజ్జల యించెరొకకున్.”

పూటకూళ్లు పెట్టు నిప్పటియిండ్లవలన యాకాలమునాటి పూటకూటియిండ్లును దుర్బనిలిఁ బట్టుకొమ్మలై యుండె ననియే కవి చెప్పియున్నాఁడు.

“గీ. సుంధివి గ్రహణగానాది సుంధుబనల
బంధకారులకు రాయబారి యగుచు
పట్టణమున నిక్కింటు పగలురేయి
పూటకూటిఁచి వర్ణించుఁ బుష్పశరుఁడు.”

మూచ ప్రేమివారాంగన.

అన్ని సాక్షి ముగా వివాహముఁజేసికొన్న దేవులు గాక పూర్వరాజులు పోగకాండల నుంపుడుఁ జైలనుగాఁ బెట్టుకొనిడు నాచార మానాడు గలదు. ఆయాదాగమును ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి కూడ నవలంబించి యుండెను. అతని యుంపుడుఁ జైలలో మాచర్లపి యనువారాంగన విశేష ప్రసిద్ధి కలది. ఈమె మందిరమును గాంచి యచ్చేరు నందుచు పుంచన గోవిందశర్మ ప్రక్కనున్న నారిని ప్రస్థించినప్పుడు వాడ ఏకండివిధముగాఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చి రని ప్రధానిరామమునఁ జెప్పబడియును.

“కా. ద్వీపాండఁబున నుండి వచ్చితివి ధూదేవా, ప్రకాంతం మహా
పాపం, సర్వజగత్ప్రేత గుమనోబాణాసనామ్నాయ వి

ద్యోపాధ్యాయ ప్రతాపద్రధరణీహోపాత్త గోష్ఠి పతి
స్తాపారీణ నెఱుంగ వయ్యెదవు మాచల్దేవి వారాంగనన్.

ఆకాలమునం దదువాలికాలమునను మాచల్దేవిచరితమును గూర్చి
నాటక మాడుచుండి రని యాగ్రంథమునందే తెలుపబడినది. మఱియు
విలుకాఁడగు నా గోవిందశర్మ మాచల్దేవిని

“గీ. కల్ల చెప్పము విను నీకుఁ గల్పప్రసిద్ధి
థిల్లి సురతాణికిని లేదు పల్లవోష్ఠి
యాదిలక్ష్మీకి నీకును భేద మేమి

యదధి జనియింపకుండుట రెండుకవి దక్క.”

అని యామెను శ్లాఘించినట్లు చెప్పియున్నాఁడు.

ప దు నా లు గ వ ప్ర క ర ణ ము.

శ్రీవీర ప్రతాపరుద్ర దేవచక్రవర్తి

పాలనము.

మహమ్మదీయులదండయాత్ర.

ప్రతాపరుద్రునకు సమకాలికుఁడైనరామచంద్రదేవుఁడు దేవగిరిరాజు
ధానిగ మహాగాఢ్య కుంతల దేశములను బరిపాలనము సేయుచుండెను.
దక్కను దేశమున బరిపాలనము సేయుచుండెన స్వతంత్రరాజులలో ప్రతాప
రుద్రునకుఁ దరువాత నేతఁడు మిక్కిలి బలాఢ్యుఁడని చెప్పఁదగినవాఁడుగ
నుండెను. ఈతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౭౧ మొదలుకొని క్రీ. శ. ౧౩౫౦ దవ సంవ
త్సరమువఱకుఁ బరిపాలనము చేసెను. ఈయాదవరాజునకును ప్రతాపరుద్రున
కును మనస్సన్నిధిలు గలిగియుండెయు నుభయులు బలాఢ్యు లగుటచేత
నొండొరులను జయించుకొను ప్రయత్నమును విడిచి మానము వహించి మిన్న
కుండెరి. ఇట్లుండ, నుత్తరహిందూస్తానమున ననేకము లైనమార్పులు రాజ్యాం
గమున జరుగుచుండెను. అదివఱకు నూలుపత్సరముల క్రిందట ఢిల్లీసామ్రాజ్య
మును విస్తరింపఁ జేయుచుండెరి. రాజపుత్రు లనేకలు బహుసంఖతసరములు
మహమ్మదీయులతోఁ గోరాడి పోయినవారు పోఁగా మాత్రేషు లయినవారు
శర్వకప్రాంతభూములకు నెడారులకుఁ బోయి వేళ్వేలుసంస్థానములను
స్థాపించి మహమ్మదీయులకు నశ్యులు గాక పౌరుషపరాక్రమములు నెఱపు

చుండిరి. ఆయినను మహమ్మదీయులచే నొకవంశమునకుఁ బిమ్మట మఱియొక వంశమువారు రాజ్యమునకు వచ్చి క్రూరము లైనదండోపాయములచే సాధువులయిన హిందూప్రజల హింసించుచు ఢిల్లీనగరమునఁ బరిపాలనము సేయుచు సామ్రాజ్యమును విస్తరింపఁ బ్రయత్నించుచుండిరి. బలవంతులయిన యిట్టి శాత్రువులను గూర్చి యిందుకయుఁ దలపోయిన కశ్మీరవాప్యసంగములతోడను విద్యత్పండితగోష్ఠులతోడను కాలమును వెళ్లఁబుచ్చుచు రామదేవుఁడు స్వరాజ్యసంరక్షణమునం దేమరి యుండెను. ఈతని రాజ్యమునకు దిగువను ప్రతాపరుద్రునిరాజ్య ముండుటచేత నీతఁడును ఉత్తరహిందూస్థానమునందు జరగుచున్న చర్యలను పరిశీలించి మానధారణము వహించి తన్నుఁ గట్టుకొనఁ ద్రాళ్లు తానే దెచ్చుకొన్నవాఁ డయ్యెను. మహమ్మదీయులవలన తనకు నపక్ష్వతి కలుగు నన్నతలంపు లేనివాఁ డగుటచేత సరిహద్దున నుండు దుర్గములను బలపఱచుకొనుటకుఁ బ్రయత్నింపక రాజధానిదుర్గమును మాత్రమే బలపఱచుకొని యుండెను. అధిక ప్రఖ్యాతిఁ గాంచిన వినులయిన సేనానాయకులనేకు లీతనిరాజ్యమునం దుండిరి. అప్పుడు జూలూద్దీ నను ఖిల్జీరంఘ్టుఁడు ఢిల్లీసంహాసన మాత్రమించుకొని పరిపాలనము సేయుచుండెను. ఈతఁడు వృద్ధుఁ డగుటవలన రక్తమును బ్రసరింపఁ జేయుటయందు వాంఛలేనివాఁడుగ నుండెను. ఆయినను నిరతురకుడయ్యి క్రూరుఁడు నైన యీతని సోదర పుత్రుఁడు అల్లాఉద్దీను సైన్యాధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. ఇతఁడు ముందేలు ఖాదు (Bunde Khan) మాళవదేశములపై దండయాత్ర పెడిలి వానిని జయించి యింకను మహాయుద్ధములను జేయ నభిలాష కలిగియుండెను.

అల్లాఉద్దీను దక్కను దండయాత్ర.

ఇతఁ డెనుబదివేల యాశ్వక సైన్యముతో గంగాతరమునందలి కురాయను ప్రదేశనుండె బయలుదేరి విదర్భదేశము మీఁదగా వచ్చి యాచన్చికముగా దేవగిరిని సమీపించెను. అప్పుడు రామదేవుని సైన్యము రాజధాని

నగరమున బహుస్వల్పసంఖ్య కలదిగ నుండెను. సైన్యమును సమకూర్చుకొని యెదుర్కొనుటకు నైన నవకాశము చిక్క దయ్యెను. మఱికొంద టీతఁడు రాజధానినగరమున లేఁ దని చెప్పెదరు. ఏది నిజ మైనను అట్లా ఉద్దీను దండెత్తి వచ్చె నన్నమాట విన్నతోడనే యెట్లైతే నాలుగువేలసైన్యమును పోగు చేసికొని మహమ్మదీయ సైన్యాధిపతికిని దేవగిరి దుర్గమునకును నడుమ నిలిచి శత్రువుల సడ్డగింప బ్రయత్నించెను గాని విశేషకాల మట్లెదుర్కొని పోరాడుటవలనఁ బ్రమాదము గల దని యెఱింగి యిప్పటిక భోజనపదార్థము లచే దుర్గము నింపఁబడినది నని తెలిసికొన్నవార డగుటవలన వెంటనే వెను కకు మగలి దేవగిరిదుర్గమునఁ బ్రవేశించెను. అంతట మహమ్మదీయులు పట్టణము నంతయు దోచుకొని కోటను ముట్టడించిరి. ఇంతయ గాక అట్లా ఉద్దీను దండెత్తినసైన్య మింకను వెనుకనే యున్న దనియు, ఈ వచ్చిన సైన్యము దానిలో కొకభాగ మనియు వదలతి కలుగఁజేసెను. రామదేవుఁడు మూర్ఖముగా నెదుర్కొనుటవలన లేకమాత్రమును బ్రయోజనము లే దని యూహించి సుంధికి ప్రయత్నము చేసెను. అట్లాఉద్దీను తనసైన్యముయొక్క బలహీనతను దాను బాగుగా నెఱింగినవాఁడు గావున విశేషముగా సువర్ణము కొనుగినియొడ ముట్టుడిని విడిచిపెట్టి పోదు నని తెలియఁజేసెను. ఇంతలో రామచంద్రదేవుని కొడుకు శంకరదేవుఁడు కొంతసైన్యమును గూర్చుకొని ౬౦౦౩ సహాయపడుటకై వచ్చుచుండెను. దానిం గనిపట్టి వేయిసైనికుల దుర్గముకడ నుంచి అట్లాఉద్దీను తనసైన్యముతో శంకరదేవుని నెదుర్కొని యును గాని పాండువులసంఖ్య యధికముగా నుండుటచేత మహమ్మదీయులు నిలువ లేక వెనుకకు మరలుచుండిరి. ఇంతలో కోటను ముట్టడించి యున్న సైనికులు వచ్చి కలిసికొనిరి. ఈసైన్యమును జూచి పాండువులు ఢిల్లీనగరము నుండి క్రొత్తగ సైన్యము వచ్చిన దని భయపడి పలాయనము లైరి. రామచంద్ర దేవుఁడు సుంధి చేరికొనినగోరఁగా మహమ్మదీయ సేనాపతి యొక్కవధనమును

గోరెను. ప్రతాపరుద్రుడు మొవలగు హిందూరాజులు పంపిన సైన్యములు దేవగిరికి వచ్చుచుండెను కాని యింతలో నదివఱకు కోటలోఁ గ్రోయబడిన బస్తాలు ధాన్యపుబస్తాలు గాక తప్పబస్తా లని తెలిసికొనబడియెను. భోజన పదార్థములు గూడ చాలకయ్యుండెను. ఈ హేతువుచేత రామదేవుడు సంతి చేసికొనుట తప్ప దయ్యెను. అప్పుడు ౬౦౦ మణుగుల ముగ్ధయులను పేము వెండినాణెములును రెండువిలువగల నగలును ౪౦౦౦ పట్టుపెతాంబరములును బహుమానముగ నిచ్చుటయే గాక కొంతదేశము నొసంగి ప్రతిసంవత్సరము కప్పము చెల్లించుటకు సుడంబడనందున నా మహమ్మదీయసేనాపతి ముల్తాన్ విడిచిపెట్టి ఢిల్లీనగరమునకు మరలి పోయెను.

అల్లాఉద్దీను చక్రవర్తి యగుట.

అల్లాఉద్దీను ఢిల్లీకి మరలిపోయిన తరువాత వృద్ధుడై డెబ్బదియేండ్లు వయస్సు నిండిన షేర్షతండ్రిని జంపించి క్రీ. శ. ౧౨౯౬ వ సంవత్సరములో సింహాసన మెక్కిను. ముల్తానునకు సైన్యమును బంపి జలాలఉద్దీనుకొడుకులను బయ్యించెను. సింధుదేశమునుండి మంగోలియాజాతివారిని దణుదుఁగొట్టెను. అధికసైన్యములను బంపి సురాష్ట్రము లెవ గూర్జరమును ప్రవేశముఁ జేసి కొనియెను. ఇచ్చటనే మలిక్ కాఫూర్ అనువానిని బానిసగఁ బట్టుకొని పోయెను. ఇతఁడే తరువాతి అల్లాఉద్దీను సైన్యమున కధ్యక్షుడై ప్రసిద్ధుఁడయ్యెను. మంగోలియాజాతివారసేకులు దాడిచెడివిచ్చి ఢిల్లీనగరమును సమీక్షింపఁగా వారలతో ఘోరయుద్ధముచేసి వారిని పూర్తిఁద్రోలెను. ఈవిజయముతో నుప్పొంగినవాఁడై ధరణిబండమున శేకమతియు శేకసామ్రాజ్యయు నెలకొలుపవలయు నని యూహించెను గానిహిందూదేశమున మనముతోఁ బ్రస్తుతులుగఁ జేసికొనుట ధారుణీశ్వరుల కపాయకర మని తెలిసికొని దక్షిణమువలన మనుదానిని విడిచిపెట్టెను. మంగోలియాజాతివారివలన నింక నపాయము లేదని తెలిసికొన్న తరువాత తనవృద్ధ్యుగ్రసారమున దక్షిణహిందూక్షానము

బ్రాహ్మణుల బలమును. అల్లాడునీయ విద్యావిహీనులను కూర్చుండును విషయా
సక్తులను నైనను మించిననుష్ఠులను గనుక నేర్పరులయిన చారులను బంపి త్రి
లింగదేశము నేలుచున్న ప్రతాపరుద్రుని రాజ్యాంగబలముయొక్క శక్తిని
రాజ్యతంత్రహాస్యములను దెలిసికొని త్రైలింగ్యసామ్రాజ్యమును ధీల్లీ
సామ్రాజ్యమును గలుపుకొనవలయు నని సంకల్పించెను. ఇట్టి సంకల్పమును
నెఱవేర్చుగల సమర్థుడు తన కడ నున్న బానిసవాడగు మలిక్ కాఫూర్
కన్న మఱి యొక్కఁడు లేడని యాతని సైన్యాధ్యక్షుని గావించి త్రిలింగ
సామ్రాజ్యమును జయింపఁ బలవ రాజపుత్రసింహమును చిహ్నోద్గడమున
కథిపతియు నగు భీమసింహునిరాజు పద్మిని నపహరింపఁ గోరి తమకంబుతోఁ
దాను చిహ్నోద్గడమునై దండెత్తి పోయెను.

మలిక్ కాఫూర్ ప్రథమదండయాత్ర.

బానిసవాడయ్యును మలిక్ కాఫూర్ సైన్యసాహసాని గుణవిశేషం
బులచే ముఱియొగ్గుఁ దెలిపించుకొని ధీల్లీచక్రవర్తి యనుగ్రహమునకుఁ బా
త్రుడై సైన్యాధ్యక్షుడవని నహించి ప్రచండశాసనముడై యాసేతు హిమా
లయు మేకచ్చతాధిపత్యముగా రాజ్య మేలవలయు నని యుద్విష్టారుచున్న
వాడగుటచే పదివేలగుఱ్ఱపుదళముతోడను నలువదివేల పదాతివర్గము
తోడను త్రిలింగదేశమునై దండెత్తి వచ్చెను. ఇయ్యది క్రీ. శ. ౧౩౦౩ వ
సంవత్సరాంకమున జరిగెను. క్రీ. శ. ౧౩౦౪ గన సంవత్సరమున జయింపఁ
బడెనది మొదలుకొని దేశవారి నేలు రామచంద్రదేవుఁడు ధీల్లీచక్రవర్తితో
మైత్రి కలిగియుండెను గావునఁ దురుష్కునైన్యము లాతని రాజ్యమునకు వే
దిధమైన నష్టమును గలిగింపవలదున రామదేవుఁడు తురుష్కు నైన్యమునకుఁ
దోడ్పడి యును. మహమ్మదీయులు తనదేశమునై దండెత్తి వచ్చుచున్నా
రనెను భయంకరమైన వార్త చారులవలన విని ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి భయ
కంపముఁడు గాక మంత్రీసామంతులగముతోడ సాలూదించి యా కారణ

సైన్యము నెదుర్కొనుటకై తమ సైన్యమును బంపెను. ఈ సైన్యమున కంతకును ప్రతాపము ద్రచకవత్తి సోదరుడగు అన్నమదేవుఁ డెధ్యఁబుడగు నుండెను. అశ్వసైన్యమున కధిపతి యైన మాయసాహిణీయు గజసాహిణీమేచయ నాయఁడు నీతనిఁ దోడుగా నుండెరి. ఇంకను కన్తుసేనానులు నెలమినేనానులు పెక్కండ్ర సాహాయ్యముతో అన్నమదేవుఁడు మలిక్ కాఫుర్ నెదుర్కొన గోదావరీతీరమువఱకుఁ బోయి రెవుల నన్నిటిని గాఁచుకొని యుండెను. మలిక్ కాఫుర్ ఆంధ్రదేశమును బ్రవేశించిననోడనే దేవాలయంబులఁ గూలం ద్రోయుచు, పల్లెలను పట్టణములను దోచుకొని తగులంబెట్టుచు ధూమియు నాకాశము నొక్కటే జ్వాలఁగా నగ్నిఁ బ్రవహింపఁజేయుచు నచ్చుచుండఁ బ్రజలు భీతావహులై స్వస్థలములను విడనాడి యరణ్యస్థాంఠములకుఁ బాటి పోవుచుండిరి. ఇట్లు సాధువులు నిరపరాధులు నగు ప్రజలను గంఝోభి పెట్టుచు మలిక్ కాఫుర్ గోదావరీనదీవఱకు వచ్చెను. అప్పు డుధయసైన్య ఘులకును ఘోరమైన యుద్ధము ప్రారంభ మయ్యెను. మహమ్మదీయు సైనికులు గోదావరిని దాటి రావలయు నని యెన్నుకొని ప్రయత్నిములను గావించి భగ్నమనూరధు లైరి. అనన్యసామాన్య చాత్తరేజులు నగించి విక్రమ సింహంబులవలె విజృంభించి మొక్కవోని పాయనముతోడ శాస్త్రవపిరుల మార్కొని హిందూవీరవరాగ్రణులు పోరాడి శాస్త్రపులచే నయికము పలు ప్రకారంబులఁ గొనియాడఁబడుచుండిరి. ఉధయపక్షములలోను వేలకొదిలైన సైనికులు రణభూమిఁ దమ ప్రాణంబు లర్పించి స్వామిధర్తిని బ్రకటించిరి. మహమ్మదీయులు గోదావరీనదిని దాటి రారేకపోవుటయు గాక తమస్థానంబులఁ గున్దిరచిత్తులై నిలువం జాలక పోయిరి. హిందువులు గోదావరీనదిని దాటి వచ్చి ధైర్యబడఁగా శత్రువులయొక్క మధ్యభాగము విచ్చిపోయెను. అంతట హిందూరాహుడు క్రువులం దటమిరి. ఒకభాగ మిట్లు పాతిననోడనే రెక్కిన మహమ్మదీయసేనానులు కూడ కున్దిరచిత్తులై నిలువంబడి పోరాడి

జాలక వెనుదీసిరి. హిందూమైనికులు వారిని సరిహద్దులను దాటుకొనుటకు దఱుముచునే యుండిరి. ఈదండయాత్రనుందు మహమ్మదీయసైన్యము విశేషముగా నష్ట మయ్యెను. మలిక్ కాఫుర్ సంపూర్ణముగా పరాభూతుడై ఢిల్లీకిఁ బాఠిపోవలసినవాఁ డయ్యెను. హిందువులవలన గలిగిన పరిభవమే మలిక్ కాఫుర్ హృదయమునకు శూలమై నాచు యెప్పటికైనను బగతీర్చుకొనవలయునన్న సంకల్ప మారనిఁ బుట్టించెను. అట్టియదనకై మలిక్ కాఫుర్ నిరీక్షించుచుండెను.

మలిక్ కాఫుర్ ద్వితీయదండయాత్ర.

ఇస్లాంధ్రులు విజయము గాంచుటకును, మహమ్మదీయులు పరాజితులగుటకును సత్సాధ్యార్థమును తెంచి నేరణదేశమును బాలించు రామచంద్రదేవుఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తికిఁ గప్పముగట్టుట మానుకొనియెను. ఇయ్యది ఢిల్లీచక్రవర్తి యాగ్రహమునకుఁ బోకుని గావించెను. మహారాష్ట్ర త్రిలింగదేశములను జయించుటకై అల్లాఉద్దీను చక్రవర్తి ముప్పదివల గుఱ్ఱపుదళమును లక్ష కాల్బలము నిచ్చి మలిక్ కాఫురును క్రీ. శ. ౧౩౦౭ వ సంవత్సరము మార్చి నెలలో మరలఁ బంపెను. ఇట్టి మహాసైన్యముతోడ మలిక్ కాఫుర్ దేవగిరికి వచ్చి దేవగిరిదుర్గమును ముట్టడింపఁగానే యామహాసైన్యము నెదిరించుట కష్టమని రామచంద్రదేవుఁడు వానిఁ బోషించెను. అంతట మలిక్ కాఫుర్ సంతోషింపఁబడఁచుచుఁడై రామచంద్రదేవుని ఢిల్లీకిఁ బంపించి తా నాదేశమును విడిచి యేకలొనగరముపై దండెత్తినచ్చెను. ఈరెండవసారియు మహమ్మదీయులకు సాంధ్రులకు మహాభూరాహవము వాటిల్లెను. ఈయుద్ధమునందు ఆంధ్రభటులు దేవనెలు మాకమైరి. కాని విజయము మరల సాంధ్రులకే సంప్రాప్తమయ్యెను. మలిక్ కాఫుర్ పరాభూతుడై ఢిల్లీకిఁ బాఠిపోయెను. అటుమాసములకుఁ విముక్తు రామచంద్రదేవుఁడు ఢిల్లీచక్రవర్తిచే నర్హసత్కారములను బొంది వెనునొంది విముక్తిఁ గాంచెను. నానొంది ఢిల్లీచక్రవర్తి వివాహపూ

ర్వకముగాఁ గప్పము చెల్లించుచుండెను. ఇట్లు రాను శురుమ్మలచే జయింపఁ బడి ఢిల్లీవక్రవర్తికిఁ గప్పము గట్టుచుండఁగాఁ దన క్రతిపక్షియైన ప్రతాప రుద్రుఁడు స్వతంత్రుఁడై యుంట రామదేవునకు మనం బెరియించుచుండెను. అనూయా తత్పరుఁడై రామదేవుఁ డట్లు మహమ్మదీయులతోడఁ గుఱలు చేసి వా రాంధ్రదేశముపై దండెత్తి కచ్చునటులఁ బోల్చిపించెను. రెండు తిడవ లాంధ్రులతోఁ బోరాడి యొడఁపాటినవాఁ డగుటచేత మలిక్ కాఫర్ చక్ర వర్తి యనుజ్ఞగైకొని నలువదివేల గుఱ్ఱపుదళము తోడను లక్షకాల్బలముతోడ ను బుందేలుఖండము మార్గము మీఁదుగా బయలుదేరి కచ్చి దేవగిరిగాఁ గొంతకాలము నివసించి రామచంద్రదేవుఁ డొనరించిన యాతిద్యము నంగీక రించి తనసైన్యమునకుఁ గావలసిన పదార్థముల నన్నిటని నతిఁడ సమకూర్చుఁ గాఁ గృతజ్ఞతావందనపూర్వకముగ గ్రహించి యచ్చటనుండి బయలుపెడలి యాంధ్రదేశమును బ్రవేశించెను. ఈ శృతియదండయాత్ర శ. ౧౩౦౩ ద వ సంవత్సరాంతమున సలుపఁబడినది.

మహమ్మదీయుల కృతీయదండయాత్ర.

మరల మలిక్ కాఫర్ మహాసైన్యముతో దండెత్తి కచ్చుచున్నాఁడను వార్త వ్యాపించినతోడనే దేశమున నొక మహాసంక్షోభము జనించెను. మహమ్మదీయులు తమ పూర్వీని విడువక యిట్లు పలుమాఱు దాడెవారి వచ్చుటవలన హిందువుల ధైర్యకంఠము నడలుచుండెను. అయినను ప్రతాప రుద్రుని సేనానులు రణశూరు లగుటచేత నిండుకయుంజుంపక చక్రవర్తి యా జ్ఞను విశ్వాసపూర్వకముగాఁ దల నిడిగొని కనుకను నియమిత స్థానంబులను విడువక ప్రాణంబులర్పింపవలసినను వెనుదీయక కార్యాగ్నిఁ బ్రజ్వలించు కేయుచు శత్రువుల నెదుర్కొని భయంకరముగాఁ బోరాడిరి. మహమ్మదీయు లకు గుఱ్ఱపుదళ మధికముగా నుండుటచేతను సరిహద్దుల మార్గములందు హిందు వులు సుస్థిరచిత్తుడై నిలువంబడె పోరాడఁజాలక చారి యుచ్చుటచేకను మహమ్మ

దీక్షాసేవాధిపతికి మృగము సులభసాధ్య మయ్యెను. శాత్రువసైన్యంబులు సరి హద్దుకొటల శాత్రుమించుకొని గోదావరకఱకు రాగ హిందువుల కాందోళన మెక్కువయ్యెను. ప్రసిద్ధులయిన సేనాను లందఱును రాజధానీదగ్గమును బ్రవేశించిరి. కేలకొలది గాచవారు, కన్తువారు, వెలనువారు, రెడ్లు, వంటరులు మానమును గోలుగోవులున్న ప్రాణమును గోల్పోవుటయే శ్రేష్ఠ మని రణ భూమిఁ దను ప్రాణంబు లర్పించి కాశ్వతమైన యశంబును సంపాదించిరి. శత్రువులు మృగమధ్యమున వాణిగవిదేవునిచే సంరక్షింపఁబడుచున్న సర్పర దుగ్గమును ముట్టడించి యగ్నిహోత్రమును దాకొలిపి ప్రజ్వలింపఁజేసిరి. వాణి గవిదేవుని పరిధటులు శ్రోతకు సమేతముగా నా యగ్నిహోత్రము నెదు రొని పరిస్వర్గమును జూఱఁగొనిరి. అగ్నిహోత్రము పొల్పడక బదికి బైల పడన విరథటులు ప్రాణ మున్నంత దనుక శత్రువీరులతో ఖడ్గయుద్ధములు చేసి నేలఁగూచిరి. సర్పరదుగ్గము విహమ్యదీయుల యధీన మామొనని అమీరు ఖుగ్రూ యను చరిత్రకారుఁడు వ్రాముచున్నాఁడు. ఇట్లు మహమ్మదీయులు హిందువులతో బాహుయుద్ధము జేయుచుఁ ద్రోచుకొని వచ్చుచుండ హిం దూసేనాను తెల్లరును మరల యేకశిలానగరదుగ్గములలో బ్రవేశించిరి. శాత్రువు లోరుగంటి దుగ్గమును ముట్టడించిరి. కురుష్కసైన్యము లోరుగంటి కొట చుట్టును నివాసస్థానము లేర్పఱచుకొనిరి. మట్టికోట వెలుపలి ప్రాకారము యొక్క చుట్టుకొలత పండ్రెండు కేల యైదునందల నలువదియాఱు గజము లుండె నని మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వ్రాసియున్నారు.

ఈలోరుగంటి కొటగోడ మట్టితోఁ జేయఁబడి ఉక్కుబల్లెముతోఁ బొదిచినప్పటికిన నొక్క తెల్లయినను కాలకుండువట్టిదిగా నుండె నని యా చరిత్రకారులే వ్రాసియున్నారు. కురుష్కసైన్యము లనేక భాగములుగ విభా గింపఁబడి యొక్కొక్కభాగము పండ్రెండునందల గజముల స్థలము చొప్పున శాత్రుమించుకొని ప్రాకారము చుట్టును విడిసియుండిరి. ఈ ప్రకారముగా

నేకశిలానగరదుర్గము చుట్టును నెంఁదమాత్రమును తెఱపి లేక యుండ మహమ్మదీయభటు లాక్రమించుకొని యుండిరి. “క్వాటానరీరు” ముల్క్సనీ రాజు ద్వారాత్” అనువాని నధికారము క్రింద నీసైన్య ముంపఁబడియెను. ఒకనాఁడు రాత్రి కోటలోనుండఁ విసాయకదీవుఁడనెడు నేనాపతి యొకఁడు మూడువల గుఱ్ఱపుదళముతోవచ్చి కఱ్ఱబేగు అను మహమ్మదీయ సైన్యాధిపతి నైబడియెను. ఉభయసైన్యముల కప్పుడు ఘోరయుద్ధము జరిగెను. హిందువుల మూడు వల గుఱ్ఱపు దళమును సైన్యాధిపతితోఁగూడ నాశన మయ్యెను. మహమ్మదీయభటులు పికాచములవలె సుస్థిర చిత్తులై నిలువంబడి యుద్ధముచేసిరి. ఇట్లు కొన్ని దినములు జరుగునప్పటికే మహమ్మదీయ సేనానులు విజృంభించి శత్రువులు తమవై గురిపించు నగ్ని హోత్రములలోఁ బడ మిడలవలె నుగ్గురు న్నును భీతచిత్తులు గాక అప్రతిమానప్రతాపముతో పిరరసము మూర్తీభవించి నదోయన నాయగ్నిహోత్రము నెదుర్కొని “హుజ్జాహుజ్జ్, ముజ్జాముజ్జ్” అను ధ్వనులు మిన్నముట్టుచుండఁ దెంపరులై పోయి కోటకు వెలుపలి ప్రాకారముగా నున్న మట్టిగోడ నాక్రమించుకొనిరి. అక్కడినుండి చూడ వారలకు తాతికోట గానిపించుచుండెను. ఇంతవఱకు వచ్చిన కరువార సుంధిచేసికొన ముండుట నీతి కా దనియు నపాయకర మనియు నిశ్చయించి మంత్రివర్గముతో నాలోచించి ప్రతాపరుద్రుండు గహస్యముగా మలిక్ కాఫురునకు సందేశమును బంపెను. ఎట్లయినను ప్రతాపరుద్రుఁడు లోబడినదే చాలు నని మలిక్ కాఫుర్ సంతోషించెను. తాను లోబడినందునకు గుర్తుగాఁ దన సువర్ణప్రతిమను వారికఁ బంపి యనేకరత్న భరణములను ధనము నొసంగ నఁబ. అంతట మలిక్ కాఫుర్ ముట్టడి మాని ధనభారమును వహించిన నేయియొంటెలతోడ క్రీ. శ. ౧౩౧౦ దశ సంవత్సరము మార్చి నెల ౧౬ వ తేదిని ధీర్ఘిఁ బయనమై పోయి నని అతిశయోక్తిగా అమీరుల్లు నూ యను మహమ్మదీయ చరిత్రకారుఁడు వ్రాసి యున్నాఁడు.

ప్రతాపరుద్రుడు

శ్రీశైలమునకుఁ బోవుట.

ప్రతాపరుద్రుడు మహమ్మదీయులతో నైన యుద్ధమువలన నధికనష్టమును బొందినవాఁడు గావున మరలధనమును సంపాదించి రాజ్యమును బాగు పఱచుకొనవలసి యుండెను. అదియునుగాక తనరాజ్యమునకు దక్షిణపుసరి హద్దులలో నుండుమండలేశ్వరులు స్వకంఠు లగుటకుఁ బ్రయత్నములు సలుపుచుండుటవలన వారలకు శిక్షించి సరిహద్దులను గాపాడవలసియుండెను. మఱియును మతాభినిరతి కలవాఁడు గావున మార్గమధ్యమున నుండు శ్రీశైలక్షేత్రమునకుఁ బోయి మల్లికార్జునస్వామిని సందర్శింపఁ గోరి ప్రతాపరుద్రుడు ముందుగాఁ ద్రిపురాంగమునకును ఓమ్మయ శ్రీశైలమునకును బోయి యాక్షేత్రములకు ననేకఘాతానములను గావించెను. అచ్చటనుండి ప్రతాపరుద్రుడు బయలుదేలి కొచ్చెగ్గకొలమగ్గమునకుఁ బోయి యచ్చట కొంతకాలము నివసించెను. ఆకాలములోఁ దన కేటకాం ద్రగు ఇరికప్ప, కేతినాయకుఁ డను వారికి నచ్చట గుప్తదేశమున నడవి నఱి గ్రామమును గట్టవలసిన దని యుత్తరువు చేసెను. దీనినే యప్పిపాడు లెక దూపాడు అని జనులు వ్యవహరించుచున్నారు. ఏని చుట్టునుండు దేశమును దూపాడునీమ యని పేరు పెట్టి అనుమకొండ నివాసెయైన శ్రీనాథరాజునఁ బెట్టెను. అతఁ డొక భవనమును గట్టుకొని యానీమను బరిపాలించుచుండెను. కళ్యాణపురమునుండి సిరిసింగళ మహాదేవుఁడను నకఁడు తనమేనమామకుఁఁడురైన సింగళ దేవితోఁగూడ లేచి వచ్చి ప్రతాపరుద్రుని శాశ్రయించినందువలన నతనికి నందికొలకూరు నెను నొసంగెను. అకఁ డా యరణ్యప్రాంతమును బక్కపఱచి గ్రామములను గట్టించి తనచరిత్రముతో సంబంధించిన సామములనే వానికెఁ బెట్టె నట. అకఁడు పాలుత్రాగిన ప్రదేశమునకుఁ బాలమాటి యనియు, అతఁడు శక్రపుల

తోడఁ బోరాడునపుడు కంతహారమును విడిచిపెట్టిన స్థలమునకు వనమాల పాడనియు, అలుగులతోఁ దాను పోరాడిన స్థలమునకు అలుగులూరనియు నామములు కలిగి నని జనులు చెప్పుకొందురు. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యా కాలముననే కందనోలిసీమను విడచుకొమ్మరాజునకు సోగంగఁగను. ఈమంద లేశ్వరునకు నాగరాజు అను నిఘాగి బ్రాహ్మణుఁడు మంత్రిగ నుండి యానేక గ్రామములను నిర్మించి దానధర్మములను గావించి ప్రఖ్యాతఁగాంచెను. కా. శ. ౧౨౩౨వ సంవత్సరములో (౧౩౧౦) ఇతని పేరిటేదానకాసనములు ముద్ద నూరు, కాల్య, దామగట్ల, మల్యాల, అను ప్రదేశములందు గానంబడుచున్నవి.

జుట్టయలంక గొంకారెడ్డి.

ములికనాఁడు, పొత్తపినాడు, గండికోటసీమలలో విరసించియున్న త్రిపురాంత కాంబదేవుల బంధువయిన మల్లరాజు మొదలగువారు కొందఱు వడ్డెరాజులతోఁ గలిసి తిరుగఁబడి స్వకంఠులగుటకుఁ బ్రయత్నింపఁగాఁ బ్రతాపరుద్రుఁడు చతురంగబలసమేతుడై పోయి వారిని సూడించి యాదేశములకుఁ దనపుత్తుఁడయిన జుట్టయలంక గొంకారెడ్డిగారిని నిధిపతిని గావించెను. ఇతని కాసనములు కొన్ని ములికనాచి సీమలోఁ గానవచ్చుచున్నవి. అందు చెరనూరి కాసనములో నిట్లున్నది.

“స్వస్తిశక వర్షంబులు ౧౨౩౬ (౧౩౧౩) అగునెచి ప్రమాదీన సంవత్సరశ్రావణ శు ౧౨ బుధవారమునాడు స్వస్తిశ్రీమత్త హమందలేశ్వర కావతీయ ప్రతాపరుద్రదేవమహారాజు కుమారుఁడు మూర్ఖోక గండమూర్తి ముకుంద కుంత తీర్థ త్రిప్రతిజ్ఞ పరశుచిరుదాంత రుద్రచిరుద బ్రహ్మరాక్షసు గండికోట దుర్గవిభాళ మల్లదేవర గొండుగండ స్వయంభూనాథ దేవ దివ్యరూపదక్షిణాధికమహారాయ కంతకాలనాయకుండైన జుట్టయలంక గారు” జుట్టయ ప్రతాపరుద్రుని కుమారుఁడని యా కాసనములోని సంస్కృతస్లోకములలోఁ గూడఁ

జెప్పబడినది. ఈజాట్లయ గొంకారెడ్డి ప్రతాపరుద్రున కారసపుత్తురై నదియు, మఱియుక పుత్తురై నదియు, భావిపరిశోధనమువలనఁ జెలిసికొనవలసియున్నది. ఎట్టిపుత్తురై నను క్రీస్తుశకము ౧౩౧౩ వ సంవత్సర ప్రాంతమున ములికినాడు గండికోటసీమలను బీరిపాలనము నేయుచుండె నని యాప్రదేశములలోని వాని కాసనములే జేయూళ్లఁ జూటుచున్నవి.

ప్రతాపరుద్రుఁడు పాండ్యరాజులను

జయించుట.

మహమ్మదీయులు ప్రతాపరుద్రునిపై దండెత్తి వచ్చినారనియు, ప్రతాపరుద్రుఁడు క్రైస్తవులతోఁ బోరాడలేక సంతిచేసికొన్నాఁడనియు విన్నతోడనే పూర్వజైమును మనస్సునందుంచుకొన్న పేరపాండ్య విక్రమపాండ్యసుందరపాండ్య కులశేఖరపాండ్య పరాక్రమపాండ్యులను నీయైదుగురు పాండ్య గాజులు కాంచీపురమును ముట్టడించి చోడరాజైన మనుమగండ గోపాలుని నిచట నుండి పొడఁద్రోలి యాపట్టణ మాక్రమించుకొనిరి. మనుమగండ గోపాలుఁడు ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తిఁ గప్పము చెల్లించు సానుంతప్రభువుగావున ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి పక్షమున నతని మహామంతులలో నొక్కఁడును, ప్రతినిధి పాలకుఁడును సైన్యాధ్యక్షుఁడు నగు ముప్పిడి నాయకుఁడను కమ్మనేనాని పద్మనాయక వీరుఁడైన రేచెల్ల యెఱ్ఱదాచానాయని పాండ్యుల మీఁదిఁ బంపించెను. ఎఱ్ఱదాచానాయఁడు కాంచీపురసామీప్యమునఁ బాండ్యులతో ఘోరయుద్ధముచేసి వారలను జయించి గజతురగచ్చత్రచామరాండోలికాదులు పెక్కులు గ్రహించుటయుగాక శిరోభూషణ మగు నటచేతి పెడల్పుగల యొకగొప్పపద్మను ఒక స్వర్ణమయసింహాసనమును దీసికొని వచ్చి తాను దెచ్చిన ధనకనకవస్తువాహనాదులు నమూల్యరత్నాదులును ప్రతాపరుద్రునకు సమర్పించెను. ప్రతాపరుద్రుఁడు మెచ్చి వానికి “పంచ

పాండ్యదళవిఫాల" "కంచికవాటదూరకాగ" అనుచిరుదముల నొసంగ నట. ఇతఁడు పాండ్యరాజును జయించినట్లు సింహధూపాలయ మను గ్రంథమునందలి యీక్రింది శ్లోకమువలనం గూడ దెలియుచున్నది.

శ్లో. య స్యాసిధారామార్గైః దుర్గైః తాప గణాశ్శతైః
పాండ్యరాజగజానీకా జ్వలత్ప్రీత్యుపాగతా.
ఖడ్గనారాయణే తస్మిన్ భవతి శ్రీ రతిస్తీరా
భూ రభూ త్కరిణీ వశ్యా దుష్టరాజగజాంకుళా."
మఱియు శ్రీవేంకటగిరివారి వంశావళియందు.

“చ. వెలయఁ బ్రతాపరుద్రవిభు పేరభటావళి చూడ నాజలా
బలమునఁ గుంత మందుకొని చయ్యిన వచ్చి గజంబు మోర్చి దో
గ్బల మధిఁబుగా నెగడఁ బ్రెయసి తా జయలప్తి చేశానన్
గలిచెను పాండ్యరాజగజేశ్వరి దాచయికొరి పాండ్యులన్.”

అని వ్రాయఁబడిన పద్యమువలనను లేచెనదాచానాయకుఁడు పాండ్యులను జయించె ననుట ధ్రువపడుచున్నది. ప్రతాపరుద్రుని పేరభటావళి మొదలై తిరుచునాపల్లెలో జంబుకేశ్వరాలయములో నుండుటచే నదండయాత్రలోఁ బ్రతాపరుద్రుఁడు కూడ నుండె నేమో యని సందియము కలుగుచున్నది. ప్రతాపరుద్రుఁడు స్వయముగా దక్షిణాప్యజయయాత్ర చేసినను చేయక పోయినను ఇతఁడు సైన్యముల నంపి పాండ్యులను జయించినది చార్తవ మను తుగు సందియము లేదు.

ముప్పిడినాయకుఁడు రవివర్మను జయించుట.

విక్రమసింహపురాధిపతి యైన నల్లసిద్ధిరాజునకు శ్రీకృష్ణమూర్తుఁడైన మనుమగండ గోపాలదేవ చోడ మహారాజు కాకతియ సైన్యాధిపతుల సాహాయ్యముతోఁ గాంచీపురమును మరల స్వాధీనముచేసికొని పరిపాలనము

నయుచుండఁగాఁ బరాధూఁష లయిన పాండ్యరాజకుమారులను దోడుచేసి.
 తాని శేఠదేశాధీశ్వరుండైన రవివర్మ శ్రీ. శ. ౧౩౧౩-౧౪-౧౫ సంవత్సరమునఁ
 గాంచీపురమును రెండవమాటు ముట్టడించి మనుమగండగోపాలునిఁ బాఱఁ
 ద్రోలి రాజ్య మాక్రమించుకొని కాంచీపురమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను.
 ఈవృత్తాంతమును విని ప్రతాపరుద్రుని మహాప్రధానులలో నొక్కఁ డగు
 ముప్పడినాయకుఁడు దాక్షిణాత్యులను కాంచీపురమునుండి తఱుమగొట్టు
 అత్త నియోగింపఁబడియెను. ఈముప్పడినాయకుని తండ్రి నానినాయఁ డ.
 నియు, తల్లి గంగసానమ్మ యనియు, కందుకూరు సీమలోని గుడ్లూరు
 నిలకంఠేశ్వర స్వామివారి యాలయసమీపమునం బడ యున్న యొక శిలా
 కాసనముం బట్టి దెలియుచున్నది. ఈసీమయం దితని దానకాసనము లనేక
 ములు గలవు. ఈమ్రుసేనాధిపతి యైన ముప్పడినాయకుఁడు కాంచీపురమును
 ముట్టడించి పాండ్యశేఠకులనోడ ఘోరయుద్ధము చేసి రవివర్మ యాదిగాఁ
 గల రాజకుమారవర్గమును పాఱఁద్రోలి కాంచీపురమునం బ్రవేశించి మాన
 విరుని పట్టాభిషిక్తుని గావించెను. శ్రమస్మహామండలేశ్వర మనుమగండ
 గోపాలదేవ చోడమహారాజే మానవిరుఁడని పేర్కొనం బడెయె నని తోచు
 చున్నది. కాంచీపురము గంగకాలమునుండి విస్త్రమసింహ (నెల్లూరు),
 పురాధిపకు లయిన తెలుఁగుచోడులచేఁ బరిపాలింపఁ బడుచుండుచుచేత మాన
 విరుఁడం తెలుఁగు చోడులలోని వాఁడుగానే పరిగణింపఁ బడవలయును.
 ముప్పడినాయకుఁడు శ్రీ. శ. ౧౩౧౩ వ సంవత్సరము జానువెల ౧౧వ తేదిని
 మానవిరుని పట్టబంధమును గావించి సింహాసన మెక్కించి ౧౬ వ తేదీని
 కాంచీపురములో నున్నట్టి అరుకాల పెరుమాళ్ల దేవాలయమునకు దానధర్మ
 యులను గావించి కాసనము వ్రాయింపెను. పెయ్యూరు కొట్టమునాటిలో
 “అయిగదేరి” గుమ్మడిపూఁడి పాలెములలో పెయ్యూరు గ్రామమువలనను,
 కచ్చియూరు నాచేలోని పాండ్రపూర్తి మను గ్రామమువలనను వచ్చెడి

సంవత్సరపాదాయము గొంత గొడగోపాల మాడలలోను తరం మాడలు
 జగవతీనదికి దక్షిణపుటొడ్డున నొక పుష్పిద్యానవనమును నిర్మించి నానా
 విధ ఫలపుష్పజాతి వృక్షములను నాటుటకును, దాని సంరక్షణముచేసెడి
 నొకరుల జీతములొఱుకును, క్రింద మాడలు నేవుని నిర్మితైంకగ్యాదుల
 కును, క్రింద మండపము లాదిగాఁ గట్టవయులొఱుకును వినియోగించు నిమి
 త్తము దానశాసనమును లిఖించెను. ఈ శాసనమునుబట్టి శాంతిపురము
 గూడ శాంతిసామ్రాజ్యమునఁ జేరియున్నదని విస్పష్టమగుచున్నది.

అల్లా ఉద్దీను మరణము, ఢిల్లీలో అల్లక్నగ్గోలములు,

ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి దక్షిణ దిగ్విజయ యాత్రలు ముగించి జేశమున
 శాంతి నెలకొలిపి రామరాజ్యముగ శాంతిసామ్రాజ్యమును బరిపాలనము
 నేయించుండెను. అల్లాఉద్దీను చక్రవర్తి సైన్యాధ్యక్షుడైన మలిక్ కాఫరు
 నెడ పక్షపాతమును జూపుచు మిక్కిలి యనురాగము గలిగి యుండుటచే
 నీతనియెడ ననేకుల కనూయ జనించెను. చక్రవర్తికిని వాని భార్యపుత్రాదు
 లకును బలవద్విరోధ మేర్పడియెను. మలిక్ కాఫర్ వారలనుబట్టి నెఱుఁగఁ
 బెట్టెను. ఘూర్జగము చక్రవర్తియధికారమును దిగ్విజయమును, చిహ్నము
 గడమను రాజపుత్రసంస్థానము స్వాతంత్ర్యము నొందెను. జేశగిరిలో రామ
 చంద్రదేవుడు వాని కుమారుడు శంకరదేవుడు మరణమునొందిన తరువాత
 రామదేవుని యల్లుడగు హరిపాలదేవుడు మహారాష్ట్రమునుండి కురుక్షే
 త్రము దిగివెను. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి మరలఁ బురికొని బలవంతుడై తన
 తో సమానుడై యుప్పుచుండెను. ఈ కుమారులను విని ఢిల్లీచక్రవర్తి
 దుఃఖముతోఁ గ్రుంగి చేయునది ఈ వ్యాధిగ్రస్తుడై యుండ విషప్రణాళి

I. Epigraphia Indica, Vol. VII. No. 28. Asula-
 la perumal Inscription of the Time of Prataparudra.

మును జేసి మచి కౌపుర్ తన ప్రభువును జంపించె నని చెప్పదురు. అట్లా ఉద్దీను శ్రీ. శ. ౧౩౧౩ లో జనిపోయెను. అట్లా ఉద్దీను చనిపోయినతోడనే యతని పెద్దకుమారుని కన్నుల నూడఁ బెట్టి వానిఁ జేత నుంచి యాతని తమ్ముఁ డై దేఁడ్లవాఁ డొకఁ డుండఁగా వానికే బట్టుము గట్టి తానే పరిపాలనము సేయఁ బ్రారంభించెను. కాని వాని పరిపాలన మొల్లక వాని సేవకులే వానిని మట్టు పెట్టిరి. అట్లా ఉద్దీనుని నాలుగవకుమారుఁడు ముబారిక్ అనువాఁడు క్రూరుఁ డై తనసోదరుల నందఱును జంపి పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఇతఁడు ౧౩౧౮ దన సంవత్సరమున మహారాష్ట్ర దేశముపై దండెత్తివచ్చి దేవగిరిదుర్గమును ముట్ట డించి హరిపాలదేవుని బట్టికొని మహాక్రూరుఁడై బడికియండఁగా నే వాని చచ్చి మొలిపించి చంపించి యా రాజ్యమును దనసామ్రాజ్యములోఁ గలుపుకొని యెను. ఢిల్లీనగరమునఁ బ్రవేశింపఁగా నే ఖుస్రా యను వానినే నాధిపతి యా పించునిఁ దల నఱికితెచ్చి తాను రాజ్యారాధుఁ డయ్యెను. ఈ ఖుస్రా యను వాఁడు ప్రచ్ఛన్న వేషముతోఁ నున్న హిందు వగుటచేతఁ దురుష్కుల ద్వేషిం ప నారంభించెను.

అఁది యనుయాయు లందఱును ఢిల్లీనగరములోని మసీదులలో నిగ్ర హములను బ్రతిష్ఠింపసాగిరి. ఢిల్లీనగర మంతయు నల్లకల్లోలముగా నుండెను. అసమయమునఁ బంజాబుదేశమునకు గుబాదాయ గా నున్న గజీబేగురుఖులఖ్ అనువాఁడు వచ్చి ఖుస్రాను జంపి ఢిల్లీస్వాధీనముఁ జేసికొని గ్యాసుర్గిను అను పేరు పెట్టుకొని రాజ్యపరిపాలనముచేయఁ బ్రారంభించెను.

భాషాభివృద్ధి.

ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యాబాల్యకవితార సజ్ఞుఁడును, విద్యద్వోష్ఠి ప్రయుండును నగుటచేతఁ దనయాస్థానమున విద్యన్మహాకవుల ననేకులను నియోజింపఁజేయవచ్చెను. అట్లేవారిలో విద్యాకాథ మహాకవి యగ్రగణ్యుం డని చెప్పుదగును. అప్పుహాకవి ప్రతాపరుద్ర యతోభూషణం బను నలంకార

కాస్త్రమును రచించి యాచక్రవర్తి కంకితము చేసెను. రుద్రభట్టను మఱియొక విద్యత్కవి సంస్కృత కర్ణాటభాషలయందుఁ బెక్కు గ్రంథములను రచించెను. త్రిపురాంతకకవి సంస్కృతాంధ్రముల ననేక గ్రంథములను రచించెను. ఇతఁడు ప్రేమాభిరామ మను వేధినాటకమును సంస్కృతమున రచింప దానిని శ్రీనాద మహాకవి వల్లభామాత్యునిపేరితోఁ దెనిగించి శ్రీదాభిరామ మని పేరు పెట్టెను. ఈ గ్రంథమునుండి యనేకపద్యముల నుదాహరించియే యున్నాను. ఇతనికాలమున మారనకవి మార్కండేయపురాణమును రచించి యితని మంత్రి లలో నొక్కఁ డగు గన్నమంత్రికే నంకితము చేసెను. బాస్కరకవి దశగతులను రామాయణమును రచించి యితని సైన్యాధిపతులలో నొక్కఁ డగు సాహిణిమారుని కంకితము చేసెను. మంచనకవి శేయూరబాహుచరిత్రమును రచించి నందూరిగుండనామాత్యుని కంకితము చేసెను. శవదేవయ్య యను ప్రధాని మంత్రి శివతత్త్వరసాయన మను గ్రంథమును రచించెను. ఇంకను శైవులనేకులు శైవగ్రంథములను రచించి యుండిరి. కావున నిచక్రవర్తి పరిపాలనకాలమున సంస్కృతాంధ్రభాషలు రెండును వర్ధిల్లిన వని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

పరిపాలన వివరణము.

ఈతని ప్రభుత్వకాలమున శాంధ్రసామ్రాజ్యము రాష్ట్రములుగను, విషయములుగను, నాడులుగను, సీమలుగను విభాగింపఁబడి నియమితాధికారులచేఁ బరిపాలింపఁ బడుచుండెను. తీకాలమున గెబ్బరిరెండు నియోగములు (Departments.) గల వనియు, వానిని విచారిండు నధికారులు గల రనియు గంగయ సాహిణింగూర్చి వ్రాయు ప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాడును. దానింబట్టియే పరిపాలనము పగడుగా నుండినని తేలుపడఁగలదు. రాజప్రతినిధులు, మండలాధికారులు, సైన్యాధిపతు లొకచోఁ బనుండి మఱియొక చోటికి మాన్పఁబడుచుండిరని వారికాసనములు సేత్యులుకాలముల

వేలు వేలు దేశములందు గానంబడుటయే యిందునకు నిదర్శనముగాఁ జెప్పవచ్చును. రాజకీయాధికారులెల్లరును శాఖాభేదములచేతను మతిభేదములచేతను వేలుపడియున్నను చక్రవర్తియ్యాజ్ఞ సుగ్రీవాజ్ఞగా శిరమున వహింపఁబడుచుండెను. చక్కనివాట శేషుడయ్యెను. వాణిజ్యము విదేశములతోడ దినదినప్రదర్శమానమై యతిశయించుచుండెను. వేయునేల? ఈతనిపాలనమున శాంధ్రుల ప్రతిభావిశేషము విశ్లేషములందు వేనోళ్లఁ గొనియాడఁబడుచు ఢిల్లీ, నక్రవర్తులను పక్కాగాని బల్లెమై నిదుర పట్టినీయక భయంకరమై యొప్పుచుండెను.

ఇతర ప్రసిద్ధ సేనానాయకులు.

కలియుగవిరభద్రుఁ డని విరుదుగాంచిన దేవరినాయనింగారు పల్నాటి యందును, సోమయ వెంకయసాహిణింగారు వెలనాటియందును, కామయ బొప్పనింగారు కమ్మనాటియందును, పోతయసాహిణింగారు పాకనాటియందును ప్రతాపరుద్రుని కడపటికాలమున నధికాగపదవులను వహించి ప్రసిద్ధిఁకెక్కియుండిరి. విరికాసనము లా యానాడులలోఁ గనుపట్టుచున్నది.

రాజ్యవిస్తారము.

కూర్పున సమస్తమునాడుగా దక్షిణమునఁ గాంచిపురముఁ జేర్చుకొని యుక్తరమునఁ గలింగళేశములోని సోమచలపర్యంకమును పశ్చిమంబునఁ గల్యాణంబకమునకును ప్రతాపరుద్రుని సామ్రాజ్యము విస్తరించుచుండెనని చెప్పువచ్చును. అనఁగా కర్ణాటక నివాసురాజ్యములోఁ బదింటఁ దొమ్మిదిభాగములును, విశాఖపట్టణముఁజల్లాలోని సోమచలమునకు దిగువభాగమును, గోదావరి, కృష్ణ, గుంటూరు, నెల్లూరు, చెంగలుపట్టు, చిత్తూరు, కడప, అనంతపురము చల్లాలోని యుక్తరభాగము, బల్లారిజిల్లాలోని పశ్చిమభాగము, చంద సూటుజిల్లాయును చేరియున్నవని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

ఆంధ్రులు మహమ్మదీయుల నోడిచుట.

గ్యాస్ ఉద్దీనతుమ్ ధిల్లీనగరమునఁ బట్టాభిషిక్తుడైన వెనుక మంగోలియాజాతివా రయిన మోగలులవలననే యుపద్రవముఁ గలుగకుండ సరిహద్దు ప్రాంతముల సైన్యములను నిలిపి చక్కని కట్టుబాటుల నేర్పించి తన దృష్టి నంతయు దక్షిణాన దము వంకకుఁ దిప్పెను. తనకుఁ బక్క-లలో బల్లెముగా నుండిన ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తియొక్క పరాక్రమమును గూర్చిన కథలు ధిల్లీచక్రవర్తికి వివరము చెప్పెను. ఎందఁడెందఁడో రాజు లా యాంధ్రచక్రవర్తియొడఁ జూచుచు మాతస్పర్శ గ్రస్తులై యున్నారని గూడ నాఁడెఱు దెలిసికొనియును. ప్రతాపరుద్రుని యాస్థానమున నుండు నేనాపకులగాఁ పద్మనాయకులకును దక్కన కాబలవారలకును మైదవ్యములు వెలసియున్నవనియు నిది దండయాత్రకు ననుకూలసమయ మనియు నేక కలానగరమునుండియు, దేవగిరినుండియు ప్రతాపరుద్రుని శత్రువులవలన సమాచారము లంపఁబడెనని గూడ వదంతులు గలవు. ఇంతకన్న మించి సదాయము జూరఁదని ధిల్లీచక్రవర్తి క్రీ. శ. ౧౩౭౭ వ సంవత్సరమున తన శత్రువులమారుఁ దైన అలూఖ్ ఖానుని బదిలేల గుఱ్ఱపుదళమును లక్షకాల్పము నిచ్చి యాంధ్రదేశము మీఁదిఁ బంపెను. ఈ అలూఖ్ ఖానునియొక్క నిజమైన నామము మలక్ షహీదుద్దీన్ ఖానా యని. ఈదండయాత్రలో అలూఖ్ ఖానుని వెంబడించి వచ్చిన సైన్యములు చెండేరి, బుదావున్, మాల్యా యను ప్రదేశములం బ్రసిద్ధి కల్గినవై యున్నవి. ఇట్టి ప్రసిద్ధిగాంచిన సైన్యముతోడ శత్రుదేశములఁ గొల్లగొడుచు నాంధ్రదేశముఁ బ్రవేశించినతోడనే ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి యిందుకయుఁ జరింపక యాంధ్రసామ్రాజ్యమున మిక్కిలి పేరుమోసిన నేనానులరుల నెదుర్కొనఁ బంపెను. అప్పుడు భయపడుములవారిని ఘోరసంగ్రామము జరిగెను. ఆంధ్రుల గుఱ్ఱపుదళముకంటెను దురుక్కుల గుఱ్ఱపుదళము బలాధ్వి మైనదియు నధిక సంఖ్య కలదియు నగుటచేత కుప్పచుడకు నాంధ్రులు బట్టి

బయలు క్రతువుల నేమక్కొనుటకంటె దుర్గములనుండె యెదిరించుచు
 యుక్తమని తలంచి వెనుకకు మిగలి యేకశిలానగరదుర్గములఁ బ్రవేశించిరి.
 మహమ్మదీయులు తస్సహపూరకులై యేకశిలానగరదుర్గమును ముట్టడించిరి.
 ఇట్లు మాసుములకొలఁది ముట్టడి సాగించిమహమ్మదీయులు తెంపఱులైపోరాడ
 నాంధ్రపురుషసింహులును ప్రాణంబులు త్యజపాయంబులుగా నెంచి శాస్త్ర
 వులు సయితము వేమూర్లఁ గ్రీర్తించునటుల నద్భుతపరాక్రమమును జూపి
 యుద్ధమునెయ్యచుండిరి. ఈధియపక్షములయందును వేలకొలఁది నైనికులునాశ
 నమైరి. ఈధియపక్షములను సేనాపతు లనేకులు వీరిస్వర్గమును జూఱి
 గొనిరి. దుర్గముమాత్రము శత్రువులయధీనము కాలేదు. మహమ్మదీయ నైనికుల
 తస్సహము కగ్గెను. వేలకొలఁదినైవ్యము నాశనమైనను కొడుగోడ గవంత
 జెల్లయిన నూడిపడక దృఢముగానుండెను. అక్కలయు మండువేసవికాల
 మగుచేత ప్రచండములయిన వడిగాడ్పులు వీవఁదొడంగెను. అనేకులు వడ
 గొట్టువడి ప్రాణములఁ గోల్పోవుచుండిరి. కలగా మున్నగు వ్యాధులు శత్రు
 వులఁ దీడింపఁ దొడంగెను. మహమ్మదీయ నైనికులకు బిఱ్ఱతనము హెచ్చి
 ముట్టడిమాని స్వదేశమునను మరలిపోవఁ దలంపుగలిగెను. తురుష్కస్కంధా
 వారమున లిత్యావహము లగు వదంతులు వ్యాపింపఁ జేయుబడుచుండెను.
 అనిరణకు నెలనుండి క్లిసమాచారిములు తెలియకుండుటచేత అలూఫ్ ఖాను
 ముక్రలును, డెమాస్కస్ పురివాసియున మెకుజ్జడా యను నాతఁడును,
 బిబీ దను సుసిద్ధా విశిఖామణియును, క్లిచ్చ క్రవ ర్తియైన గ్యాస్ ఉద్దినుకువలల్లా
 మరణముఁ జెందెననియు, క్లిచ్చనగరమున విప్లవము సంభవించెననియు వదంతులు
 పుట్టించిరి. అంతఁజేతఁ దృప్తిమొందక ముద్రాధికారియైన మలిక్ కాఫుర్,
 ముఠీయొక యధికారియున ముక్రకుగ్గే యనువారల కడకుఁబోయి క్లిచ్చ సమా
 చారములఁజెప్పిరి. ముఠీయు సింహాసనముకై తనసంగల హక్కును వారు
 విరాళరింపకప్పునని సంజయించుచు అలూఫ్ ఖాను కమ్మును విడిచిపోవ నిశ్చ

యించివాడని చెప్పిరి. ఈయనద్యవాక్కులను విశ్వసించి యాసేనాధిపతులు తమతమ యనుచరులతో సారాత్రియ స్కంధాచారమును విడిచి తొలగి పోయిరి. ఇట్లు తనవారు కొందఱు కన్న విడిచిపోవుటచేత అల్పాభిమాను ముట్టడి మానుకొని దేవగిరికి బాటిపోయెను. ఆంధ్రుల గుట్టపుదళము వెంట డించివచ్చి పైబడి వేలకొలది శత్రుసైన్యంబునునట్టిపైచెను. అల్పాభిమాను దేవగిరి చేరిన తరువాత ధిల్లీసమాచారములను గూర్చిన వదంతులు వచ్చినవి తెలిసికొని మిక్కిలి దుఃఖించెను. ఇదరిపోయిన సైనికులఁ జేర్చుకొనుటకు బ్రయత్నించుచుండెను. అల్పాభిమాను విడిచిపోయిన మహమ్మదీయ సేనాధిపతులు మాగ్గమధ్యమున శాంధ్యులచే మార్కొకబడి యాసేకులుసంహరింపఁ బడిరి. ఆంధ్రసైనికులు శత్రువులయొక్క యేనుఁగులను గుట్టములను, ఒంటెలను సర్వస్వమును సంగ్రహించుకొని పోయిరి. మలికై మూడు రుగ్గీను అను మహమ్మదీయ సేనాపతు లిరువురు ప్రాణములం గోల్పోయిరి. మొదటి వాడొక యాంధ్రసైన్యాధిపతిచేత కెఱఁజెట్టుబడి యాచెఱలాసే మృతి నొందెను. రెండవవాడు నఱికి వేయఁబడియెను. “మల్లిక్ గూర్ ఆమర్, మల్లిక్ కాపుర్” అను వారలనిరువురను కన్నునెరినుకై చెఱఁగొని, దేగిరికి దీసికొని పోయిరి. అప్పుడు పోలవస్త ప్రవర్తనమునుగూర్చి విచారణజరిగినప్పుడు చేసిన వారిని కనిపట్టి వారిని ధిల్లీనగరమునకుఁ బంపించిరి. ఈ యధికారులు ధిల్లీనగరము ప్రవేశించినతోడనే బాదుషా “పరిహాసమునకై బదికియుండఁగానే నన్ను పొలిపెట్టినారు గనుక బదికియుండఁగానే వీరిని నేను పొలిపెట్టించుచున్నా”నని చెప్పి యా యధికారుల నందఱును ప్రాణములతోఁ బొలిపెట్టించెను.

అల్పాభిమాను దేవగిరినుండి ధిల్లీనగరమును వేరునప్పుచి నకొనఁ గూడ నున్నది మూడువేల గుట్టపుదళముమాత్రమే. ఇట్టి మహాపరాధమునకుఁ జిక్రవర్తయు, వానితోపాటు మహమ్మదీయ ప్రపంచమును మిక్కిలి

దుఃఖించిరి. ఇట్టి పరిభవమును దురుష్కలంతకుఁ బూర్వమెన్నఁ దనుభవించి యుండలేదు.

తురుష్కల కడపడిదండయాత్ర.

ఇట్టి పరిభవమును భరియింపఁజాలక చక్రవర్తి యాగ్రహ మహోద గ్రుడై యెఱ్ఱయినఁ బగదీర్చుకొవలయునని సంకల్పించి రెండుమాసములలో సైన్యమును సమకూర్పించి అలాఘఖానునే మరల నాంధ్రదేశముమీఁదికఁ నంపించెను. ఇంకొక్కఁడలో తురుష్కలు మరలదాడి పెడలివత్తురని యాంధ్రులు కలంది సిద్ధముగనుండలేదు. ప్రసిద్ధ సేనానాయకులు గొందఁజింతవఱకే యుద్ధ మున మగఁగామునుంది యుండుటచేక సైన్యములోఁ గ్రొత్తమార్పులను జేయ వలసి యుండెను. అట్టిమార్పులు చేసికొనుట కవకాశము లేకపోయినది. కాలము మీఁటి వచ్చినప్పు డెవ్వరును జేయునది యుండదు. కాకతీయ సామ్రాజ్యము ధగ్గుమగుకాలము సంభవించెను. ఈశ్వరాజ్ఞ నెవ్వరు గడవ నేర్తురు? కమ్మవారిని పద్మనాయక బలమలకును అంతః కలహములు మొందయ్యెను. అయినను నెల్లకాలలవారును స్వామిభక్తి పరాయణులై యుండియుండిరి. మొఱకులగు చుగకలు ధైర్యసాహసములు ముప్పిరి గొన వచ్చిరు (విదర్భాపురము) దుగ్గమును ముట్టడించి కైవళము చేసికొని క్రమ ముగా రాజధానినగరమును ముట్టడించిరి. పూర్వమువలెనే యాంధ్రులు ముక్కోని పారుషముతోఁ దురుష్కలను మార్కొని ఘోరసంగ్రామ మును గావించిరి. కుహాన్ముదీయులు పెక్కుదినములు ముట్టడివేసి చలముపట్టి సాధించి గోడ బద్దలుచేసికొనిపోయి 'బుజ్జాబుజ్జో బుజ్జాబుజ్జో' అను ఛేదధ్వని నెలంగ నాంధ్రవీరులతోఁ బికాచములరీతి హోరాహోరిఁ బోరాడి యెట్టికలకు సంకుల సమరంబునఁ బ్రతాపరుద్రునిం బట్టుకొనిరి. అతని విడి పింఱ పద్మనాయకులు, కమ్మవారు, రెడ్డినాయకులు, రాచవారు ప్రయత్నించి

మొందఁజొందఁజో పోరాడిరి గాని యందఱును గణఁభూనిః॥ దేహములర్పించు
కొని వీరిస్వర్గమును జూఱఁగొనవలసినవా రయిరి. గాఢస్థలక్ష్మ కాకతీయులను
విడనాడిపోయెను. దైవబలము లేని వట్టిపొరుగుముగో నేమి ప్రయోగింపవచ్చును,
శత్రువులు ప్రతాపరుద్రుని కుటుంబ సహింసముగా దర్శింపఁగా, శ్వాసాపాతీ
ఱును వారి పెంట డిల్లినగరమునకుఁ బంపెననియు, అచ్చిపెదాను పరిమానంద
మగ్నులై నుహతోత్సవము గావించిననియు మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు
కొందఱు వ్రాసెయున్నారు. కాని యదియంత గా విశ్వసేంపఁదగినదిగాఁ గనఁ
బడదు. ఏకశిలానగరము మహమ్మదీయుల వశమయ్యెను. అప్పుడోనగరము
నకు సులతానుపురమని అలూఫ్ ఖాను పేరు పెట్టెను. ప్రతాపరుద్రుని చింత
నుండి డిల్లించక్రవర్తి విడిపించెనని మహమ్మదీయ చరిత్రకారులు వ్రాసెయుండ
లేదు. గాని హిందువులగాదలుమాత్రము ప్రతాపరుద్రుఁడు కారాగృహ
విముక్తుఁడై వచ్చి గోదావరీతీరమునఁ దపస్సు చేసి ననుమిండి నుగఁగఁ
జేందెనని చెప్పుచున్నవి. ఈతని కారావిమోచనమును గూర్చి గొప్పచిత్రమైన
కథ కలదు. ప్రతాపరుద్రుని బ్రాహ్మ మంత్రియగు యుగంధరుఁడను వాఁడు
పిచ్చివాని దేవమును ధరించి డిల్లినగరమున విహరించుచు చక్రవర్తిని మాయఁ
జేసి ప్రతాపరుద్రుని విడిపించుకొని వచ్చెనని చెప్పుదును. కాని యదియును
విశ్వాసపాత్రమైనది కాదు. ఎందులనన మాచనకవి తన మార్కండేయపురా
ణమునఁ గృతిపతిమైన నాగయగన్న మంత్రిని నెరిఁ యుగంధరునినంటి
వాడని యభివృత్తించి యుండెను. ఇతఁ యుగంధరుఁ డనువాఁ డెక్కడో
ప్రతాపరుద్రునకుఁ బూర్వమునందే ప్రసిద్ధి కలిగి యుండవలయును. కాబట్టె
యాకథ కవికల్పనమై యుండును. ప్రతాపరుద్రుని సేనానాయకులలో
నొక్కఁడగు రేచెల్లసింగమనాయని పుత్రుఁడు అనపోతానాయకుఁడై, 4
దిశలగా దవ సంవత్సరములో అయ్యినవోరు దేవస్థానములో వ్రాసెయించిన
శిలాశాసనములో "రాజాబండివిమోచన" యను చిరుదము వహించినయిలు

చెప్పబడి యున్నది. ఇదియు గాయబడినిమాచనచని చెప్పిన కాధార
మేమియును లేదు. అకాలమునకు నిజము గాయనిగావ్య ముకమందుకొని
పరిపాలించుచున్నవాడు. ఇది నిజము తన నిర్ణయము నింగమనాకుడు
వహించిన “గాయబడినిమాచన” యను చిహ్నమును అచట నాకుడు
వహించియుండును. కాబట్టి రచననింగమనాకుడు, అదిని సోదరులగు
పద్మనాభుని వీనుల ప్రతాపరుద్రుని దీర్ఘ బంధువులు బ్రాహ్మణ శ్రమ
లను జయించి చలువూడి నిడివించి యుండవచ్చును. అట్లు కానని దీర్ఘ
రత్నచేత బడినప్రతాపరుద్రుడు బ్రతికి యున్నాడమ్మను? ప్రతాపరుద్రుని
యందలి వాని చలువూడి నిడివించుకొని యుదాగచిక్కుడునని దీర్ఘ
రత్న ప్రతాపరుద్రుని మూల రాజ్యమున కిచ్చి నీని గావించియుండును.
అట్లు నిరసించుచున్నది. ఇది మేము వ్రాసినది నిజమయిందనవలయును.
ప్రతాపరుద్రుడు రచననింగమనాకుడు ముదలగు వారినిలన చలువూడి
నియుగ్మమును ఏకలానగము గుండుకులముననుగుటచేత నోదాతరి
తరువున నెక్కడను నిరసించియుండి యుత్తరకాలములోనే స్వగర్భ
యందునని మేము తలంచుచున్నాము.

ప్రతాపరుద్రుడు మరలయు ముందిన ముఖ సాంధ్యసాహిత్యము
ధర్మమై ఏప్రకారాధిపుని స్వాధీనము దుండినవాగమున కాప్రకారాధిపుడే
ప్రభునని ప్రకటించి యావాగమును పరిపాలనముజేయుట సంధినించెను.
ప్రతాపరుద్రుని ధనాగారాధ్యక్షులగు వారియపు, బుక్కపు, (హరిహర
రాజు, బుక్కరాజు), అనువాని లానె నొందికొనియి తరువాత విజయ
నగర సాహిత్యస్థాపకులైరి. రచనకా రయిన పద్మనాభులు మహర్షు
దీయులలో నేకలానగర ప్రాంతదేశమునఁ బెనఁగులాడు దుండిరి. కందునూరు
ముదలుకొని రాజగు హొత్తనముకలకుడు గలదేశమును కంఠకుహస్వయం

తన రెడ్లువశముచేసికొని పరిపాలింపసాగిరి. అంధ్ర, ర్హాటకు శేకమై శ్రీ. ౧౧
 ౧౩౪౪ వ సంవత్సరమున మహమ్మదీయులను దబ్బిమి యేకలొనగర పార్శ్వం
 ప్రదేశమాత్రమింనుకొనువఱకు స్వల్పకాల మాదేశము మహమ్మదీయులచేతనే
 పరిపాలింపబడు చుండెనని తేటపడుచున్నది.

ఇటుతరువాతి వృత్తాంత మాంధ్ర, లచరిత్రములొని మూడవభాగమున
 సవిస్తరముగాఁ దెలుపబడును.

రెండవ భాగము

సమాప్తము.

